

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

İŞLETME ETİĞİ UYGULAMASININ BİST 50
ÖZELİNDE İNCELENMESİ
Bekir DEĞİRMENCI

COVID-19 PANDEMİSİNDE EVDE
KALAMAYANLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARI:
MOTOKURYELER ÜZERİNE NİTEL BİR
ANALİZ
*Ebru KANYILMAZ POLAT – Gonca CEZER
AYDIN*

İNSAN-TEKNOLOJİ ETKİLEŞİMİ ÖLÇEĞİ
(İTEÖ) GELİŞTİRME ÇALIŞMASI
Kemal KAMACI – Murat ÖZ

ENFLASYON VE İSSİZLİK ARASINDAKİ
İLİŞKİYİ KONU ALAN ÇALIŞMALARIN
BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ
*Ahmet Ali BOZKURT – Mustafa
GÖKMENOĞLU*

SAĞLIĞA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN
GEÇERLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ
Melike TORUN

KAMU HİZMETLERİNDE DİJİTAL
DÖNÜŞÜMÜN ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN
SOYUT VE SOMUT ÖGELERİ ÜZERİNDEKİ
ÇALIŞAN ALGISINA ETKİSİ
Mehmet ÖLMEZ

İSPANYA SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ VE
SON DÜZENLEMELERE GÖRE SERBEST
MESLEK SAHİPLERİNİN/ÇALIŞANLARININ
DURUMU
Seher DEMİRKAYA

BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, TİCARİ
SERBESTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ
ÖRNEĞİ
Hüseyin ÇELİK – Hasan MEMİŞ

İSTANBUL BELEDİYELERİ ÖRNEĞİNDE
HAYİRSEVERLİKTEN SOSYAL ADALETE
COVID-19 SOSYAL YARDIMLARI
Sakine ARSLAN ERBAŞ

AFET RİSK YÖNETİMİNİN İNSANİ GELİŞİM
ENDEKSİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ
Feyza Çağla ORAN

PANEL DATA ANALYSIS ON THE CIRCULAR
ECONOMY AND ITS DETERMINANTS
Gökçen AYDINBAŞ – Zeynep ERDİNÇ

ULUS ÖTESİ BELEDİYE AĞLARININ
COVID-19 İLE MÜCADELEDEKİ YERİ
Suna ERSAVAŞ KAVANOZ – Nisa ERDEM

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN
PSİKOLOJİK RAHATLIK ÜZERİNE
ETKİSİNDE LİDERE GÜVENİN ARACILIK
ROLÜ: BİR KAMU HASTANESİNDE
ARAŞTIRMA
Münevver ŞAHİN – Özgür DEMİRTAŞ

DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN
ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE EKSENLİ BİR
ANALİZ
Tuğrul KORKMAZ

A POLITICAL EVALUATION OF THE
HYDROCARBON TRADE BETWEEN THE
EUROPEAN UNION, RUSSIA AND THE
USA
Tolga ÖZTÜRK – Veli Can ŞEN

KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN
OTONOM ARAÇ TEKNOLOJİSİ
Oğuzhan GÜRSOY

İŞGÜCÜ YAPISININ FİNANSAL GELİŞİM
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ: G7 ÜLKELERİ VE
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Süleyman EMİR – Mustafa Ali ÖZAY

İŞLETMELERDE KALİTE KÜLTÜRÜ VE
ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ: SANAYİ
İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
*Betül GÜMÜŞ – İbrahim Cemil ULUKAN –
Alper BEKİ*

TRA1 BÖLGESİ İLLERİNDE (ERZURUM,
ERZİNCAN, BAYBURT) KÜMELENME,
POTANSİYELİ VE YEREL REKABET GÜCÜ:
UÇ YILDIZ ANALİZİNE DAYALI BİR SAHA
ARAŞTIRMASI
Sevda YAPRAKLI – Ö. Faruk ASLAN

A RECEPTION ANALYSIS ON THE
CONCEPT OF GROUP INTERACTION IN
THE MOVIE 12 ANGRY MEN
Canan Gamze BAL – Gökçen AVCU

YÖNCÜLER'İN İKTİDAR STRATEJİSİ
TAHAYYÜLÜ: YÖN DERGİSİ'NDE
(1961-1967) NÂSİR'İN SOSYALİST
İKTİDARI
İlhan BİLİCİ

ISSN: 2687-184X
Ulusal Hakemli Dergi

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Cilt/Volume: 24 Sayı/Number: 2

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ
JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Yayın Yönetmeni / Editor in Chief: Aytül Ayşe CENGİZ
Dizgi/Typest: Ayşegül ŞAHİN – Aykut YAKAR
Kapak Tasarım/Cover Design: Furkan ÇINAR

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ**
**JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS
AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

EDİTÖR/EDITOR

Prof. Dr. Aytül Ayşe CENGİZ

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3303

e-posta/e-mail: aacengiz@anadolu.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSOCIATE EDITOR

Arş. Gör. Dr. Ayşegül ŞAHİN

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3360

e-posta/e-mail: aysegulsahin@anadolu.edu.tr

Arş. Gör. Aykut YAKAR

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3336

e-posta/e-mail: aykut_yakar@anadolu.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Hatice ALTINOK

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 – Dahili/Ext: 3289

e-posta/e-mail: aykut_yakar@anadolu.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU-*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*

Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN- *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*

Prof. Dr. Erol KUTLU-*İktisat*

Prof. Dr. Erkan ÖZATA-*İktisat*

Doç. Dr. İsmail Onur BAYCAN-*İktisat*

Prof. Dr. Ayşe Banu BAŞAR-*İşletme*

Doç. Dr. Zeynep ÖZATA-*İşletme*

Prof. Dr. Şebnem TOSUNOĞLU-*Maliye*

Doç. Dr. Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI- *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR- *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Prof. Dr. Abdullah YALAMAN-*İşletme*

Doç. Dr. Hüseyin ÖZGÜR- *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Elif DAĞDEMİR- *Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Cenk SÖZEN- *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Nurdan ASLAN – *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Sevgi Ayşe ÖZTÜRK – *Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet Oğuz ARSLAN – *Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Yeliz MERT KANTAR – *Eskişehir Teknik Üniversitesi*

DANIŞMA KURULU/ ADVISORY BOARD

Prof.Dr. Ahmet ERKUŞ	<i>Bahçeşehir Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Ayşen SİVRİKAYA	<i>Hacettepe Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Birgül ÇİFTÇİ	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Cem SAATÇİOĞLU	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Çiğdem KIREL	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Erinç YELDAN	<i>Kadir Has Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Erol TAYMAZ	<i>Ortadoğu Teknik Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Fatih TEMİZEL	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Fernando Fita ORTEGA	<i>University of Valencia</i>
Prof.Dr. Fuat ERDAL	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Gülfidan BARIŞ	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Güneş ZEYTİNOĞLU	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Hasan Hüseyin BAYRAKLI	<i>Afyon Kocatepe Üniversitesi</i>
Prof.Dr. İbrahim KIRCAOVA	<i>Yıldız Teknik Üniversitesi</i>
Prof.Dr. İlyas ŞIKLAR	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. İsa SAĞBAŞ	<i>Afyon Kocatepe Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Kemal YILDIRIM	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Metin COŞGEL	<i>University of Connecticut</i>
Prof.Dr. Mine OYMAN	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Nuran CÖMERT	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Özcan DAĞDEMİR	<i>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Özgür TONUS	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Özlem ZEYBEK IŞIĞIÇOK	<i>Uludağ Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Recep PEKDEMİR	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Reinhard RESCH	<i>Johannes Kepler University</i>
Prof.Dr. Saime ÖNCE	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Süleyman SÖZEN	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Şehamet BÜLBÜL	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Tony ROYLE	<i>University of York</i>
Prof.Dr. Uğur YOZGAT	<i>İstanbul Kültür Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Verda CANBEY ÖZGÜLER	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Prof.Dr. Yılmaz KILIÇASLAN	<i>Anadolu Üniversitesi</i>

İŞLETME ETİĞİ UYGULAMASININ BİST 50 ÖZELİNDE İNCELENMESİ**1-25**

ANALYSIS OF BUSINESS ETHICS PRACTICE ON BIST 50
Bekir DEĞİRMENCI

COVID-19 PANDEMİSİNDE EVDE KALAMAYANLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARI: MOTOKURYELER ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ**26-60**

WORKING CONDITIONS OF WHO CAN'T "STAY AT HOME" DURING THE COVID-19 PANDEMIC: A QUALITATIVE ANALYSIS ON MOTORCYCLE COURIER
Ebru KANYILMAZ POLAT – Gonca CEZER AYDIN

İNSAN-TEKNOLOJİ ETKİLEŞİMİ ÖLÇEĞİ (İTEÖ) GELİŞTİRME ÇALIŞMASI**61-77**

HUMAN-TECHNOLOGY INTERACTION SCALE (HTIS) DEVELOPMENT STUDY
Kemal KAMACI – Murat ÖZ

ENFLASYON VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYİ KONU ALAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ**78-110**

BIBLIOMETRIC NETWORK ANALYSIS OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND UNEMPLOYMENT
Ahmet Ali BOZKURT – Mustafa GÖKMENOĞLU

SAĞLIĞA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**111-126**

THE VALIDITY OF THE HEALTH BASED GROWTH HYPOTHESIS: THE TURKEY EXAMPLE
Melike TORUN

KAMU HİZMETLERİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN SOYUT VE SOMUT ÖGELERİ ÜZERİNDEKİ ÇALIŞAN ALGISINA ETKİSİ**127-156**

THE EFFECT OF DIGITAL TRANSFORMATION IN PUBLIC SERVICES ON EMPLOYEE PERCEPTION ON THE INTANGIBLE AND TANGIBLE ELEMENTS OF ORGANIZATIONAL CULTURE
Mehmet ÖLMEZ

İSPANYA SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ VE SON DÜZENLEMELERE GÖRE SERBEST MESLEK SAHİPLERİNİN/ÇALIŞANLARININ DURUMU**157-190**

SPAIN SOCIAL SECURITY SYSTEM AND STATUS OF SELF-EMPLOYED PERSONS/EMPLOYEE ACCORDING TO THE RECENT REGULATIONS
Seher DEMİRKAYA

- BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, TİCARİ SERBESTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ** 191-208
THE RELATIONSHIP OF INFORMATION COMMUNICATIONS, TECHNOLOGIES AND TRADE LIBERATION AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF EMERGING MARKET ECONOMIES
Hüseyin ÇELİK – Hasan MEMİŞ
- İSTANBUL BELEDİYELERİ ÖRNEĞİNDE HAYIRSEVERLİKTEN SOSYAL ADALETE COVID-19 SOSYAL YARDIMLARI** 209-232
FROM CHARITY TO SOCIAL JUSTICE: COVID-19 SOCIAL ASSISTANCE THROUGH THE EXAMPLE OF ISTANBUL MUNICIPALITIES
Sakine ARSLAN ERBAŞ
- AFET RISK YÖNETİMİNİN İNSANİ GELİŞİM ENDEKSİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ** 233-257
ANALYSIS OF DISASTER RISK MANAGEMENT IN THE FRAMEWORK OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX
Feyza Çağla ORAN
- PANEL DATA ANALYSIS ON THE CIRCULAR ECONOMY AND ITS DETERMINANTS** 258-275
DÖNGÜSEL EKONOMİ VE BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ
Gökçen AYDINBAŞ – Zeynep ERDİNÇ
- ULUS ÖTESİ BELEDİYE AĞLARININ COVID-19 İLE MÜCADELEDEKİ YERİ** 276-293
THE EFFECT OF TRANSNATIONAL MUNICIPAL NETWORKS IN FIGHTING COVID-19
Suna ERSAVAŞ KAVANOZ – Nisa ERDEM
- ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN PSİKOLOJİK RAHATLIK ÜZERİNE ETKİSİNDE LİDERE GÜVENİN ARACILIK ROLÜ: BİR KAMU HASTANESİNDE ARAŞTIRMA** 294-313
THE MEDIATING ROLE OF TRUST IN LEADER IN THE EFFECT OF PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT ON PSYCHOLOGICAL SAFETY: RESEARCH IN A PUBLIC HOSPITAL
Münevver ŞAHİN – Özgür DEMİRTAŞ
- DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE EKSENLİ BİR ANALİZ** 314-346
DEMOCRACY AND MEASUREMENTS: THE CASE OF TÜRKİYE
Tuğrul KORKMAZ

A POLITICAL EVALUATION OF THE HYDROCARBON TRADE BETWEEN THE EUROPEAN UNION, RUSSIA AND THE USA

347-363

AVRUPA BİRLİĞİ, RUSYA VE ABD ARASINDAKİ HİDROKARBON TİCARETİNİN SİYASİ DEĞERLENDİRMESİ

Tolga ÖZTÜRK – Veli Can ŞEN

KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN OTONOM ARAÇ TEKNOLOJİSİ

364-386

AUTONOMOUS VEHICLE TECHNOLOGY FROM A PUBLIC ADMINISTRATION PERSPECTIVE

Oğuzhan GÜRSOY

İŞGÜCÜ YAPISININ FİNANSAL GELİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: G7 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

387-402

EVALUATION OF THE IMPACT OF LABOUR STRUCTURE ON FINANCIAL DEVELOPMENT: A RESEARCH ON G7 COUNTRIES AND TURKEY

Süleyman EMİR – Mustafa Ali ÖZAY

İŞLETMELERDE KALİTE KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ: SANAYİ İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

403-428

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND QUALITY CULTURE IN BUSINESSES: A RESEARCH ON MANUFACTURING FIRMS

Betül GÜMÜŞ – İbrahim Cemil ULUKAN – Alper BEKKİ

TR1 BÖLGESİ İLLERİNDE (ERZURUM, ERZİNCAN, BAYBURT) KÜMELENME POTANSİYELİ VE YEREL REKABET GÜCÜ: ÜÇ YILDIZ ANALİZİNE DAYALI BİR SAHA ARAŞTIRMASI

429-458

CLUSTERING POTENTIAL AND LOCAL COMPETITIVENESS IN PROVINCES OF TR1 REGION (ERZURUM, ERZİNCAN, BAYBURT): A FIELD RESEARCH BASED ON THREE STAR ANALYSIS

Sevda YAPRAKLI – Ö. Faruk ASLAN

A RECEPTION ANALYSIS ON THE CONCEPT OF GROUP INTERACTION IN THE MOVIE 12 ANGRY MEN

459-475

12 KIZGIN ADAM FİLMİNDEKİ GRUP ETKİLEŞİMİ KAVRAMI ÜZERİNE BİR ALIMLAMA ANALİZİ

Canan Gamze BAL – Gökçen AVCU

YÖNCÜLERİN İKTİDAR STRATEJİSİ TAHAYYÜLÜ: YÖN DERGİSİNDE (1961-1967) NÂSİRİN SOSYALİST İKTİDARI YÖNCÜLERİN İMAGINATION OF POWER STRATEGY: NASSER'S SOCIALIST POWER IN YÖN JOURNAL (1961-1967)

476-492

İlhan BİLİCİ

İŞLETME ETİĞİ UYGULAMASININ BİST 50 ÖZELİNDE İNCELENMESİ

Bekir DEĞİRMENCİ¹

Öz

Toplumların ve insanlığın huzurlu ve güvenli yaşam koşullarının sağlanmasında işletmelere önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerden birisi de işletmelerin etik ilkelere uyum politikalarına uygun ilkeler belirlemeleri ve bu tip kuralları iş hayatına yansıtılmaları gerekmektedir. Günümüz küresel ölçekte haksız rekabetin artması ve usulsüz servet edinmeye yönelik yasa dışı bireysel eylemler toplumsal huzurun ve güven ortamının kaygan bir zemine oturmasına sebebiyet vermektedir. Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören ve BİST 50'de yer alan halka açık işletmelerin "Kurumsal Etik Kuralları" hakkında belirledikleri ilkeler ve bu ilkelere yönelik uygulamaları incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan, "doküman analizi yöntemi" kullanılmıştır. BİST 50'de yer alan işletmelerin etik kurallara ilişkin bilgilere işletmeler tarafından yayınlanan 2022 raporlarından ulaşılmıştır. Çalışma, Mayıs-Ağustos 2022 tarih aralığını içeren bir sürede hazırlanmıştır. İşletme raporları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda örneklem grubunun işletme etiği uygulamaları raporlanmıştır. Aksa, Akbank, Kordsa, Yapı Kredi, Türk Havayolları işletmelerinin etik uygulamaları konusunda daha hassas davrandıkları ve işletme etiği konusunda daha somut adımlar attığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Sürdürülebilirlik, İşletme Etiği, BİST 50

JEL Kodları: M14, M19

ANALYSIS OF BUSINESS ETHICS PRACTICE ON BIST 50

Abstract

To provide peaceful and safe living conditions for societies and humanity, businesses have important duties. One of these tasks is that enterprises must set principles of ethical principles compliance policies and reflect such rules in their business life. Increased unjust competition on a global scale and illegal individual actions aimed at acquiring unacceptable self-esteem cause social peace and trust environment to sit on slippery ground. This study was conducted to examine the principles determined by the public enterprises traded on Borsa İstanbul and which are traded on BIST 50 and the practices for these principles. Within the scope of the study, one of the qualitative research methods, the "Document Analysis Method" was used. The information about the ethical rules of the enterprises in BIST 50 was obtained from the 2022 reports published by the enterprises. The study was prepared in a period of May-August 2022 date range. Business reports were examined in detail. As a result of the examinations, the operations ethics of the sample group were reported. Aksa, Akbank, Kordsa, Yapı Kredi, and Turkish Airlines have been more sensitive about ethical practices and have taken more concrete steps in terms of business ethics.

Keywords: Corporate Governance, Sustainability, Business Ethics, BIST 50

JEL Codes: M14, M19

¹ Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu, bdegirmenci@adiyaman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5236-5245>

GİRİŞ

Günümüz küresel dünyasında işletmelerin ve toplumların iç içe olduğu bir yapıda işletmelerin varlıklarını sürdürülebilmeleri amacıyla bir takım ilke ve kurallara uymaları gerekmektedir. Bu doğrultuda akademik çevrelerde yapılan birçok çalışma, kurumsal sürdürülebilirlik kavramını etik açıdan inceleme konusu yapmıştır (Tüyen, 2020; Küçüköğlü, 2012; Kardeş Selimoğlu ve Yazıcı, 2021). Evrensel Etik Kurallara aykırı hareket edilmesi durumunda, işletmeler batma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bir firmanın ekonomik çıkarları ön planda tutması, yönetimin kendi çıkarları uğruna her türlü teşebbüsü mubah sayması gibi olumsuz tutum ve davranışlar, sadece işletmelerin değil aynı zamanda tüm paydaşların bu durumdan olumsuz etkilenmelerine neden olmaktadır. Kaçınılmaz yok oluşun engellenmesinde firmaların uyması gereken kuralları bulunduğu ve bu kurallar arasında, “etik kurallar” yer almaktadır (Mohan Bursalı, 2018, s. 528).

Bu çalışma işyerlerinde uygulanması gereken etik kuralların BİST 50 özelinde, işletmeler tarafından uygulanıp uygulanmadığının tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında BİST 50’de işlem gören firmaların tercih edilmesi nedenleri arasında; bu işletmelerin halka açık firmalar olması, kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal yönetim ilkelerine uygun hareket ettikleri varsayılmaktadır. Diğer taraftan BİST 50’de yer alan işletmelerin etik kurallar konusunda daha hassas davrandıkları tahmin edilmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçeve kısmında “kurumsal yönetim, kurumsal sürdürülebilirlik ve işletme etiği” kavramları incelenmiştir. Özellikle işletme etiği kurallarının, firmaların internet sitelerinde yer alan sürdürülebilirlik, kurumsal yönetim, faaliyet raporları ve uyum raporları gibi başlıklar altında yer verildiği tespit edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından 1987 yılında yayınlanan Brundtland Raporu’nda dile getirilmiştir. Sürdürülebilirlik özünde geleceğin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurularak bugünden geleceğin refahının sağlanmasına yönelik önlemlerin alınmasını içermektedir (Gözükara, 2019, s. 13). Atagan Çetin, Doğan ve Çetin, sürdürülebilirlik kavramını, işyeri faaliyetlerinde kullanılan kaynakların kesintisiz, hızlı bir şekilde tüketilmeden ve verimli bir şekilde kullanılması şeklinde açıklamıştır (2019, s. 626). İşletmelerin yönetim stratejilerinin merkezinde yer alan sürdürülebilirlik kavramı; çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla işletmelerin toplum yararına faaliyetlerde bulunması şeklinde ifade edilmektedir (Tuan, 2019, s. 234).

Bu çalışmada ise kurumsal sürdürülebilirlik işletmelerde uygulanan etik kurallar çerçevesinde incelendiği için daha çok sürdürülebilirliğin sosyal boyutu ölçüt olarak kabul edilmiştir. İşletmeler sürdürülebilir politikalar ve uygulamalar sayesinde, toplumun ve çevrenin olumlu tepkisi ile karşılaşırken aynı zamanda büyüyerek varlığını devam ettirme fırsatına sahip olmaktadır.

Kurumsal Yönetim kavramının teorik temelleri Freeman tarafından ortaya atılan Paydaş teorisine dayanmaktadır. Teknolojiye bağlı olarak gelişen hızlı üretim sistemleri, sürdürülebilir kurumsal yapıların gelişmesine zemin oluşturmuştur Paydaş kavramı Freeman tarafından, işletme sahip(leri) ile işletme paydaşları, ortakları, rakipleri ve tedarikçileri gibi paydaş grupları arasındaki ilişkileri ifade etmektedir (Freeman, 1984).

İşletmeler tarafından uygulanan “etik kurallar” kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Önder ve Kaya, 2018, s. 156). Sermaye piyasalarının kalitesinin yükselmesinde kurumsal raporlar önemli bir ölçüt olarak görülmektedir. Çünkü halka açık işletmeler tarafından gerçeği yansıtmayan uygulamalar yatırımcıların işletmelere olan güvenini önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle işletmeler etik kurallara uygun hareket etmesi, yatırımcıların güvende olmasını ve yatırımlarının değer kazanmasında önemli bir role sahiptir (Tuan, 2019, s. 234).

İşletme etiği kavramı incelenirken, dünya ölçeğinde; Enron, Parmalat, Tyco, WorldCom; Türkiye’de ise, Jetpa ve Çiftlikbank gibi işletme skandalları etik kavramının çok yönlü değerlendirilmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. İşletmelerin faaliyetleri ile ilişkili endişeler kurumsal yönetimi ve bu kapsamda etik davranışların önemini artırmıştır (Aytar, 2021, s. 1). Kriz dönemlerinde etik sürdürülebilirlik kavramı daha fazla önem kazanmaktadır. Örneğin, Alman otomotiv devi Volkswagen emisyon kriziyle çalkalanmıştır. İşletme sahip ve yöneticilerin haksız kazanç elde etmeleri, işletmelerin çevre ve insan sağlığına yönelik olumsuz birtakım faaliyetleri toplum nazarında işletmelerin imajının zedelenmesine neden olmuştur (Altay, 2019, s. 27-28).

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş kısmıdır. Bu kısımda çalışmanın amacı, önemi ve çalışma kapsamında kullanılan kavramlara değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü, kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. Kavramsal çerçeve kısmında; kurumsal yönetim, kurumsal sürdürülebilirlik ve iş etiği kavramları açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü metodoloji kısmıdır. Metodoloji kısmında; araştırmanın amacı, araştırmanın kapsamı, örneklem grubu ve yöntem kısımları açıklanmıştır. Dördüncü bölümde araştırmayla ilgili bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç ve öneriler bölümüne yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde etik kurallarla ilgili olduğu düşünülen üç kavram incelenmiştir. Bunlar sırasıyla; kurumsal yönetim, sürdürülebilirlik ve işletme etiği kavramlarıdır. İşletmelerin sürdürülebilirliğin sağlanmasında uygulanan etik kuralların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Günümüzde işletmeler büyümek, varlığını sürdürmek ve kâr optimizasyonu sağlamak için kurumsallaşmaya daha fazla önem vermektedir.

Kurumsal Yönetim

Kurumsal yönetim (KY), işletmelerin ekonomik ve sosyal çıkarlarını dengeleyen ve böylece işletmenin paydaşlarının çıkarlarını toplumun geneliyle dengeleyen bir mekanizma olarak kabul edilebilir (Gerged, 2021, s. 610). Yabancı literatürde kurumsal yönetim kavramı “Corporate Governance” şeklinde geçmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren “kurumsal yönetim” kavramı kullanılmaya başlamıştır. Tüm dünyayı derinden etkileyen sermaye piyasasına ilişkin finansal skandallar kurumsal yönetim kavramıyla ilgili uluslararası standartların geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. 1999 yılında OECD “Kurumsal Yönetim İlkeleri Raporu”nu yayınlamıştır. İşletmelerde Kurumsal Yönetim İlkelerinin uygulanması dört başlık altında incelenmektedir. Bunlar; “hesap verilebilirlik, şeffaflık, sorumluluk, adalet ve eşitlik” ilkelerini içermektedir. Başta aile işletmeleri olmak üzere küresel ölçekte faaliyet gösteren işletmelerin faaliyetlerini sürdürmesi ve büyüyerek gelişmesi için kurumsallaşma ve kurumsal yönetim kaçınılmazdır (Kardeş Selimoğlu ve Yazıcı, 2021, s. 119-121).

Türkiye’de işletmelerin uymaları gereken kurumsal ilkeler Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından ilk olarak 2003 yılında açıklanmıştır. 2022 yılına kadar küreselleşmeye bağlı olarak yaşanan gelişmeler ve değişim SPK tarafından bir takım güncellemelerin yapılmasını zaruri kılmıştır (Mohan Bursalı, 2018, s. 507). 2007’de Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Borsa İstanbul’da (BİST) hesaplanmaya başlamıştır. SPK tarafından kurumsal yönetim uyum notu 10 üzerinden en az 7 olan firmalar Kurumsal Yönetim Endeksine dâhil edilmiştir. Borsa İstanbul’da (BİST), 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren Sürdürülebilirlik Endeksi XUSR koduyla faaliyete geçirilmiştir (Önder ve Kaya, 2018, s. 157-158).

İşletmeler yönetim kademelerinde kurumsal ilkeler belirlemeleri sayesinde daha profesyonel, şeffaf, hesap verebilir, rasyonel ve verimli yönetim imkânına kavuşmuştur. Kurumsal yönetim ve stratejik uygulamalar sayesinde işletmeler, küresel ölçekte adından daha fazla söz ettirme ve finansal yapısını güçlendirme imkanına kavuşmuşlardır.

Sürdürülebilirlik

Günümüz dünyasında; kaynakların hızla tükenmesi, yoksulluk, açlıkla mücadele, küresel ısınma, deprem ve sel felaketleri gibi doğa ve insan kaynaklı olumsuzluklar işletmeleri daha dikkatli olmaya yöneltmiştir. İlk defa Birleşmiş Milletler tarafından Brundtland Raporu’nda insanlığın günlük ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin varlığını tehlikeye atmayacak şekilde organize edilmesi şeklinde sürdürülebilirlik kavramına değinilmiştir (Tüyen, 2020, s. 91). Sürdürülebilirlik kavramı üç boyutu kapsamaktadır. Bunlar; sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarından oluşmaktadır. Bu çalışma işletmelerin etik uygulamaları etrafında yoğunlaştığı için sürdürülebilirlik kavramının sosyal boyutu ön plana

çıkılmaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik boyutu; barınma, kaynakların adil dağıtılması, açlık ve hastalıklarla mücadele, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin ortadan kaldırılması gibi uygulamaları içermektedir (Atagan Çetin, Doğan ve Çetin, 2019, s. 626).

Gözükara (2019, s. 24), işletmelerde uygulanan sürdürülebilirlik faaliyetlerinin işletmelere bir takım faydalarından bahsetmiştir. Bunlar:

- İşletmelerin sosyal yönden yaşam kalitesini arttırmak,
- İnsanlık ırkının ve tüm diğer canlıların devamlılığının sağlanmasına yönelik daha dikkatli üretim ve hizmet faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Toplumların ekonomik refahının artırılması, bireylere ve çalışanlara yönelik özgür hareket etme fırsatının verilmesi gibi tedbirleri içermektedir.

Sürdürülebilirlik uygulamaları, etiği ön plana çıkaran faaliyetlerden oluşmakta, bunlara ilişkin işyeri performansların başarısıyla doğru orantılı olarak gelişim göstermektedir. Sürdürülebilirliğin sağlanmasında; verimlilik, düşük maliyetle üretim, itibar, şeffaflık gibi işletme merkezinde yapılan uygulamalar işletmelerin sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır (Ayrıl ve Saracel, 2021, s. 2378).

İşletme Etiği

İşletmelerin pay sahiplerinin finansal varlıklarına değer katmak ve işyerinin kurumsal itibarını yükseltmek amacıyla oluşturulan kurallar “işletme etiği” şeklinde açıklanmıştır (Aksa Enerji Etik İlkeler, 2022). İşletme içerisinde iş etiği kurallarına uygun hareket etmeyen çalışanlar iş arkadaşları tarafından dışlanmaktadır. Bir diğer anlatımla işletme etiği kuralları mesleğe ait idealler bütünü şeklinde açıklanabilir (Özbudak, 2019, s. 8).

Günümüz işletmeleri, etik kavramını işletmeler için önemli değerlerden birisi olarak görülmeye başlanmıştır. Etik değerlere işletme yönetim ve politikalarında yeterince yer vermeyen ve bu konuyu önemseyemeyen halka açık işletmelerin, hisse fiyatlarında ve piyasa değerlerinde ciddi düşüşler olacağı öngörülmektedir (Altay, 2019, s. 27). İşletmelerde uygulanan etik kurallar, kamu kurumları tarafından uygulanan etik kurallar haricindeki uygulamaları içermektedir. İşletmeler tarafından uygulanan işletme etiği kuralları, toplumda uygulanan ahlaki değerlerden etkilenmektedir (Özbudak, 2019, s. 8).

Günümüz iş dünyasında sürdürülebilirlik faaliyetlerine işletmeler tarafından daha fazla önem verilmektedir. Sürdürülebilirlik faaliyetleri işletmeler tarafından her yönüyle incelenmekte ve yönetim

faaliyetlerine entegre edilmektedir. Doğru ilkelerle yönetilen, işlerini açık ve şeffaf olarak yürüten, çalışanlarının etik dışı davranışlarını cezalandırmak şeklinde yaptırım uygulayan, uluslararası etik ilkelere uygun hareket eden işletmelerin sağlıklı bir yapıya kavuşmaları muhtemeldir.

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı, örneklem grubu ve araştırma yöntemi konularına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma kapsamında işletme etiği uygulamaları BİST 50 özelinde incelenmiştir. İşletme etiği kavramı açıklanırken hem literatür incelemesi yapılmış hem de işletmelerin faaliyet raporlarında ve internet sitesinde ne tür uygulamalara yer verdiği ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Borsa İstanbul'da işlem gören ve BİST 50'de yer alan halka açık işletmelerin “Kurumsal Etik Kuralları” hakkında belirledikleri ilkeler ve bu ilkelere yönelik uygulamaları incelemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında verilerin toplanmasına yönelik “Doküman Analizi Yöntemi” kullanılmıştır. Doküman analizi, konunun daha detaylı ve anlaşılmasına yönelik yapılan, “nasıl, niçin” gibi sorularla ortaya çıkarılmaya çalışılan araştırmalardır. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntem olarak görülmektedir (Kıral, 2020, s. 173). Bu çalışmada işletmeler tarafından yayınlanan faaliyet raporları ve internet sitelerinde yer alan etik kurallara ilişkin bilgiler titizlikle incelendiği için doküman analiz yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın evreni Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerden oluşmaktadır. Fakat çalışma, en büyük 50 işletmeye indirgenmiştir. Bunun nedeni ise BİST 50'de yer alan işletmelerin daha kurumsal bir yapıya sahip olmaları ve diğer işletmelere kıyasla, işletme etiği konusunda daha özenli davrandıkları tahmin edilmektedir.

Çalışma kapsamında ilk olarak BİST 50'de işlem gören işletmeler belirlenmiştir. Daha sonra ilgili firmaların 2021 yılında yayınlamış oldukları faaliyet raporlarından işletme bünyesinde uyguladıkları etik kurallara ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. İhtiyaç duyulan bilgiye ulaşılamayan durumlarda ilgili firmaların internet sitelerinden “kurumsal sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik, kurumsal yönetim, etik ilkeler ve uyum

politikaları” gibi başlıklar altında yer alan “Etik Kurallar”a ilişkin bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Toplanan bilgiler ikinci veri niteliğindedir. Araştırma kapsamında verilere “Mayıs-Ağustos 2022” dönemini kapsayan üç aylık süreyi içermektedir. Daha sonra halka açık 50 işletmenin uygulamış olduğu etik politikalara ilişkin somut bilgiler bulgular kısmında açıklanmıştır. Çalışma kapsamında ikinci verilerden faydalandığı için etik kurul izni alınmasına gerek duyulmamıştır. Çalışmanın amacı, önemi ve gelişim süreci Bursalı (2018) yılında yapmış olduğu “Kurumsal Yönetim İlkeleri Işığında Etik Kurallar ve Sosyal Sorumluluk” başlıklı çalışmayla benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın ilgili çalışmayla farklı yönleri de bulunmaktadır. Örneğin Bursalı (2018) yılında konuyla alakalı benzer bir çalışma yapmıştır. 2022 yılına gelindiğinde işletmelerin uyguladığı etik kurallara ilişkin politikalarında güncellemeler olmuştur. Çalışma kapsamında ilk olarak işletmelerin faaliyet raporlarında yer alan etik kurallara ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Faaliyet raporlarında etik kurallara ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı durumlarda, BİST 50’de yer alan işletmelerin; “yatırımcı ilişkisi raporu, entegre faaliyet raporu, yönetim kurulu faaliyet raporu, sürdürülebilirlik raporu, sürdürülebilirlik uyum raporu, kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporu, kurumsal yönetim bilgi formu” gibi işletmelerin internet sitelerinden etik kurallara ilişkin bilgilere ulaşılmıştır.

Literatür İncelemesi

Çalışmanın bu kısmında yerli literatürde yer alan benzer çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmanın esin kaynağı olarak görülen Tanç (2015) ve Bursalı (2018) ve çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Bu iki çalışma dışında literatürde yer alan benzer çalışmaların bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Literatür incelemesi yapılırken Borsa İstanbul’da işlem gören halka açık işletmeler çalışmanın evrenini oluşturduğu için yabancı literatüre başvurulmamıştır. Yerli literatürde Borsa İstanbul’da işlem gören işletmelerin işletme etiği uygulamaları ölçüt alınarak benzer çalışmalar incelenmiştir.

Tanç (2015) çalışmasında, Borsa İstanbul’da 2014 yılı itibariyle faaliyet gösteren 192 imalat şirketinin internet siteleri tek tek incelenerek yazılı etik kuralları mevcut olup olmadığı ve 2012 yılı “Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporları” kapsamında etik kurallara ilişkin yapılan açıklamalar içerik analizi kapsamında değerlendirilerek şirketlerin mevcut açıklamalarına ilişkin durum tespiti yapılmıştır. Elde edilen temel bulgulara göre Borsa İstanbul’da imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 0,44’ünün web sayfalarında etik kurallarını yayınladıkları tespit edilmiştir.

Bursalı (2018), Borsa İstanbul (BIST 100)’da işlem gören halka açık işletmelerin, SPK’nın yayınladığı Kurumsal Yönetim İlkeleri’nden ‘Etik Kurallar ve Sosyal Sorumluluk’ ilkelerine uyumluluğunu içerik analizi yoluyla incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, söz konusu işletmelerin SPK (Sermaye Piyasası Kurulu)’nın kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin “etik kurallar” açısından tam anlamıyla

kurumsal bir yapıya sahip olmadıkları, buna karşılık ‘sosyal sorumluluk’ açısından ise kurumsallaşma yolunda daha çok yol kat ettikleri söylenebilir.

Sarı ve Göktaş yapmış oldukları çalışmada, Borsa İstanbul da işlem gören firmalar arasından seçilen 110 tane şirketin web sayfaları incelenerek, söz konusu “etik kurallar”, “etik ilkeler”, “etik davranışlar” “etik kodlar” ve “etik değerler” gibi başlıklarla hazırlanan etik kurallar rehberine yönelik bilgiler incelenmiştir (2019, s. 166). İlgili çalışmada, etik kodların, işletmelerin entelektüel sermayesini arttırdığı öngörülmüştür. Ayrıca, çalışma kapsamında incelenen 110 işletmeden 108’inin işletmenin kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporunda etik kuralları yayınlamaları etik kurallara atıfta bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saygılı, Yargı ve Kılıç yapmış oldukları çalışmada, Borsa İstanbul’da (BİST) işlem gören firmaların yayınlamış oldukları etik kurallarını kapsayan analizler yapılmıştır. Literatür ve analiz sonuçları çerçevesinde iş etiği kodlarında en sık tekrar edilen kavramlar ve bu kavramların şirketler tarafından yayınlanma oranları tespit edilmiştir. Bu çalışma, etik kodlarını oluşturmak ve geliştirmek isteyen şirketler ile diğer organizasyonlara bir kaynak sağlayabilmektir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen regresyon sonuçlarına göre, firma yaşı ve çalışan sayısı arttıkça şirketlerin etik kodların kapsamının genişlediği görülmüştür. Diğer taraftan imalat sektöründe yer alan şirketlerin etik kodlarındaki açıklamalar diğer sektörlerde yer alan şirketlere göre daha kapsamlı olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde işletme etiği kavramını Borsa İstanbul özelinde sınırlı sayıda çalışmanın, yerli literatürde yer aldığı tespit edilmiştir.

Bulgular

BİST 50’de yer alan işletmelere ilişkin bilgiler çalışmanın “ekler” kısmında Tablo 4’te gösterilmiştir. Tablo 1’de BİST 50’de işlem gören firmaların etik kurallara uyum konusunda yapmış oldukları faaliyetlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 1’de etik kodlar olarak; “etik hat kullanımı”, “çalışanlara yönelik etik ilkelere uyum eğitimi verilmesi”, “etik değerlere uyum konusunda işletmelerin kazanmış oldukları ödüller” ölçüt olarak kullanılmıştır.

Tablo 1: BİST 50’de Yer Alan Firmaların Etik Uygulamalara Yönelik Bulgular

Etik Kuralları Değerlendirme Ölçüleri	Firma Sayısı	Toplam Firma Sayısı
Etik Hat Kullanımı	49	50
Çalışanlarına Yönelik Etik İlkeler Uyum Eğitimi Verilmesi	9	50
Etik Değerlere Uyum Konusunda Ödül Kazanımı	1	50

Çalışma kapsamında incelen firmaların etik konularda iç ve dış paydaşlardan dönüş almak amacıyla telefon ve internet gibi iletişim kanallarının kullanım oranı %98'dir. BİST 50'de yer alan işletmelerin %18'inin etik ilkeler konusunda çalışanlarına eğitim verdiği tespit edilmiştir. Etik değerlere uyum konusunda sadece bir firma (%2) ödül almıştır (Tablo 1). Tablo 2'de ise çalışmaya dâhil edilen firmalar tarafında uygulanan temel etik ilkeler yer almaktadır. Çalışmanın ana merkezini Tablo 2'de yer alan ve işletmeler tarafından 2021 faaliyet raporları ve internet sitelerinde yer alan etik ilkeler ve etik uygulamalara yönelik ne tür politikalar ve uygulamalara sahip oldukları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Tablo 2: İşletmeler Tarafından Yayınlanan Temel Etik İlkeler

Sıra No	Firma Adı	Açıklama
1	MGROS	İşletme paydaşları için yüksek öncelikli etki boyutuna sahip “şeffaf, sorumlu ve etik yönetim” politikaları benimsenmiştir. Firma, Etik ve İtibar Derneği (TEİD) üyesidir. (Migros 2021 Entegre Raporu, 2022: ss. 27*79, 80, 140, 146, 148).
2	HALK BANK	Banka, etik ilkelere uyum konusunda; güven, basiretli ve dürüst bir şekilde hareket etme, şeffaflık, kurum bilgilerinin gizliliğinin korunmasına yönelik çalışanlar dikkatli hareket etmeleri gerekir (Halkbank Sürdürülebilir Etik İlkeler, 2022; 3).
3	TCELL	İşletme tarafından 2021 yılında “Etik Bildirim Kanalları” yardımıyla 38 vaka incelenmiştir. Karşılaşılan vakalar; “etik ve ahlak dışı davranışlar”, “bilgi güvenliği” ve son olarak “finansal ihbarlar” şeklinde üç sınıfa ayrılmıştır. 8 olumsuz vaka nedeniyle “İş Akdi Feshi” yaptırımının uygulanmasına karar verilmiştir (Turkcell 2021 Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 91-341).
4	ENKAI	İşletmenin sahip olduğu etik değerleri tüm çalışanlarına “Enka Davranış Kuralları” aracılığıyla paylaşmaktadır. Enka'nın 2027 sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda 2027 yılına kadar “Etik Kurallara” yönelik eğitim almış beyaz yakalı çalışan oranı %100 ve mavi yakalı çalışan oranı %90'lara ulaşması beklenmektedir (Enka 2021 Sürdürülebilirlik Raporu, 2021: ss. 29-35-37-39-57).
5	KOZAL	İşletmenin 2021 faaliyet raporu incelendiğinde etik kurallarla ilgili sadece iş etiği kurallarını içeren prosedürlerin hazırlandığına ilişkin bir ibareye rastlanmıştır (Kozal Altın İşletmeleri 2021 Faaliyet Raporu, 2021: 74).
6	VESTL	İşletme faaliyetlerini, “şeffaflık” ve “hesap verilebilirlik” prensiplerine uygun bir şekilde yürütmektedir (Vestel 2021 Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 39-153).
7	TSKB	Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Raporunda, rüşvet ve yolsuzluğun engellenmesi ve vergi yükümlülüğünün yerine getirilmesine yönelik dürüstlük ilkelerine

		ilişkin politikalar geliştirmiştir (TSKB Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 146-170).
8	AKSEN	İşletme çalışanları arasında; dil, din, ırk ve cinsiyet gibi şirket içi fiziksel ayırım ve her türlü ruhsal ve duygusal kötü muamelelere yönelik korunmak amacıyla gerekli önlemler alınmakta ve Etik İlkelerine uyulmaktadır. Etik İlkeler dört başlık halinde uygulanmaktadır. Bunlar; Genel Kurallar, Şirket Kaynaklarının Kullanımı, İlişkiler ve Şirkete Karşı Yükümlülükler şeklinde sınıflandırılmıştır (Aksa Enerji Etik İlkeler, 2022).
9	TTKOM	Etik Kurallara ilişkin uyulması gereken ilkeler, işletmenin internet sitesinde yer alan Etik Yasalar başlığı altında yer verilmiştir (Türk Telekom Faaliyet Raporu, 2021: ss. 216-221).
10	PETKM	İşletme politikası gereği, kurumsal çıkarları bireysel çıkarların önünde tutmaktadır. Dürüstlük ve hesap verilebilirlik konusunda finansal kontrol sistemi bulunmaktadır. Bilgi güvenliği, kişisel verilerin korunması konusunda gereken hassasiyet gösterilmektedir (Petkim Etik Kurallar, 2022: ss.18-28-27-30-32).
11	SISE	Kurumsal yönetim kapsamında yolsuzluk ve rüşvetin önlenmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Etik ihbarlar, “Ethics Hotline” üzerinden bildirimlerde bulunmak mümkündür. (Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Faaliyet Raporu, 2021: 275-290-300).
12	TUPRS	2021 yılında çalışanlara yönelik 1818 saat etik eğitimi verilmiştir. Bu eğitim kapsamında; hediye ve ağırlamalar, bilgi güvenliği, çıkar çatışmaları, yolsuzluk, değer ve ilkeler, işletme varlıklarının kötüye kullanımı, sosyal medya kullanımı, veri güvenliği gibi etik konuları kapsayan eğitim verilmiştir (Tüpraş Sürdürülebilirlik Raporu, 2021: 81-83-84).
13	VAKBN	Banka tarafından, “dil, din, ırk, cinsiyet, inanç ve mezhep gibi” her türlü ayrımcılığı etik ilkeler gereği reddetmektedir. Banka çalışanlarına yönelik, 2021 yılında etik konulu 273 saat sınıf içi, 2.229 saat çevrimiçi eğitim programı gerçekleştirmiştir (Vakıfbank Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 143-145-152-155-170).
14	TOASO	İşletme tarafından “etik değerler ve yolsuzlukla mücadele” kapsamındaki faaliyetleri sürdürülebilirlik altında faaliyet raporunda yer vermiştir (Tofaş Faaliyet Raporu, 2021: ss. 87-101-104).
15	KRDMD	İşletme tarafından uygulanan etik kurallar, kurumsal sürdürülebilirlik başlığı altında internet sitesinde yayınlamıştır. İlgili firma tarafından “etik kurallar” kavramı çalışanların uymak zorunda oldukları kural ve ilkeler şeklinde açıklanmıştır (Kardemir İş Etiği Kuralları, 2022: ss. 1-8).
16	DOHOL	İşletme tarafından uygulanan etik ilkeler; “çıkar çatışmaları, paydaşlarla olan ilişkiler ve bilgi akışı” olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Çalışanlara fırsat eşitliği sağlandığı, çalışanların ücret artışlarında ve terfilerinde

		performans ve verimlilik kriterlerinin esas alındığının altı çizilmiştir (Doğan Grubu Etik İlke ve Davranış Kuralları, 2022: ss. 2-4-5-7).
17	TTRAK	Çalışanların işe alımları ve fırsat eşitliği konusunda firmanın etik kurallara uygun şekilde hareket edeceği taahhüt edilmiştir (Türk Traktör Faaliyet Raporu, 2021: ss. 116-140).
18	AKBNK	Bilgi güvenliğine ilişkin her türlü önlem alınmaktadır. Etik kurallar kapsamında uyulması gereken kurallar Ek 1’de gösterilmiştir (Akbank Etik İlkeler, 2022: 4).
19	TKFEN	Sürdürülebilirlik anlayışı, “topluma ve çevreye saygı, çalışkanlık, sadakat, çalışkanlık, mükemmeliyet” gibi etik değerler ekseninde yürütülmektedir (Tekfen Holding Faaliyet Raporu, 2021: ss. 138-198).
20	FROTO	Etik Politika’sına aykırı iş, eylem ve işlemlere müsamaha gösterilmemektedir (Ford Otosan Etik Politikası, 2022: ss. 1-2):
21	KOZAA	İşletme tarafından etik kurallara yönelik sınırlı bilgiye ulaşılmıştır. Etik ilkeler kapsamında işletme, gerekli prosedürler hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur (Koza Anadolu Metal Madencilik, 2021: 49).
22	KORDSA	BİST 50 işletmeleri içerisinde etik kurallara ilişkin en kapsayıcı raporlardan birisi bu firmaya aittir. Yönetim kurulu tarafında 21 Eylül 2021 tarihinde “İş Etiği Kuralları” güncellenmiş ve yürürlüğü konmuştur. Kordsa, 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin yapılan etik kurallara ilişkin uygulamalar Ek 2.’de gösterilmiştir.
23	YKBNK	Banka, Etik ve İtibar Derneği’ne (TEİD) üyedir. 2021 yılında 1115 çalışana toplam 335 saat Etik Davranış Kurallarına yönelik eğitim verilmiştir (Yapıkredi Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 51-63-68-69). Ayrımcılık ve tacize karşı sıfır tolerans, Psikolojik taciz (mobbing) karşı her türlü önleyici tedbir alınmaktadır. * Borçlanma Yasağı, Kumar, Bahis ve Şans Oyunları gibi kötü alışkanlıklardan uzak durma, Ayrımcılık ve tacize karşı sıfır tolerans, Piyasa dolandırıcılığı (Manipülasyon) işlemlerinden kaçınılmalıdır (Yapıkredi Etik İlkeler ve Çalışma Kuralları, 2022: ss. 6-7-14-15-16).
24	ISGYO	Etik uygulamalarla ilgili her türlü bilgiye “Yatırımcı İlişkileri\Kurumsal Yönetim\Etik Kurallar” firmanın internet sitesinden ulaşmak mümkündür. Çalışanların işleriyle ilgili menfaat elde etmeleri ve hediye almaları yasaklanmıştır (İş GYO Faaliyet Raporu, 2021: ss. 52-63).
25	BIMAS	BIMAS, genel hatlarıyla; Dürüstlük ve Güven, Çalışanlar ile İlişkiler, İçerden Bilgi Ticareti (Insider Trading), İşten Ayrılanların Şirket ile İş İlişkisi İçerisinde Bulunması gibi konularda etik kurallara uygun hareket edilmesi konusunda çalışanlarının dikkatli hareket etmeleri konusunda çalışanlarına bilgi aktarmıştır (BİM Etik İlkeler, 2022: ss. 1-2-3).
26	ARÇELİK	İşletme, “etik ve şeffaflık” ilkelerini yüksek öncelikli uyulması gereken politikalar arasında görmektedir. Bu doğrultuda; “toplu sözleşme özgürlüğü, adil ücret dağılımı, güvencesiz çalışmanın önlenmesi gibi” konu başlıkları

		işletmenin kurumsal yönetim politikaları arasında yer almaktadır (Arçelik Faaliyet Raporu, 2021: 167).
27	EGE ENDÜSTRİ	İşletme tarafından çalışanlarının; Nezaket ve saygı kurallarına uymaları, çalışanların yöneticiler ve iş yeri sahipleriyle ilişkilerinde dürüstlük ön planda tutulur, Çalışanlar işini yaparken, meslek standartlarına uygun hareket etmeleri beklenir (Ege Endüstri ve Ticaret, 2021: 16).
28	ERDEMİR	Çalışanlar işlerini yaparken dürüst hareket etmeleri beklenir. İş görenler her türlü çıkar çatışmasından kaçınılmalıdır. Çalışanlar işle ilgili sırları saklamaları beklenir (Erdemir Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 56-57-137).
29	SASA POLYESTER SAN. A.Ş.	İşletme tarafından çalışanlarına yönelik ve genel etik prensipler kapsamında; dürüstlük, güvenilirlik ve çıkar çatışmasının önlenmesine yönelik her türlü önlemi almaktadır (Sasa İş Etiği, 2021).
30	ALARKO Holding	İşletme yönetim politikalarında kurum içi sosyal dengeyi koruma yönünde gerekli önlemleri almaktadır (Alarko Holding Etik Kurallar, 2021: 78).
31	SABANCI Holding	Firma çalışanlarının her türlü gizli bilgiyi sızdırması ve hisse senetlerinde haksız kazanç elde edilmesine yönelik insider trading yasaklanmıştır. Firma itibarını en üst seviyelerde tutmak için her türlü çabayı sarf etmektedir. Çalışanlar tarafından firma isminin, kimliğinin ve gücünün kişisel çıkarlar sağlamak amacıyla kullanılması yasaklanmıştır (Sabancı Faaliyet Raporu, 2021: 36).
32	ANADOLU EFES	İşletme tarafından etik ilkeler, kurumsal yönetim/sürdürülebilirlik başlığı altında internet sitesinde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. 2021 yılında işletmeye 77 etik ihlal bildiriminde bulunulmuştur. Bu bildirimlerden 62'si çözümlenmiştir. 2021 yılında, toplam 1.270 kişi*saat iş etiği ilkeleri ve rüşvet ve yolsuzlukla mücadele eğitimi verilmiştir (Anadolu Efes Faaliyet Raporu, 2021: 77).
33	OTOKAR	Firma tarafından rüşvet ve yolsuzlukla mücadele, hediye alma ve çıkar çatışması sağlama, gizli bilgilerin korunması konusunda her türlü eylemde bulunma ve önlem olma konusunda ihtiyatlı hareket etmektedir (Otokar Etik Kurallar, 2021: ss. 8-11-14-16).
34	EMLAK KONUT	T.C. Anayasasına ve Kanunlara uygun olarak firma faaliyetleri yürütülmektedir. Güvenilirlik, Tarafsızlık, Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik ilkelerine uygun hareket edilir. Ulaşılabilirlik, İş Ahlakı, Bilimsellik ve Yenilikçilik, Çevreye Duyarlılık, Müşteri Memnuniyeti, Kişisel Verilerin korunması konusunda her türlü önlem alınır (Emlak Konut Etik Değerler, 2022).
35	Türk Hava Yolları	Türk Hava Yolları etik kurullarla ilgili uyulması gereken kuralları sürdürülebilirlik başlığı altında yer vermiştir. İşletmenin etik kurallara ilişkin açıklama yapılırken; yasalara uygun bir şekilde ticari faaliyetlere uyulması ve izlenecek temel politika ve prosedürlere ilişkin yönergelere uyulmaktadır. Dürüstlük ve adil davranma, Çalışanlara saygı çerçevesinde faaliyetlerin yürütülmesi, Gizlilik, Açık kapı politikası, Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele,

		<p>Kara para aklama faaliyetlerinin aklanması, İş ortamında çalışanların mahremiyetine saygı gibi etik konularda önlemler alınmaktadır (Türk Hava Yolları, Sürdürülebilir Etik Değerler, 2022: ss. 12-13-14).</p> <p>Dürüst davranış kuralları hakkında çalışanların dikkat etmesi ve çalışırken işiyle ilgili kendine sorması gereken sorular Ek 3.'te açıklanmıştır.</p>
36	HEKTAŞ	<p>İşletme, 2020 yılından itibaren çalışanlarına yönelik etik kurallara yönelik eğitim vermektedir. Bu eğitim programı, “Business Etiquette” kuralları ile çalışanlarından örnek gösterilebilecek davranışların sergilemesi amaçlanmaktadır. Bu eğitimden geçen çalışanların iş yaşamında sosyal zarafete dayalı iş ilişkisi kurdukları gözlemlenmiştir (Hektaş Faaliyet Raporu, 2021: 42).</p>
37	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİ A.Ş.	<p>İşletme ticari faaliyetlerini yürütürken kayıtların doğruluğu konusunda çalışanlar tarafından gayret gösterildiği ifade edilmiştir. Faaliyet ve finansal kayıtların emniyetli bir şekilde muhafaza edilmesi ve kayıt tutma/saklama ilkeleri konusunda hassas davranılmaktadır (Akkök Şirketler Grubu İş Etiği İlkeleri, 2022: ss. 14-16-25-269).</p>
38	PEGASUS Hava Taşımacılığı Anonim Şirketi	<p>Pegasus ilk olarak 2013 yılında İş Etiği kurallarını uygulamaya koymuştur. 2016 yılında çalışanlarına yönelik “Pegasus Ahlaki Davranış Rehberi” yayınlanmıştır. İşletme tarafından, “akıl, vicdan ve sağduyu temelinde dürüst, saygılı, adil ve güvenilir davranışlar” şeklinde etik sınırlar belirlenmiştir (Pegasus Yönetim Kurulu Yıllık Faaliyet Raporu, 2021: 31).</p>
39	TÜRKİYE İŞ BANKASI	<p>Banka'nın etik ilkelere uyum kapsamında çalışanlarına yönelik, “Etik İlkeler ve Çalışma Kuralları” dijital eğitimi platformu uygulamaya açılmıştır. 2021 yılında 2.214 çalışana 1.305 saat etik kurallara ilişkin eğitim verilmiştir. Etik kurallara ilişkin çalışanların uyması gereken kurallar firmanın internet sitesinde “sürdürülebilirlik>politikalar” başlığı altında açıklanmıştır (Türkiye İş Bankası Entegre Faaliyet Raporu, 2021: ss. 124-128-159-172).</p>
40	KOÇ HOLDİNG	<p>Koç Holding Etik İlkeler Uyum Politikaları kapsamında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'nin belirlemiş olduğu ilkeleri benimsemiştir (Koç Holding Etik İlkeler ve Uyum Politikaları, 2022: ss. 6-7).</p>
41	ASELSAN	<p>İşletme politikaları ve çalışanlarının uyması gereken etik ilkeler arasında; alçak gönüllülük, saygı ve karşılıklı anlayış, faaliyetlerin çevreye zarar vermeyecek şekilde yürütülmesi, eylem ve söylemlerde tutarlı ve açık olması gibi konularda dikkatli hareket etmektedir (Aselsan Etik İlkeler, 2022).</p>
42	TAV Havalimanları	<p>Etik ve Uyum Departmanı ve Hukuk Departmanı işyerinde etik kurallara uyum konusunda birlikte hareket etmektedir. Şirket tarafından tüm çalışanların belirlenen etik kurallarına riayet etmeleri beklenir (Tav Havalimanları Etik ve Uyum, 2022: ss. 5-8).</p>
43	İPEK Doğal Enerji Kaynakları	<p>İşletme tarafından iş etiği kurallarını içeren kurallar hazırlanmış ve işletme bünyesinde uygulamaktadır (İpek Doğal Enerji Kaynakları, 2021: 39).</p>

44	İskenderun Demir Çelik	Dürüstlük, çıkar çatışmasından kaçınma, rüşvet ve yolsuzlukla mücadele, ticari sırların gizli tutulması konusunda etik kurallar uygulanmaktadır (İskenderun Demir Çelik Etik Kurallar ve Çalışma İlkeleri, 2022; ss. 2-3-5).
45	GÜBRETAŞ	Yürütülen faaliyetler; kanunlar, düzenlemeler ve mesleki standartlar ile birlikte GÜBRETAŞ Etik İlkeleri çerçevesinde yürütülür (Gübretaş Etik İlkeler ve Çalışma Prensipleri, 2022: 5).
46	ENERJİSA	Etik kurallar çevresel sürdürülebilirlik kapsamında yürütülür, Rüşvet ve Yolsuzlukla mücadele edilir, Çıkar çatışmalarından uzak durulur, Kara Para aklamayla mücadele edilir, Kişisel Verilerin korunması ve gizliliği esastır, Adil ve Sürdürülebilir bir çalışma ortamı oluşturulmasına katkı sağlaması gibi etik uygulamalara uygun hareket edilir (ENERJİSA İş Etiği Kuralları, 2021: 2).
47	ŞOK Marketler	Çalışanların kişiliğinin korunmasına yönelik tedbirler alınır. İşyerinde psikolojik mobbing uygulanmasının (çalışanlara yönelik) her türlü önlem alınır. Çalışanların hediye alışverişi yasaktır. İşyerinde, içsel bilgilerin sızdırılması ve gizli bilgilerden menfaat sağlanmasının önlenmesine yönelik her türlü tedbir alınmıştır. Rüşvet, Yolsuzluk, Haksız Kazanç ve Hileli Davranışların önlenmesine yönelik her türlü önlem alınmaktadır (Şok Marketler Etik İlkeler, 2022).
48	OYAK Çimento Fabrikaları Anonim Şirketi	Dürüstlük ve güvenlik politikalarına uygun hareket edilir. Oyak Çimento, hisse senetlerinin Alım-Satımı (Insider Trading) kesinlikle yasaktır. Çalışanlar işyeri varlıklarının korunmasından mesuldür. Kaynaklar çalışanlar tarafından verimli kullanılmalıdır. Malzemelerin işyeri dışında kişisel çıkarlar için kullanılması yasaklanmıştır (Oyak Çimento İş Etiği Kuralları, 2022: ss. 18-21-23).
49	ODAŞ Elektrik Sanayi Ticaret A.Ş.	İnsan hakları ve çalışan politikalarına ilişkin çerçeve kapsamında Etik Prensipler belirlenmiş ve işletmenin internet sitesinde yayınlanmıştır. Etik kurallar çalışanlara yazılı olarak tebliğ edilmiştir. Firma İş Etiği başlığı altında; dürüstlük, gizlilik, eşitlik, çıkar çatışmasının önlenmesi şeklinde açıklanmıştır (Odaş Elektrik Faaliyet Raporu, 2021: ss. 21-23-25-35).
50	GARANTİ BBVA	Banka; “doğruluk, güven, şeffaflık ve hesap verilebilirlik” gibi etik prensipleri benimsemiştir. Etik ilkeler güçlü itibarın güvencesi olarak görülmektedir. Çalışanlar etik ilkeler politikalarına yönelik eğitim programlarına alınmaktadır. Çalışanlar, toplam 22.178 saat eğitim verilmiştir (Garanti BBVA Sürdürülebilirlik Raporu, 2021).

Tablo 3’de ise etik ilkelere uyum konusunda işletmelerin frekans dağılımına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Tablo 3’de görüldüğü gibi BİST 50’de yer alan firmalardan 49’u “Etik Kurallar”la ilgili uygulamalarına faaliyet raporları ve internet sitelerinde yer verdiği ve sadece bir firmanın etik uygulamalarla ilgili prosedürleri hazırlama aşamasında olduğu tespit edilmiştir. BİST 50’de yer alan; “Aksa, Akbank, Kordsa, Yapı Kredi Bankası, Türk Havayolları” şirketlerinin etik kurallara uyum konusunda daha hassas

davrandıkları görülmüştür. Ön plana çıkan işletmeler hakkında böyle bir kanaate varılmasında gerek faaliyet raporları gerekse de internet sitelerinde daha ayrıntılı bilgilere yer verilmesi ve etik kuralların ayrı bir başlık içerisinde değerlendirilmesi etkili olmuştur.

Tablo 3: Etik İlgelere İlişkin Frekans Dağılımı

Toplam Firma Sayısı	Etik İlkelerinin Hazırlanmış İşletme	Henüz Etik İlkelere Uyum Faaliyetlerine Yer Vermeyen Firma Sayısı	Etik Değerlere Uyum Konusunda Ödül Alan İşletmeler	Frekans Dağılımı (%)
50	49	1	Migros (7 kez)	98

Etik kurallara uyum konusunda “Migros, Halkbank, Enka İnşaat, Vestel, Vakıfbank, Kordsa, Yapı kredi Bankası, Anadolu Efes ve İş Bankası” çalışanlarına eğitim verildiği tespit edilmiştir. Özellikle finans ve parasal işlemlerin yürütüldüğü bankacılık sektörü, etik konularda daha duyarlı hareket ettikleri görülmüştür. Migros etik kuralları uygulama konusunda Etik Değerler Merkezi Derneği (EDMER)’den 2021 itibariyle 7 kez ödül alması ile BİST 50 firmaları içerisinde bir adım önde olduğu tespit edilmiştir.

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇ

Bu çalışmada halka açık işletmelerden olan ve BİST’te işlem gören BİST 50 firmalarının etik kurallara ilişkin uygulamaları incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, BİST ‘de yer alan ve Borsa’da işlem gören işletmelerin faaliyet raporlarında ve internet sitelerinde ne tür etik uygulamalara yer verdiklerinin ortaya konulması amacıyla yapılmıştır. Borsa İstanbul’da işlem gören ve kurumsallaşma konusunda daha hassas hareket ettiği düşünülen ilk 50 büyük firma örneklem grubu olarak tercih edilmiştir. BİST 50 işletmeleri etik kurallara ilişkin politika geliştirme ve uygulama bakımından diğer halka açık işletmelere oranla daha duyarlı olduğu tahmin edilmektedir. Çalışma kapsamında ilk olarak etik kurallarla ilişkili olduğu düşünülen “Kurumsal Sürdürülebilirlik, Kurumsal Yönetim ve İş Etiği” kavramlarının incelenmesine yönelik literatür taraması yapılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan kavramlar açıklandıktan sonra BİST 50’de yer alan firmaların etik kurallara ilişkin faaliyet raporları incelenmiştir. Bu kapsamda araştırma yöntemi olarak doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma verileri toplanırken çalışmanın örneklem grubuna ilişkin 2021 yılında yayınlanan faaliyet raporları incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen işletmelerin büyük çoğunluğunun etik ilkelere uyum konusunda raporlarında ve internet sitelerinde gereken hassasiyeti gösterdikleri tespit edilmiştir. Özellikle, “Aksa, Akbank, Kordsa, Yapı Kredi ve Türk

Havayolları” etik kurallara ilişkin ayrı başlık altında faaliyet raporlarında ve internet sitesinde detaylandırılması konusunda diğer işletmelere oranla daha titiz davrandıkları ortaya çıkarılmıştır.

İşletme etiği konusunda duyarlı davranan işletmeler tüketici yani müşteri tercihlerinde önemli bir belirleyici olduğu düşünülmektedir. İşletmelerin sürdürülebilirlik politikalarına yönelik uygulamaları arasında; şeffaflık, hesap verilebilirlik, etik liderlik, etik ilkeler gibi ölçütler yer almaktadır (Tüyen, 2020, s. 108). Sürdürülebilirliğin etik yönü, yaşamın hayatta kalmaya karşı temel sorunu ile ilgilidir. Eğer işletmeler, sürdürülebilirliğin temel ilkelerini uygulamaya başlamazsa, şu anda var olan yaşam çok hızlı bir şekilde tükenebilir (Aksoy, 2019, s. 168). Yapılan akademik çalışmalarda özellikle işletmeler açısından sürdürülebilirliğin sağlanmasında etik kurallara uyum sağlanmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (Kuşat, 2012; Taşkırmaz, 2015; Carroll, 1991; Küçüköğlü, 2012; Norton, Zacher ve Ashkanasy, 2015; Giannarakis, Andronikidis ve Sariannidis, 2019). Uluslararası Standartlar “Adil ve Dürüst” şekilde çalışma ortamlarının sağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. İşletmelerin uluslararası yasalara ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde belirtilen ilkelere tam uyum sağlaması gerekmektedir.

İşletme skandallarının arttığı günümüzde etik ilkelere uyum daha da önemli hale gelmiştir. Doğruluğa, dürüstlüğe, eşitliğe, şeffaflığa önem veren işletme ve çalışanlar toplum nazarında daha fazla itibar görmektedir. İşletme sürdürülebilirliğinin sağlanmasında tüketicilerin satın alma tercihleri oldukça önemlidir. Tüketiciler güvenebileceği işletmelerin ürün ve hizmetlerini satın almakta kararlı davranmaktadır. Bu mantıkla hareket edildiğinde firmaların etik değerlere verdiği önem bir adım öne çıkmaktadır. Etik ilkelere yönelik yapılan incelemelerde uluslararası kanunlar, yerli kategoride ise 74205 Sayılı Bankacılık Etik İlkeleri ve 6769 Sayılı Sınai ve Mülkiyet Kanunu gibi kanunlara vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışma Tanç (2015) ve Bursalı (2018) yapılan iki çalışmayla benzerlik göstermektedir. Her iki çalışmadan ayrılan farklı yönleri incelendiğinde ise, Tanç (2015) çalışması imalat sektöründe yer alan 185 firmayı kapsamaktaydı. Bir diğer çalışma ise Bursalı (2018) çalışması ise, Borsa İstanbul’da yer alan ve en büyük 100 işletme örneklem grubu olarak seçilmiştir. Her iki çalışmanın yapılış zamanı açısından uzun bir zaman geçmiştir. Süreç içerisinde halka açık işletmelerin etik kurallara ilişkin uygulamaları değişim ve gelişim göstermektedir. Tanç (2015), 185 işletmenin 82’sinin (%44), web sayfalarında etik kurallara yer verildikleri görülmüştür. Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da yer alan halka açık en büyük 50 işletme özelinde incelenmiştir. Geçmişe nazaran Borsa İstanbul 30, 50, 100 gibi sıralamalar değişim göstermektedir. Bu değişimin gerekçeleri bu çalışmanın kapsamı dışında yer almaktadır. Diğer taraftan “etik kurallara” ilişkin uygulamalar hızlı bir değişim göstermektedir. Etik ilkelere ilişkin yaşanan son gelişmeler literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bu çalışma, ikinci kaynaklardan elde edilen veriler toplanarak geliştirilmiştir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında incelenen işletmelerin 2021 faaliyet raporları ve internet sitelerinden işletme etiği kavramına ilişkin bilgileri ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışmanın örneklem grubunu, BİST 50 içerisinde yer alan işletmeler olmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda mali, gıda, turizm, imalat gibi sektörel bazda etik kuralların incelenmesinin daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Özellikle uluslararası standartlara uyum ilkelerini kapsayan çalışmaların yapılmasına günümüzde daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumların ve insanlığın huzurlu yaşam alanları sağlanmasında işletmelere önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerden birisi de etik ilkelere uygun politikalar ve uygulamalar geliştirilmesi önerilmektedir. Son olarak değişik zaman periyotlarında, etik kurallara ilişkin işletme uygulamalarının; BİST 30, BİST 50 ve BİST 100 özelinde incelenmesi tavsiye edilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akbank (31 Aralık 2021). *Akbank etik ilkeler*. <https://www.akbank.com/tr-tr/Yatirimci-iliskileri/Sayfalar/Etik-Ilkeler.aspx> (Erişim tarihi: 21.05.2022).
- Akkök (31 Aralık 2022). *Akkök şirketler grubu iş etiği ilkeleri*. <https://www.akkok.com.tr/Files/akkok-is-etigi.pdf> (Erişim tarihi: 08.08.2022).
- Aksa (31 Aralık 2021). *Aksa enerji etik ilkeler*. <https://www.aksainvestorrelations.com/tr/kurumsal-yonetim/etik-ilkeler/> (Erişim tarihi: 21.07. 2022).
- Aksoy, Y. (2019). 21. Yüzyıl'da Sürdürülebilirlik: Sosyal Bilimlere Dayalı Perspektifler. E. Ayrancı (Ed.). *Sosyal Paydaş Teorisinin Sürdürülebilirlik Yönetimine Yönelik Katkıları: Bir Değerlendirme (s. 153-181) İçinde*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Alarko (31 Aralık 2021). *Alarko holding etik kurallar*. <https://www.alarko.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri/kurumsal-yonetim/bilgilendirme-politikasi> (Erişim tarihi: 21.05.2022).
- Altay, D. (2019). *Kurumsal sürdürülebilirlik açısından entegre raporlamanın incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anadolu Efes (31 Aralık 2021). *2021 faaliyet raporu*. <https://www.anadoluefes.com/tablo/309/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporu> (Erişim tarihi: 07.08.2012).
- Arçelik (31 Aralık 2021). *2021 faaliyet raporu*. https://www.arcelikglobal.com/media/6798/arcelik21_faaliyet_raporu.pdf (Erişim tarihi: 26.06.2022).
- Aselsan (31 Aralık 2021). *Aselsan etik ilkeler*. <https://www.aselsan.com.tr/tr/hakkimizda/aselsan-etik-ilkeler#:~:text=ASELSAN%20%C3%A7a%20B1%C5%9Fanlar%C4%B1%3B,a%C3%A7%C4>

%B1s%C4%B1yla%2C%20adil%20ve%20tarafs%C4%B1z%20davran%C4%B1r. (Erişim tarihi: 12.08.2022).

Atagan Çetin, A., Doğan, S. ve Çetin, O. I. (2019). Kurumsal sosyal sorumluluk ve çevresel sürdürülebilirlik ilişkisi: Marmara bölgesindeki işletmeler örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21(2), 625-640.

Ayral, G., Saracel, N. (2021). Etik iklimin kurumsal itibar ve kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2376-2395. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1267>.

Aytar, F. (2021). *Bist 100'de bulunan şirketlerin etik taahhütleri üzerine bir içerik analiz* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BİM (31 Aralık 2021). *BİM etik ilkeler*. <https://www.bim.com.tr/Politikalar/Genel/B%C4%B0M%20Etik%20%C4%B0lkeler.pdf>, (Erişim tarihi: 18.06.2022).

BİST 50 (1 Ocak 2022). *BİST 50'de işlem gören firmalar*. <https://www.ttyatirimciiliskileri.com.tr/tr-tr/mali-operasyonel-veriler/sayfalar/faaliyet-raporlari>. (Erişim tarihi: 14.08.2022).

Carroll, Archie B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48.

Doğan Holding (31 Aralık 2021). *Doğan grubu etik ilke ve davranış kuralları*. <https://www.doganholding.com.tr/kurumsal-yonetim/etik-ilke-ve-davranis-kurallari/> (Erişim tarihi: 30.07. 2022).

Ege Endüstri (31 Aralık 2021). *Ege endüstri ve ticaret etik kuralları*. <https://egeendustri.com.tr/politikalar/>, (09.06.2022).

Emlak Konut (31 Aralık 2022). *Emlak konut etik değerler*. https://www.emlakkonut.com.tr/_Assets/Upload/Images/file/surdurulebilirlikraporu/SurdurulebilirlikRaporu_2021.pdf (Erişim tarihi: 09.07.2022).

Enerjisa (31 Aralık 2021). *Enerjisa iş etiği kuralları*. <https://m.enerjisa.com.tr/Upload/Docs/ENETIK.pdf>, (Erişim tarihi: 09.05.2022).

Enka İnşaat (31 Aralık 2021). *Enka inşaat 2021 sürdürülebilirlik raporu*. <https://www.enka.com/sustainability/tr/enka-2021-surdurulebilirlik-raporu/> (Erişim tarihi: 8.08.2022).

Erdemir (31 Aralık 2021). *Erdemir 2021 entegre faaliyet raporu*. <https://www.erdemir.com.tr/yatirimci-iliskileri/yillik-faaliyet-raporlari/> (Erişim tarihi: 02.08.2012).

Ford Otosan (31 Aralık 2021). *Ford otosan faaliyet raporu*. fordotosan.com.tr/tr/yatirimcilar/finansal-raporlar/faaliyet-raporlari (Erişim tarihi: 18.06.2022).

Freeman, R. Edwerd (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman Press.

Garanti (31 Aralık 2021). *Garanti BBVA 2021 sürdürülebilirlik raporu*. <https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/entegre-faaliyet-raporu/> (Erişim tarihi: 12.06.2022).

- Gerged, Ali M. (2021). Factors affecting corporate environmental disclosure in emerging markets: The role of corporate governance structures. *Business Strategy and the Environment*. 30(1), 609-629.
- Giannarakis, G., Andronikidis, A. & Sariannidis, N. (2019). Determinants of environmental disclosure: Investigating new and conventional corporate governance characteristics. *Annals of Operations Research*, 294(1), 87-105.
- Gözükar, E. (2019). İşletme ve Sürdürülebilirlik. E. AY (Ed.). 21. *Yüzyıl'da Sürdürülebilirlik: Sosyal Bilimlere Dayalı Perspektifler* (s. 11-50) içinde. Ankara: Beta Yayınları.
- Gübretaş (31 Aralık 2021). *Gübretaş etik ilkeler ve çalışma prensipler*. <https://www.gubretas.com.tr/wp-content/uploads/2019/04/etik-ilkeler-ve-calisma-politikasi.pdf> (Erişim tarihi: 08.08.2022).
- Halkbank (31 Aralık 2021). *Halkbank sürdürülebilir etik ilkeler*. <https://www.halkbank.com.tr/content/dam/halkbank/tr/dokumanlar/bankamiz/surdurulebilirlik/EtikIlkeler2020.pdf> (Erişim tarihi: 07.08.2012).
- Hektaş (31 Aralık 2021). *Hektaş Ticaret T.A.Ş. iş etiği esasları*. <https://hektas.com.tr/wp-content/uploads/Documents/A9268235-AB78-4D95-59CB-08D8B857F468.pdf> (Erişim tarihi: 02.08.2022).
- İpek Enerji (31 Aralık 2021). *İpek doğal enerji kaynakları 2021 faaliyet raporu*. <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/986-ipek-dogal-enerji-kaynaklari-arastirma-ve-uretim-a-s> (Erişim Tarihi: 08.08.2022).
- İskenderun Demir Çelik (31 Aralık 2021). *İskenderun demir çelik etik kurallar ve çalışma ilkeleri*. isdemir.com.tr/kurumsal/etik-kurallar-ve-calisma-ilkeleri/ (Erişim Tarihi: 21.07.2022).
- İş Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (31 Aralık 2021). *İş GYO 2021 faaliyet raporu*. <https://www.isgyo.com.tr/is-gyo-gayrimenkul-yat%C4%B1r%C4%B1mci-iliskileri-is-GYO-guvenesiyle/raporlar-ve-sunumlar/yillik-faaliyet-raporlari/>, (Erişim Tarihi: 30.06. 2022).
- Kardemir (31 Aralık 2021). *Kardemir iş etiği kuralları*. <https://www.erdemir.com.tr/kurumsal/etik-kurallar-ve-calisma-ilkeleri/> (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Kardeş Selimoğlu, S. ve Yazıcı, R. (2021). Türkiye'de kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. Ağustos 2021 (Özel Sayı), 113-136. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/64484/982425>.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 170-189. Retrieved from <https://dergipark.org/en/pub/susbid/issue/54983/727462>.
- Koç Holding (31 Aralık 2021). *Koç holding etik ilkeler ve uyum politikaları*. <https://www.koc.com.tr/hakkinda/etik-ilkeler-ve-uyum-politikalari> (Erişim Tarihi: 23.05.2022).
- Kordsa (31 Aralık 2021). *Kordsa 2021 faaliyet raporu*. kordsa.com.tr/yatirimci-iliskileri/yillik-rapor-liste/faaliyet-raporlari/412/0/0 (Erişim Tarihi: 30.06. 2022).
- Koza Altın (31 Aralık 2021). *Koza altın işletmeleri 2021 faaliyet raporu*. <https://kozaaltin.com.tr/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/> (Erişim Tarihi: 21.05.2022).

- Koza Anadolu Madencilik (31 Aralık 2021). *Koza anadolu metal madencilik 2021 faaliyet raporu*. <https://www.kozametal.com.tr/data/Koza%20Anadolu%20Faaliyet%20Raporu%2001%20OCAK-31%20MART%202022.pdf> (Erişim Tarihi: 02.08.2012).
- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 227-242.
- Küçükoğlu Tepe, M. (2012). Etik değerler ve etiğin kurumsallaşması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 177-185. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/hiad/issue/7651/100156>.
- Migros (31 Aralık 2021). *Migros 2021 entegre faaliyet raporu*. <https://www.migroskurumsal.com/surdurulebilirlik/raporlarimiz#surdurulebilirlik> (Erişim Tarihi: 06.06.2022).
- Mohan Bursalı, Y. (2018). Kurumsal yönetim ilkeleri ışığında etik kurallar ve sosyal sorumluluk. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 505-531.
- Norton, Thomas A., Zacher, H. & Ashkanasy, Neal M. (2015). Pro-Environmental Organizational Culture And Climate. J. L Robertson. and J. Barling (Ed.). *The Psychology of Green Organizational Behavior* in (49-54). New York: Oxford Press.
- Odaş Elektrik (31 Aralık 2021). *Odaş elektrik 2021 faaliyet raporu*. <https://www.odasenerji.com.tr/media/1849/odas-06-2021-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2022).
- Otokar (31 Aralık 2021). *Otokar etik kuralları*. <https://www.otokar.com.tr/yatirim-iliskileri/kurumsal-yonetim/etik-ilkeler-ve-uyum-politikasi>. (Erişim tarihi: 30.06. 2022).
- Oyak Çimento (31 Aralık 2021). *Oyak çimento iş etiği kuralları*. <https://www.oyakcimento.com/tr/calisan-politikasi/etik-kurallar> (Erişim tarihi: 27.05.2022).
- Önder, Ş. ve Kaya, E. (2018). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarında kurumsal yönetim yapılarının etkisi: BİST 100 üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (78), 155-170. doi: 10.25095/mufad.412567.
- Özbudak, F. (2019). *İşletmelerin çevre yönetimine etik yaklaşımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pegasus (31 Aralık 2021). *Pegasus 2021 yönetim kurulu yıllık faaliyet raporu*. <https://www.pegasuyatirimciiliskileri.com/tr/operasyonel-ve-finansal-veriler/faaliyet-raporlari>, (Erişim tarihi: 22.06.2022).
- Petkim (31 Aralık 2021). *Petkim 2021 faaliyet raporu*. <https://www.petkim.com.tr/Sayfa/1/1775/SURDURULEBILIRLIK.aspx> (Erişim tarihi: 20.07.2022).
- Sabancı Holding (31 Aralık 2021). *Sabancı holding iş etiği kuralları*. <https://www.sabanci.com/tr/calisma-prensipleri/is-etigi-kurallari> (Erişim tarihi: 19.05.2022).
- Sarı, Ö. ve Göktaş Kulualp, H. (2019). Etik kodlar bağlamında şirketlerin kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporlarının incelenmesi. Cumhuriyet Zirvesi 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Sivas.
- Sasa (31 Aralık 2021). *Sasa İş Etiği*. <https://sasa.com.tr/surdurulebilirlik/sosyal-surdurulebilirlik/is-etigi> (Erişim Tarihi: 21.07. 2022).

- Saygılı, E., Gören Yargı, S. & Kiroğlu, M. (2019). Halka Açık Şirketlerde İş Etiği Kodları Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21 (3), 656-679. doi: 10.31460/mbdd.523144.
- Şişecam (31 Aralık 2021). *Türkiye şişe ve cam fabrikaları 2021 faaliyet raporu*. <https://www.sisecam.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri/sunumlar-ve-raporlar/yillik-faaliyet-raporlari> (Erişim tarihi: 08.08.2022).
- Şok Marketler (31 Aralık 2021). *Şok marketler etik ilkeler*. <https://kurumsal.sokmarket.com.tr/surdurulebilirlik> (Erişim tarihi: 11.08.2022).
- Tanç Güngör, Ş. (2015). Kurumsal yönetim uygulamaları kapsamında etik kurallar: Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren şirketler üzerinde bir araştırma. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*. 1(3), 1-16.
- Taşkırmaz, M. (2015). *Kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal yönetimin kurumsal itibar üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tav Havalimanları (31 Aralık 2021). *Tav havalimanları etik ve uyum*. <https://tavhavalimanlari.com.tr/tr-TR/tav-hakkinda/politikalar/pages/is-etigi-ve-uyum> (Erişim tarihi: 08.05.2022).
- Tekfen Holding (31 Aralık 2021). *Tekfen holding etik ilkeleri*. <https://www.tekfen.com.tr/etik-kurallar-4-32> (Erişim tarihi: 21.07. 2022).
- Tofaş (31 Aralık 2021). *Tofaş 2021 faaliyet raporu*. <https://www.tofas.com.tr/YatirimciIliskileri/FaaliyetRaporlari/Pages/default.aspx> (Erişim tarihi: 30.06. 2022).
- TSKB (31 Aralık 2021). *TSKB 2021 entegre faaliyet raporu*. <https://www.tskb.com.tr/hizmetler/surdurulebilir-bankacilik/raporlarimiz/entegre-ve-surdurulebilirlik-raporlari> (Erişim tarihi: 21.07.2022).
- Tuan, K. (2019). Yönetim kurulu özelliklerinin sürdürülebilirlik raporlarına etkisi: Borsa İstanbul örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 233-242. doi: 10.30794/pausbed.451233
- Turkcell (31 Aralık 2021). *Turkcell 2021 faaliyet raporu*. <https://www.turkcell.com.tr/tr/hakkimizda/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporu> (Erişim tarihi: 09.05.2022).
- Tüpraş (31 Aralık 2021). *Tüpraş sürdürülebilirlik raporu*. <https://www.tupras.com.tr/sr-raporlari> (Erişim tarihi: 06.06.2022).
- Türk Hava Yolları (2021). *Türk Hava Yolları sürdürülebilir etik değerleri*. <https://investor.turkishairlines.com/tr/kurumsal-yonetim/surdurulebilirlik> (Erişim tarihi: 09.06.2022).
- Türk Telekom (31 Aralık 2021). *Türk Telekom 2021 faaliyet raporu*. <https://www.ttyatirimciiliskileri.com.tr/tr-tr/mali-operasyonel-veriler/sayfalar/faaliyet-raporlari> (Erişim tarihi: 18.06.2022).

Türkiye İş Bankası (2021). *Türkiye İş Bankası 2021 entegre faaliyet raporu*. <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/raporlarimiz> (Erişim tarihi: 08.08.2022).

Tüyen, Z. (2020). İşletmelerde sürdürülebilirlik kavramı ve sürdürülebilirliği etkileyen etmenler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 91-117.

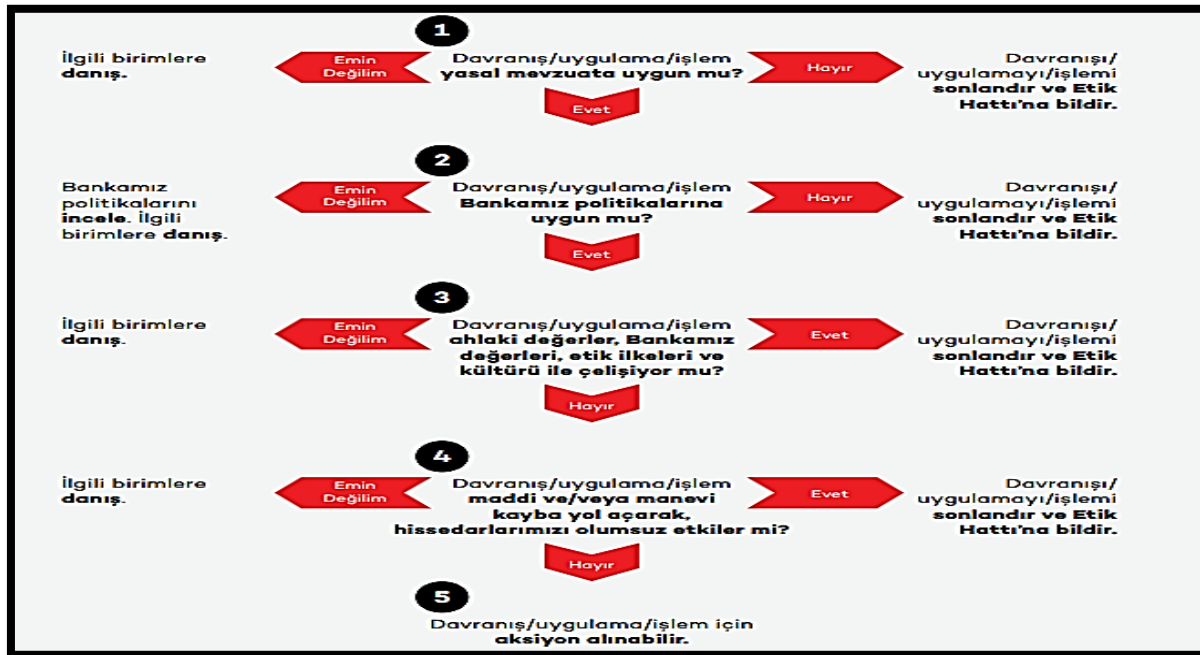
Vakıfbank (31 Aralık 2021). *Vakıfbank 2021 entegre faaliyet raporu*. <https://www.vakifbank.com.tr/faaliyet-raporlari.aspx?pageID=2532> (Erişim tarihi: 02.08.2012).

Vestel (2021). *Vestel 2021 entegre faaliyet raporu*. <http://www.vestelyatirimciiliskileri.com/finansal-bilgiler/yillik-faaliyet-raporlari.aspx> (Erişim tarihi: 07.08.2012).

Yapı kredi (2021). *Yapı kredi 2021 entegre faaliyet raporu*. https://www.yapikrediinvestorrelations.com/tr/images/pdf/faaliyetraporlari/2021/yapi_kredi_2021_entegre_faaliyet_raporu.pdf (Erişim tarihi: 09.05.2022).

EKLER

Şekil 1: Etik Kurallar Uygulama Yönergesi

Kaynak: Akbank Etik İlkeler, 2022, s. 4

Ek 2.

Tablo 5: Kordsa Etik Uygulamalara İlişkin Bilgiler (2019, 2020 ve 2021 Yılları)

KORDSA İŞ ETİĞİ	2019	2020	2021
Etik hatta gelen bildirimlerin sayısı	3	2	7*
Etik hatta gelen ve yıl içinde çözümlenen bildirimlerin sayısı	3	2	6
Etik hatta gelen ayrımcılık bildirimlerinin sayısı	0	0	0
Etik hatta gelen rahatsızlık / taciz bildirimlerinin sayısı	0	0	0
Etik hatta gelen çocuk işçilik / zorla çalıştırma bildirimlerinin sayısı	0	0	0
Etik hatta gelen bilgi güvenliği bildirimlerinin sayısı	0	0	0
Etik konusunda verilen toplam eğitim (saat) (insan hakları dahil)	491	1.488	3.685
Etik eğitimi alan çalışan sayısı	966	1.374	1.559
Etik konusunda verilen kişi başına düşen eğitim (saat)	0,51	1,08	2,36
Etik konusunda verilen eğitimlerin çalışanlar kapsama oranı	Türkiye: Beyaz Yaka Çalışanların %100'üne online Mavi Yaka Çalışanların %100'üne iş başı eğitimler ile birlikte.		Türkiye: %100 Brezilya: %71,6 Endonezya: %92 Tayland: %23,5
Etik konusunda verilen eğitimlerin içinde yer alan başlıklar	Rüşvet / Yolsuzluk / Sahtekarlık / Ayrımcılık Rahatsızlık / Taciz / İnsan Hakları		

Kaynak: Kordsa 2021 Etik Uygulamaları

Ek 3.

Tablo 6: Dürüst Davranış Konusunda Sorulması Gereken Sorular

<ol style="list-style-type: none">
1. Yaptıklarım hukuk kurallarına uygun mu?
2. Adil ve dürüst davranıyor muyum?
3. Bir başkası (rakip firma) yaptıklarımı yapsaydı, rahatsız olur muydum?
4. Ortaklık değerlerine ve etik standartlara uygun hareket ediyorum muyum?
5. Bu durumda gereken şekilde davranmamak, durumu kötüleştiriyor ya da bir "yanlışın" devam etmesine yol açıyor mu?
6. Bir sabah gazetelerin birinci sayfasında görülseydim, davranışım bana nasıl görünürdü?
7. Bir mahkemede ifade veriyor olsaydım, yaptığımı açıklamam istendiğinde nasıl bir cevap verirdim?
8. Aileme, çocuklarıma, veya arkadaşlarıma bu yaptığımı savunabilir miydim?
9. Başkalarının da benim gibi davranması gerektiğini göğsümü gere gere öğütleyebilir miyim?
10. Algılanacak olan, benim kafamdaki gerçek ile örtüşüyor mu? Yaptıklarım nasıl anlaşılabilir?

Kaynak: Türk Hava Yolları Sürdürülebilir Etik Değerler, 2022, s. 18.

Tablo 4: BİST 50’de yer Alan Firmalar

Sıra No	Firma Kodu	Sıra No	Firma Kodu
1	MGROS	26	ARCLK
2	HALKB	27	EGEEN
3	TCELL	28	EREGL
4	ENKAI	29	SASA
5	KOZAL	30	ALARK
6	VESTL	31	SAHOL
7	TSKB	32	AEFES
8	AKSEN	33	OTKAR
9	TTKOM	34	EKGYO
10	PETKM	35	THYAO
11	SISE	36	HEKTS
12	TUPRS	37	AKSA
13	VAKBN	38	PGSUS
14	TOASO	39	ISCTR
15	KRDMD	40	KCHOL
16	DOHOL	41	ASELS
17	TTRAK	42	TAVHL
18	AKBNK	43	IPEKE
19	TKFEN	44	ISDMR
20	FROTO	45	GUBRF
21	KOZAA	46	ENJSA
22	KORDS	47	SOKM
23	YKBNK	48	OYAKC

24	ISGYO	49	ODAS
25	BIMAS	50	GARAN

Kaynak: Mynet, BİST 50’de İşlem Gören Firmalar (Erişim Tarihi: 13.07.2022).

COVID-19 PANDEMİSİNDE EVDE KALAMAYANLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARI: MOTOKURYELER ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ *

Ebru KANYILMAZ POLAT², Gonca CEZER AYDIN³

Öz

Covid-19 pandemisi ekonomik ve toplumsal hayatın her alanında olduğu gibi çalışma yaşamını da derinden etkilemiştir. Çalışma şekilleri açısından evden çalışma başta olmak üzere esnek çalışma biçimleri önem kazanırken; bazı sektörler ve meslekler açısından çalışanlar yoğun ve ağır çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu çalışma kapsamında pandemi süreciyle birlikte iş yükleri artan ve çalışma hayatında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan motokuryelerin çalışma koşullarına ilişkin sorunlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılarak toplam 18 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Sonuç olarak motokuryelerin pandemi süreciyle birlikte yaşamına ilişkin sorunlarının arttığı tespit edilmiştir. Çalışma saatlerinin uzunluğu, trafik kazalarının sıklığı, mesleki yeterlilik belgesi olmaması, yapılan işin tehlikeli iş sınıfına girmemesi, geçici iş olarak görülmesi, esnaf kuryeler için güvencesizlik ve saat ücretlerinin düşüklüğü, artan maliyetler motokuryelerin karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlardandır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Çalışma Hayatı, Çalışma Koşulları, Motokurye

JEL Kodları: J81, J10

WORKING CONDITIONS OF WHO CAN'T "STAY AT HOME" DURING THE COVID-19 PANDEMIC: A QUALITATIVE ANALYSIS ON MOTORCYCLE COURIER

Abstract

The Covid-19 pandemic has profoundly affected working life, as in all areas of economic and social life. In this period, flexible working models, especially working from home, became widespread. However, in some sectors and professions, lots of employees faced intense and hard working conditions with excessive hours. With this study, it is aimed to reveal the problems related to the working conditions of the motorcouriers, whose workload have increased during the pandemic and who face with various problems in their working life. In the study, in-depth interviews were conducted with 18 people, using the qualitative analysis method. As a result, it has been observed that the business life problems of motorcouriers have increased during the Covid-19 pandemic. The main problems that motorcycle couriers suffer from are the long working hours, the high frequency of traffic accidents, the lack of professional qualification certificate, the work is not considered as a dangerous work and considered as a temporary job; insecurity for self-employed couriers and low hourly wages and increasing of the costs.

Keywords: Covid-19, Working Life, Working Conditions, Motorcycle Couriers

JEL Codes: J81, J10

* Bu çalışma için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Etik Kurulunun 13.06.2022 tarihli ve E-84026528-050.01.04-2200116796 sayılı toplantısının 12/ 18'nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ekanyilmaz@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3396-0791>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, goncagezer@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5219-9275>

GİRİŞ

Koronavirüs (Covid-19) salgını, 2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve dünyanın diğer ülkelerine hızla yayılmıştır. Salgın, kısa sürede küresel bir tehdit haline gelmeye başlamasıyla Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Covid-19'un küresel etkilerini inceleyen birçok çalışmada salgın, dünyada yaşanan en sarsıcı pandemilerden biri olarak tarif edilmektedir. Günümüzde özellikle toplumsal hareketliliğin ve ülkeler arasındaki etkileşimin artması geçmişten farklı olarak salgının etkilerinin tüm ülkelerde derinden hissedilmesine ve küresel bir krize dönüşmesine neden olmuştur (Küçüköğlü, 2021, s. 1272).

Covid-19 pandemisi yalnızca insanların sağlığını tehdit etmekte kalmamış, ekonomik ve toplumsal hayatta da etkileri uzun süreceği öngörülen çeşitli sorunlara neden olmuştur (Kara ve Aydın, 2021, s.12). Salgını kontrol altında tutabilmek amacıyla toplumsal hayatın sınırlandırılmasına yönelik alınan tedbirler ile salgının beraberinde getirdiği panik ve kaygı ortamı ekonomik alanda da etkisini göstermiştir. Neredeyse her ülkede salgının yayılmasını önlemek amacıyla ekonomik faaliyetler askıya alınmış ve birçok sektörün faaliyetleri durma noktasına gelmiştir.

Covid-19'un ortaya çıkardığı kriz, toplumsal ve ekonomik hayatın tüm alanlarında olduğu gibi çalışma yaşamı açısından da çeşitli problemlere yol açmıştır. Ekonomik faaliyetlerin sektöre uğraması, istihdamın daralmasına ve işsizliğin artmasına neden olmuş; birçok kişi işini kaybederken, birçoğunun da çalışma süresi ve dolayısıyla da ücret geliri azalmıştır. Özellikle eğlence, turizm, eğitim, inşaat ve otomotiv sektörlerinde çalışanlar işsizlik tehdidiyle en fazla karşı karşıya kalan kesimleri oluşturmuştur.

ILO'nun, Covid-19 pandemisinin işgücü piyasaları üzerindeki etkileri ile ilgili yayınladığı verilere göre dünyadaki işçilerin %94'ü işyeri kapatma önlemlerinin uygulandığı ülkelerde yaşamaktadır. Pandemi ortaya çıktıktan sonra dünya çapındaki toplam çalışma süresi kaybında %17.3'lük bir düşüş tespit edilmiştir. Çalışma süresi kayıpları dolayısıyla işgücü kayıpları da ortaya çıkmış; bu kayıp üst-orta gelirli ülkelerde %11.4 olurken alt-orta gelirli ülkelerde %15.1'e ulaşmıştır (ILO, 2020). İstihdam kayıpları açısından bakıldığında ise küresel işgücü katılım oranı pandeminin etkilerinin küresel düzeyde yayılmaya başladığı 2020 yılında %2.2 azalarak %58.4'e düşmüş; küresel işsizlik 33 milyon artarak %1.1 puan yükselmiş ve %6.5 olarak hesaplanmıştır (ILO, 2021b).

Pandemiyle birlikte bazı işler ve meslekler açısından çalışma biçimlerinde ve koşullarında da önemli değişimler/dönüşümler ortaya çıkmıştır. Eğitim, finans, profesyonel hizmetler gibi sektörlerde çalışanlar başta olmak üzere beyaz yakalı işgücü açısından evden çalışma yaygınlaşmıştır. Evden çalışma biçimi, iş ve özel yaşam dengesinin sağlanması ve verimlilik açısından çeşitli sorunlara neden olsa da söz konusu

çalışanlar işlerini kaybetmeden, sağlıklarını tehdit eden pandemi koşullarına karşı kendilerini izole edebilmişlerdir.

Ancak diğer taraftan birçok iş ya da meslek açısından Covid-19 pandemisi çalışma saatlerinin uzaması, iş yükünün artması, güvensiz ve sağlıksız çalışma koşulları gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Özellikle sağlık hizmetlerine olan talebin artmasıyla birlikte sağlık çalışanlarının çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin sorunları pandemi sürecinde önemli bir gündem maddesini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra elektronik ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte lojistik sektöründe istihdam edilen kargo çalışanları ile kuryeler pandemi koşullarından olumsuz etkilenen gruplar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Covid-19 pandemisinde “evde kalamayan” ve son yıllarda kolektif talepleriyle gündeme gelen motokuryelerin çalışma koşullarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak Covid-19’un çalışma hayatında ortaya çıkardığı etkilere değinilmiş ve Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilenen çalışanların istihdam koşulları değerlendirilmiştir. Çalışmanın yöntem kısmını ise motokuryelerin çalışma koşulları oluşturmaktadır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemine dayanarak Çanakkale ilinde yaşayan motokuryeler ile derinlemesine görüşmeler yapılmış ve araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak çalışma hayatında yaşadıkları sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

COVID-19 PANDEMİSİNİN ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ

Covid-19 pandemisi halk sağlığı açısından önemli bir risk olmasının yanı sıra ekonomik açıdan da küresel bir tehdit oluşturmuştur. Pandemiyle birlikte ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması yalnızca mal ve hizmet üretimini değil, aynı zamanda tüketimi ve yatırımları da etkilemiştir. Ortaya çıkan kriz ortamının ekonomik alandaki en önemli yansımalarından biri ise işgücü piyasalarında ortaya çıkmıştır. Kriz koşullarına piyasalardaki belirsizliğin de eklenmesiyle işletmeler yatırımlarını, mal ve hizmet alımlarını ve işgücü taleplerini önemli ölçüde sınırlandırmışlardır (Erol, 2020, s. 214). Yaşanan kriz küresel dünyada tüm ülkeleri derinden etkilemiş ve hemen her ülkede işgücü piyasalarına dair önlemlerin devreye sokulması acil bir zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim OECD de Covid-19 pandemisini 2008 yılındaki mali krizden bu yana dünya ekonomisi açısından en büyük risk olarak tarif etmektedir.

Covid-19’un işgücü piyasalarındaki en sarsıcı etkisi birçok çalışanın işini kaybetme, zorunlu izin kullanma, ücretlerin ve çalışma saatlerinin düşürülmesi gibi sonuçlarla karşı karşıya kalması olmuştur. Ancak bunun yanı sıra salgının işgücü piyasalarındaki etkisinin farklı sektörlerde ya da mesleklerde çalışanlar açısından çeşitlilik gösterdiği ve çalışanları farklı düzeylerde etkilediği görülmektedir (ILO, 2020, s. 5). Örneğin toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet gösteren üretim, nakliye, satış, iletişim gibi sektörler pandemi kurallarına uygun bir şekilde mal ve hizmet üretimini sürdürmüş; söz konusu

sektörlerde istihdam önemli ölçüde korunmuştur. Ayrıca dijital teknolojilerin yardımıyla uzaktan verilen hizmetler açısından da faaliyetler artarak devam etmiştir. Özellikle evden çalışmanın mümkün olabildiği işler ile e-ticaret ve evlere yemek servisi gibi işlerin ekonomik etkinliğinin arttığı görülmüştür (Balcı ve Çetin, 2020, s. 41). Dolayısıyla Covid-19'un ortaya çıkardığı koşullar, birçok çalışan açısından işsizliği beraberinde getirirken birçoğu için de iş yükünün önemli ölçüde artmasına ya da kısmi süreli ya da evden çalışma gibi çalışma biçimlerinin uygulanmasına neden olmuştur.

Covid-19 koşullarında toptan ve perakende ticaret, turizm, inşaat, ulaştırma, kültür, sanat, eğlence, spor gibi faaliyetler pandemiden en fazla etkilenen sektörler olmuştur. Gerek dünyada gerekse Türkiye'de söz konusu faaliyetlerin ekonomi ve istihdam içerisinde önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde, sektör çalışanlarının işsizlik oranları içerisinde büyük bir paya sahip olduğunu söylemek mümkündür (Acar, 2020, s. 487). İşsizlik oranlarının yükselmesi tüm dünya geçici işlerde çalışma ile kayıtdışı istihdamın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kayıtdışı istihdam özellikle kendi hesabına çalışma şeklinde yaygınlaşmaya başlamış, geçici işlerde çalışma ise neredeyse tüm ülkeler ve sektörler açısından yükselme eğilimi göstermiştir (ILO, 2022, s. 3-4).

Covid-19 pandemisiyle birlikte evden çalışmanın kapsamı da genişlemiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, bankacılık ve finans, sigortacılık, eğitim, bilimsel ve teknik uzmanlık gerektiren faaliyetler tele çalışma gibi evden çalışma biçiminin yaygın olarak uygulandığı sektörler arasında yer alırken, pandemi süreciyle birlikte çeşitli işler, meslekler ve sektörler açısından da söz konusu çalışma biçiminin yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim pazarlama, turizm, müşteri hizmetleri gibi sektörlerin yanı sıra orta vasıflı çalışanlar ile kısmen düşük vasıflı çalışanlar da pandemi koşulları nedeniyle evden çalışma sistemine geçmişlerdir (Tokol, 2021, s. 8-9). Bu süreçte öğretmenler, ofis çalışanları, elektronik ticaretle uğraşanlar, danışmanlar gibi hizmet sektöründe çalışan pek çok kesim evden çalışmayı deneyimlemiştir.

Covid-19'un işgücü piyasalarındaki etkisi diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de benzer sonuçlara yol açmıştır. Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde resmi olarak ilk Covid-19 vakası açıklanmış ve bunun akabinde sosyal hayatı sınırlamaya yönelik birçok önlem devreye sokulmuştur. Alınan önlemler eğitim, ulaşım, turizm başta olmak üzere birçok sektörün faaliyetlerini derinden etkilemiş, ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik kriz ortamı kuşkusuz istihdam üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Yapılan birçok çalışmada, kayıtdışı istihdamın yaygın, işsizliğin yüksek ve özellikle dezavantajlı kesimlerin istihdam koşullarına ilişkin sorunların süregeldiği Türkiye işgücü piyasasında Covid-19 krizinin etkilerinin uzun süreceği öngörülmekte; ILO'nun tahminlerinde de benzer görüşlere dikkat çekilmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de Covid-19’un ekonomiye ve işgücü piyasalarına olan etkilerine yönelik çeşitli önlemler hayata geçirilmiştir. Toplumdaki düşük gelirliler ve dezavantajlı kesimlere yönelik düzenlemeler, sosyal yardım ve hizmetlerin kapsamının genişletilmesinin yanı sıra çalışanlar ile işverenlerin ekonomik açıdan desteklenmesine ilişkin çeşitli uygulamalar devreye sokulmuştur. Bu bağlamda işletmelerin kredi, faiz, KDV ve SGK primi gibi ödemelerinin ertelenmesi, kredi garanti fonundan sağlanan desteklerin artırılması, asgari ücret desteği, telafi çalışma süresinin yükseltilmesi, kısa çalışma ödeneğinin kapsamının genişletilmesi ve bazı kesimlerin evden çalışmasına yönelik düzenlemeler çalışma yaşamına ilişkin önlemler arasında yer almıştır. Böylece Covid-19’un ortaya çıkardığı kriz koşullarının hem çalışanlar hem de işverenler açısından kısmen telafi edilmesi amaçlanmıştır.

ILO’nun yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye’de yiyecek-içecek ile konaklama sektörü Covid-19’dan en fazla etkilenen sektörler arasında yer alırken; ev işlerinde çalışanlar, gençler, kayıtdışı çalışanlar ve göçmenler gibi dezavantajlı gruplar istihdam açısından en kırılgan kesimleri oluşturmuştur. İller bazında ise toplamda %20 civarında çalışma süresi kaybıyla en fazla İstanbul ve Antalya’nın etkilendiği görülmüştür. Söz konusu kentlerin ekonomisinde hizmet ve turizm sektörü ağırlıklı olmasının bu etkide önemli bir rolü bulunmaktadır. En az etkilenen bölgeler ise imalat ve tarım sektörünün hâkim olduğu Orta ve Doğu Anadolu bölgeleridir (ILO, 2021a, s. 13). Bu bakımdan Türkiye’de de Covid-19’n etkileri farklı kesimler, sektörler ya da bölgeler açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

2022 yılı itibariyle hem Türkiye hem de diğer birçok ülkede işgücü piyasaları pandeminin etkisinden sıyrılmaya başlayarak toparlanma sürecine girmeye çalışsa da bu sürecin birçok ülke ve sektör açısından başarıya ulaştığını söylemek güç görünmektedir. Yüksek gelirli ülkeler açısından toparlanma daha hızlı gerçekleşirken; buna karşılık Covid-19 öncesi dönemde eşitsizlik seviyesinin yüksek, çalışma koşulları ve sosyal haklarla ilgili düzenlemelerin yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde toparlanma sürecinin çok daha zor olacağı düşünülmektedir. Nitekim ILO’nun tahminlerine göre 2022 yılında küresel toplam çalışma saatinin Covid-19 öncesi döneme göre yaklaşık %2 azalacağı öngörülmektedir. Küresel işsizliğin ise 2022 yılında, 2019’daki düzeyi yaklaşık 21 milyon aşarak 207 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca Covid-19, insana yakışır işle ilgili kazanımların da önemli ölçüde ortadan kalmasına neden olmakta ve birçok ülke açısından bu hedefin sürdürülebilirliğine engel oluşturmaktadır. (ILO, 2022, s. 1).

Covid-19 pandemisinin ekonomik ve toplumsal alanda yol açtığı koşullar, çalışma yaşamındaki dönüşümlerin de kaçınılmaz olduğu bir süreci ortaya çıkarmaktadır (Omay, 2020, s. 159). Bu dönüşüm bazı kesimler açısından standart dışı çalışmanın yaygınlaşması gibi yeniliklere neden olduğu gibi, bazıları açısından ise düşük ücretler, güvencesiz çalışma, artan iş yükü gibi olumsuz çalışma koşullarının ortaya çıkmasını ve emeğin elde ettiği birçok kazanımın ortadan kalkmasını beraberinde getirmiştir. Günümüzde

ise işgücü piyasalarında söz konusu etkileri tersine çevirecek koşulların ortaya çıkmasının en azından kısa vadede oldukça zor olduğu öngörülmektedir. Nitekim pandeminin işgücü piyasaları üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışmada bu değişimin pandemi sonrasında da etkisini devam ettireceği yönünde yaygın görüş bulunmaktadır.

MOTOKURYE MESLEĞİ

Motokuryeler e-ticaret sektöründe ürünlerin müşteriye ulaşmasını sağlayan en önemli çalışan gruplarından birini oluşturmaktadır. Özellikle trafik yoğunluğunda kamyonet, otomobil ya da diğer vasıtalarla göre hızlı ve ekonomik bir şekilde hizmet sağlayabilmeleri, sektörde motokurye istihdamını avantaj haline getirmektedir. Bu nedenle hem dünya da hem de Türkiye’de motokurye istihdamının giderek arttığı görülmektedir (Küçük, 2022, s. 20). Ayrıca Covid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı koşullar da bu artışta etkili olmuştur. Nitekim Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine bakıldığında 2019 yılında posta ve kurye faaliyetleri kapsamında kayıtlı işyeri sayısı 3.268 ve sigortalı sayısı 50.708 iken (SGK, 2019) 2020 yılında bu sayı kayıtlı işyerleri açısından 4.723’e, sigortalılar açısından ise 54.677’e yükselmiştir (SGK, 2020).

Motokurye, Türkiye İş Kurumu’nun meslekler sözlüğünde “kendisine teslim edilen her türlü yemek siparişi, evrak, kargo ve paketlerin alıcı adresine istenilen bir zamanda ve güvenli bir şekilde ulaştırılan kişi” olarak tanımlanmaktadır. Motokuryelerin görevleri ise:

- Dağıtım yapılacak yemek siparişi, evrak ve paketleri, listelere göre teslim almak,
- Her türlü yemek siparişi, evrak ve paketlerin dağıtımını yapmak,
- Her türlü evrak ve paketlerin belirtilen adresten toplanması işlemlerini yapmak,
- Belli bir bölgedeki tüm adreslere broşür, bülten, el ilanı vb. dağıtımını yapmak,
- Fatura, hesap özetleri, konşimento, kredi kartları, promosyon ürünleri vb. dağıtımını yapmak,
- Teslimat adresleri müşteri isim bilgileri ve faturaları yanına almak,
- Müşteri adreslerine götürmek ve teslim etmek,
- Müşterilerden ücret almak, para üstü ve fiş, fatura vermek,
- Müşteri siparişlerini zamanında ulaştırmak,
- Müşterileri memnuniyeti veya şikâyetlerini patronuna, yöneticisine iletmek,
- Mesleği alanındaki gelişmeleri takip etmek ve uygulamak,

-İşçi sağlığı ve iş güvenliği kurallarını uymak olarak ifade edilmektedir (Türk Meslekler Sözlüğü, t.y.).

Motokuryelik mesleğini 4A statüsü altında gerçekleştirenlerin yanında son yıllarda 4B statüsü ile çalışan “esnaf kurye” modeli de yaygınlaşmaya başlamıştır. 4B kendi hesabına ve/veya bağımsız çalışanları kapsayan bir sigorta türüdür (ILO, 2022, s. 26). Bu yöntemde kuryeler bir şahıs şirketi kurarak gider, vergi, sosyal güvenlik yükümlülüklerini kendileri üstlenmektedirler. Saat ücreti karşılığı işveren ya da şirketlere kurye hizmeti veren bu kişiler 4A statüsü ile bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan ücretli kuryeler ile aynı işi yapmaktadır. Daha fazla saatlerde çalışan ve tüm masrafları kendileri karşılayan esnaf kuryeler toplam olarak daha fazla gelir elde eder gibi görünmekle birlikte uzun vadede motor, vergi, prim masrafları nedeniyle gelir kaybına uğramaktadırlar (Kıdak, 2021, s. 12-13).

COVID-19 PANDEMİSİNDE MOTOKURYELER

Covid-19 pandemisi birçok sektör açısından faaliyetlerin tamamen durmasını ya da ya da önemli ölçüde daralmasını beraberinde getirirken, teslimat sektörü için tam tersi bir durum yaşanmıştır. Pandemi döneminde alışveriş kültürünün değişmeye başlaması, online siparişlerin yaygınlaşmasına ve dolayısıyla da e-ticaretin artmasına neden olmuştur (Küçük, 2022:20). Bunun yanı sıra Covid-19 pandemisiyle birlikte kafe ve restoranların yalnızca paket servis olarak hizmet vermesi ve sonrasında da devam eden izole yaşam biçimi, gıda sektöründe motokurye emeğinin daha yoğun bir biçimde kullanılmasına neden olmuştur. Bu durum, motokuryelerin çalışma yaşamına ilişkin sorunların daha görünür hâle gelmesine yol açmıştır. Ayrıca son yıllarda sendika, dernek ve çeşitli platformlardaki örgütlenme çabaları ile kolektif hareketleri, sınıf hareketlerinin yeni bir boyutunu oluşturması açısından akademi ve emek çevreleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Motokuryelerin karşı karşıya kaldıkları olumsuz çalışma koşullarını inceleyen birçok çalışmada çeşitli sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

Uçar ve diğerleri (2006, s. 51-52) yaptıkları bir çalışmada, İstanbul’daki motokuryelerin karşılaştıkları iş kazalarını incelemiş ve bu kapsamda 173 kurye ile yüz yüze görüşme gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda kuryelerin günde ortalama 10 saat motosiklet kullandıkları, işe başladıktan ortalama 1 yıl sonra ilk kazalarını geçirdikleri, 10 kuryeden dokuzunun en az bir kez iş kazası geçirdiği, ortalama iki ay iş kazası nedeniyle işten uzak kaldıkları, ağır kaza geçirenlerin çoğunlukla dinlenmeye fırsat bulamadıkları, bildirilen en önemli kaza nedeninin dikkatsizlik ve sürücülerin kuryeleri önemsememesi olduğu ortaya konulmuştur.

Özdemir (2017, s. 265-266)’in motokuryelerin iş güvenliği ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, motokuryelerin müşteri memnuniyeti amacıyla siparişleri hızla teslim etme kaygısı, iş sağlığı ve güvenliği açısından risk teşkil etmektedir. Ayrıca çalışma kapsamında özellikle küçük

işletmelerde araçların bakımı ve güvenliğine yeterli önemin verilmemesi, denetimlerin yetersiz olması, uygun eleman seçimine özen gösterilmemesi, çalışanların dikkatsizliği ve tecrübesizliğinin iş güvenliğini tehdit eden unsurlar olduğu saptanmıştır.

Çoban ve diğerleri (2021, s. 8-9) Covid-19 sürecinde motosikletli kuryelerin çalışma koşullarını incelemiştir. Çalışmada motokuryelerin özellikle siparişi hızlı bir şekilde yetiştirme baskısıyla iş sağlığı ve güvenliği açısından ciddi risklerle karşı karşıya kaldıkları, çalışma sürelerinin arttığı, mola sürelerinin azaldığı, ücretlerinde doğrudan bir azalma olmasa da fazla çalışmaların ücretlere yansımadağı, bahşiş gelirlerinin azaldığı, işsizlik kaygısı ve geleceklere dair belirsizlik duygusu yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca motosikletli kuryeler arasında farklı çalışma koşullarının da ortaya çıktığı, evrak kuryesi olarak tanımlanan ve özel sipariş, kıymetli evrak, ilaç vb. ürünleri taşıyan kuryelerin nispeten daha iyi çalışma koşullarına sahipken; yemek kuryesi olarak tanımlanan kuryelerin daha olumsuz koşullarda çalıştıkları sonucuna varılmıştır.

Kaynak (2021, s. 1916) 'ın motokuryelerin iş güvencesizliği, tükenmişlik ve iş yükü algısı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında eve teslimat uygulamalarının son yıllarda gelişmesiyle birlikte çalışma koşullarının çalışanların psikolojik durumunu olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur. Araştırma bulgularından elde edilen sonuca göre motokuryelerin en önemli sorunlarından biri olan iş güvencesizliği ve iş yükünün tükenmişlik düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Küçük (2022, s. 92)'ün motokuryeler üzerindeki psiko-sosyal risk faktörlerini incelediği çalışmasında olumsuz hava koşulları, koruyucu ekipmanlarının yetersizliği, çalışan performansının elektronik cihazlarla incelenmesi, zaman baskısı, trafik/yol durumu, gürültü, güvencesizlik/belirsizlik gibi faktörlerin iş stresini, dolayısıyla da kazası riskini arttırdığı ve genel sağlık durumlarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca motokuryelerin Covid-19'la birlikte iş yükünün arttığı, birçoğunda endişe, korku ve tedirginlik gibi duyguların ortaya çıktığı araştırma bulguları arasında yer almaktadır.

Motokuryelerin çalışma koşullarına ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde, iş sağlığı güvenliği, artan iş yükü, güvencesiz çalışma, ücret ve sosyal haklar gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. İşletmelerin standart bir teslim süresi uygulaması motokuryelerin iş yükünün artması ve iş kazalarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle iş kazaları açısından risk olasılığı yüksek bir meslek olmasına karşın çalışma koşullarına ilişkin gerekli düzenlemelerin ve iyileştirmelerin yapılmaması motokuryelerin istihdam sorunlarının başında gelmektedir. Covid-19 pandemisi nedeniyle artış gösteren elektronik ticaret ve eve servis hizmeti motokuryelerin geçmişe kıyasla iş yükünü arttırmıştır (Güven, 2022, s. 1946). Pandemi sürecinde özellikle Türkiye'de dışarı çıkış yasağının olduğu dönemlerde

bile birçok kişiyle temas etmek zorunda kalmaları motokuryelerin karşısına farklı bir iş sağlığı sorunu olarak çıkmıştır.

ÇALIŞMANIN AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

2020 yılında posta ve kurye faaliyetlerinde çalışanların istihdamı % 33.3 artış oranı ile istihdam oranı en çok artan sektörler arasında yer almıştır (TEPAV, 2021, s. 5). Herhangi bir mesleki yeterlilik belgesi söz konusu olmadığı için A2 Ehliyet sahibi herhangi biri motokuryelik mesleği yapabilmektedir. Bu durum sektörde güvencesiz çalışan sayısını arttırmakla birlikte trafikte onlarca profesyonel olmayan motokuryenin varlığı nedeni ile işçi ya da esnaf kurye statüsünde çalışanların da güvenliğini tehdit etmektedir. Diğer yandan son yıllarda artan e-ticaret hacmi pandemi sürecinde hız kazanmıştır (Kılınç Savrul ve Akın, 2021, 91- 92; Senir, 2022, 8-9). E-ticaret faaliyetlerinin artması motokuryeler üzerinde artan iş yükü ve çalışma saatlerini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada motokuryelerin özellikle pandemi dönemindeki çalışma koşulları incelenmeye çalışılmıştır. İşçi statüsünde ve esnaf kurye modeli ile çalışan motokuryelerin sorunlarının benzer ve farklı yönlerini tespit etmek ve karşılaştırmalı olarak ele almak araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışma Grubu, Kapsam ve Sınırlılık

Türkiye’de motokuryelerin sayısı net olarak bilinmemektedir. Son yıllarda motokuryelerin haklarını savunabilmek için kurmuş oldukları dayanışma dernekleri ve federasyonlarının verilerine göre ülkemizde 1 milyona yakın motokurye bulunmaktadır (Hürriyet, 15.03.2021). SGK 2019 yılı verilerine göre Çanakkale ilinde posta ve kurye faaliyetleri alanında toplam 25 kayıtlı işyeri ve 195 sigortalı bulunurken (SGK, 2019); 2020 yılında kayıtlı işyeri sayısı 32’ye, sigortalı sayısı ise 288’e yükselmiştir (SGK, 2020). 2022 Haziran ayı itibari ile SGK’ya kayıtlı 8321.02 kodlu Motosikletli Kurye sayısı 336’dır. Kayıt dışı çalışmanın yoğun olduğu tahmin edilen meslekte bu sayılar gerçek verileri yansıtır görünmemektedir (Hürriyet, 15.03.2021).

Ücretli ve esnaf kurye modeli ile çalışan motosikletli kuryeler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Türkiye’deki tüm motokuryelere ulaşmadaki zorluk nedeni Çanakkale ilinde çalışan motokuryeler araştırmanın kapsamına alınmıştır. Başlangıçta 10’u ücretli çalışan, 10’u esnaf kurye olmak üzere 20 motokurye ile görüşmek hedeflenmiştir. Öncelikle Çanakkale ilinde kurulu bulunan iki adet motosikletli kurye derneği “1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği” ve “Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği” başkanları ve yardımcıları ile görüşme yapılmıştır. Bu kişiler hali hazırda motokuryelik yapmaya devam ettikleri için görüşmeciler olarak analize dahil edilmişlerdir. Kalan görüşmeler için kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. 10 esnaf kurye ile görüşme yapılmıştır. Ücretli çalışan motokuryelerle yapılan görüşmelerde yanıtların kendini tekrar etmeye başlaması üzerine ise görüşmeler 8’de sonlandırılmıştır.

Dolayısıyla Çanakkale ilinde çalışan 18 motokurye araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Katılımcıların 16 tanesi erkek, 2 tanesi kadındır. Katılımcıların yaşları 24 ile 44 arasında değişmektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışma için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Etik Kurulunun 13.06.2022 tarihli ve E-84026528-050.01.04-2200116796 sayılı toplantısının 12/ 18’ nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmada verilerin toplanması konusunda nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan “görüşme tekniği” kullanılmıştır. Görüşme sorularının hazırlanması aşamasında öncelikle literatür taraması çerçevesinde araştırmacılar araştırmanın temalarını belirlemiş ve soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzu oluşturulması esnasında sosyal politika konusunda uzman iki akademisyenden görüş alınmıştır. Yazarlar ve uzman akademisyenlerin görüş birliği çerçevesinde sorular eklenip çıkarılarak soru formuna son şekli verilmiştir. Soru formunun son yorumlarını almak ve pilot görüşme yapmak için 1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanı ile görüşülmüştür. Sorularla ilgili herhangi bir değişikliğe gerek görülmemesi üzerine bu görüşme analize dâhil edilmiştir. Soru formunun ilk kısmı katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci kısımda ise ücretli ve esnaf kurye modeli ile çalışan motokuryelerin çalışma yaşamında karşılaştıkları güçlükleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Görüşmelerin tamamı 2022 yılı Haziran ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Dernek başkan ve yardımcılar ile yapılan görüşmeler alınan randevular ile yüz yüze gerçekleşmiş, diğer motokuryelerle yapılan görüşmelerin tamamı telefon ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme yöntemi yüz yüze yapılabileceği gibi posta ve telefon ile de yapılabilmektedir (Akman Dömbekçi ve Erişen, 2022, s. 144). Sosyal bilimlerde “e-görüşme” yöntemleri son on yılda yaygınlaşmaktadır (Salman Yıkılmış, 2020, s. 185-186). Zaman ve mekan açısından esneklik tanıyan bu yöntem, özellikle pandemi sürecinde kişilerin temas etmeden görüşmesine olanak tanıdığı için tercih edilmiştir.

Katılımcılara önce araştırmanın amacı anlatılmış, gönüllülük esasına göre yapılacak görüşmeler için uygun oldukları saat aralıklarında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle katılımcılara araştırmanın amacı anlatılmış ve kimliklerinin saklı tutulacağı, elde edilen verilerin bilimsel araştırma dışında herhangi bir yerde kullanılmayacağı bilgisi verilmiştir. Katılımcılardan alınan izinle görüşmelerin tamamının ses kaydı alınmıştır. En kısa görüşme 21 dakika en uzun görüşme ise 52 dakika sürmüştür.

Elde edilen veriler Maxqda Analytics Pro 2020 nitel analiz programı aracılığı ile içerik analizine tabi tutularak yorumlanmıştır. Öncelikle ses kayıtları yazılı döküman haline getirilmiştir. Yazarlar tarafından

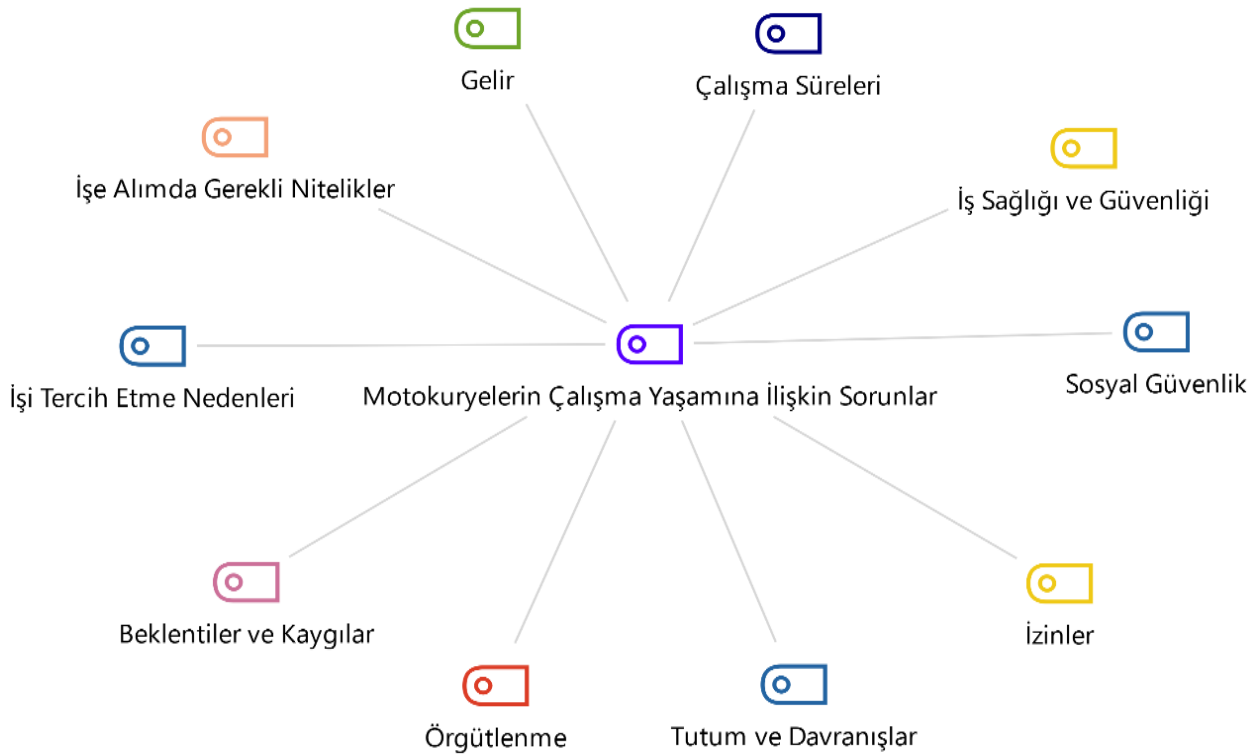

birkaç kez okunan belgeler kodlama yapmak amacıyla paragraflara, cümlelere ayrılarak işaretlenmiştir. Yazarların birbirinden bağımsız olarak yaptıkları ön kodlamalar üzerinde görüş birliği sağlanmıştır. Böylece görüşmelerden elde edilen veriler belirlenen temalar altında gruplandırılmıştır. Yapılan kodlamalar son olarak bir uzman akademisyenin görüşüne sunulmuş, uzman görüşünün yazarlarıinkiyle aynı doğrultuda olması üzerine tüm kodlamalar MaxQda programına aktararak tematik analize başlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmadan elde edilen veriler literatür taraması çerçevesinde 10 tema altında gruplandırılmıştır. Temalar motokuryelerin işe giriş süreçlerinden başlayarak çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede belirlenen on tema Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Temalara ilişkin kod-alt kod modeli

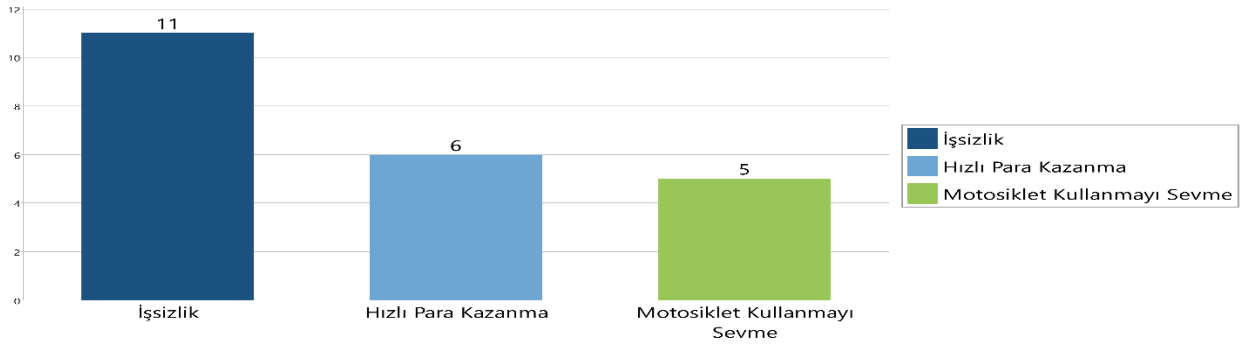

İş Tercih Etme Temasına Yönelik Bulgular

Son yıllarda motokuryelik mesleğine olan ilginin artmasının nedenlerinden biri işe giriş için herhangi bir mesleki yeterlilik belgesi, psikoteknik belgesi, deneyim ya da formal bir eğitime gerek duyulmamasıdır.

Bu durum motokuryeliği profesyonel bir meslek yerine motosiklet ehliyeti olan herhangi birinin yapabildiği “geçici bir iş” konumuna getirmektedir (İBB, 2021, s. 45). Araştırmada katılımcıların profesyonel anlamda motokurye olma niyeti ve yeterliliği ile değil, işsizlik, hızlı para kazanma gereği ve motosiklet kullanmayı sevme gibi nedenlerle motokurye olmaya karar verdikleri görülmüştür. Bu temaya ilişkin frekans tablosu Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Motokuryelerin işi tercih etme nedenleri

İşsizlik nedeni ile bu işe yöneldiklerini belirten bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir;

“İş bulamamıştım, A2 ehliyetim vardı, bir yerde gördüm, gittim başvurduğum” (K3).

“İş olmadığı için, daha düzgün iş olmadığı için mecbur bu işi yapıyoruz” (K5).

“Şimdi ben özel güvenlik görevlisiyim. O sırada pandemi döneminde işsiz kaldım, işten çıkarılma olaylarımız oldu. Yine pandemi döneminde ücretsiz izinler devam ettiği için tekrar ben iş bulamadım. Bir arkadaşımın tavsiyesi ile başladım bu işe” (K6).

“Biraz borcum vardı. Hızlı yoldan para kazanmak için geçici olarak başladım. Böyle kısa sürede borçlarımı öderim sonra başka şeyler bulurum diye...” (K 8).

“Kazancından dolayı, normal memurlardan daha fazla kazanıyorsunuz” (K16).

“Motor tutkunuyum” (K1). “Motora binmeyi de sevdiğim için...” (K17).

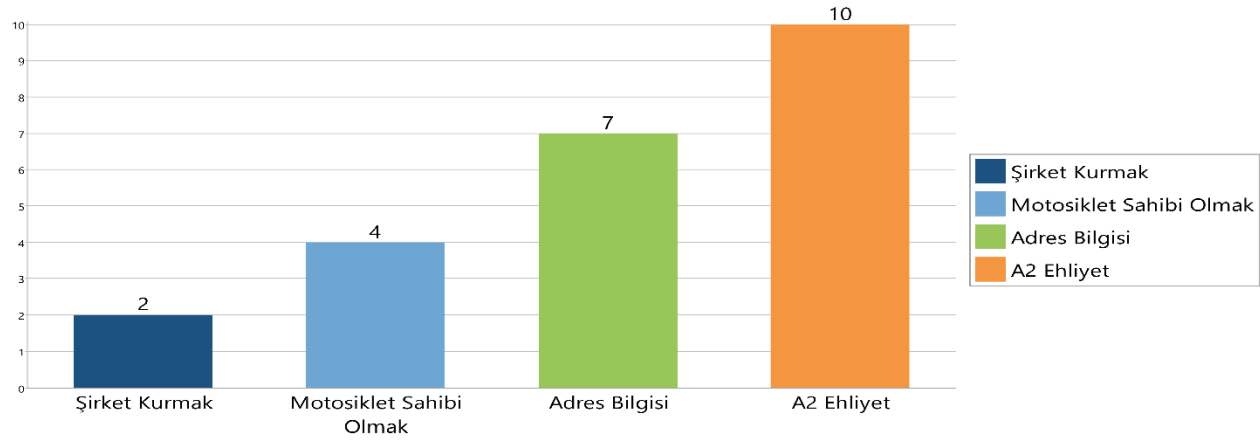
Türkiye’de özellikle genç işsizliğinin yüksek olması ve gençlerin işgücü piyasalarından gerekli bazı niteliklere sahip olmamaları eğreti, geçici işlere yönelmelerine neden olmaktadır (Konyalı ve Busun, 2022, 2676; Orkunoğlu Şahin, 2020, 137). İşgücü piyasalarında son yıllarda talebi olan bir iş olması ve herhangi bir nitelik, deneyim gerektirmemesi kişilerin işsizlikleri sürecinde motokuryeliğe yönelmelerine neden

olmuştur. Bu araştırmada istediği için bu işi yaptığını belirten katılımcı sayısı yalnızca 1’dir. Verilen yanıtlar esnaf kuryeler ve ücretli olarak çalışan kuryeler açısından farklılık göstermemiştir. Motokuryelik mesleğinin büyük oranda çeşitli mesleklerden işsiz kalan bireylerin iş bulma sürecinde “geçici” olarak yapıldığı başka çalışmalarda da ortaya konmuştur (İBB, 2021, s.29; Kıdak, 2021, s. 59).

İşe Alımda Gerekli Nitelikler Temasına İlişkin Bulgular

Aktif olarak çalışan motokuryelerin hangi nitelikleri dolayısıyla bu mesleğe seçildikleri araştırılmıştır. Gerek işçi gerekse esnaf kuryeler açısından mesleği yapabilmenin temel kriteri olarak A2 ehliyetin varlığı gösterilmiştir. Diğer vurgulanan alt kodlar; adres bilgisine sahip olma, kendi motosikletine sahip olma ve esnaf kuryeler için şirket kurma zorunluluğu olmuştur. Kodlamalara ilişkin frekans dağılımı Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 3: Motokuryelerin işe alımında gereken nitelikler

Araştırmada katılımcılar işe alımda herhangi bir yeterlilik belgesi ve psiko teknik belgesinin istenmemesi nedeniyle A2 ehliyeti olan herkesin kolayca yönelebildiği bir meslek olduğunu ifade etmekle birlikte motor kullanmanın getirdiği dikkat becerisi ve adres bilmenin de önemine vurgu yapmışlardır. Bazı alıntılar aşağıdaki gibi verilebilir:

“Motor kullanmak yetmiyor, adres de bilmek lazım, normal bir motosiklet kullanıcılarından daha çakraların açık olması lazım” (K 11).

“Motoru iyi kullanmak, ayrıyeten zaten çok stresli ve zamanla yarışıyoruz adeta adres bilgisi ve koordine olmak çok önemli bu işte sadece motoru kullanmak yetmiyor” (K5).

İşe alım teması altında ücretli ve esnaf kurye olarak çalışan motokuryelerin yanıtlarında bir farklılaşma görülmüştür. Ücretli çalışan kuryeler işletmelere ait motorlarla çalışmakta ve 4857 sayılı kanundan doğan özlük haklarına sahip olmaktadır. Diğer yandan esnaf kurye modeli ile çalışan kuryelerin sosyal güvenlik primleri kendileri tarafından yatırılmakta ve kendi motorları ile çalışmaktadırlar. Bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir;

“Yeter ki işverene “paketini teslim ederim de”, motorun varsa seni hemen kurye yapar. Çünkü adam paketinin gitmesinin derdinde” (K4).

“Önce sermaye, ekipman, motor lazım” (K11).

“Şirket açılıyorsunuz, verginiz size ait oluyor fatura kesiyorsunuz” (K10).

Katılımcılar “işveren” olmaktan doğan hukuki borçları üstlenmedikleri ve prim ödeme yükümlülüğünden kurtuldukları için işletmelerin giderek esnaf kurye modeli ile çalışan kuryeleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Çanakkale’de kurulu bulunan iki dernek başkanı da işletmelerin bazı sorumluluklardan kaçmak ve maliyetlerini azaltmak için esnaf kurye modelini tercih etmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Başkanlar sadece birkaç kurumsal firma dışında ücretli kurye çalıştıran işletmenin olmadığını, bu kurumsal firmaların da yeni aldıkları elemanları bu yöntemle istihdam etme eğiliminde olduklarını vurgulamışlardır. Konuyu 1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkan Yardımcısı:

“Genelde firmaların tercih ettiği esnaf kurye modeli... Çünkü herhangi bir sorumluluk altına girmiyorlar, ne yaralanma ne sakatlanma ne de ölüm kalım sırasında herhangi bir sorumluluk altına girmiş olmuyorlar. Çünkü adam kendi adına çalışıyor işten ayrıldığında tazminat ödemek zorunda kalmıyor. O yüzden daha çok esnaf kurye modeline yönelmek istiyorlar. Biz de dernek olarak daha çok işçi olarak çalışılması yönünde çabalyoruz. Esnaf kuryede 1.000- 1.500 lira fazla geliriniz oluyor ama herhangi bir sosyal hakkınız olmuyor” şeklinde açıklamıştır.

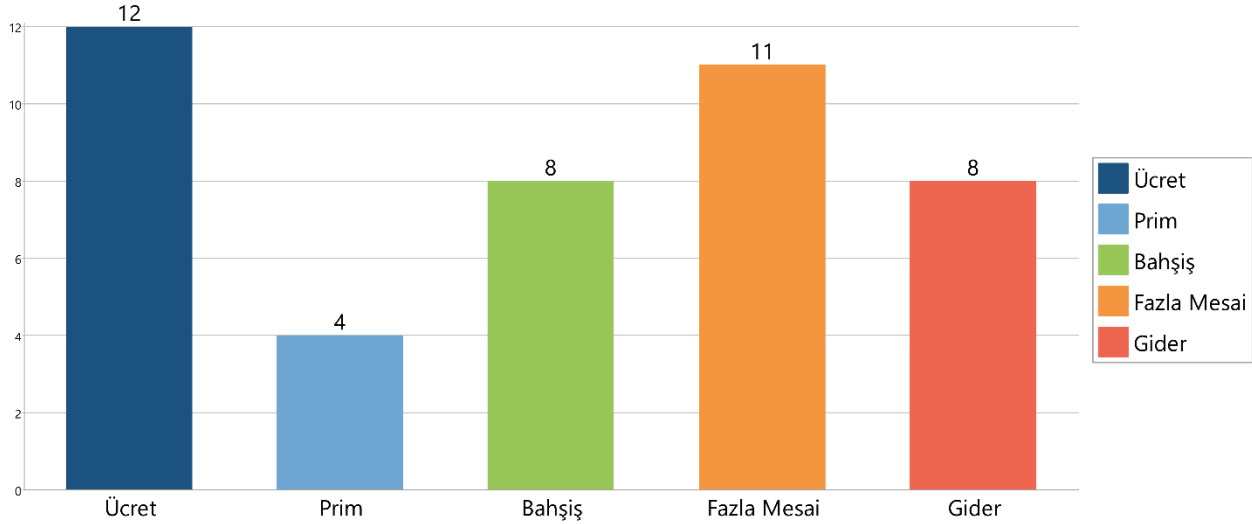
Motokuryelerin işe alımında yasal olarak istenen tek belgenin A4 ehliyet olmasının yarattığı sorunlar diğer bazı çalışmalarda da vurgulanmıştır (ILO, 2022, s. 103; İBB, 2021, s. 29-30; Kıdak, 2021, s. 45).

Gelir Temasına İlişkin Bulgular

Pandemi sürecinde artan eve siparişlerin de etkisi ile çok yoğun çalışan motokuryelerin gelir düzeyleri incelenmiştir. 4857 sayılı kanundan doğan haklara sahip ücretli çalışanların gelir düzeyi asgari ücret seviyesindedir. Esnaf kuryelerin ise 4B sigorta türüne tabi olarak kendi adına ya da hesabına bağımsız

çalışanlar olduğu ve gelirlerinin çalışma saatlerine göre farklılaştığı görülmüştür (ILO, 2022, 26). Katılımcıların gelirleri ile ilgili tema altında değindikleri diğer altı kodlar Şekil 4’de gösterilmiştir.

Şekil 4: Motokuryelerin geliri

Ücretli çalışan kuryelerin gelirleri ücret, primler ve fazla çalışma ücretlerinden oluşmaktadır. Ancak yerel işletmelerde çalışan bazı ücretli kuryeler ücretlerinin ve SGK primlerinin yasal olarak asgari ücret üzerinden, fazla mesailerin ise elden ödendiğini böylece primlerinin eksik ödendiğini belirtmişlerdir. Kurumsal işletmelerde çalışanların takipleri sistem üzerinden gerçekleştiğinden böyle bir durum yaşanmamakta ancak kurumsal firmalarda çalışan ücretli kuryelerin sayısının giderek azaldığı belirtilmiştir. Bu konuda katılımcıların bazı ifadeleri şu şekildedir;

“Orada asgari ücretliyiz. Asgari kısmı kadar yatırılıyor, kalanı elden alırım maalesef. Gelirimiz orta karar çok yüksek değil. Vermiyorlar yani, biz günde 12 saat de çalışsak çoğu iş yeri asgari ücret üzerinden göstererek sigortayı öyle yatırıyor. Bu da neye yansıyor, emeklilik yaşınız geldiğinde minimum seviyede maaş alıyorsun. Kurumsallar denetim altında oldukları için yukarıdan baskı altında oldukları için onlar o şekilde değil onlar tam 8 saat yazıyor” (K11),

“Ben burada on iki saat çalışıyorum ama bana sekiz saat üzerinden sigorta yapıyorlar” (K1).

4B statüsünde çalışan esnaf kuryelerin ise çalışma saatleri karşı işletme ile yapılan sözleşme ile belirlendiğinden 4857 sayılı kanunda belirlenmiş haftalık 45 saatten daha fazla çalışmaktadırlar. Bu durum gelirlerinde ücretli kuryelere göre bir fazlalık yaratmakla birlikte İş Kanunundan doğan fazla çalışma ücreti, iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri ve SGK primlerinin ödenmesi gibi fırsatlardan faydalanamadıkları

görülmektedir (ILO, 2022, 27). Katılımcıların tamamı bayramlar dışında saat ücretlerinde herhangi bir artış olmadığını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“12 saat aynı ücretten çalışıyoruz” (K9).

“Eğer işveren seni mesaiye bırakmak isterse aynı ücreti veriyor fazlasını vermiyor. Bayramda falan haklarımızı alamıyoruz. Bize en fazla 20- 30 lira fazla para veriyorlar. 20-30 lira da şu an en fazla 1 litre benzin...” (K5).

Diğer yandan 4B statüsünde çalışan esnaf kuryeler saat ücreti ile çalıştıklarını, saat ücretinin de motosikletin kendilerine ya da işletmeye ait olmasına göre değişiklik gösterdiğini belirtmişlerdir. Saat ücretleri konusunda serbest piyasa şartları hâkim olmakla beraber 1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanı saat ücreti belirlemek üzerine yaptıkları çalışmaları şu şekilde özetlemiştir:

“Toplantılar yapıyoruz, üyelerimize emsal bir saat ücreti belirliyoruz. Oda değiliz, dernek üyeleri için altına düşmemelerini önerdiğimiz fiyatlar. Minimum belirlenen ücretin altına düşmemelerini istiyoruz ki işveren istediği fiyata çalıştıramasın, “ben daha ucuza kurye bulurum” diyerek işten çıkarma, mobbing yapmasın” (1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanı).

Gelir düzeyleri ile ilgili olarak esnaf kuryeler yılbaşında belirlenen saat ücretlerinin araştırmanın yapıldığı dönemde Türkiye’de akaryakıtta gelen zamlar neticesinde çok yetersiz kaldığını belirtilmiştir. Akaryakıt zamlarına rağmen esnaf kuryeler saat başına aldıkları ücrette değişme olmadığını, dolayısı ile gelirlerinde bir düşüş meydana geldiğini söylemişlerdir. Bazı örnekler aşağıdaki gibidir;

“Bundan bir buçuk ay öncesi 30 liraya başladım. Fakat 6 kez zam geldi benzine... Bir de gelirimiz asgari ücretin aşağı yukarı taş çatlasın 2 bin lira fazlası. Belki kazanmayabilirsin de. Çünkü asgari ücretli insan 30 gün üzerinden ücretlendiriliyor. Artı onun benzin masrafı, izin günlerinde ücretinin kesilmesi veya bir kask, bir motor ekipmanı almak sıkıntısı derdi olmuyor. Uzun vadede esnaf kuryelerin aldığı ücreti hesaba dökersek yani asgari ücretten çok bir farkı olmuyor açıkçası” (K4).

“Kazancımız sıfır da olabilir. Mesela Ramazan boyunca çok çok kötüydü işler, asgari ücret bile kazanamadık. Sonrasında hızlandı düzeldi” (K8).

Esnaf kurye modeli ile çalışmada kişi sadece çalıştığı dönemlerde para kazandığı için fazla çalışma ücreti, yıllık izin, dinlenme ve resmi tatiller gibi iş kanunundan doğan pek çok haktan mahrum kalarak çalışmaktadır (Kıdak, 2021, s. 44-45). Diğer yandan esnaf kurye için söz konusu olan diğer bir faktör

giderlerdir. Ücretli kuryelerden farklı olarak motosiklet ve akaryakıt masrafları esnaf kuryenin gelirini düşürmektedir. Bu durum diğer bir katılımcı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Biz şirket kurduğumuz için sabit giderlerimiz var. Her ay muhasebeciye para veriyoruz. KDV beyannamesi, üç ayda bir geçici beyanname... Bunlar sabit giderler. Bağ-Kur ödüyörüz her ay. Bu da değişmiyor ama daha çok benzin harcıyoruz. Yemek de mesela gider, yemek kendimize ait. Ben işe başladığım zaman benzin 9 liraydı şimdi 26 buçuk lira hala zam yapıyorlar...” (K8).

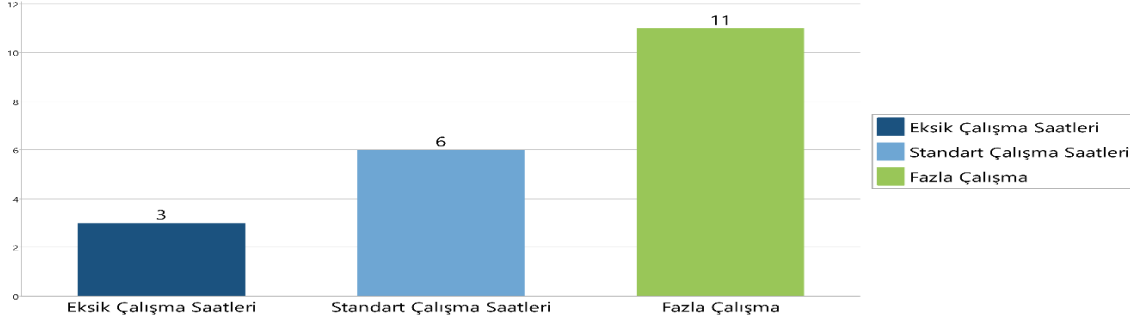
“Ülkemizde her şey gün gün artıyor. Bu anlaşmalar yılbaşında yapılıyor ya da işe girdiğinde yapılıyor ve genelde 1 yıl geçerli oluyor. Mesela size bir yıl 10 bin lira gibi bir fiyat veriyorlar, benzin isterse 25- 30 lira olsun siz hep aynı ücreti almak zorunda kalıyorsunuz. Ve normalde bir gün izin hakkınız var ama o bir gün çalışmadığımız da esnaf kurye modelinde para alamıyorsunuz” (K 10).

İşçi ve esnaf kuryeler bahşişler açısından Çanakkale ilinde bahşiş kültürünün çok yaygın olmadığını, özellikle Covid pandemisi döneminde online ödemelerle bahşişin iyice azaldığını belirtmişlerdir. Özellikle öğrencilerin yoğun olarak sipariş verdiği işletmelerde bahşiş getirisi düşmektedir. Çanakkale ilinde yapılan araştırmada işçi kuryelerin İş Kanunundan doğan hakları korunmakla birlikte fazla çalışma ücretleri ile ilgili bazı aksaklıkların mevcut olduğu görülmüştür. Esnaf kuryeler ise günde 14 saate varan çalışma saatleri ile gelirlerini yükseltme çabası içerisinde oldukları görülmüştür. Esnaf kuryelerin sabit gelirlerinin olmaması ve giderlerinin fazla olması diğer çalışmalarda da ortaya konmuş sorunlardır (Kıdak, 2021, 80-81; ILO, 2022, s. 44-45; IBB, 2021, 33-34).

Çalışma Süreleri Temasına İlişkin Bulgular

Online hizmet sunan işletmelerde çalışma saat aralığı oldukça geniştir. Dolayısıyla paket teslimatının 7/24 devam ettiği söylenebilir. Katılımcılar çalışma saatlerinin 11- 12 saatlere yaklaştığını ifade etmişlerdir. Ancak çalışma saatleri açısından ücretli çalışan kuryeler ile esnaf kuryeler arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. 4857 sayılı kanun kapsamında çalışan ücretli kuryelerin yasal çalışma saatlerine uygun çalıştıkları görülmektedir. Temaya ilişkin verilen yanıtların frekans grafikleri Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5: Motokuryelerin çalışma süreleri

Çalışma saatleri açısından dikkat çeken noktalardan bir tanesi ücretli kuryelerin İş Kanunundan doğan yasal sınırları aşmadan çalıştıkları, ancak gelirlerinin yetmediğinden dolayı bu saatler dışında kayıt dışı çalışmaya devam etmeleridir. Esnaf kurye olarak çalışanlar ise yaşamlarını devam ettirebilecek düzeyde gelir elde edebilmek için günlük çalışma sürelerinin çok üzerinde çalışmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Dernek başkanları da çalışanların geçim sıkıntısı nedeni ile fazla çalışmaya mecbur olduklarını ve günlük çalışma saatlerinin 12- 15 saatlere kadar çıktığını ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin çeşitli alıntılar aşağıdaki gibi verilebilir:

“Masraflarını çıkarınca ekonomi el vermiyor. O yüzden 12 saatlere çıkıyor. Bu sefer 12'nin üzerine bir 3 saat daha yapabilir miyim diye bakıyor, 15 saatte işten çıkıyor” (Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği İkinci Başkanı).

“Günde 12 saat de çalışsanız 8 saat gösteriliyor. Kurumsallar denetim altında oldukları için, yukarıdan baskı altında oldukları için onlar tam 8 saat yazıyor” (K12).

“Biz 12 saat çalışmaya razıyız, çünkü giderlerimizi karşılamak için fazla çalışmak zorundayız” (K10)

“12 saat çalışıyoruz. Haftada 1 gün izin. Yani ayda 4 gün izin yaparak 1 ayda 12 saat her gün 12 saat çalışıyoruz” (K9).

“İki çocuğum var sonuçta. 2000-2500 TL kira verirken 600 tl ile geçinebilecek durumum yok benim. Mesai yazılmadığında başka yere çalışmaya gidiyoruz. Yeri geliyor, ben 14 saat de 15 saat de çalışıyorum” (K18).

Motokuryelerin çalışma sürelerine ilişkin verdikleri yanıtlara göre uzun çalışma saatleri çalışanları yıpratıp, trafikteki dalgınlık ve yorgunluk riskini arttırmaktadır. Diğer yandan normal çalışma saatleri arasında çalışan kuryelerin de günümüz ekonomik koşullarında gelirleri yetersiz kalmaktadır. Çalışma

saatlerinin uzunluğu motokuryelerle ilgili diğer bazı araştırmalarda da vurgulanmıştır (Solakoğlu Uçar vd. 2006, s. 50; Kıdak, 2021, s. 79; ILO, 2022, s. 57; IBB, 2021, s. 38).

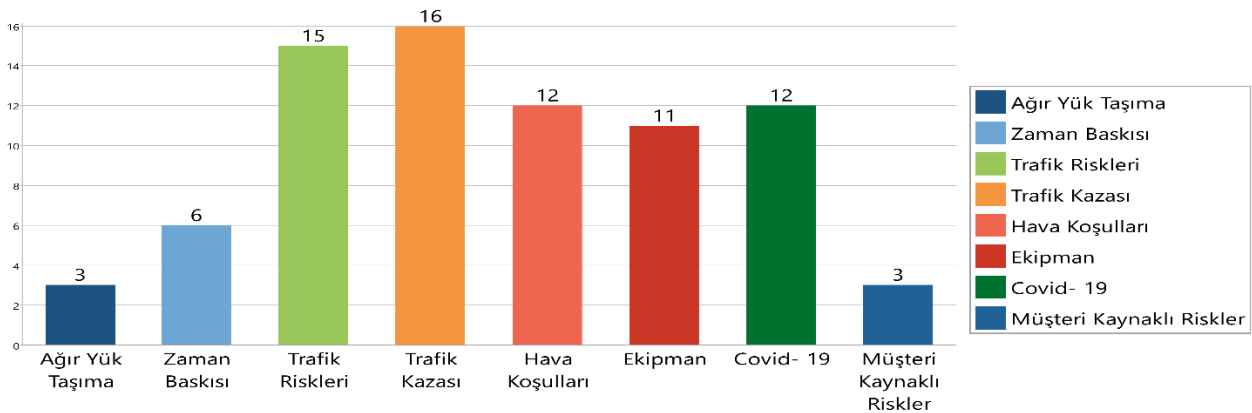
İş Sağlığı ve Güvenliği Temasına İlişkin Bulgular

Motokuryelerin çalışma yaşamında karşılaştıkları en önemli sorunlardan bir tanesini iş sağlığı ve güvenliği konusuyla ilişkilidir. Öncelikle motosiklet ile trafikte seyretmenin kendine özgü tehlike ve riskleri bulunmaktadır. Bu konuyu katılımcılar “motorda kaporta sizensiniz” cümlesi ile açıklamaktadırlar. Normal araçlardan farklı olarak bir motosiklet kazasında sürücüyü koruyan herhangi bir bariyer söz konusu değildir. Dolayısı ile motorlu sürücüler trafikte en savunmasız gruplardan biridir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki istatistiki verilere göre motorlu sürücülerin otomobil sürücülerine oranla trafik kazalarında 30 kat daha fazla ölümle sonuçlanan kaza geçirdikleri, 5 kat daha fazla yaralandıkları tespit edilmiştir (ILO, 2022, s. 83).

Motokuryelik trafik kazası oranı yüksek mesleklerden bir tanesidir. Ancak tehlike sınıfına bakıldığında motokuryelerin çalıştıkları işyerlerinin “az tehlikeli” sınıfta yer alması önemli bir handikaptır. Tüm katılımcıların ve dernek müdürlerinin de dile getirdiği bu önemli sorunun çözümüne ilişkin çabalar devam etmektedir. Motokuryeliğe özgü bir tehlike sınıfının belirlenmesi iş sağlığı ve güvenliği alanında atılmış önemli bir adım olacaktır (ILO, 2022, s. 102; Kınak, 2021, s. 74).

Bu başlık altında vurgulanan diğer alt kodlar; zaman baskısı, hava koşulları, ekipmanların yetersizliği ve müşteri ilişkileri olmuştur. Alt kodlara ait frekans dağılımları Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6: Motokuryelerin iş sağlığı ve güvenliği riskleri

Katılımcılar, çalışma yaşamında karşılaştıkları riskler konusunda en yoğun olarak trafik kazası riskinden bahsetmişlerdir. Katılımcıların tamamı birden çok motosiklet kazası geçirmişlerdir. 1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanının; “Biz bu motorların üzerine binip kontağı

çevirdiğimde bizim yaşama ihtimalimiz % 50” ifadesi trafikte motosikletlerin ne kadar yüksek bir kaza geçirme kaygısı duyduklarını göstermektedir. Bu konuda katılımcıların bazı ifadeleri şu şekildedir;

“Kaza oluyor tabii ama kaza yapmak değil kazada haklı olmak önemli. Olur da bir kaza yaparsak haklı olmak gerekiyor, haksızsak yapacak bir şey yok... Biz onu aramızda bir şekilde halletmeye çalışıyoruz” (K12).

“Trafik kazası geçirdim kıştı yerler soğuktu. Frenlere basınca motorlar çok uzun süre kullanıldığı için lastik ömürleri çok fazla değil. Frenler bazen istediğiniz gibi tutmuyor. Frene bastım, motor kaydı gitti” (K15).

“23 kazam var benim. İki kere ölümden döndüm. Kuryeler artık kuralları ihlal eden kısım oluyor. Bir yerden sonra trafik sıkmaya başlıyor” (K16).

Uzun saatler boyunca trafikte olmanın getirdiği diğer riskler hava koşulları ve ekipmanların yetersizliğidir. Yağışlı havalarda yolların daha kaygan olduğu, yağmurluk ve koruyucu malzemenin belli bir süreden sonra su aldığı, aşırı sıcaklarda ve soğuklarda çalışmanın dikkat dağınıklığına yol açtığı belirtilmiştir. Motosiklet kullanırken yasal zorunluluk gereği de bazı ekipmanların kullanımı zorunludur. İşçi kuryeler ekipmanların işletmeleri tarafından sağlandığını ancak bazı malzemelerin çok kaliteli olmadığını belirtmişlerdir. Esnaf kuryeler için ise ekipman tedariği ciddi bir maliyet yükü oluşturmaktadır. Çoğu katılımcı kullandıkları malzemelerin ortalama altı kalitede ve aslında yeterince koruma sağlamayan malzemeler olduğunu belirtmişlerdir. Bu konularla ilgili bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Sırılsıklam 10 saat çalıştığımı bilirim yani para kazanmam gerekiyor mecburen. Maliyetler çok arttı. İyi bir yağmurluk alalım desek alamıyoruz. Ortalamanın biraz altında bir yağmurluk tercih etmek durumunda kalıyoruz. Onlar da çok kolay açılıyorlar yağmurun altında” (K3).

“Hava şartlarından dolayı tehlikesiniz. Kış olduğu zaman iş başladığından mesai bitimine kadar kurumayan kuryeler var. 12 saat çalışıyorsa ilk iki saat kuru duruyordur kuryeler, sonra ıslak duruyordur” (K4).

“Ekipmanlar çok pahalı. Mesela seni idare edebilecek bir yağmurluk 500-600 lira, daha iyisini istersen 2 bin 3 binden tut dörde kadar var. Bunların hepsi para” (K5).

“Mesela asgari ücretli kaynak yapan bir insanın kaynak gözlüğünü işyeri sağlamak zorunda. Ama benim kaskım kırıldığı zaman patron bana kask almaz” (K4).

“En ucuz kask 1000 TL, o bile düştüğü zaman karpuz gibi çatlıyor. İyi bir kask takmak için 10 bin TL lazım” (K2).

“Kurumsal firmalar toplu olarak aldıkları için çok kalitesiz ürünler oluyor. Kışın kaskınızın içine rüzgar giriyor ve soğuktan donuyorsunuz. Yazın aşırı derecede sıcak olduğunda çok fazla su kaybına maruz kalıyoruz” (K10).

“Korumaların yazlığı kışlığı var. Yazın kullandığını kışın kullanamıyorsun. Hepsini ayrı ayrı alayım desen sadece ekipmana 50 bin lira harcama gerekiyor. Ama sen belki senede 50 bin TL kazanıyorsun kazanmıyorsun” (K11).

Motokuryelerin sorunlarını inceleyen diğer çalışmalarda da bu sonuçları destekleyen vurgular yapılmıştır (ILO, 2022, s. 102; IBB, 202, s. 41). Motokuryeler için iş sağlığı ve güvenliği teması altında ele alınan diğer önemli bir konu da iki yılı aşkın bir süredir tüm dünyada söz konusu olan Covid-19 pandemisi. Pandemi koşullarında Türkiye’de bazı önlemler alınmış, sokağa çıkma kısıtlamaları, bazı kamu kurumlarının uzaktan çalışması, okulların online olarak devam etmesi bunlara örnek olarak verilebilir. Bu süreçte pandeminin en ağır koşullarda çalışanları arasında belki de sağlık çalışanları ile artan online alışverişler nedeniyle motokuryeler olmuştur. Bazı teslimatlar sırasında sosyal mesafe kurallarına da uyulmadığı düşünüldüğünde gittikleri her teslimatta virüs riski ile karşı karşıya kaldıkları düşünülebilir. Bu konuda “1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanının şu ifadeleri konunun önemini vurgulamaktadır:

“Her birimiz günde 50 eve gidiyoruz bunu istihbarat da dahil hiçbir kamu görevlisi, hiçbir kolluk kuvveti yapmıyor.”

Katılımcıların % 67’si Covid- 19 riskine değinmişlerdir. Konuyla ilgili bazı alıntılar durumun ciddiyetini özetler niteliktedir: “Günde 30 sipariş demek, günde 30 tane eve gitmemiz demek. Bunu aya vurduğunuzda 900 tane eve gidersen. İster istemez pandemi döneminde bunların yarısı Covidi ya da temaslıydı. Alışverişte de en çok kullandığımız şey para. Unutup suratınıza ağzına sürdünüz, ister istemez bulaşıyordu. Bu yüzden bulaşan arkadaşlarımız oldu karantinaya girdiler (K12).

“Çoğu müşteri ile tartıştığımız da oldu. Adam “pozitifim” diyor kapıyı açıyor. Temassız teslimat diye bir seçenek var onla ödeyebilirsin. Ben senin kartına dokunmak zorunda değilim. Temaslıyım diyor ya da bana kartını uzatıyor, temassız yok. Mecbur uzatıyorsunuz posu şifre talep ediyorsunuz. O pos cihazını bir başkasına götüreceksin. Çok düşüncesiz insanlarla karşılaştık maskeli olarak teslimat yaptık, karşılığında çoğu kişi maskeli açmadı kapıyı mesela” (K15).

Katılımcıların bu tema altında değindikleri diğer alt kodlar zaman baskısının yarattığı ekstra trafik riski, müşterilerden kaynaklanan riskler ve ağır yük taşıma olmuştur. Müşterilerin sipariş verirken kendi oturdukları adrese çok uzak işletmelerden sipariş verebildiklerini ve yine de çok kısa bir sürede ürünün teslim edilmesini talep ettiklerini belirten katılımcılar olmuştur. Diğer yandan müşterilerin sipariş verdikten sonra fırına giren, hazırlanan ürünlerin hazırlanma sürelerini göz ardı eden müşterilerin daha ürünler hazırlanmadan eve teslimat bekleyebildikleri belirtilmiştir. Gece geç saatlerde çalışan bazı kuryeler de belli bir saatten sonra özellikle alkollü müşterilerin zaman zaman kendilerine güç anlar yaşatabildiğine değinmişlerdir. Market ürünleri taşıyan kuryeler ise bazı ağır ürünlerin motosikletlerin dengesini bozabildiğini belirtmişlerdir. Benzer güçlüklerin dile getirildiği başka araştırmalar da mevcuttur (Kıdak, 2021; ILO, 2022; IBB, 2021).

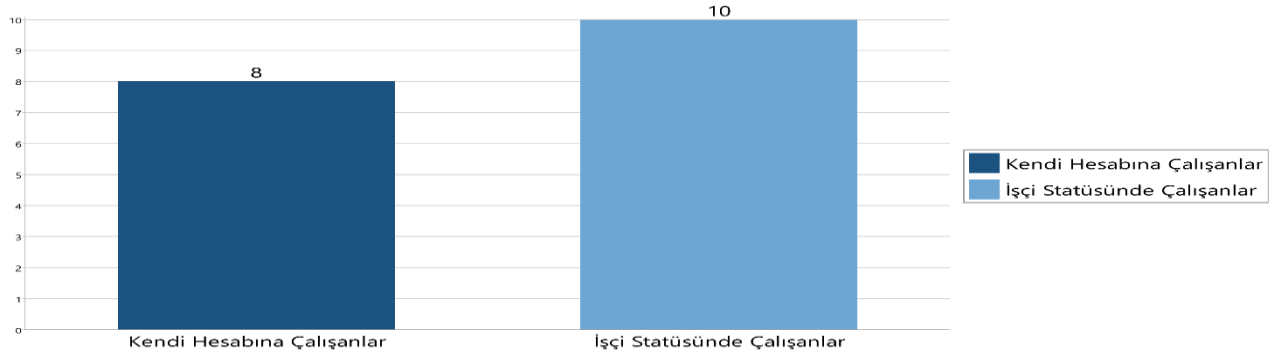
Sosyal Güvenlik Temasına Ait Bulgular

Sosyal güvenlik açısından ücretli kuryeler ve esnaf kuryelerin durumları ayrı ayrı incelenmiştir. 4A statüsünde ücretli kuryelerin 4857 sayılı İş Kanunundan doğan hakları bulunmaktadır. 4B statüsünde çalışan esnaf kuryeler ise bir şahıs işletmesi üzerinden sigorta kaydı yaptırmaktadırlar. Ücretli kuryelerin yasal hakları gereği sosyal güvenceleri olduğu; bazı işletmelerde ise sigorta primlerinin mümkün olan en düşük seviyeden yatırıldığı görülmektedir. İşçi kuryelerin bazıları özel sağlık sigortalarının da olduğunu beyan etmişlerdir. Esnaf kuryeler zaman zaman gelir yetersizliği nedeni ile sigorta primlerini yatırmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum kendi hesabına çalışma gibi görünen bir istihdam biçiminde güvencesiz çalışmanın yaygınlaşması ile sonuçlanmaktadır. Diğer yandan işverenlerin pek çok sorumluluktan kurtulma niyeti ile esnaf kurye modeli ile kurye çalıştırma eğilimleri pek çok çalışmada vurgulanmaktadır (Kıdak, 2021, s. 69). Bu araştırmada da dernek başkanları ve bazı katılımcılar işletmelerin artık esnaf kurye modeli ile çalıştırma eğiliminden bahsetmişlerdir. 1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkan yardımcısı durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Genelde firmaların tercih ettiği esnaf kurye modeli. Çünkü herhangi bir sorumluluk altına girmiyorlar. Ne yaralanma ne sakatlanma ne de ölüm kalım sırasında herhangi bir sorumluluk altına girmiş olmuyorlar. İşten ayrıldığında da tazminat ödemek zorunda kalmıyor. Biz dernek olarak daha çok işçi olarak çalışılması yönünde çabalıyoruz”. Ücretli çalışan ve esnaf kurye modeli ile çalışan katılımcıların sosyal güvenlik konusuna değinmelerine ilişkin frekanslar şekil 7’de gösterilmiştir.

İlgili yanıtların frekansları Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7: Motokuryelerin sosyal güvenlik sorunları

Esnaf kuryelerin sigortalarını yatırmadıkları dönemde karşılaştıkları en önemli sorun sağlık güvencesinden yoksun kalmalarıdır. Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği başkanı bu durumu “Esnaf kuryelikte çalışmadığında gelirin de yoktur. Kenarda birikmişin yoksa kaza bela olup çalışmadığı zaman kendi aramızda para topluyoruz. Kuryeler birbirine yardımcı olmaya çalışıyor” diyerek açıklamıştır. Bu durum esnaf kuryelerin sosyal güvenceden yoksun olduklarını, sosyal güvenlikte kamusal ilkesinin yetersiz kaldığını ve ortaya çıkan yetersizliğin de geleneksel dayanışma ağlarıyla telafi edildiğini gösterir niteliktedir. Benzer bir ifade diğer bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir:

“Çoğu insan Bağ-Kur'unu yatırmıyor. Bu sefer hastaneye gidince tedavi göremiyor. Kaza yapan arkadaşlar hastaneye gittiğinde bir ödeme çıkıyor. Bir kurye arkadaşımız kaza yapmıştı. Zorluk yaşamıştı. Biz aramızda para toplayıp yardımcı olmaya çalışıyoruz” (K12).

“Sigortam işyerine bağlı, kimisi yaptı, kimisi yapmadı. Şu an yaşım 40. Tam yatırmış olsalar ben emekli olmuştum bile çoktan” (K4).

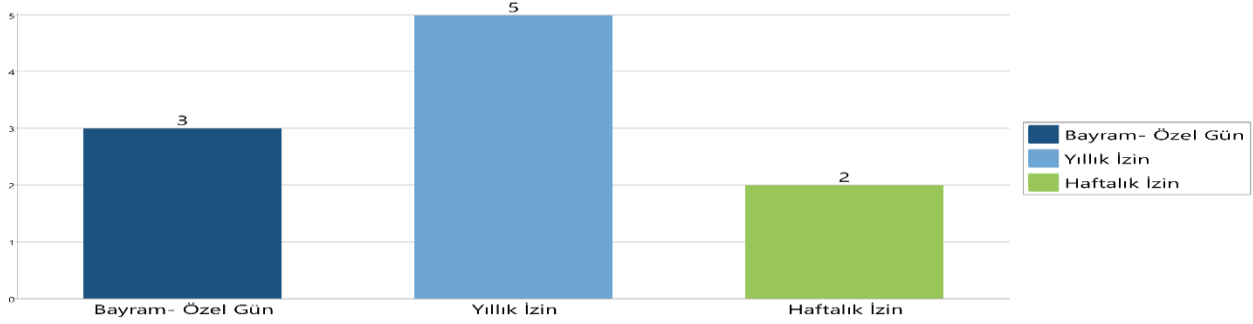
Diğer yandan A2 ehliyeti olan herkesin bu işe başvurabilmesi sektörde kayıt dışılık ve güvencesizliği arttırmaktadır. Öğrenciler, iş bulamayan motosiklet kullanıcıları piyasadaki ücretlerin altında çalışmayı kabul ederek sektöre giriş yapabilmektedirler. Bu yabancılar için de kayıt dışı çalışma fırsatı olarak görülebilmektedir (ILO, 2022, 13).

İzinler Temasına İlişkin Bulgular

İzinler teması da işçi ve esnaf kuryelere göre değişen yanıtlar arasındadır. 4A statüsünde çalışan kuryeler 4857 sayılı kanundan doğan hafta tatili, yıllık izin haklarına sahipken, esnaf kuryelerin izin olarak

kullandıkları sürelerde gelir elde edememeleri sorunu ortaya çıkmaktadır. Verilen yanıtlara ait frekans dağılımı Şekil 8’de verilmiştir.

Şekil 8: Motokuryelerin kullandıkları izinler

Esnaf kuryeler sadece çalıştıkları gün gelir elde edebilmekte, sağlık sorunları nedeniyle ya da hafta tatili, özel günler gibi zamanlarda çalışmadıklarında o günün gelirinden vazgeçmiş olmaktadır. Bu nedenle esnaf kuryelerin önemli bir kısmı neredeyse hiç tatil yapmadan çalıştıklarını belirtmişlerdir. Diğer yandan izin yapmak isteyen esnaf kuryeler için yerlerine çalışacak birini bulma sorunu da çıkmaktadır. Konuyla ilgili alıntılar aşağıdaki gibidir:

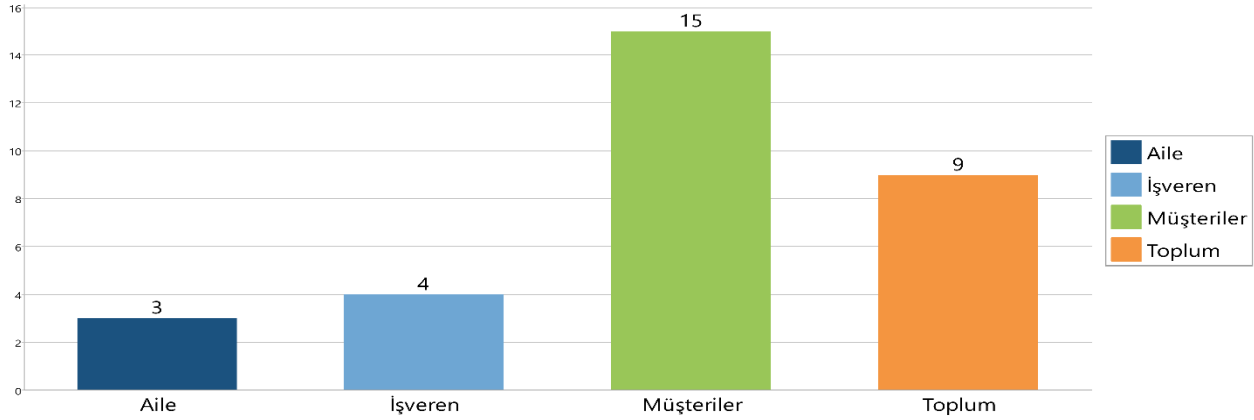
“Yazın aileme vakit ayırmak için çalışmıyorum. Sigortamdan vazgeçiyorum. Ailene vakit ayıramıyorsun. Bunalıyorsun, çünkü psikolojik olarak bayağı bunaltıyor her gün motor üzerinde...” (K2).

“Eğer yıllık izin kullanmak istersen yerine adam bulmak zorundasın. Diyelim ki bulduğun kişi ile bir sıkıntı oldu, işi beğenmedi bıraktı gitti, izninden geri dönmek zorundasın. Ücret almıyoruz hiçbir şekilde hiçbir şekilde hakkımız yok” (K5).

İş kanunundan doğan gelir, yıllık ücretli izin, dinlenme süreleri gibi haklara sahip olmayan esnaf kuryeler daha fazla gelir elde edebilmek için günde 14 saate yakın çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Yeterli gelir elde edebilmek için esnaf kuryelerin ulusal bayram ve genel tatil günlerinde bile çalışmak zorunda kalmalarının bir sömürü düzenine dönüştüğü diğer bazı çalışmalarda da vurgulanmıştır (Kıdak, 2021, s. 79; ILO, 2022, s. 15; IBB, 2021, s. 37- 38).

Tutumlar ve Davranışlar Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmada motokuryelik mesleğine yönelik toplumsal bakış açısının değerlendirilmiştir. Bu konuda verilen yanıtlar aile, işveren, müşteriler ve toplumsal bakış açısı olmak üzere dört alt kodda toplanmıştır. İlgili frekans dağılımı Şekil 9’da verilmiştir.

Şekil 9: Motokuryelere yönelik tutum ve davranışlar

Müşteriler alt teması altında katılımcılar, müşterilerin motokuryelere olan bakış açısını yansıtırken yaşadıkları müşteri kaynaklı sorunları da dile getirmişlerdir. Özellikle yaşanan gecikmelerin müşteriler tarafından tamamen kuryenin hatasıymış gibi algılanması müşterilerin kuryelere tepki göstermesine neden olmaktadır. Kuryeler müşteriler tarafından bu anlamda anlayışsızlıkla karşılandıklarını dile getirmişlerdir. Bazı örnekler şu şekilde verilebilir:

“Bizi makina gibi görüyorlar. Kapılar yüzümüze kapanıyor. İşletmeler, online firmalar muhatap, biz makine gibi kabul ediliyoruz” (K2).

“Müşterilerin bakışları da hoş değil. Köleymiş gibi davranıyorlar. Genelde gecikince müşterinin tavrı hoş olmuyor. Bağırınlar çağırınlar oluyor” (K3).

“Gece yarısına kadar çalıştığım dönemler oldu. Mesela alkollü müşteriler... Üstü başı müsait olmadığı halde kapıyı açanlar, hiç çekinmiyorlar” (K6).

“Öğrencilerle çok sıkıntı yaşıyoruz. Paketi veriyoruz ama ben almadım diyor. Şirket politikası gereği aynı siparişi tekrar gönderiyorlar. Ayrıca can taşıdığımızın farkına varmıyorlar” (K16).

Katılımcıların değindikleri diğer bir alt kod kuryelik mesleğine karşı toplumsal tutumlar olmuştur. Toplumun kuryelik mesleğini küçümsediği, geçici bir meslek olarak gördüğü belirtilmiştir. Konuyla ilgili alıntılar aşağıdaki gibidir:

“Toplum alt sınıf insan olarak görüyor. Basit insanlar, paketçi ne olacak gibi.. Bunu hissettiriyorlar” (K17).

“Toplum küçük görüyor. “Olsun, daha iyilerini bulursun, sen daha iyilerine layıksın” gibi...” (K8).

“Toplum bizi alt sınıf olarak görüyor, tepeden bakıyor” (K11).

“Evlilik yolundan döndüm. Kızı vermediler. Atandı, öğretmen oldu. O bir sığata büründü, bizi sığat yerine koymuyorlar” (K16).

Çanakkale’de gerçekleştirilen bu araştırmada az sayıda kadın motokuryenin cinsiyetçi bir bakış açısı ile karşılaştığı görülmüştür. Kadın kuryelerin aileleri tarafından bu mesleği yapmaları istenmemektedir. Diğer yandan kadın katılımcılardan bir tanesi zaman zaman adres bulamadıkları için telefonla aradıkları bazı müşterilerin gece saatlerinde kendisini tekrar arayabildiklerini belirtmiştir. Hatta bu araştırmanın yapıldığı dönemde bir kadın kuryeye teslimat için gittiği evde erkek müşteri tarafından fiziksel taciz gerçekleşmiş, kurye ispat edemeyeceği için polise gidemediğini ifade etmiştir. Kadın kuryenin cinsiyetçi bakış açısını ifade eden alıntısı şu şekildedir;

“Bak 40 yaşına gelmiş paketçilik yapıyor lafını duymak istemezsin. Erkeklerde yaş önemsemiyorlar ama kadınlarda öyle değil. Hemen ayıplamaya gidiyorlar. Mesela 40-45 yaşında bir kadın doktor ayıplanmıyor ama kuryeyse ayıplanıyor” (K4).

İstanbul’daki motokuryeler ile gerçekleştirilen araştırmada Çanakkale’deki araştırmaya benzer cinsiyetçi sonuçlar elde edilmiştir (İBB, 2021, s. 39). ILO tarafından Türkiye genelinde motokuryelerin psikososyal risklerinin değerlendirildiği diğer araştırmada ise katılımcı kadın motokuryelerin çoğu meslekleri ile ilgili olarak çevrelerinden destek gördüklerini belirtmişlerdir. Ancak bu araştırmada da kadınların yaşadıkları rol çatışmaları ve evdeki rollerine yeterli vakit ayıramadıklarına değinilmiştir (ILO, 2022; s. 94).

Katılımcılar işveren ve aile tutumlarından da bahsetmişlerdir. Ailelerinin trafik tehlikesi yüzünden bu işi yapmasını istemediğini belirten katılımcıların yanı sıra mesleği hor görmeleri nedeni ile yapmalarını istemeyenler de mevcuttur. İşverenler tarafından küçük ve hor görüldüklerini belirten katılımcılar da olmuştur. İlgili alıntılar şu şekildedir:

“Eşim mesela istemiyor bu işi yapmamı. Çünkü tehlikelerini biliyor, farkında. Yani ayda bir defa en az kaza tehlikesi veya kaza geçirdiğimiz için artık o da istemiyor. Bizim ağır bir hasar görmemiz ömrümüz boyunca ya sakat kalmak ya da ne bileyim hayatımıza mal olabilir” (K13).

“İşverenler aldığımız para bizim hakkımız değilmiş gibi düşünüyorlar, çok para alıyorlar diye bakıyorlar. Aslında bizim yerimize geçseler o paralara değmeyeceğini görecekler” (K5).“İşletme sahiplerini

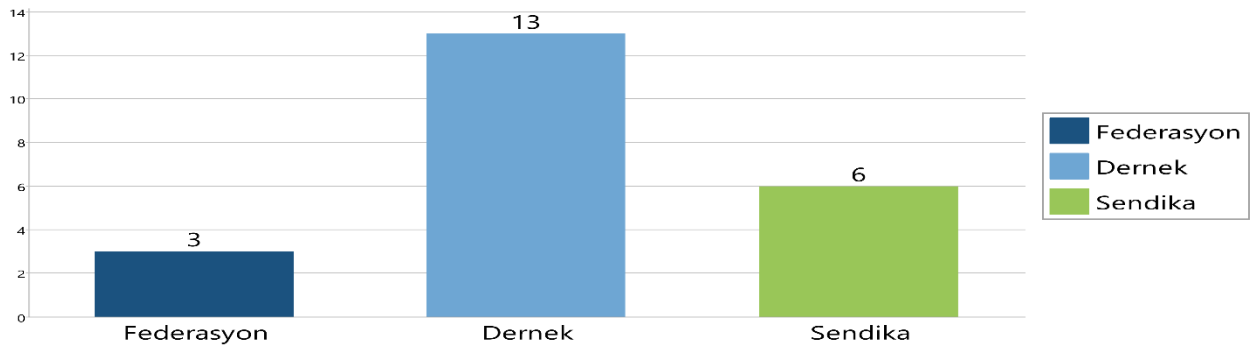
yani insanları memnun etmek kolay değil. Ne kadar hani uğraşsak da sonuç olarak bir saygı görmedik yani” (K6).

Motokuryelik mesleğinin herhangi bir yeterlilik veya psikoteknik belgesi gerektirmemesi, geçici bir iş olarak görülmesi, çalışma koşullarının güçlüğü mesleğe karşı, toplumda olumsuz bir bakış açısı oluşturuyor olabilir. Diğer yandan esnaf kuryelerin sosyal güvenceden yoksun kalmaları ve özellikle de trafik nedeniyle iş kazası riskinin yüksek olması mesleğe toplumsal bakışı olumsuz etkileyebilir. Motokuryelik mesleğinin itibarının artırılması ve aktif çalışan kuryelerin korunması için mesleki yeterlilik ve psiko- teknik belgelerinin gerekliliği yasal olarak düzenlenmelidir. Geliştirilecek meslek standartları ve esnaf kuryelerin de bu kapsama alınması önem taşımaktadır.

Örgütlenme Temasına İlişkin Bulgular

Sektöre ilişkin diğer önemli bir sorun örgütlenme eksikliğidir. Motokuryeler arasında esnaf kurye olarak istihdam edilenlerin sayısında artış olması, sektör içerisinde ücretli çalışan oranını düşürmektedir. Bu nedenle kuryeler, sendikal örgütlenme olanaklarından da mahrum kalabilmektedir. Diğer yandan motokuryelerin çeşitli iş kollarında dağınık olarak çalıştığı görülmektedir. Bu durum yetki belgesi almak için gerekli olan işkolu ve işyeri barajının sağlanmasına engel teşkil etmektedir. Motokuryeleri kapsayacak şekilde güçlü bir sendikal örgütlenme olmaması bu sektörde çalışanların hak kayıplarına neden olmaktadır. Sendikalar yanında motokuryeliğe ait bir meslek yasasının bulunmaması meslek odalarının kurulmasına da engel teşkil etmektedir. Böylece sektörde aktif derneklerin bulunduğu ancak yasal yetkilendirme olmadığından yaptıkları faaliyetlerin resmiyet kazanmadığı görülmektedir (Küçük, 2022, 105-106). Bu tema altındaki yanıtların frekans dağılımı Şekil 10’da gösterilmiştir.

Şekil 10: Motokuryelerin örgütlenme modelleri

Ücretli olarak çalışan kuryeler herhangi bir sendikaya üye olmadıklarını belirtmişlerdir. Çanakkale ilinde kurulu olan motosikletli kurye derneklerinden birine üye olduklarını belirten katılımcıların sayısı

10'dur. Katılımcılar dernek faaliyetlerinde övgü ile bahsetmekte ve dernek sayesinde bazı haklarının korunduğunu hissettiklerini ifade etmektedirler. Diğer yandan herhangi bir derneğe üye olmayan ya da üye olmasına rağmen derneğin kendilerine herhangi bir fayda sağlamadığını belirten katılımcılar da olmuştur. Katılımcıların tamamına yakını örgütlenme önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini ve sektördeki sorunların çözümünün örgütlenmede yattığını belirtmişlerdir. Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği Başkanı durumu şu şekilde özetlemiştir:

“Dernek işe yarıyor. 81 ilde her dernek başkanını tanıyoruz. İzmir'den Van'a kadar. Van'da dernek varsa o dernekten olanların haberini alıyorsun, birbirimize fayda sağlıyoruz. Örnek veriyorum İstanbul'da bir kişi kaza yaptığı zaman onun haberini alıp tepki verebiliyoruz. Kendimizi güvende hissediyoruz. Basın önüne çıkabiliyoruz”.

Bazı motokuryelerin ifadeleri şu şekildedir:

“Bu dernek kurulduğundan beri, başkanla tanıştığımndan beri faydası oldu. Pandemide işsiz kaldığım zamanlar iş imkânı sağladılar. Bir de başıma bir trafik olayı geldi. Yanıma ilk gelen dernek başkanıydı. Şaşırdım yani, “nereden haber aldı, nasıl oldu da geldi” dedim. Allah razı olsun arkamda durdular. Onun gelmesiyle durum daha bir değişti” (K4).

“Ücretler konusunda beklentilerimi karşılıyor. Ücretleri toplantılar şeklinde belirliyorlar. Birlik olunursa ben zam istedim diye işten çıkarılırsam yerime gelecek kişi de aynı paradan geliyor” (K5).

“Yerel kurye derneklerine üyeyiz. Burada 3-5 derneğimiz var. Birbirimize sahip çıkmak için. Ne yazık ki motosiklet kuryeleri ile alakalı bir oluşum köklü bir şekilde oturmuş değil. Bunun da biraz ceremesi oluyor. Tamam bir platform üzerinden bağlular mesela Anadolu Derneklerine bağlular ama fakat bir araya gelme konusunda oldukça yetersiz. Motosiklet kurye derneklerine üye olmayan bir kurye yoktur çünkü hakkınızı korumayı geldiği zaman ne yazık ki arkanızda duracak kimse olmuyor. Tepki göstereceğimiz zaman beraber tepki göstermek istiyoruz. Ama ne yazık ki biraz yetersiz kaldığımı söyleyebilirim” (K10).

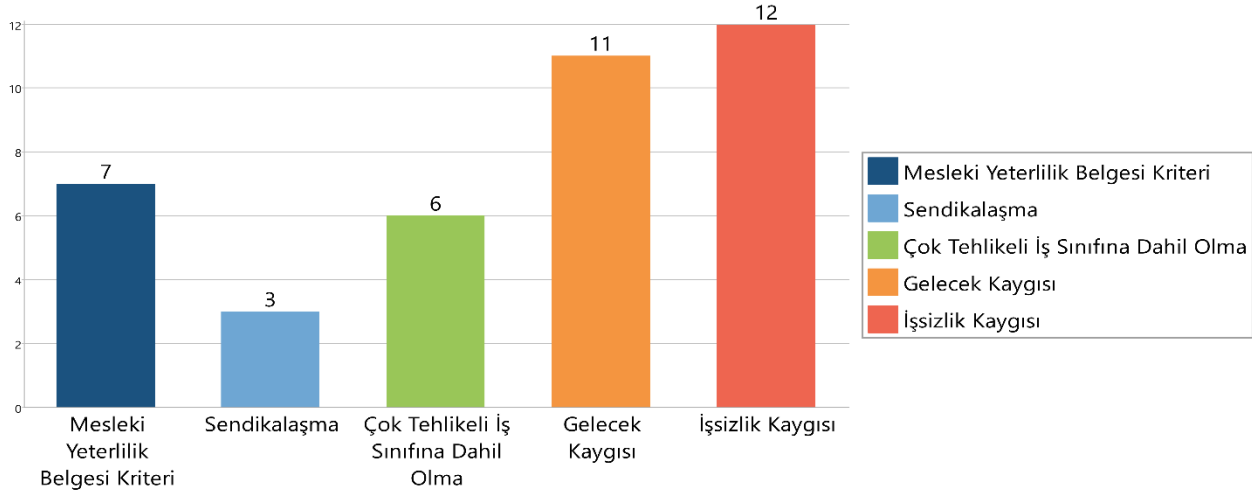
Dernek başkanları motokuryelik meslek yasası çıkması, işkolu olarak tek bir iş kolunun belirlenmesi gibi faaliyetler için Türkiye'deki diğer dernek başkanları ile iletişim halinde olduklarını ve çalışmalar yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Meslek odası olmasının piyasadaki ücretleri belirleyebilmek adına önemli bir adım olduğunu ifade etmişlerdir.

Beklentiler ve Kaygılar Temasına İlişkin Bulgular

Motokuryelerin çalışma yaşamında karşılaştıkları zorlukların azaltılabilmesi için ne gibi beklentilerinin olduğu araştırılmıştır. Beklentileri ve çalışma yaşamına dair bazı kaygıları ile ilgili vurgulanan alt kodlar şekil 11’de gösterilmiştir.

Şekil 11: Motokuryelerin beklenti ve kaygıları

Ücretli ve esnaf kurye olarak çalışan motokuryelerin işlerinden atılma tedirginliği yaşamadıkları görülmüştür. Bunun yanında katılımcıların 11 tanesi mesleklerinde bir gelecek göremediklerini ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar kuryelik mesleğini geçici bir iş olarak gördüklerini, yaşlılıkta yapılacak bir iş olmadığını ve gelecekte yapmayı planladıkları başka işler olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Belli bir yaştan sonra insanın ister istemez refleksleri zayıflıyor. Bir yaştan sonra muhakkak olacak, hep böyle gidecek değil. Daha iyi şartlarda, gelirden iş bulursan değiştirir misin dersiniz değiştiririm. Vefasız bir meslek kuryelik” (K4).

“Daha şimdiden eklemelerim ağrımaya başladı rüzgardan, yağmurdan, soğuktan. En fazla bir 10-15 sene daha yapabilirim, ondan sonra ne yapabilirim bilmiyorum. Emeklilik yaşı zaten olmuş 65, bu saatten sonra bir sanayiye gidip çalışmam da” (K11).

“Ailemle vakit geçiremiyorum. Kurye iken evlenmeyi düşünmem, zaman ayıramam aileme” (K8).

“Sendika ve dernekleşme olayı ve iş güvenliği artırılmadığı sürece uzun soluklu düşünemezsiniz. Yani şöyle düşünün, madencisiniz, hiçbir güvenlik önlemi yok. Yapar mısınız? Yapmazsınız. Bu iş de öyle, çünkü herhangi bir güvenliği olmadığı sürece ve gerekli önlemler alınmazsa özlük hakları geliştirilmezse mecburen bu iş belli bir süre sonra bırakmak zorunda kalırsınız” (K13).

Motokuryelik mesleği ile ilgili önemli bir eksiklik “mesleki yeterlilik belgesi” olmamasıdır. Mesleki yeterlilik belgesi motokuryelik mesleğini deneyimli, yetkin, profesyonel bir bakış açısı ile yapanların sayısını arttıracaktır. Çanakkale Motokuryeler Derneği ve 1915 Çanakkale Motosikletli Kuryeler Derneği başkanları da bu konunun önemine özellikle vurgu yapmışlardır.

Diğer önemli bir nokta motokuryelik mesleğinin tehlike sınıfları içerisinde “az tehlikeli” işler arasında sayılmasıdır. Büro işleri, perakende ticaret gibi faaliyetlerle aynı tehlike sınıfında kabul edilen meslek, esasen çok önemli riskler barındırmaktadır. Özellikle Covid- 19 pandemisinde artan ihtiyaç sonucunda motokuryeler pandeminin en yoğun çalışan kesimleri arasında yer almıştır. Motokurye sayısındaki artış, çalışma saatlerindeki fazlalık göz önüne alındığında mesleğe yönelik özel bir risk ve tehlike değerlendirmesi ve sınıflandırması yapılması kaçınılmaz görünmektedir. Diğer yandan kuryelerin kullandığı koruyucu ekipmanlar özel tüketim vergisine tabidir. Kullanılması zorunlu ekipmanların motokuryelerin sağlığını koruyabilmeleri açısından mümkün olduğunca ulaşılabilir yapılması şarttır. Konuyu özetler biçimde katılımcı ifadesi şu şekildedir:

“Bizim bulunduğumuz iş şu anda tehlikeli sınıfta değil. Yani restoranla çalışan bir garsonla aynı kademedeyiz. Ama mesela dışarıda çalışıyoruz. Trafikte kazalarla burun burunayız. Yani direkt kaporta oluyoruz. Bakıyorum mesela saat üçte dörtte sipariş verildiği oluyor. O saate kadar çalışıyoruz, yeri geliyor benim arkadaşım. Sabah beşe kadar çalışıyor. O yüzden tehlikeli bir sınıftayız yani. Gece kiminle karşılaşacağımız belli olmuyor gittiğimiz yerlerde. Çanakkale'nin her yerine gidiyoruz. Köyler de dahil” (K13).

Son olarak katılımcıların beklentisi sendikalaşma oranlarının artmasıdır. Motokuryelerden elde edilen görüşlere göre sektörde yaşanan pek çok sorunun çözümü için gerekli olan motokuryelerin tek bir çatı altında toplayacak bir sendikanın kurulması ve sendikal hakların güvence altına alınmasıdır. Taşımacılık faaliyeti yürüten kurumlar dışında motokuryelerin değişik işkolları altında bulunmaları, Türkiye’de toplu iş sözleşmesi yetkisi alabilmek için gerekli olan işyeri ve işletme barajlarını sağlama konusunda bir engel oluşturmaktadır (Kıdak, 2021, 33; ILO, 2022, 105-106). Kapsayıcı bir örgütlenme için sendikalar, STK’lar ve işverenler ortak çalışmalar yürütmelidir.

SONUÇ

Covid-19 pandemisi ortaya çıkmasından günümüze kadar geçen yaklaşık iki buçuk yıllık süre içerisinde tüm ülkelerin ortak bir sorunu haline gelmiş ve en önemli gündemlerinden birini oluşturmuştur. Küresel salgın halk sağlığının yanı sıra ekonomik ve toplumsal hayatı da derinden etkilemiştir. Dünyanın salgına hazırlıksız bir biçimde yakalanması bir yandan sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin sorunların

tartışılmasına neden olurken diğer yandan ise ekonomik ve toplumsal alanda ülkelerin sosyal politikalar ve özellikle de işgücü piyasası politikalarının da önemini gündeme getirmiştir.

Pandeminin ekonomik sonuçlarından en fazla etkilenenler kuşkusuz toplumdaki en kırılgan kesimleri oluşturan ücretliler, güvencesiz çalışanlar, sosyal korumadan yoksun olanlar ve diğer düşük gelir gruplarında yer alan bireyler olmuştur. Pandeminin toplum sağlığı üzerindeki etkilerini en aza indirmek amacıyla birçok sektörde faaliyetler durmuş ya da sınırlandırılmış, böylece çalışanların önemli bir bölümünü işini kaybederken, birçok çalışanın ücret geliri önemli ölçüde azalmıştır. Bazı çalışanlar ise pandemi koşullarında artan toplumsal ihtiyaçlar dolayısıyla salgının tüm risklerine rağmen ağır ve sağlıksız çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu bağlamda çalışmada Covid-19 pandemisiyle çalışma koşullarında önemli değişikliklerin ortaya çıktığı çalışan gruplarından biri olan motokuryelerin yaşadıkları sorunların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Literatür incelendiğinde motokuryelerin çalışma koşullarına ilişkin yaşadıkları sorunların başında artan iş yükü ile birlikte iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin riskler gelmektedir. Teslimat süresi dolayısıyla siparişleri yetiştirme baskısı iş kazalarının en önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca ücret, sosyal haklar, çalışma süreleri, artan maliyetler, güvencesiz çalışma ve örgütlenmenin yetersiz olması motokuryelerin çalışma yaşamında karşı karşıya kaldıkları diğer sorunları oluşturmaktadır.

Bu çalışmada ise ücretli ve esnaf kurye modeli ile çalışanlar birlikte ele alınarak değerlendirilmiş ve çalışma yaşamındaki sorunları karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve ona uygun veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Motokuryelerin yaşadıkları sorunlar işi tercih etme nedenleri, işe almada gerekli nitelikler, gelir, çalışma süreleri, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal güvenlik, izinler, tutum ve davranışlar, örgütlenme, beklenti ve kaygılar olmak üzere on boyutta ele alınarak analiz edilmiştir.

İş tercih etme teması incelendiğinde en fazla vurgu yapılan alt kodun işsizlik olduğu görülmüştür. Görüşmelerden elde edilen verilere göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu daha iyi bir iş bulamadıkları için motokuryelik mesleğini yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık hızlı para kazanma ve motosiklet kullanmayı sevmeye alt kodlarını destekleyen cevaplar sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu bağlamda motokuryelerin büyük çoğunluğunun işlerini severek yapmadığı, işsizlik baskısından dolayı çalışmak zorunda kaldıklarını ve daha iyi koşullarda bir iş bulduklarında motokuryeliği bırakma eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür. İşe almada gerekli nitelikler temasında ise en fazla verilen yanıt olarak A2 ehliyetine sahip olmak vurgulanmış; bunu adres bilgisi, motosiklet sahibi olmak ve şirket kurmak alt

kodları izlemiştir. Katılımcılar bu alt temalara ilişkin olarak söz konusu gereklilikler konusunda işverenlerin bir maliyete katlanmadıkları ve kendilerine önemli maliyetler yüklendiğini ifade etmişlerdir.

Gelir temasına yönelik veriler incelendiğinde katılımcıların en fazla ücret gelirine vurgu yaptıkları görülmektedir. Katılımcılar büyük çoğunlukla ücretlerinin asgari ücret düzeyinde olduğunu ifade etmişlerdir. Esnaf kurye modeli ile çalışanlar da giderler ve artan maliyetlerden dolayı asgari ücret düzeyinde bir gelir elde ettiklerini belirtmişlerdir. Fazla mesai ücretleri, bahşişler ve primler diğer gelir kalemlerini oluşturmakla birlikte, bunların toplam gelir içerişindeki payı sınırlı düzeyde kalmaktadır. Katılımcıların dikkat çektikleri bir diğer alt kod ise giderler olmuştur. Özellikle esnaf kuryeler açısından motosiklet, akaryakıt ve ekipman giderleri, gelirlerini azaltıcı bir etki yapmaktadır. Çalışma sürelerine ilişkin ise katılımcılar standart çalışma saatlerinin geçimlerini sağlayabilecek düzeyde bir gelir elde etmede yetersiz kaldığını bu yüzden de fazla çalışma yapmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda motokuryelerin çalışma uzun çalışma saatleriyle çalıştıkları ve bunun da sağlık ve güvenlik risklerini beraberinde getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların en fazla vurguladıkları tema iş sağlığı ve güvenliği olmuştur. Nitekim katılımcıların büyük bir çoğunluğu trafik kazası ve trafik risklerine maruz kaldıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca motosiklet kullanmanın beraberinde getirdiği tehlikelerin ve zaman baskısının iş kazalarının en önemli nedeni olarak görmekteyiz. İş sağlığı ve güvenliği kodu kapsamında vurgulanan bir diğer tema da Covid-19 pandemisi olmuştur. Katılımcıların çoğu Covid-19 riskiyle karşı karşıya kaldıklarını, çalışma koşullarından dolayı Covid-19 salgınına yakalandıklarını ve alınan önlemlerin yetersiz kaldığını ifade etmektedirler. Sosyal güvenlik temasıyla ilgili olarak ise esnaf kurye modeliyle çalışanlarla işçi statüsünde çalışanların yaşadıkları sorunlar farklılık göstermektedir. İşçi statüsünde çalışanlar işverenlerin, sigorta primlerini asgari ücret düzeyinde yatırdıklarını ve hak kaybı yaşadıklarını söylerken, esnaf kuryeler artan maliyetler ve gelir yetersizliği dolayısıyla sigorta primlerini ödeyemediklerini ve böylece sosyal güvenceden yoksun kaldıklarını belirtmektedirler.

Sosyal güvenlik temasına benzer bir biçimde izin temasına ilişkin olarak da esnaf kuryeler ve işçi statüsünde çalışanlar arasında farklılıklar söz konusudur. İşçi statüsünde çalışanlar yasal izinler söz konusu olduğunda herhangi bir ücret kaybı yaşamazken, esnaf kuryeler açısından çalışılmayan her gün gelir kaybı anlamına gelmekte; işçilerin faydalandığı ücretli izin hakkından yoksun kalmaktadırlar. Tutum ve davranışlar teması açısından ise katılımcıların tamamına yakını müşterilerin kendilerine yönelik olumsuz tutumlarından bahsetmişlerdir. Bunu toplum, işverenler ve aile alt kodları izlemektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun ifadeleri mesleklerine ilişkin gereken saygıyı göremedikleri ve motokuryeliğe olumsuz bir bakış açısının söz konusu olduğu yönündedir.

Örgütlenme teması incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun motosikletli kuryeler derneğine üye olduğu görülmektedir. Görüşülen motokuryeler bazı yetersizlikler olmakla birlikte derneğin kendilerine ve mesleklerine katkı sağladığını söylemektedirler. Ancak katılımcılar arasında herhangi bir sendikaya üye olan bulunmamaktadır. Bu durum motokuryelerin toplu iş ilişkilerine dair hakları konusunda çeşitli kayıplara neden olmaktadır. Ayrıca esnaf kuryelerin sendikalaşma hakkının olmaması ve sektörün önemli ölçüde esnaf kurye modelini tercih etmesi motokuryelerin sendikal haklara ilişkin kolektif taleplerine de engel oluşturmaktadır. Beklenti ve kaygılar teması ele alındığında ise motokuryelerin en önemli kaygısının işsizlik ve gelecek kaygısı olduğu, en önemli beklentilerinin ise çok tehlikeli işler sınıfına dâhil olma ile mesleki yeterlilik belgesi kriterinin getirilmesi olduğu görülmektedir. Beklenti ve kaygılar açısından esnaf kuryeler ile işçi statüsündekileri açısından herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

Motokuryelerin çalışma koşullarına ilişkin temalar incelendiğinde katılımcıların her temaya ilişkin olarak olumsuz görüş bildirdikleri ve dolayısıyla temaları oluşturan çalışma yaşamına ilişkin sorunların tamamıyla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu bağlamda motokuryelerin özellikle pandemi süreciyle birlikte iş yüklerinin daha fazla arttığı; buna karşılık yeterli gelir ve güvenceye sahip olmadıkları görülmüştür. Ayrıca esnaf kuryelerin benzer çalışma koşullarına sahip olmalarına rağmen çeşitli hak kayıplarıyla karşı karşıya kaldıkları ve gider artışlarından dolayı gelir azalması, sosyal güvencesizlik ve asgari çalışma standartlarından yararlanamama gibi konularda dezavantajlı duruma düşmeleri araştırma bulguları arasında yer almaktadır.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Etik Kurulunun 13.06.2022 tarihli ve E-84026528-050.01.04-2200116796 sayılı toplantısının 12/ 18' nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, A. C. (2020). Covid-19 krizinin istihdam ve çalışma yöntemlerine etkisi. Şeker, M., Özer, A. v& Korkut, C. (Ed.). *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği* (s. 479-498) içinde. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Akman Dömbekçi, H. & Erişen, M. A. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 142- 160.
- Balcı, Y.& Çetin, G.(2020). Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye'de istihdama etkileri ve kamu açısından alınması gereken tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 40-58.

- Çoban, F., Durdu, D., Oktay, M., & Şeker, K. (2021). Evde kalamayanlar: Genel bir değerlendirme. *Versus Alternatif Araştırmalar Dergisi*, <https://uni-versus.org/dergi/01/02.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.04.2022).
- Erol, S. I., (2020). Covid-19'un çalışma hayatına yansımaları: Salgından etkilenen bazı ülkeler tarafından alınan önlemler. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 212-231.
- ILO (2020). Covid-19 ortamında ve sonrasında uzaktan çalışma uygulama kılavuzu. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---iloankara/documents/publication/wcms_759299.pdf (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- ILO (2021a). COVID-19 küresel salgınının 2021 yılında Türk işgücü piyasası üzerinde etkileri: Google hareketlilik verilerini kullanarak bugünü tahmin etme modelinden elde edilen sonuçlar. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_771425.pdf (Erişim tarihi: 08.04.2022).
- ILO (2021b). COVID-19 ve Çalışma Yaşamı. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_769693.pdf (Erişim tarihi: 07.03.2023).
- ILO (2022). Dünyada istihdam ve sosyal görünüm. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_834656.pdf (Erişim tarihi: 08.04.2022).
- Kara, C. Ö. D. & Aydın, G. G. (2021). Analysis of the problems of social services and assistance during the Covid 19 pandemic in Turkey). Akkaya, B., Jermsttiparsert, K., Malik, M. A. & Koçyiğit, Y. (Ed.). *Emerging Trends and Strategies for Industry 4.0: During and Beyond Covid-19* (s. 12-46) içinde. Sciendo Publishing.
- Kaynak, İ. (2021). İş güvencesizliğinin tükenmişliğe etkisinde iş yükü algısının rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 1907-1927.
- Kıdak, E. (2021). Kargo taşımacılığında kendi hesabına çalışma aldatmacası esnaf kurye modeli, TÜMTİS Yayınları, İstanbul.
- Küçük, N. (2022). *Motosikletli kuryeler odağında teslimat sektörü çalışanlarında psikososyal risk analizi*. Uluslararası Çalışma Örgütü Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Küçükoğlu, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye'de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (42), 1269-1291.
- Konyalı, G. & Busun, S. (2022). İşgücü piyasalarında eğreti istihdam biçimleri ve çalışan yoksullar, *Çalışma ve Toplum*, 4 (75), 2663-2686.
- Omay, U. (2020). Covid-19 salgını sonrası çalışma hayatı. Demirbaş, D., Bozkurt, V. v& Yorgun, S. (Ed.). *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* (s. 153-170) içinde. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Orkunoğlu Şahin, I. F. (2020). Genç işsizliği ve mücadele yöntemleri, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(20), 135- 153.

- Özdemir, A. (2017). Tüketim toplumunda müşteri memnuniyeti ve çalışanların iş güvenliği: Moto-Kuryeler üzerine bir alan araştırması. Özdemir, Ç. (Ed.). *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar* (s. 249-268) içinde. Sakarya Yayıncılık.
- Salman Yıkılmış, M. (2020). Nitel araştırmalarda e-görüşme tekniği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 183-197.
- Savrul Kılınc, B. & Akın, F. (2021). Koronavirüs salgınının Türkiye’de e-ticaret sektörüne etkileri, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(Özel Sayı), 87-97.
- SGK (2019). SGK istatistik yıllıkları. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari (Erişim tarihi: 27.04.2022).
- SGK (2020). SGK istatistik yıllıkları. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari (Erişim tarihi: 27.04.2022).
- Senir, G. (2022). Covid-19 salgınının e-ticarete etkisi: Çin, ABD, İngiltere ve Türkiye örneği”. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 3 (1), 1-21.
- Solakoğu Uçar, M.; Bakırcı, N.; Harmancı, H. (2006). İstanbul'daki motosikletli kuryelerde iş kazası niteliğinde trafik kazaları, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 7 (25), 48-52.
- Tokol, A. (2021). Covid-19 salgını tele çalışma için bir dönüm noktası mı?. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 19, 1-23.
- Uçar, M. S., Bakırcı, N., & Harmancı H. (2006). İstanbul’deki motosikletli kuryelerde iş kazası niteliğindeki trafik kazaları. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2006, 48-52.

İnternet Kaynakları

- <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/1-milyon-kuryenin-yuzde-90i-kayit-disi-41762727> (Erişim tarihi: 29.06.2011).
- https://www.tepav.org.tr/upload/files/16105129323.TEPAV_Istihdam_Izleme_Bulteni_SGK_Ekim_2020.pdf (Erişim tarihi: 29.06.2022).
- https://www.tepav.org.tr/upload/files/1610512932-3.TEPAV_Istihdam_Izleme_Bulteni_SGK_Ekim_2020.pdf (Erişim tarihi:13.01.2021).
- <https://www.trthaber.com/haber/yasam/yollardaki-tehlikeli-meslek-motokurye-461013.html> (Erişim Tarihi: 29.06.2022).
- Worldometers (2022). <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (Erişim tarihi:25.07.2022).
<https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/ViewMeslekDetayPopUp.aspx?uiID=8321.02> (Erişim Tarihi:18.04.202).

İNSAN-TEKNOLOJİ ETKİLEŞİMİ ÖLÇEĞİ (İTEÖ) GELİŞTİRME ÇALIŞMASI¹

Kemal KAMACI², Murat ÖZ³

Öz

Bu çalışma ile işletmelerde insan-teknoloji etkileşimi üzerine geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu büyük ölçekli işletmelerin yönetici pozisyonundaki personelleri oluşturmuş ve 416 personel çalışmaya dâhil edilmiştir. Örneklem seçimi, kolayda örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Kapsamlı bir literatür taraması ile ilk etapta 80 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur. Elde edilen verilere KFA uygulanmış ve yapı geçerliliği sağlanmış, 3 boyut ve 17 maddeden oluşan nihai ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin boyutları istihdam, verimlilik ve bireysel olarak adlandırılmıştır. İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve yüksek düzeyde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KFA neticesinde elde edilen 3 boyutlu ölçeğin yapı geçerliliği DFA ile doğrulanmıştır. Araştırma sonuçları İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan-Teknoloji, Etkileşim, Ölçek Geliştirme, İstihdam, Verimlilik, Bireysel

JEL Kodları: C40, D22, L20, M10, O32

HUMAN-TECHNOLOGY INTERACTION SCALE (HTIS) DEVELOPMENT STUDY

Abstract

This study aimed to develop a valid and reliable scale on human-technology interaction in businesses. The working group consisted of the personnel in the managerial position of large-scale enterprises. 416 personnel were included in the study. Sample selection was carried out by convenience sampling method. A question pool of 80 items was created with the literature review. Construct validity was ensured by applying EFA to the obtained data, and the final scale consisting of 3 dimensions and 17 items was obtained. Dimension designations; employment, productivity and individuality. The Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the scale was calculated and concluded that it was highly reliable. Construct validity of the scale was confirmed by CFA. The results of the research showed that the Human-Technology Interaction Scale is a valid and reliable scale.

Keywords: Human-Technology, Interaction, Scale Development, Employment, Productivity, Individuality

JEL Codes: C40, D22, L20, M10, O32

¹ Bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 09.07.2021 tarihli ve 06 sayılı toplantısının 109-122 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, kemalkamaci@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4234-674X>

³ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, muratoz@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4955-3848>

GİRİŞ

Teknoloji; prosedürlerin, yönetimin, fikirlerin, makine ve insanın entegre olduğu karmaşık bir yapıdır. Teknolojiyi ortaya çıkaran insandır ve teknoloji insanların kendi yaşamlarını kolaylaştırma düşünceleri doğrultusunda gelişmektedir. Endüstriyel dönüşümlerle birlikte iş alanında paradigmatik değişimlerin yaşanmasına neden olan teknolojik yenilikler, insanların yaşam tarzları üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin insanlara, üretim süreçlerinden iş yapma şekillerine kadar farklı görevler yükleyeceği söylenebilir. Otomasyon, yapay zeka ve siber fiziksel sistemler her ne kadar güncel teknolojilerin ana unsurları olarak görünse de süreçlerin planlaması ve kontrolü bakımından insanlar teknolojik dönüşümün merkezinde olacaklardır. Bundan dolayı insan ve teknolojinin her zaman birlikte ele alınarak teknolojinin insanların amaçlarına, ihtiyaçlarına ve değerlerine göre yönlendirilmesi önem arz etmektedir (Barczak, Dembinska ve Marzantowicz, 2019; Facchini, Olésków-Szlapka, Ranieri ve Urbinati, 2020; Görün, 2019; Hoban, 1965; İşman, 2001; Taşdelen, 2022).

Teknolojik yenilikler medeniyetlerin gelişmesinde her zaman önemli bir rol oynasa da (Koç, 2013, s.6) üstel teknolojik gelişmeler insanlar açısından daha önce yaşanmamış zorlukları da beraberinde getirmektedir. Zira teknolojik sistemlere entegrasyonda kullanıcıların bilişsel yetenekleri çok az dikkate alınmaktadır. Teknolojiye uyum süreci aynı zamanda çalışanların birbirleriyle iletişim biçimlerini, koordinasyonunu ve geleneksel öğrenme deneyimlerini de değiştirebilmektedir (Man, Lundh ve MacKinnon, 2019, s.796). İnsan-teknoloji etkileşimi, teknik ürün ve hizmetlerin ekonomik başarısına önemli derecede etki eden teknolojik yenilik ve gelişmelere insan merkezli bir bakış açısını ortaya koymaktadır. İnsan-teknoloji etkileşimi ile bilgi teknolojilerinin daha işlevsel, kullanılabilir ve insanlar için anlamlı olacak şekilde uygulanması amaçlanmaktadır. Yaşanan son endüstriyel devrimlerle birlikte teknolojinin de kapasitesinin artması ve her yerde bulunması, insan-teknoloji ilişkisini hem günlük hem de ticari hayatın giderek daha önemli bir parçası haline getirmektedir. İşletmelerin toplam performanslarının başarısı için elbette teknolojinin var olması ve teknolojik süreçlerin oluşturulmuş olması yeterli olmayacaktır. Bunlarla birlikte özellikle organizasyonların beşeri unsuru olan çalışanların da kendilerini devamlı surette geliştirmeleri ve yaşam boyu öğrenme hususunda istekli olmaları ve donanım kazanmaları da beklenmektedir (Banger, 2016; Norros, Kaasinen, Plomp ve Rämä, 2003).

Teknolojik yeniliklere uyum günümüzde işletmeler için sadece bir sorun haline gelen bir zorluk değil aynı zamanda giderek artan bir zorunluluk haline almaktadır (Barczak vd., 2019, s.2). Bununla birlikte işletmelerde insan faktörünün teknolojinin ekonomik başarısı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu ve işletmelerin başarılarındaki temel faktörün insanların vasıf ve kabiliyetleri olacağı da görülmektedir (Coetzer, Kuriakose ve Vermaak, 2020; Filizöz ve Orhan, 2018). Teknolojik yeniliklere

uyum sürecinde insan ve teknoloji faktörleri birbirlerinden ayrı düşünülemez, işletmelerin ekonomik ve stratejik başarıları üzerinde önemli etkilere sahip olan teknolojik yenilikler insan faktöründen bağımsız olarak tasarlanıp geliştirilemeyecektir (Filizöz ve Orhan, 2018; Hancock ve Chignell, 2018).

Her ne kadar işletmelerde teknolojik yeniliklere geçişte nihai karar yönetim kademesi tarafından verilse bu karar organizasyonun tüm unsurlarına etki edecektir. Özellikle, işletmelerin beşeri unsurları ve teknolojilerin uygulayıcıları olan insanların teknolojik gelişmelere karşı algı, tutum, davranış ve uyumlarının, organizasyonların başarılı olabilmeleri için araştırılması ve anlaşılması önemli görülmektedir (Çark, 2019; Geary, 2020). Zira teknolojiye yaşanan gelişmeler insan-teknoloji etkileşim sürecinin yönlendirilmesi hususunda da köklü değişiklikler gerektirecektir. Organizasyonların bu değişiklikleri doğru bir şekilde algılayıp yorumlayabilme kabiliyetleri, piyasaları takip etme ve okuma kapasitelerine de doğrudan etki edecektir (Barreto, Amaral ve Pereira, 2017, s.1246). İşletmelerdeki teknolojik değişimlerle beraber insan ve teknoloji arasında oluşturulacak etkileşimin, üretim ve lojistik süreçlerde %20 ile %30 oranlarında verimlilikte artış getireceği, bununla birlikte döngü süresini de yaklaşık %30 oranında düşüreceği ortaya konmuştur (Rüßmann, Lorenz, Gerbert, Waldner, Justus, Engel ve Harnisch, 2015, s.5).

Bilimsel yazında, teknolojik yenilikler üzerindeki çalışmalar genellikle üretim, verimlilik, işletme performansı üzerine odaklanmış konu daha çok mühendislik bakış açısıyla değerlendirilmiştir (Bär, Herbert-Hansen ve Khalid, 2018; Shamim, Cang, Yu ve Li, 2017). Ancak teknoloji uygulamalarının performansının anlaşılmasında sadece teknoloji boyutunun ele alınması yeterli olmayacaktır. Son yıllarda insan-teknoloji etkileşimi üzerine ilginin arttığı gözlemlenmekte ancak çalışmaların halen yeterli olgunluğa ulaşmadığı görülmektedir. İnsan-teknoloji etkileşimi ile ilgili bir ölçeğe de rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, işletmelerde insan-teknoloji etkileşimi üzerine geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Geliştirilen ölçeğin işletmelere ve yapılacak bilimsel çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın literatür araştırması bölümünde teknoloji kavramı ele alınmış ve insan-teknoloji üzerine literatürdeki farklı değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra çalışmada izlenen yöntem ayrıntılı olarak açıklanmış sonrasında analizler ve bulgular ortaya konmuştur. Son kısımda ise elde edilen sonuçlara ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kavram olarak günlük hayatımıza önemli derecede etki eden unsurlardan biri olan teknoloji (Tekin ve Ömürbek, 2016, s.53) TDK'ya göre "İnsanın maddi çevresini denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği araç gereçlerle bunlara ilişkin bilgilerin tümü." olarak tanımlanmıştır. Literatürde teknoloji

kavramını açıklayan birçok tanım da bulunmaktadır. Banta (2009) teknolojiyi belirli bir amaca uygulanan bilgi veya bilim olarak genel bir ifadeyle tanımlarken, Tekin ve Ömürbek (2016) ise; insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla araştırma sonucu sağlanan bilginin ürün ve süreçlere uygulanması, olarak tanımlamışlardır. Wierzbicki (2015) ise çalışmasında teknoloji kavramının anlamının bireyler, sektörler ve kurumlar arasında farklılık gösterdiğini ifade etmiştir. Literatürdeki diğer tanımlardan yola çıkarak teknoloji, bilimsel ve endüstriyel yöntemleri inceleyen ve sanayideki uygulanabilir kullanımları ele alan ve bilgiler neticesinde geliştirilen sistem, makine, yöntem, teknik ve araç olarak ifade edilebilir (Kamacı ve Öz, 2021, s. 42).

Teknoloji kavram olarak genellikle, ürün, süreç ve yönetim teknolojisi olarak üç gruba ayrılmaktadır. Ürün teknolojisi, ürün ve hizmetlerin özellik ve kullanımlarıyla ilişkili iken süreç teknolojisi, ürün ve hizmetlerin üretildiği süreçlerle ilişkilidir. Yönetim teknolojisi ise, yönetimdeki insan yeteneklerinin etkin kullanımını içermektedir (Tekin ve Ömürbek, 2016). Teknoloji denildiğinde insanlar otomatik makineleri veya mekanik ekipmanları hayal etseler de teknolojinin insanların, makinelerin, fikirlerin, süreçlerin ve yönetimin entegre olduğu karmaşık bir organizasyonel yapıyı ifade ettiği söylenebilir (Hoban, 1965; İşman, 2001).

Teknolojiyi üreten insandır ve insan teknolojiyi yine kendi ürettiği makine ile işbirliği halinde bilimsel çalışmalarla üretmektedir. Teknoloji, insanların çabalarıyla kendi yaşamlarını daha kolay hale getirebilme düşünceleri ile gelişim göstermektedir. Bundan dolayı teknoloji insanların amaç ve ihtiyaçlarına göre şekillenmekle birlikte insanlarla da etkileşim halindedir (Koç, 2013; Taşdelen, 2022).

Teich (1977), teknolojinin insanlar ve toplum üzerinde üç farklı rolü olduğunu belirtmiştir. Birincisi, teknolojinin insanların problemlerine çözüm sunabilen bir yönlendirici olmasıdır. Bu ifadeden hareketle teknoloji insanlar açısından nimet olarak görülmektedir. İkincisi ise; teknoloji sonsuz bir felakettir. Bu düşüncenin temeli, teknolojinin kontrol altına alınamayacağı neticesinde kötü olayların ve insani duygularını kaybetmiş tamamıyla teknolojik bir toplum yapısının oluşacağı endişesi ile oluşmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak üçüncüsü ise, teknolojinin korkulması gereken bir unsur olmaktan ziyade özellikle endüstriyel devrimlerle birlikte etkin bir şekilde organize edilerek sektörlerin ve insanların yararına yönelik olduğudur.

İnsanlar ve makineler arasındaki etkileşimi ifade etmek için kullanılan insan-teknoloji etkileşimi kullanıcıların ve teknolojik aletlerin fiziki ve sosyal çevreleriyle birlikte oluşan işbirliği sisteminin etkinliğini ve birbirlerini etkileme biçimlerini belirtmektedir. İnsan-teknoloji etkileşimi çalışmaları, bilgi teknolojisini insanlar için daha işlevsel, faydalı ve anlamlı şekillerde uygulamayı amacıyla

gerçekleştirilmektedir (Coetzer vd., 2020, s.4). Hedef odaklı bir insan-teknoloji etkileşiminin amaçları ise Johannsen (2009) tarafından; verimlilik hedefleri, insana dair hedefler, güvenlik hedefleri ve çevresel uyumluluk hedefleri olarak kategorize edilmiştir. Verimlilik hedefleri, ekonomik olmakla birlikte ürün ve hizmet kalitesini; insana dair hedefler ise iş organizasyonu, ergonomiklik, iş tatmini ve bilişsel uyumluluğu içermektedir. Güvenlik hedefleri süreç içerisindeki uygulama alanlarından etkilenmekte ve özellikle riskli süreçlerde diğerlerinden daha büyük öneme sahip olmaktadır. Çevresel uyumluluk hedefleri de, enerji ve kaynak tüketimleri ile birlikte toprak, su ve hava üzerindeki etkilerini ifade etmektedir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte insan hayatında ve iş süreçlerinde yaşanan teknolojik dönüşümler insan-teknoloji etkileşimi odaklı bazı eleştiri, görüş ve yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Marcel (1973) çalışmasında teknolojinin hangi amaçlara hizmet etmesi gerektiğini sorgulamış ve teknolojik unsurların insan hayatını kolaylaştırma ve onu mutlu etme amacından giderek uzaklaştığını ifade etmiştir.

Schumacher (1978), teknolojik gelişmelerin insanlar arasındaki gelir farkının açılmasına, toplumsal kutuplaşmaya, ekoloji ve enerji sorunlarına yol açacağını ve her ne kadar heyecan verici olarak görülse de bu sorunları çözecek yetide olmadığını belirtmiştir.

Lee (2001), teknolojik aletlerle gelen çözümlerin mantıklı olduğunu ancak teknolojinin mutlaka insan ile ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Schumpeter (2003) ise, teknolojik devrimlerin ekonomiyi sürekli olarak iyileştirdiğini ifade etmiş, yeniliklerin iş alanlarında yeni fırsatlar doğuracağını bundan dolayı da uzun vadede işsizliğin artacağına inanmadığını belirtmiştir.

Banger (2016), iş hayatında başarılı olabilmenin teknolojik yeniliklere uygun stratejiler geliştirmekle mümkün olabileceğini belirtmiş, ayrıca iş organizasyonlarında süreç içerisinde yol alabilmek için teknoloji kullanıcılarının teknolojik yeniliklere güveninin ve inancının olması gerektiğini vurgulamıştır.

Özsoylu (2017) çalışmasında, işletmelerde teknoloji kullanımının yaygınlaşması ile insan kaynaklı sorunların da büyük oranda azalma göstereceğini ve teknolojik gelişmelerin yeni fırsatlarla birlikte nitelikli iş gücü talebinde de ciddi oranda artış olacağını öngörmüşlerdir.

Leonhard (2018) ise eserinde teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşmenin zamanla kurumsal karlılığın artmasına neden olacağını ancak işsizlikte artışların yaşanacağını bunun da insanlar ve toplumlar arasındaki eşitsizliğin artmasına sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Bununla birlikte teknolojinin

gerekliliğine vurgu yaparak önemli olanın insanlık için teknoloji ve insan arasındaki etkileşim dengesinin mutlaka kurulması gerektiğini ortaya koymuştur.

Klumpp, Hesenius, Meyer, Ruiner ve Gruhn (2019), teknolojinin insanlar tarafından kabul seviyesinin, yalnızca teknoloji veya yalnızca insan merkezli yöntemlerden ziyade insanların ve teknolojik unsurların iş birliği içerisinde olduğu yerlerde yüksek düzeyde gerçekleştiğini belirtmiş; Aylak, Kayıkçı ve Taş (2020) da, teknolojik gelişmelerle insanların uyum sağlaması halinde, insan faktörünün teknolojinin uygulanmasındaki ana unsur olacağını ifade etmişlerdir.

Tüm bunlarla birlikte, insanın teknoloji ile etkileşiminin belirli değerler çerçevesinde gerçekleşmemesi durumunda bir anlam yitimi yaşanarak, insana, eşyaya ve araç gerece verilen anlamların dönüşebileceği, bu durumun da insan olma değerinde düşüşe neden olacağı da ifade edilmektedir. Özne konumunda olan insanın, kendi ürettikleri karşısında konumunu korumasının, nesne konumunda olan makinelerle ilişkisinde kendini nesneleştirmemesinin doğru tutum olacağı belirtilmiştir (Taşdelen, 2022, s.850).

YÖNTEM

Tarama araştırması, çok büyük bir evrenin bazı işlevlerini açıklamanın uygun bir yoludur. Özellikle olasılıklı doğru örnekleme teknikleri ve standart anket sorularıyla yapılan tarama araştırmaları evrenin genel yapısını ortaya koyan güvenilir sonuçlar verebilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017; Gürbüz ve Şahin, 2018). Bu çalışmada, nicel bir araştırma yöntemi olan tarama modeli kullanılmıştır.

Bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 09.07.2021 tarihli ve 06 sayılı toplantısının 109-122 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki büyük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Çalışma için her işletmeden 1 veri olmak üzere toplam 416 kullanılabilir veri toplanmıştır. Büyük ölçekli işletmelerin tercih edilmesinin nedeni, küçük ve orta büyüklükteki işletmelere nazaran daha geniş kaynaklara sahip olmalarından dolayı iş süreçlerinde güncel teknolojik yeniliklere daha çok sahip olduklarının ve yenilikleri daha yakından takip ettiklerinin düşünülmüştür. Araştırmada örneklem seçimi, kolayda örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi, araştırmacının ihtiyacı olan örneklem büyüklüğüne ulaşana kadar en kolay ve en erişilebilir deneklerden veri toplama yöntemidir (Gürbüz ve

Şahin, 2018, s. 132). Gürbüz ve Şahin (2018), farklı evrenler için kabul edilebilir asgari örneklem büyüklüklerini ifade ederken, %95 güvenilirlik düzeyinde ve en yüksek düzeydeki evren büyüklüğüne sahip (10 milyon) gruptan 384 örnekleme ulaşılmışının kabul edilebilir olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Cohen, Manion ve Morrison (2000) da %95 güven düzeyinde örneklem sayısının 384 olmasını yeterli görmüşlerdir. Araştırmanın katılımcılarının %25,5'ini işletme sahipleri, %11,8'ini genel müdür/müdür yardımcılarını ve kalan kısmını işletmenin diğer birim müdür ve müdür yardımcılarını oluşturmuştur.

Ölçek Geliştirme Süreci

Genel olarak ölçek geliştirme süreci üç aşamadan oluşmaktadır; soru havuzunun oluşturulması, ölçeğin yapılandırılması ve ölçeğin değerlendirilmesi (DeVellis, 2017; Gürbüz ve Şahin, 2018). Araştırmada benimsenen soru havuzu oluşturma yaklaşımı tündengelim yaklaşımıdır. Tündengelim yaklaşımı, kapsamlı literatür incelemelerini ve/veya mevcut ölçeklere dayalı ifadeler oluşturmayı içermektedir (Morgado, Meireles, Neves, Amaral ve Ferreira, 2017, s.1) İlk olarak, kapsamlı bir literatür taraması neticesinde araştırmanın amacına uygun 80 ifadeden oluşan soru havuzu oluşturulmuştur. Yüzey/görünüm geçerliliğinin sağlanması için uzman görüşüne başvurulmuş ve soru havuzundaki ifadelerin ölçülmek istenen kavram, yetenek, özellik ve davranışa yönelik olması, bir maddenin tek bir yargıyı ölçmesi, maddelerin anlaşılır ve yalın olması, dilbilgisi kurallarına uygun olması sağlanmıştır. Şartları sağlamayan ve birbirine benzer olan ifadeler soru havuzundan çıkarılmış ve ifade sayısı 69'a düşmüştür. Ölçeğin yapılandırılması aşamasında ölçeğin kapsam geçerliliğinin sağlanması için soru havuzundaki ifadeler iki alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler neticesinde, ölçeğin toplam madde sayısı 27'ye düşmüş ve ölçek bireysel, istihdam, verimlilik olmak üzere 3 boyuta ayrılmıştır. Ölçeğin değerlendirilmesi aşamasında 28 kişilik bir örneklem üzerinde pilot çalışma yapılmıştır. Ölçek maddelerinin birbirleriyle tutarlı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla iç tutarlılık analizi yapılmış, iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach's α güvenilirlik değerleri, yüksek ve kabul edilebilir düzeyde olduğundan ölçeğin belirlenen örneklem grubuna uygulanmasına karar verilmiştir. Ön test verilerine uygulanan keşfedici faktör analizi sonuçlarına göre, ölçeğin 3 faktöre ayrıldığı, her ifadenin ilgili faktör üzerine yüklendiği ve faktör yüklerinin de %50'nin üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Katılımcılardan bu bölümlerde yer alan ifadelere katılma düzeylerinin ise; 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir.

ANALİZ ve BULGULAR

Katılımcılar üzerinde gerçekleştirilen anket çalışması neticesinde tam ve eksiksiz doldurulmuş 416 anket formu araştırmada değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler ile öncelikle ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlanması için Keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış ve daha sonra güvenilirliği için Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Analizler IBM SPSS 22.0 ve IBM SPSS AMOS 22.0 paket programları ile gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğinin tespiti için faktör analizleri yapılmıştır. Verilere temel bileşenler (principal component) analizi ve varimax eksen döndürme yöntemi kullanılarak KFA uygulanmıştır. Verilerin kefedici faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testleri ile açıklanabilir. KMO, veri yapısının faktör elde etmeye uygun olup olmadığını test etmektedir. Faktör elde edebilmek için KMO değerinin en az 0.50 olması beklenmektedir. Barlett testi, değişkenler arasında ilişki olup olmadığını incelemektedir. $P < 0,05$ olması ile verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmektedir (Kaya, 2013; Padem, Göksu ve Konaklı, 2017). Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik Testi sonuçlarına bakılarak veri setinin faktör analizine uygunluğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği (İTEÖ) KMO ve Barlett testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,925
	Approx. Chi-Square	3487,515
Bartlett's Test of Sphericity	df	351
	Sig.	,000

Tablo 1'deki sonuçlara göre, ölçeğin KMO değerinin 0,925 olduğu ve veri yapısının faktör analizi için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Barlett Küserellik testinin anlamlı olması da ($\chi^2 (351) = 3487,515$, $p=0,000$) maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

İnsan Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin faktör analizi için uygun görülmesinden sonra ölçekte yer alan faktörlerin tespiti için açıklanan toplam varyans sonuçlarına bakılmıştır. Ölçekte yer alan 27 ifadeye uygulanan faktör analizi sonuçlarına göre öncelikle ölçeğe ait üç faktörün varyans toplamının %41,910 olduğu görülmüştür. Keşfedici faktör analizinde ifadelerin bir faktördeki yük değerlerinin 0,3 veya daha fazla olmasına ve binişik (çapraz) ifadeler için faktör yükleri arasında en az 0,1 faktör yükü fark olmasına (Gürbüz ve Şahin, 2018) dikkat edildiğinden bu koşulları sağlamayan toplam 10 ifadenin ölçekten

çıkartılmasına karar verilmiştir. Analizden çıkarılan maddelerden sonra yinelenen faktör analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe ait KFA sonuçları

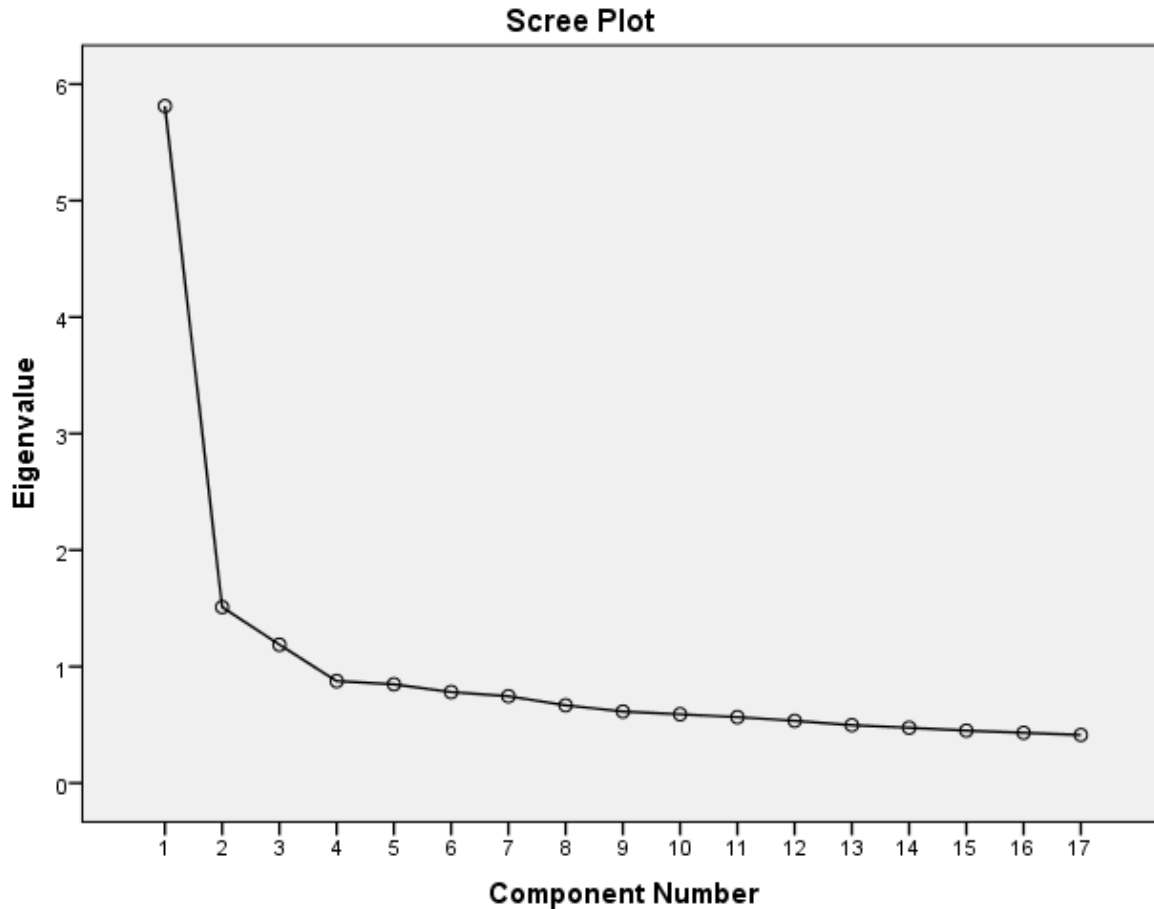
Madde	Faktör 1 (İstihdam)	Faktör 2 (Verimlilik)	Faktör 3 (Bireysel)
İTEÖ 12	,716		
İTEÖ 13	,710		
İTEÖ 14	,695		
İTEÖ 15	,643		
İTEÖ 16	,640		
İTEÖ 17	,542		
İTEÖ 18	,506		
İTEÖ 22		,697	
İTEÖ 23		,697	
İTEÖ 24		,680	
İTEÖ 25		,660	
İTEÖ 26		,648	
İTEÖ 27		,534	
İTEÖ 4			,691
İTEÖ 5			,653
İTEÖ 6			,625
İTEÖ 7			,613
Özdeğerler (Eigenvalues)	5,812	1,510	1,188
Açıklanan Varyans Yüzdesi %	34,187	8,881	6,987
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi %		50,055	
Boyutlara Ait Güvenilirlik Düzeyleri (Cronbach α)	0,819	0,794	0,708
Genel Güvenilirlik Düzeyi (Cronbach α)		0,878	

Analizler neticesinde, birinci faktör (istihdam) altında 7 maddenin toplandığı ve faktör yük değerlerinin 0.71 ile 0.50 arasında değiştiği; ikinci faktör altında 6 maddenin toplandığı ve faktör yük

değerlerinin 0.69 ile 0.53 arasında değiştiği; üçüncü faktör (bireysel) altında ise 4 maddelerin toplandığı ve faktör yük değerlerinin 0.69 ile 0.71 arasında değiştiği, böylelikle tüm maddelerin %50'nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Faktörlerin özdeğerlerine (eigenvalues) ve toplam varyansa etki eden varyans yüzdelere bakıldığında; birinci faktörün özdeğerinin 5,812 ve varyansın %34,187; ikinci faktörün özdeğerinin 1,510 ve varyansın %8,881 ve üçüncü faktörün özdeğerinin 1,188 ve varyansın %6,987 olduğu görülmektedir. Böylece Şekil 1'deki Scree Plot grafiğinde de görüleceği üzere tüm ifadelerin özdeğeri 1'den büyük olan 3 faktör altında toplandığı ve bu faktörlerin varyans toplamının %50,055 olduğu tespit edilmiştir. Kalaycı (2014) faktör analizin nihai sonucu olan döndürülmüş bileşenler matrisinde (rotated component matrix) 350 ve üzerindeki veri setleri için faktör yüklerinin en az %30 olmasının beklendiğini, %50 ve üzeri olmasının ise 'iyi' olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk (2018) de çok faktörlü yapılarda açıklanan varyansın %40 ila %60 arasında olmasını yeterli olarak kabul etmişlerdir.

Şekil 1. Ölçeğin özdeğerlerine ilişkin 'Scree Plot' grafiği

Ölçeğin boyutlarına ve tamamına ait güvenilirlik düzeylerine bakıldığında faktörlerin Cronbach α katsayıları; birinci faktörün 0,819, ikinci faktörün 0,794 ve üçüncü faktörün ise 0,708 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe ait ifadeler toplu olarak güvenilirlik analizine tabi tutulduğunda ise güvenilirlik düzeyinin 0,878 olduğu görülmüştür. Güvenilirlik analizinden elde edilen sonuçlar ölçeğin son haliyle yüksek düzeyde güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Kalaycı, 2014; Karagöz, 2017; Yaşar, 2014).

KFA ile ölçeğe ait maddelerin oluşturduğu yapı test edildikten sonra İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin öngörülen kuramsal yapısının doğrulanması için DFA yapılmıştır. DFA daha önce belirlenmiş veya kurgulanmış olan bir yapıyı doğrulama amacı gütmektedir ve bir ölçeğin birleşim, ayrışım, faktöriyel geçerlilik gibi yapısal geçerliliğini ortaya koymaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.342).

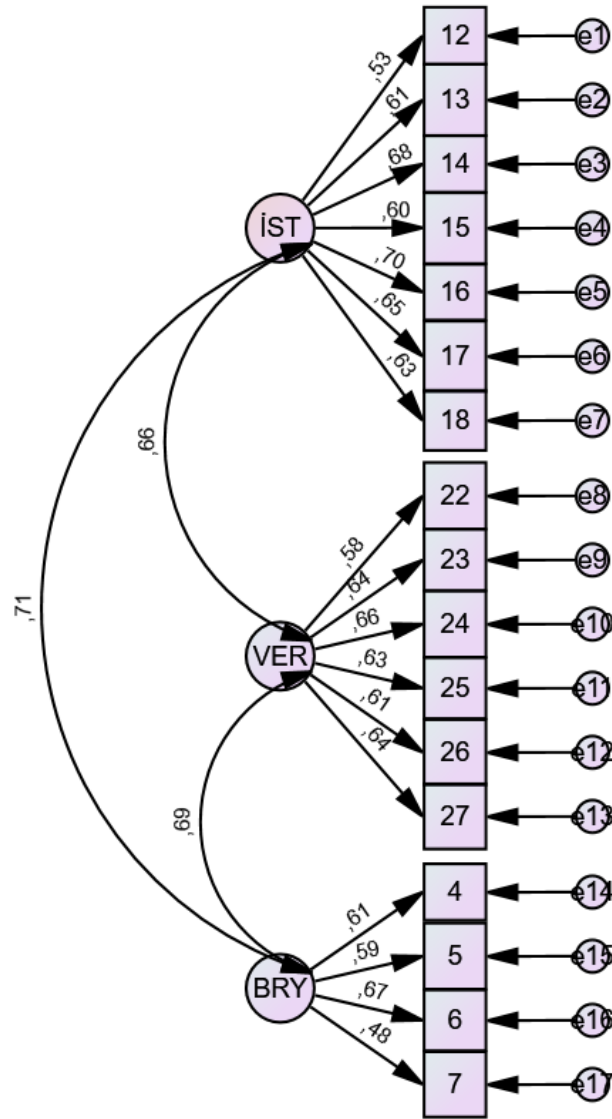
3 faktörden oluşan ölçeğe çok faktörlü DFA uygulanmış ve iyi uyum istatistikleri olarak CMIN/df (χ^2/df), GFI, CFI ve RMSEA değerleri kullanılmıştır. Tablo 3'te DFA neticesinde elde edilen uyum indeksleri ile uyum indekslerine ait eşik değerler gösterilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.345). Modelin uyumu bu ölçütlere göre değerlendirilmiştir.

Tablo 3. İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği (İTEÖ) DFA uyum indeksleri

Uyum Ölçüsü	Modele Ait DFA Değerleri	İyi Uyum Eşik Değerler	Kabul Edilebilir Uyum Eşik Değerler
<i>p</i> değeri	0,00		
χ^2	194,869		
<i>df</i>	116		
χ^2/df	1,680	<3	<5
<i>GFI</i>	0,947	>0,95	>0,90
<i>CFI</i>	0,960	>0,95	>0,90
<i>RMSEA</i>	0,040	<0,05	<0,08

Tablo 3'te gösterilen uyum indeksleri değerlerine bakıldığında χ^2/df , GFI, CFI ve RMSEA değerlerinin iyi uyum değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar önerilen modelin veri ile uyumlu olduğunu; verilerin, ölçeğin kuramsal yapısı ile uyduğuna ifade etmektedir. Modele ait diyagram Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. İTEÖ Çok Faktörlü Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı
(İST: İstihdam; VER: Verimlilik; BRY: Bireysel)

Sonuç olarak, keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri ile İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin, istihdam, verimlilik ve bireysel boyutlarından oluşan 17 maddelik bir ölçek olduğu tespit edilmiştir. İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin alt boyutları ve maddeleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeğine ait alt boyutlar ve maddeleri

Boyut	İfade
İstihdam	Teknolojik gelişmelere uyum sağlayamayan çalışanlar işletmemizde barınamaz.
	İş süreçlerinde teknolojik yeniliklere sahip olmak nitelikli işgücüne sahip olmaktan daha değerlidir.
	İş süreçlerinde nitelikli işgücüne sahip olmak yüksek teknolojiye sahip olmaktan daha önemlidir
	İş süreçlerinde teknolojinin hızla gelişmesi teknolojiye uyumda çalışanları zor durumda bırakmaktadır.
	Teknolojik yenilikler işgücü beceri açıklarını azaltmaktadır. Teknolojik yenilikler esnek bir çalışma düzeni getirmiştir.
Verimlilik	Teknolojik yeniliklere uyum sorunu yaşayan çalışanların motivasyonu da olumsuz etkilenmektedir.
	İşletmede çalışanların motivasyonu verimlilikten önce gelir.
	İşletmede çalışanların mutluluğu verimlilikten önce gelir.
	Teknolojik yenilikler maliyetli olsa da insanlardan daha fazla verim sağlamaktadır.
	Teknolojik yenilikler ilave güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Teknolojik yenilikler insanların refah seviyelerini artırmaktadır.
Bireysel	Teknolojik yenilikler müşteri memnuniyetinin artırılmasında tek başına yeterli değildir.
	Teknoloji kullanımı insanların birbiriyle etkileşimini sınırlamaktadır.
	Teknolojiye uyum için personele verilen eğitimler çalışanlar tarafından olumlu karşılanmaktadır.
	Teknolojik yenilikleri kullanmada çalışanlarımız sorunlar yaşamaktadır. Yaşanan teknolojik ilerlemeleri olumlu karşılıyoruz.

SONUÇ

İş alanında insan faktörünün önemi gün geçtikçe artmakta ve gelecekte yüksek teknolojik yeniliklere sahip işletmelerin ekonomik başarılarının en önemli anahtarının insan olacağı ifade edilmektedir. Bu durum işletmelerde insan-teknoloji etkileşiminin araştırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Uluslararası literatürde son yıllarda insan-teknoloji etkileşimi üzerine ilginin arttığı gözlemlenmekle birlikte alandaki çalışmaların halen yeterli olgunluğa ulaşmadığı görülmektedir. İnsan-teknoloji etkileşimi ile ilgili bir ölçeğe de rastlanılmamıştır. Bu çalışma ile işletmelerde insan-teknoloji

etkileşimi tespit etmek amacıyla geçerli ve güvenilir bir ölçek aracı geliştirilmiştir. Ölçek toplam 17 maddeden oluşmaktadır.

Büyük ölçekli işletmelerin yönetici pozisyonundaki personelleri üzerinde 416 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmanın keşfedici faktör analizinde İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin toplam varyansın %50,055'ini açıklayan üç boyut altında toplandığı tespit edilmiştir. Bu boyutlar istihdam, verimlilik ve bireysel olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin faktör yük değerleri ise ,716 ile ,506 arasındadır. Ölçeğin genel güvenilirlik düzeyinin (Cronbach α) 0,878 ile yüksek düzeyde olduğu da tespit edilmiştir. KFA ile elde edilen değerlerin faktör yapılarının uyumluluğunun araştırılması amacıyla DFA uygulanmıştır. DFA analizi neticesinde elde edilen uyum indeksi verileri, modelin çoğunlukla iyi uyum değerlerine sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum verilerin, ölçeğin kuramsal yapısı ile uyumunu göstermiştir. Sonuç olarak, araştırma sonuçları ile İnsan-Teknoloji Etkileşimi Ölçeği'nin (İTEÖ) geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur.

Geliştirilen ölçek ile işletme-insan-teknoloji arasındaki ilişki ve etkileşiminin ortaya konması yönündeki çalışmalara destek olacağı düşünülmektedir. Çalışma büyük ölçekli işletmelerin yöneticileri üzerinde gerçekleştirildiğinden daha verimli sonuçların elde edilmesi için ölçeğin daha alt kademedeki çalışanlar ile küçük ve orta büyüklükteki işletmeler üzerine de uygulanmasının ölçeğin geliştirilmesi adına faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ölçeğin sağlık, eğitim, üretim, hizmet gibi daha spesifik alanlara uygulanarak geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi ile yaygın etkisinin artırılması da önerilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulduklarını bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 09.07.2021 tarihli ve 06 sayılı toplantısının 109-122 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

Aylak, B. L., Kayıkçı, Y., & Taş, M. A. (2020). Türkiye'de lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin dijital trendlerinin incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 15(57), 98–116.

Banger, G. (2016). *Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme*. Ankara: Dorlion Yayınları.

Banta, D. (2009). What is technology assessment? *International journal of technology assessment in health care*. 25(SUPPL.S1), 7–9. doi:10.1017/S0266462309090333

- Bär, K., Herbert-Hansen, Z. N. L., & Khalid, W. (2018). Considering Industry 4.0 aspects in the supply chain for an SME. *Production Engineering*, 12(6), 747–758. doi:10.1007/s11740-018-0851-y
- Barczak, A., Dembinska, I., & Marzantowicz, Ł. (2019). Analysis of the risk impact of implementing digital. *Processes*, 7(11), 815.
- Barreto, L., Amaral, A., & Pereira, T. (2017). Industry 4.0 implications in logistics: An overview. *Procedia Manufacturing*, 13, 1245–1252. doi:10.1016/j.promfg.2017.09.045
- Boz, H. (2016). *Yöneticilerin Yetenek Yönetimi Yetkinliklerinin İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisinde Duygusal Bağlılık, Çalışmaya Tutkunluk ve İş Tatmininin Aracılık Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara :Pegem Akademi.
- Çark, Ö. (2019). *Kurumsal Kaynak Planlama Uygulama ve Sonrasında Sistem Başarısını ve Kullanıcı Değerini Etkileyen Faktörler: Borsa İstanbul 100 Araştırması*. İstanbul: Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coetzer, J., Kuriakose, R. B., & Vermaak, H. J. (2020). Collaborative decision-making for human-technology interaction-a case study using an automated water bottling plant. *Journal of Physics: Conference Series*, 1577(1). https://doi.org/10.1088/1742-6596/1577/1/012024
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2000). *Research Methods in Education (5th Editio.)*. New York: Taylor & Francis Group.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları. *Pegem Atf İndeksi*, 1–414.
- DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek Geliştirme Kuram ve Uygulamalar (Scale Development Theory and Applications)*. (Çeviri Editörü: Tarık Totan, Ed.) (3.Basımdan.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Facchini, F., Olésków-Szlapka, J., Ranieri, L., & Urbinati, A. (2020). A maturity model for logistics 4.0: An empirical analysis and a roadmap for future research. *Sustainability (Switzerland)*, 12(1), 1–18. https://doi.org/10.3390/SU12010086
- Filizöz, B., & Orhan, U. (2018). İnsan kaynakları yönetimi bağlamında endüstri 4.0 : Bir yazın çalışması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 110–117.
- Geary, K. J. (2020). A Qualitative Case Study on ERP Systems in the Market Pros and Cons. *Northcentral University, California*.
- Görün, F. (2019). Endüstri 4.0 ve beşeri sermayenin geleceği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences*, 67–88. https://doi.org/10.26650/jspc.2019.76.0004
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (5.Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Hancock, P. A., & Chignell, M. H. (2018). On human factors, *Global perspectives on the ecology of human-machine systems*, CRC Press, 14–53.
- Hinkin, T. R. (1995). A review of scale development practices in the study of organizations. *Journal of Management*, 21(5), 967–988. <https://doi.org/10.1177/014920639502100509>
- Hoban, C. F. (1965). From theory to policy decisions. *AV Communication Review*, 13(2), 121–139.
- İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- İşman, A. (2001). Teknolojinin Felsefi Temelleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Johannsen, G. (2009). Human-machine interaction control systems. *Robotics and Automation*, 21, 132–162.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. (6.Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kamacı, K., & Öz, M. (2021). *Teknolojik Yeniliklerin Tedarik Zinciri ve Lojistik Süreçlerinde Kullanılmasında İnsan-Teknoloji Etkileşimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. (1.Baskı), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, M. F. (2013). Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (28), 175-193.
- Klumpp, M., Hesenius, M., Meyer, O., Ruiner, C., ve Gruhn, V. (2019). Production logistics and human-computer interaction—state-of-the-art, challenges and requirements for the future. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 105(9), 3691–3709. <https://doi.org/10.1007/s00170-019-03785-0>
- Koç, E. (2013). Bilim ve teknoloji çağında insan olma sorumluluğu (etik bilinç). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 1–13.
- Lee, J. D. (2001). Emerging challenges in cognitive ergonomics: managing swarms of self-organizing agent-based automation. *Theoretical Issues In Ergonomics Science*, 2(3), 238–250. Doi:10.1080/14639220110104925
- Leonhard, G. (2018). *Teknolojiye Karşı İnsanlık*. (Çev. Cihan Akkartal ve İlker Akkartal), İstanbul: Siyah X Yayınları.
- Man, Y., Lundh, M., & MacKinnon, S. (2019). Towards a pluralistic epistemology: understanding human-technology interactions in shipping from psychological, sociological and ecological perspectives. *TransNav, the International Journal on Marine Navigation and Safety of Sea Transportation*, 12(4), 795–811. <https://doi.org/10.12716/1001.12.04.20>
- Marcel, G. (1973). *Tragic Wisdom And Beyond*. ABD:Northwestern University Press.
- Morgado, F. F. R., Meireles, J. F. F., Neves, C. M., Amaral, A. C. S., ve Ferreira, M. E. C. (2017). Scale

development: Ten main limitations and recommendations to improve future research practices. *Psicologia: Reflexao e Critica*, 30(1), 1–20. <https://doi.org/10.1186/s41155-016-0057-1>

Norros, L., Kaasinen, E., Plomp, J., & Rämä, P. (2003). Human-technology interaction research and design: vtt roadmap. *VTT Technical Research Centre of Finland*.

Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41–64

Padem, H., Göksu, A., & Konaklı, Z. (2017). *Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sarajevo: International Burch University Yayınları.

Rüßmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P. & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries. *Boston Consulting Group*, 9(1), 54–89.

Schumacher, E. F. (1978). Technology in human perspective. *Nebraska Journal of Economics and Business*, 17(1), 7–21.

Schumpeter, J. A. (2003). Capitalism, Socialism and Democracy. *Modern Economic Classics-Evaluations Through Time*, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315270548-17>.

Shamim, S., Cang, S., Yu, H. & Li, Y. (2017). Examining the feasibilities of industry 4.0 for the hospitality sector with the lens of management practice. *Energies*, 10(4). doi:10.3390/en10040499

Taşdelen, V. (2022). İnsan açısından teknoloji. *Academic Research in Educational Sciences 3(TSTU Conferance)*, 847-853.

Teich, A. H. (1977). *Technology and Man's Future*. New York: St. Martin's Press.

Tekin, M., & Ömürbek, N. (2016). *Endüstri 4.0'da Teknoloji Yönetimi*. (1.Baskı.), Konya.

Wierzbicki, A. P. (2015). What is Technology?. *Technen: Elements of Recent History of Information Technologies with Epistemological Conclusions* içinde (s. 31-55). Almanya: Springer Yayınevi.

Yaşar, M. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması: geçerlik ve güvenirlik. *Eğitim Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 109–129.

ENFLASYON VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİYİ KONU ALAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK AĞ ANALİZİ

Ahmet Ali BOZKURT¹, Mustafa GÖKMENOĞLU²

Öz

1958 yılında William Philips tarafından yapılan çalışma ve yine kendi adını taşıyan Philips Eğrisi ile enflasyon ve işsizlik literatürü günümüze kadar evrimini gerçekleştirmeye devam etmiştir. Bu kapsamda Web of Science çekirdek koleksiyonundan derlenen ve 1980-2022 yıllarını kapsayan 2382 çalışma incelenmiş ve belirli analizlere tabi tutulmuştur. Yapılan analizler neticesinde gelişmiş ülke olarak nitelendirilen ülkelerin kurum, ülke ve yazar işbirliklerinin oldukça güçlü olduğu, ek olarak söz konusu kurum, ülke ve yazarlara ait çalışmaların alana öncülük ettiği de tespit edilmiştir. Kullanılan anahtar kelimeler açısından bakıldığında literatürün ana araştırma konularını oluşturan “unemployment”, “inflation”, “Philips Curve” gibi anahtar kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Girilen kısıtlar kapsamında ortaya çıkan 2382 çalışmanın yıl bazında gösterdiği önemli bir hususta etkili çalışmaların yoğunluklu olarak 2000 yılından sonra yer aldığı görülmektedir. Yapılan analizlerden elde edilen bulgular ışığında literatüre geniş bir perspektiften bakılması sağlanırken, literatürün yıllar içerisinde geçirmiş olduğu evrimde gözler önüne serilmiştir. Ek olarak literatüre katkı yapacak olan araştırmacıların çalışmayı inceleyerek elde edilecek olan fikirlerle literatürde bulunan boşlukları daha iyi göreceği ve alana katkı yapacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, İşsizlik, Philips Eğrisi, Bibliyometrik Ağ Analizi, VOSviewer

JEL Kodları: E24, E31

BIBLIOMETRIC NETWORK ANALYSIS OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND UNEMPLOYMENT

Abstract

The study conducted by William Philips in 1958 and the eponymous Philips Curve have continued to evolve the inflation and unemployment literature to this day. Within this scope, 2382 studies compiled from the Web of Science core collection, covering the years 1980-2022, have been examined and subjected to specific analyses. As a result of the conducted analyses, it has been identified that the institutions, countries, and author collaborations of the so-called developed countries are quite strong, and the studies affiliated with these institutions, countries, and authors have been pioneering in the field. When examined from the perspective of the utilized keywords, it has been determined that the main research topics of the literature, such as "unemployment," "inflation," and "Philips Curve," are extensively used. A noteworthy point regarding the 2382 studies identified within the imposed constraints is that the majority of influential studies have been conducted after the year 2000. In light of the findings obtained from the analyses, a broad perspective on the literature is provided, and the evolution that the literature has undergone over the years is showcased. Additionally, it is anticipated that researchers contributing to the literature will better identify the gaps in the field by examining this study, thus making valuable contributions.

Keywords: Inflation, Unemployment, Philips Curve, Bibliometric Network Analysis, VOSviewer

JEL Codes: E24, E31

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, ahalbo.33@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9166-5216>

² Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, mustafa.gokmenoglu.1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9188-1645>

GİRİŞ

Enflasyonun tarihi açısından bir değerlendirme yapılacak olursa ortaya çıkışının Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu görülebilmektedir. Hopkins (1980) ve Maddison (2007) söz konusu enflasyonun baş gösterme nedenlerini devleti yönetme kudretini elinde bulunduranların israfa neden olacak harcamaları, isyanlar, savaşlar, salgınlar vb. olarak sıralamaktadırlar. Nitekim Çin’de ortaya çıkan savaş harcamalarının finansmanı McNeill vd.ne göre (2010) tüm bunları kanıtlar niteliktedir. Avrupa’ya baktığımızda coğrafi keşifler ve güç mücadelelerinin getirisi olarak 16. yüzyıl dolaylarında enflasyonist baskıyla karşılaşıldığı görülebilmektedir (Coggan, 2020). Coğrafyamızdaki durum değerlendirildiğinde ise yine 16. yüzyıl tarihine denk gelen bir süreçte Osmanlı İmparatorluğu’nda da enflasyonun ortaya çıktığı görülebilmektedir. Erdem (2006) ve Pamuk (2014) bu durum coğrafi keşifler kaynaklı bolluğun bir getirisi olarak değil aksine emtialardaki sürekli artış kaynaklı olarak yaşandığını ifade etmektedirler. Hali hazırda enflasyon çözülmesi gereken bir sorun iken yanında işsizliğinde eşanlı olarak ters bir şekilde dalgalandığını fark eden araştırmacılar ilgilerini bu alana yöneltmişlerdir. Teorik olarak çalışılmış ve belli dönemler için geçerliliği ispatlanmış Philips eğrisi (Philips Curve) iki değişken arasındaki teorik çerçevenin de mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Daha yakından bakmak gerekirse Philips’e göre (1958) parasal ücretler ve işsizlik arasında doğrusal olmayan ve ters yönlü bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır. Bu ilişki esasen çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte Philips eğrisinin ortaya çıkışını vurgulamak açısından önemlidir. Enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişki Samuelson ve Solow (1960) tarafından vurgulanmış ve çalışmada modifiye edilmiş “*Philips Eğrisi*” şeklinde yer almıştır.

Ekonomi literatüründe enflasyon ve işsizlik konusu 1960’lı yıllardan itibaren oldukça popüler olmaya başlamıştır. Söz konusu tarihten günümüze kadar gelinen noktada birçok iktisadi okul ve düşünür iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmanın amacı da iki değişken arasındaki ilişkiyi esas alan ve Web of Science (WoS) çekirdek koleksiyonunda bulunan çalışmaların bibliyometrik ağ analizini ortaya çıkarmaktır. İlk olarak genel teorik çerçevenin ele alındığı çalışmada ek olarak girilen kısıtlar neticesinde ortaya çıkan en çok atıf almış çalışmaların kısa bir değerlendirmesini de içermektedir. Yapılan bu çalışma aynı zamanda söz konusu değerlendirme ile ilgili alana yön vermiş olan çalışmaların nereden nereye doğru gittiğinin, hangi yöntemlerden yararlandıklarının vb. belirlenebilmesini de amaçlamaktadır. Genel hatlarıyla çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde değişkenlere ilişkin teorik çerçevenin oluşturularak analize ilişkin kısıtlara yer verilmektedir. İkinci bölümde analize konu bulguların değerlendirilmesi yapılacaktır. Son olarak analizlerin daha doğru ve kapsamlı sonuç vermesi adına girilen kısıtlar neticesinde ortaya çıkan en çok atıf almış çalışmaların kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

LİTERATÜR

Enflasyon en çok tartışması yapılan fakat buna rağmen en az anlaşılan kavramlardan biridir. Enflasyon, başlangıçta para miktarındaki artış olarak ifade edilirken daha sonra fiyatlar genel düzeyindeki artış şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır. Bu durum enflasyonun asıl sebebini görmemek ve tedaviden kaçınmaktır (Hazlitt, 1965). İstihdam ise ayrıntılı verilere sahip olunan bir değişkendir. Buna ek olarak ekonomik politika açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Birçok kişinin ihtiyaç duyulan farklı alanlarda etkin şekilde istihdam edilip üst düzey verim alma çabası endüstrilerin başlıca sorunları arasında yer almaktadır (Stigler, 1947). Enflasyon ve işsizlik ile ilgili teori ilk olarak Philips tarafından 1958 yılında İngiltere'nin parasal ücretlerdeki değişim ve işsizlik arasındaki uzun dönemli ilişkisini incelemesiyle başlamıştır. Samuelson ve Solow (1960) Philips tarafından tek-denklemlilik ampirik olarak kanıtlanan söz konusu durumunun ABD'deki verileri kullanarak yaptıkları çalışma ile teoride bilindiği gibi bir eğri olarak ifade edilmesini sağlamışlardır. Buna göre çalışmada enflasyon düşürülmek istendiğinde işsizlik artışı ile karşılaşmak mümkünken işsizlik düşürülmek istendiğinde ise enflasyon sorunu ile karşılaşmaktadır (Samuelson ve Solow, 1960).

Teorik çerçevenin gelişimi söz konusu değişkenlere farklı durumlar ve senaryoların eklenmesiyle değişmeye ve kendini yenilemeye başlamıştır. Örneğin, özellikle II. Dünya Savaşından sonra Crafts ve Toniolo'nun (1996) da belirttiği gibi ekonominin altın çağı ile istenilen genişlemeci politikaların uygulanmasında oldukça önemli olmuştur (Snowdon ve Vane, 2017). Buna göre enflasyondaki sıçrama işsizlikte nispi olarak bir düşüşü getirdiğini ortaya koyan Philips Eğrisi ile Ortodoks Keynesyen politikalarının uygulanabilirliğini ve kabul edilebilirliğini arttırdığı için eğrinin getirdiği argümanları kabul ederek politika uygulamalarına tatbik etmişlerdir. Nitekim Santomero ve Seater (1978) yaptığı çalışma ile söz konusu iddiaları kanıtlar bulguları elde etmişlerdir. Buna göre enflasyon oranındaki beklenmedik artışlar işsizliği kısa süreli olarak düşürürken uzun vadede herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Öte yandan Monetarist yaklaşım açısından bulgular aksini göstermektedir. Buna göre Philips eğrisinin kısa dönemde geçerli olduğunu fakat uzun dönemde geçersiz olduğunu savunmaktadır. Phelps (1967) ve Friedman (1968) enflasyon ve işsizlik arasındaki uzun vadeli ilişkinin var olmadığını savunanlar arasındadır. Bireylerin gelecekteki enflasyon beklentileri emek arzının azalmasına sebep olacaktır. Bu yüzden işsizliğin doğal işsizlik oranının daha altına konumlanamayacağı ifade edilmiştir. Friedman (1968) aynı zamanda "*The Role of Money*" çalışması ile adaptif beklentilerin ilave edilmesi ile oluşturulmuş Philips eğrisini ortaya koymuştur. Denge durumundaki bir ekonomide var olan işsizlik oranının kabul edilebilir olduğunu ve doğal işsizlik oranı olduğunu belirtmiştir. Yüksek işsizlik oranının gerçek ücretlerde aşağı yönlü bir baskı oluşturacağını düşük işsizlik oranının ise gerçek ücretlerde yukarı yönlü bir baskı oluşturacağını belirtmiştir.

Nitekim 1970’li yıllarla birlikte işsizlik ve enflasyon eşanlı olarak gösterdiği artışlar Keynesyen teorinin genel geçer kabul edilen politika önerilerinin sorgulanmasına sebep olmuştur (Bernanke, Gertler ve Watson, 1997). Yine Monetaristlerin öncülüğünde başlayan sonrasında ayrı bir okula dötüşen Yeni Klasikler Rodrik’in (2016) de belirttiği gibi Keynesyen okula ve politikalarına karşı devrim başlatmışlardır. Buna göre rasyonel bireylerin rasyonel kararlarını da Philips’in ortaya attığı teori ile birleştirerek teoriye yeni bir boyut kazandırmıştır. Lucas (1972) bireylerin rasyonel olmasına karşı eksik bilgiyle donatılması ile hükümetin uygulayacağı genişlemeci politikaların kısa dönemli olarak işsizlikte düşüşe ve ekonomik iyileşmeye sebep olabileceği ancak bu iyileşmenin kısa dönemli olacağı ve politikaya göre bireylerin beklentilerini ayarlayıp önlem alacağını ifade etmiştir. Nitekim Sargent ve Wallace'a göre (1975) ortaya çıkan petrol krizlerinden elde edilen bulgular ile işsizlik ve enflasyonun eşanlı yükselişi teoriyi destekler nitelikte olmuştur. Arkelof ise (2002) teorinin mikro temellere ve rasyonel varsayımına dayandırılmasının hoş bir durum olduğunu ancak bunu hoş bir yanılsamadan ibaret olan ilkel bir teori olduğundan bahsetmiştir. Teorinin yetersizliğini ise üç ana duruma bağlamaktadır. Bunlara bakıldığında ise reel katılıklar, nominal ücret ve fiyat katılıkları ve koordinasyon hataları olduğunu ifade etmiştir (Mankiw, 1990). Yeni Keynesyenler ise söz konusu eleştirilere Lucas'ın (1972) eksik bilgi teorisini, Fischer'ın (1977) sözleşme modeli ve Calvo'nun (1983) rastgele ayarlama modelini esas alarak enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmışlardır. Buna göre fiyat katılıkları, asimetric bilgi ve bilginin yayılma hızının yanında ücret ve fiyat katılıklarının ve sözleşmelerin fiyat oluşumlarında etkili olacağını tespit etmişlerdir (Ball ve Mankiw, 2002; Woodford, 2005).

Son dönem araştırmacıları enflasyon ve işsizlik kavramlarının 1990’li yıllardan itibaren ülkelerin kontrolünden çıkarak daha küresel bir yapıya kavuştuğunu ifade etmektedir. Örneğin İsviçre’de küresel enflasyon sürecini yaşayan ülkelerden biridir ve bu enflasyonda yerel etkiler, en iyi ihtimalle ikincildir. Açık ekonomiye sahip küçük ülkeler bu durumu daha net yaşamaktadır. Özellikle Euro’nun ortaya çıkışı ve Avrupa Birliği’nin (AB) genişlemesi ile İsviçre’nin ticaret ortakları aynı para birimini kullanmaya başladı. Sonuç itibari ile İsviçre fiyatlarının kontrolü İsviçre Ulusal Bankasının (Swiss National Bank (SNB)) kontrolü dışına çıkmıştır (Tatom, 2013). Bu durumdan da anlaşılacağı üzere enflasyon ve işsizlik konusu gittikçe komplike ve daha girift bir yapıya ulaşmıştır.

YÖNTEM

Bibliyometrik ağ analizleri, ilgili literatürde yer alan çalışmaların nerden nereye doğru gittiğini, etkili yazarları, ülkeleri ve kurumları görselleştirilmesine fayda sağlamaktadır. Bu kapsamda Bar-Ilan (2008) bibliyometriyi, “*scientometrics*” ile yakından ilişkili olarak tanımlamaktadır. Ellegaard ve Wallin'e göre (2015) bibliyometrik analizler istatistiksel yöntemlerle veri setinde bulunan literatürü görselleştirmek olarak

tanımlanmaktadır. Bu kapsamda bibliyometrik çalışmalardaki ana odak noktası geçmiş araştırma bulgularını sentezlemek ve araştırmaya ilişkin zaman çizelgesini genişletmektir.

Zhuang, Liu, Nguyen, He ve Hong (2013) ve Zupic ve Čater (2014) bibliyometrik araştırmaların geleneksel ve çağdaş anlamda birbirinden ayrıldığını vurgulamaktadırlar. Liu, Zhan, Hong, Niu ve Liu (2012)'de geleneksel bibliyometrik yöntemlerde, belirli alanlara özgü araştırma eğilimlerini yayın çıktısı, konu, dergi, yazar, ülke ve anahtar kelimeler üzerinden anlatıldığını ve ağın geniş bir oranda görselleştirilemediğini ifade etmektedirler. Son yıllarda özellikle istatistiki programların kullanılarak alanda birçok yazar yeni nesil bibliyometrik ağ analizlerini kullanarak alan araştırmalarını yapmaktadır (Ellegaard ve Wallin, 2015). Gelişen bilişim teknolojileri ile bilimsel makalelerin bulunması, alan özelleştirilmesinin yapılmasını daha da kolay hale getirmektedir. Bu kapsamda Web of Science (WoS), Scopus ve Google Akademik gibi referans siteler önemli birer alternatif oluşturmaktadır (Li, Burnham, Lemley ve Britton, 2010). Söz konusu bu referans siteler alan ile alakalı makaleler, bildiriler, notlar, incelemeler ve kitap ve kitap bölümlerinin bulunması açısından birçok veri tabanına göre daha kapsayıcı olmaktadır (Merigó ve Yang, 2017).

Çalışmada yer alan literatüre ilişkin veriler yukarıda sayılan referans sitelerden bir tanesi olan WoS çekirdek koleksiyonundan çekilmiştir. WoS'tan çekilen veriler ışığında yazarlar, anahtar kelimeler, belgeler ile alakalı olarak haritalama ve kümeleme yöntemlerinin üç soruya yanıt vermesi beklenmektedir. Araştırma sonucunda cevabı aranan üç soru aşağıda yer almaktadır (van Eck, Waltman ve Noyons, 2010):

- Belirli bir bilimsel alandaki ana konular veya ana araştırma alanları nelerdir?
- Bu konular veya alanlar birbirleriyle nasıl bir ilişki içindedir?
- Belirli bir bilimsel alan, zaman içinde nereye nasıl bir gelişme göstermiştir?

Araştırma sonucunda cevabı bulunmaya çalışan bu üç soru için Fahimnia, Sarkis ve Davarzani (2015) beş aşamalı bir araştırma planı oluşturmuştur. Şekil 1'de bu plana ilişkin görsel yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma planı

Kaynak: Fahimnia vd., 2015

Şekil 1’de araştırmaya ilişkin beş aşamalı plan yer almaktadır. İlk adımda araştırma konusuna ilişkin uygun anahtar kelimelerin seçimi yer almaktadır. Buna göre WoS çekirdek koleksiyonuna enflasyon ve işsizlik ilişkisini konu alan “*inflation*”, “*unemployment*”, “*rational expectations*”, “*Philips Curve*”, “*natural rate of unemployment*” ve “*nairu*” kelimeleri seçilmiş ve çekirdek koleksiyona girilmiştir. İkinci aşamada WoS çekirdek koleksiyonuna girilen anahtar kelimeler neticesinde ulaşılan çalışmaların derlenmesi yer almaktadır. Girilen anahtar kelime kısıtlarına göre ilk bulgularda ortaya çıkan toplam doküman sayısının 2884 çalışma tespit edilmiştir. Üçüncü aşamada ortaya çıkan çalışmaların daha kapsamlı ve doğru sonuçlar verilmesi adına belirli kısıtlar konulmaktadır. Girilen anahtar kelimeler neticesinde elde edilen bulgular birçok alanı kapsayabilmektedir. Nitekim “*economics*”, “*business*”, “*public administration*”, “*engineering*”, “*physics*” gibi birçok konu kategorisi bulunmaktadır. Bu noktada alan araştırmasının daha da özelleştirilmesi ve kapsamlı sonuç vermesi için sadece “*economics*” kategorisi seçilmiştir. Girilen kısıt neticesinde 2382 doküman sonucuna ulaşılmıştır. Bu dokümanlar aynı zamanda yapılacak olan bibliyometrik ağ analizinin meta verisini oluşturmaktadır. Dördüncü aşamada elde edilen veriler ışığında yayınların yıllara, ülkelere, indekse, yayıncıya ve yayınların yapıldığı doküman türlerine göre öncü göstergelere yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise elde edilen çalışmaların analiz edilmesi ve bulguların yorumlanması yer almaktadır.

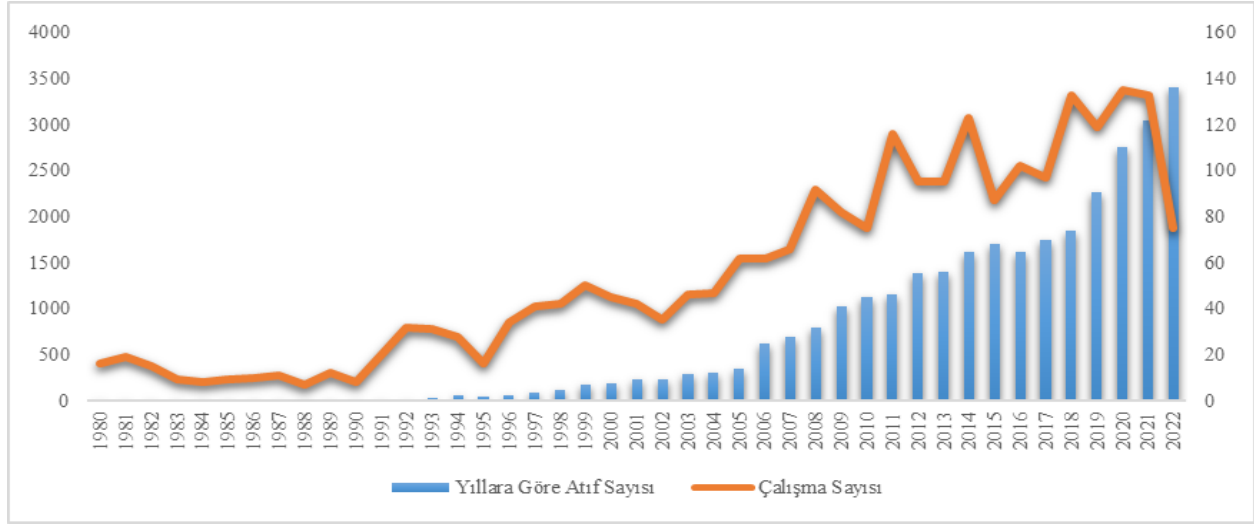
Literatürde her konu ve alan özelinde uygulanabilecek olan bibliyometrik ağ analizleri ekonomi alanında da uygulanabilmektedir. Buna göre bibliyometrik alan araştırmaları yapan Zupic ve Čater (2014) çalışmalarında yönetim ve organizasyon temelinde, Ruiz-Real, Uribe-Toril, Valenciano ve Gázquez-Abad (2018) döngüsel ekonomi ile çevre bilimi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların oluşturdukları ağları, Şimşek (2020) çalışmasında girişimcilik üzerine yapılan çalışmalardan ortaya çıkan ağları, Depren, Kartal ve Kılıç (2018) borsalardaki oynaklık üzerine yapılan araştırmaların bibliyometrik bir perspektifini,

Çelikkaya ve Atila, (2020) çalışmalarını göç ve kalkınma üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik ağlarını, Ağcasulu ve Yavuz (2021) yerel yönetimler ve bütçe ilişkisini konu alan çalışmaların bibliyometrik ağlarını, Alnajem, Mostafa ve ElMelegy (2021) çalışmasında döngüsel ekonomi üzerine yapılmış çalışmalardan ortaya çıkan ağları, Çizmecioğlu ve Akman (2021) blokzincir teknolojisi ve kripto para konularını ele alan çalışmaları araştırmalarında incelerken, Moosavi, Naeni, Fathollahi-Fard ve Fiore (2021) tedarik zinciri yönetiminde blokzincir ilişkisini, Taşçı ve Çelikkaya (2021) davranışsal iktisat bağlamında ortaya konan çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir, Gökmenoğlu ve Yavuz (2022) kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerini konu alan çalışmalardan ortaya çıkan ağları ele alırken, Yüceer ve Tan (2022) tarım ekonomisinde tarım politikalarını değerlendiren çalışmalardan ortaya çıkan çalışmaların ağ analizlerini ortaya koymuşlardır. Çalışmalara bakıldığında ekonomi genelinde yapılan çalışmalar olduğu görülebilmektedir bu durum aynı zaman söz konusu bu çalışmanın da ekonomi alanında yapılması münasebetiyle ortak bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda belirtilen çalışmalar ile bir diğer ortak noktası ise çalışmamamızın Web of Science veri tabanında taranan dergilerde yayınlanan çalışmalardan elde edilen verilerle yapılmış olmasıdır. Söz konusu bu durum çalışmanın aynı zaman yöntem ve uygulama noktasında ortak yönlerini vermektedir. Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin literatürde nasıl gerçekleştiğini tespit etmeye yönelik olan bu çalışmada ekonomi literatürünü ilgilendirmektedir. Ancak literatürde sayılan ve ekonomik anlamda bibliyometrik araştırma yapan diğer çalışmalardan farkı “enflasyon ve işsizlik” özelinde olmasıdır. Çalışmada yapılan söz konusu konu özelleştirmesi aynı zamanda çalışmanın özgün değerini de oluşturmaktadır.

ANALİZ VE BULGULAR

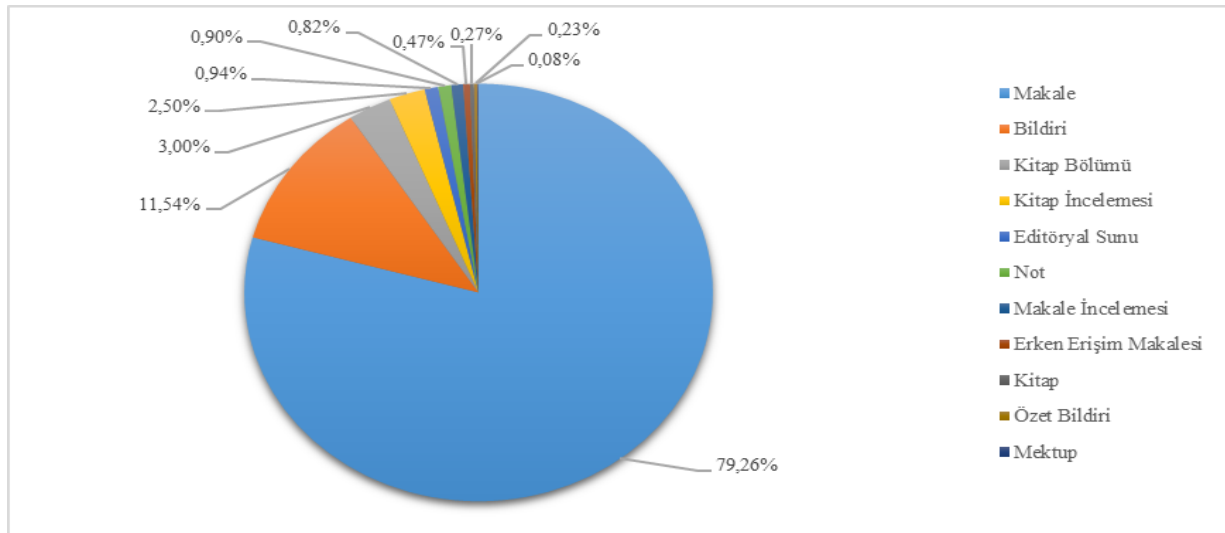
Enflasyon ve işsizlik üzerine yapılmış olan çalışmaların bibliyometrik ağ analizinde sırasıyla çalışmaların yıllara göre çalışma ve atıf sayıları, belge yoğunlukları, indeks yoğunlukları, en etkili yayıncılar, ülkelere göre çalışma sayılarının dağılımı, ülke, kurum ve yazar işbirliği, anahtar kelime kullanımı, kaynak ağları ve belirli kısıtlar çerçevesinde ağda yer alan en etkili çalışmaların görselleştirilmesi yapılmıştır. Ek olarak söz konusu görselleştirmelere ilişkin bulgular yorumlanmıştır. Şekil 2’de yıllara göre çalışma ve atıf sayıları görselleştirilmiştir.

Şekil 2: Yıllara göre makale sayısı

Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki 1960'lı yıllardan günümüze kadar popülerliğini koruyan önemli konu başlıklarındandır. Çalışmaların 1980 yılından itibaren başlamasının sebebi WoS çekirdek koleksiyonunun hedef yıldan öncesindeki çalışma verilerini vermemiş olmasıdır. Şekil 2'ye bakıldığında dönemsel olarak çalışmaların ve atıfların artış ve azalış gösterdiği görülebilmektedir. Buradaki en büyük etkenin mevcutta yaşanan konjonktür dalgalanmalarından kaynaklandığını ve buna göre konunun sürekli olarak geliştiğini ve değiştiğini söylemek mümkündür. Ek olarak yıllar içerisinde çalışma ve atıf sayılarının sürekli olarak bir artış trendinde olduğu da tespit edilmiştir. Ayrıca en yüksek çalışmanın yapıldığı yıl olarak 2021 yılı ve en yüksek atıf sayısına ulaşılan yılın ise 2020 yılı olduğu tespit edilmiştir. Şekil 3'te çalışmaların türlerine göre dağılımları yüzdesel olarak verilmiştir.

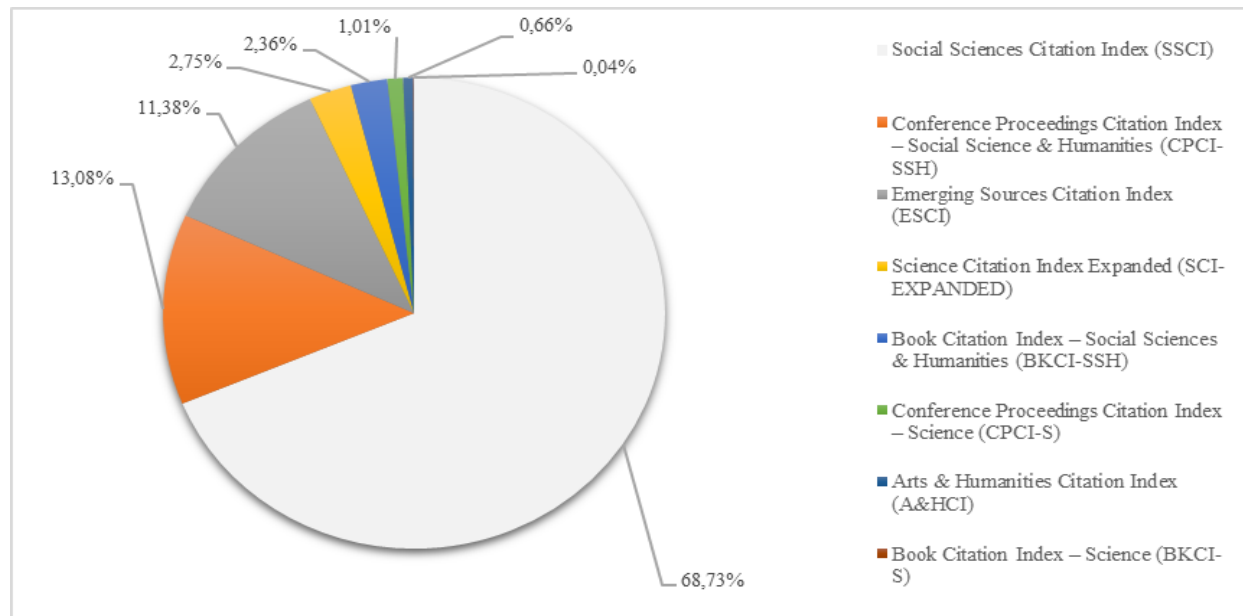
Şekil 3: Çalışmaların türlerine göre dağılımı

WoS çekirdek koleksiyonuna girilen kısıtlar neticesinde elde edilen 2382 çalışmanın yaklaşık olarak %79,26'sının makalelerden oluştuğu tespit edilmiştir. İkinci en yüksek doküman türü %11,54 ile bildirilerdir. Kitap bölümü, kitap incelemesi, editoryal sunu, not makale incelemesi, erken erişim makale, kitap, özet bildiri ve mektupların sırasıyla %3, %2,5, %0,94, %0,71, %0,82, %0,47, %0,27, %0,23 ve %0,08'lik dilime sahip olduğu tespit edilmiştir.

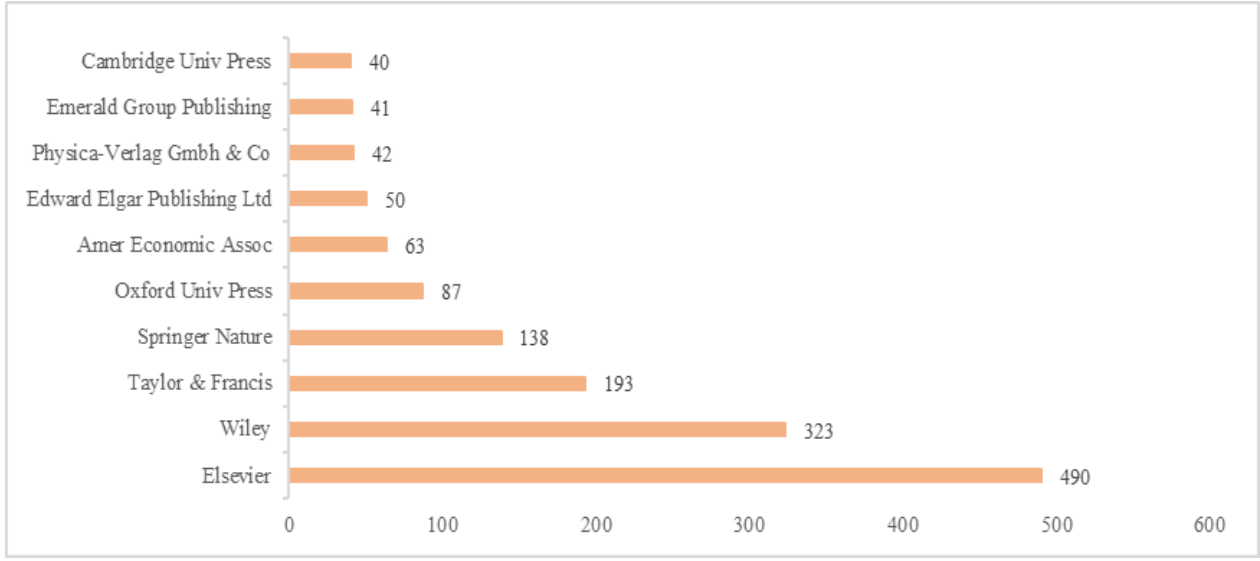
Şekil 4'te analiz neticesinde elde edilen 2382 çalışmanın WoS çekirdek koleksiyonunda tarandıkları dizinlerin yüzdeler oranlarına yer verilmiştir.

Şekil 4: Çalışmaların indeks türlerine göre dağılımı

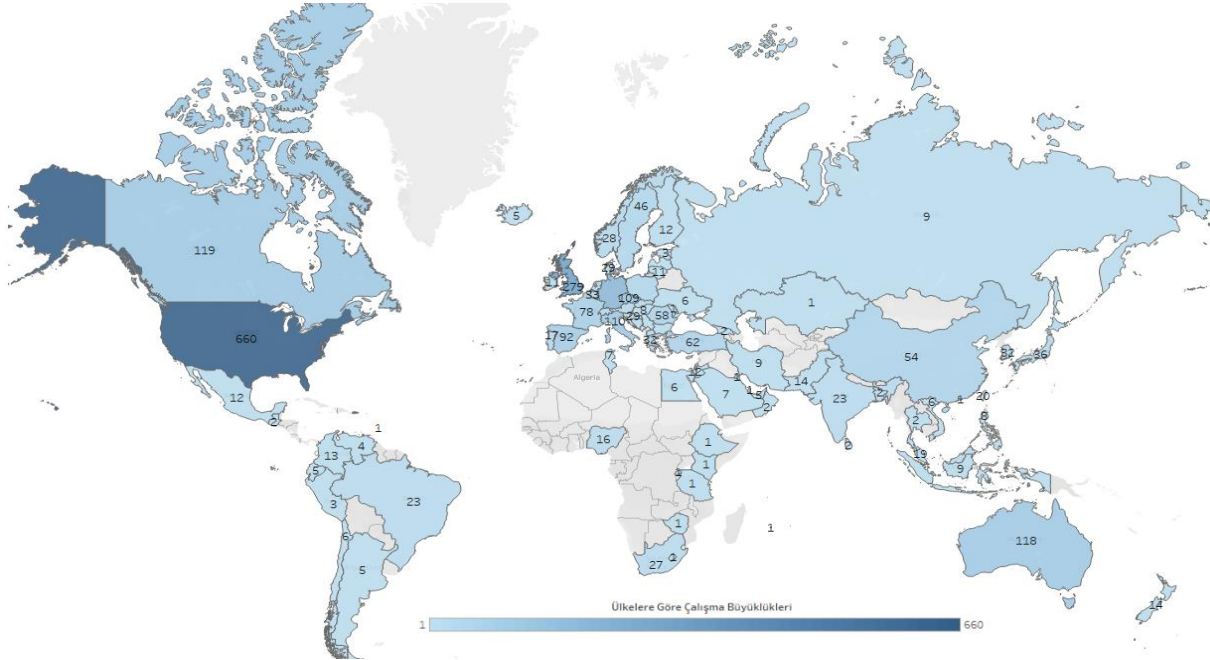
2382 çalışmanın %68,73 gibi büyük bir oranda "SSCI" indekste tarandığı tespit edilmiştir. Çalışmaların tarandığı indekslerde sırasıyla "CPCI-SSH" %13,08, "ESCI" %11,36, "SCI-EXPANDED" %2,75, "BKCI-SSH" %2,36, "CPCI-S" %1,01, "A&HCI" %0,66 ve "BKCI-S" %0,04'lık bir orana sahip olduğu anlaşılmıştır. Şekil 5 analize konu olan 2382 çalışmanın yayınlandığı en etkili 10 yayıncıyı göstermektedir.

Şekil 5: En etkili 10 yayıncı

Literatürde çalışmaların etki alanlarını genişletebilmesi için prestijli yayıncılarla çalışılması da bir o kadar önem arz etmektedir. Bu kapsamda Şekil 5'e bakıldığında en etkili 10 yayıncının hepsinin gelişmiş ülke menşei olduğu görülebilmektedir. Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların ülkelere göre yoğunlukları Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6: Ünelere göre çalışma büyüklükleri

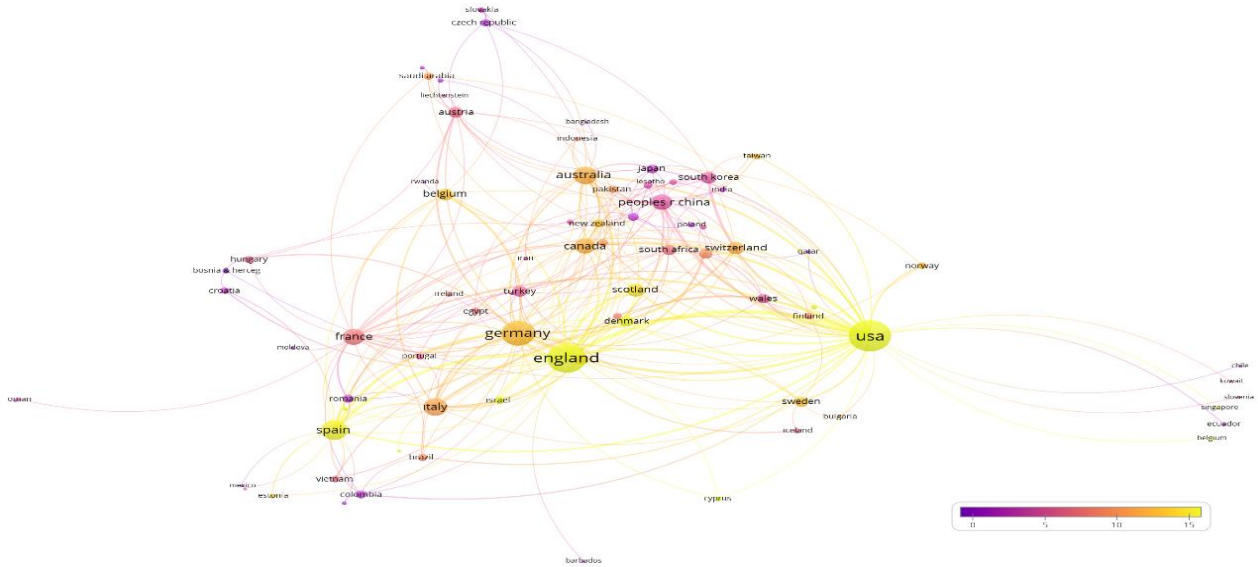

Harita üzerinde görselleştirmeye bakıldığında açık mavi renkten çalışma yoğunluğuna göre koyu maviye giden bir renk skalasında en düşük ve yüksek yoğunluktaki ülkeler renklendirilmiştir. Çalışma sayısındaki yoğunluk en yüksek olduğu ülkelere bakıldığında gelişmiş ülkeler olduğu görülebilmektedir. Çalışma yoğunluklarında başı çeken ülkenin 660 çalışma ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğu görülebilmektedir. Bunlara ek olarak Çin, Türkiye, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerinde yoğunluklu olarak alan üzerine çalışma yaptıkları tespit edilen bir diğer önemli husustur. Tespit edilen çalışmaların ülkelere ortalama olarak dağılımına bakıldığında ülke başına 30 çalışmanın düştüğü tespit edilmiştir. Türkiye'nin 62 çalışma ile ortalamanın üstünde konumlandığı görülmektedir.

Ülke İşbirliği Ağ Analizi

Ülke işbirliği ağ analizinde analize konu olan ülkelerin birbiriyle ağda kurmuş olduğu ilişkiler esas alınmaktadır. Buna göre Şekil 7 ülke işbirliği ağ haritasını, Şekil 8 ülke işbirliği ağ haritasında Türkiye'nin konumunu ve Şekil 9'da ülke işbirliğinde en etkili on ülkeyi ve Türkiye'nin çalışma sayısı, atıf sayısı ve toplam bağlantı gücü gösterilmektedir.

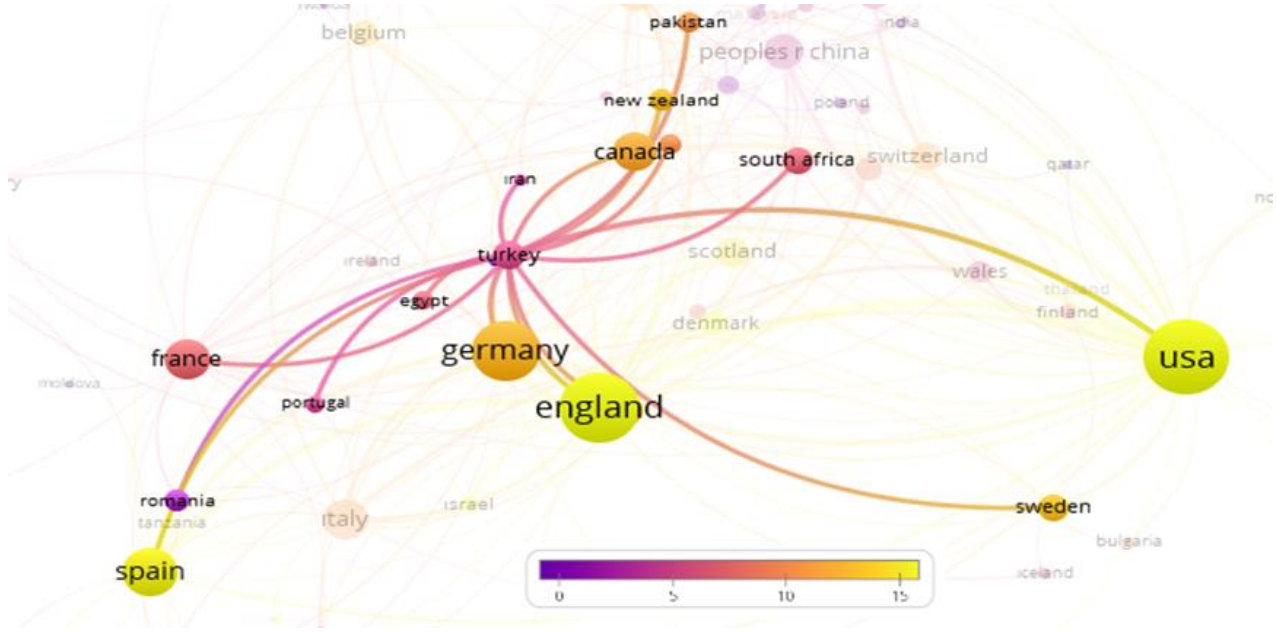
Şekil 7: Ülke işbirliği ağ haritası

Ülke işbirliği ağ analizinde bir ülkeden en fazla 100, en az 1 makalesi dahil edilmiştir. Analize girilen kısıtlar neticesinde enflasyon ve işsizlik üzerine en az bir makalesi bulunan 121 ülke olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda oluşan en büyük ağ haritasınının 102 ülke ile gerçekleştiği Şekil 7'de gösterilmektedir. Bu kapsamda 102 ülke içerisinde 84'ünün birbiriyle bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Şekilde yer alan düğümlerin genişliği ağırlık ve ortalama atıf sayısına göre değişkenlik göstermektedir. Buna göre en yüksek

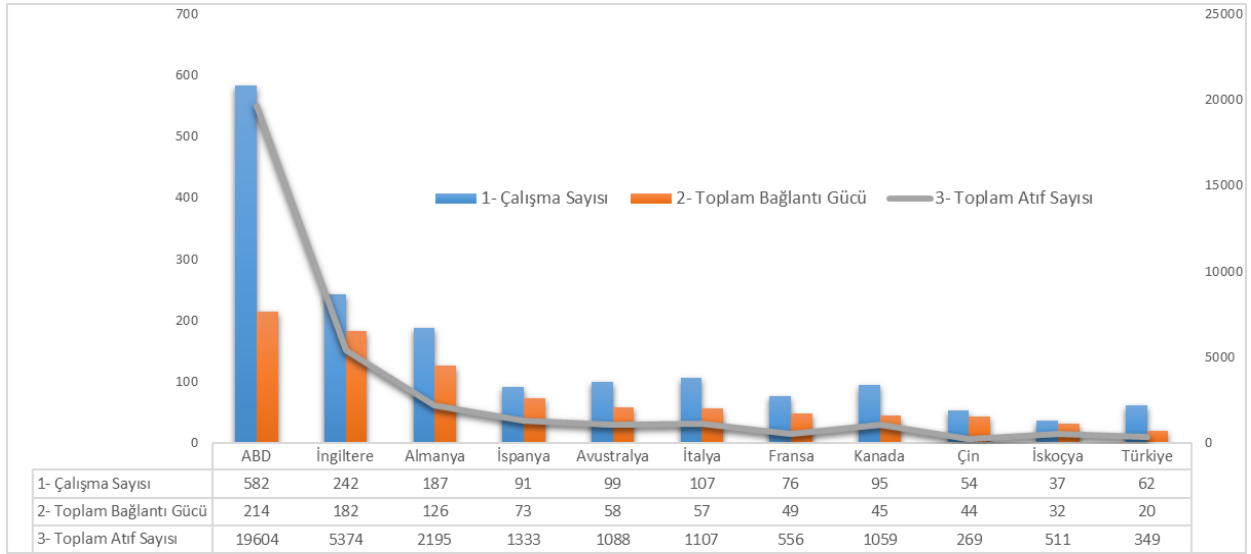
atfa sahip olan ülkenin ABD olduğu ve ağın merkez noktasında yer aldığı tespit edilmiştir. Renklendirmeler ise makale başına düşen atıf sayısına göre değişkenlik göstermektedir. Buna göre makale başına ülkelerin ağı genelinde ortalama 10 civarında atıf yaptığını söylemek mümkündür. Şekil 8’de ülke işbirliği ağ analizinde Türkiye’nin konumuna yer verilmektedir.

Şekil 8: Ülke işbirliği ağ analizinde Türkiye’nin konumu

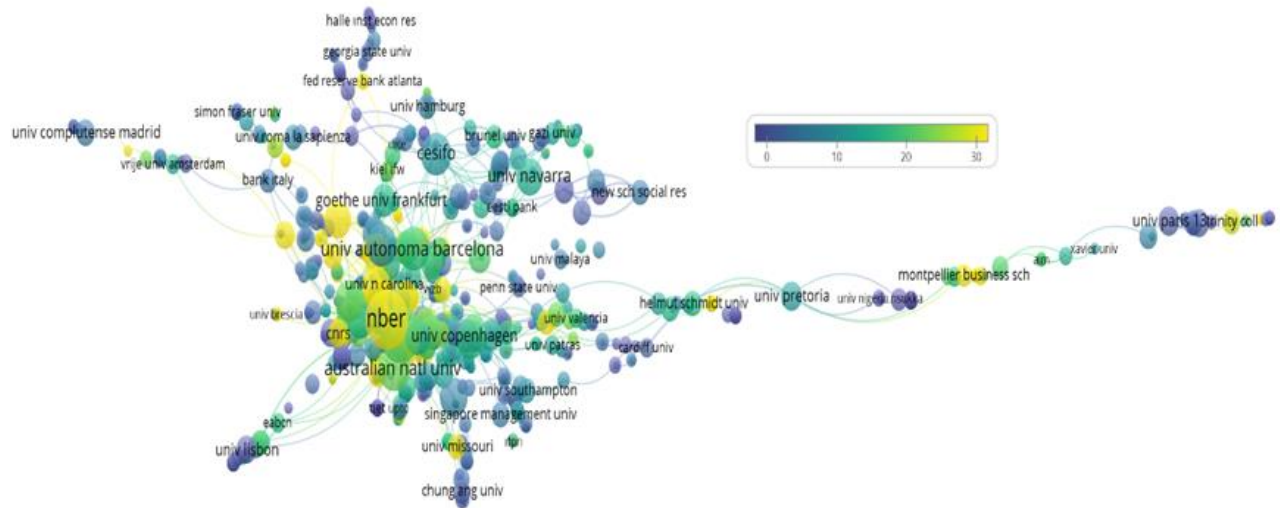
Ülke işbirliği ağı içerisinde Türkiye’nin yoğunluk olarak gelişmiş ülkeler ile işbirliği içerisinde olduğu buna ek olarak Pakistan, İran, Mısır gibi ülkelerle de çalıştığı ağdan tespit edilebilmektedir. Şekil 9’da ülke işbirliğinde en etkili 10 ülke ve Türkiye’nin çalışma sayısına, toplam bağlantı gücüne ve atıf sayısına yer verilmektedir.

Şekil 9’a göre, en etkili ülkenin 19604 atıf, 214 toplam bağlantı gücü ve 582 çalışma sayısı ile ABD olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ise 62 çalışma, 349 atıf ve 20 toplam bağlantı gücüyle genel işbirliği sıralamasında 15. ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 9: Ülke işbirliğinde en etkili 10 ülke ve Türkiye

Kurum İşbirliği Ağ Analizi

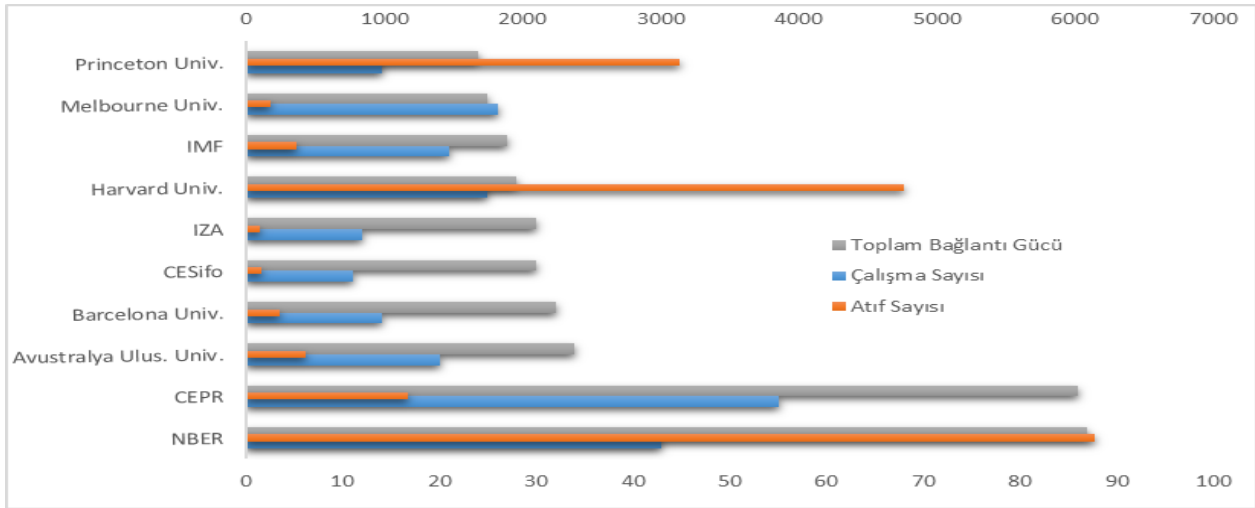
Kurum işbirliği ağ analizi ağda yapılmış olan çalışmaların menşei kurumlarını esas almaktadır. Buna göre Şekil 10 kurum işbirliği ağ haritasını ve Şekil 11 ise kurum işbirliği ağ analizinde en etkili 10 kurumu göstermektedir.

Şekil 10: Kurum işbirliği ağ haritası

Kurum işbirliği ağ analizinde 2382 çalışmanın bağlı oldukları menşei kurumlar esas alınmıştır. Bu kapsamda bir kurumun en fazla 32 çalışması en az 1 çalışması esas alınmıştır. Yapılan analizde 2382 çalışma

1643 kurum menşinde ve 1643 kurumun 738'inin birbiriyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan en büyük ağın 738 kurum ile gerçekleştiği görülebilmektedir. Şekil 10'daki skalaya göre kurumların bir makale başını almış olduğu ortalama atıf gösterilmektedir. Ağın merkezinde yer alan "NBER" bir çalışma başına ortalama 30 civarı atıf aldığı tespit edilmiştir. Ağda tespit edilen bir diğer önemli husus kurumların genel itibariyle 0-20 arasında atıf aldığıdır. Şekil 11'de kurum işbirliği ağ analizinde etkili 10 kurumun çalışma sayısına, toplam bağlantı gücüne ve atıf sayısına yer verilmektedir.

Şekil 11: Kurum işbirliği ağ analizinde etkili 10 kurum

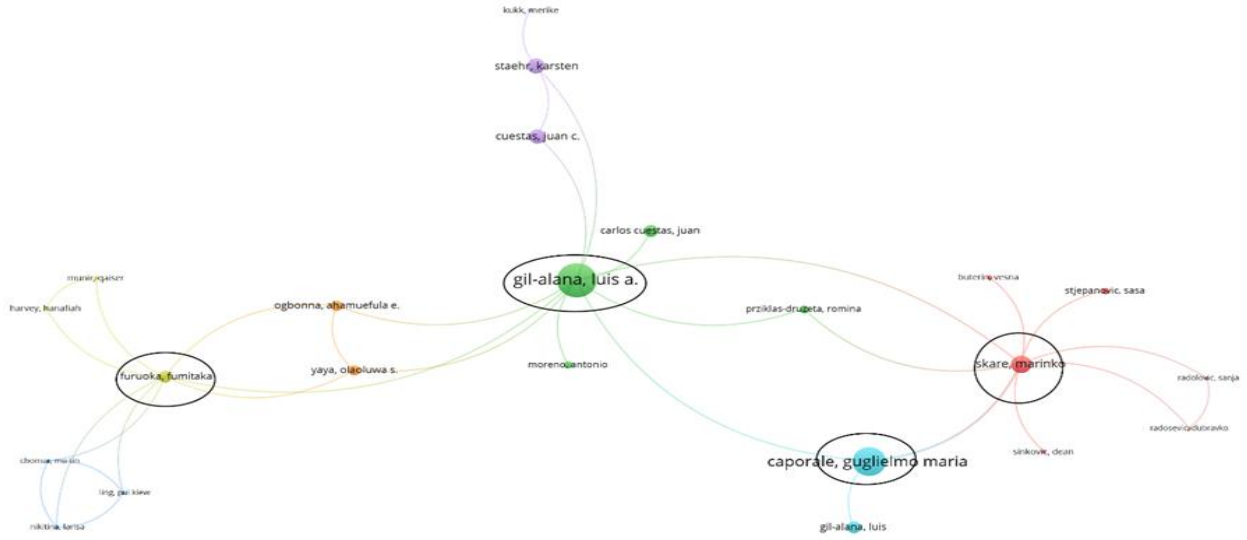

Şekil 11'de kurum işbirliği ağ analizinde etkili 10 kurumun toplam bağlantı gücüne göre sıralaması yer almaktadır. Buna göre "NBER" atıf sayısı ve toplam bağlantı gücü en yüksek olan kurum olarak ağda yerini almaktadır. Ek olarak üniversitelerin ve bağımsız ekonomik kuruluşların etki büyüklüğünün yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Yazar İşbirliği Ağ Analizi

Yazar işbirliği ağ analizi ağda bulunan yazarların arasında gerçekleşen işbirliğini göstermektedir. Buna göre ağda oluşan yazar kümeleri tespit edilebilmektedir. Şekil 12 yazar işbirliği ağ haritasını ve Şekil 13 yazar işbirliğinde oluşan en büyük kümedeki etkili 10 yazarı göstermektedir.

Şekil 12: Yazar işbirliği ağ haritası

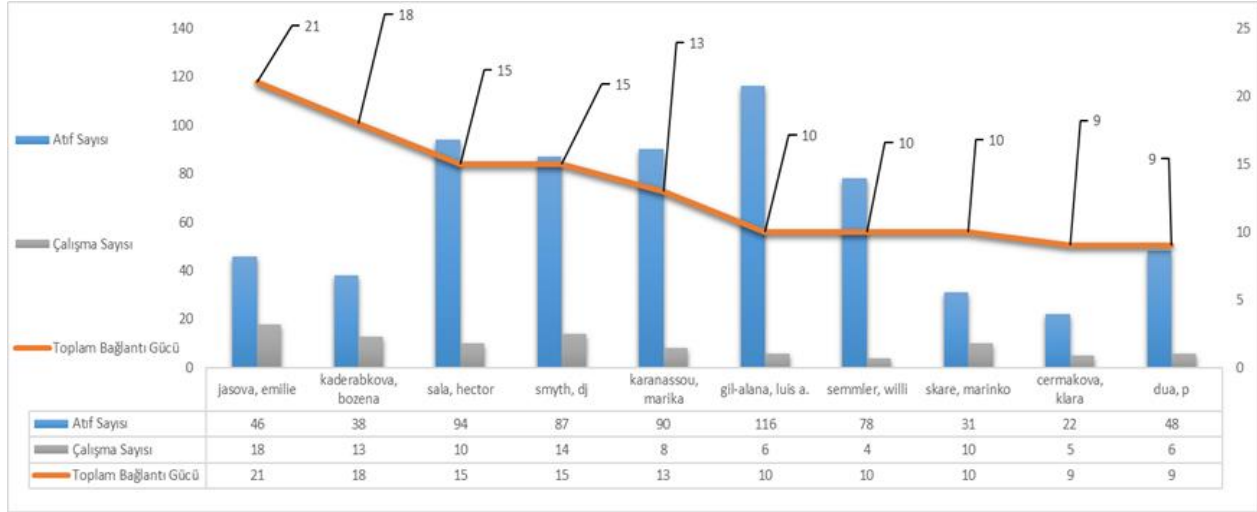

Yazar işbirliği ağ analizinde bir yazarın en fazla 25 en az 1 makalesi seçilmiştir. Seçim sonucunda 2382 çalışmayı toplamda 3467 yazarın yazdığı tespit edilmiştir. Analiz ile 3467 yazarın işbirliği içerisinde olduğu kümeler ortaya çıkarılmıştır. Buna göre ağda birbiriyle yakın ilişki içerisinde olan en büyük kümenin 23 yazardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ağda yer alan yazarların daire büyüklükleri atıf sayılarına göre değişmektedir. Şekil 12'ye göre “Gil-Alana, Luis A.” tarafından ağın birbirine bağlandığı görülebilmektedir. Ek olarak sol cemahta yer alan işaretli kısımdaki “Furuoka, Fumitaka” ve sağ cemahta yer alan “Caporale, Guglielmo M.” ve “Skare, Marinko” yazarların ağı tamamladıkları görülebilmektedir. Ağda işbirliği içerisinde olan yazarların çalışmış oldukları kurumlara bakıldığında gelişmiş ülke menşeli oldukları da tespit edilen bir diğer önemli husustur. Şekil 13'te yazar işbirliği ağ analizinde en etkili 10 yazarın çalışma sayısına, toplam bağlantı gücüne ve atıf sayısına yer verilmektedir.

Şekil 13 toplam bağlantı gücüne göre ağda yer alan en etkili 10 yazarı göstermektedir. Yapılan analizdeki kısıt oluşan en büyük ağda yer alan etkili yazarların esas alınmasıdır. Şekil 13'e göre en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip olan yazarın 21 bağlantı gücüyle “Jasova, Emilie” olmuştur. Atıf sayısına göre en etkili yazar ise 90 atıfla “Gil-Alana, Luis A.” olmuştur.

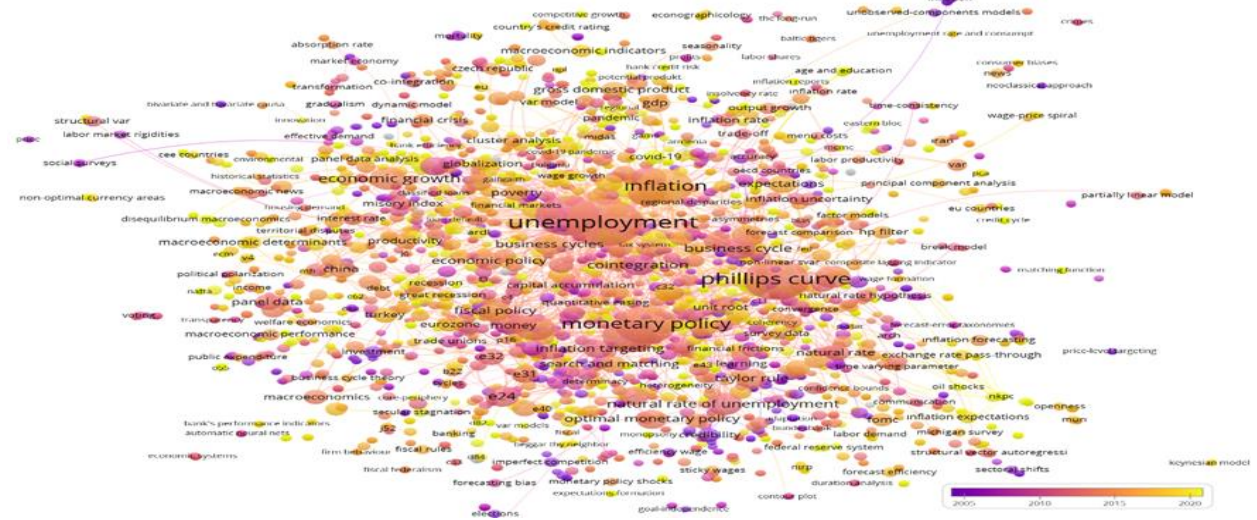
Şekil 13: Yazar işbirliği ağ analizinde en etkili 10 yazar

Anahtar Kelime Ağ Analizi

Anahtar kelime ağ analizi, kelimelerin kullanım büyüklüğünü ve aralarındaki bağlantıyı göstermektedir. Buna göre Şekil 14 anahtar kelime ağ analizinde ortaya çıkan ağ haritasını ve Şekil 15 çalışmalarda konuyla alakalı en etkili anahtar kelimeleri göstermektedir.

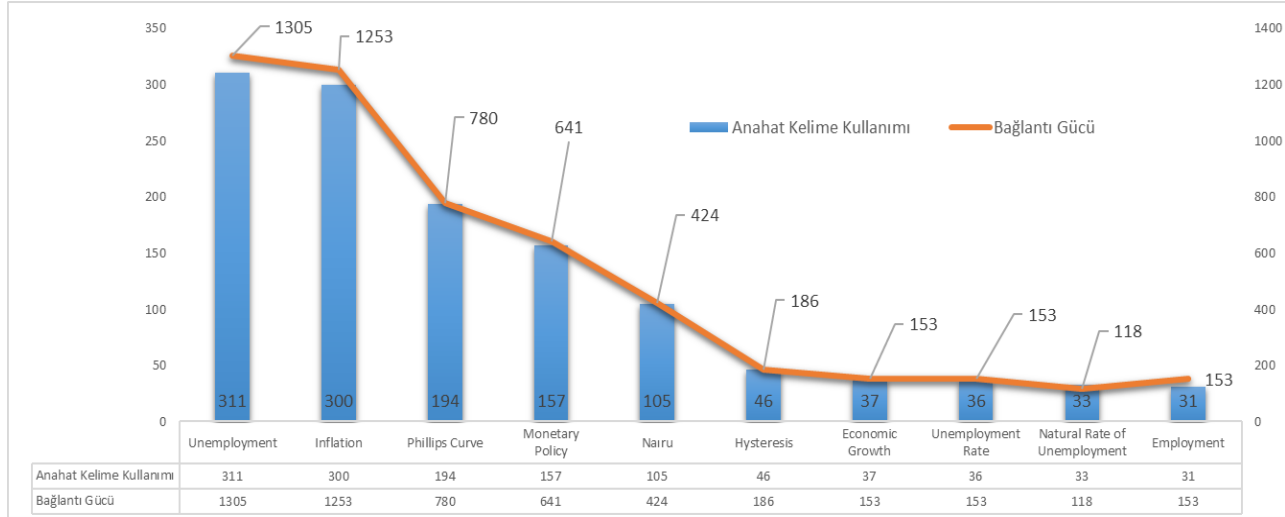
Şekil 14: Anahtar kelime ağ haritası

Analizde daha kapsamlı sonuçlar alınabilmesi için en az bir anahtar kelimenin kullanılması kısıtı girilmiştir. Girilen bu kısıt ile 2382 çalışmada toplamda 3517 farklı anahtar kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir. 3517 anahtar kelimenin 3068'inin birbiriyle arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Şekil 14'te yer alan zaman skalası çalışmaların hangi yıl aralıklarında sıklıkla kullanıldıklarını göstermektedir. Buna

göre çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin genel olarak 2015 ve öncesinde kullanıldığı tespit edilebilmektedir. “Inflation”, “monetary policy”, “unemployment” ve “philips curve” gibi konu ile alakalı popüler anahtar kelimelerin oldukça fazla kullanıldığı görülebilmektedir. Şekil 15’te en etkili 10 anahtar kelimenin kullanım sayısına ve bağlantı gücüne yer verilmektedir.

Şekil 15: En etkili 10 anahtar kelime

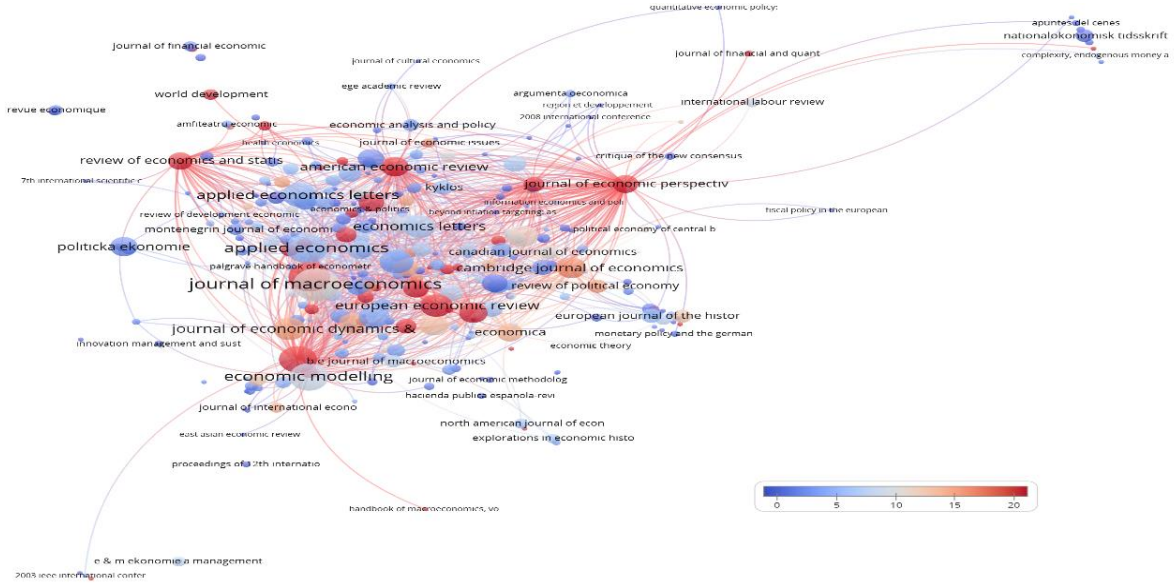
Şekil 15’e göre hem bağlantı gücü hem de kullanım olarak “unemployment” ve “inflation” anahtar kelimelerin zirvede yer aldıkları görülmektedir. Ek olarak çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin ana akım olarak tabir edebileceğimiz Ortodoks okulların hâkim politika önerilerinde kullanılan anahtar kelimeler olarak karşımıza çıktığı görülebilmektedir. “Hysteresis”, “natural rate of unemployment” ve “nairu” gibi anahtar kelimeler buna kanıt olarak da gösterilebilmektedir.

Kaynakların Ağ Analizi

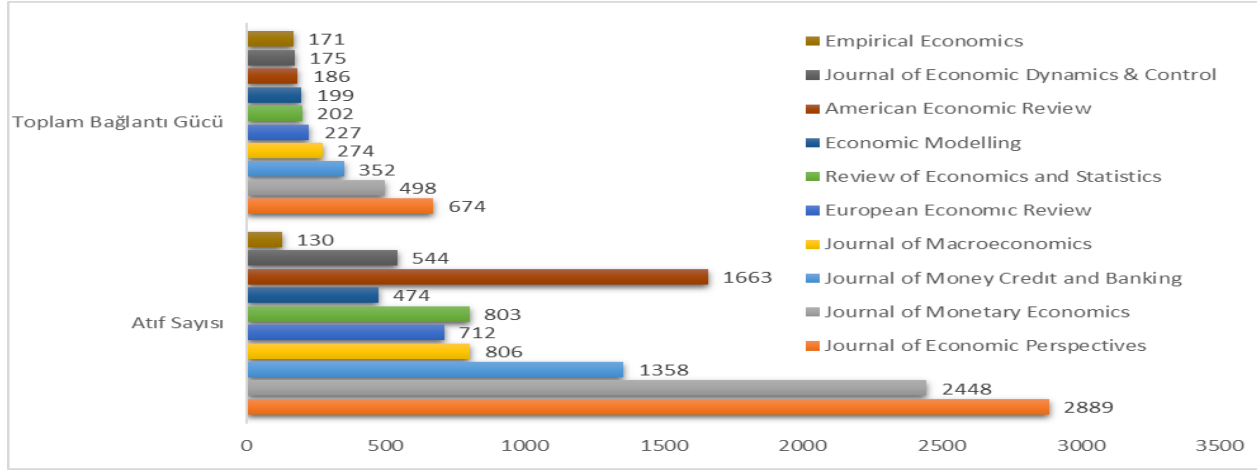
Herhangi bir konu ile alakalı olarak bir literatürün oluşabilmesi için çalışmaların olduğu kadar çalışmaların yayınlandığı kaynaklarında önemi büyüktür. Bu kapsamda çalışmaların yayınlandığı kaynakların ağ haritası Şekil 16’da ve literatürdeki en etkili 10 kaynak Şekil 17’de gösterilmektedir.

Şekil 16: Kaynakların ağ haritası

Çalışmaların yayınlanmış olduğu kaynakların tespit edilmesi için analize belirli kısıtlayıcı faktörler girilmiştir. Buna göre çalışmaların yayınlanmış olduğu kaynaklara kısıtlayıcı değişken olarak en az bir makale yayınlamış olma şartı girilmiştir. Analiz sonucunda çalışmaların yayınlamış olduğu 512 kaynak tespit edilmiştir. Söz konusu 512 kaynak içerisinde birbirleriyle bağlantılı olan 330 kaynak bulunmuştur. Şekil 16'da yer alan skala kaynakların bir makale başına almış oldukları ortalama atıf sayısına göstermektedir. Ek olarak kaynakların sahip olduğu daire büyüklükleri almış oldukları atıf sayılarına göre değişiklik göstermektedir. Ağda yer alan ve atıf büyüklükleri yoğun olan kaynaklara bakıldığında bunların dergi yoğunlukta olduğu gözlemlenebilmektedir. Bir makale başına ortalama olarak almış oldukları atıf sayılarının yoğunluğuna bakıldığında ağı birbirine bağlamada oldukça etkili oldukları görülmektedir. Ağda yer alan ve etki büyüklükleri yüksek olan dergilerin menşei ülkelere bakıldığında ise gelişmiş ülkelere ait oldukları tespit edilmiştir. Şekil 17'de en etkili 10 kaynağın atıf sayısına ve toplam bağlantı gücüne yer verilmektedir.

Şekil 17: En etkili 10 kaynak

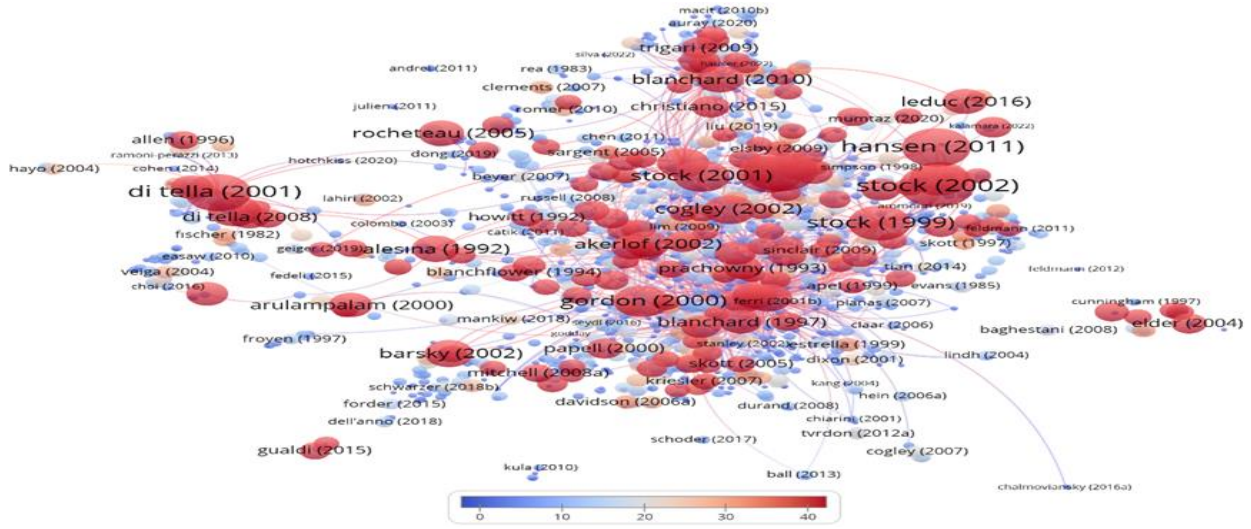
En etkili 10 kaynağın toplam bağlantı gücüne göre yapılan sıralamada “Journal of Economic Perspectives” dergisinin en yüksek atıf sayısı ve toplam bağlantı gücüne sahip olduğu görülebilmektedir. Analiz sonucunda elde edilen ilginç bir bulgu ise “American Economic Review” dergisinin toplam atıf sayısında ikinci sırada iken toplam bağlantı gücünün düşük olmasıdır. Ayrıca ağ haritasında etki büyüklüğü yoğun olan ve ağın merkezinde yer alan kanyakların en etkili kaynaklar arasında olduğu da tespit edilen bir diğer önemli husustur.

Çalışmaların Atıf Ağı Analizi

Çalışmaların birbirleri arasındaki atıf ağının tespit edilmesi literatürdeki gidişatın tespiti açısından önemli hususlardandır. Buna Şekil 18’de çalışmaların atıf ağı haritası ve Şekil 19’da ağdaki en etkili 10 çalışma yer almaktadır.

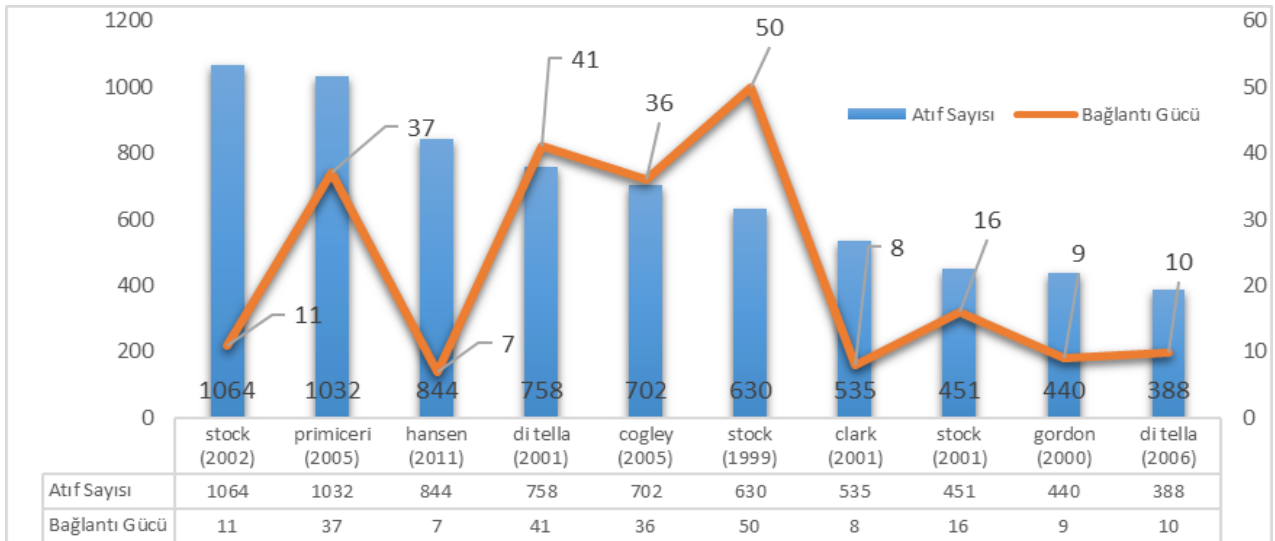
Çalışmada kullanılan 2382 çalışmanın atıf ağı haritası Şekil 18’de gösterilmektedir. Analizin kısıtlayıcı koşulu olarak bir makalenin en az 0 atıf sayısına sahip olması gerekmektedir. Girilen bu kısıt sayesinde 2382 çalışmanın dahil edildiği geniş bir ağ ortaya çıkmaktadır. Söz konusu 2382 çalışmanın 1430’unun birbiriyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Şekil 18’de yer alan renk skalası söz konusu çalışmaların almış olduğu atıf sayılarını göstermektedir. Buna göre Şekil 18’deki kırmızı yoğunluktaki görünüm makalelerin ortalama olarak 40 civarı bir atıf sayısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şekil 19’da atıf ağındaki en etkili 10 çalışmanın atıf sayısına ve bağlantı gücüne yer verilmektedir.

Şekil 18: Çalışmaların atıf ağı haritası

Toplam atıf sayısına göre yapılan sıralama ile Şekil 19 enflasyon ve işsizlik arasındaki en etkili 10 makaleyi göstermektedir. Buna göre atıf sayısı olarak en güçlü çalışma olarak “*Stock (2002)*” çalışması gelmektedir. Bağlantı gücü en yüksek makale ise “*Stock (1999)*” çalışmasıdır. Şekil 19’ dan elde edilen bir diğer önemli husus ise en etkili çalışmaların genel olarak milenyumya yakın veya sonrasında çıkmış olmasıdır.

Şekil 19: Atıf ağındaki en etkili 10 çalışma

LİTERATÜRDE EN ÇOK ATIF ALAN MAKALELER ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde WoS çekirdek koleksiyonunda belirlenen kısıtlar dahilinde elde edilmiş 2382 çalışma arasından en fazla atıf alan 30 makalenin genel bir değerlendirilmesi sunulacaktır. Çalışmaların değerlendirilme sıralaması yayın yılına göre değil atıf sayısına göredir. Buna göre en çok atıf alan makaleden başlanarak değerlendirmeler sunulmuştur.

Stock ve Watson (2002) zaman serisi değişkeni kullanarak makroekonomik değişkenleri tahmin üzerine odaklanmıştır. 1959:1 ve 1998:12 aralığında sekiz değişken kullanılarak tahminler yapmışlardır. Değişkenlerden 4'ü gerçek ekonomik faaliyetlerin ölçümüne ilişkin toplam endüstriyel üretim, gerçek kişisel gelir, gerçek üretim ve ticaret ile tarım dışı istihdam verilerinden oluşurken diğer dört seri ise tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi tüketici deflatörü ve gıda ve enerji fiyat endekslerinden oluşmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçların tek değişkenli otoregresyonlardan daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Primiceri (2005) çalışmasında ABD ekonomisinin para politikası ve özel sektör davranışlarını vektör otoregresyon olarak modellemiştir. Çalışmada varyans kovaryans matrisi hareket yasası için yeni bir modelleme stratejisi geliştirmekle birlikte sayısal değerlendirmeler için Markov Zinciri (Markov Chain; MC) ve Monte Carlo algoritmasını önermektedir. Çalışma bulgularında ise para politikasının son 40 yılda hem sistematik hem de yapısal olarak değişime uğradığı vurgulanmıştır. Özellikle faiz oranlarının enflasyon ve işsizliğe tepkileri daha agresif bir eğilim sergilemektedir. Hansen, Lunde ve Nason (2011), araştırmalarında yeni bir model güven setini (Model Confidence Set; MCS) ortaya koyarak model seçiminde uygulamalar yapılmaktadır. Çalışmada MCS parametreler için bir güven aralığına benzetilmektedir. Bu açıdan çalışmada MCS prosedürü iki ampirik problem üzerine uygulanmaktadır. İlk olarak Stock ve Watson (1999) tarafından ortaya konulan enflasyon tahmin problemini ele alarak bu tahmin için model güven seti aralığını test etmişlerdir. Stock ve Watson, 12 aylık ufukta ABD enflasyon tahminlerini incelemiştir. Philips eğrisi ile üretilen enflasyon tahminlerinin faiz oranları, para ve emtia fiyatları ile tahmin edilen enflasyondan genel olarak daha doğru sonuçlar verdiğini ifade etmişlerdir. Hansen vd. (2011), ikinci olarak ise Taylor Kuralı regresyonunu karşılaştırarak olabilirlik kriterleri açısından en iyi MCS'yi belirlemişlerdir. Di Tella, MacCulloch ve Oswald (2001) araştırmalarında 12 Avrupa ülkesi ve ABD'deki 250 milyon insanın refah verilerini kullanarak iki amacı ön plana çıkarmaktadırlar. Öncelikle vatandaşların enflasyon ve işsizlik değişkenlerini gerçekten önemseydiğini ve refah için önemli olduğuna yönelik kanıtlar sunmaktadırlar. İkinci olarak ise enflasyon maliyetlerini işsizlik cephesinden değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Yaptıkları panel veri çalışmasında enflasyon oranında 1,7 puanlık yüzde artış işsizlik oranını 1 puan artıracak ve sonuç olarak sefalet endeksinin yükselmesine bağlı olarak bireylerin mutluluğu azalacaktır. Cogley ve Sargent (2005) tarafından yapılan bu çalışma Cogley ve Sargent (2001)

tarafından kullanılan modele stokastik oynaklığın dahil edilebilmesi için önceki çalışmanın genişletilmiş halidir. 2001 yılındaki çalışmada enflasyon ve işsizlik için uzun vadeli tahminler enflasyonun kalıcılığına ilişkin ölçümlerin evrimi ve doğal işsizlik oranı hipotezini test etmek için istatistiksel model kullanılmıştır. 2005 yılı çalışmaları ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD verileri ile enflasyon kalıcılığının ölçütleri, doğal işsizlik oranı, temel enflasyon oranını ve para politikası kuralları için aktivizm katsayılarını hesaplamışlardır. Araştırma sonucuna göre 1970’li yıllarda enflasyonun kalıcılığı artarken 1980 ve 1990’lı yıllarda düşmektedir. Çekirdek enflasyon ile ilgili belirsizlik ölçülerinin ise kalıcılık derecesi ise pozitif yönde değişmektedir.

Clark ve McCracken (2001) eşit tahmin doğruluğu sağlamak için asimptotik ve sonlu örnek özelliklerine odaklanmaktadır. Bunun için iç içe doğrusal modellere göre bir adım daha ileri seviye bir yöntem seçerek devam etmektedirler. Monte Carlo yöntemi ile de tahminlerin doğruluğu ve kapsayıcılığı hakkında değerlendirmeler sunmaktadır. ABD’de enflasyon için işsizliğin tahmin edici içeriği hakkında karışık fakat düşündürücü sonuçlara ulaşıldığı belirtilmiştir. Enflasyon için öngörücü içerik bulunamazken işsizliğin öngörücü güce sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomistler genel olarak dört konuyu incelemektedirler, verileri tanımlamak, özetlemek tahminlerde bulunmak ve tüm bunların ışında politika önerisi yapmak. Stock ve Watson (2001) 1970’li yıllarda bu dört görevin basit modellemeler kullanarak hata payı yüksek hesaplamalar ile yapıldığını ifade etmişlerdir. Yapmış oldukları bu çalışma ile yeni geliştirilen VAR modellerinin bu sorunları nasıl ele aldıklarını incelemeye çalışmışlardır. Gordon (2000), geçmişin büyük buluşlarının tahmin edildiği gibi üretkenlik artışına sebep olup olmadığını irdelemektedir. Örneğin dayanıklı mallar dışında kalan ekonomik aktivitelerin %88’inde herhangi bir canlanmanın olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca bu alanda bilgisayarlara yapılan büyük yatırımların katkısı çıkarıldığında üretkenliğin yavaşladığını bile söylenebilir. Basit bir karşılaştırma sunulduğu zaman bilgisayar maliyetindeki hızlı düşüş ve bellek kapasitesinin artışı da göz önüne alındığında marjinal faydanın giderek azaldığı görülür. Bu açıdan bakıldığı zaman bilgisayarların en büyük katkısının gelecekte değil geçmişte olduğu görülür. Di Tella ve MacCulloch (2006) mutluluk verilerinin ekonomik alanda kullanımına ilişkin değerlendirmeleri ortaya koymuştur. Mutluluk verileri pek çok şekilde kullanılmaktadır. Örneğin çok basit bir şekilde karşıdaki kişiye mutlu musun sorusu yönelmek için temeldir. Diğer taraftan gelir ve fayda arasında nasıl bir ilişki olduğunu araştırmaktan politik ekonomi kapsamında yer alan enflasyon ve işsizlik arasındaki değiş tokuşa kadar geniş bir yelpazede mutluluk araştırmaları yapılabilir. Blanchard ve Galí (2007) reel ücret katılıkları ve yeni Keynesyen model ilişkisini ortaya koymaya çalışmışlardır. Birçok merkez bankası enflasyonu kontrol altında tutarak çıktı ile beklenen çıktı arasındaki dengeye odaklanırken yeni Keynesyen çerçevede bu bakış açısı yoktur. Yeni Keynesyenlerin en sık eleştiri aldığı konular arasında gelen bu durumun çözümü için reel ücret katılıklarının gelmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu sayede daha

gerçekçi politika değiş tokuşları sağlanabilir. Ayrıca çalışma literatürde yer alan eski ve yeni Philips Eğrisi arasındaki boşluğu da kapatmaya yardımcı olacağı belirtilmektedir.

Gordon (1997) hızlanmayan enflasyon işsizlik oranı anlamına gelen NAIRU'yu (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment) zamanla değişen bir parametre olarak tahmin eder. Tahminler fiili işsizlik oranı ile NAIRU arasındaki farka karşılık gelen talep şoklarına ve bir dizi arz şoku değişkenine bağlı bir ekonometrik model çerçevesinde yapılır. Çalışmanın yapıldığı tarihte ABD için son 40 yılda bulunan NAIRU değerlerinin %5,7 ile %6,4 arasında değişen değerler aldığı belirtilmiştir. 1996 1. Çeyrek (Q1) için bulunan NAIRU değeri ise %5,7'dir. NAIRU için 3 puanlık bir belirsizlik aralığı olduğu görüşü ise 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başında ABD ekonomisinin davranışlarıyla uyuşmadığı gerekçesi ile reddedilmiştir. Barsky ve Kilian (2001) 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyonun nedenleri arasında önemli bir yer işgal ettiği düşünölen petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların aslında o kadar önemli bir etken olmadığı görüşü savunulmaktadır. Petrol arz şoklarının stagflasyonist olduğuna dair ne teorik ne de ampirik bir kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık parasal genişleme ve daralmaların ise arz şokları olmasa bile stagflasyonist etkilerinin olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca parasal dalgalanmaların 1973-74 yıllarında meydana gelen petrol fiyat artışlarından önce meydana gelen emtia ve petrol fiyat artışlarını açıklamakta yardım olacağı belirtilmektedir. Blanchard ve Galí (2010) nominal katılıklar ve işsizlikle faydaya dayalı bir dalgalanma modeli ortaya koymaktadırlar. Bunun sonucunda enflasyon-işsizlik değiş tokuşu ve para politikasının uygulanması için önerilerde bulunmaktadırlar. Süreç iki aşamada ilerlemektedir. Öncelikle nominal katılıklar devre dışı kalır ve kısıtlı verimli şoklarının işsizlik üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konulur. Reel ücret katılığı dahil edildiğinde verimsiz işsizlik dalgalanmalı meydana gelmektedir. Daha sonra ise firmalar tarafından kademeli olarak fiyat tayinleme şeklinde nominal katılıklar ortaya atılır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki değiş tokuşun doğasını ve bu durumun işgücü piyasasına bağımlılıklarını ifade ederek optimum para politikası önerilerinde bulunulmaktadır. Alesina ve Roubini (1992) GSYH büyümesi, işsizlik ve enflasyonun dinamik davranışının seçimlerin ve hükümet değişikliklerinin zamanlamasın açasından sistematik olarak etkilenip etkilenmediğini araştırmaktadırlar. 18 OECD ekonomisi çalışma kapsamında 30 yıllık veriler üzerinden analize edilmiştir. Hem oportünist hem de partizan siyasi görüşler açıkça test edilmektedir. Çıktı ve işsizlik üzerine formöle edilen politik konjonktür teorisi hipotezi Japonya haricinde reddedilmektedir. Enflasyon seçim öncesi genişletici para ve maliye politikalarının bir etkisi olarak seçimden hemen sonra yükselmektedir. Çıktı ve işsizlikte kalıcı partizan farklılıklara dair nerdeyse hiçbir kanıt ortaya konulamamıştır. Akerlof (2002) Davranışsal Makroekonomi ve Makroekonomik Davranış (Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior) adlı çalışmasında, ekonomide davranışsal olması gereken herhangi bir konu varsa bunun makroekonomi olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu çalışmasında Keynes'in Genel Teorisinin davranışsal iktisada en büyük

katkısını sunduğunu ifade etmiştir. Ekonomilerin aslanlar gibi vahşi ve tehlikeli olduğunu davranışsal iktisadın ise makroekonominin vahşi yönünü yeniden keşfettiğini belirtmiştir.

Rocheteau ve Wright (2005) çalışmalarında parasal ekonomiler için üç fiyatlandırma mekanizmasının karşılaştırması açıklanmaktadır. Bu üç fiyatlandırma mekanizması pazarlık (arama dengesi), fiyat alma (rekabetçi denge) ve fiyat ilanı (rekabetçi arama dengesi)'dir. Bu farklı mekanizmaları genel bir eşleştirme teknolojisine ve içsel girişe izin vererek paranın mikro temelleri üzerindeki çalışmaların kapsamını genişleterek sunmaktadırlar. Araştırma sonucunda verimliliğin ve politika etkilerinin önemli ölçüde piyasa yapısı ile ilintili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Leduc ve Liu'a göre (2016) belirsizlik artışlarının işsizliği artırdığı ve buna bağlı olarak enflasyonda düşüş meydana gelmesi toplam talep şokuna benzer bir niteliğe sahiptir. Michigan anketine dayanan bir Vektör Otoregresyon (Vector Autoregression; VAR) modeline dayanan yeni bir ampirik belirsizlik ölçüsü kullanarak teorik modelin ABD verileri ile tutarlı olup olmadığını araştırmaktadırlar. Kalibre edilmiş Dinamik Stokastik Genel Denge Modeli Dynamic Stochastic General. Equilibrium Models; DSGE) modeli ile belirsizlik şoklarının ardından işsizlikteki ampirik artışın yaklaşık olarak %70'inin açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Staiger, Stock ve Watson (1997) NAIRU'nun geleneksel tahminlerinin kesinliği ile enflasyon tahminlemelerinde NAIRU ve işsizliğin rolünü araştırmaktadır. Açık şekilde ampirik olarak Philips ilişkisi bulunurken NAIRU'nun kesinlik olmadan tahmin edildiği ve enflasyon tahminlerinin NAIRU'ya karşı duyarsız olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca en az işsizlik kadar iyi olan enflasyon başka öncü göstergeleri olduğunu da ortaya koymuşlardır. Öneri olarak ise para politikası ile ilgili kamu söylemlerinde NAIRU yerine daha farklı enflasyon göstergelerinden yararlanılabileceğini ifade etmişlerdir. Arulampalam, Booth ve Taylor (2000), çalışmalarında işsizlik oluşunda duruma göre oluşan bir bağımlılığın varlığını tespit etmeye çalışmışlardır. 25 yaş ve üzeri erkeklerde işsizliğin geçmiş dönem algılarıyla karara bağlandığını, genç erkekler için ise söz konusu bir bağımlılığa rastlanmadığını tespit etmişlerdir. Özellikle 25 yaş ve üzeri yaş grubuna ait olan erkekler için "yara izi" teorisine uygun sonuçların olduğu tespit edilmiştir. Lee (2000) 16 OECD ülkesi için savaş sonrası verileri kullanarak Okun Yasasının geçerliliğini test etmektedir. Okun Yasası nitel olarak çoğu ülke için geçerli olmasına rağmen nicel olarak sonuçlar tek tip olmaktan uzaktır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular Okun (1970) tarafından bildirilen bulgular kadar sağlam değildir. Buna rağmen elde edilen sonuçlar istatistiksel anlamlılık açısından okun yasasının geçerliliğini desteklemektedir. Diğer taraftan nicel sonuçlar ülkeler arasında dikkat çekici şekilde farklılıklar göstermektedir.

Mankiw (2001) araştırmasında enflasyon ve işsizlik arasındaki kısa vadeli ilişkiyi incelemektedir. Bu denge iş çevrimleri teorisinin temel yapı taşları arasında yer almasına rağmen ekonomistler bu duruma tatmin edici bir cevap vermiş sayılmazlar. Enflasyon ve işsizlik arasındaki değiş tokuş güvenli bir yere

sahipken, enflasyon ve işsizlik arasındaki dinamik ilişki gizemini korumaya devam ediyor. “Yeni Keynesyen Philips Eğrisi” teorik açıdan cazip olsa bile sonuç itibari ile bir başarısızlıktır. Appleton ve Song (2008), Çin’in kentsel bölgelerinden alınan anket verilerine göre bireylerin yaşam memnuniyeti üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre yaşam memnuniyeti uluslararası karşılaştırmaların gerisinde kalmaktadır. Karşılaştırmada kullanılan kriterler uluslararası alanda kullanılan kriterler ile benzerdir. İşsizlik, gelir, evlilik, cinsiyet, sağlık ve yaş gibi standart kriterler kullanılmıştır. Diğer bir ilgi çekici sonuç ise komünist parti üyeliği ve siyasi katılımın yaşam memnuniyetini artırdığı sonucudur. Krause ve Lubik (2007) işgücü piyasasındaki araştırma ve eşleşme anlaşmazlıkları için Yeni Keynesyen Ekonomik bir model önermektedir. Önerilen bu model, karşı olgusal koşullar temelinde işgücü piyasası dinamikleri üretmektedir. Bu modelde; (i) Beveridge eğrisi (iş ilanları ile işsizlik arasında negatif bir ilişki) oluşmamakta, (ii) Ücretin sabitlenmesi (işgücü) negatif bir ilişki oluşturarak işgücü piyasasının büyüklüğünü daha gerçekçi değerlere doğru yükseltmekte ve (iii) enflasyon ücretin sabitlenmesinden (işgücü) minimum derecede (işgücü piyasası anlaşmazlıklarının uzun vadeli istidam ilişkilerine yol açması) etkilenmektedir. Sonuç olarak önerilen bu model, ilgili reel marjinal maliyetlerin ölçümü için Phillips eğrisindeki enflasyon, gerçek ücretten bağımsız olarak değişen bugünkü bir değer bileşenini içermektedir. Nannestad ve Paldam (1994) yılında “The VP function: a survey of the literature on vote and popularity functions after 25 years” isimli yayınlamış olduğu çalışmada ekonomi ve seçimlerin birbiriyle olan ilişkisini incelemiştir. Lewis-Beck ve Stegmaier (2013) bu çalışmada, ekonomi ve seçimlerle ilgili yapılmış 16 çalışmayı incelemiştir. Sonuç olarak (Nannestad ve Paldam), ekonomi alanında yapılması planlanan uygulamalar ne kadar erken vurgulanırsa oy tercihi de o yöne doğru ilerlemektedir. Di Tella ve MacCulloch (2007) Easterlin paradoksunu (gelirde önemli bir artış sağlanmasına karşın mutluluk düzeyinin durağan kalması) yani mevcut gelirin fayda fonksiyonundaki tek değişken olmadığını araştırmaktadır. 1975-97 yılları arasındaki OECD’de yaşayan 350.000 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucunda; mutluluk ile gelir düzeyi, sosyal devlet anlayışı ve tahmini yaşam süresi beklentisi arasında pozitif ilişkili, haftalık ortalama çalışma süresi (saat), çevre düzeni, suç düzeyi, ticarete elverişlilik düzeyi, enflasyon ve işsizlik arasında ise negatif ilişkilidir. Yapılan analiz sonucunda sadece gelir düzeyinde değil diğer değişkenlerinde mutluluğu etkilediği görülmektedir. Mutluluğu sadece gelire bağlanmanın hatalı olduğu vurgulanmıştır.

Blanchard ve Katz (1997), Phelps (1967) ve Friedman’ın (1968) geliştirmiş olduğu “doğal işsizlik oranı” üzerine yapılmış çalışmaları incelemiştir. İnceleme sonucunu, (a) teorik ve (b) ampirik başlıkları altında toplayarak yorumlamışlardır. Teorik inceleme; (i) işgücü piyasası, işsiz olanların ve daha iyi bir iş arayanların olduğu yüksek düzeyde bir trafik görülmesi ve (ii) rekabetçi bir ortamın doğması sonucu firma ve işçiler arasında ücret farklılıklarının işsizliğe neden olduğu sonucu elde edilmiştir. Ampirik incelemede; (i) ücret eğrisi ve (ii) 1970’lerden itibaren Avrupa’da işsizlikle ilgili yapılmış çalışmalar olduğu

görülmektedir. Çalışmanın sonucunda; işgücü piyasası alanında yapılan çalışmalar ile makroekonomi alanında yapılan çalışmaların entegre edilerek ortaklaşa araştırmalar yapılması gerektiği önerilmektedir. Clark (2012) 1961-2008 arasındaki veriler kullanılarak ABD GSYİH büyümesinin yoğunluk tahminlerini, işsizliği, enflasyonu ve federal fon oranı Bayes Vektör Otoregresyonu (BVAR) kullanılarak tahminlemesi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda; yoğunluk tahminlerinde BVAR modelinin kullanılması tahminlerin gerçek zamanlı doğruluğunu önemli ölçüde artırdığı vurgulanmaktadır. Ghosh (2015) 1984-2013 yılları için 50 ABD eyaleti ve Columbia bölgesinde yer alan tüm ticari bankalar ve tasarruf kurumları için bankacılık sektörüne özgü ekonomik belirleyicileri incelenmektedir. Daha büyük sermayelendirmelerin likidite riskleri, düşük kredi kalitesi ve daha yüksek maliyet verimsizliği takipteki alacakları önemli ölçüde artırmaktadır. Ayrıca reel GSYH artışı ve reel kişisel gelir artışı takipteki alacakları azaltırken enflasyon ve devlet işsizlik oranlarındaki olumsuz gelişmelerin takipteki alacakları önemli ölçüde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Değerlendirilen makalelere genel olarak bakıldığında çalışmalar 1992 yılı ile 2016 yılları arasında dağılım göstermektedir. 2000 yılına göre bir değerlendirme yapılmak istenirse 2000 yılı öncesine ait altı çalışma bulunurken 2000 ve sonrası yıllara ait 24 makale bulunmaktadır. Çalışmaların işsizlik, enflasyon reel ücret katılıkları, para politikasının işleyişi, Philips Eğrisi, Okun Yasası, stagflasyon, NAIRU, doğal işsizlik oranı ve faiz oranları çalışmaların genel olarak üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır. Ek olarak yapılan çalışmaların ABD (Clark (2012), Ghosh (2015), Leduc ve Liu (2016), Gordon (1997), Clark ve McCracken (2001), Cogley ve Sargent (2001; 2005), Stock ve Watson (1999), Di Tella vd. (2001), Primiceri (2005) ve OECD ülkeleri (Di Tella ve MacCulloch (2007), Alesina ve Roubini (1992), Arulampalam vd. (2000) ile ilgili olduğu da dikkat çeken bir diğer husustur.

SONUÇ

Enflasyon ve işsizlik ile mücadele geçmişten bu yana ekonomik problemler arasında ülkelerin gündemini oldukça meşgul eden başlıklar arasında yer almaktadır. Konu ile hem siyasetçiler hem de iktisatçılar oldukça yakından ilgilenmişlerdir. Enflasyon ve işsizlik konuları bireylerin refah seviyesini yakından ilgilendirdiği kadar siyasileri de oy potansiyeli açısından ilgilendirmektedir. Düşük enflasyon ve işsizlik bireylerin mutluluğuna pozitif katkı sağlarken siyasilerinde oy potansiyeline olumlu katkı sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman konunun birçok kesimin gündemini meşgul etmesi anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu çalışma ise konu ile ilgili olarak kapsamlı bir bakış oluşturmayı amaçlamaktadır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki üzerine yapılmış çalışmaların yazar, kurum, ülke ve atıf ağları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. WoS çekirdek koleksiyonunda 1980-2022 yılları arasında yapılmış 2382 adet çalışma analize tabi tutulmuştur. Yıl kısıtı 1980'den başladığı için konu ile alakalı otorite kabul edilebilecek bazı çalışmalar (Philips (1958), Samuelson ve Solow, (1960), Friedman

ve Schwartz (1963), Phelps (1967), Friedman (1968), Lucas (1972), Sargent ve Wallace (1975), Kydland ve Prescott (1977)) analiz kapsamına girmemiştir.

Çalışmaların yıllara göre değerlendirmesi yapıldığında 2000 yılından sonra konu ile ilgili yapılmış çalışmaların artış göstermeye başladığı 2005 yılında ise ciddi bir artış gerçekleşerek yayın sayısında ciddi bir yükseliş trendi oluşmuştur. Yıllara göre yayın ve atıf sayılarında tepe noktaları olarak 2020 yılında 135 yayın sayısı ve 2022 yılı ilk 9 ay için 3411 atıf sayısı gözükmektedir. Doküman türlerine göre dağılıma bakıldığında %79,26'sı makale ve %11,54'ü bildiridir. Genel olarak bakıldığında iki yayın türü toplam çalışmaların %90,8'ini oluşturduğu görülmektedir. Çalışmaların indeks türüne göre dağılımına bakıldığında ise SSCI %68,73, CPCI-SSHI %13,08, ESCI %11,38 olarak gözükmekte olup üç indeks türünün toplam payı %93,19'dur. Yayıncılar açısından bakıldığında ise Elsevier ve Wiley olmak üzere iki büyük yayıncının diğer yayıncılara göre daha etkin olduğu gözükmektedir. Ülkeler açısından yayınların değerlendirilmesine bakıldığında ise ABD, İngiltere ve Almanya'nın diğer ülkelere göre açık ara önde olduğu gözükmektedir. Yine ülke işbirliği açısından bakıldığı zaman ABD'nin işbirliği ağ merkezinde olduğu gözükmektedir. Çalışmaların ortalama dağılımına (30) bakıldığında ise 62 çalışma ile Türkiye ortalama üzerinde bir performans sergilemiştir. Atıf sayısı, çalışma sayısı ve toplam bağlantı gücü açısından öne çıkan kurumlar ise; atıf sayısı/çalışma sayısı açısından Harvard Üniversitesi dikkat çekerken, çalışma sayısı ve atıf sayısı açısından National Bureau of Economic Research (NBER) dikkat çeken kurum olarak gözükmektedir. Toplam bağlantı gücü açısından ise Centre for Economic Policy Research (CEPR) ön plana çıkmaktadır. Çalışma kısıtları arasında en önemli faktör olarak gözükken anahtar kelimelerde ise öne çıkanlar “unemployment”, “inflation” ve “Philips Curve” dir. Ayrıca iktisadi görüş farklılığına bağlı olarak ortaya çıkan “natural rate of unemployment” ve “nairu” anahtar kelimelerinin kullanımları dikkat çeken diğer bir husustur. Çalışmadan elde edilen bulgular ile söz konusu bu çalışma özellikle enflasyon ve işsizlik üzerine yapılmış olan çalışmaların nereden nereye doğru evrildiği literatürün nasıl şekillendiğinin görülebilmesi açısından oldukça bilgi verici olmuştur. Ek olarak çalışma ile gelecekte yapılacak olan ve söz konusu değişkenleri konu edinen çalışmaların yapılmasında literatürdeki boşlukların tespit edilmesi açısından da analiz sonuçları önem arz etmektedir. Aynı zaman da çalışmadan elde edilen sonuçlar ile literatürün genel bir perspektiften incelenmesi ve araştırmacılar için kült kaynakların ve literatürde literatüre yön veren yazarların tespit edilmesi, anahtar kelimelerin araştırma kısıtı olarak uygun seçilmesi açısından bu alanda yazacak olan araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlayabilecektir.

Çalışma bibliyometrik bir araştırma olup elde edilen sonuçlar belirlenen kısıtlar etrafında şekillenmek mecburiyetindedir. Araştırmacılar konunun kapsamına göre farklı kısıtlar kullanarak farklı sonuçlar elde

edebilir. Çalışma için belirlenen kısıtlar çalışma kapsamı açısından en kapsamlı ve en doğru sonuçları verecek şekilde seçilmiştir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Ağcasulu, H., & Yavuz, İ. S. (2021). Yerel yönetimler ve bütçe ilişkisine yönelik akademik çalışmaların bibliyometrik analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 104–121.
- Alesina, A., & Roubini, N. (1992). Political cycles in OECD economies. *Review of Economic Studies*, 59(4), 663–688. doi:10.2307/2297992
- Alnajem, M., Mostafa, M. M., & ElMelegy, A. R. (2021). Mapping the First Decade of Circular Economy Research: a Bibliometric Network Analysis. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 38(1), 29–50. doi:10.1080/21681015.2020.1838632
- Appleton, S., & Song, L. (2008). Life satisfaction in urban china: components and determinants. *World Development*, 36(11), 2325–2340. doi:10.1016/j.worlddev.2008.04.009
- Arkelof, G. A. (2002). Behavioral macroeconomics and macroeconomic behavior. *American Economic Review*, 92(3), 411–433.
- Arulampalam, W., Booth, A. L., & Taylor, M. P. (2000). Unemployment persistence. *Oxford Economic Papers*, 52(1), 24–50. doi:10.1093/oenp/52.1.24
- Ball, L., & Mankiw, N. G. (2002). The NAIRU in theory and practice. *Journal of Economic Perspectives*, 16(4), 115–136. doi:10.1257/089533002320951000
- Bar-Ilan, J. (2008). Informetrics at the beginning of the 21st century-a review. *Journal of Informetrics*, 2(1), 1–52. doi:10.1016/j.joi.2007.11.001
- Barsky, R. B., & Kilian, L. (2001). Do we really know that oil caused the great stagflation? a monetary alternative. *The National Bureau of Economic Research*, 16(1), 137–183. doi:10.1162/088933601320224900
- Bernanke, B. S., Gertler, M., & Watson, M. (1997). Systematic monetary policy and the effects of oil price shocks. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1997(1), 91–157. doi:10.2307/2534702
- Blanchard, O., & Galí, J. (2007). Real wage rigidities and the new keynesian model. *Journal of Money, Credit and Banking*, 39(1), 35–65. doi:10.1111/j.1538-4616.2007.00015.x
- Blanchard, O., & Galí, J. (2010). Labor markets and monetary policy: A new keynesian model with unemployment. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(2), 1–30. doi:10.1257/mac.2.2.1

- Blanchard, O., & Katz, L. F. (1997). What we know and do not know about the natural rate of unemployment. *Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 51–72. doi:10.1257/jep.11.1.51
- Calvo, G. A. (1983). Staggered prices in a utility-maximizing framework. *Journal of Monetary Economics*, 12(3), 383–398.
- Clark, T. E. (2012). Real-time density forecasts from Bayesian vector autoregressions with stochastic volatility. *Journal of Business and Economic Statistics*, 29(3), 327–341. doi:10.1198/jbes.2010.09248
- Clark, T. E., & McCracken, M. W. (2001). Tests of equal forecast accuracy for overlapping models. *Journal of Econometrics*, 29(3), 85–110. doi:10.1002/jae.2316
- Coggan, P. (2020). A History of the world economy from the iron age to the information age. Nantes: The Economist Newspaper.
- Cogley, T., & Sargent, T. J. (2001). Evolving post-World War II U.S. inflation dynamics. *NBER Macroeconomics Annual*, 16(1), 313–373. doi:10.1162/088933601320225026
- Cogley, T., & Sargent, T. J. (2005). Drifts and volatilities: monetary policies and outcomes in the post WWII US. *Review of Economic Dynamics*, 8, 262–302. doi:10.1016/j.red.2004.10.009
- Crafts, N., & Toniolo, G. (1996). Economic growth in Europe since 1945. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çelikkaya, S., & Atila, M. (2020). Göç ve kalkınma ilişkisine yönelik bir inceleme: Web of Science veri tabanına dayalı bibliyometrik ağ analizi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 350–267.
- Çizmecioglu, S., & Akman, A. Z. (2021). Blok zincir ve kripto para konularının bibliyometrik bir analizi: 2015-2020 dönemi. *Business Economics And Management Research Journal*, 4(1), 1–16.
- Depren, Ö., Kartal, M. T., & Kılıç, D. S. (2018). Borsalarda oynaklık üzerine yayınlanmış akademik çalışmaların bibliyometrik analizi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 1–15.
- Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2006). Some uses of happiness data in economics rafaël. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 25–46.
- Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2007). Gross national happiness as an answer to the Easterlin paradox? *Journal of Development Economics*, 86(1), 22–42. doi:10.1016/j.jdeveco.2007.06.008
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American Economic Review*, 91(1), 335–347. doi:10.1257/aer.91.1.335
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: how great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831. doi:10.1007/s11192-015-1645-z
- Erdem, E. (2006). Osmanlı para sistemi ve taşış politikası: Dönemsel bir analiz. *Bankacılar Dergisi*, 56, 10–28.

- Fahimnia, B., Sarkis, J., & Davarzani, H. (2015). Green supply chain management: A review and bibliometric analysis. *International Journal of Production Economics*, 162, 101–114. doi:10.1016/j.ijpe.2015.01.003
- Fischer, S. (1977). Long-term contracts, rational expectations, and the optimal money supply rule. *Journal of Political Economy*, 85(1), 191–205.
- Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1963). *Monetary history of the United States: 1867-1960*. New Jersey: Princeton University Press.
- Friedman, Milton. (1968). The role of monetary policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1–17. doi:10.4324/9781912281091
- Ghosh, A. (2015). Banking-industry specific and regional economic determinants of non-performing loans: Evidence from US states. *Journal of Financial Stability*, 20, 93–104. doi:10.1016/j.jfs.2015.08.004
- Gordon, R. J. (1997). The time-varying NAIRU and its implications for economic policy. *Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 11–32. doi:10.1257/jep.11.1.11
- Gordon, R. J. (2000). Does the “new economy” measure up to the great inventions of the past? *Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 49–74. doi:10.1257/jep.14.4.49
- Gökmenoğlu, M., & Yavuz, İ. S. (2022). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik çalışmaların bibliyometrik ağ analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 231–252.
- Hansen, P. R., Lunde, A., & Nason, J. M. (2011). The model confidence set. *Econometrica*, 79(2), 453–497. doi:10.3982/ecta5771
- Hazlitt, H. (1965). *What you should know about inflation* (2. baskı). New Jersey: D. Van Nostrand Company.
- Hopkins, K. (1980). Taxes and trade in the Roman Empire (200 B .C. - A.D. 400). *Journal of Roman Studies*, 70, 101–125.
- Krause, M. U., & Lubik, T. A. (2007). The (ir)relevance of real wage rigidity in the New Keynesian model with search frictions. *Journal of Monetary Economics*, 54(3), 706–727. doi:10.1016/j.jmoneco.2005.12.001
- Kydland, F. E., & Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: The inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, 85(3), 473–492.
- Leduc, S., & Liu, Z. (2016). Uncertainty shocks are aggregate demand shocks. *Journal of Monetary Economics*, 82, 20–35. doi:10.1016/j.jmoneco.2016.07.002
- Lee, J. (2000). The robustness of Okun’s law: Evidence from OECD countries. *Journal of Macroeconomics*, 22(2), 331–356. doi:10.1016/S0164-0704(00)00135-X
- Lewis-Beck, M. S., & Stegmaier, M. (2013). The VP-function revisited: A survey of the literature on vote and popularity functions after over 40 years. *Public Choice*, 157(3–4), 367–385. doi:10.1007/s11127-013-0086-6

- Li, J., Burnham, J. F., Lemley, T., & Britton, R. M. (2010). Citation analysis: Comparison of Web of Science®, Scopus™, Scifinder®, and Google Scholar. *Journal of Electronic Resources in Medical Libraries*, 7(3), 196–217. doi:10.1080/15424065.2010.505518
- Liu, X., Zhan, F. B., Hong, S., Niu, B., & Liu, Y. (2012). A bibliometric study of earthquake research: 1900–2010. *Scientometrics*, 92(3), 747–765. doi:10.1007/s11192-011-0599-z
- Lucas, R. E. (1972). Expectations and the neutrality of money. *Journal of Economic Theory*, 4(2), 103–124. doi:10.1016/0022-0531(72)90142-1
- Maddison, A. (2007). *Contours of the world economy 1-2030 AD essays in macro-economic history*. New York: Oxford University Press.
- Mankiw, G. N. (1990). A quick refresher course macroeconomics. *Journal of Economic Literature*, 28, 1645–1660.
- Mankiw, N. G. (2001). The inexorable and mysterious tradeoff between inflation and unemployment. *The Economic Journal*, 111, 45–61.
- McNeill, H. W., Bentley, J. H., Christian, D., Croizier, R. C., McNeill, J. R., Roupp, H., & Zinsser, J. P. (2010). *Encyclopedia of world history* (2. bs.). Massachusetts: Berkshire Publishing Group LLC All.
- Merigó, J. M., & Yang, J.-B. (2017). A bibliometric analysis of operations research and management science. *Omega*, 73, 37–48.
- Moosavi, J., Naeni, L. M., Fathollahi-Fard, A. M., & Fiore, U. (2021). Blockchain in supply chain management: a review, bibliometric, and network analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 2, 1–15. doi:10.1007/s11356-021-13094-3
- Nannestad, P., & Paldam, M. (1994). The VP-function: A survey of the literature on vote and popularity functions after 25 years. *Public Choice*, 79(3–4), 213–245.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları* (5. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves, expectations of inflation and optimal unemployment over time. *Economica*, 34(135), 254–281.
- Philips, A. W. (1958). The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the united kingdom. *Economica*, 25(100), 283–299.
- Primiceri, G. E. (2005). Time varying structural vector autoregressions and monetary policy. *Review of Economic Studies*, 72(3), 821–853.
- Rocheteau, G., & Wright, R. (2005). Money in search equilibrium, in competitive equilibrium, and in competitive search equilibrium. *Econometrica*, 73(1), 175–202. doi:10.1111/j.1468-0262.2005.00568.x
- Rodrik, D. (2016). *İktisadı anlamak; iktisat neden işe yarar, ne zaman yanlış yapar ve aradaki farkı nasıl anlayabiliriz*. Ankara: Efil Yayınevi.

- Ruiz-Real, J. L., Uribe-Toril, J., Valenciano, J. D. P., & Gázquez-Abad, J. C. (2018). Worldwide research on circular economy and environment: a bibliometric analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(12), 1–14. doi:10.3390/ijerph15122699
- Samuelson, P. A., & Solow, R. M. (1960). Analytical aspects of anti-inflation policy. *The American Economic Review*, 50(2), 177–194.
- Santomero, A. M., & Seater, J. J. (1978). The inflation-unemployment trade-off: a critique of the literature. *Journal of Economic Literature*, 16(2), 499–544.
- Sargent, T. J., & Wallace, N. (1975). Rational expectations, the optimal monetary instrument, and the optimal money supply rule. *Journal of Political Economy*, 83(2), 241–254.
- Snowdon, B., & Vane, R. H. (2017). Modern makroekonominin temelleri, temelleri, gelişimi ve bugünü. Ankara: Efil Yayınevi.
- Staiger, D., Stock, J. H., & Watson, M. W. (1997). The NAIRU, unemployment and monetary policy. *Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 33–49. doi:10.1257/jep.11.1.33
- Stigler, G. J. (1947). Trends in Employment. G. J. Stigler (Ed.) *Trends in Output and Employment* (6-31) içinde. Massachusetts: NBER.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1999). Forecasting inflation. *Journal of Monetary Economics* 44, 292–335. doi:10.1016/B978-0-444-53683-9.00001-3
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2001), Vector autoregressions. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 101–115. doi:10.1002/9780470996249.ch33
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2002). Macroeconomic forecasting using diffusion indexes. *Journal of Business and Economic Statistics*, 20(2), 147–162. doi:10.1198/073500102317351921
- Şimşek, A. (2020). Girişimcilik alanında yapılmış yayınların bibliyometrik incelenmesi: web of science veri tabanı örneği. O. Çoban, A. Çelik ve M. Altuntaş (Editörler), *Ekonomik, Finans ve İşletme Yönetimi Alanında Güncel Gelişmeler-I* (73-97) içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şimşek, A., & Küçükeşmen, E. (2021). Web of science veri tabanında analitik hiyerarşi prosesiyle ilgili yayınların bibliyometrik analizi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 148–162. doi:10.47257/busad.1040086
- Taşçı, G., & Çelikkaya, S. (2021). Davranışsal iktisat bağlamında web of science veri tabanının bibliyometrik ağ haritalanması ile incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(41), 114–132.
- Tatom, J. A. (2013). Globalization and inflation. *A Swiss Perspective. Network Financial Institute*, 28(3), 523–545.
- van Eck, N. J., Waltman, L., & Noyons, E. C. M. (2010). A unified approach to mapping and clustering of bibliometric networks. *Journal of Informetrics*, 4(4), 629–635.
- Woodford, M. (2005). Firm-specific capital and the New Keynesian Philips Curve (Working Paper Series No. 11149). Massachusetts.

- Yüceer, S. E, & Tan, S. (2022). Tarım politikaları literatürünün bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 156–169.
- Zhuang, Y., Liu, X., Nguyen, T., He, Q, & Hong, S. (2013). Global remote sensing research trends during 1991-2010: A bibliometric analysis. *Scientometrics*, 96(1), 203–219. doi:10.1007/s11192-012-0918-z
- Zupic, I, & Čater, T. (2014). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472. doi:10.1177/1094428114562629

SAĞLIĞA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Melike TORUN*

Öz

Sağlık ekonomisi literatüründeki birçok çalışma, insan sağlığının belirleyicilerinden biri olan sağlık harcamalarındaki farklılıkların ekonomik büyüme üzerinde önemli bir faktör olduğuna işaret edilmektedir. Sağlığa dayalı büyüme hipotezine göre, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu doğrultuda çalışmada, ampirik yöntemle 1975-2020 yılları arasında Türkiye ekonomisi için sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki eş bütünlüşme ilişkisi doğrusal olmayan sınır testi yaklaşımı ile test edilmiş, eşbütünlüşmenin varlığının tespiti ile normal dağılmayan otoregresif dağıtılmış gecikme yaklaşımı (NARDL) modellemesi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, kişi başına sağlık harcamasındaki %1'lik pozitif şok, kişi başı gayri safi yurtiçi hasılda (GSYİH) %0,55'lik bir artışa sebep olurken, % 1'lik negatif şok kişi başı GSYİH'da % 0.26'lık azalışa sebep olmaktadır. NARDL model sonuçlarının sağlamlığı MSR modeli ile test edilmiştir ve sonuçların benzer şekilde örtüştüğü görülmektedir. Analizlerden elde edilen bulgulara dayanarak, incelenen dönemde Türkiye'de sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlığa Dayalı Büyüme Hipotezi, Ekonomik Büyüme, Sınır Testi, NARDL Modeli, Türkiye

JEL Kodları: C32, I10, F41, O11, O40

THE VALIDITY OF THE HEALTH BASED GROWTH HYPOTHESIS: THE TURKEY EXAMPLE

Abstract

Given the importance of human health as human capital to the national economy, it is emphasized in numerous studies in the health economics literature that differences in healthcare expenditures are a significant determinant of economic growth. The significance of the topic provided as the driving force behind this study, which aimed to use an empirical method to assess the validity of the health-based growth hypothesis for the Turkish economy between 1975 and 2020. The nonlinear bounds test approach was employed to test for cointegration between economic growth and healthcare expenditures, and the non-normally distributed autoregressive distributed lag approach (NARDL) modeling technique was applied to investigate cointegration. The study's findings show that a 1% rise in per capita healthcare expenditure increases per capita gross domestic product (GDP) by 0.55%, whereas GDP per capita declines by 0.26% in response to a negative shock of 1%. The MSR model was used to assess the robustness of the NARDL model results, and the results appear to be similar. The validity of the health-based growth hypothesis was established in Turkey over the time period taken into account based on the conclusions drawn from the analyses.

Keywords: Health-led Growth Hypothesis, Economic Growth, Boundary Test, NARDL Model, Turkey

Jel Codes: C32, I10, F41, O11, O40

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, melike.torun@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4828-9379>

GİRİŞ

Sağlık ekonomisi literatüründeki çok sayıda çalışma, sağlık harcamalarındaki farklılıkların ekonomik büyüme üzerinde önemli bir belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Ekonomik büyüme, büyük ölçüde sağlık harcamalarının ürünü olan iyileştirilmiş sağlık sonuçlarıyla bağlantılı olmaktadır (Aboubacar ve Xu, 2017).

Mushkin'in (1962), sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren "Sağlığa dayalı büyüme hipotezi" (SDBH)'ne göre, sağlık bir sermaye formudur. Mushkin'inin çalışmasını takiben, 1964 yılında Becker ve 1966 yılında Fuchs'da sağlık sermayesinin, beşerî sermaye stokunun bir bileşeni olduğuna dikkat çekmişlerdir (Chang ve Ying, 2006).

Fiziksel ve ruhsal sağlığı daha iyi olan bireylerin yaşam süresinin uzamasıyla, bireylerin daha uzun süre çalışma hayatına katılması, daha üretken ve verimli olmaları, daha yüksek kazançlar elde etmeleri toplam faktör verimliliğinin de artışına sebep olmaktadır. Aynı şekilde, sağlığı iyi olan çalışanların hastalık (ya da ailelerinde hastalık) sebebiyle işe gitmeme olasılıkları daha düşüktür. Buna karşın iş gücünün daha büyük kısmının fiziksel emek ile gerçekleştiği az gelişmiş ülkelerde, sağlığı işe gitmesine engel olan bireylerin hastalık, sakatlık sebebi ile saatlik gelirlerinden kısıntı yaşamaktadır (Schultz, 1999; Bloom, Canning, Sevilla, 2004).

Sağlık insan refahının çok önemli bir unsuru ve kapasiteleri geliştiren bir tür beşerî sermayedir. Daha iyi sağlığın, hane halkı gelirleri ve ekonomik büyüme üzerindeki önemli etkisi vurgulanmakta ve yoksulluğu azaltmak için kilit bir araç olduğu öne sürülmektedir (Bloom ve Canning, 2003). Dolayısı ile sağlık hizmetlerine yatırım yaparak beşerî sermaye biçimindeki işgücü kalitesi ile verimliliğinin artması, uzun vadede ekonomik büyümeyi destekleyici etki yapmaktadır. Diğer bir anlatımla içsel büyümenin arkasındaki ana itici güç beşerî sermaye birikimidir ve bu şekilde sağlık hizmetlerine yapılan harcamalar gelir seviyesinin yükselmesi ile ekonomik genişlemeyi teşvik edici rol oynayabilir (Bloom vd., 2004; Penghui, Xicang, Haili, 2022).

Sağlık sermayesi teorisi, sağlık yatırımlarının sağlık sonuçlarını iyileştirme çabasında önemli olduğunu varsaymaktadır. Literatürde tanımlanan sağlık yatırımı düzeyinin önemli bir ölçüsü, bir ülkedeki sağlık harcamalarının düzeyidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı düzeylerde de olsa, sağlık harcamalarında dünya genelinde artış görülmektedir. Uluslararası sağlık harcamalarındaki artış, ekonomik kalkınma niyetlerini yansıtmamanın yanı sıra, ülkenin yaşam standardını yükseltmenin önemini de göstermektedir. Bu sebeptendir ki, belli dönemler itibarıyla sağlık harcamalarındaki artış ekonomik büyümenin de üzerinde gerçekleşmiştir (Wang, 2011). Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020)'nün raporuna göre, 2018'de dünya çapında sağlığa harcanan miktar 8,3 trilyon ABD dolarına, diğer bir ifade ile dünya

GSYİH'sının %10' una ulaşarak son yıllarda ilk kez sağlık harcamaları GSYİH'den daha yavaş artış göstermiştir.

Sağlığın, ortalama yaşam süresi ile temsil edildiği literatür çalışmaların ampirik bulgularında, daha yüksek milli gelir ve sağlık harcamaları olan ülkelerde yaşam beklentisinin de yüksek olduğu söylenmektedir. Kişi başına düşen fiili sağlık harcamasında %10'luk bir artışın, ortalama yaşam süresinde 3,5 aylık bir iyileşme ile bağlantılı olduğu sonucuna varılmıştır. Sağlık harcamalarında son 20 yıllık süreçteki artış göz önüne alındığında, ortalama yaşam süresinde 42,4 aylık bir artış olduğu düşünülmektedir (OECD, 2017).

Bu çalışmada, Türkiye'de 1975-2020 döneminde artan sağlık harcamaları ile büyüyen ekonomi arasında bir ilişki olup olmadığı belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere ampirik literatürde Türkiye'de SDBH'nin geçerliliğini test eden çalışmalar sınırlı sayıda olmakla birlikte, çalışmalarda doğrusal zaman serisi modelleri kullanılmaktadır. Bu açıdan doğrusal olmayan zaman serileri yöntemleri (nedensellik ilişkisi) ile yapılan bu çalışmanın mevcut literatüre katkıda bulunulması hedefi, çalışmanın motive edici unsurudur.

Çalışmanın geri kalanında, literatür incelemesi bölüm 2' de verilirken, çalışmada kullanılan verilerin ve modelin anlatımı bölüm 3' de sunulmuştur. Ekonometrik bulgular bölüm 4' de sunulurken, çalışma sonuç kısmı ile sona ermektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları ve bu yönde politika uygulamaları açısından oldukça önemlidir. Politika yapıcılara yön göstermesi, uluslararası karşılaştırmalar açısından sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde, farklı dönemler ve metodolojik yöntemlerle birçok çalışmada analiz edilmiştir. Gerek ülkelerin ekonomik koşulları ve sağlık harcamalarının özellikleri gerek ampirik yöntemlerin çeşitliliği bakımından, literatürde evrensel olarak kabul görmüş tek bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.

Sağlığa dayalı büyüme hipotezini destekleyen çalışmalardan biri olan Bloom vd.'nin 2004 yılında yaptıkları çalışmada, 1960-1990 yıllarında farklı ülkelerde sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Ekonomik çıktı olarak GSYİH alınırken, fiziksel sermaye, işgücü, insan sermayesi (ortalama eğitim süresi, ortalama iş hayatında çalışma süresi ve yaşam beklentisi (sağlık) modele dahil edilen bağımsız değişkenlerdir. Analiz sonucunda sağlığın, ekonomik büyüme üzerinde istatistiki

olarak anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz bulgusuna göre; popülasyondaki ortalama yaşam süresindeki bir yıllık iyileşme, ekonomik çıktıda %4'lük bir artışa sebep olmaktadır.

Chang ve Ying (2006) çalışmalarında, sağlık harcamalarının beşerî sermayeye brüt bir yatırım oluşturduğunu ve standart Solow büyüme modeli (1957) yatırım özelliklerine uygun olduğu varsayımını yapmaktadır. Sağlık sermayesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için, 15 OECD ülke verisini analizlerine dahil ederek Solow'a dayalı teorik bir model oluşturulmuştur. Regresyon analizlerinin sonucu, geleneksel tahminlerle tutarlı çıkmıştır.

Wang (2011), 31 farklı ülkenin verilerini panel regresyon analizi ve Kuantil modeli kullanarak incelediği çalışmasında, orta ve yüksek düzeyde ekonomik büyümeye sahip ülkelerde, 1986-2007 yılları arasında sağlık harcamalarının ilgili ülke ekonomileri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Gong, Li, Wang (2012) çalışmasında, Arrow-Romer üretim fonksiyonu ve Grossman fayda fonksiyonu ile genişletilmiş bir Ramsey modeli kullanarak sağlık yatırımının fiziksel sermaye birikimi ve uzun vadeli ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre; artan sağlık sermayesi her zaman ekonominin büyümesine yardımcı olurken, sağlığın ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkisi fiziksel sermayenin genişlemesini nasıl etkilediğine bağlı olmaktadır. Diğer bir anlatımla, çalışmada, sağlığa aşırı yatırım yapılmasının, fiziki sermaye yatırımıyla rekabet edebileceği ve dışlama etkisi sebebiyle fiziki sermaye oluşumunu etkileyebileceği için ekonomik büyümeye zarar verebileceği konusu vurgulanmıştır.

Naidu ve Chand (2013), Pasifik Adalarındaki ülkeler kapsamında yaptıkları regresyon analizi sonucunda, sağlık harcamalarının ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Bu ülkelerdeki iyileştirilmiş sağlık hizmetlerinin, Okyanusya bölgesinin ulusal refahını arttıracığı ve kişi başına sağlığı iyileştirerek mortalitenin (belirli bir hastalığa bağlı olan ölüm) azalacağı da çalışmanın diğer sonucu olarak öne sürülmüştür. Aboubacar ve Xu (2017), GMM modelini kullanarak, 1995-2014 yılları arasında Sahra-altı Afrikan ülkelerinin ekonomik büyümelerinde, sağlık harcamalarının önemli bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Wang ve Lee (2018), 24 farklı ülkeyi analizlerine dahil ederek yaptıkları çalışmada, 1999-2012 yılları arasındaki dönemde hayat sigortası pazarındaki büyümenin sağlık harcamalarındaki büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırmıştır. Panel data analizi bulgularına göre; hayat sigortası genişlemesi hakkındaki asimetrik bilginin sağlık harcamalarındaki artış ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini etkilediğini göstermektedir. Düşük büyüme rejiminde, negatif hayat sigortası büyümesi sağlık harcamalarını ve ekonomik büyümeyi artırıcı etki yapabilir. Bu durumda olumlu bir geri

besleme etkisine sahip olduğu söylenebilirken, hayat sigortasındaki artışın yüksek olduğu zamanlarda, ekonomik büyümenin sağlık harcamalarındaki artışı uyarırken sağlık harcamalarındaki büyümenin ekonomik büyümeyi azaltıcı etki yapacağı sonucuna varılmaktadır.

Yang (2020), 2000'den 2016'ya kadar 21 gelişmekte olan ülkenin çalışmasında, farklı seviyelerde beşeri sermayenin olduğu durumları göz önüne alarak, ekonomik büyüme ile ulusal sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yaparak incelemiştir. Çalışmanın bulguları farklı seviyelerdeki beşeri sermaye koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Beşeri sermaye seviyeleri yüksek olduğunda, gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarının ekonomik etkisi olumlu olurken, beşeri sermaye seviyeleri düşük olduğunda, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatif olmaktadır.

Yakın dönem çalışmalarından biri olan Gaies (2022), küresel sağlık krizi olarak bilinen, COVID-19 pandemisinde, gelişmekte olan ülkelerdeki artan sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Gaies (2022) çalışmasında, Yang (2020)'ın çalışmasındakine benzer şekilde analizinde farklı beşeri sermaye düzeylerini göz önüne alırken yanında farklı fiziki sermaye seviyeleri ile bir dizi sağlık harcaması göstergelerini de analizine dahil etmiştir. Çalışma bulguları; kamu ve özel sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığı, buna karşılık dış kaynaklı sağlık harcamalarının böyle bir etkisi olmadığı yönündedir.

Türkiye'de sağlığa dayalı büyüme hipotezini analiz eden çalışmalar incelendiğinde; Atılğan, Kılıç, Ertuğrul'un (2017), 1975-2013 yılları arasında Türkiye'deki ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında eş bütünleşme olup olmadığını ARDL modeli ile test ederek, sağlığa dayalı büyüme hipotezini destekleyen bulgulara ulaştıkları görülmektedir.

Fourier Toda-Yamamoto nedensellik ve Fourier Engle-Granger eşbütünleşme testlerini kullanarak yaptığı çalışmasında Özer (2021), Türkiye'de 1975'ten 2019'a kadar sağlık harcamaları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma bulgularına göre, incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde % 1'lik artış olması, sağlık harcamalarında % 0,32'lik bir artışa sebep olmaktadır. Buradan yola çıkarak, ülke genelinde, ekonomik büyüme oranı gibi sağlığı etkileyen faktörler ile gelir arasında tek yönlü bir ilişki olduğu (büyümeye dayalı sağlık hipotezi) savunulmaktadır.

Kutlu (2021), 1990-2019 dönemleri arasında Türkiye'de SDBY'nin geçerliliğini, ARDL sınır testi yaklaşımı ile test etmiştir. Çalışmanın bulguları, uzun vadede hane halkı nihai tüketim harcamalarının, doğrudan yabancı yatırımların ve kişi başına düşen sağlık harcamalarının kişi başına gelir üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de 1975’ten 2018’e kadar olan sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğine dair Esen ve Keçili (2022) tarafından yapılan çalışmada, doğum ağırlığı, hane halkı tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar ile ticaret gibi kontrol değişkenleri analize dahil edilmiştir. Zaman serisi modelleri kullanılarak yapılan çalışmada, Granger nedensellik testi sonuçları, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa vadeli tek yönlü bir bağlantı olduğunu tespit etmiştir. Diğer yandan Özer (2021)’in “büyümeye dayalı sağlık hipotezini” destekleyen çalışmasının aksine, Türkiye örneğinde çalışmaların çoğu sağlığa dayalı büyüme hipotezini destekler yönde olduğu tespit edilmiştir.

Literatür genelinde Türkiye için sağlığa dayalı büyüme hipotezini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu ve mevcut çalışmaların çoğunda da doğrusal zaman serisi modellerinin kullandığı görülmüştür. Bu amaçla, çalışmada hipotezin Türkiye ekonomisi için geçerliliği doğrusal olmayan zaman serileri yöntemleri kullanılarak analiz edilmiş ve literatüre katkıda bulunması hedeflenmiştir.

VERİ ve YÖNTEM

Çalışmada sağlık harcamaları (SAG) ve ekonomik büyümeye (GSYİH)’a ait veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma İstatistikleri veri tabanından sağlanmıştır. Tüm değişkenler, popülasyon serileri kullanılarak kişi başı terimlere çevrilmiştir. Bu makalenin temel amacı, 1975-2020 döneminde Türkiye için sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğinin analiz edilmesidir. Model spesifikasyonundan önce, modelin hesaplanmasında verilerin ampirik tahmin için daha etkili ve güvenilir hale gelmesi, diğer bir anlatımla, literatüre paralel olarak esneklik değerleri ile çalışmak için kullanılan değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır.

Kullanılan model spesifikasyonu aşağıda (1) numaralı eşitlikte sunulmaktadır.

$$LKBGSYİH_t = \alpha_0 + \alpha_1 LKBSAG_t + u_t \quad (1)$$

Yukarıdaki 1 numaralı eşitlikte gösterilen ekonomik büyümeyi temsil eden LKBGSYİH bağımlı değişkeni, 2015 sabit dolar fiyatlarıyla kişi başı GSYİH serisinin doğal logaritmasını, LKBSAG ise 2015 sabit dolar fiyatlarıyla kişi başı sağlık harcamaları serisinin doğal logaritmasını, son olarak u_t terimi ise hata terimini ifade etmektedir.

Analize başlamadan önce, zaman serilerine dayalı ekonometrik modellerde serilerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bir zaman serisinde durağanlık, zaman içinde sabit ortalama ve varyansın olması ve otokovaryansının zamana bağlı olmaması anlamına gelmektedir (Abolghasemi, Beh, Tarr, Gerlach 2020). Durağan olmayan zaman serilerinin modellemede kullanılması, değişkenler arasında sahte regresyon

ilişkisi çıkarabileceği için hatalı test sonucuna neden olabilmektedir (Mele ve Magazzino, 2021). Bu sebeple çalışmada birim kök olup olmadığını araştırmak için, öncelikle diğer geleneksel birim kök testlerine göre avantajlı olan Ng-Perron (2001) testi kullanılmıştır. Literatürde yapısal kırılmanın göz önüne alınmadığı eleştirisini alan Ng-Perron (2001) testinin ardından, ADF birim kök testinin geliştirilmiş bir versiyonu olan ve zamanla doğrusal dinamik bir yapıya dönüşen (Rahman ve Saadi, 2008; Mohamed ve Nageye, 2021) Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır.

Zivot-Andrews (1992) birim kök testinde, yapısal kırılma zamanın içsel olarak belirlenmesinin, ampirik çalışmalarda daha önce kullanılan geleneksel testler tarafından önerilen birim kök hipotezinin sonuçlarını tersine çevirebileceğini görülmektedir. Diğer bir anlatımla, içsel olarak tahmin edilen bir yapısal değişime izin vermesi sebebiyle çalışmada Zivot-Andrews (1992) testi (Rahman and Saadi, 2008) tercih edilmiştir.

Durağanlık testlerinden sonra serilerin zaman serilerinin doğrusal olup olmadığını test etmek için Brock, Dechert, Scheinkman ve LeBaron (1996) tarafından yayınlanan BDS bağımsızlık testi yapılmıştır. BDS (1996) testinin sıfır hipotezi “zaman serileri doğrusal olarak bağımlıdır”, olarak kurulmaktadır (Maiti, Grubisic, Vukovic, 2020). BDS testinin, doğrusal tahmin modelinin hata terimlerine uygulanması sonucunda, tahminden geri kalan bağımlılık yapısının ve ihmal edilen doğrusal olmayan kısmın belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Alp ve Kırkbeşoğlu, 2015). Buna ilaveten, BDS testi, zaman serilerinde tahmin modelinin ne derece iyi olduğunun test edilmesi için de kullanılmaktadır (Gutierrez, Carranza, Carrasco, 2019).

Bu çerçevede, Pesaran, Shin, Smith (2001) tarafından geliştirilmiş olan doğrusal otoregresif gecikmesi dağıtılmış (ARDL) modelinin doğrusal olmayan modeller için de kullanımını literatüre kazandıran Shin, Yu, Greenwood-Nimmo (2014)'nun geliştirmiş olduğu doğrusal olmayan ARDL (NARDL) modeli kullanılmış ve modeldeki değişkenler arasında asimetrik bir eş bütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı asimetrik sınır testi yardımıyla test edilmiştir (Güler, 2021). NARDL modelinin ardından MSR (Markov Dönüşüm Regresyon Modelleri) kullanılarak Türkiye için sağlığa dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir.

Pesaran vd. (2001)'nin önerdiği kısıtsız hata düzeltme modelinin (UECM) tahminine dayanan sınır testinin çalışmaya uyarlanmış hali (2) numaralı denklemde yer almaktadır.

$$\Delta LKBGSYH_t = \alpha_0 + \alpha_{1,i} \sum_{i=1}^m \Delta LKBGSYH_{t-i} + \alpha_{2,i} \sum_{i=0}^m \Delta LKBSAG_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Doğrusal olmayan sınır testi analizinde Shin vd. (2014) asimetrik etkilerin belirlenmesine yardımcı olan, seçilen bağımsız değişkenler için pozitif ve negatif kısmi toplam ayrıştırılmaları kullanan doğrusal kısıtsız hata düzeltme modelini genişletmiştir (Shin vd., 2014; Ertuğrul ve Ayhan, 2022). NARDL modelinde² bağımlı değişken üzerinde doğrusal olmayan bir etkiye sahip olup olmadıklarını görmek için bağımsız değişkenler pozitif ve negatif parçalara ayrılmaktadır (Chowdhury, Meo, Uddin, Haque, 2020). Çalışmada kişi başına sağlık harcamaları negatif ve pozitif kısmi parçalara ayrılmış ve (3) numaralı eşitlikte sunulmuştur.

$$LKBSAG_t^+ = \sum_{m=1}^t \Delta LKBSAG_t^+ = \sum_{m=1}^t \max (\Delta LKBSAG_t^+, 0)$$

$$LKBSAG_t^- = \sum_{m=1}^t \Delta LKBSAG_t^- = \sum_{m=1}^t \min (\Delta LKBSAG_t^-, 0) \quad (3)$$

Shin vd. (2014) tarafından önerilen doğrusal olmayan kısıtsız hata düzeltme modelinin çalışmamıza uyarlanmış hali (4) numaralı eşitlikte sunulmaktadır.

$$\Delta LKBGSYH_t = \alpha_0 + \alpha_{1,i} \sum_{i=1}^m \Delta LKBGSYH_{t-i} + \alpha_{2,i} \sum_{i=0}^m \Delta LKBSAG^+_{t-i} + \alpha_{3,i} \sum_{i=0}^m \Delta LKBSAG^-_{t-i} + \alpha_4 LKBHSYH_{t-1} + \alpha_5 LKBSAG^+_{t-1} + \alpha_6 LKBSAG^-_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Doğrusal olmayan sınır testi modeli ile eş-bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra NARDL modeli tahmin edilerek uzun dönem katsayılar elde edilmiştir.

NARDL modeli tahmin edildikten sonra sonuçların sağlamlığını kontrol etmek için sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği MSR modeli³ ile de tahmin edilmiştir. MSR modelinde düşük ve yüksek oynaklık rejimleri olmak üzere iki rejim tanımlanmaktadır. MSR modelinin çalışmamıza uyarlanmış hali denklem (5) ve (6)'da sunulmaktadır.

Düşük Oynaklık Rejimi:

$$LKBGSYH_t = \alpha_{1,0} + \alpha_{1,1} LKBSAG_{t-i} + \varepsilon_{1,t} \quad (5)$$

² NARDL modelin geleneksel modellerden bazı üstün yanları vardır. NARDL model eş-bütünleşmeyi ve asimetrisi birlikte tahmin etmesi sebebiyle, yumuşak geçişli hata düzeltme modellerinden (ECM) daha üstündür. Ayrıca NARDL modeli, küçük örneklerde daha güçlü sonuçlar vermektedir (Kartal, Ertuğrul, Ulussever, 2022).

³ MSR modeli, rejim olasılıkları için birinci dereceden bir Markov süreci ile basit dışsal olasılık modellerinin genişletilmiş bir versiyonudur (Kartal vd., 2022).

Yüksek Oynaklık Rejimi:

$$LKBGSYH_t = \alpha_{2,0} + \alpha_{2,1}LKBSAG_{t-1} + \varepsilon_{2,t} \quad (6)$$

Denklem (5) ve (6) da α_{10} ve α_{20} rejim bağımlı sabit terimleri; α_{11} ve α_{21} otoregresif katsayıları ve ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimlerini göstermektedir (Kartal vd., 2022).

BULGULAR

Uygulamalı modellemede, analizin ilk kısmı serilerin durağanlığının incelenmesi aşamasıdır. Çalışmada serilerin duranlığının analizi için öncelikle geleneksel Ng-Perron (2001) testi yapılmıştır. Ng-Perron testinin ardından, içsel olarak tahmin edilen bir yapısal değişime izin veren Zivot Andrews (1992) testleri yapılmıştır. Ng-Perron (2001) ve Zivot Andrews (1992) testleri LKBGSYİH ve LKBSAG verilerinin I(1) yani birinci farkı alındıktan sonra durağan olduklarını göstermektedir. Çalışmadaki serilerin durağanlık analizi için kullanılan birim kök testlerinin sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Ng-Perron Testi				
	MZ_a	MZ_t	MSB	MPT
LGSYİH	-8.78	-2.00	0.22	10.70
LPETROL	-7.85	-1.98	0.25	11.60
Δ LGSYİH	-21.96*	-3.22*	0.14*	1.43*
Δ LPETROL	-21.99*	-3.23*	0.14*	1.40*
Düzyer değişkenler için Ng-Perron Kritik değerleri; %1 için sırasıyla; -23.80, -3.42, 0.14, 4.03 ve % 5 için sırasıyla -17.3, -2.91, 0.17, 5.48.				
Fark değişkenleri için Ng-Perron Kritik değerleri; %1 için sırasıyla; -13.80, -2.58, 0.17 ve 1.78; %5 için sırasıyla -8.10, -1.98, 0.23 ve 3.17.				
* %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyini gösterir.				
Zivot Andrews Testi				
LGSYİH	-4.246	Δ LGSYİH	-8.249*	
LPETROL	-3.701	Δ LPETROL	-8.857**	
Düzyer veriler için kritik değerler %1=-5.570 ve %5=-5.080		Fark veriler için kritik değerler %1=-5.340 ve %5=-4.930		

Durağanlık analizinden sonra BDS testi yapılarak değişkenlerin doğrusallıkları analiz edilmiştir. BDS testi sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. BDS Testi Sonuçları

Boyut	LKBGSYİH	LKBSAG
	BDS İstatistiği	BDS İstatistiği
2	0.182 [0.000]	0.183 [0.000]
3	0.297 [0.000]	0.304 [0.000]
4	0.370 [0.000]	0.381 [0.000]
5	0.416 [0.000]	0.435 [0.000]
6	0.449 [0.000]	0.472 [0.000]
Gözlem	46	46

Not: BDS testinin temel hipotezi, verilerin bağımsız ve aynı şekilde dağıldığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 2 incelendiğinde değişkenlerin doğrusal olduğu temel hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla, BDS testi incelenen değişkenlerin doğrusal olmadığını göstermektedir.

Serilerin doğrusal olmadığı tespitinin ardından, eş bütünleşme analizine geçilmiştir. Bu aşamada Shin vd. (2014)'nin geliştirdiği doğrusal olmayan sınır testi analizi yapılmıştır. Temel hipotez eş-bütünleşme olmaması biçiminde kurulmaktadır. Tablo 3'de doğrusal olmayan sınır testi analize ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3. Doğrusal Olmayan Sınır Testi Sonuçları⁴

F İstatistiği	Kritik Değerler (%1 Anlamlılık Düzeyinde)	
	Alt Sınır	Üst Sınır
9.15	4.13	5.00

Tablo 3’de hesaplanan F istatistiğinin üst sınırın üstünde bulunduğu görülmekte ve bu sebeple eş bütünleşmenin olmadığı temel hipotezinin kabul edilemeyeceği tespit edilmiştir. Sınır testi sonucuna göre, modeldeki değişkenler arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi vardır. Eş bütünleşme denkleminin elde edilebilmesi için NARDL modelinin tahmin aşamasına geçilmiştir. Tablo 4’te NARDL modelinden elde edilen uzun dönem katsayılar ve hata düzeltme katsayısı yer almaktadır.

Tablo 4. NARDL Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayılar ve Hata Düzeltme Katsayısı

NARDL (1,2,1) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayı Değerleri		
Değişkenler	Katsayı Değerleri	T İstatistiği
LKBSAG_POS	0.551	3.346*
LKBSAG_NEG	-0.256	-2.956*
C	8.613	2.065**
NARDL (1,2,1) Modelinden Elde Edilen Hata Düzeltme Katsayı Değeri		
Değişkenler	Katsayı Değeri	T İstatistiği
ECT(1)	-0.139	-2.825*
Hata Terimi Testleri ⁵		
X^2_{BG}	1.268 [0.303]	
χ^2_{WHITE}	0.456 [0.503]	
X^2_{RAMSEY}	2.011 [0.151]	

⁴ Doğrusal olmayan sınır testi analizinde hesaplanan F istatistiği tablo kritik alt ve üst değerleri ile karşılaştırılır. Hesaplanan F istatistiği üst değer üstünde ise eş bütünleşme olmaması temel hipotezi reddedilir. Alt sınırın altında ise temel hipotez reddedilemez. Hesaplanan F istatistiği alt ve üst sınır arasında ise bir karar verilememektedir (Narayan ve Narayan, 2004).

⁵ NARDL (1,2,1) modeli hata terimi test sonuçlarına göre otokorelasyon, değişen varyans ve yanlış belirleme sorunları bulunmamaktadır (Ertuğrul ve Ayhan, 2022).

Not: * %1 ve ** %5 anlamlılık düzeylerini gösterir.

Tablo 4'te görülen NARDL model sonuçlarına göre, kişi başına sağlık harcamalarında %1 pozitif şok olması durumunda, kişi başı GSYİH'da %0.55 artış meydana gelmektedir. Diğer yandan, kişi başına sağlık harcamalarındaki %1 negatif şok kişi başı GSYİH'da %0.26 azalışa sebep olmaktadır. Bu durumda, kişi başı sağlık harcamalarındaki pozitif ve negatif şokların kişi başı GSYİH üzerindeki etkisinin asimetrik olduğu sonucuna varılmaktadır. NARDL model sonuçlarının kontrol edilmesi amacıyla MSR model tahminlemesi yapılmıştır. MSR modelinin sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. MSR Model Sonuçları

Değişken/Model	Katsayı Değerleri
Rejim 1: Düşük Oynaklık	
LKBSAG	0.458*
C	5.831*
Rejim 2: Yüksek Oynaklık	
LKBSAG	0.533*
C	5.551*

Not: *%1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan MSR modeli sonuçlarına göre düşük oynaklık rejiminde kişi başı sağlık harcamalarındaki %1'lik artış meydana geldiğinde, kişi başı GSYİH'da %0.46'lık bir artış görülmektedir. Buna karşın, yüksek oynaklık rejiminde ise kişi başı sağlık harcamalarında %1 artış olması, kişi başı GSYİH'da %0.53'lük artışa yol açmaktadır.

MSR modeline ait bulguların NARDL modeli sonuçları ile örtüştüğü tespit edilmiştir. Bu tespiti dayanarak, çalışmadaki NARDL ve MSR modeli sonuçları Türkiye'de sağlık harcamalarının GSYİH üzerindeki pozitif etkisi olduğunu ifade eden sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu savunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'nin 1975'den 2020'e kadar olan genel sağlık harcamaları ile büyüyen ekonomi arasındaki ilişkiyi, sağlığa dayalı büyüme hipotezi çerçevesinde doğrusal olmayan zaman serileri yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır.

Ekonomik büyümeyi temsil eden GSYİH ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin tespitinde önce serilerin durağan olup olmadıkları geleneksel NG-Peron testi ve yapısal kırılmalı birim kök testi Zivot Andrews ile kontrol edilmiştir. Ardından BDS testi ile serilerin doğrusal olup olmadıkları incelenmiş ve incelenen serilerin doğrusal olmadığı sonucuna varılmıştır.

Bunun üzerine ampirik modelleme için doğrusal olmayan zaman serisi modelleri kullanılmıştır. Önce değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi doğrusal olmayan sınır testi analizi ile incelenmiştir. Sınır testi sonucuna göre, modeldeki değişkenler arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Eş bütünleşme denkleminin elde edilebilmesi için NARDL modelinin tahmin aşamasına geçilmiştir.

NARDL model sonuçlarına göre kişi başına sağlık harcamalarındaki %1 pozitif şokun kişi başı GSYİH'da %0.55'lik artışa, %1 negatif şokun ise kişi başı GSYİH'da %0.26'lık azalışa yol açtığı ortaya konmuştur. Bu bulgular literatürde yer alan Mushkin (1962); Bloom vd. (2004); Chang ve Ying (2006); Beraldo, Montolio, Turati (2009); Wang (2011); Atılgan vd. (2017); Esen ve Keçili (2022)'nin çalışmaları ile uyumludur. Bu durumda, kişi başı sağlık harcamalarındaki pozitif ve negatif şokların kişi başı GSYİH üzerindeki etkisinin asimetrik olduğu görülmektedir.

NARDL sonuçların sağlamlığının testi için MSR modeli kurulmuştur. MSR modeli sonuçlarına göre düşük oynaklık rejiminde kişi başı sağlık harcamalarında %1'lik artış olması, kişi başı GSYİH'da %0.46'lık artışa, yüksek oynaklık rejiminde kişi başı sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ise kişi başı GSYİH'da %0.53'lük artışa yol açtığı görülmektedir. MSR modelinin bulguları ile NARDL modeli sonuçlarının örtüşmesi sonucunda, Türkiye'de sağlık harcamalarının GSYİH üzerinde pozitif yönde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, incelenen dönem içerisinde Türkiye'de sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Bu bulgular literatürde yer alan Mushkin (1962); Bloom ve Canning (2000); Chang ve Ying (2006); Wang (2011) ve Atılgan vd. (2017)'nin çalışmaları ile uyumludur.

Bu çalışmanın sonuçları akademisyenler, uygulayıcılar ve politika yapıcılara yön göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ülke içindeki sağlık harcamalarının istikrarlı bir ekonomik büyüme süreci açısından görevi daha iyi anlaşılmakta ve Türkiye'de sağlık sektöründeki yatırımların artması amacıyla

bütçenin sağlıkla ilgili harcamalara ayrılan kısmının gözden geçirilmesi, politikaların bu yönde incelenmesi ve gerektiği yerde revize edilmesi önerilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abolghasemi, M., Beh, E., Tarr, G., & Gerlach, R. (2020). Demand forecasting in supply chain: The impact of demand volatility in the presence of promotion. *Computers and Industrial Engineering*, 142, 106380.
- Aboubacar, B., & Xu, D. (2017). The impact of health expenditure on the economic growth in Sub-Saharan Africa. *Theoretical Economics Letters*, 7 (03), 615.
- Alp, Ö. S., & Kırkbeşoğlu, E. (2015). Sigorta endeksi getirisinin doğrusal olmayan yapısı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7 (13), 245-260.
- Atilgan, E., Kilic, D., & Ertugrul, H. M. (2017). The dynamic relationship between health expenditure and economic growth: is the health-led growth hypothesis valid for Turkey?. *The European Journal of Health Economics*, 18 (5), 567-574.
- Beraldo, S., Montolio, D., & Turati, G. (2009). Healthy, educated and wealthy: A primer on the impact of public and private welfare expenditures on economic growth. *The Journal of Socio-Economics*, 38 (6), 946-956.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2000). The health and wealth of nations. *Science*, 287 (5456), 1207-1209.
- Bloom, D., & Canning, D. (2003). The health and poverty of nations: from theory to practice. *Journal Of Human Development*, 4 (1), 47-71.
- Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: a production function approach. *World development*, 32 (1), 1-13.
- Broock, W. A., Scheinkman, J. A., Dechert, W. D., & LeBaron, B. (1996). A test for independence based on the correlation dimension. *Econometric Reviews*, 15 (3), 197-235.
- Chang, K., & Ying, Y. H. (2006). Economic growth, human capital investment, and health expenditure: a study of OECD countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 1-16.
- Chowdhury, M. A. F., Meo, M. S., Uddin, A., & Haque, M. M. (2020). Asymmetric effect of energy price on commodity price: New evidence from NARDL and time frequency wavelet approaches. *Energy*, 119461.
- Esen, E., & Celik Kecili, M. (2022). Economic growth and health expenditure analysis for Turkey: Evidence from time series. *Journal of The Knowledge Economy*, 13 (3), 1786-1800.

- Ertuğrul, H.M. & Ayhan, F. (2022). Türkiye’de savunma harcamaları GSYİH ilişkisinin doğrusal olmayan zaman serisi modelleriyle analizi, *e-ICOAEF IX International Conference on Applied Economics and Finance and Extended With Social Sciences*.
- Gaies, B. (2022). Reassessing the impact of health expenditure on income growth in the face of the global sanitary crisis: the case of developing countries. *The European Journal of Health Economics*, 23(9), 1415-1436.
- Gong, L., Li, H., & Wang, D. (2012). Health investment, physical capital accumulation, and economic growth. *China Economic Review*, 23 (4), 1104-1119.
- Gutierrez, A. N., Carranza, A. R., & Carrasco, A. G. (2019). Detecting nonlinear dynamics using BDS test and surrogate data in financial time series. *J Math Syst Sci*, 9.
- Güler, A. (2021). Reel döviz kuru şoklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetric etkileri: Türkiye için NARDL Yaklaşımından Kanıtlar. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 950-970.
- Kartal, M.T, Ertuğrul, H.M. & Ulussever, T. (2022). The impacts of foreign portfolio flows and monetary policy responses on stock markets by considering COVID-19 pandemic: Evidence from Turkey, *Borsa Istanbul Review*, 22 (1), 12-19.
- Kutlu, Ş. Ş. (2021). Türkiye ekonomisinde sağlığa dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğine ilişkin ampirik bir analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16 (64), 1808-1822.
- Maiti, M., Grubisic, Z., & Vukovic, D. B. (2020). Dissecting tether’s nonlinear dynamics during Covid-19. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6 (4), 161.
- Mele, M., & Magazzino, C. (2021). Pollution, economic growth, and COVID-19 deaths in India: a machine learning evidence. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 2669-2677.
- Mohamed, A. A., & Nageye, A. I. (2021). Measuring the effect of land degradation and environmental changes on agricultural production in Somalia with two structural breaks. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 32 (2), 160-174.
- Mushkin, S. J. (1962). Health as an Investment. *Journal of Political Economy*, 70 5, Part 2, 129-157.
- Naidu, S., & Chand, A. (2013). Does central government health expenditure and medical technology advancement determine economic growth rates in the Pacific island countries? *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 5 (3), 234-245.
- Narayan, S., & Narayan, P. K. (2004). Determinants of demand for Fiji’s exports: An empirical investigation. *The Developing Economies*, 42 (1), 95-112.
- Ng, S., & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69 (6), 1519-1554.
- OECD, (2017). *What has driven life expectancy gains in recent decades? A cross-country analysis of OECD member states*. Health at a Glance 2017. (Available:https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/health_glance-2017_en.pdf?expires=1670763699&andid=id&andaccname=guest&checksum=51C56989B0EDED06B62FE582BEC5B1B3)

- Özer, M. O. (2021). The relationship between health expenditures and economic growth: Evidence from Turkey. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 133-144.
- Pesaran, M.H, Shin, Y, & Smith R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.
- Penghui, X., Xicang, Z., & Haili, L. (2022). Direct and indirect effects of health expenditure on economic growth in China. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 28 (3)
- Rahman, A., & Saadi, S. (2008). Random walk and breaking trend in financial series: An econometric critique of unit root tests. *Review of Financial Economics*, 17 (3), 204-212.
- Schultz, T. P. (1999). Health and schooling investments in Africa. *Journal of Economic Perspectives*, 13 (3), 67-88.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In: Sickles, R., Horrace, W. (eds) *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*. Springer, New York, NY.
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39 (3), 312–320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
- Wang, K. M. (2011). Health care expenditure and economic growth: Quantile panel-type analysis. *Economic Modelling*, 28 (4), 1536-1549.
- Wang, K. M., & Lee, Y. M. (2018). The impacts of life insurance asymmetrically on health expenditure and economic growth: dynamic panel threshold approach. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 31 (1), 440-460.
- Yang, X. (2020). Health expenditure, human capital, and economic growth: an empirical study of developing countries. *International journal of health economics and management*, 20 (2), 163-176.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10 (3), 251-270.

KAMU HİZMETLERİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN SOYUT VE SOMUT ÖGELERİ ÜZERİNDEKİ ÇALIŞAN ALGISINA ETKİSİ*

Mehmet ÖLMEZ†

Öz

Kamu hizmetlerinin dijital ortamda gerçekleştirilmesi konusundaki ilerlemeler geleneksel örgüt kültürlerine sahip kamu idarelerinde dijital çağa uyum sağlayan bir çalışma ortamı tasarlama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada, dijital dönüşümün örgüt kültürünü oluşturan soyut ve somut temel öğeler üzerindeki çalışan algısına etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda araştırma örnekleminin seçildiği Bakanlık düzeyindeki kamu kurumunun toplam 1.090 çalışanından anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 21.0 ve AMOS 21.0 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Analizler sonucunda, kamu çalışanlarının kurumsal faaliyetlerinde dijital ortamda fiilen geçirdiği sürelerin kurum kültürünü oluşturan soyut ve somut kültür öğelerine yönelik algılarını pozitif yönde etkilediği, teknolojik dönüşümü benimseme düzeyi ve görevin teknolojiye bağımlılığının ise anlamlı bir etkisinin bulunmadığı, ayrıca kamu örgütlerindeki iletişim formunda bir değişim yaşandığı görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular, dijital çalışma alanlarına yönelik normların ve sembolik dijital materyallerin geliştirilmesinin, örgütsel iletişimde dijital iletişim ve yüz yüze iletişimden oluşan hibrit bir iletişim modelinin tercih edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Hizmetleri, Dijitalleşme, Örgüt Kültürü, Çalışan Algısı.

JEL Kodları: D23, H83, M14

THE EFFECT OF DIGITAL TRANSFORMATION IN PUBLIC SERVICES ON EMPLOYEE PERCEPTION ON THE INTANGIBLE AND TANGIBLE ELEMENTS OF ORGANIZATIONAL CULTURE

Abstract

Advances in the realization of public services in the digital environment reveal the need to design a working environment that adapts to the digital age in public administrations with traditional organizational cultures. In this study, the effects of digital transformation on employee perception on the intangible and tangible basic elements that make up the organizational culture were investigated. In this context, data were obtained from a total of 1,090 employees of the public institution at the Ministry level, from which the research sample was selected, by survey method. The analysis of the collected data was made with SPSS 21.0 and AMOS 21.0 statistical package program. As a result of the analyzes, the time spent by public employees in the digital environment in their corporate activities positively affects their perceptions of the intangible and tangible cultural elements that make up the corporate culture, the level of adoption of technological change and the dependence of the task on technology has found to have no significant effect, and there was a changing in the form of communication in public organizations. The findings obtained from the research reveal the necessity of developing norms and symbolic digital materials for digital workspaces and preferring a hybrid communication model consisting of digital communication and face-to-face communication in organizational communication.

Keywords: Public Services, Digitalization, Organizational Culture, Public Employees Perception.

JEL Codes: D23, H83, M14

*Bu çalışma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 08/03/2022 tarihli toplantısında alınan ve 14/03/2022 tarihli E-35853172-300-00002084994 sayılı yazılı ile tebliğ edilen kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Ayrıca çalışmada Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Doğan Nadi Leblebici danışmanlığında Mehmet ÖLMEZ tarafından "Dijitalleşmenin Örgüt Kültürüne Etkisi: Bir Alan Araştırması" başlığı ile yürütülen doktora tezinden yararlanılmıştır.

† Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mehmet.olmez@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9964-9947>

GİRİŞ

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri özellikle çalışanlar için zorunlu iş görme araçları haline gelmiştir. Yönetim bilişim sistemleri ve yerel ağlar, web odaklı çalışma kültürünü ortaya çıkarmış, yüksek hızlı yerel ağ olanaklarının kullanılmaya başlamasıyla çalışma ortamında verimlilik ve hız konusunda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır (Stallings, 2014, s. 37). Fiber optik kablolu ya da uydu bağlantılı veya kablosuz-dijital radyo dalgalarına dayalı iletişim sağlayan yeni teknolojiler nedeniyle dijital iletişim araçları örgütler açısından en önemli teknolojik olanaklardan birisi haline gelmiştir (Reddy, 1990, s. 235). İletişim yöntemlerinin dijital teknolojiye dayalı olarak değişmesi, uzaktan erişim yoluyla bilgi aktarımı ve iş görme yaklaşımının örgütlerde de benimsenmesini sağlamıştır.

Örgüt kültürü özel sektör veya kamu sektörü ayrımı gözetmeksizin tüm örgütlerde var olan, tarihsel olarak gelişen, örgütteki sosyal yapı içerisinde gömülü olarak bulunan ve örgüt üyelerinin algılayarak içselleştirdiği, temel değerler, örgütsel ideolojiler, varsayımlar, ritüeller, davranış kalıpları ve semboller gibi öğelerden meydana gelen bir kavramdır (Alvesson, 2002, s. 148). Bu bakımdan örgüt kültürü kavramı, örgüt yapısı içerisinde temel yapı taşı olarak değerlendirilebilecek teknoloji ve iletişim boyutlarıyla karşılıklı ve yakın bir ilişki içerisindedir.

Kamu kurumları açısından dijital devlet uygulamalarıyla kamu örgütlerinin iş akış yöntemleri ve metodolojileri dijital çevreden etkilenerek dönüşüme uğrayabilmekte, kamu hizmetlerinin sunumu ve kamu politikalarının geliştirilme süreçlerinde kurum içi ihtiyaçlara odaklı anlayıştan kullanıcı ihtiyaçlarına odaklanan ve kamu idarelerini yeniden yapılandıran bir dönüşüm söz konusu olmaktadır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2014, s. 2).

Kamu yönetiminde dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu hizmetlerinde kullanımının artmasıyla ortaya çıkan E-Devlet kavramıyla yakından ilişkilidir. Dünyada çok sayıda ülkede ve farklı şekillerde uygulama alanı bulan E-Devlet projelerinin başarısında, kamu otoritelerinin benimsediği vizyon, misyon ve stratejiler, dış çevre ve liderlik etkenlerinin yanında “devlet kültürü” de önemli bir değişkendir (Hassna, 2009, s. 362).

Literatürde temel devlet kültürünün yanında kamu kurumlarının yeni dijital kamu hizmeti anlayışına adapte olması, çalışanlarının dijitalleşen iş akış yöntemlerine uyumu ve dijital iletişim yöntemlerinin doğru bir şekilde kullanılması, dijital dönüşümün performansa ve verimliliğe etkileri gibi konularda örgüt kültürüne vurgu yapan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, kamu hizmetlerindeki dijital dönüşümün çalışanların örgüt kültürünü oluşturan soyut ve somut kültür öğelerine ilişkin algılarına etkisi araştırılmıştır. Teknolojide yaşanan hızlı dönüşüm süreçlerine uyum sağlanması konusunda önemli bir yere

sahip olan örgüt kültürü ve onu oluşturan temel öğelerin durumuna odaklanarak, kamu yönetimi literatürüne bu yönüyle katkı sağlamak ve uygulayıcılar için faydalı ve yeni bir bakış açısı geliştirmek amaçlanmıştır. Türk kamu yönetiminde dijitalleşen kamu hizmetlerinin örgüt kültürünü oluşturan temel öğeler üzerindeki çalışan algısına etkisini inceleyen ampirik yöntemlerle yapılmış araştırmaların sınırlı sayıda oluşu nedeniyle araştırmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZ GELİŞİMİ

Örgüt Kültürü Kavramının Temel Özellikleri ve Öğeleri

Örgütler içinde meydana geldiği daha büyük toplumsal yapının küçük birer bölümleridir. Örgüt amaçları, stratejileri, dahil olduğu sosyal yapı unsurlarından etkilenerek, amaç ve işlevlerinde bir toplumsal yapıdan diğerine farklılaşabilmektedirler (Parsons, 1960, s. 45). Örgütler, çeşitli mal ve hizmet üreten sosyal araçlar olduğu kadar, ritüeller, efsaneler, kendine özgü diğer törenler gibi kültürün görgül hallerini içeren ve kendisini popülasyon içerisinde diğerlerinden farklılaştıran somut biçimler de (artefaktlar) üretirler (Smircich, 1983, s. 344). Dolayısıyla, örgütler amaçlarına ve sosyal yapı içerisindeki fonksiyonlarına göre birbirinden farklı özelliklere sahiptirler.

Örgüt kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda, bu kavrama ilişkin standart bir tanımlama ortaya konulamamıştır. Örgüt kültürü çalışmalarında yazarların büyük çoğunluğu kültür kavramının; kabullenilmiş ve paylaşılan değerler, inançlar, altta yatan varsayımlar, normlar, beklentiler ve örgüt veya örgüt üyelerinin özelliklerine ilişkin tanımlamalardan oluşan bir olgu olduğu hususuna vurgu yapmaktadır. Kültürün çoğunlukla yazılı olarak ortaya konulmadığı, örgüt içinde yaşarken ve örgütün bir parçası olurken öğrenildiği belirtilmektedir (Kilmann, 1984, s. 48; Cameron ve Quinn, 2011, s. 18). Bazı araştırmacılar ise kültürün altında yatan değerlerin bir yansıması olan normlara vurgu yapmanın yanında, inançlar tarafından şekillenen ve kültürün bir dışa vurumu olan ritüeller, hikayeler, mitler ve sembollere odaklanmıştır (O'Reilly ve Chatman, 1991, s. 47; Barney, 1986, s. 657).

Schein'e göre (2004), kültürü oluşturan aşamalar birbiriyle etkileşim içerisinde 3 katmandan oluşmaktadır. İlk katmanda, geri planda kabullenilmiş inançlar, algılar, düşünceler ve hisler gibi kültürün altında yatan bilinçaltında kabullenilen temel varsayımlardır. Bu seviyeden sonra karşılıklı etkileşim ve geçirgenlik halinde bulunan, benimsenmiş değerler ve inançlar katmanı başlar. Burada stratejiler, hedefler ve benimsenmiş temel gerekçeyi niteleyen felsefe devreye girer. Kültürün artefaktlarını (görgül, somut ve sembolik çıktılar) etkileyen ve onlardan etkilenen bu katmandan sonra, örgüte özgün artefaktlar gün yüzüne çıkar. Kültürü simgeleyen bu katmanın temel özelliği ise örgütsel yapılar ve süreçlere ait somut ve görgül eserlerin/objelerin veya diğer sembollerin meydana getirilmiş olmasıdır (Schein, 2004, s. 26).

Semboller örgütler için belirli anlamlar ifade eden örgüt kültürünün önemli göstergeleridir. Örgüte özgü dil, kıyafetler, amblemler ve logolar gibi simgeler, sloganlar, toplantı ve törenler, örgütle üyelerini bütünleştiren, aidiyet duygularını güçlendiren ve dış çevreye karşı temsili uyaran olma işlevi gören örgüt kültürü sembolleridir. Semboller aynı zamanda örgüt içindeki güç ve statü farklılıklarını yansıtan, oda boyutları, mobilya v.b. özelliklerle ayırıştırıcı ve kurumsal kimliğin hiyerarşik yapısına özgü kültürel tutumlar hakkında da bilgi veren göstergelerdir (Berberoğlu, 1990, s. 158; Köse, Tetik ve Ercan, 2001, s. 126). Bunun yanında örgütsel değerlerin yayılmasına ve yerleşmesine yardımcı olan öykü/efsane/kahramanlar/mitler örgütün geçmişine yönelik kültürel taşıyıcılar olarak önemli işlevler görebilirler (Köse vd., 2001, s. 230) .

Örgüt kültürüne ilişkin araştırmaların bazılarında kültürün öğelerine ilişkin olarak, kültürü meydana getiren unsurlar ve örgüt kültürünün taşıyıcıları olmak üzere iki başlık altında bir sınıflandırma yapılabildiği görülmektedir. Bu sınıflandırmada genel unsurlar; değerler, normlar, inançlar ve varsayımlar olarak, taşıyıcı unsurlar ise seremoniler-törenler, hikayeler-mitler, dil, gibi artefaktlar olarak sıralanmaktadır (Unutkan, 1995, s. 49). Literatürde yaygın olarak ele alınan kültürün temel unsurlarına ilişkin kavramlar; kabullenilmiş varsayımlar/inançlar/sayıtlar, değerler, normlar, artefaktlar, ritüeller/törenler, kahramanlar, mitler, hikayeler ve sembollerden oluşmaktadır. Bunlar çoğunlukla örgüt üyeleri tarafından tam olarak anlamlandırılabilen kültürel unsurlardır.

Örgütlerde Kültür İle Çalışan Davranışı Arasındaki İlişki

Schein (2004) örgüt kültürü ile ilgili olarak “grup üyelerinin paylaştığı tarih” tanımlamasını kullanmaktadır. Ona göre, her sosyal grup kendi içerisinde bir kültüre sahiptir ve kültürün devamlılığı, grup üyelerinin tarihsel süreç içerisinde paylaştığı tecrübelerin duygusal yoğunluğu ve kültüre olan sadakatine bağlıdır (Schein, 2004, s.11). Birlikte çalışan bireylerin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan değerler ve inançlar ile yaygın davranış kalıpları bir sosyal sistem meydana getirebilir. Oluşan bu sosyal sistem karşılıklı bağımlı parçalardan oluşan bir bütün olarak görülebilir (Mouzelis, 2003, s.116).

O'Reilly ve Chatman (1991, s.48)'a göre sadece örgüte ve bireylere özgü belirli değerler konusunda güçlü ve yaygın bir uzlaşma olduğu zaman bir merkezi değerler sistemi ve kültür ortaya çıkabilir. Ayrıca, örgüt kültürü sosyal sistemin istikrara kavuşmasına yardımcı olan deneyimlerin bir yansıması olduğu kadar, çalışanlara bir kimlik verir ve aidiyet duygusu taşımalarına katkı sağlayan bir yapıtaşısı görevi görür (Cameron ve Quinn, 2011, s.19). Örgüt kültürünün işyerinde çalışanlarca olumlu karşılanmasının, onların kurum faaliyetlerine yüksek katılım sağlaması, yüksek motivasyon, örgüte bağlılık ve değişimleri

benimseme esnekliğine sahip olmaları gibi olumlu sonuçları olabilmektedir (Kishori ve Kanimozhi, 2021, s.1251).

Alvesson (2002, s.195) kültürü yalnızca bir davranış rehberi, sosyal bütünleşme ve uyumu anlamaya yarayan bir araç olarak değil aynı zamanda farklılaşma, tutarsızlık, çatışma, çelişki ve karışıklığa dair duyarlılık geliştirebilen teorik bir araç olarak görmek gerektiğini belirtmektedir. Örgütlerdeki alt gruplar kendi kültürünün yanında örgütün bütün kültürel çekirdeğinin özelliklerini de taşır. Alt gruplarda oluşan kültürel farklılıklar yabancılaşma veya çatışma davranışlarını hızlandırabilir (Cameron ve Quinn, 2011, s.22). Örgüt seviyesinde gruplar arasındaki rekabet ve çatışma davranışlarını anlayabilmek için örgüt yapısına sirayet eden kültürü incelemek gerekmektedir (Schein, 2004, s. xi, 108).

Örgüt Kültürünün Benimsenmesinde İletişim Etkeni

İletişim, bir gönderici ve alıcının olduğu içinde çeşitli mesajları barındıran semboller yoluyla insanlar arasında kurulan bir süreçtir. İletişim yoluyla insanlar birbirleriyle etkileşime girebilmekte ve aynı zaman da bilgi paylaşımı yapabilmektedir (Turban, McLean ve Wetherbe, 1996, s. 486). İçinde yaşanılan toplumun değerleri, kültürü, inanışları ve davranış kalıpları iletişim sayesinde öğrenilerek paylaşıldığından ve dış dünya ile etkileşim kurulmaya yaradığından, iletişim insanların bir arada yaşamalarının en önemli araçlarından biri olarak değerlendirilir (Bulduklu ve Karaçor, 2019, s.9).

Örgütlerde üst yönetim ile diğer örgüt üyeleri arasında veya örgüt üyelerinin kendi aralarında, değerler sistemi konusunda uzlaşma sağlanabilmesi, uyum sağlanabilmesi için doğru bir iletişim sisteminin bulunması gerekmektedir (Hofstade, 1981, s.30). Örgütsel iletişim, örgütlerin iç ve dış çevre ile olan ilişkilerinde geçerli olan planlı bir iletişim türüdür. Ortak değerlerin paylaşılması, koordinasyon ve ast-üst ilişkilerinin kurulması, sorunların çözülmesi ve bilginin paylaşımı için iyi işleyen bir iletişim yapısının kurulması gerekir. Her örgütün kendi özelliklerine göre iletişim yöntemleri farklılaşmaktadır. Hiyerarşinin ağır bastığı örgütlerde genelde yazılı ve resmi iletişim türü benimsendiği ileri sürülebilir (Akyazı, 2019, s. 19). Kamu idareleri geleneksel olarak hiyerarşiye dayalı bir örgütsel model ortaya koyduklarından yazılı ve resmi iletişim yönteminin örgütsel iletişimdeki fonksiyonelliği daha fazladır.

Teknoloji ve Örgüt Kültüründe Dönüşüm

Leavitt (1965) modelinde örgütler, birbiriyle etkileşim halindeki dört değişkenin bir arada hareket ettiği çok değişkenli bir sistem olarak görülmektedir. Görevler, yapı, teknoloji ve insanlardan oluşan bu değişkenler içinde insan değişkeni, örgüt kültürünün temel süjesi olan çalışanları ifade eder ve bu aşamada

diğer değişkenleri bağdaştırabilen, örgüt işlevlerine önemli ölçüde katkı yapabilen temel bileşen olarak “kültür” devreye girmektedir (Deshpade ve Webster, 1989, s.4).

Bilgi teknolojileri ve örgütler arasındaki etkileşim oldukça karmaşık bir niteliktedir. Örgüt yapısı, yönetim süreçleri, politikalar, kültür, üst yönetim kararları ve çevresel koşulları içeren bir dizi faktörün etkisi söz konusudur (Laudon ve Laudon, 2014, s.111). Alvesson (2002, s:26) örgütler için kültürün konumunu örgütsel yapı, strateji teknoloji ve işletme tarzı arasında merkezi bir konumda belirlemiştir. Bununla birlikte, strateji, yapı, kontrol ve kültür arasında karşılıklılık arz eden bir ilişki mevcuttur. Stratejiler yapı ve kontrol sistemleriyle uygulama alanı bulur ve çıktıları örgütsel kültür tarafından dönüştürülür (Hofstede, Hofstede ve Minkov, 2010, s. 315-317).

Alandaki birçok araştırmada örgüt kültürünün yavaş ve zor bir süreçle de olsa değiştirilmesinin söz konusu olabileceğine vurgu yapılmaktadır. Genel olarak teorik düzeyde ve uygulamada kültürün değiştirilmesinin zor olduğu konusunda görüş birliği var iken (Wilkins ve Ouchi, 1983, s. 478), aynı zamanda bilgi sistemleri ve teknolojilerinin dönüşümünün buna uyum sağlama gereği nedeniyle genel bir değişime neden olabileceği konusunda yaygın bir düşünce bulunmaktadır (Sarmento, 2005, s. vii; Hofstede, 1981, s. 26). Schein, örgütlerde kültürel değişim mekanizmalarına değinip birleşme ve devralma, yıkım ve yeniden ayağa kalkma, alt kültürlerin baskın çıkması, dış çevrenin etkisi gibi etkenleri sıralarken “teknolojinin baştan çıkarıcı etkisi” üzerinde durmuş, bir bakıma teknolojik yeniliklerin örgüt kültürünü değişime zorlayabileceğini ifade etmiştir (Schein, 2004, s. 292).

Yeni teknolojilerin örgüt yapısıyla uyumlaştırılması sürecinin yanında örgüt kültürü ile olan uyumu da yönetim açısından önemli bir konudur. Özellikle kültürel bir bariyerin oluşması, bir sosyoteknik sistem olarak görülen örgütler için risk faktörü olabildiği gibi teknolojik gelişmeden beklenen faydanın sağlanamamasına neden olabilmektedir (Sen, 2016, s. 10).

ÖRGÜTLERDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ

Modern işletmelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımıyla gerçekleşen dijital dönüşüm, başlarda yönetim açısından bir bocalama süreci yaşatsa da, finans, iş gücü, üretim teknikleri, karar verme süreçleri, strateji ve analiz çalışmaları gibi iş süreçlerinde köklü değişikliklere neden olmuştur (Lewis, 2006, s. 576). Bilişim sistemleri, dünyaya bağlanarak değer yaratan bilişim sistemleri öğelerinin (insan, süreç, bilgi kaynakları, iletişim altyapısı ve bilgisayar platformları) meydana getirdiği bir ağdır (Hsu, 2013, s. 9). Bilgiyi belirli amaçlarla toplayan, işleyen, depolayan, analiz eden ve yayan, girdilerle (veri, komut) belirli bir çıktı üreterek (raporlar, hesaplamalar) kullanıcılarına gönderilmesini sağlayan, geri bildirimler yoluyla bu süreci kontrol altında tutan, örgütler için gerekli bilgiyi ürün olarak ortaya çıkaran, örgütlerin verimli

çalışması konusunda yönetime destek sağlayan bilgi işlem modelleridir (Turban vd., 1996, s.7; Dondurmacı ve Çınar, 2014, s.26; Turban, Rainer ve Potter, 2003, s.15).

Örgüt yapısında inşa edilmiş bilişim sistemi öğeleri; bilgi kaynakları, iletişim altyapısı ve bilgisayarlardan oluşmaktadır. Web tabanlı bilişim sistemleri ise insanlar (internete giriş yapanlar), süreçler (bireysel yazılım ve uygulamalar, arama motorları), bilgi kaynakları, bilgisayar (donanım) ve altyapıdan (internet ve bireysel web sitelerinden oluşan ağlar) meydana gelmektedir (Hsu, 2013, s. 4-7).

Dijital İletişim Ağları ve Dijital Dönüşümün Kavramsal Boyutu

Dijital teknolojiler, internet, mobil teknolojiler ve araçlar, veri arama, toplama, analiz etme, geliştirme, dönüştürme ve dijital içerik sunma gibi uygulama ve hizmetlerin geliştirilmesini de kapsayan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin tamamından oluşmaktadır (OECD, 2014, s. 6). Dijital dönüşüm kavramı ise kişisel bilgisayarların kullanılması ile başlayan dijitalleşmenin internet, sosyal medya, yapay zeka, makine öğrenmesi, büyük veri, katmanlı, üretim, nesnelerin interneti ve bulut bilişim ile devam eden bir gelişim sürecini işaret etmektedir (Klein, 2020, s. 1001; Tutkunca, 2020, s. 74). Avrupa Komisyonunda (2019) dijital dönüşüm kavramı “gelişmiş dijital teknolojilerin füzyonu ve fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonu sonucu inovatif akıllı ürünlerin, iş süreçlerinin, iş modelleri ve hizmetlerinin ortaya çıkması” olarak tanımlanmaktadır (Klein, 2020, s. 998).

Dijital iletişim ağları temelde bir ağ yapısını işaret etmektedir. Özseven’e göre (2014, s:15) “birden fazla cihazın mevcut kaynakları ortak kullanmasına imkan sağlayan yapılar” ağ (network) olarak adlandırılır. Örgütlerde ki dijital teknolojiye dayalı ağlar kamusal telefon ağ trafiğindeki ağ anahtarlarından, internet, işyerlerindeki çalışma grupları, çalışma birimleri veya katlar arasında kurulan yerel alan ağlarına kadar, farklı ağ yapılarının bütününden oluşmaktadır (Laudon ve Laudon, 2014, s. 282).

Gelişen teknoloji ile birlikte, iş süreçlerinde kullanılan kişisel bilgisayar ürünleri ve masaüstü araçlardan hızlı bir şekilde mobil araçlara doğru kayan bir talep değişimi yaşanmaktadır. Yöneticiler bu teknolojileri çalışanlarıyla iletişim, işin koordinasyonu ve alınan kararlar için nitelikli bilgi sağlamak amacıyla kullanmaktadır. Örgüt yönetiminde ki bu değişim “mobil dijital platformlarının ortaya çıkışı” ifadesiyle vurgulanmaktadır (Laudon ve Laudon, 2014, s. 37). Kablosuz yerel ağların (Wireless LAN) akıllı telefonlar, tabletler gibi işyerinde ki basit diğer ağlarla birlikte örgüt içinde aktif kullanımı, bu teknolojilerin örgütlerde ki temel iletişim araçları haline gelmelerini sağlamış, kazanılan mobilite olanağı ile çalışma grupları, iş görenler ve örgüt genelinde daha yüksek performansa ulaşılmasına olanak tanımıştır (Stallings, 2014, s. 44).

Literatürdeki temel görüşlerden yola çıkarak, örgütler için dijital dönüşümü; örgütün yapı ve stratejileri, günlük faaliyetlerindeki iş süreçleri, çalışan yetkinlik ve performansının dijital yeterliliklerine göre değerlendirilmesi gibi yönetim süreçlerinde dijital teknolojilerin kullanılması, birbirleriyle dijital ağ ile iletişim kuran otomasyon süreçlerinin bulunduğu örgütsel faaliyetlerde dijital teknolojiye uygun parametrelerin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlayabiliriz.

Dijitalleşen Örgütlerde Birey-Teknoloji Etkileşimi

Örgütlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmaya başlanması, iş yapış yöntemlerini etkilediği kadar, yetki, görev ve sorumluluk dağılımını, bir bakıma örgüt yapısını teknolojik tabanlı olarak dönüştürmektedir (Findikli ve Rofcanin, 2016, s. 46). Clarke ve Clegg (2000, s:146) örgütlerin teknoloji yapısındaki paradigma dönüşümünü manuel/analog ve dijital ağ ayrımı ekseninde değerlendirmiştir. Yöntemler arasındaki farklılıkların tespiti temelinde şekillenen bu değerlendirmede artık fizikselden elektroniğe, basılı kopyadan dijital kopyaya, sabit bilgisayarlardan modüler teknolojiye, dolayısıyla “bit” temelli işlevselliğe doğru bir dönüşüm yaşandığına vurgu yapılmaktadır.

İş yapış yöntemlerinin manuel/analog formundan dijital ağlara dayalı mobilitesi yüksek bir forma doğru değişmesinin, örgütlerde tekil bir mekan ve teknolojiye dayalı anlayıştan çoklu ortam ve modüler teknolojinin kullanıldığı, yüz-yüze iletişimin zayıflayarak dijital ağ iletişimine doğru evrilen yeni bir iletişim formunun ortaya çıkmasına neden olduğu ileri sürülebilir.

İnternet ve intranet gibi yeni dijital ağ teknolojilerinin kullanımı işyerlerinde çalışanların zaman kısıtı problemlerini çözmeye yardımcı olduğu gibi bilgi paylaşımının olumlu etkisiyle ekstra yük ve ek işlerden kurtulmalarını sağlayabilmektedir (Cong, Li-Hua ve Stonehouse, 2007, s. 256).

Hsu'ya göre (2013, s:23) bilişim sistemleri, dijital ağlarla diğer insanların dahil olabildiği dış dünyayla, örgütler arasında bağlantı kurduğu için bir noktada insani değer ağlarının bir konsorsiyumu halini alarak sosyolojik bir vakaya dönüşmektedir. Teknoloji ile bireyler arasındaki etkileşimde, insanların teknolojiyi zamanla özümsemesi, davranışlarını dönüştürmesi ve uyum sağlaması beş farklı sürecin sonunda meydana gelmektedir. Bu süreçler; sosyalizasyon süreci, yükümlülükler, ödüllendirmeler, algılama ve yeniden tasarlama ve son olarak yayılma süreçlerinden oluşmaktadır (Goodman, Griffith ve Fenner, 1990, s. 56).

Dijital Dönüşümün Örgütsel İletişime ve Örgüt Kültürüne Etkileri

Bilgi iletişim teknolojileri, bilgisayar ağları, e-posta, veri tabanları, video-konferans teknolojileri ve diğer yazılım tabanlı araçların kullanımının artmasıyla, iş hayatında ve sosyal hayatta bireyler arasındaki iletişim kolaylaşmıştır (Sozen ve Sagsan, 2009, s. 179). Yang ve Lin (2022, s:8) yaptıkları araştırmada son dönemde bilişim teknolojilerinin örgütlerde üst ve ast arasındaki ilişkilerde özellikle yüz-yüze iletişimin sınırlı olduğu geniş alana yayılmış örgütlerde veya spesifik görevlerde, örgütsel iklimin ve düzenin sağlanması için destekleyici unsur olarak önemli görevler üstlendiğini ortaya koymuştur. Çalışanların kendilerini ifade edebilmelerinde ve bilgi paylaşımı için dijital iletişim olanaklarının örgütsel yapı içerisinde özellikle iletişim boyutuyla önemli bir yeri vardır.

Dijitalleşme ile birlikte yüz-yüze iletişimin dışında e-posta, video-konferans ve toplantılar, sanal toplantı uygulamaları, sms gibi anlık ve düşük maliyetli teknolojik iletişim olanakları ortaya çıkmıştır (Olsen, 2005, s. 74). Bu süreçte ortaya çıkan yeni teknolojiler yüz yüze iletişim formunu da köklü biçimde değiştirmeye başlamıştır. Örneğin “metaverse” teknolojisinin getirdiği yeniliklerle mimik ve jestleri kullanabilme, yazılı veya sözlü iletişim kurabilme yeteneğine sahip avatarlar sayesinde yüz-yüze iletişime benzer etkileşimler kurabilme olanağı ortaya çıkmıştır (Atabay ve Aytekin, 2022, s. 29).

Sosyolojik bakımdan toplumlarda kullanılan dil ve etkileşim, sözlü veya beden diline bağımlıyken, dijital alanda iletişim yazı, resim veya grafiklere dayalı olarak gerçekleşmektedir (Dijk, 1997, s. 46). İletişim akışındaki değişim, e-posta vb. teknoloji tabanlı etkileşim ile yüz-yüze iletişim arasında sunulabilecek bilginin kapsamının darlığı ve diğer farklılıklar nedeniyle, yüz-yüze iletişime göre fazlasıyla politik bir özellik gösterebilmektedir (Rochelau, 2003, s. 35).

Örgütlerde iletişim yöntemine göre alıcıya iletilebilecek bilginin düzeyi hakkında; yüz-yüze iletişimde en zengin seviyede olmak üzere, telefonla iletişimde yüksek seviyede, kişisel yazışmalarda (mektup gibi) orta seviyede, resmi yazışmalarda (duyuru, doküman gibi) düşük seviyede ve sayısal ve biçimsel bilgisayar formatında en düşük seviyede olmak üzere hiyerarşik bir sıralama yapılabilmektedir (John ve Zixiu, 2005, s. 267).

Bilgisayar teknolojileri tamamen yeni bir insan-makine etkileşimi ve yine tamamen yeni sanal alanda gerçekleşen insan-insan etkileşimi yaratmaya başlamıştır. Kablosuz iletişim teknolojileri de bireylerin mekan ve zaman bağımlılığından kurtulmalarına yardımcı olan, hızlı bir iletişim ortamı sağlayan iletişim araçları olarak ön plana çıkmıştır. Bu yeni iletişim alanlarına çoğunlukla “siberalanlar-cyberspace” adı verilmektedir (Macfadyen, 2006, s. 143; Mezgar, 2006, s.1096; Turban vd., 2003, s. 18).

Teknolojik dönüşüm ya da dijitalleşme süreci, özellikle internetin etkisiyle, insanların yüz-yüze iletişim kurarak sosyalleşmek yerine daha çok bu teknolojik imkanların sunduğu iletişim kanallarını kullanmayı tercih etmelerine neden olmaktadır (Koç ve Kılınç, 2020, s.26). Görüntülü konferans yöntemleri gibi uygulamalarla yüz-yüze iletişim bir bakıma dijital alana taşınmaya başlamış, örgütler ya hibrit çalışma modellerine veya dijital platformlara özgülenmiş sanal işletmelere dönüşmeye başlamışlardır (Atabay ve Aytekin, 2022, s.22).

Dijital ağların iletişim boyutuyla örgütlerdeki etkileri aynı zamanda örgüt kültürünün paylaşılması süreçlerinde de kendisini göstermektedir. John ve Zixiu'ya (2005, s.273) göre “bilgisayar tabanlı iletişim teknikleriyle örgüt içi grup üyelerinin iletişimleri artırılarak, sanal grup çalışmalarının etkililiği ve grup üyelerinin örgütsel normları paylaşabilmelerine katkı sağlanabilir”. Ayrıca, siber alan ağlarında bilgisayar teknolojilerinden oluşan ağ, kültürel yapı süreçlerine şekil verebilmektedir. Bireyin buradaki iletişimi kültürle veya kültürün içinde gerçekleşen insan-makine etkileşiminden oluşmaktadır (Macfadyen, 2006, s.147).

Dijital Dönüşümün Kamu Yönetimine Etkileri

Kamu kurumlarında çalışma hayatı; bürokrasinin hakim olduğu, karar almada yöneticilerin özerkliğinin düşük ve prosedürlerin fazla olduğu, amaçlara ulaşmaktan ziyade kurallara uyma gereksiniminin ön planda olduğu, düşük riskle kamu yararına odaklanıldığı örgütsel özellikler göstermektedir (Reddick, 2012, s. 9). Kamu yönetiminde de diğer yönetim türlerinde olduğu gibi verileri toplama, kaydetme, işleme ve bir iletişim yöntemiyle paylaşmaya dayanan etkili bir veri tabanı sistemine ihtiyaç duyulur. Diğer örgütlenme modellerinden farkı genellikle çok daha fazla ve geniş kapsamlı veri üzerinde çalışılmasıdır (Thomas, 1971, s.13). Bilginin şekli ve uygulaması bakımından, kamu örgütleri özel sektöre göre daha fazla insan temellidir ve informel sosyal grupların etkisi altında kalabilmektedir (Bensghir ve Sagsan, 2009, s. 75).

Günümüzün internet çağında “tek durak işlem noktası” hizmet anlayışı, kamu örgütleri için işlevsel bölümlendirme ve coğrafi alan farklılığına dayalı kamu görevleri için yeni bir alternatif olarak görülmektedir (Ho, 2002, s. 436). Teknolojinin etkisiyle yeni bir kamu yönetimi anlayışı ortaya çıkmakta, web 2.0 ile birlikte özellikle vatandaş-devlet etkileşimi ve E-demokrasi alanında gelişen internet teknolojisinin kullanımıyla kamu yönetiminde dijital dönüşümün hızlanacağı beklentisi bulunmaktadır (Anttiroiko, 2009, s. 60).

Devlet yönetiminde teknolojinin kullanılması konusundaki ilerlemelerle internet ve web temelli hizmet olanağı ortaya çıkmış, bilişim teknolojileri temelinde bir dijital çağ yönetişimi dönemi başlamış, bu

gelişmelerden sonra devlet yönetiminde internet kullanımı hem devlet hem de vatandaşlar açısından her geçen gün artan oranda önemli bir uygulama haline gelmiştir (Yıldız, 2008, s. 54; Dunleavy, Margets, Bastow ve Tinkler, 2005, s. 478). E-Devlet esasında kamu kurumlarının vatandaşlar, işletmeler ve diğer kamu kuruluşlarıyla ilişkilerinde internet ve ağ teknolojilerinden oluşan dijital uygulamaların bütünüdür (Laudon ve Laudon, 2014, s. 87). Bu kavram OECD Kamu Yönetişim Komitesi tarafından devlet yönetimiyle ilişkilendirilerek “devletin daha iyi yönetebilme aracı olarak bilgi iletişim teknolojileri ve özellikle internetin kullanması” ve “kamu değeri yaratılmasında devletin modernizasyon stratejileriyle uyumlu olarak dijital teknolojilerin kullanılması” olarak tanımlanmıştır (OECD, 2014, s. 6).

Kamu hizmetlerinde dijital dönüşümün örgüt kültürüne etkisi

Kamu yönetiminde, E-Devlet hizmetlerinde kullanılan teknolojiler için uygulama çerçevesi, kurumsal amaçların etkilediği ve kurumsal düzenlemeler ile karşılıklı etkileşimin oluşturduğu örgüt şekilleri ve bürokratik ağların kullanılan teknolojiyle entegrasyonu ve karşılıklı uyumunun bir sonucu olarak kamu hizmeti çıktısına ulaşılması şeklinde işlemektedir (Fountain, 2001, s. 11). E-Devletin getirdiği yeni paradigmada, yönetim bilişim sistemlerindeki gelişmenin de etkisiyle, kamu kurumlarında üst-ast ilişkisine dayalı bürokratik vurgu ve hiyerarşik iletişime dayalı geleneksel hizmet anlayışı yerine, yeni bir modelle çok merkezli ağ yapısı, basamaklar arasında doğrudan iletişim ve hızlı geri bildirim döngüsüne odaklanılmaktadır (Ho, 2002, s. 437).

Bilgi yönetim süreçlerinin her aşamasında örgütsel kültürün kapsayıcı ve bütüncül bir etkisi söz konusudur (Cong vd., 2007, s.253). Teknik bilgiye açık olmayan bir bürokratik kültür, bilişim teknolojilerinin işlevselliğini etkileyebilmektedir (Dunleavy, Margets, Bastow ve Tinkler, 2006, s. 6). Bazı araştırmalarda, kültürel bariyerlerin dijital devlet dönüşümlerini negatif yönde etkilemediği, diğer örgütsel sorunların ise dijital devlet dönüşümünü negatif etkilediği, bu nedenle dijital dönüşüme karşı geliştirilen örgütsel sorunların yönetsel aktiviteler ile azaltılabileceği ifade edilmektedir (Tangi, Janssen, Benedetti ve Noci, 2021, s. 7).

Gelinen aşamada çalışan kabulü ve ilgisinin hayati önemde olduğu “memur tabanlı” uygulamalardan çok, bilgi teknolojileri, yerel alan ağları, proje yönetim yazılımları, merkezi planlama ve entegre hizmet sağlayan yeni teknolojiler sayesinde bürokratik direncin kırıldığı, dijitalleşmeye dayalı ve web tabanlı ileri seviye yöntemlerin kullanımına ve yeni bir hizmet sunumu anlayışına doğru bir dönüşüm yaşanmakta, M.Weber’in bürokrasi modelinin literatürde sıklıkla temas edilen ve olumsuz anlamlar çıkarılan özelliklerinden kaynaklanan örgüt kültürü modelinin değişmesine neden olmaktadır (Ho, 2002, s. 436; Reddick, 2012, s. 117).

Bürokrasi ve hiyerarşi temelinde yürütülen kamusal fonksiyonlar, dijitalleşmenin etkisiyle farklılaşarak, kamu yönetiminde teknoloji odaklı yeni bir form oluşturmaya başlamıştır. Günümüzde, ofis otomasyon sistemleri süreçleri kamu kurumlarının daha önce mevcut olan örgüt kültürüne oldukça fazla entegre olmuş ve uyum sağlamıştır (Dunleavy vd., 2005, s. 478). Dijitalleşen devlet ve özellikle E-Devlet uygulaması bir iletişim modeli veya iletişim aracı dönüşümüne zemin hazırlamanın yanında, devletin temel yapısında ve örgüt kültürü özelliklerinde önemli değişiklikler yaratma potansiyeli bulunmaktadır (Schelin, 2003, s. 125).

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; Türk kamu yönetiminde, kamu hizmeti sunumunda ve kamu görevinin ifası sürecinde dijital ağlar ve buna ilişkin dijital teknolojilerin kullanılmasının örgüt kültürü üzerindeki etkilerini temel kültür öğelerinin çalışanlarca algılanması düzeyinde inceleyerek dijitalleşme - örgüt kültürü ilişkisini bu yönüyle ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi; yerli ve yabancı literatürde yapılan araştırmalarda örgüt kültürünün çeşitli boyutlarda, performans, verimliliğe, etkililiğe, örgütsel bağlılığa vb. değişkenlere etkisine ve örgüt kültürü ile bilgi ve iletişim teknolojileri arasındaki ilişkilere değinilmiş olmasına rağmen, kamu yönetiminde dijital dönüşümün doğrudan örgüt kültürüne ve temel öğelerine etkisine ilişkin ampirik yöntemler kullanılarak yapılmış araştırmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle, kamu hizmetlerinde dijitalleşme (yerleşik yapıda bilgi ve iletişim teknolojileri ile dijital ağların kullanımı) ile örgüt kültürü arasındaki ilişkileri, kamu çalışanlarının kurumlarının soyut ve somut kültürel öğeleri konusundaki algıları yönüyle ortaya koymak, alandaki bilimsel birikime önemli katkılar sunacaktır.

Bu çalışma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 08/03/2022 tarihli toplantısında alınan ve 14/03/2022 tarihli E-35853172-300-00002084994 sayılı yazılı ile tebliğ edilen kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırma Sorusu, Hipotezleri ve Modeli

Araştırmamızın temel sorusu: Dijital teknolojilerin kullanımı çalışanların örgüt kültürünü oluşturan soyut ve somut kültür öğelerine yönelik tutum ve algılarını etkilemekte midir? genel sorusundan oluşmaktadır.

Araştırma bir temel dört alt hipotezden oluşmaktadır:

Hipotez (H₀): Kamu kurumlarındaki dijital dönüşüm, çalışanların kurum kültürünü oluşturan örgüt kültürü öğelerine (soyut ve somut kültür öğeleri) ilişkin algılarını etkilemektedir.

Hipotez 1: Dijital ağ teknolojisi ortamındaki aktif görev süresi çalışanların soyut ve somut örgüt kültürü öğelerine ilişkin algısını etkiler.

Hipotez 2: Görevin dijitalleşme düzeyi çalışanların soyut ve somut örgüt kültürü öğelerine ilişkin algısını etkiler.

Hipotez 3: Dijitalleşme sonucu çalışanların birbirleriyle, yöneticileriyle ve hizmet alıcılarıyla olan yüz yüze iletişim düzeyindeki azalma, çalışanların soyut ve somut örgüt kültürü öğelerine ilişkin algılarını etkiler.

Hipotez 4: Çalışanların dijital teknolojileri kabullenme seviyesi, soyut ve somut örgüt kültürü öğelerine ilişkin algılarını etkiler.

Çalışmada örgüt kültürüne temel oluşturan ve literatürde Hofstede vd. (2010), Alvesson (2002), Cameron ve Quinn (2011) ile Schein (2004) gibi alandaki önemli yazarlar tarafından özellikle vurgulanan ve “örgüt kültürü öğeleri” olarak tanımlanan, kurumsal özellikler taşıyan, çalışanlarca benimsenen ve paylaşılan değerler, varsayımlar, kurallar, çalışanların işyerinde kullandığı özgün dil, geçmişten gelen ve kurumun veya kıdemli çalışanların başarılarını ifade eden kahramanlar/efsaneler/mitler, kıyafet kuralları, amblem veya logolar, dönemsel tören veya kutlamalar, bayrak, flama, özgün teşrifat, yayın veya broşürler gibi sembolik öğelere ilişkin çalışan algısını ve tutumunu ölçmek için bir anket ölçeği oluşturulmuştur. Faktör analizleri sonucunda ölçekte iki faktörde yoğunluk dağılımı bulunduğu belirlendiğinden, örgüt kültürü öğelerinden; değerler, efsaneler/mitler, kurallar, kullanılan dil “soyut kültür öğeleri”, kıyafet kuralları, amblem veya logolar, dönemsel tören veya kutlamalar, bayrak, flama, özgün teşrifat, yayın veya broşürler ise “somut kültür öğeleri” olarak sınıflandırılmıştır. Güvenilirlik testleri sonucuna göre ölçek geçerliliği sağlanmıştır.

Araştırmanın bağımsız değişkenlerini belirlerken, öncelikle Leavitt'in (1965) görevler, yapı, teknoloji ve insanlardan oluşan örgütlerle ilgili temel model tasarımını ortaya koyan dört temel bileşenine odaklanılarak, bu bileşenlerin kamu idarelerindeki dijital dönüşümle olan ilişkisini ortaya koyabilecek değişkenlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Literatürde işletmeler veya kamu örgütlerinde özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına dayalı dijital dönüşümün örgütteki faaliyetleri dijital teknolojilere dayalı bir forma dönüştürdüğü, bu

değişimin örgütlerdeki görev ve faaliyetlere göre farklılaştığı, dijital dönüşümün örgütlerin iş yapış yöntemleri kadar yapısına da etki ettiği görüşlerine yer veren, bu etkilerin yönlerine ve kapsamına vurgu yapan Daft (1997), Clarke ve Clegg (2000), Fountain (2001), Ho (2002), Dunleavy vd. (2006), Müllner ve Grimm (2007), Doğan ve Ustakara (2013), Grover, Tseng ve Pu (2022), Newman, Mintrom ve O'Neill (2022), Umbach ve Tkalec (2022)'nin çalışmaları gibi çok sayıda araştırma bulunmaktadır.

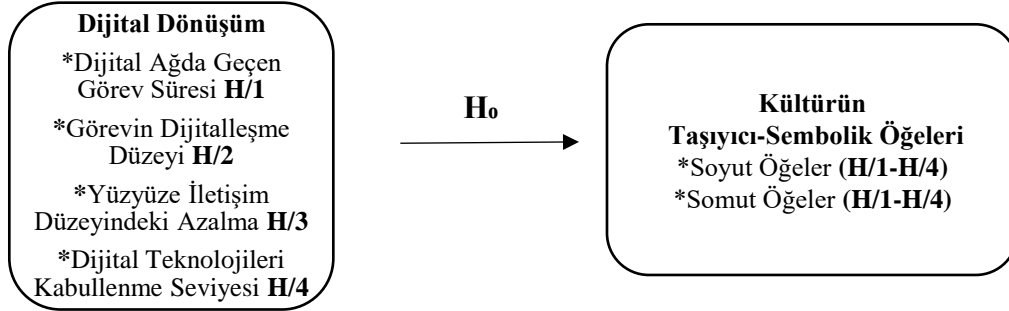
Dijital dönüşümün etki alanlarından biri olan iletişim konusuyla ilgili olarak; son dönemde yerli ve yabancı literatürde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve özellikle internet tabanlı dijital iletişim ağlarının örgütlerde kullanımını ve genel olarak dijitalleşen iletişim yöntemlerinin insanların yüz-yüze iletişimlerini azalttığına veya iletişimin formunu değiştirdiğine ilişkin farklı etki alanlarını inceleyen, farklı değişkenlerle ilişkisine değinen, avantajlarına ve dezavantajlarına yer veren araştırmalar yayımlanmıştır (Flaherty, Pearce ve Rubin, 1998; Barrett ve Turtz, 1998; Bargh ve McKenna, 2004; John ve Zixiu, 2005; Coughlan, Mcredie ve Patel, 2006; Pepper ve Larson, 2006; Drago, 2015; Vuori, Helander ve Okkonen, 2018; Toprak ve Küçük, 2019; Peltekoğlu ve Askeroğlu, 2020; Gülnar ve Öztat, 2020; Andreescu, 2021; Atabay ve Aytekin, 2022; Yang ve Li, 2022).

Ayrıca, dijital dönüşüm ve yeni teknolojilerin örgütlerde kullanımıyla ilgili olarak insan faktörüne ve çalışan tutumuna odaklanan, teknolojiyle dönüşen örgüt kültüründe çalışanların yeni teknolojileri benimsemesinin önemine vurgu yapan çalışmalar bulunmaktadır (Goodman vd., 1990; Daft, 1997; Hofstede vd., 2010; Alvesson, 2002; Schein, 2004; Laudon ve Laudon, 2014; Daft, 2015; Sarmiento, 2005; Hofstede, 1981; Sen, 2016; İrge ve Şen, 2020).

Literatür araştırması sonuçları değerlendirilerek, kamu çalışanlarının dijital teknolojileri kabullenme ve benimseme düzeyi, görevin dijitalleşmeye bağımlılığı, yüz-yüze iletişimin azalması ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanıldığı dijital teknolojiye dayalı ağlarda aktif olarak faaliyet gösterilen süre, araştırma modelimizin temel bağımsız değişkenleri olarak belirlenmiştir.

Bu kapsamda şekil 1'de yer verilen araştırma modeli geliştirilmiş, dijital dönüşümün örgütlerdeki çalışan algısına ve faaliyetlerine ilişkin genel etkilerinden dört adet parametre bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Örgüt kültürünü oluşturan soyut ve somut kültür öğeleri ise bağımlı değişkendir.

Şekil 1: Araştırma modeli

Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada anket uygulaması ile veri toplanmıştır. Dijital dönüşüm ölçeğinde mevcut durumun ölçülmesi için genelleştirilmiş sayısal ve yüzdelere ayrılmış sorular ile 5’li Likert ölçeği, örgüt kültürü öğelerine ilişkin ölçekte ise 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Analizler SPSS 21.0 ve AMOS 21.0 programı ile yapılmıştır ve %95 güven düzeyinde çalışılmıştır. Literatürde maddeler içi ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir. Araştırma modeli ve değişkenleri üzerinde bu parametrelere göre analiz yapılarak bulgular değerlendirilmiştir.

Kurum kültürü öğelerine yönelik anket ölçeğinin, yapı geçerliğinin belirlenmesi için “Açımlayıcı Faktör Analizi” yapılmıştır. Kurum kültürü öğeleri ölçeğinin doğrulanması için “Doğrulayıcı Faktör Analizi”, güvenilirlik düzeyinin belirlenmesi için “Cronbach’s Alfa” katsayısı hesaplanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenlerinin, bağımlı değişkenler olan çalışanların örgüt kültürü öğelerini algılaması üzerindeki etkisi regresyon analizi yapılarak incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi:

Araştırma evrenini oluşturan bakanlığın yayımlanmış son faaliyet raporu üzerinden toplam çalışan sayısı ve örneklemin sayısal büyüklüğü tespit edilmiştir. Devletin merkezi yönetim kuruluşları arasında yer alan ve Bakanlık düzeyindeki kurumun 2021 yılı faaliyet raporuna göre 20.965 çalışanı bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021).

Hazırlanan anket soru formları, araştırmanın evrenini oluşturan Ticaret Bakanlığı çalışanlarına e-posta üzerinden gönderilmiş, toplam 1.090 gönüllü katılımcıdan alınan anketler ile veri toplanarak analize

konu edilmiştir. Araştırma evrenindeki çalışan sayısına göre %3'lük bir kestirme yanılığısı ve %95'lik bir güven düzeyinde bu örneklem büyüklüğü yeterli görülmüştür (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50)

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma örnekleminin seçildiği kamu kurumunda bilimsel araştırma yapmak için yeterli seviyede dijital dönüşüm gerçekleştiği varsayılmıştır. Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır: Araştırma anket uygulanan ölçekten elde edilen verilerle sınırlıdır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri, dijital dönüşümün iş ortamında ortaya çıkardığı tüm değişimleri ve kamu çalışanlarının bu konudaki tutum ve algılarına yönelik tüm değişkenleri kapsamamaktadır. Araştırmanın bağımlı değişkenlerini oluşturan örgüt kültürü öğeleri, literatürde yer verilen genel örgüt kültürü öğelerini içermektedir.

Veri Analizi ve Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğini tespit etmek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmış ve sonuçlarına tablo 1'de yer verilmiştir. KMO katsayısı örneklemin büyüklüğünü test etmek için hesaplanırken normal dağılım koşulu Bartlett testiyle incelenmektedir. Bu kapsamda KMO testi ölçüm sonucunun .50 ve daha üstü, Bartlett küresellik testi sonucunun da istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Jeong, 2004, s:70). Faktör analizi işleminde ölçek maddelerinin faktörlere atanması ya da ölçekten çıkarılması işlemlerinde faktör yükü değerlerine bakılmıştır.

Tablo 1: Örgüt kültürü öğelerine ait kmo ve bartlett testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.(KMO değeri)		,796
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1540,823
	Sd	28
	P	,000

Kültür öğeleri için yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,796 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur (KMO>0,500). Bartlett testi kapsamında χ^2 değeri 1540,823 ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). KMO ve Bartlett testi sonucuna göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Örgüt kültürü öğelerine ait faktör analizi sonuçları

Boyut	Madde	Faktör yükü	Açıklanan varyans oranı
Somut Kültür Öğeleri	7.Bu iş yerinde çalışanlar için kıyafet kuralları vardır ve çalışanlar bu kurallara sıkı sıkıya uymaktadırlar.	,782	36,194
	8.Bu iş yerinde her yıl geleneksel olarak, personelin de katıldığı kutlamalar, törenler ve çeşitli organizasyonlar yapılır.	,698	
	5.Bu kurumun bir “amblemilogosu” vardır ve yapılan hizmetlerde her zaman kullanılır.	,650	
	4.Çalışanların odaları ve genel kullanım alanlarında kurumun kimliğine uygun ve kültürünü simgeleyen flamalar, bayraklar, tablolar, mobilyalar, basılı yayınlar, broşürler vb. sembolik unsurlar bulundurulur ve bu unsurlara önem verilir.	,614	
Soyut Kültür Öğeleri	3.Kurumun gelişimi ve daha önceki çalışanların başarılarıyla ilgili geçmişten gelen hikayeler, çalışanlar arasında bilinen ve çoğunlukla paylaşılan çeşitli efsaneler (mitler) mevcuttur.	,899	13,112
	2.Bu iş yerinde kabul gören değer yargıları ve kurallar, her fırsatta sloganlar, yazışma ve konuşmalarla bildirilir.	,604	
	6.Bu işyerinde çalışanların kendilerine özgü dili, deyimleri vardır.	,585	
	1.Çalışanlar kurumun baskın değerlerinden haberdardır.	,532	

Yapılan faktör analizi sonuçları tablo 2’de sunulmaktadır.Ölçeğin 2 faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Bu kapsamda; ölçeğin birinci boyutu tarafımızca “Somut Kültür Öğeleri” olarak adlandırılmıştır ve faktör yükleri 0,614 ile 0,782 arasında değişen 4 maddeden oluşmaktadır. Boyutun toplam varyansı açıklama oranı %36,194’tür. Ölçeğin ikinci boyutu “Soyut Kültür Öğeleri” olarak adlandırılmıştır ve faktör yükleri 0,532 ile 0,899 arasında değişen 4 maddeden oluşmaktadır. Boyutun toplam varyansı açıklama oranı %13,112’dir.

Araştırmada ayrıca Cronbach's alfa katsayısı uygulamasıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's alfa katsayısı ölçeğin güvenilirlik düzeyini vermektedir. Katsayı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği şu şekilde yorumlanmaktadır; $.00 \leq \alpha < .40$ ise ölçek güvenilir değildir, $.40 \leq \alpha < .60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük, $.60 \leq \alpha < .80$ ise ölçek oldukça güvenilir, $.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Nunnally, 1967, s. 248).

Tablo 3'de sunulan analiz verilerine göre Alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçek oldukça güvenilir bulunmuştur.

Tablo 3: Kurum kültürü öğelerine ait güvenilirlik katsayıları

Boyut	Cronbach's Alpha
Soyut Kültür Öğeleri	,65
Somut Kültür Öğeleri	,64

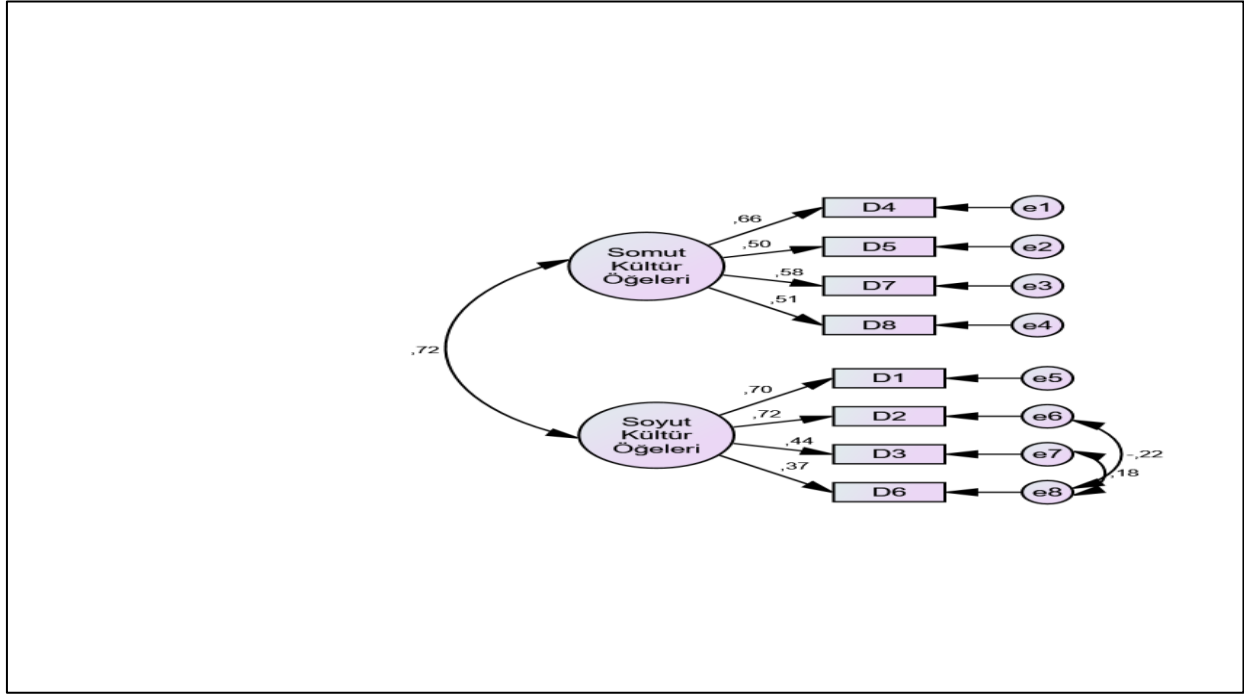
Doğrulamalı faktör analizinin (DFA), genel bir ifadeyle kuramsal bir temelden destek olarak pek çok değişkenden oluşturulan faktörlerin (gizil değişkenlerin) gerçek verilerle ne derece uyum gösterdiğini değerlendirmeye yönelik bir analiz olduğu bilinmektedir. DFA'da sınanan modelin yeterliğinin belirlenmesi için çok sayıda uyum indeksi kullanılmaktadır. Bunlardan en sık kullanılanları; Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness), İyi Uyum İndeksi (GFI), Düzeltilmiş İyi Uyum İndeksi (AGFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Ortalama Hataların Karekökü (RMR veya RMS) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü olarak sıralanmaktadır. Yapılan DFA analizi tablo 4'de sunulmuş olup, hesaplanan tüm uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum indekslerini sağladığı saptanmıştır.

Tablo 4: Örgüt kültürü öğelerine ait DFA sonuçları

Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri	Hesaplanan Uyum İndeksleri
$\chi^2/sd < 5$	3,87
GFI > 0.90	0,99
AGFI > 0.90	0,97
CFI > 0.90	0,97
RMSEA < 0.08	0,05
RMR < 0.08	0,04

Kurumdaki örgüt kültürü öğeleri algısına yönelik ölçek için yapılan DFA analizinde oluşturulan yol haritası tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Soyut ve somut kültür öğelerine ait yol haritası diyagramı

Yapılan incelemede, araştırma modelinin bir bilimsel çalışma için yeterli ve uygun olduğu görülmüştür.

Araştırma modelinin bağımlı değişkenini oluşturan soyut ve somut örgüt kültürü öğelerine ilişkin betimsel normallik testi tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6: Soyut ve somut kültür öğelerine ait betimsel normallik testi

	n	Minimum	Maximum	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık
Soyut Kültür Öğeleri	1090	1,00	5,00	3,24	0,73	-,441	,146
Somit Kültür Öğeleri	1090	1,00	5,00	3,33	0,79	-,416	-,040

Kültür öğeleri puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri tablo 9’da yer verilen analize göre +3 ile -3 arasında olduğundan normallik sağlanmış olup analizlerimizde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır.

Dijitalleşmenin “Soyut Kültür Öğelerine” etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan regresyon testi sonuçları tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: Dijitalleşmenin soyut kültür öğelerine etkisi

Bağımlı değişken	Bağımsız değişkenler	Beta	t	p	R2	
Soyut Kültür Öğeleri (Model: F=2,457 p=,007)	Dijital Alanda Geçen Görev Süresi	0-1 saat	,210	1,401	,162	,022
		1-3 saat	,597	2,247	,025*	
		3-5 saat	,654	2,142	,032*	
		5 saatten fazla	,774	2,160	,031*	
	Görevlerin Dijitalleşme Düzeyi	%50-%74	,001	,038	,970	
		%25-%49	-,033	-,963	,336	
		%5-%24	-,034	-1,017	,309	
		%0- %4	,013	,371	,711	
	Dijital Teknolojileri Kabullenme Seviyesi	Dijital dönüşümü ve teknolojik gelişmeleri benimseyen, kullanan bir çalışmam.	,027	,862	,389	
	Yüz-yüze İletişim Düzeyi	Dijital dönüşüm yüz-yüze iletişimi azaltmaktadır.	-,026	-,841	,400	

Dijitalleşmenin “Soyut Kültür Öğelerine” etkisinin incelenmesi amacıyla kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($p < 0,05$). Sonuçlar değerlendirildiğinde dijital ağ teknolojisi ortamında günlük aktif olarak geçirilen 1-3 saat; 3-5 saat ve 5 saatten fazla süre “soyut kültür öğeleri” üzerindeki çalışan algısını pozitif yönde etkilemektedir (Beta=0,597; 0,654; 0,774). Katsayılar incelendiğinde geçirilen süre arttıkça “soyut kültür öğeleri” nin algılanmasına etki de artmaktadır.

Ancak, çalışanın yürüttüğü görevin dijital iletişim teknolojilerine bağımlılığı, çalışanların bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişime adaptasyonu ve teknolojik değişimi benimsemeye yönelik tutumu ile yüz yüze iletişim düzeyine ilişkin algılarıyla örgüt kültürünü oluşturan “soyut kültür öğeleri” arasında istatistiki analiz bağlamında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Dijitalleşmenin “Somut Kültür Öğelerine” etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan regresyon testi sonuçlarına tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8: Dijitalleşmenin somut kültür öğelerine etkisi

Bağımlı değişken	Bağımsız değişkenler	Beta	t	p	R2	
Somut Kültür Öğeleri (Model: F=1,697 p=,047)	Dijital Alanda Geçen Görev Süresi	0-1 saat	,362	2,407	,016*	,015
		1-3 saat	,692	2,594	,010*	
		3-5 saat	,773	2,524	,012*	
		5 saatten fazla	,943	2,620	,009*	
	Görevlerin Dijitalleşme Düzeyi	%50-%74	,038	1,150	,250	
		%25-%49	-,001	-,017	,987	
		%5-%24	-,006	-,184	,854	
		%0- %4	,017	,481	,630	
	Dijital Teknolojileri Kabullenme Seviyesi	Dijital dönüşümü ve teknolojik gelişmeleri benimseyen, kullanan bir çalışanıam.	,028	,893	,372	
	Yüz-yüze İletişim Düzeyi	Dijital dönüşüm yüz-yüze iletişimi azaltmaktadır.	-,083	-2,670	,008*	

Dijitalleşmenin, “somut kültür öğeleri”ne etkisinin incelenmesi amacıyla kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($p < 0,05$). Sonuçlar incelendiğinde dijital ağ teknolojisi ortamında günlük aktif olarak geçirilen 0-1 saat; 1-3 saat; 3-5 saat ve 5 saatten fazla süre, “somut kültür öğeleri”ni pozitif yönde etkilemektedir (Beta=0,362; 0,692; 0,773; 0,943). Katsayılar incelendiğinde geçirilen süre arttıkça “somut kültür öğeleri”nin çalışanlarca algılanmasına yönelik etki de artmaktadır.

Araştırmanın bir diğer bağımsız değişkeni olan “Çalıştığım kurumdaki dijital dönüşüm, çalışma arkadaşlarım, üst yöneticim ve hizmet sunduğum kişi ve kurumlarla yüz yüze iletişimimi önemli ölçüde azaltmıştır” ifadesine katılım düzeyi ise “somut kültür öğeleri”ni negatif etkilemektedir (Beta=-0,083). Bu ifadeye katılım düzeyi arttıkça “somut kültür öğeleri”ne katılım azalmaktadır. Ancak, görevin dijital iletişim teknolojilerine bağımlılığı ve çalışanların kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin getirdiği teknolojik yenilikleri benimsemesine yönelik ölçek sonuçları ile örgüt kültürünü oluşturan “somut kültür öğeleri” arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Bulgular ve değerlendirme

Araştırma sonuçları alt hipotezler açısından incelendiğinde, regresyon analizi sonuçlarına göre araştırma hipotezlerinin kabul sonuçları tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9 : Araştırma hipotezlerine ilişkin sonuçlar

Hipotezler	Regresyon analizi sonucu:
Hipotez 1	KABUL-POZİTİF
Hipotez 2	RED
Hipotez 3	KABUL-NEGATİF
Hipotez 4	RED

Bu durumda araştırmamızdan elde edilen bulgular araştırmamızın “Hipotez (H₀): Kamu kurumlarındaki dijital dönüşüm, çalışanların kurum kültürünü oluşturan örgüt kültürü öğelerine (soyut ve somut kültür öğeleri) ilişkin algılarını etkilemektedir” temel hipotezini desteklemektedir.

Dijitalleşmenin “Soyut Kültür Öğelerine” etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan regresyon testi sonuçlarına göre; dijital iletişim ağı teknolojisi ortamında günlük aktif olarak geçirilen süredeki artışın “soyut kültür öğelerine” yönelik çalışan algısını pozitif yönde etkilemesine karşın, diğer bağımsız değişkenler ile örgüt kültürünü oluşturan “soyut kültür öğeleri” arasında anlamlı bir ilişki bulunmaması; yürütülen kamu görevinin dijital teknolojiye bağımlılık seviyesi, dijitalleşmenin işyerindeki yüz-yüze iletişimi azaltması, çalışanların teknolojik dönüşümü benimsemesi veya teknolojiye dayalı iş yapış yöntemlerine karşı çatışma tutumu geliştirmesinin, kurumsal değerlerin algılanması, bunların aktarılması ve yazılı-sözlü iletişime dayalı işlemlerde kullanılan dilin özgünlüğüne bir etkisinin bulunmadığı yönünde bir değerlendirmeye konu olabilir. Ayrıca somut kültür öğelerinin çalışanlarca algılanması düzeyine ilişki regresyon analizi bulguları, dijital iletişim ağı teknolojisi ortamında günlük aktif olarak geçirilen süredeki artışın “somut kültür öğelerine” yönelik çalışan algısını etkilediği saptanmıştır. Böylece dijital alana aktarılabilen somut kültür öğeleri ile fiziki alana özgü somut kültür öğelerinin algılanması düzeyinde dijital dönüşümün pozitif etkisinin bulunduğu ileri sürülebilir.

Literatürde benzer görüşler bulunmakla birlikte, çalışmamızdan elde edilen bulgulara göre; kamu hizmeti üretilirken çalışanların olağan mesai düzeninde dijital iletişim ağlarının ve teknolojilerinin kullanılmasına ağırlık verildiğinde (dijital alanda geçen aktif çalışma süresi ölçeği), doğrudan kamu hizmeti gerçekleştirilmesi ve sunumu sürecinin kendisindeki dijital dönüşümün soyut ve somut örgüt kültürü öğelerinin algılanması ve aktarılması süreçlerini etkilediği, örgütsel kültürün çalışanlarca paylaşılması

anlamında dijital iletişim teknolojilerinin kullanımının etkisinin bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu, dijital dönüşümün kendisinin örgüt kültürünün bir parçası haline geldiğini işaret etmektedir.

Ancak, dijital iletişim ağı ve teknolojisinin gün içerisindeki aktif kullanım süresindeki artışın çalışanların “somut” kültür öğeleri üzerindeki algısını pozitif yönde etkilediği bulgusu, literatürde yapılan bazı çalışmalarda ortaya konulan “dijitalleşmeyle birlikte örgütlerde yüz-yüze iletişimin azaldığı”na ilişkin görüşler ile birlikte değerlendirildiğinde; yüz-yüze iletişimin azaldığına ilişkin bağımsız değişkenin somut kültür öğelerine ilişkin çalışan algısında negatif yönlü bir etkisinin tespit edilmesi nedeniyle, dijital ortamdaki görev süresinin yüz-yüze iletişimi önemli ölçüde azaltıp azaltmadığı sorusu üzerinden, bu bulgunun literatürdeki genel görüşlerle birlikte yeniden ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Konunun daha derinlemesine incelenmesi bakımından “dijitalleşmenin yüz-yüze iletişimi azalttığı” ifadesine ilişkin verilerin betimsel istatistiklerine tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10: Kurumdaki yüz-yüze iletişim düzeyine ilişkin çalışan algısı ölçeği betimsel istatistikleri

F/N:1.090	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katlıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort	ss
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Dijital dönüşüm yüz-yüze iletişimi azaltmaktadır.	60	5,5	326	29,9	180	16,5	432	39,6	92	8,4	3,16	1,11

Anket çalışmamızın bağımsız değişken ölçeğinde yer verilen “çalıştığım kurumdaki dijital dönüşüm, çalışma arkadaşlarım, üst yöneticim ve hizmet sunduğum kişi ve kurumlarla yüz-yüze iletişimimi önemli ölçüde azaltmıştır.” ifadesine çalışanların %39,6’sı katılmakta, %8,4’ü kesinlikle katılmaktadır. Katılım düzeyleri parametrik test ortalama puanı 3,16’dır. Toplam veri sayısının (N=1.090) %48’ine tekabül eden bu sonuç, araştırma örneklemini oluşturan kamu çalışanlarının çoğunluğunun kamu hizmetlerindeki dijital dönüşümün işyerinde yüz-yüze iletişimi azalttığı konusunda kesin bir algıya sahip olmadığını göstermektedir.

Bulgular bu yönüyle değerlendirildiğinde, kamu idarelerinde dijital dönüşüm süreçlerinin yüz-yüze iletişimi çok önemli bir seviyede ortadan kaldırmadığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artışıyla, örgütsel iletişim modelinde “hibritleşme” olarak ifade edilebilecek geleneksel ve dijital ağa dayalı yeni bir iletişim formunun ortaya çıkmasına neden olduğu ileri sürülebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada elde edilen bulgular çerçevesinde teknolojiye ilişkin doğal bir sonucu olarak kamu hizmeti üretiminde geleneksel devlet yönetiminin e-Devlete dayalı hizmet üretimine evrilmesiyle ortaya çıkan dijital dönüşüm sürecinin, kamu örgütlerindeki çalışanların soyut ve somut kültür öğelerine yönelik algılarında bir değişim yaşanmasına neden olduğu, kamu kurumlarında örgüt kültürünün soyut öğelerinden oluşan yapısal özelliklerinin dijital alandaki kamu hizmeti süreçlerine aktarılabilirdiği, örgüt kültürünün somut öğelerinin bazılarının dijital materyaller şeklinde, kullanılan teknolojik aygıtlara ve dijital ağlara entegre edilmeye başlandığı ve dijital dönüşümün kendisinin örgüt kültürünün aygıtsal bir parçası haline geldiği, bunun yanında dijitalleşmenin kamu kurumlarında yerleşik örgüt kültürü içerisinde teknoloji ve insan doğasını bir arada harmanlayan yeni bir iletişim formu ortaya çıkardığı söylenebilir.

Araştırmanın bulguları, kamu kurumlarında örgüt kültürü oluşturma ve çalışanlar arasında kapsayıcılığı artırmak amaçlı çalışmalarda, geleneksel yöntemlerin ötesinde günümüz teknolojik gelişmelerine paralel olarak, dijital veri tabanları, dijital iletişim ağları, genel bilişim teknolojileri gibi temel dijital alanlar üzerinde, bu alanlara özgü dijital materyaller oluşturulması ve yeni kuralların daha belirgin bir şekilde ortaya konulması gibi ileri seviyedeki bir bürokratik yönetim anlayışının gerekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca, dijital dönüşümün kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yüz-yüze iletişimin etkinliğini tamamen ortadan kaldırmadığı görülmüştür. Bu nedenle kapsayıcı bir örgüt kültürü oluşturmak için dijital materyaller oluşturulmasının yanında geleneksel ve fiziksel ortama yönelik uygulama yöntemlerinin de tercih edilmesinin bütüncül bir örgüt kültürü oluşturmak için gerekli olduğu ileri sürülebilir.

Dijital teknolojilere dayalı hizmet sunumunun kamu yönetimine yansımalarına yönelik örgüt ve yönetim çalışmalarında, araştırma modelinde yer verilen değişkenlerin farklılaştırılması ve yönetim disiplininin diğer alanlarına etkilerinin ölçülmesi, alandaki literatüre önemli katkılar sağlayabilecektir. Gelecekteki araştırmalarda hangi örgüt kültürü öğelerinin ne tür dijital materyallere dönüştürüldüğü ve bunların kurumsal kültürün devamlılığına etkilerinin incelenerek araştırma konusunun geliştirilmesi önerilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulduklarını bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 08/03/2022 tarihli toplantısında alınan ve 14/03/2022 tarihli E-35853172-300-00002084994 sayılı yazılı ile tebliğ edilen kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyazı, A. (2019). *İletişimde dijitalleşme ve yeni nesil habercilik*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Alvesson, M. (2002). *Understanding organizationonal culture*. Trowbridge Witshire: SAGE Publications.
- Andreescu, A. (2021). The digitalization of organizational communication. *MASTERCOM Politehnica Graduate Student Journal of Communication*, 6(1), 135-144.
- Anttiroiko, A. V. (2009). Government 2.0: Towards interactive and enabling e-government. A. Kaplan, A. Balcı, C. C. Aktan & Ö. Dalbay (Editörler), *Advances in e-government & e-governance, ICEGOV volume I* (s.51-64) içinde. Ankara: TURKSAT and SoBiaD-SoSReS.
- Atabay, E. S., & Aytekin, S. S. (2022). Metaverse: Örgüt kültürünün gelenekselden dijitale evrimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2022 (36), 21-36.
- Bargh, J. A., & McKenna, K. Y. A. (2004). The internet and social life. *Annual Review of Psychology*, 55, 573-590, doi: 10.1146/annurev.psych. 55. 090902. 141922
- Barney, J. B. (1986). Organizational culture: Can it be a source of sustained competitive advantage. *The Academy of Management Review*, 11(3), 656-665.
- Barrett, J. M., & Turtz, D. S. (1998). Computer focused communication: Changes and challenges fort he contemporary organization. *Telematics and Informatics*, 15, 275-304.
- Bensghir, T. K., & Sagsan, M. (2009). Knowledge orchestration: The compatibility with organization, people, technology and process in public organizations. T. K. Bensghir (Ed.), *E-transformation in public administration: From e-government to e-governance* (s.71-86) içinde. Ankara:TODAİE.
- Berberoğlu, G. N. (1990). Örgüt kültürü ve yönetsel etkinliğe katkısı. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VIII(1-2), 153-161.
- Bulduklu, Y., & Karaçor, S. (2019). *Kitle iletişim kuramları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and changing organizational culture, based on the competing values framework*. San Francisco: Jossey-Bass Wiley.
- Clarke, T., & Clegg, S. (2000). *Changing paradigms:The transformation of management knowledge for the 21 st. Century*. Glasgow: Harper Collins Publishers.

- Cong, X., Li-Hua, R., & Stonehouse, G. (2007). Knowledge management in the Chinese public sector: Empirical investigation. *Journal of Technology Management in China*, 2(3), 250-263.
- Coughlan, J., Macredie, R., & Patel, N. (2007). Moving face to face communication to web-based systems. *Interacting with Computers*, 19, 1-6.
- Daft, R. L. (1997). *Management*. USA: The Dryden Press.
- Daft, R. L. (2015). *Understanding the theory and design of organisations* (Çev: Ö. N. T. Özmen). Ankara: Nobel Yayınları. (Kitabın orijinal basımı 2012).
- Deshpande, R., & Webster, F. E. Jr. (1989). Organizational culture and marketing: Defining the research agenda. *Journal of Marketing*, 53(1), 3-15.
- Dijk, J. V. (1997). The reality of virtual communities. J. Groebel (Ed.), *New media developments* (s. 39-64) içinde. Amsterdam: Boom Publishers.
- Doğan, K. C., & Ustakara F. (2013). Kamuda bir yapılanma dönüşümü olarak e-devlet ve e-yönetişim ilişkisi üzerine. *GJEBS: Küresel İktisat ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1-12), 1-11.
- Dondurmacı, G. A., & Çınar, A. (2014). *Yönetim bilişim sistemleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Drago, E. (2022, Ekim). The effect of technology on face-to-face communication. *Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 6(1), 563. <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1137/the-effect-of-technology-on-face-to-face-communication> adresinden erişildi.
- Dunleavy, P., Margets, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2005). New public management is dead-long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*. JPART 16, 467-494, doi:10.1093/jopart/mui057
- Dunleavy, P., Margets, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). *Digital era governance IT corporations, the state, and e-government*. New York: Oxford University Press.
- Findikli, M. A., & Rofcanin, Y. (2016). The concept of e-hrm, its evolution and effects on organizational outcomes. C. Machado & J. P. Davim (Eds.), *Manufacturing design and technology series, technological challenges and management: Matching human and business needs* (s. 35-51) içinde. U.S.: CRC Press Taylor and Francis Group.
- Flaherty, L. M., Pearce, K. J., & Rubin, R. B. (1998). Internet and face-to-face communication: Not functional alternatives. *Communication Quarterly*, 46(3), 250-268, doi:10.1080/01463379809370100
- Fountain, J. E. (2001). *Building the virtual state: Information technology and institutional change*. Washington: Brookings Institution Press.

- Goodman, P. S., Griffith, T. L., & Fenner, D. B. (1990). Understanding technology and the individual in an organizational context. P. S. Goodman, L. S. Sproull & Associates (Eds.), *Technology and organizations* (s. 45-86) içinde. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Grover, V., Tseng, S-L., & Pu, W. (2022, Eylül). A theoretical perspective on organizational culture and digitalization. *Information & Management*, 59(2022) 103639, <https://www.elsevier.com/locate/im> adresinden erişildi.
- Gülнар, B., & Öztat, F. (2020). Aile içi yüzyüze iletişim, internet ve sosyal medya kullanım ilişkisi. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 28(1), 28-29.
- Hassna, G. (2009). E-government in the wider context of change conceptualizing Burke and Litwin casual model of change to evaluate e-government initiatives. T. K. Bensghir (Ed.), *E-transformation in public administration: From e-government to e-governance* (s. 359-372) içinde. Ankara: TODAİE.
- Ho, A. T. K. (2002). Reinventing local governments and the e-government initiative. *Public Administration Review*, 62(4), 434-444.
- Hofstede, G. (1981). Culture and organizations. *International Studies of Management and Organization*, 10(4), 15-41.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind, intercultural cooperation and its importance for survival*. McGrawHill e-books.
- Hsu, C. (2013). *Information systems: The connection of people and resources for innovation-a textbook*. Danvers: World Scientific Pub.
- İrge, N. T., & Şen, E. (2020). Çalışanların dijital teknolojiye yönelik tutumlarının ve iç girişimcilik özelliklerinin bireysel iş performanslarına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2556-2579.
- Jeong, J. (2004). *Analysis of the factors and the roles of hrd in organizational learning styles as identified by key informants at selected corporations in the republic of Korea* (Yayımlanmamış doktora tezi). Texas A&M University, Texas.
- John D'A., & Zixiu, G. (2005). Expanding the information carrying capacity of the new media in the context of virtual teams. A. Sarmento (Ed.), *Issues of human computer interaction* (s. 263-276) içinde. Hershey: IRM Press.
- Kilmann, R. H. (1984). *Beyond the quick fix: Managing five tracks to organizational success*. California: Jossey Bass Inc. Publishers.
- Kishori, B., & Kanimozhi, R. (2021). Study on impact of organization culture on employee behaviour with special reference to TNSTC, prambalur district. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 5(3), 1241-1251.

- Klein, M. (2020). İşletmelerin dijital dönüşüm senaryoları-kavramsal bir model önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997-1019.
- Koç, R., & Kılınç, H. (2020). Sanal kimlik bağlamında sosyal medyanın sunduğu fırsatlar ve tehditler. R. Koç (Ed.), *Dijitalleşen evrenden değişen dünyaya* (s. 25-42) içinde. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Köse, S., Tetik, S., & Ercan, C. (2001). Örgüt kültürünü oluşturan faktörler. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 7(1), 219-242.
- Laudon, K. C., & Laudon J. P. (2014). *Management information systems: Managing the digital firm*. England: Pearson.
- Lewis, R. D. (2006). *When cultures collide: Leading across cultures*. Boston-London: Nicholas Brealey International Pub.
- Macfadyen, L. P. (2006). Culture (s) of cyberspace. C. Ghaoui (Ed.), *The encyclopedia of human computer interaction* (s. 143-149) içinde. London: IDEA Group Reference.
- Mezgar, I. (2006). Trust in e-government services. M. Khosrow-Pour (Ed.), *Encyclopedia of e-commerce, e-government, and mobile commerce* (s. 1094-1100) içinde. London: IDEA Group Reference.
- Mouzelis, N. P. (2003). *Örgüt ve bürokrasi* (Çev: B. Akın). Konya: Çizgi Kitabevi. (Kitabın orijinal basımı 1967).
- Müllner T., & Grimm D. (2007). Application for comprehensive e-government. A. V. Anttiroiko ve M. Malkia (Eds.), *Encyclopedia of digital government volume I A-D* (s. 56-62) içinde. London: IDEA Group Reference.
- Newman, J., Mintrom, M., & O'Neill, D. (2022, Eylül). Digital technologies, artificial intelligence, and bureaucratic transformation, *Futures 136* (2022) 102886, <https://www.elsevier.com/locate/futures> adresinden erişildi.
- Nunnally, J. C. (1967). *Psychometric theory* (1. baskı). New York: McGraw-Hill, Inc.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022, Ekim). *Recommendation of The Council on Digital Government Strategies*. <https://www.oecd.org/governance> adresinden erişildi.
- Olsen, K. A. (2005). *The internet, the web, and ebusiness: Formalizing applications for the real world*. Maryland: Scarecrow Press Inc.
- O'Reilly, C. A., & Chatman, J. A. (1991). People and organizational culture: A profile comparison approach to assessing person-organization fit. *Academy of Management Journal*, 34(3), 487-516.
- Özseven, T. (2014). *Bilgisayar ağları* (2. baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Parsons, T. (1960). *Structure and process in modern societies*. Illinois: The Free Press of Glencoe.

- Peltekoğlu, F. B., & Askeroğlu, E. D. (2020). Dijital ortamda kurum içi iletişim: İşletmelere yönelik bir araştırma. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, s. Online First, 1-18. doi: 10.17829/turcom.693378
- Pepper, G. L., & Larson, G. S. (2006). Overcoming information communication technology problems in a post-acquisition organization. *Organizational Dynamics*, 35(2), 160-169.
- Reddick, C. G. (2012). *Public administration and information technology*. Wall Street, Burlington: Jones & Bartlett Learning Publication.
- Reddy, R. (1990). A technological perspective on new forms of organizations. P. S. Goodman, L. S. Sproull and Associates (Eds.), *Technology and organizations* (s. 232-253) içinde. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Rochelau, B. (2003). Politics, accountability, and governmental information systems. G. D. Garson (Ed.), *Public information technology: Policy and management issues* (s. 20-52) içinde. London: IDEA Grup Publishing.
- Sarmento, A. (2005). *Issues of human computer interaction*. Hershey: IRM Press.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership* (3. baskı). San Francisco: Jossey-Bass.
- Schelin, S. C. (2003). E-government: An overview. G. D. Garson (Ed.), *Public information technology: Policy and management issues* (s. 120-138) içinde. London: IDEA Grup Publishing.
- Sen, Y. (2016). Fashion or adaption? Harmonization of new technologies with strategy, structure, and culture. C. Machado ve J. P. Davim (Eds.), *Manufacturing design and technology series, technological challenges and management: Matching human and business needs* (s. 1-15) içinde. U.S.: CRC Press Taylor and Francis Group.
- Smircich, L. (1983). Concepts of culture and organizational analysis. *Administrative Science Quarterly*, 28, 339-358.
- Sozen, H. C., & Sagsan, M. (2009). The Brokerage roles in the organizational networks and manipulation of information flow. A. Kaplan, A. Balci, C. C. Aktan ve Ö. Dalbay (Ed.), *Advances in e-government & e-governance, ICEGOV* (s. 177-190) içinde. Ankara: TURKSAT and SoBiaD-SoSReS.
- Stallings, W. (2014). *Data and computer communications* (10. baskı). Essex: Pearson Education Limited.
- Tangi, L., Janssen, M., Benedetti, M., & Noci, G. (2021, Aralık), Digital government transformation: A structural equation modelling analysis of driving and impeding factors. *International Journal of Information Management*, 60, 102356, <https://www.elsevier.com/locate/ijinfomgt> adresinden erişildi.
- Thomas, U. (1971). *OECD informatics studies: Computensed data banks in public administration*, Paris:OECD.

- Ticaret Bakanlığı (2022, Mayıs). *Ticaret bakanlığı faaliyet raporu*. <https://strateji.ticaret.gov.tr/pdf> adresinden erişildi.
- Toprak, Ö., & Küçük, O. (2019). Öğretmenlerin internet kullanım alışkanlıkları ile yalnızlık düzeyi arasındaki ilişki: Trabzon örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 1202-1211. doi: 10.17719/jisr.2019.3664
- Turban, E., McLean, E., & Wetherbe, J. (1996). *Information technology for management: Improving quality and productivity*. USA: John Wiley & Sons Inc.
- Turban, E., Rainer, R. K. Jr., & Potter, R. E. (2003). *Information technology* (2. baskı). New York: John Wiley & Sons Inc.
- Umbach, G., & Tkalec, I. (2022). Evaluating e-governance through e-government: Practices and challenges of assessing the digitalisation of public governmental services, *Evaluation and Program Planning*, 93 (2022), 102118, Science Direct journal homepage: <https://www.elsevier.com/locate/evalprogplan> adresinden erişildi.
- Unutkan, G. A. (1995). *İşletmelerin yönetimi ve örgüt kültürü*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Vuori, V., Helander, N., & Okkonen, J. (2018). Digitalization in knowledge work: the dream of enhanced performance. *Technology and Work*, 21, 237-252. Online Springer, doi:10.1007/s10111-018-0501-3
- Wilkins, A. L., & Ouchi W. G. (1983). Efficient cultures: Exploring the relationship between culture and organizational performance. *Administrative Science Quarterly*, 28(3), 468-481.
- Yang, Y. K., & Lin, W-S. (2022, Eylül). How to enhance workplace climate through telework communication approaches in organization during the era of changes? Evidence of authentic leaders. *Asia Pasific Management Review*, 1-10. journal homepage: <https://www.elsevier.com/locate/apmr> adresinden erişildi.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay.
- Yıldız, M. (2008). *E-government policy processes from a grounded theory perspective the case of Turkey*. Köln: Lambert Academic Publishing AG & Co. KG.

İSPANYA SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ VE SON DÜZENLEMELERE GÖRE SERBEST MESLEK SAHİPLERİNİN/ÇALIŞANLARININ DURUMU

Seher DEMİRKAYA*

Öz

Sosyal güvenlik hakkı anayasal güvence altında bulunan temel haklardan biridir. Sosyal güvenlik, çalışma yaşamında kişilerin çalışmadıkları veya çalışmadıkları dönemlerin güvence altına alınması için kamu gücüyle ve genellikle zorunluluk esasına dayanan bir güvence yöntemidir. İspanya sosyal güvenlik sistemi 1880'li yıllara dayanan yapısı ile, vatandaşlarına ve ülkesinde ikamet eden yabancılara belli koşulların sağlanması ile sosyal güvenlik hizmeti sunmaktadır. İspanya sosyal güvenlik sisteminde sigortalılara ve hak sahiplerine iş kazası ve meslek hastalığı, analık, hastalık, malullük, ölüm, işsizlik, aile yardımları sigortaları kapsamında çeşitli yardımlar sunulmaktadır. Sosyal güvenlik yapısı genel rejim, serbest meslek çalışanlarına özgü rejim ve diğer özel rejimlerden oluşmaktadır. Serbest meslek çalışanlarına yönelik rejimde, 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere birtakım değişiklikler yapılmıştır. Değişikliklerle birlikte genel rejime tabi olanlar ile serbest meslek rejimine tabi olanlara yönelik uygulamaların birbirine yaklaştırılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal güvenlik, İspanya sosyal güvenlik sistemi, serbest meslek sahipleri, reform.

JEL Kodları: K32, K39, K33, H55

SPAIN SOCIAL SECURITY SYSTEM AND STATUS OF SELF-EMPLOYED PERSONS/EMPLOYEE ACCORDING TO THE RECENT REGULATIONS

Abstract

The right to social security is one of the fundamental rights under the constitutional guarantee. Social security is a method of guaranteeing by public power and generally on the basis of obligatory, in order to secure the periods when people do not work or cannot in working life. The Spanish social security system, with its structure dating back to the 1800s, provide the social security service in subject under providing certain conditions to its citizens and foreigners residing in its country. Various benefits are provided to the insured and beneficiaries within the scope of work accident and occupational disease, sickness, maternity, disability, death, invalidity, unemployment, family benefits insurances in the Spanish social security system. The social security structure consists of the general regime, the regime specific to self-employed persons and other special regimes. A number of changes have been made in the regime for self-employed persons, effective from 01 January 2023. With the amendments, it is aimed to bring the practices related to the general regime and the self-employed regime closer to each other.

Keywords: Social security, social security system in Spain, self-employed persons, reform.

JEL Codes: K32, K39, K33, H55

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, shrdmrky@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7512-0774>

GİRİŞ

Sosyal güvenlik, çalışma yaşamının en önemli konuları arasında yer almaktadır. Sosyal güvenlik sistemlerinin temel amacı, kişilerin çalışma hayatında aktif oldukları süre boyunca çeşitli sigorta kollarına prim/katkı sunmaları ile yaşamlarının çalışmadan pasif geçen dönemlerini güvence altına alma gayeleridir. Bu anlamda sosyal güvenlik sistemleri, kişilerin geleceklerinin güvence altına alınması adına yol göstericidir.

İspanya sosyal güvenlik sisteminin temelleri 1880’li yıllarda atılmış olmakla birlikte, tarihsel süreç içerisinde sürekli bir gelişim ve değişim göstermiştir. Mevcut durumda, İspanya’da da sosyal güvenlik hakkı öncelikle anayasal olarak güvence altına alınmakta, Kraliyet Kararnameleri ve diğer hukuki düzenlemelerle de koruma statüsü geliştirilmektedir. İspanya sosyal güvenlik sistemi de genel bir sosyal güvenlik yapısı olarak dağıtım esasına göre işletilmektedir. İspanya’da sosyal güvenlik sistemine dâhil olanlar veya olmak isteyenlerin sisteme katılımları prim/katkı ödemeleriyle gerçekleşmekte ve sigortaların kapsamına girmeleri söz konusu olmaktadır. Dünya üzerindeki sosyal güvenlik sistemleri ile benzer bir seyirde, İspanya sosyal güvenlik sistemi de özellikle son yıllarda finansman sorunları ve bazı bütçe açıkları² ile mücadele etmektedir. Bu doğrultuda da sistemin iyileştirilmesi yönünde sıklıkla reformlara başvurulduğu görülmektedir.

İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde sigortalılık statüleri “genel rejime tabi olanlar”, “bağımsız rejime (serbest meslek çalışanları) tabi olanlar” ve “diğer özel rejimlere tabi olanlar” şeklinde gruplandırılmaktadır. Serbest meslek çalışanlarının sosyal güvenlik hakları, bağımsız rejime tabi olanlar olarak Serbest Meslek Çalışanlarına Özel Sosyal Güvenlik Programları kapsamında düzenlenmektedir. Bu sistemde, 26 Temmuz 2022 tarihli ve 13/2022 sayılı Kraliyet Kararnamesi ile birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte serbest meslek çalışanları ile Genel Rejime tabi olan çalışanların eşitlenmesi ve uygulamalar konusunda birbirlerine yakınlaştırılması hedeflenmiştir. Yapılan değişiklikler 1 Ocak 2023 tarihi itibariyle uygulanmaya başlamıştır. Değişikliklerle birlikte serbest meslek çalışanlarının faaliyet bildiri ve sisteme kayıtları, prim/katkı oranları, primlerde/katkılarda yapılacak indirimler ve çeşitli destekler hakkında düzenlemeler yapılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle, İspanya sosyal güvenlik sisteminin gelişimi hakkında tarihsel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, mevcut sosyal güvenlik yapısına ilişkin genel bilgilere değinilmiştir. Daha sonra ise İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde serbest meslek çalışanlarına/sahiplerine özgü düzenlemeler

² İspanya sosyal güvenlik sisteminin 2023 yılı bütçe durumuna ilişkin öngörüler için bkz. Bandrés Moliné, 2022, s. 37 vd.

ele alınarak, 2023 yılı itibariyle geçerli olan yeni düzenlemeler açıklanmıştır. Söz konusu bu çalışma ile İspanya'daki sosyal güvenlik sisteminin genel yapısı ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın İspanya sosyal güvenlik sistemi hakkında kısa bir bilgi vermesi nedeniyle, karşılaştırmalı olarak yapılabilecek sonraki çalışmalarda yol gösterici olabileceği, farklı çalışmalara konu olabileceği düşünülmektedir.

İSPANYA'DA SOSYAL GÜVENLİK

Sosyal güvenlik temel bir insan hakkından daha fazlasıdır. Sosyal güvenlik; çeşitli sosyo-ekonomik zorlukların üstesinden gelinmesine yardımcı olurken, aynı zamanda toplumun sorunlara karşı dayanıklılığının da göstergesidir (ISSA, 2016, s. 7). Sosyal güvenlik, kamusal nitelikli faydaların organize edildiği bir yapıdan oluşmaktadır. Temel anlamda sosyal güvenlik sisteminin kapsamı ve amacı çeşitli sosyal risklerin olumsuz etkilerinden kişileri korumaktır. Sosyal güvenlik bu doğrultuda sürekli değişen dinamik bir yapıdır (Deloitte, 2017, s. 3). Bu anlamda, İspanya sosyal güvenlik sisteminin anayasal hükümler doğrultusunda evrensel ve kapsayıcı bir koruma modeline dayandığı belirtilmektedir. Tüm İspanya vatandaşları da aynı şartlar altında bu koruma hakkına erişebilmektedirler (Quesada, 2016, s. 268).

İspanya Sosyal Güvenlik Sisteminin Gelişimi

1883 yılında işçilere ve girişimcilere sermaye sağlayarak emekli aylıklarının finanse edilmesi için özel koruma sistemini başlatan Bismarck, İspanya sosyal güvenlik sisteminin öncüsüdür³. Sistem, emekli aylığı sağlayıcı yapısının yanı sıra nüfusun sağlık hizmeti sunucusu olma işlevini de yerine getirmektedir. Bu durum, hem toplum hem de ekonomi için sistemin önemini göstermektedir. Sistemin en önemli kaynağını sosyal ödemeler/katkılar/primler oluşturmaktadır (Blanco Encomienda ve Ruiz García, 2017, s. 11-12).

Sosyal güvenlikte ilk girişimler

İspanya sosyal güvenlik sisteminde zorunlu sigorta uygulaması, 1900 yılında sadece kamu çalışanlarının işle ilgili kazalar için emeklilik ve malullük aylıklarının ödenmesine yönelik bazı fonlar yaratılmasını öngören bir sigorta ve İş Kazaları Kanunu ile başlamıştır. Ardından sosyal güvenliğe ilişkin yönetimin gerçekleştirilmesi için Ulusal Refah Enstitüsü kurulmuştur. 1919 yılında, belli bir sınıрын altında toplam yıllık ücreti olan 16-65 yaş arası özel sektör çalışanları için zorunlu emeklilik sigortasına (işçiler için) (Retiro Obrero Obligatorio) ilişkin düzenlemeler yapılmıştır⁴.

³ Bazı kaynaklarda İspanya'nın bugünkü kamu sağlık hizmetlerinin köklerinin 1885 yılına dayandığı da belirtilmektedir (Reinhard ve Centel, 1999, s. 5).

⁴ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Conocenos/HistoriaSeguridadSocial> (Erişim Tarihi: 17.1.2023)

1923 yılında Zorunlu Analık Sigortası (Seguro Obligatorio de Maternidad) kurulmuştur. 1926 yılında halen aynı isimle varlığını devam ettiren kamu çalışanları için evrensel bir emeklilik sistemi (Régimen de Clases Pasivas-RCP) kurulmuştur. 1931 yılında ayrıca İşsizlik Sigortası (Seguro de Paro Forzoso) kurulmuştur⁵. 1930'ların sonu itibariyle de çalışanların büyük bir kısmı herhangi bir şekilde hükümetin zorunlu emeklilik sigortası programına dâhil olmuştur. 1939 yılında İşçi Emekliliği (Workers' Retirement-Retiro Obrero) yerine Yaşlılık Sigortası (Old Age Insurance-Seguro de Vejez) uygulamaya konulmuştur (Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 269; Boldrin, Jiménez Martín ve Peracchi, 1997, s. 9). 1942 yılında da Sağlık Sigortası (Seguro de Enfermedad) kurulmuştur.

Oluşturulan emeklilik sistemi, 1970'li yılların ortasına kadar değişmeden devam eden iki ayaklı temel bir yapıyı devralmıştır. Devlet memurlarının tamamı RCP kapsamında yer alırken, belirli bir sınırın altında yıllık kazancı olan özel sektör çalışanları Yaşlılık Sigortası kapsamında yer almışlardır. Ancak söz konusu sigortalar ile sağlanan koruma, kısa sürede yetersiz kalmış, örgütlerden ve derneklerden gelen tepkiler çalışanlar arasında ayrımcılığa yol açarak, mali sorunlara sebep olmuş ve yönetimi zorlaştırmıştır. Bunun üzerine 1963 reformu ile Genel Planın (Régimen General) yanında birçok özel fon (Régimenes Especiales) oluşturulmuştur. Reformun temel amacı sosyal güvenliğin finansmanı ve yönetimine devletin de katıldığı üniter ve bütünlük bir sosyal koruma modelinin uygulanması olmuş; Sosyal Güvenliğin Esasları Kanunu (Ley de Bases de la Seguridad Social) yürürlüğe girmiştir⁶ (Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 269; Boldrin, Jiménez Martín ve Peracchi, 1997, s. 10).

Emeklilik sistemine ilişkin hukuki dayanak 1967 yılında Genel Sosyal Güvenlik Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile oluşturulmuştur. Zamanla sistemin farklı yönlerini etkileyen birçok reform yapılmıştır (Rodríguez Cabrero, 2002, s. 6). Kanunla, normal emeklilik yaşı 65, erken emeklilik yaşı ise 1967 yılından önce sisteme girenler için 60 yaş olarak belirlenmiştir. Ayrıca emekli aylığı alınabilmesi için de on yıllık prim ödeme süresinin (2 yılı emeklilikten önceki son 7 yıl içinde olmalı) varlığı aranmıştır (Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 269). 1967 yılındaki bu Kanunun uygulanmasına ilişkin özellikle ortaya çıkan finansal sorunlara ilişkin aksayan yönleri düzeltmek için hazırlanan 1972 yılında Koruyucu Önlemlerin İyileştirilmesi ve Finansmanı Kanunu yürürlüğe girmiştir. Ardından yapılan ilk reform ise sosyal güvenliği ve şeffaflığı destekleyen sosyal aktörlerin kurumsal katılımına yönelik bir sistem

⁵ Sigortaların kuruluş yılları konusunda bazı kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Yukarıda belirtilen tarihler Bakanlığa (El Ministerio de Inclusión, Seguridad Social y Migraciones) bağlı Sosyal Güvenlik (Seguridad Social) web sayfasından alınmıştır. Bilgi için bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Conocenos/HistoriaSeguridadSocial> (Erişim Tarihi: 13.3.2023)

⁶ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Conocenos/HistoriaSeguridadSocial> (Erişim Tarihi: 17.1.2023)

oluşturulması amacıyla kabul edilen 18 Kasım 1978 tarihli 36/1978 sayılı Kraliyet Kararnamesi⁷ olmuştur. Söz konusu Kararname ile yeni bir yönetim sisteminin kurulması da hedeflenmiştir⁸.

1980’li ve 1990’lı yıllarda sosyal güvenlik

İspanya’da 1970’lerin sonundan itibaren sosyal, ekonomik ve demografik alanda birçok değişiklik yaşanmıştır. Yaşam beklentisi önemli ölçüde yükselmiş; doğurganlık oranları Avrupa Birliği ülkelerindeki en düşük seviyeye ulaşmış; kamu emeklilik sisteminin ana bileşeni olan sosyal sigorta sistemi ise 1980’lerin ortalarında büyük bir reform dönemi yaşamış ve daha kapsamlı hale getirilmiştir (Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 261).

Sosyal güvenlik alanındaki ilk reform 1985 yılında yapılmıştır. Bu dönemde, emekli aylığına hak kazanmak için gerekli olan asgari katkı/prim ödeme süresi 10 yıldan 15 yıla çıkarılmış ve son birkaç yıllık ortalama prim ödeme/katkı alt sınırı da 2 yıldan 8 yıla çıkarılmıştır (Colàs Neila, 2018, s. 417; Patxot, Solé ve Souto, 2017, s. 6; Rodríguez Cabrero, 2002, s. 6).

Emeklilik sistemine ilişkin kalıcı reform, 26/1985 sayılı Sosyal Güvenlik Yapısının Modernleşmesi ve Koruyucu Faaliyetlerine İlişkin Acil Önlemler Kanunu ile başlamıştır. 1985 reformu, yavaş ancak sürekli olarak devam eden iki süreci başlatmıştır. Uzun vadede emekli aylığı maliyetlerini düşürmek için bir finansal düzenleme dönemi başlatmak, erişim şartlarını zorlaştırmak ve işçilerin katkıları ile aldıkları aylıklar arasındaki oranları birbirine yakın hale getirmek bu sürecin bir tarafını oluştururken; tamamlayıcı özel emeklilik sistemini desteklemek için ideolojik şartları ile kanuni ve kurumsal araçları oluşturmak sürecin diğer en önemli tarafını oluşturmuştur. Her iki süreç de üç kutuplu bir emeklilik sistemine neden olmaktadır: Primli sistem (temel ve genel vergilerle finanse edilen), profesyonel ya da yardımcı bir sistem (katkılarla finanse edilen) ve özel bir sistem (kişisel veya ortak tasarruflarla finanse edilen). Mevcut sistemin özelleştirilmesi emekliler ve toplum tarafından kabul edilmese de özelleştirilmenin kaçınılmaz olduğu sonrasında kabul edilmiştir. 1987 yılında Özel Emeklilik Sistemi Kanunu kabul edilmiş; Kanunla ücretsiz ve tamamlayıcı yeni bir bireysel emeklilik sistemi geliştirilmiştir. 26/1990 sayılı Primsiz Emeklilik Aylıkları Kanunu da hükümet ile sendikalar arasında sosyal yardımların ve emekli aylıklarındaki sosyal harcamaların arttırılmasına yönelik yeni bir anlaşma niteliğini taşımıştır (Rodríguez Cabrero, 2002, s. 1-2, 14).

⁷ Kararname için bkz. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1978-28739> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

⁸ Bu kapsamda; sistemin ekonomik yararlarının yönetimi için Ulusal Sosyal Güvenlik Enstitüsü, sağlık yardımları için Ulusal Sağlık Yönetimi Enstitüsü, sosyal hizmetlerin yönetimi için Ulusal Sosyal Hizmetler Enstitüsü (daha sonra Yaşlılar ve Sosyal Hizmetler Enstitüsü olarak adı değiştirilmiştir), deniz işçilerinin yönetimi için Donanma Sosyal Enstitüsü ve sistemin tek fon kaynağı olarak finansal dayanışma ilkesi ile hareket eden Sosyal Güvenlik Genel Hazinesi kurulmuştur.

1985 tarihli Emekli Aylığı Kanunu ve sosyal anlaşmazlıkların (Aralık 1988 ve Haziran 1995 genel grevleri) yol açtığı finansal düzenlemeler politik güçler arasında bir anlaşma gerekliliğine sosyalist hükümeti ikna etmiştir. Bunun üzerine, 1995 yılında ülkedeki tüm siyasi partiler (Birleşik Sol-IU dışındaki) olası formlar hakkında önerilerde bulunmak ve emeklilik sistemini analiz etmek üzere özel bir parlamento komisyonunun kurulmasının ardından Toledo Paktını⁹ imzalamışlardır. Pakt; gelecekte kullanılacak nihai fazlalıklarla yedek bir fon yaratmak ve zaman içindeki emekli aylıklarının satın alma gücünü garanti altına almak, gönüllü ya da ertelenmiş emekliliği desteklemek, sosyal güvenliği primsiz emeklilik aylıklarının finansmanından ayırmak, tek bir katkı tavanı oluşturmak ve gerçek ücretlerle eşleştirecek şekilde geliştirmek, geç ödemeleri azaltmak için tahsilat mekanizmasının iyileştirilmesi, özel planların birleştirilmesi ve basitleştirilmesi, farklı alanların birleştirilip geliştirilmesiyle sosyal güvenlik yönetimini entegre etmek, işçilere yapılan katkıları azaltarak zorunlu emeklilik yaşının ötesinde aktif kalmayı teşvik eden emeklilik yaşı açısından esnek, kademeli ve devamlı bir sistem sunmak, sistemin katkı yapısını güçlendirmek için gerek duyulan önemli konulara ilişkin önerileri içermiştir. Bu önerilerin bir kısmı 1997 reformunda da uygulanmıştır. 24/1997 sayılı sosyal güvenlik sisteminin birleştirilmesi ve modernleştirilmesine ilişkin Kanunda katkıların niteliğini güçlendirmek için emekli aylığının hesaplanmasına ilişkin formülün bileşenleri tekrar değiştirilmiştir. 1997 reformu ertelenmiş emekliliği teşvik etmek için alınacak önlemleri ve aynı zamanda da nihai fazlalıklarla yaratılan yedek fonlara ilişkin uygulamaları ortaya koymuştur. Aynı zamanda emeklilik aylığının hesaplanma süresi de 8 yıldan 15 yıla yükseltilmiştir (Colàs Neila, 2018, s. 418-422; Patxot, Solé ve Souto, 2017, s. 6; Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 270; Rodríguez Cabrero, 2002, s. 5, 14; Boldrin, Jiménez Martín ve Peracchi, 1997, s. 11-12).

2000’li yıllarda sosyal güvenlik

2001 yılında sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır¹⁰. 2002 yılında ertelenmiş emekliliği teşvik etmek ve kısmi emekliliği engellemek için daha

⁹ Paktın ilk aşamasını parlamenter aşama oluşturmuştur. Özel tamamlayıcı emeklilik sistemini desteklemek, emekli aylığı değerinde artış, özel sosyal güvenlik rejimlerinin sayısında azalma, yardımcı ve destek gelirleri arasındaki bölünme üzerine bir anlaşma dönemidir. 9 Ekim 1996 tarihinde sendikaların ve hükümetin arasında imzalanan anlaşma Paktın ikinci aşamasını oluşturmaktadır ve anlaşma 24/1997 sayılı Sosyal Güvenliğin Rasyonalizasyonu ve Borçların Birleştirilmesi Kanunu ile yasalaştırılmıştır. Üçüncü aşamada ise Nisan 2001 tarihinde işveren temsilcileri, hükümet ve sendikalar arasında sosyal koruma reformuna ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile özel emeklilik sistemini desteklemek için yeni kanun, uzun vadeli bir bakım sigortası sistemini incelemek için yeni bir komisyon, genel ve özel sosyal güvenlik rejimi arasındaki finansmanda çakışma, asgari emeklilik ve yetim-dul aylığı değerinde artış, esnek emeklilik konusunda yeni düzenleme, sosyal güvenlik yedek fonu, primli ve destekli sistem arasındaki gelirlerde kesim gibi ayırım konularında sonuçlara ulaşılmıştır. Paktta oluşturulan ilkeler doğrultusunda bir dizi reform tedbirini onaylayan dört anlaşma (1996, 2001, 2006 ve 2011 yıllarında) yapılmıştır.

¹⁰ Bu dönemde İspanya sosyal güvenlik sistemi iki alt sistemi (primli sistem ve primsiz sistem) bulunan bir emeklilik sisteminden oluşmaktadır. Primli sistem içinde ayrıca tartışmalara hiçbir zaman konu olmayan pasif sınıf sistemi

spesifik önlemleri içeren 35/2002 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Kanun, esnek, kademeli bir emeklilik sisteminin oluşturulmasını da benimsemiştir. Ortaya çıkan esneklikle birlikte erken emeklilik, yüksek prim ödeme süreleri ve yardım miktarlarında azalma görülmüştür (Colàs Neila, 2018, s. 419-422). Bağımlı kişilerin bakımını ve kişisel özerkliği teşvik eden 39/2006 sayılı Kanun ile yeni bir sosyal koruma sistemi oluşturulmuştur (Colàs Neila, 2018, s. 422). 2007 yılında 40/2007 sayılı Kanunla emeklilik sisteminde bir değişiklik daha yapılmıştır (Patxot, Solé ve Souto, 2017, s. 6-8).

Yapılan değişiklikle emeklilik aylığına hak kazanma süresi olan 15 yılın hesaplanmasında teorik katkı süreleri dikkate alınmamıştır. Böylece o zamana kadar yaklaşık 13 yıl olan gerçek katkı yılı yerine 15 gerçek katkı yılının sağlanması gerekmiştir. Erken emeklilikteki indirim katsayıları ve ertelenmiş emeklilikteki prim katsayıları iyileştirilmiş ve kısmi emekliliğe erişim imkânları da yenilenmiştir. Toledo Paketi'nin Reformu ve Değerlendirilmesi konusundaki rapor 29 Aralık 2010 tarihinde onaylanmıştır. Raporu hazırlayan grup 25 Ocak 2011 tarihinde tekrar bir araya gelmiş ve yapılan toplantıda alınması gereken önlemlerden biri zorunlu emeklilik yaşının yükseltilmesi olmuştur (Colàs Neila, 2018, s. 419-423).

Emeklilik sistemindeki bir diğer reform 2011 yılında 27/2011 sayılı Kanun ile yapılmıştır. 2011 reformu siyasi ve sosyal diyaloga dayanmakta ve Toledo Paktının gözden geçirilmiş tavsiyelerini içermektedir (Suárez Corujo, 2015, s. 14). Hükümet bu dönemde yaşanan derin ekonomik krizin de etkisiyle harcamaları azaltmak için geniş kapsamlı reformlar uygulamaya ve katkılarda/prim ödemelerinde görülen ciddi düşüşler nedeniyle de kısa vadeli finansal açıklardan kaçınmaya karar vermiştir. İspanya emeklilik sisteminde yapılan reformlarla birlikte, 2011 yılında kanuni emeklilik yaşı ve süresinde aşamalı olarak bir artış planlanmıştır. Bununla birlikte kanuni emeklilik yaşı 2027 yılına kadar kademeli olarak 67'ye yükseltilecektir. Bu dönemde alınan önlemler arasında; normal emeklilik yaşının 65'ten 67'ye çıkarılması, katkıların niteliğinin güçlendirilmesi için başlangıç emeklilik aylığının hesaplanmasına ilişkin formülün her iki bileşenin tekrar değiştirilmesi, erken emeklilik olasılığının uzun dönemli katkıları bulunanlar için belirlenen erişim yollarının (gönüllü ve iradedışı) değiştirilmesi, tam bir emeklilik aylığı alma süresinin 35 yıldan 37 yıla çıkarılması, hesaplama süresinin son 15 yıllık ücretten son 25 yıllık ücrete yükseltilmesi yer almıştır. Tüm önlemlerin benimsenmesinden önce uzun bir geçiş dönemi yaşanmıştır. 2011 reformu, 2027 yılı itibariyle yaşam beklentisindeki artışı hesaplamak için emeklilik sisteminde "sürdürülebilirlik faktörünün" tanımını da amaçlamıştır (Colàs Neila, 2018, s. 422; Patxot, Solé ve Souto, 2017, s. 6-8; Blanco Encomienda ve Ruiz García, 2017, s. 17-18; Quesada, 2016, s. 267).

---

olarak da bilinen devlet memurlarının emeklilik sistemi de bulunmaktadır. Primsiz sistemden çalışma gücünde olmayan 16 yaşından büyükler, kronik hastalıklardan muzdarip olanlar ve emeklilik aylığı almak için minimum katkı tutarını sağlayamayan 65 yaşındakiler yararlanırlar (Rodríguez Cabrero, 2002, s. 3).

2013 yılı sonunda onaylanan sürdürülebilirlik faktörlerinin düzenlenmesi ve yeniden değerlendirilmesi endekslerinin ortaya konulması amacıyla bir reform daha yapılmıştır. 23/2013 sayılı Kanunla (Sosyal Sigorta Emeklilik Sisteminde Sürdürülebilirlik Faktörü ve Yeniden Değerleme Endeksi Kanunu) sürdürülebilirlik faktörünün nasıl çalıştığı açıklanmıştır. Bu reformla birlikte halen, emeklilik aylığının yeniden değerlendirilmesi sosyal güvenlik sisteminin dengesini belirleyen değişkenlerin (gelir, emeklilik aylığı harcamaları gibi) gelişmesiyle belirlenmektedir. Ayrıca emeklilik aylığının, yaşam beklentisindeki artışa bağlı olarak da değişebileceği belirtilmiştir. İspanya sosyal güvenlik sisteminde yapılan reformlara rağmen yalnızca sistemin çöküşünün ertelendiği ve yeterli önlemlerin alınmadığı görüşü savunulmaktadır (Blanco Encomienda ve Ruiz García, 2017, s. 17-18; Suárez Corujo, 2015, s. 18, 21-22).

İspanya Sosyal Güvenlik Sistemi

İspanya Anayasasında tüm vatandaşların ihtiyaç halinde sağlık ve sosyal güvenlik yardımlarına hak kazanacağı garanti edilmektedir. Anayasa'nın 41. maddesine göre "*Kamu makamları tüm vatandaşları için, özellikle işsizlik durumları gibi zor zamanlarda yeterli sosyal yardım ve faydaları güvence altına alan bir kamu sosyal güvenlik sistemini sürdürür. Tamamlayıcı yardım ve faydalar isteğe bağlıdır.*"¹¹. Anayasa'nın bu maddesi diğer ilgili maddelerle (m. 39 (aile koruma yardımları), m. 43 (sağlığın korunması), m. 49 (fiziksel engelli kişilerin rehabilitasyonu ve tedavisi) ve m. 50 (yeterli ve düzenli aralıklarla güncellenen emekli aylıkları ile vatandaşların yaşlılık dönemindeki finansal yeterliliği)) de desteklenmektedir (Quesada, 2016, s. 268).

Genel olarak İspanya'da sosyal güvenlik yapısı

Sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerindeki onbir meslek sınıfında çalışanlar İspanya sosyal güvenlik sistemi kapsamı içerisinde yer almaktadır. Sigortalıların kapsamda yer aldıkları işlerini bırakmaları/işlerinden ayrılmaları halinde özel bir anlaşma ile tekrar kapsama dâhil olabilmeleri mümkündür. İspanya'da kamu sektöründe çalışanlar, silahlı kuvvet çalışanları, kendi ad ve hesabına bağımsız çalışanlar (serbest meslek çalışanları), tarım işçileri ve çiftçiler, ev işlerinde çalışanlar, denizciler ve maden işçileri için özel bir sigorta sistemi oluşturulmuştur (Hasbi vd., 2012, s. 111).

İspanya'da sosyal güvenlik hizmetleri Ulusal Sosyal Güvenlik Enstitüsü (The National Social Security Institute-Instituto Nacional De La Seguridad Social-INSS) tarafından yürütülmektedir. Kurum; emeklilik aylığı (yaşlılık, kalıcı malullük, dulluk, yetimlik, aile üyelerine yönelik), iş kazaları ve meslek hastalıklarından kaynaklanan finansal yardımlar ve diğer nakdi yardımları ya da devlet desteklerini (analık,

¹¹ <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

geçici işgöremezlik, babalık, hamilelik süresince yaşanacak riskler, emzirme süresince ortaya çıkabilecek riskler, kanser veya diğer ciddi hastalıklara yakalanmış olan küçükler için bakım vb.) işletmektedir. Kurum aynı zamanda sağlık hizmetlerinden de sorumludur. Ayrıca Kurum; engelli annelere, tek ebeveynli ailelere ve geniş ailelere, doğum veya evlat edinme hallerinde masraflar ve beslenme giderlerine destek olmak amacıyla çocuklar ve küçükler için finansal yardımlar da yapmaktadır. Bunların yanında çoklu doğum ve evlat edinme hallerinde toplu ödeme de yapmaktadır. Sosyal güvenlik açısından sağlanan finansal yardımlar dört kategoride (emeklilik, sübvansiyonlar/para yardımları (düzenli ya da geçici), tek seferlik tazminatlar ve diğer ödemeler (işsizlik gibi)) toplanmaktadır¹².

İspanya Genel Sosyal Güvenlik Programı (General Social Security Scheme-Régimen General de la Seguridad Social-RGSS) dağıtım yöntemi esasına göre işletilmektedir. Katkılar/primler; fazla çalışma ücretleri dışında tanımlanan, profesyonel meslek/uzmanlık kategorilerine göre değişen, tavan ve taban kazançlar arasındaki toplam kazanç olarak tespit edilen sigorta ücretlerinin sabit bir oranıdır (Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 25). Sosyal güvenlik sistemi içinde bu şekilde belirlenen 11 meslek kategorisi¹³ bulunmaktadır. İlk 7 kategori için taban ve tavan, aylık kazançta göre hesaplanmaktadır. Bu gruptakiler için taban ve tavan, 2022 yılı için mesleki asgari ücret ve mesleki asgari ücretin üç katı arasında değişmektedir. Son dört kategori için ise taban ve tavan günlük kazançta göre belirlenmektedir. Taban her yıl Genel Bütçe Kanunu ile belirlenmektedir. Sosyal güvenlik primleri¹⁴; genel riskler (hastalık, iş kazası, emeklilik, doğum izni gibi), iş kazaları ve meslek hastalıkları, fazla çalışma ve diğer sebeplere (işsizlik, ücret garanti fonu, mesleki eğitim gibi) ilişkin primlerden/katkılardan oluşmaktadır (OECD Tax Database, 2022, s. 22-23). Prim ödeme yükümlülüğü hem işçiler hem de işverenler için zorunludur. Primlerin değerini belirleyen iki unsur; prim/katkı tabanları ve bunlara uygulanacak yüzde ve modeldir¹⁵.

İspanya emeklilik sistemi dağıtım yöntemi esasına göre düzenlenmiştir, emekli aylığı alanlar ve çalışanlar emeklilik, malullük ve ölüm aylıkları sigortası kapsamında farklı rejimlere göre sınıflandırılmışlardır (Rodríguez Cabrero, 2002, s. 6).

¹² <https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions/pensions> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

¹³ Kategoriler; üniversite mezunları ve mühendisler, kalifiye teknisyenler ve yardımcıları, büro ve fabrika/imalathane/atölye denetçileri/şefleri/yöneticileri, kalifiye olmayan yardımcılar, büro çalışanları ve asistanlar, bağımlı çalışanlar, yönetici asistanları, atölye çalışanları, deniz subayları ve vasıflı işçiler, işçiler ve 18 yaşından küçük çalışanlardır.

¹⁴ İspanya'da sosyal güvenlik primleri işçiye verilen aylık toplam ücret üzerinden hesaplanmaktadır. Hesaba; seyahat harcamaları ve günlük ödenekler, yevmiye ve yolluklar, taşınma giderleri, ufak tefek masraflara ilişkin ödenekler, iş kıyafetleri ve üniformalar, ölüm tazminatları, yer değişikliği masrafları ve diğer küçük harcama kalemleri dâhil edilmemektedir.

¹⁵ <https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions/pensions> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

İspanya sosyal güvenlik sistemine ilişkin hizmetlerin genel itibariyle Ulusal Sosyal Güvenlik Enstitüsü tarafından yürütüldüğü; çalışanların ise bağımlı çalışanlar ve bağımsız çalışanlar bakımından RGSS ile diğer özel sigorta sistemleri kapsamında sosyal güvenlik uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Yaşlılık (emeklilik) aylığı uygulamaları

İspanya sosyal güvenlik sisteminde normal emekli¹⁶ aylıkları Genel Sosyal Güvenlik Programı (General Social Security Scheme-Régimen General de la Seguridad Social-RGSS) ve Serbest Meslek (kendi adına/bağımsız) Çalışanlarına Yönelik Özel Sosyal Güvenlik Programları (Special Social Security Schemes for Self Employed-Régimen Especial de Trabajadores Autónomos-RETA) hükümlerine göre belirlenmektedir. Bu düzenlemeler, özel sektör çalışanları ile kendi adına ve hesabına çalışanları ve fikir işçilerini kapsamaktadır. RGSS, aynı zamanda kooperatif firmalarının üyelerini, merkezi hükümetin dışında kamu çalışanlarını ve 65 yaşına ulaştığında minimum prim ödeme gün sayısını kabul eden tüm işsizleri de kapsamaktadır. Hükümet çalışanlarının emekli aylıkları için oluşturulan program (Régimen de Clases Pasivas-RCP) ise merkez hükümet ve yerel şubelerde çalışan kamu görevlilerini kapsamaktadır (Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 270).

İspanya'da emeklilik aylıkları Sosyal Güvenlik (Seguridad Social) sisteminin içinde çift programlı bir yapı ile sunulmaktadır. Bunlardan ilki, yaşlılık ve malullük dönemlerini genel gelirlerle finanse eden primsiz yapıdır. İkincisi ise sigortalılık süresi ve önceki katkılara bağlı olarak emekli aylığı ile ilgili kazançları sağlayan zorunlu sosyal sigorta (primli) programıdır. Bu nedenle İspanya sosyal sigorta sistemi, genel olarak dağıtım yöntemi esasına dayalı bir emeklilik sistemi olarak kabul edilmektedir (Suárez Corujo, 2015, s. 10).

İspanya sosyal güvenlik sisteminde kanuni emeklilik yaşı erkekler ve kadınlar için 65'tir¹⁷ (2027 yılı itibariyle 67 olacaktır) ve emekli aylığına hak kazanmak için en az 15 yıl (5475 gün) prim ödeme koşulunun

¹⁶ Normal emeklilik olarak kastedilen; işçilerin yaşı nedeniyle çalışmayı tamamen bırakmaları ve emekli aylığı almak için gereken koşulları yerine getirmeleridir. Kısmi emeklilik ise 60 yaşına geldikten sonra geçici veya sürekli kısmi zamanlı bir sözleşmeyle başlayan emekliliktir. Bu anlamda normal emeklilik yaşı 65, erken emeklilik yaşı ise 1967 yılından önce sisteme girenler için 60'tır.

¹⁷ Genel kural 67 yaş olmakla birlikte, 38 yıl 6 aylık prim ödeme süreleri olanlar 65 yaşında emekli olabilir. Ancak yaş koşulunun 65'ten 67'ye yükseltilmesi ve prim koşulunun da 35 yıldan 38 yıl 6 aya yükseltilmesi 2013 ile 2027 yılları arasında kademeli bir geçişle uygulanacaktır. 2016 yılında, 36 yıldan daha az prim ödeme süresi bulunanlar için 65 yaş ve 4 ay koşulu gerekiyordu (<https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions/pensions> (Erişim Tarihi: 13.1.2023)). Geçiş tablosu için bkz. Azpeitia and Blasco, 2012, s. 53; <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10963/28393/28396/28472> (Erişim Tarihi: 28.1.2023).

yerine getirilmiş olması gerekir. 15 yıllık prim ödeme süresinin en az 2 yılı son 15 yılda içinde olmalıdır¹⁸. Sistemden tam emeklilik aylığı almak için 35 yıl 6 ay (2027 yılı itibariyle 38 yıla yükselecektir) prim ödemiş olmak gerekir¹⁹. Ayrıca İspanya sosyal güvenlik sisteminde yurtdışında yaşayan vatandaşları için de geçerli olmak koşuluyla, bazı durumlarda (15 yıllık prim ödeme ve bu sürenin en az 2 yılının son 5 yılda olması) emekli aylığı alma yaşının 65 yaşından 70 yaşına ertelenmesi mümkündür (Azpeitia and Blasco, 2012, s. 46, 52; Hasbi vd., 2012, s.111-112; Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 270).

İspanya sosyal güvenlik sisteminde farklı koşullarla elde edilmiş emekli aylığı uygulamaları da bulunmaktadır. İradedışı gerçekleşen erken emeklilik aylığına en az 33 yıl (en az %33 malul olunması halinde 25 yıl) prim ödeme ve 60 yaşın (2027'ye kadar kademeli olarak 63 yükselecektir) doldurulmasıyla hak kazanılmaktadır. Bu gruptaki sigortalıların ekonomik koşullar veya işletme sahibinin ölümü, emekliliği ya da maluliyeti sebebiyle işyerinin kapanması sebebiyle kendi isteği dışında işsiz kalması ve emekli aylığı talebinden önce en az 6 aydır iş arayan olarak kayıtlı olması gerekir. İradi olarak gerçekleşen erken emeklilikte ise 63 yaş (2027 yılı itibariyle 65) ve en az 35 yıl prim ödemiş olmak koşulunun sağlanması gerekir. Sosyal sigorta sisteminden kısmi emeklilik aylığı alabilmek için de 33 yıl prim ödeme süresi, 61 yaş, tam zamanlı çalışma saatlerinin %50'den %25'e düşürülmesi ve en az 6 yıldır aynı işverenin yanında çalışılması gerekir. Bir başka emeklilik aylığı türü olan ertelenmiş emeklilik aylığında ise en az 15 yıllık prim ödeme süresine sahip olunmalıdır²⁰.

Malullük ve ölüm aylığı uygulamaları

Sosyal güvenlik sistemi kapsamında sigortalının ölmesi halinde hayatta kalanların (eş, çocuklar ve diğer akrabalar) veya malul olan sigortalıların da ödenek almaları söz konusu olabilmektedir (Hasbi vd., 2012, s.112; Boldrin, García Gómez ve Jiménez Martín, 2010, s. 291-292).

İspanya sosyal güvenlik sisteminde malullük ödeneği kısmi kalıcı maluliyet, tam kalıcı maluliyet, mutlak kalıcı maluliyet ve ağır engellilik hallerinde söz konusu olmaktadır. Kalıcı maluliyet ödeneğine hak kazanmak için maluliyet derecesine göre değişen bazı koşulları sağlamak gereklidir ve maluliyeti nedeni önemli değildir. Kısmi sürekli maluliyet ödeneği için ise maluliyet sebebinin genel bir hastalık olması

¹⁸ Sigortalının işsiz olması halinde (kendi isteği dışında işsiz kalmış ve en az son 6 aydır işsiz olarak kayıtlı olmalıdır) emeklilik yaşının 64 yaşa düşürülebilmesi de söz konusudur. Ancak belirtmek gerekir ki, işsiz kişilerin erken emeklilik koşullarından faydalanması için en az 61 yaşını doldurmuş olmaları ve en az 30 yıl prim ödeme süreleri bulunmalıdır. Emeklilik yaşı zor, tehlikeli ve sağlık koşullarının kötü olduğu işlerde 64 yaşın altına da indirilebilir. Aynı zamanda yaş koşulu çalışma gücü kaybının %65 ya da daha fazlasını kaybedenler için de azaltılabilmektedir. Kişinin yaşam beklentisini düşüren ve çalışma gücü kaybının %45 oranına kadar kaybolması halinde de yaş koşulu azaltılabilir.

¹⁹ <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

²⁰ <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

durumunda Kuruma kayıt olunmalı ve geçici işgöremezliğin kalıcı maluliyete dönüştüğü tarihten önceki 10 yıl içinde 1800 gün prim ödemiş olunmalıdır. Tam kalıcı maluliyet durumunda malullük nedeninin genel bir hastalık olması halinde Kuruma kayıt olunmasının yanında 31 yaşın altında veya üstünde olmaya bağlı olarak değişen prim ödem koşullarının yerine getirilmesi gerekir. Mutlak kalıcı maluliyet için ise (maluliyet nedeninin genel hastalık veya iş kazası dışında olması halinde) yine Kuruma kayıt olunmalı ve yaşa göre değişen belirli bir süre için prim ödemek gereklidir. Kuruma kayıtlı olunmaması durumunda ise 15 yıl boyunca (3 yılı son 10 yıl içinde olmak koşuluyla) prim ödemiş olunmalıdır. Ağır maluliyet halinde ise mutlak kalıcı maluliyetteki koşullar sağlanmalıdır²¹ (European Commission, 2022, s. 21).

Hak sahiplerinin ölüm aylığı/yardımları alabilmesi için ölen kişinin; kanıtlanmış/belgelenmiş bir engeli olan veya primli bir emeklilik aylığı alanlardan, ölümün genel bir hastalık sebebiyle olması halinde²² ölümünden önceki 5 yıl içinde en az 500 gün prim ödemiş olan işçilerden, yüksek riskli gebelik ve bu riskler süresince bakım yardımı alanlardan, geçici işgöremezlik yardımı alanlardan, analık-babalık yardımı alanlardan, emeklilerden, emeklilik sebebiyle işten ayrılan ancak emeklilik başvurusunu yapamayanlardan, ölüm karinesi ile bir kazada kaybolanlardan, çalışma süreleri boyunca en az 15 yıl prim ödemiş olanlardan ölümünden sonra sosyal güvenlik veya benzeri herhangi bir kaydı olmayan kişilerden biri olması gerekir. Söz konusu dul yardımının/ aylığının hak sahipleri ise hayatta kalan eş, vasiyet edilen yasal olarak boşanan veya ayrılan hayatta kalan eş, evliliği geçersiz veya hükümsüz ilan edilen hayatta kalan eş ile fiili (de facto) bir ilişkide hayatta kalan eştir. Yetim aylığı için herhangi bir asgari prim ödeme koşulu bulunmamaktadır. Yetim aylığı alma hakkı bulunan kişiler; soybağının yasal niteliği dikkate alınmaksızın ölen kişinin 21 yaşın altındaki²³ veya 21 yaş üzeri malul çocukları ile sağ kalan eş tarafından evlilik çağına²⁴ getirilen çocuklarıdır²⁵.

İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde emekli ve malul olanlar ile ihtiyaç sahibi tüm vatandaşlar, sosyal güvenlik primi ödememiş ya da yetersiz ödemiş olsalar bile finansal yardımlardan, ücretsiz tıbbi ve ilaç bakım hizmetlerinden ve diğer sosyal yardım hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptirler. Söz konusu bu primsiz emeklilik²⁶ aylığından yararlanmak için kişinin başvuru sırasında 65 ve üzeri yaşta

²¹ <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

²² Ölümün iş kazası veya işle ilgili bir hastalıktan kaynaklanması durumunda ise önceden herhangi bir katkı payı ödemiş olması koşulu aranmamaktadır.

²³ Bazı hallerde 25 yaşa yükseltilmesi de mümkündür.

²⁴ Bu durum için bazı ek koşullarda söz konusudur. Evliliğin ölümden iki yıl önce gerçekleşmesi ve evlilik masraflarının ölen kişi tarafından karşılanması ile bakmakla yükümlü başka bir aile üyesinin ya da başka bir emeklilik aylığı alma haklarının bulunmaması gerekir.

²⁵ <https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

²⁶ Primsiz aylıkların yalnızca ikamet edilen ülkeden alınabileceği de ayrıca belirtilmelidir. Primsiz aylıkların yönetimi, her Özerk Bölgenin yetkili organları ile Ceuta ve Melilla şehirlerindeki Sosyal Hizmetler ve Yaşlılar

olması, İspanya’da ikamet ediyor olması ve son 16 yıl içinde en az 10 yıldır İspanya’da ikamet etmiş olması gereklidir²⁷. Primsiz malullük ödeneği almak için ise 18-65 yaş arasında olmak, İspanya’da en az 5 yıldır İspanya’da ikamet ediyor olmak, emeklilik aylığı talebinden önceki son 2 ay içinde (uzmanlar tarafından değerlendirilen) %65 ve daha fazla engelin olduğunu gösteren rapor almak ve yeterli kazanç veya gelirin olmadığını belgelemek gereklidir²⁸.

Diğer sigorta kollarına ilişkin uygulamalar

İspanya sosyal güvenlik sistemi uygulamaları içinde analık ve hastalık yardımlarına, iş kazası ve meslek hastalığı yardımlarına, aile yardımlarına, sağlık sigortasına ve işsizlik ödeneklerine ilişkin düzenlemeler de bulunmaktadır.

Doğum ve evlat edinme hali ile hamilelik ve emzirme döneminde İspanya sosyal güvenlik sistemi kapsamında doğum ve çocuk bakım desteği, hamilelik dönemindeki riske ilişkin yardım, emzirme dönemine ilişkin yardım, bebek bakım ödeneği ve primsiz doğum yardımı şeklindeki menfaatler sağlanmaktadır²⁹. Doğum ve çocuk bakım yardımından anne-baba olmak için çalışmaya ara veren ve sosyal güvenlik primlerini ödemiş tüm çalışanlar, hamilelik ödeneğinden kendisi ve çocuğu için risk altında bulunan ve çalışmayı bırakan (çalışmaya devam edenler ancak başka uygun bir işle değiştirememeleri halinde yararlanırlar) tüm kadınlar, emzirme ödeneğinden 9 aydan küçük çocuğu bulunan ve işini bırakan (çalışmaya devam edenler ancak başka uygun bir işle değiştirememeleri haline yararlanırlar) tüm çalışan kadınlar, bebek bakım yardımından 9-12 ay arası bebeklerine bakmak için çalışmayı bırakan tüm çalışanlar, primsiz doğum yardımından ise yeterli sosyal güvenlik prim ödemesi bulunmayan ancak diğer tüm gerekli şartları sağlayan tüm kadın çalışanlar yararlanır. Söz konusu yardımlar; Sosyal Güvenlik Kanunu hakkındaki 30 Ekim 8/2015 sayılı Kraliyet Kararnamesi, doğum ve çocuk yardımları ile ilgili 6/2019 sayılı Kraliyet Kararnamesi, analık, babalık, gebelik ve emzirme sırasındaki riskler konusunda ise 6 Mart 295/2009 tarihli Kraliyet Kararnamesine göre düzenlenmektedir. Doğum ve çocuk bakım yardımından yararlanma süresi her iki ebeveyn için de 16 haftadır (doğumdan sonraki ilk 6 hafta zorunludur). Süre, ikinci doğumdan ve evlat edinme ile çoklu doğum halinde 2 hafta, yeni doğan çocuğun hastane tedavisi halinde

---

Enstitüsü il müdürlüklerinin sorumluluğu altında gerçekleştirilmektedir. Bilgi için bkz. http://www.imsero.es/imsero_01/prestaciones_y_subvenciones/pnc_jubilacion/normativa_requisitos/index.htm (Erişim Tarihi: 14.1.2023).

²⁷ <https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions/pensions> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

²⁸ <https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions/pensions> (Erişim Tarihi: 13.1.2023).

²⁹ Yararlanma koşulları ve diğer bilgiler için bkz. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4789> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

13 haftaya, çocuğun engelli doğumunda ise 18 haftaya kadar uzatılabilir. Gebelik ödeneği annenin işine ara vermesi ile başlamakta ve işine veya benzeri bir işe geri dönmesi ile sona ermektedir. Emzirme ödeneği anne ve çocuğun sağlığının korunması için gerekli süre kadar devam etmekte, annenin işe dönmesi, çocuğun 9 aylık olması veya emzirmenin bırakılması ile sona erer. Bebek bakım yardımı da çocuk 12 aylık olana kadar devam etmektedir. Primsiz doğum ödeneği süresi ise 42 gündür (bazı durumlarda 56) ve tutarı Çoklu Etki Gelirinin Kamu Göstergesi (IPREM) olarak hesaplanan tutarının %100'üdür (European Commission, 2022, s. 8-12).

Bakmakla yükümlü olunan çocuklar ve koruma altına alınan çocuklara ilişkin, yalnız ebeveyn veya engelli ebeveynin bakıma ilişkin, çoklu doğum ve evlat edinmeye ilişkin konularda da çeşitli yardımlar sunulması söz konusudur. Ayrıca, kanser veya diğer ciddi hastalıkları³⁰ bulunan ve tedavi gören çocukların ebeveynleri (biyolojik, koruyucu ya da evlat edinen aile fark etmeksizin) çocuklarının hastanedeki bakımları için çalışma sürelerini en az %50 oranında azaltmak zorunda kalmaları halinde, nakdi yardım alabilmektedirler. Bu uygulamadan yararlanabilmek için sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmak, asgari prim ödeme süresine sahip olmak, serbest meslek sahibi olunması sebebiyle yapılacak ödemeden sorumlu olanların sosyal güvenlik prim ödemesinin güncel olması ve normal çalışma sürelerinin en az %50 oranında azaltılmış olması gereklidir. Bu durumdaki ebeveynlerden biri olunması halinde Ulusal Sosyal Güvenlik Enstitüsüne (INSS) ya da bağlı bulunulan iş kazası ve meslek hastalığı sigorta şirketine başvurulmalıdır. Geçici işgöremezlik ödeneği için belirlenen temel tutarın %100'ü, bu durumda azaltılan çalışma süreleri ile orantılı olarak ödenir. Çalışma saatlerindeki azalma olayın meydana gelmesinden itibaren bir ay içinde gerçekleşmelidir. Bu süre 18 yaşına kadar olan çocuklar için (sağlık sertifikası ile) 2 aya kadar uzatılabilmektedir³¹.

İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde genel hastalık veya kaza sebebiyle geçici işgöremez duruma gelenlerin, sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmaları ve son 5 yılda toplam 180 gün prim ödemeleri koşuluyla geçici işgöremezlik ödeneğinden yararlanma hakları bulunmaktadır. Ödenek başvurusunun, genel hastalık veya kazanın ortaya çıkmasından sonraki 3 gün içinde yapılması gereklidir. Ödenek en fazla 365 gün boyunca alınmaktadır, ancak bazı koşullarda sürenin 180 gün daha uzatılması mümkündür. Ödenek, hastalığın veya kazanın ortaya çıkmasından sonraki dördüncü günden itibaren alınmaktadır³².

³⁰ Bu hastalıklar 29.07.2011 tarihli 1148/2011 sayılı Kraliyet Kararnamesinde belirtilmiştir. Bu tür hastalıklar ciddi olarak tanımlanan ve uzun süre hastanede kalmayı gerektiren hastalıklardır.

³¹ <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4788> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

³² <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4792> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

İş kazası veya meslek hastalığı ödeneği/yardımları/tazminatı; geçici işgöremezlik, kalıcı işgöremezlik veya kalıcı olarak işgöremez hale getirmeyen, ancak çalışma gücü kaybına neden olan kazalar, iş kazası veya meslek hastalığı sebebiyle ölüm halinde söz konusu olmaktadır³³.

İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde sigortalıların ve bunların hak sahiplerinin tıbbi bakım, acil haller, rehabilitasyon ve ilaç teminine ilişkin (bazıları ücretli, bazıları kısmi ücretli veya tam ücretli olan) sağlık hizmetlerinden yararlanması mümkündür³⁴. Çalışanlar, serbest meslek sahipleri Sosyal Güvenlik Sistemine kayıt olarak ve prim ödeyerek sağlık sigortasından yararlanmaktadırlar. Ayrıca emekliler, herhangi bir düzenli sosyal güvenlik yardımı alanlar, işsizlik yardımı veya ödeneği alma hakları sona eren işsizler ve İspanya’da yasal olarak ikamet edenler de sağlık hizmetlerinden yararlanırlar³⁵.

İspanya sosyal güvenlik sisteminde işsizlik ödeneği³⁶ alınabilmesi için, işsizlikten önceki son 6 yıl içinde en az 360 gün sosyal güvenlik priminin ödenmiş olması zorunludur. Bu prim ödeme koşulunun sağlanması durumunda işsiz kalan sigortalı 120 gün boyunca işsizlik maaşı almaya hak kazanır. İşsizlik ödeneğine başvurabilmek için çalışma isteğinde ve çalışabilecek durumda olma, işverence iş sözleşmesinin yenilenmemiş olması ve yine işverence çalışma sürelerinin ve ücretinin %10 ile %70 arasında azaltılmış olması koşulu aranır. Aynı zamanda 16 yaşında büyük olmak ve emeklilik yaşında olmamak da gereklidir. İşsizlik için alınacak yardım miktarı, çalışırken kazanılan ücrete bağlı olarak değişmekte, son 6 aylık ortalama ücrete göre belirlenen prim doğrultusunda hesaplama yapılmaktadır. İşsizlik ödeneği Kamu İstihdam Servisince (Servicio Público de Empleo Estatal) yönetilmektedir. Servise, işsiz kaldıktan sonraki 2 hafta içinde başvuru yapılması gereklidir³⁷.

İspanya’da sosyal güvenlik hakkı anayasal bir hak olarak düzenlenerek koruma altına alınmıştır. Sosyal güvenliğe ilişkin kanunlar ve Kraliyet Kararnameleri ise ülkede sosyal güvenliğin uygulanmasına ilişkin konularda yol göstericidir.

³³ Bkz. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4794> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

³⁴ Bkz. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4791> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

³⁵ <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&intPageId=4791&langId=en> (Erişim Tarihi: 29.3.2023).

³⁶ Ödenek türleri ve diğer koşullar hakkında bkz. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4801> Erişim Tarihi: 19.1.2023).

³⁷ <https://www.expatica.com/es/living/gov-law-admin/spain-social-security-565081/#unemployment> (Erişim Tarihi: 19.1.2023).

İSPANYA'DA SERBEST MESLEK SAHİPLERİ/ÇALIŞANLARI (BAĞIMSIZ ÇALIŞANLAR)

İspanya'da çalışanlar; işçiler, ekonomik anlamda bağımlı veya bağımsız çalışanlar³⁸ ve serbest meslek sahipleri/çalışan (bağımsız/kendi hesabına çalışanlar) kişilerden oluşmaktadır. Sosyal güvenlik uygulamalarının kişiler bakımından kapsamında da benzer bir kategorik ayrıma gidilerek, sigortalılık statüleri “genel rejime tabi olan”, “bağımsız rejime tabi olan” ve “diğer özel rejimlere tabi olan” kişiler şeklinde gruplandırılmıştır (Ezer, 2022, s. 791; Pérez Guerrero and Rodríguez-Piñero Royo, 2021, s. 179).

İspanyol Anayasasında serbest çalışanlara ilişkin açık bir atıf bulunmamakta; bazı ilkelere serbest meslek çalışanlarına uygulanacak haklara yer verilmektedir³⁹. Anayasanın 35. ve 38. maddesinde yer alan hükümler doğrultusunda serbest meslek çalışanlarının, bu faaliyetlerini kendi istekleri doğrultusunda gerçekleştirmelerinin ve kazanç sağlamalarının anayasal olarak güvence altına alındığı ve bunun kamusal olarak da tanındığı görülmektedir. Anayasanın 40. maddesinde ise çalışma ve dinlenme sürelerinin, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin, mesleki eğitimlerin, gelirin adil dağıtımın kamu kurumları aracılığıyla güvence altına alındığı ve bunun tüm çalışanlar için geçerli olduğunun ifade edilmesi nedeniyle, serbest meslek çalışanlarının da bu güvenceye sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Anayasada ayrıca (41. madde) tüm çalışanların, dolayısıyla da serbest meslek çalışanlarının işsizlik riski karşısında da koruma altında olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda herkesin sağlık hakkı olduğu da açıkça yer almaktadır.

³⁸ İspanya hukuk sistemi içinde TRADE (Trabajadores Autónomos Económicamente Dependientes) olarak ifade edilen bu grup “düzenli, kişisel ve doğrudan bir temelde, esas itibarıyla de müşteri olarak belirtilen gerçek ya da tüzel bir kişi adına kar amacıyla ekonomik ya da profesyonel bir faaliyet yürüten ve gelirin en az %75'i tek bir müşteriye bağlı olan kişiler”dir. Ancak bu tanımlamanın dışında bazı ek koşulların da taşınması gerekir. Bkz. Ezer, 2022, s. 790; Gallego Losada, 2021, s. 129.

³⁹ Anayasanın 35. maddesinde tüm İspanyolların çalışma ödev ve hakkına, serbestçe mesleki ya da ticari faaliyette bulunmaya, işlerinde ilerlemeye, kendileri ile ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek bir ücret elde etme hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Anayasanın 38. maddesinde ise piyasa ekonomisi içinde özgür girişimlerin varlığı tanınmakta; kamu kurumlarının, genel ekonominin taleplerine ve durumuna göre ekonomik planlamaya uygun olarak, özgür girişimin ifasını ve verimliliğinin muhafaza edilmesinin güvence altına alınacağı açıkça ifade edilmektedir. Anayasada “Kamu kurumlarının ekonomik istikrar politikası çerçevesinde sosyal ve ekonomik ilerleme ile bölgesel ve kişisel gelirin daha adil dağılımı için uygun şartların oluşmasını teşvik eder. Tam istihdamı hedefleyen bir politikanın gerçekleşmesine özel bir önem verilir. Kamu kurumları aynı zamanda mesleki eğitim ve yeniden eğitimi güvence altına alan bir politikayı destekler; iş güvenliği ve iş sağlığını temin eder ve işgünü sınırlama, belirli aralıklarla ücretli tatiller ve serbest zamanları değerlendirme merkezlerini yeterli düzeye çıkarmak suretiyle dinlenme ihtiyacını güvence altına alır”. hükmü yer almaktadır (m. 40). Aynı zamanda kamu kurumlarının tüm vatandaşları kapsayan, yokluk durumunda, özellikle de işsizlik halinde, yeterli sosyal yardım ve ödeneği güvence altına alacak bir genel sosyal güvenlik sistemini sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Tamamlayıcı yardım ve ödeneklerin isteğe bağlı olduğu da ayrıca belirtilmektedir (m. 41).

Serbest Meslek Çalışanlarına Yönelik Sosyal Güvenlik Uygulamaları

İspanyol hukuk sisteminde serbest meslek; ekonomik veya mesleki faaliyetlerin düzenliliğinin ya da sürekliliğinin kendi organizasyonu içinde olması şeklindeki kriterlerle tanımlanmaktadır⁴⁰. Serbest meslek çalışanlarını işçilerden ayıran kriter de bu doğrultuda, bir kişiye bağlılığın ve bağımlılığın olmaması ile düzenli ödenen bir ücretinin olmamasıdır. Bu husus da serbest çalışanları, sosyal güvenlik alanındaki Genel Rejimin dışına çıkartmaktadır.

İspanya sosyal güvenlik sisteminde serbest meslek çalışanları; 18 yaşından büyük, yanında başka bir işçi çalıştırıp çalıştırmadığından ve faaliyet alanından bağımsız olarak, herhangi bir iş sözleşmesine bağlı olmaksızın kendi hesabına ekonomik faaliyette bulunan çalışanlar şeklinde belirtilmektedir. Serbest meslek çalışanları bu tanımdan hareketle düzenli bir ücret getirisi olmayan, kişisel olarak ve doğrudan kar elde etmek amacıyla bir faaliyet yürüten kişilerdir (Corral ve Villarejo, 2009). Serbest Meslek Çalışanları Tüzüğüne göre de yanlarında personel istihdam etmelerine bakılmaksızın, başka bir kişinin yetkisine veya organizasyonuna tabi olmayan, kendi hesabına yapılan işlerle ilgilenen kişilerdir (Cabeza Pereiro, 2008, s. 93).

İspanya’da serbest meslek sahiplerine yönelik kuralların oldukça katı olduğu ifade edilmektedir. İspanya’daki serbest meslek çalışanlarına yönelik sistem “Autónomo” (bağımsız) olarak adlandırılan vergi ve sosyal güvenlik rejimidir. Orta ve küçük ölçekli işyerlerini veya tüzel kişiliği olmayan bir işletmeyi yönetenler, serbest çalışan uzmanlar, bağımsız tüccarlar/şahıs işletmesi sahipleri bu rejime dâhil olmaktadır. Serbest meslek çalışanı olarak sisteme kayıt olmak için iki aşamalı bir yapı söz konusudur. Bunun için öncelikle vergi dairesine kayıt olunması, ikinci aşama olarak da bağımsız sosyal güvenlik sistemine kayıt olunması gerekir. Ayrıca, ulusal bir sigorta numarası alınmalı ve bir İspanyol bankasında da hesap açılmalıdır⁴¹.

Kapsam bakımından serbest meslek çalışanları

Bağımsız çalışanların ya da serbest meslek sahiplerinin/çalışanlarının hukuki statüsüne ilişkin hükümler 20/2007 sayılı Bağımsız Çalışanlar Kanununda⁴² (Ley Estatuto del Trabajo Autónomo-LETA) yer almaktadır. Kanun, 2008 yılından itibaren tarımda çalışanlar için de uygulanmaktadır. Kanunda bağımsız çalışan “işçi çalıştırsın veya çalıştırmasin, mutad olarak, bizzat ve doğrudan, kendi adına ve

⁴⁰ <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-13409> (Erişim Tarihi: 22.1.2023).

⁴¹ Ayrıca e-Bay’de satış, el sanatları satışı, makyaj malzemeleri satışı gibi gündelik ve küçük ölçekli işleri yapanlar, eğlence mekânı (bar vb.) sahipleri, bilgi teknolojileri ve mühendislik danışmanları, İngilizce öğretmenleri, müşterilere fatura kesmek suretiyle satış yapan küçük işletme sahipleri de sisteme kayıt olmalıdırlar. Bkz. <https://lifestylegroup.es/self-employed-autonomo-in-spain/> (Erişim Tarihi: 15.3.2023).

⁴² Kanun hakkında bkz. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-13409> (Erişim Tarihi: 22.1.2023).

hesabına ve bir başkasının yönetim ve organizasyonundan bağımsız olarak, kar etmek amacıyla ekonomik veya mesleki bir faaliyette bulunan kişi” olarak tanımlanmaktadır.

Kanunda yer alan hüküm doğrultusunda İspanya’da iki tür serbest meslek çalışanın varlığından söz edilebilir. Bu kişiler; kişisel olarak bir işyeri/şirket kurarak zamanlarının ve emeklerinin bir kısmını sunan bireysel girişimciler ile herhangi bir şirketi/işyeri olmadan ve bir ya da birden fazla işyerinin/şirketin işlerini veya işlemlerini kendi hesabına yerine getirenlerdir (Ezer, 2022, s. 789-790; Gallego Losada, 2021, s. 128). Serbest meslek çalışanlarının sosyal güvenliklerine ilişkin durumları daha önce de belirtildiği üzere RETA kapsamında düzenlenmektedir. İspanya hukuk sistem içinde serbest meslek çalışanları⁴³ diğer çalışanlardan (bağımlı çalışanlardan) farklı olarak sosyal güvenlik primlerini kendileri ödemekte ve işlerinin tüm risklerine kendileri katlanmaktadır⁴⁴. Rejim kapsamında yer alan serbest meslek sahiplerini şu şekilde gruplandırmak mümkündür⁴⁵:

- 18 yaşını doldurmuş, bir iş sözleşmesine tabi olmaksızın, düzenli, kişisel ve doğrudan bir ekonomik faaliyette bulunanlar,
- Serbest meslek sahibi ile bizzat, mutad ve doğrudan işbirliği yapan ve ücretsiz çalışan eş ve ikinci dereceye kadar kan ve kayın hısımları ile evlat edinilenler,
- Kitap yazarları,
- 20/2007 sayılı Kanunda atıfta bulunulan ekonomik olarak bağımlı serbest meslek sahipleri,
- İspanya’da ikamet eden ve faaliyetlerini yasal olarak yerine getiren yabancı serbest meslek sahipleri,
- Rejime entegre edilen bir Meslek Birliğine katılmayı gerektiren serbest meslek faaliyetlerini yürüten profesyoneller,
- Rejime entegre edilmeyen bir Meslek Birliğine katılmayı gerektiren serbest meslek faaliyetlerinde bulunanlar,
- Düzenli kolektif toplulukların ve sınırlı ortaklıkların endüstriyel ortakları,
- Tüzüklerinde bu Rejimi tercih etmeleri halinde Birleşik Çalışma Kooperatiflerinin işçi üyeleri,
- Düzensiz sivil kurumların ve ürün/mal topluluklarının üyeleri ya da ortakları,

⁴³ OECD’nin 2021 yılı verilerine göre İspanya’da toplam istihdam içindeki serbest meslek çalışanlarının oranı %15,8’dir. Bkz. OECD, 2023.

⁴⁴ <https://n26.com/en-eu/blog/freelance-in-spain#> (Erişim Tarihi: 27.3.2023).

⁴⁵ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/Afiliacion/10548/32825> (Erişim Tarihi: 23.1.2023).

- Etkin, doğrudan ya da dolaylı bir kontrole sahip olmak kaydıyla, kar amaçlı ve düzenli, kişisel ve doğrudan yönetim görevlerinin ifasını gerektiren veya ticari bir şirket için diğer hizmetleri sağlayan yönetim ve yönetim fonksiyonlarını yerine getirenler.

Serbest meslek sahipleri, 18 yaşından büyük olma ve İspanya’da ikamet eden bir İspanyol vatandaşı veya yabancı olma koşulu ile İspanya’da faaliyetlerini yürütebilirler. Kişilerin birden fazla faaliyet yerine getirmeleri halinde, tek bir faaliyet için sisteme kayıt olmaları yeterli kabul edilmektedir. Söz konusu kaydın da faaliyete başlamadan 60 gün önce gerçekleştirilmesi gerekir. Ayrıca iki farklı sigortalılık statüsü durumu da mümkün olabilmektedir. Böyle bir durumun varlığı halinde sigortalar açısından bazı kısmi faydalar elde edilmekte ya da bazı indirimler uygulanabilmektedir. Serbest meslek sahipleri bir yıl içerisinde 3 kez kayıt olma veya kaydı iptal etme hakkına sahiptirler. Yanlarında ücretli olarak başkalarını da çalıştırabilmeleri mümkündür⁴⁶.

Serbest meslek sahipleri açısından işyerinin/şirketin bireysel veya aile şirketi olmasının herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Aksi bir durum söz konusu olmadığı sürece, aynı zamanda işyerinin veya şirketin mülkiyetine sahip olunması, intifa hakkının bulunması veya kiracısı olunması da önemli değildir⁴⁷. Bu anlamda serbest meslek çalışanından söz edebilmek için işyerinin/şirketin mülkiyeti konusunda herhangi bir belirleyicilik bulunmamakta; ekonomik veya mesleki bir faaliyette bulunmak yeterli kabul edilmektedir.

Serbest meslek sahipleri faaliyetlerini sona erdirmek ve kayıtlarını iptal ettirmek istediklerinde ise bazı zorunlu işlemleri yerine getirmelidirler. Sosyal Güvenlik Fonu İl Müdürlüğüne (Dirección Provincial de Tesorería de la Seguridad Social) başvuruda bulunarak gerekli formları doldurmak suretiyle talepte bulunmalıdırlar. Ayrıca serbest meslek çalışanları sosyal güvenlik kurumuna da bildirimde bulunmakla yükümlüdürler. Aksi durumda, gerekli bildirimde bulunmayan serbest meslek çalışanı için Sosyal Sigortalar Genel Fonu tarafından para cezası uygulanmaktadır. Serbest meslek çalışanlarının sosyal güvenlik sisteminden kayıtlarını silme işlemleri, talep tarihini takip eden bir sonraki ay uygulanmaya başlamaktadır⁴⁸.

Serbest meslek çalışanları açısından sosyal güvenliğin finansmanı

RETA kapsamında, serbest meslek çalışanları kazançlarına/gelirlerine göre belirlenen sosyal güvenlik primlerini ödemekle yükümlüdürler. Ayrıca, yine Kanuna göre serbest meslek çalışanları sosyal

⁴⁶ Bkz. https://portal.seg-social.gob.es/wps/portal/importass/importass/Colectivos/trabajo+autonomo/guia?_ga=2.94093853.1665028684.1674545899-195165768.1674119334#IDControlb4f0ae63-cf5f-4450-9942-77d1a215bad4 (Erişim Tarihi: 28.1.2023).

⁴⁷ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/Afiliacion/10548/32825> (Erişim Tarihi: 23.1.2023).

⁴⁸ <https://n26.com/en-eu/blog/freelance-in-spain#> (Erişim Tarihi: 27.3.2023).

güvenlik sistemine kaydolmaktan ve mesleki olarak faaliyete başladıklarını, dolayısıyla da katkı payı/prim ödeme yükümlülüğü altında olduklarını belirten bir beyanda da bulunmak zorundadırlar (Pérez Guerrero and Rodríguez-Piñero Royo, 2021, s. 179-181). Ancak bu noktada, serbest çalışanların kısmi süreli çalışmaları da tam süreli çalışanlar gibi prim ödeme yükümlülüklerinin⁴⁹ bulunduğunu belirtmek gerekir (Ezer, 2022, s. 795). Bu hükümler doğrultusunda serbest çalışanları sisteme kendilerini/kendi faaliyetlerini bildirmekten ve kazançlarına uygun primlerini doğrudan sisteme ödemekten sorumlu olmaktadır⁵⁰.

İspanya'da serbest meslek sahipleri, faaliyetlerine başladıklarında aylık olarak sisteme katılım paylarını ödemek zorundadırlar. Bu katılım payı genellikle serbest meslek çalışanın banka hesabından kesilerek otomatik ödeme yoluyla sosyal güvenlik kurumuna yapılmaktadır. Ödeme miktarı serbest meslek çalışanın sisteme kaydolarken seçtiği ödeme tabanına/basamağa bağlıdır. 2023 yılı itibarıyla serbest meslek sahipleri gerçek kazançları ile doğrudan ilişkili olarak aylık katkı payı ödeme basamağını/tabasını belirlemektedirler. Söz konusu uygulama ile serbest meslek sahipleri için de sistemin maaşlı/ücretli çalışanlara benzer hale geldiği ifade edilmektedir⁵¹.

Serbest meslek sahibi sigortalıların ödemesi gereken katkı/prim oranı kazanç matrahlarının %31,20'sidir. İspanya'da ayrıca bazı faaliyetlerde serbest meslek çalışanlarını bu alanlara yönlendirmek için prim indirimleri de uygulanmaktadır⁵². İspanya sosyal güvenlik sisteminden yapılacak sosyal güvenlik yardımları, serbest meslek sahibi tarafından ödenen katkı payına bağlıdır. 2023 yılı itibarıyla serbest meslek çalışanları gelirlerine/kazançlarına göre sisteme dâhil olacakları 15 basamaktan birinden prim/katkı payı ödemesi yapmaktadırlar. Bu durumda, alt basamak için asgari katkı 751,63 Euro, üst basamak için azami katkı ise 4.495,50 Euro olarak belirlenmiştir⁵³. Söz konusu yeni uygulama kademeli olarak 3 yıl içinde tamamen yürürlüğe girecektir. 2032 yılı itibarıyla de geçiş sürecinin tamamlanması planlanmaktadır.

Serbest meslek sahipleri daha önce de ifade edildiği üzere, sisteme dâhil olmaları ile birlikte katkı payı ödeme yükümlülüğü altına girmektedirler. Yükümlülükleri; geçici işgöremezlik, gebelikteki ve emzirme dönemlerindeki risk, analık veya babalık izni sürelerinde de mesleki faaliyetin sürmesi ile bağlantılı olarak

⁴⁹ 2014 yılında bu konuda yasal bir değişiklik yapılmış, ancak uygulanmamıştır.

⁵⁰ İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde serbest meslek çalışanlarına yönelik birtakım değişikliklerin yapılması gerektiğine ilişkin bazı varsayımlar da bulunmaktadır. Şöyle ki, önceki dönemlerde serbest meslek sahiplerinin büyük bir kısmı her zaman minimum sosyal güvenlik katkıları/primlerini ödemekteydi. Bazı uzmanlar söz konusu yapının değişmesi gerektiğini, serbest meslek çalışanlarının da sisteme diğer Avrupa ülkelerindeki gibi gerçek kazançları üzerinden katılmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bkz. <https://www.asesoriaorihuelacosta.com/en/new-contribution-system-for-the-self-employed-in-spain-for-2023/> (Erişim Tarihi: 27.1.2023).

⁵¹ <https://n26.com/en-eu/blog/freelance-in-spain#> (Erişim Tarihi: 27.3.2023).

⁵² Bkz. https://portal.seg-social.gob.es/wps/portal/importass/importass/Colectivos/trabajo+autonomo/guia?_ga=2.94093853.1665028684.1674545899-195165768.1674119334#IDControlb4f0ae63-cf5f-4450-9942-77d1a215bad4 (Erişim Tarihi: 28.1.2023).

⁵³ <https://taxsummaries.pwc.com/spain/individual/other-taxes> (Erişim Tarihi: 27.3.2023).

devam eder. Yükümlülükleri faaliyetin tamamlanması ile sona erer ve bu durumun 3 gün içinde Kuruma bildirilmesi gerekir⁵⁴.

Serbest meslek çalışanlarının sigorta kolları itibariyle hak ve yükümlülükleri

İspanya'da serbest meslek çalışanlarının sosyal güvenlikleri Serbest Meslek Çalışanlarına Yönelik Özel Sosyal Güvenlik Programları (RETA) kapsamında düzenlenmektedir. 2017 ve 2018 yıllarında RETA'dan sağlanan yardımlar konusunda Genel Rejime uyum sağlanması adına birtakım değişiklikler yapılmıştır. 28/2018 tarihli Kraliyet Kararnamesi ile yaşanan reform süreci sonucunda, 2019 yılı itibariyle serbest meslek çalışanlarına yönelik sosyal koruma yönünden bir değişim gerçekleştirilmiştir. Bu değişimle birlikte, serbest meslek çalışanlarının sigortalı olmaları⁵⁵ ve prim ödemeleri zorunlu hale getirilmiş, böylece mesleki risklere ve mesleki faaliyetlerinin durmasına karşı da korunmaları sağlanmıştır. LETA'nın 26. maddesine göre de serbest meslek çalışanları tıbbi yardım, geçici işgöremezlik ödeneği, analık ve emzirme ödeneği, doğum yardımı, çocuk bakım ödeneği, sürekli işgöremezlik ödeneği, işsizlik ödeneği, emeklilik, malullük, aile yardımları, ölüm yardımları gibi sigorta yardımlarından yararlanabilmektedirler (Pérez Guerrero and Rodríguez-Piñero Royo, 2021, s. 179-181).

İspanya sosyal güvenlik sisteminde serbest meslek sahipleri yaşlılık, malullük ve ölüm sigortaları bakımından genellikle kendi özel Rejimlerinin kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak bazı konularda Genel Rejime tabi olanlarla ortak uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Serbest meslek çalışanları yaşlılık aylığında Genel Rejime tabi olanlarla aynı hüküm ve koşullara tabidirler⁵⁶. Emeklilik/yaşlılık aylığı uygulamaları normal emeklilik, esnek emeklilik ve kısmi emeklilik şeklindedir. Serbest meslek çalışanları da normal emeklilik aylığına hak kazanabilmek için 65 yaş 6 aya (2027 yılında 67) ve en az 15 yıllık (en az 2 yılı son 15 yıl içinde olmalıdır) prim ödeme süresine sahip olmalıdırlar. Sigortalıların tam emekli aylığı alabilmeleri için 35 yıl 6 aylık (2027 yılında 37 yıl) bir prim ödeme süresine ihtiyaçları vardır. Esnek emeklilik için yaş ve prim şartını sağlanması ve çalışma süresinin %25 ile %50 oranında kısaltılmasıyla yarı zamanlı çalışmanın ispatlanması gerekir. Kısmi emeklilik için ise çalışma gününün %25 ile %50 oranında azaltılması ve diğer emeklilik şartlarının (33 yıl prim, 61 yaş ve 6 yıldır aynı işyerinde çalışma) yerine

⁵⁴ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/CotizacionRecaudacionTrabajadores/10721/10724/1320/1321> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

⁵⁵ İspanya'da özel şahıs şirketleri, yalnızca mal/mülk sahibi olanlar, çoğunluk sahibi kamu ve özel limited şirket çalışanları (şirket üzerinde kontrole sahip olan) RETA'ya kayıt yaptırmak zorundadır. Ancak, sermaye payları üçte birden az olan kamu veya özel limited şirket sahipleri/çalışanları RETA'ya veya RGSS'ye kayıt yaptırmada seçimde bulunabilirler (García Perea and Román, 2019, s. 1). Sisteme dâhil olan kişiler hakkında bilgi için bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/Afiliacion/10548/32825> (Erişim Tarihi: 23.1.2023).

⁵⁶ Katkı paylarının belirlenmesi konusunda bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/Pres-tacionesPensionesTrabajadores/10963/6137#6141> (Erişim Tarihi: 23.1.2023).

getirilmesi gereklidir⁵⁷. 15 yıllık prim ödemesi için yaşlılık aylığı temel ücretin %50'si olarak hesaplanmaktadır. 37 yıl 6 aylık bir katkı süresine karşılık gelen yüzde ise %100'e ulaşıncaya kadar kademeli olarak artmaktadır (European Commission, 2022, s. 28-29). Söz konusu düzenlemeler serbest meslek sahipleri için de geçerlidir. Belirtilen koşulların sağlanması ile serbest meslek sahipleri de yaşlılık/emeklilik aylığından yararlanmaktadırlar.

İspanya sosyal güvenlik sisteminde malullük ödeneği kısmi kalıcı maluliyet, tam kalıcı maluliyet, mutlak kalıcı maluliyet ve ağır engellilik hallerinde söz konusu olmaktadır. Kısmi kalıcı maluliyet (10 yıl içinde 1800 gün prim ödeme ve Kuruma kayıt) halinde ödenek, maluliyetin başlamasından önceki son takvim ayındaki aylık taban kazancının 24 aylık götürü tutarıdır. Tam kalıcı maluliyet halinde (31 yaşa göre değişen prim ödeme oranlarına ve Kurum kaydına göre) sigortalının aylık temel kazancının %55'i ödenmektedir. Sigortalının 55 yaşın üzerinde olması ve kendi mesleğini yapamayacak durumda olması halinde ise bu oran %75'e yükseltilmektedir. Herhangi bir mesleği yapamayacak durumda olması halinde ise ödenek sigortalının taban kazancının %100'üdür. Mutlak kalıcı maluliyet ve ağır engellilik halinde (yaşa göre değişen belirli bir süre için prim ödeme ve Kuruma kayıt; Kuruma kayıtlı olunmaması durumunda ise 15 yıl boyunca (3 yılı son 10 yıl içinde olmak koşuluyla) prim ödeme) temel kazancın %100'ü sigortalıya ödenmektedir. Ödemeler genel hastalık ve kaza hallerinde yılda 14 ay, iş kazası ve meslek hastalığı halinde yılda 12 ay boyunca yapılmaktadır⁵⁸ (European Commission, 2022, s. 21). Serbest meslek sahipleri de malullük sigortasının kapsamında yer aldıkları için, söz konusu koşulları sağlamaları halinde durumlarına uygun maluliyet aylığından yararlanabilmektedirler.

Serbest meslek sahibi çalışanların hak sahiplerinin ölüm sigortası bakımından sistemden yararlanmaları Genel Rejime tabi olanlarda olduğu gibi işletilmektedir. Ölüm sigortası kapsamında dul ve yetim aylığı, aile üyelerine yönelik emeklilik hakkı ve ölüm ödeneği yardımları sağlanmaktadır. Ölümün iş kazası ve meslek hastalığına bağlı olması veya genel sebeplerle olmasına göre yararlanma koşulları da değişmektedir. Ödenek, ölümün iş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle gerçekleşmesi halinde ölüm tarihindeki prim matrahına eşdeğer olmaktadır⁵⁹. Dul aylığı için sigortalının ölümden önceki son 5 yıl içinde 500 gün, tüm çalışma hayatı boyunca da Kuruma kayıtlı olarak 15 yıl prim ödenmiş olması gerekir. Ölümün iş kazası, meslek hastalığı sonucunda olması ve sigortalının emeklilik aylığı alması halinde ise prim ödeme süresi aranmaz. Yetim aylığından sigortalının (bazı hallerde eşin çocuğu da) 21 yaşın altındaki çocukları

⁵⁷ <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10960/6091>; <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

⁵⁹ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10964/6227> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

yararlanır⁶⁰. Ölen kişinin annesi, babası, büyükanne-büyükbabası, torunu veya kardeşinin ölen kişi ile en az 2 yıldır birlikte yaşadıklarını ve mali olarak bağlı olduklarının kanıtlanması ile aile üyelerine yönelik emeklilik aylığından yararlanmaları mümkündür. Ölüm ödeneği için ise bir gereklilik bulunmamakta, cenaze masrafları için ödeme yapılmaktadır. Dul aylığı temel ücretin %52'si (en fazla %70'e kadar arttırılır), yetim aylığı ise temel ücretin %20'sidir (her iki ebeveynin de kaybedilmesi durumunda). Diğer ebeveynin bulunması durumunda ise %52 oranının üzerine %20 eklenerek dul aylığı ödenmektedir. Birden fazla hak sahibinin olması durumunda ise %100'lük oran üzerinden dağıtım yapılır. Aile üyeleri için de %20 üzerinden ödeme yapılır. Ödemeler diğer yardımlarda da genellikle söz konusu olduğu gibi 14 aylık ödemeler şeklinde yapılmaktadır. Ölüm/cenaze ödeneği tutarı 46,50 Euro'dur (European Commission, 2022, s. 30-32)⁶¹.

Sosyal güvenlik sisteminde yer alan hastalık sigortasından serbest meslek çalışanlarının da yararlanması söz konusudur. Genel sebeplerle maruz kalınan hastalık ve kaza hallerinde sistemden yararlanmak için son 5 yıl içinde en az 180 gün prim ödeme koşulu aranmaktadır. Genel hastalık ve kaza sebebiyle geçici işgöremezlik ödeneğinden yararlanılması için kazanın veya hastalığın ortaya çıkmasından itibaren 3 gün geçmiş olmalıdır; 4. günden itibaren ödenek verilmeye başlanır. Ödenek en fazla 365 gün süre ile alınabilmektedir, iyileşmenin öngörüldüğü hallerde bu sürenin 180 gün daha uzatılması mümkündür. Serbest meslek çalışanları için de sağlanması gereken söz konusu koşulların varlığı halinde serbest meslek çalışanları; genel sebeplere dayalı kaza ve hastalık haline bağlı geçici işgöremezlik ödeneğinden hastalık izninin 4. gününden 20. gününe kadar temel ücretlerinin %60'ı, 21. gününden sonra ise %75'i tutarında yararlanırlar. Serbest meslek çalışanları bu süreçte, ayrıca Kuruma çalışma durumlarına ilişkin bir beyanda da bulunmalıdırlar (European Commission, 2022, s. 18-19).

Serbest meslek çalışanlarının iş kazası ve meslek hastalığı sigortasına dâhil olmaları isteğe bağlıdır. Prim tutarları da gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyet ve mesleğin türüne bağlı olarak değişmektedir. Diğer çalışanlarda da olduğu gibi serbest meslek sahiplerinin de ödenekten yararlanması için minimum bir hak kazanma süresi bulunmamaktadır. Geçici işgöremezlik halinde sigortalının işgöremezliğinin başlamasından önceki son takvim ayın ait ortalama günlük kazancının %75'i ve son 12 ayda çalışılan fazla sürelerin ortalama günlük tutarı ödenir. Ödenek, maluliyetin başladığı günden itibaren 12 ay boyunca ödenir, rehabilitasyon sürecini gerektirmesi halinde bu süreye 6 ay daha eklenir. Sürekli işgöremezlik halinde ise

⁶⁰ Ayrıca çocuğun işsiz olması, asgari ücretten az kazancının olması veya öğrenci olması durumunda 25 yaşına kadar, engelli olması durumunda ise süre sınırı olmaksızın yararlanır.

⁶¹ <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

maluliyet sigortasındaki şekliyle benzer bir ödeme yapılır⁶². Ayrıca iş kazası ve meslek hastalığı sebebiyle ölen sigortalının yakınlarına, sigortalının fiili yıllık ücretinin 12'ye bölünmesi ile elde edilen tutar üzerinden ölüm yardımı da yapılır. Ölüm yardımı için ölümün ertesi gününden itibaren 3 gün içinde başvuru yapılmalıdır. Ölüm yardımı 12 aylık ödemeler şeklinde hak sahiplerinin sigortalıya yakınlığına göre gerçekleştirilmektedir (European Commission, 2022, s. 25).

İşsizlik sigortası serbest meslek çalışanları için isteğe bağlıdır. Sistemden yararlanmak isteyen serbest meslek çalışanları kazançlarının %2,2'sini işsizlik primi olarak ödemelidir. İşsizlik aylığı/ödeneği için son 6 yıl içinde en az 360 gün prim ödenmiş olmalı ve bir istihdam bürosuna kayıtlı olunmalıdır. Sigortalıya uygun bir iş teklifinin gelmesi veya sigortalının eğitim ve iş teklifini reddetmesi durumunda aylık kesilir. İşsizlik aylığını alma hakkı bulunmayan ve en az 6 aylık prim ödemesi bulunan sigortalılar işsizlik yardımı almaya hak kazanırlar. İşsizlik aylığının/ödeneğinin süresi prim ödeme süresine göre 120 ile 720 gün (360-2160 gün prim ödeme süresine göre) arasında değişir. Sigortalının son 6 aydaki ortalama kazancının %70 ilk 180 gün için, daha sonrası için ise %50'si ödenir. İşsizlik yardımı ise 6 aya kadar ödenir, bu sürenin iki defa daha uzatılması (özel durumlarda 30 aya kadar) mümkündür⁶³.

İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde ebeveynlerin doğum ve evlat edinme, hamilelik veya emzirme dönemlerindeki sağlık riskleri için de çalışmayı bırakarak bir ödenek elde etmeleri mümkündür⁶⁴. Doğum ve çocuk bakım yardımından yararlanmak için diğer tüm çalışanlar gibi serbest meslek çalışanları da 26 yaşından büyük sigortalılar için doğum veya evlat edinme tarihinden önceki son 7 yıl içinde 180 gün veya tüm çalışma dönemleri boyunca 360 gün; 21-26 yaş arası sigortalılar için doğum veya evlat edinme tarihinden önceki son 7 yıl içinde 90 gün veya tüm çalışma dönemleri boyunca 180 gün prim ödemiş olmak koşuluyla yararlanmaktadır. 21 yaş altındaki sigortalılar için ise herhangi bir prim ödeme süresi bulunmamaktadır. Gebelik ve emzirme riski ödeneğinden (herhangi bir asgari prim ödeme koşulu yoktur) serbest meslek çalışanları kendi sosyal sigorta primlerini ödemiş olmak koşuluyla yararlanabilmektedir. Bebek bakım yardımından da yararlanabilen serbest meslek çalışanları, primsiz doğum yardımından da asgari prim ödeme süresi dışındaki diğer şartları sağlamak koşulu ile yararlanmaktadır⁶⁵ (European Commission, 2022, s. 8-12). Ayrıca diğer tüm kadın çalışanlar gibi serbest meslek sahibi kadınlar da doğum öncesi, sırası ve sonrasında Ulusal Sağlık Hizmeti (Sistema Nacional de Salud) Kullanıcı Kartları ile sağlık

⁶² Detaylı bilgi için bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10960/6091#6094> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

⁶³ <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

⁶⁴ Ödenekler; doğum ve çocuk bakım yardımı, hamilelik ödeneği, emzirme ödeneği, bebek bakım yardımı ve primsiz doğum yardımınıdır. Ayrıca çalışan annelerin doğum öncesi, sırası ve sonrasında sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı da bulunmaktadır.

⁶⁵ Ödemeler, ücretlerin %100'ü tutarındadır.

hizmeti alma hakkına sahiptirler. Söz konusu yardımlar INSS tarafından yönetilmektedir⁶⁶. Serbest meslek çalışanları da analık ve doğum haklarına ilişkin uygulamalardan yararlanma hakkına sahiptirler⁶⁷. Ebeveynler (evlat edinilen ve koruyucu olanlar da dâhil) aynı zamanda, kanser vb. ciddi bir hastalık sebebiyle tedavi gören bakmakla yükümlü oldukları çocuklarının bakımı için çalışma saatlerinin azaltılmasını talep etme hakkına sahiptirler. Bu süre içinde ebeveynlere mali bir destek de sunulmaktadır⁶⁸. Serbest meslek çalışanları da gerekli koşulları sağlamaları halinde hasta çocuklarının bakımı için mali destekten yararlanabilirler (European Commission, 2022, s. 7).

İspanya’da aile yardımları⁶⁹ primsiz bir uygulama olduğundan ve herhangi bir sosyal güvenlik primi ödemesi gerektirmediğinden yararlanmak için İspanya’da ikamet ediyor olmak yeterlidir. Dolayısıyla serbest meslek sahipleri de aile yardımlarından İspanya’da ikamet ediyor olmaları koşuluyla yararlanabileceklerdir.

Sosyal güvenlik sisteminin primli veya primsiz katılımcısı olup olmadıklarına bakılmaksızın tüm çalışanların sağlık sisteminden yararlanma hakkı bulunmasından dolayı, serbest meslek çalışanları da doğrudan sağlık sistemine dâhil olmaktadır (Pérez Guerrero and Rodríguez-Piñero Royo, 2021, s. 180). Ancak genel kural olarak serbest meslek çalışanlarının da sisteme kayıtlı ve gerekli prim ödeme koşulunu yerine getirmeleri beklenmektedir. Kanuni olarak ülkede ikamet eden ve başka bir sağlık sigortası bulunmaması durumunda ise sağlık sigortasından prim ödeme koşulu aranmaksızın yararlanmaktadırlar. Sigortalı ile birlikte eşi veya partneri, 26 yaşından küçük çocukları ile yaş sınırı olmaksızın %65 oranında engelli çocuğu ve kardeşleri sağlık sigortasından yararlanmaktadır. Sağlık sigortasından tıbbi bakım, acil hizmetler ve rehabilitasyon hizmetleri sunulmakta ve (belli koşullarla) reçeteli ilaçlar karşılanmaktadır.

⁶⁶ Bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores> (Erişim Tarihi: 27.3.2023).

⁶⁷ <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10956/6205#6208>; <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/51288/51311#51314> (Erişim Tarihi: 29.3.2023).

⁶⁸ Söz konusu destekten yararlanmak için sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmak, asgari prim ödeme koşulunu yerini getirmek ve normal çalışma saatleri en az %50 azaltılmış olmak gereklidir. Serbest meslek çalışanları bu gerekliliklerin yanında sosyal güvenlik ödemelerinden kendileri sorumlu oldukları için ödemelerini de kendilerinin takip etmeleri gerektiği ayrıca belirtilmiştir. Destek miktarı, geçici işgöremezlik yardımları için hesaplanan tutarının %100’üdür. Destek, çalışma saatlerinde azalmanın gerçekleştiği bir aylık süreden sonra başlamakta ve çocuk 23 yaşına gelinceye kadar doktor raporu ile belgelenecek ikişer aylık dönemlerle uzatılarak devam edebilmektedir. Ödenek için INSS’e ya da bağlı bulunan iş kazası ve hastalık sigortası şirketine başvuruda bulunmaktadır.

⁶⁹ Aile yardımları; aile ödenekleri, özel aile yardımları ve çoklu doğum veya evlat edinme halinde yardım şeklinde gruplandırılmaktadır. Bkz. <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html> (Erişim Tarihi: 13.1.2023). <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10967> (Erişim Tarihi: 28.3.2023).

Sosyal güvenlik sisteminden; bazı istisnalar dışında serbest meslek çalışanı sigortalıya; kaza veya genel hastalık hallerinde iş kazası veya meslek hastalığı hallerinde, faaliyetlerinin sona ermesi durumunda faaliyet alanına ilişkin yardım, eğitim, rehberlik faaliyetlerinde de destek olunmaktadır⁷⁰.

2023 Yılı İtibariyle Serbest Meslek Çalışanları İçin Geçerli Olan Düzenlemeler⁷¹

26 Temmuz 2022 tarihli ve 13/2022 sayılı Kraliyet Kararnamesinin 1 Ocak 2023 tarihi⁷² itibariyle yürürlüğe girmesiyle birlikte, serbest meslek çalışanları için yeni bir prim ödeme/katkı sistemi oluşturulmuş ve faaliyetlerinin durdurulmasına/kesilmesine ilişkin koruma sisteminin iyileştirilmesi amaçlanmıştır.

Serbest meslek sahiplerine yönelik bu yeni düzenleme; 2023 ve 2025 yılları arasında, üç yıllık bir süre boyunca uygulanacak kademeli bir katkı/prim ödeme modelinden oluşmaktadır. Bu süreçte yapılan değişiklikle birlikte düşük gelirli serbest meslek çalışanları için katkı payı/prim ödemesi azaltılacak, çok kazananlar için ise artırılabacaktır⁷³. Bu nedenle de yeni sistem her serbest meslek çalışanının bildirmesi öngörülen tahmini gelirine göre yer alacağı 15 katkı/prim seviyesini (15 basamağı) öngörmektedir⁷⁴.

Yapılan değişiklikler doğrultusunda, 1 Ocak 2023 tarihinden sonra kendi hesabına faaliyete başlayıp sisteme kayıt yaptıranların serbest meslek çalışanı olarak yaptıkları tüm faaliyetleri Sosyal Güvenlik Genel Hazinesine (Tesorería General de la Seguridad Social) bildirmeleri zorunludur. Sisteme kayıtları ve söz konusu faaliyetlerin bildirimini de Kurum portalı “Importass” üzerinden gerçekleştirilmelidir. Ayrıca yıl içerisinde prime esas beklenen kazançlarını da bu portal üzerinden bildireceklerdir.

Yeni düzenleme ile bu tarihten itibaren serbest meslek çalışanları tüm ekonomik, ticari veya mesleki faaliyetlerinde elde edilen yıllık gelir esas alınmak suretiyle oluşturulan yeni prim/katkı ödeme yapısına dâhil olmaktadır⁷⁵. Yapılan düzenlemede serbest meslek çalışanlarının 2023-2025 mali yılları arasında elde edecekleri gelire göre ödeyecekleri (aşamalı olarak) katkı payı/prim ödemeleri de bir tablo ile

⁷⁰ Bkz. https://portal.seg-social.gob.es/wps/portal/importass/importass/Colectivos/trabajo+autonomo/guia?_ga=2.94093853.1665028684.1674545899-195165768.1674119334#IDControlb4f0ae63-cf5f-4450-9942-77d1a215bad4 (Erişim Tarihi: 28.1.2023).

⁷¹ Bu başlık altında yer alan açıklamalar İspanya Sosyal Güvenlik Kurumunun web sayfasından alınmıştır. Bkz. <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/HerramientasWeb/9d2fd4f1-ab0f-42a6-8d10-2e74b378ee24> (Erişim Tarihi: 24.1.2023).

⁷² Bu tarihten önce sistem kayıtlı olanlar, herhangi bir beyanda ya da bildirimde bulunmamaları halinde 31 Aralık 2022 tarihindeki prim ödemelerini 2023 yılında da devam ettirebilirler.

⁷³ Yeni sistemin en fazla 9 yıllık bir süre için uygulanması ve her 3 yılda bir gözden geçirilmesi planlanmıştır.

⁷⁴ Düzenlemenin asıl hedeflerinden biri de Genel Rejim ile RETA arasındaki destek ve yardımları eşitlemektir. Mevcut sistemde, serbest meslek çalışanlarının ortalama emeklilik aylığı, Genel Rejime tabi olan sigortalılardan yaklaşık %43 oranında daha düşüktür. (<https://www.asesoriaorihuelacosta.com/en/new-contribution-system-for-the-self-employed-in-spain-for-2023/> (Erişim Tarihi: 27.1.2023)).

⁷⁵ Katolik Kilisesine ait dini bir kurumun üyesi olanların gelirleri için bir tutar belirlenmeyecektir.

belirtilmiştir. Sisteme kayıt olan her kendi adına çalışan sigortalı, her yıl Devlet Bütçe Kanununa göre belirlenen bu genel esaslar tablosuna⁷⁶ göre yıllık net gelirinin tahmini aylık ortalamasına göre bir prim/katkı matrahı seçmek zorundadır. Prim/katkı matrahının belirlenmesi için bir takvim yılında elde edilen toplam net gelirler dikkate alınacaktır⁷⁷. Elde edilmesi planlanan kazancın beyanı kayıt başvurusu sırasında yapılmalıdır. Söz konusu tabloya göre 2023 yılı için net geliri 670 Euro'dan az olan serbest meslek çalışanlarının en düşük prim ödeme tutarı 230 Euro, 6000 Euro'dan çok geliri olanlar ise en yüksek 500 Euro olacaktır. 2024 yılı için katkı en düşük 225 Euro, en yüksek 530 Euro; 2025 yılında ise en düşük 200 Euro, en yüksek 590 Euro olacaktır.

Gelir tespiti sırasında sigortalının; tüzel kişiliği, bireyselliği ya da bir tüzel kişiliğin ortağı olması fark etmeksizin, farklı mesleki veya ekonomik faaliyetleri yerine getiren bir kişi olması yeterli kabul edilmektedir. Yürütülen her bir faaliyetten elde edilen hesaplanabilir gelir, kişisel gelir vergisi düzenlemeleri hükümlerine ve ait oldukları gelir grubunun özelliklerine bağlı olarak hesaplanmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, serbest meslek sahibi sigortalılar, 2023 yılı itibariyle sisteme ilk defa kayıt olduklarında tüm sigortalılık işlemleri Importass üzerinden gerçekleştirilecektir. Sisteme zaten bu tarihten önce kayıtlı olanlar ise ilgili birim aracılığıyla prim tabanı üzerinde tahmini gelirlerine göre değişiklik yapabilmektedirler. 31 Aralık 2022 tarihi itibariyle de tahmini gelirlerine karşılık gelecek daha yüksek bir matraha geçebilmelerine olanak tanınmaktadır. Sigortalılara ayrıca, belirledikleri tabandan iki ayda bir değişiklik yapma hakkı da sunulmuştur. Bu düzenleme ile serbest meslek sahibi sigortalılar, net gelirlerine bağlı olarak iki ayda bir prim/katkı tabanı değiştirme hakkına sahip olmaktadır⁷⁸. Takvim yılı sonunda Vergi Dairesi, Hazineye yıllık primler ve getiriler konusunda bilgi verecektir. Sigortalıların gelirlerinden daha düşük bir taban üzerinden bildirimde bulunarak prim ödemeleri halinde aradaki fark tespit edilerek ödenmesi talep edilecektir. Tespit tarihinden itibaren serbest meslek çalışanının aradaki farkı ay sonuna kadar ödemesi beklenmektedir. Bu süre içinde ödeme yapılması durumunda faiz veya ek bir ücret talep edilmemektedir.

⁷⁶ Tablo; aylık net gelir tutarının müteakip dilimlere bölünerek her bir dilim için en düşük ve en yüksek aylık katkı paylarının belirleneceği genel ve indirimli bir katkı tabanı tablosudur. Söz konusu kazanç dilimleri 15 basamaktan oluşmaktadır. İlk basamaklar, daha düşük prim/katkı payı ödemesini ifade ederken, üst basamaklar daha yüksek bir prim oranını ifade etmektedir.

⁷⁷ Tabloya göre gelir matrahları 670 Euro'dan düşük olanlar ile 6000 Euro'dan fazla olanlar arasında sınıflandırılmaktadır.

⁷⁸ Söz konusu değişiklikler; 1 Mart 2023 için 1 Ocak ile Şubat ayının son takvim günü arasında, 1 Mayıs 2023 için 1 Mart ile 30 Nisan arasında, 1 Temmuz 2023 için 1 Mayıs ile 30 Haziran arasında, 1 Eylül 2023 için 1 Temmuz ile 31 Ağustos arasında, 1 Kasım 2023 için 1 Eylül ile 31 Ekim arasında ve 1 Ocak 2024 için 1 Kasım ile 31 Aralık arasında talepte bulunulması halinde geçerli olacaktır. Söz konusu değişiklik, cari yılda elde edilecek kazancın değişmesi halinde kullanılabilir.

2023-2025 yılları arasında Serbest Meslek Çalışanları Sistemine ilk kez kayıt olanlara⁷⁹, faaliyetlerinin ilk 12 ay boyunca⁸⁰ aylık 80 Euro'luk sabit bir prim (herkes için sabit olarak) ödeme hakkı tanımıştır. Ayrıca, 12 aylık sürenin bitiminden sonra, 14 bin Euro'dan daha az kazanacağını tahmin ederek bildirimde bulunan serbest meslek çalışanları, gelecek 36 aylık dönem için de 160 Euro'luk sabit prim ödemesi için başvuruda bulunabileceklerdir⁸¹.

Yeni düzenleme ile serbest meslek çalışanları ciddi bir hastalığı bulunan (kanser vb.) çocuğunun bakımı için de prim desteğinden yararlanabilecektir. Kanseri veya başka bir ciddi hastalığı bulunan çocuğuna bakmak için yardım alan serbest meslek sahibi sigortalı, yardım süresi boyunca katkı payının %75'i oranında bir indirimden yararlanabilir⁸². Aynı zamanda, doğum, evlat edinme (velayet, koruyucu ailelik, vesayet vb.) gibi durumlar sebebiyle faaliyetlerine ara veren ve iki yıl içinde tekrar dönmek isteyen serbest meslek sahipleri, eski çalışmalarına bağlı olarak, dönüş tarihlerinden itibaren 24 ay boyunca prim desteğinden (%80 indirim) yararlanabilmektedirler.

Yapılan yeni düzenlemelerin yanında, aynı zamanda, serbest meslek çalışanlarına, tahmini gelirlerine göre prim oranlarını ve diğer gereklilikleri belirlemelerine yönelik bir hesaplama simülasyonu Kurumca sunulacaktır.

Görüldüğü üzere, İspanya sosyal güvenlik sisteminde son yapılan değişikliklerle birlikte, serbest meslek çalışanları için yeni bir sisteme bildirim ve kayıt yöntemi zorunluluğu, prim oranlarının belirlenmesi yönünde değişiklik, prim indirimleri ve destekleri konusunda iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Genel Rejime uyum sağlanması adına yapılan söz konusu iyileştirmelerle İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde farklı rejimlere ve uygulamalara tabi olan sigortalılara ve ilgililere yönelik benzerlik oluşturulmaya çalışıldığını ifade etmek yerinde olacaktır.

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Sosyal güvenlik kavramına ilişkin uygulamalar oldukça eskidir. İlk çağlardan itibaren basit düzeyde, aile veya küçük gruplar içinde yardımlaşmalar şeklinde başlayan, ilerleyen dönemlerde ise daha organize şekilde gelişen sosyal güvenlik sistemleri/uygulamaları günümüzde kamu gücüyle uygulanan temel bir

⁷⁹ Ayrıca uygulamadan, 2 yıldır faaliyette bulunmasına rağmen sisteme henüz kaydolmamış olan serbest meslek çalışanları da yararlanabilecektir.

⁸⁰ %33 ve daha yüksek oranda engeli olanlar, terör mağdurları, cinsel şiddet mağdurları için bu süre 24 aya uzatılabilir. İlk yıl geliri, mesleki/sektörel asgari ücretten düşük olanlara da 12 ay daha uzatma hakkı sunulmuştur.

⁸¹ https://muriatoday.com/new-self-employed-contribution-system-for-2023-in-spain_1921826-a.html (Erişim Tarihi: 26.1.2023).

⁸² <https://www.asesoriaorihuelacosta.com/en/new-contribution-system-for-the-self-employed-in-spain-for-2023/> (Erişim Tarihi: 27.1.2023).

insan hakkına dönüşmüştür. Aslında, temel bir insan hakkının da ötesinde nitelendirilebilecek olan sosyal güvenlik hakkı, kişilerin yaşamlarını ve geleceklerini güvence altına alması açısından son derece önemlidir. Ulusal düzenlemelerin yanında uluslararası düzenlemelere de konu olan sosyal güvenlik sistemleri, dünya genelinde belli standartlar altında, ülkelerin koşullarına uygun olarak geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Özgü koşulların etkisi ile ülkeler bazında farklılıklar görülse de sosyal güvenlik sistemlerinin temeli, kişilerin korunması ve yaşam bütünlüklerinin sağlanması olmaktadır. Ülkeler üzerinde görülen farklılıklar genellikle ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu noktada da benzer kültürel, ekonomik ve toplumsal yapıya sahip ülkelerde benzer sosyal güvenlik uygulamalarının veya sistemlerinin varlığı dikkat çekmektedir.

Özellikle son yıllarda, birçok ülkedeki sosyal güvenlik yapılarının finansal açıdan ciddi sorunlar yaşadığını ifade etmek yerinde olacaktır. İspanya sosyal güvenlik sistemi de bu grupta yer alan ülkelerden biridir. Yapılan araştırmalara göre sosyal güvenlik sistemindeki bütçe açıklarının fazlalığı İspanya açısından da son derece dikkat çekicidir. Şöyle ki, 2023 yılında bütçe açığının devlet borçlarıyla kapatılsa dahi prim açığının GSYH'nın %1,8'ine (yaklaşık 25,47 milyar Euro) ulaşabileceği ifade edilmektedir. Emekli sayısındaki ve ortalama emeklilik aylıklarındaki artışın da 2023 yılı için bütçelenen harcamadan daha fazla olduğu, bunun da daha yüksek bir oranda sistem yük olacağı belirtilmektedir. Ülkeler, finansman açıklarının kapatılması ve sosyal güvenlik sistemlerinin iyileştirilmesi adına genellikle bir reform yapma gereksinimi duymaktadırlar. Bu nedenle, İspanya sosyal güvenlik sistemi de tarihsel süreç içerisinde birçok sosyal güvenlik reformu yaşamıştır. Reformlarla sistem iyileştirilmeye, mevcut aksaklıklar giderilmeye ve sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır.

İspanya sosyal güvenlik sistemi; dağıtım esasına dayalı, sosyal güvenlik hakkının öncelikle anayasal güvence altına alındığı, söz konusu hakkın da Kraliyet kararname ve kanunlarla düzenlendiği bir yapıya sahiptir. Sosyal güvenlik sistemi ise genel rejim, bağımsız rejim ve diğer özel rejimler olmak üzere farklı sigortalılık statüleri altında düzenlenmektedir. Sosyal güvenlik hizmetleri Ulusal Sosyal Güvenlik Enstitüsü (INSS) tarafından yürütülmektedir. Enstitü/Kurum; emeklilik aylıklarının, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu ortaya çıkan finansal yardımların, diğer nakdi yardımların ve devlet desteklerinin işletilmesini ve dağıtılmasını sağlamaktadır. Ayrıca Kurum, sağlık hizmetlerinin sunulmasından da sorumludur. İspanya Genel Sosyal Güvenlik Programı (Genel Rejim) primli ve dağıtım esasına göre işleyen bir yapıdır. Genel rejime tabi olanlar; özel sektör çalışanları ve 18 yaşından küçük çalışanlardır. Söz konusu bu gruptaki çalışanların prim oranlarının tavan ve tabanı bir kısmında günlük kazanca, bir kısmında da aylık kazanca göre belirlenmektedir. İspanya sosyal güvenlik sisteminde prim

ödeme yükümlülüğü hem işverenler hem işçiler için geçerli olmakla birlikte primler, prim/katkı tabanına ve bunlara uygulanacak yüzde ile modele göre belirlenmektedir.

İspanya emeklilik sistemi Genel Sosyal Güvenlik Programı (RGSS) ve Serbest Meslek Çalışanlarına Yönelik Özel Sosyal Güvenlik Programı (RETA) hükümlerine göre belirlenmektedir. Programlara ilişkin düzenlemeler özel sektör çalışanlarını, kooperatif firmalarının üyelerini, merkezi hükümet dışındaki kamu çalışanlarını, bazı işsizleri, serbest meslek çalışanlarını ve fikir işçilerini kapsamaktadır. Hükümet çalışanları için ise Pasif Sınıf Rejimi (RCP) Programı hükümleri uygulanmaktadır. Emeklilik yaşı erkekler ve kadınlar için 65 yaştır. Bu yaş 2027 yılı itibariyle 67'ye yükseltilecektir. Emeklilik aylığına hak kazanmak için de en az 15 yıl (5475 gün) prim ödemiş olmak gerekir. Tam bir emeklilik aylığına hak kazanmak için 35 yıl 6 ay prim ödemiş olmak gerekir. Bu süre de 2027 yılı itibariyle 38 yıl olacaktır. Erken emeklilik de ise 63 yaş (2027'de 65) ve en az 35 yıl prim ödemiş olmak gerekir. Kısmi emeklilik için 31 yıl prim ödeme süresi, 61 yaş, tam zamanlı çalışma saatlerinin %25'e düşürülmesi ve en az 6 yıldır aynı işveren yanında çalışmış olmak gereklidir. Malullük aylığı kısmi kalıcı maluliyet, tam kalıcı maluliyet, mutlak kalıcı maluliyet ve ağır engellilik hallerinde söz konusu olmaktadır. Söz konusu maluliyet türleri de farklı yararlanma koşullarına tabidir. Ölüm aylığından yararlanmada ise farklı kategorilerde yer alanlara göre yardım sistemi uygulanmaktadır. Aynı zamanda iş kazası ve meslek hastalığı, aile yardımları, işsizlik, analık ve hastalık risklerine karşı da çalışanlara güvence sağlanmaktadır.

İspanya'da serbest meslek çalışanlarının hukuki statüsüne ilişkin hükümler 20/2007 sayılı Bağımsız Çalışanlar Kanununda (LETA) yer almaktadır. Kanundaki tanıma göre serbest meslek çalışanları; kendi işyerlerinde faaliyet göstererek çalışanlar ile herhangi bir kendi işyeri olmaksızın bir veya birden fazla kişinin/işyerinin işlerini kendi hesabına yapan çalışanlardır. Serbest meslek sahibi olabilmek için 18 yaşından büyük olup İspanya'da ikamet etmek gerekir. Serbest meslek çalışanlarının sosyal güvenliklerine ilişkin uygulamalar ise daha önce de ifade edildiği üzere RETA kapsamında düzenlenmektedir. RETA'dan sağlanan yardımlar konusunda 28/2018 sayılı Kraliyet Kararnamesi ile birtakım değişiklikler yapılmış, Genel Rejime uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu değişiklik sonucunda 2019 yılı itibariyle, serbest meslek çalışanlarına sigortalı olma ve prim ödeme zorunluluğu getirilmiş, mesleki risklere ve işsizlik riskine karşı koruma sağlanmıştır. Serbest meslek çalışanları, İspanya sosyal güvenlik sisteminde uygulanan genel sosyal güvenlik yardımlarının kapsamında yer almaktadırlar.

Serbest meslek çalışanları için son değişiklik 26 Temmuz 2022 tarihinde 13/2022 sayılı Kraliyet Kararnamesi ile yapılmıştır. 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren geçerli olan söz konusu değişiklikle birlikte serbest meslek çalışanları için yeni bir prim ödeme/katkı sistemi getirilmiş, bildirim ve kayıt yükümlülüğünde değişiklik yapılmış, prim ödemeleri konusunda bazı destek ve indirim imkânları

tanınmıştır. Yapılan değişikliklerle yine serbest meslek çalışanlarının Genel Rejime tabi olanlara ilişkin uygulamalara uyumu sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan değişiklikle, İspanya sosyal güvenlik sistemi içinde yer alan farklı sigortalılık statülerine ilişkin grupların haklarında benzerlik oluşturulmaya çalışıldığını ifade etmek gerekir.

Serbest meslek çalışanlarına yönelik yapılan değişiklikte birlikte öncelikle daha çok kişinin sisteme kayıt olabilmesi hedeflenmiştir. 2019 yılında yapılan değişiklikle serbest meslek çalışanlarının sosyal güvenlik sistemine katılımları zorunlu hale getirilmiştir, fakat katılımlarının düşük olması nedeniyle söz konusu yeni düzenleme ile getirilen kolaylıkların bu katılımı daha da artıracığı öngörülmüştür. Yeni düzenleme ile serbest meslek sahiplerinin gelirlerine göre (çok kazananın daha yüksek prim, az kazananın daha az prim uygulaması ile) prim ödeyecek olmaları sebebiyle de sistem daha aktif katılacakları düşünülmektedir. Söz konusu yeni uygulama ile yaklaşık 3,2 milyon serbest meslek çalışanının prim/katkı paylarının düşeceği belirtilmektedir. Bu durumda da gerçek kazanç bildirimleri üzerinden sigortalılığı artıracığı beklenmektedir. Ayrıca sigortalılığa ilişkin yeni düzenlemelerin daha çok kişiyi serbest meslek çalışanı olarak işgücü piyasasına katılmaya teşvik edeceği de varsayılmaktadır. Prim ödemeleri konusundaki düzenlemelerin İspanya sosyal güvenlik sisteminin finansal yapısına katkı sağlayacağı da oldukça açıktır. Katılımın artması, finansal yapıda da rahatlamaya sebep olabilecek, yapılacak yardımlara kaynak teşkil edebilecektir.

Aynı zamanda yeni getirilen düzenleme ile serbest meslek çalışanlarının Genel Rejime tabi çalışanlarla benzer konuma geleceği, sigortalılık hakları bakımından da benzer haklara sahip olacakları ifade edilmektedir. Söz konusu beklentinin de İspanya genelinde farklı çalışma kategorilerine sahip çalışanlar arasında ortak yarar dengesinin sağlanabileceği yönünde bir gelişme olacağını da ifade etmek yerinde olacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Azpeitia, F., & Blasco, I. (2012). Spain's social security system: Recent reform and existing challenges. *Spainsh Economic and Financial Outlook*, 1(4), 45-57.
- Bandrés Moliné, E. (2022). Social security budget for 2023. *Funcas SEFO (Spanish and International Economic & Financial Outlook*, 11(6) November, 37-44.

- Blanco-Encomienda, F.J., & Ruiz-García, A. (2017). Evaluating the sustainability of Spanish social security system. *Economics and Sociology*, 10(4), 11-20. doi:10.14254/2071-789X.2017/10-4/.
- Boldrin, M., Jiménez Martín, S., & Peracchi, F. (1997). Social security and retirement in Spain. *NBER Working Paper No: 6136*. doi: 10.3386/w6136.
- Boldrin, M., García Gómez, P., & Jiménez Martín, S. (2010). Social security incentives, exit from the workforce, and entry of the young. J. Gruber ve D. A. Wise (Ed.). *Social security programs and retirement around the world: the relationship to youth employment (National Bureau of Economic Research Conference Report)* içinde (s. 261-294). Chicago: The University of Chicago Press.
- Cabeza Pereiro, J. (2008). Notes, debates and communications: The status of self-employed workers in Spain. *International Labour Law Review*, 147, 91-99.
- Colàs Neila, E. (2018). Pension reforms and participation in Spain. *Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej*, 25(4), 415-428. doi: 10.4467/25444654SPP.18.026.8954.
- Corral, A., & Villarejo, E. (2009). Spain: Self-employed workers. *Eurofond Report*. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2009/spain-self-employed-workers>, Erişim Tarihi: 14.3.2023.
- Deloitte. (2017). *Comparative social security benefits study*. Belgium: Creative Studio at Deloitte.
- European Commission. (2022). *Your social security rights in Spain*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Ezer, B. (2022). Teslimat platformu kuryelerini işçi olarak kabul eden İspanyol Kraliyet Kararnamesi “El Real Decreto Ley 9/2021” Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 80(3), 785-817.
- Gallego Losada, R. (2021). A critical analysis of the job instability in platform economy. *Lex Social, Revista De Derechos Sociales*, 11(2), 122-144.
- García Perea, P., & Román, C. (2019). Characterisation of self-employed in Spain from a European perspective. *Banco de España Economic Bulletin Analytical Articles*, 2, 1-14.
- Hasbi, H., Yiğittürk, E. S., Dur, V., Günder, Z., Gencal, B., Erol, M. T., Özsunar, F., Taze, H. O., Kocadaş, Ü., Türkoğlu, F., Yazıcı, Y., Altıntaş, C., Kavlak, Ş., Yücedal, A., Aslan, H., Erdoğan, E. S., & Kocatepe, Z. (2012). *Avrupa Birliği'nde sosyal güvenlik*. Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı Yayınları (Yayın no: 46)-Sistem Ofset.
- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4791>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4788>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4789>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&intPageId=4791&langId=en>, Erişim Tarihi: 29.3.2023.
- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4792>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4794>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.

- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4801>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- <https://lifestylegroup.es/self-employed-autonomo-in-spain/>, Erişim Tarihi: 15.3.2023.
- https://murciatoday.com/new-self_employed-contribution-system-for-2023-in-spain_1921826-a.html, Erişim Tarihi: 26.1.2023.
- <https://n26.com/en-eu/blog/freelance-in-spain#>, Erişim Tarihi: 27.3.2023.
- <https://taxsummaries.pwc.com/spain/individual/other-taxes>, Erişim Tarihi: 27.3.2023.
- <https://www.asesoriaorihuelacosta.com/en/new-contribution-system-for-the-self-employed-in-spain-for-2023/>, Erişim Tarihi: 27.1.2023.
- <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-13409>, Erişim Tarihi: 22.1.2023.
- <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1978-28739>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>, Erişim Tarihi: 13.1.2023.
- <https://www.euraxess.es/spain/information-assistance/spanish-social-security-and-pensions/pensions>, Erişim Tarihi: 13.1.2023.
- <https://www.expatica.com/es/living/gov-law-admin/spain-social-security-565081/#unemployment>, Erişim Tarihi: 19.1.2023.
- http://www.imsero.es/imsero_01/prestaciones_y_subvenciones/pnc_jubilacion/normativa_requisitos/index.htm, Erişim Tarihi: 14.1.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Conocenos/HistoriaSeguridadSocial>, Erişim Tarihi: 17.1.2023, 13.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/HerramientasWeb/9d2fd4f1-ab0f-42a6-8d102e74b378e24>, Erişim Tarihi: 24.1.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/Afiliacion/10548/32825>, Erişim Tarihi: 23.1.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores>, Erişim Tarihi: 27.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/CotizacionRecaudacionTrabajadores/10721/10724/1320/1321>, Erişim Tarihi: 28.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10956/6205#6208>, Erişim Tarihi: 29.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10960/6091>, Erişim Tarihi: 28.3.2023.

- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10960/6091#6094>, Erişim Tarihi: 28.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10963/28393/28396/28472>, Erişim Tarihi: 28.1.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10964/6227>, Erişim Tarihi: 28.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/10967>
Erişim Tarihi: 28.3.2023.
- <https://www.seg-social.es/wps/portal/wss/internet/Trabajadores/PrestacionesPensionesTrabajadores/51288/51311#51314>, Erişim Tarihi: 29.3.2023.
- <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/spain.html>, Erişim Tarihi: 13-28.1.2023.
- ISSA. (2016). *10 global challenges for social security report*.
- OECD Tax Database. (2022). *Explanatory annex: part III. social security contributions*. <https://www.oecd.org/ctp/tax-policy/social-security-contributions-explanatory-annex.pdf>, Erişim Tarihi: 17.01.2023.
- OECD (2023). *Self-employment rate (indicator)*. doi: 10.1787/fb58715e-en, <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>, Erişim Tarihi: 27.3.2023.
- Patxot, C., Solé, M., & Souto, G. (2017). Should pensions be redistributive? The impact of Spanish reforms on the system's sustainability and adequacy. *Working Papers – No: 02 from FEDEA*.
- Pérez Guerrero, M. L., & Rodríguez-Piñero Royo, M. (2021). Social security for Spain's platform workers: Self-employed or employee status?. *International Social Security Review*, 74(3-4) (Special Issue: Social Protection for Digital Platform Workers in Europe), 177-194.
- Quesada, L. J. (2016). The right to social security under the Spanish constitutional system. A. Egorov ve M. Wujcyk (Eds.). *The right to social security in the constitutions of the world: Broadening the moral and legal space for social justice (ILO Global Study, volume1: Europe)* içinde (s. 261-273). Ceneva: ILO Publications.
- Reinhard, H. J., & Centel, T. (1999). Modern sosyal devlet yolunda İspanya'da sosyal güvenlik. *Çimento İşveren Dergisi*, 3(13), 3-18.
- Rodríguez Cabrero, C. (2002). The reform of the public pension system in Spain. *CSIC, Unidad de Políticas Comparadas*, Working Paper 02-13.
- Suárez Corujo, B. (2015). Pension system reforms in times of austerity in the European Union: The Spanish case. *Journal of Social Security Law*, 24(2), 78-94.

BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, TİCARİ SERBESTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Hüseyin ÇELİK¹, Hasan MEMİŞ²

Öz

Günümüzde ülke ekonomileri açısından teknoloji ve uluslararası ticaretin önemi her geçen gün artmaktadır. Teknolojik gelişmelerden yeteri düzeyde faydalanmak, uluslararası piyasalarda rekabet gücü elde etmek ve ihracat hacmini arttırmak son derece önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı da bilgi iletişim teknolojileri ve ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Çalışma Yükselen Piyasa Ekonomileri için gerçekleştirilmiş olup 1990-2020 yıllarını kapsamaktadır. Ampirik analizlerde PANIC birim kök testi, ECM eşbütünleşme testi, AMG katsayı tahmincisi, Emirmahmutoğlu & Köse panel nedensellik testinden yararlanılmıştır. I(1) mertebesinde durağan olan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi elde edilmiştir. Uzun dönemde bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeyi pozitif, ticari serbestleşmenin negatif etkilediği görülmüştür. Ayrıca panel nedensellik sonuçlarında değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BİT, Ticari Serbestleşme, PANIC, ECM Eşbütünleşme

JEL Kodları: F40, F43, O00

THE RELATIONSHIP OF INFORMATION COMMUNICATIONS, TECHNOLOGIES AND TRADE LIBERATION AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF EMERGING MARKET ECONOMIES

Abstract

Today, the importance of technology and international trade in terms of national economies is increasing day by day. It is an important issue to benefit from the technological developments at a sufficient level and to increase the export volume by producing according to foreign demand for export. So, the aim of this study is to investigate the effects of information communication technologies and trade liberalization on economic growth. The study was conducted for Emerging Market Economies and covers the years 1990-2020. In empirical analysis we used the PANIC unit root test, ECM cointegration test, AMG coefficient estimator, Emirmahmutoğlu & Köse panel causality test. A cointegration relationship has been obtained between the series that are stationary at order I(1). In the long run, it has been seen that information and communication technologies have positively the effect on economic growth, and trade liberalization has a negative effect. In addition, a bidirectional causality relationship was obtained between the variables in the panel causality results.

Keywords: ICT, Trade Liberation, PANIC, ECM Cointegration

JEL Codes: F40, F43, O00

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, huseyinclk17@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2455-9381>

² Doç. Dr., Balkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hasmemis@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3312-9225>

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, ülkelerin başta gelen temel iktisadi hedefleri arasında yer almaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, üretim ve istihdamı artırarak halkın refah seviyesinin yükselmesine imkân sağlamaktadır. Küreselleşme eğilimlerinin ivme kazandığı günümüzde, ticari serbestleşme ve bilgi iletişim teknolojileri kullanımının ekonomik büyümeyi desteklediği tezi, çoğu iktisatçı tarafından kabul edilmekte ve yapılan farklı çalışmalarla ispatlanmıştır (Özel ve Sezgin, 2012; Razmi ve Refaei, 2013; Özkan ve Çelik, 2018; Aghaei ve Rezagholizadeh, 2017).

Diğer yandan ekonomik büyüme açısından teknolojinin öneminin anlaşılması ve bir üretim faktörü olarak tanımlanması uzun bir sürecin sonunda gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim ekonomik büyüme, klasik iktisatçılardan günümüze kadar ortaya çıkan iktisat akımları tarafından çeşitli üretim faktörlerine bağlanmıştır. Klasik İktisat Akımı ekonomik büyümenin iş bölümü, makineleşme ve sermaye birikimine bağlı olduğunu savunmuştur. Büyümenin kaynağı tasarruflar, sermaye birikimi ve yatırımlardır. Bu döngüde gelir artışına bağlı olarak tasarruf miktarı artmakta ve artan tasarruflar kâr güdüsüyle yatırıma yönelmektedir. Daha sonra, 1929 Buhranı ile Keynesyen akım öncülüğünde durgunluğun giderilmesi için para ve maliye politikaları öne çıkmıştır. Keynesyen akımla başlayan teorik tartışmalara Harrod-Domar modeli ile devam edilmiştir. Harrod-Domar modeli iki faktörlü ve tek mallı bir piyasa ekonomisinde para olmadığı için parasal fiyatlama bulunmamakta, devletin olmadığı tüm kararların özel kesim tarafından alındığı bir modeldir. 1950’li yıllardan itibaren Harrod-Domar modelinin gelişmiş ülkeler dışındaki ülkelerde ekonomik büyüme performansını açıklayamadığına yönelik eleştiriler gelmiştir. Bu noktada Harrod-Domar modelinin eksikliklerinin giderilmesi bağlamında Solow büyüme teorisi ya da Neo-klasik büyüme teorisi önemli katkılar sağlamıştır. Neo-klasik modelde işgücü de üretim faktörü olarak modele dahil edilmiştir. Ekonomik büyümenin tam rekabet koşullarında emek ve sermaye tarafından belirlendiği, ölçeğe göre sabit getiri ve azalan verimler yasaının geçerli olduğu varsayılmaktadır. Neo-klasik modelde azalan verimler yasası geçerli olduğundan modelin durağan bir seyir izlemesi durumunda iktisadi büyümeyi belirleyen faktör, teknolojik gelişmeler ve nüfus artış hızıdır. Ancak her ne kadar teknolojik gelişmelere kayıtsız kalınmasa da teknoloji, Neo-klasik modelde dışsal bir faktördür, temel üretim faktörleri emek ve sermayedir. Temeli Romer (1986) ve Lucas (1988)’e dayanan İçsel büyüme modelinde ekonomik büyümenin iktisadi sistemin kendi iç işleyişinde çeşitli faktörlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadır. İçsel büyüme modelinde büyümenin temel belirleyicileri beşeri sermaye, teknolojik gelişmeler ve kamunun rolü olarak belirtilmektedir. Romer’e göre Ar-Ge faaliyetlerindeki gelişmeler ekonomik büyümenin itici gücüdür. Diğer yandan Grossman ve Helpman (1989) teknoloji alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ve ticaret politikaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ve dış ticarete karşılaştırmalı bir üstünlük sağladığını vurgulamaktadır. İçsel büyüme modeli, Neo-klasik teorisine

teknolojik ilerlemelerin iktisadi sistemin içinde oluştuğunu ve bu nedenle de karar birimlerini etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca İçsel büyüme modeli, gelişmekte olan ekonomilerin gelişmiş ekonomiler kadar performans gösterememesi durumunda gelir düzeyi farkı, zamanla açılacağından optimal bir büyümenin gerçekleşmesi için ekonomide kamu müdahalelerinin olması gerektiğini de savunmaktadır (Özel, 2012, s. 64-70).

Küreselleşme sürecinde ticari serbestleşmenin, ekonomik büyüme açısından kilit rol oynayan bir faktör olduğu da ifade edilebilir. Ülkeler mal ve hizmet akımları önündeki ulusal engelleri azaltan politikalar uygulayarak, ticari serbestleşmenin ekonomik büyümeye olan katkısından yararlanmayı amaçlamaktadırlar. Ancak geleneksel iktisat teorilerindeki şekliyle dış ticarete iki ülkeli kuramlarla günümüz dış ticaretinin ele alınması mümkün değildir. Günümüzde birçok alanda uluslararası etkileşim gerçekleşmekle beraber uluslararası ticarete de gelişmeler yaşanmaktadır. Bu bağlamda dış ticaret, ekonomik büyüme açısından son derece önemlidir. Dış ticaret tarihsel gelişim süreci içerisinde incelendiğinde mevcut dış ticaret teorilerinin zamanla dış ticareti açıklayamadığı ve yeni teorilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Merkantilistlere göre zenginliğin temel kaynağı değerli madenler olduğundan, bunlar ihracat yoluyla ülkeye getirilmelidir. İleriki dönemde ortaya çıkan Fیزیokratlar, ekonomik büyümenin temel sektörünün tarım olduğunu savunmuşlardır. Tarımı iktisadi sistemin merkezine koyan Fیزیokratlar, Merkantilistlerin önemli saydığı ihracatı küçük görmüş ve tüccarları net üretime katkısı olmayan bir grup olarak görmüşlerdir. Yani Fیزیokratlarca dış ticaret önemsiz addedilmiş, üretilen malların el değiştirmesi olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile dış ticaret ele alınmış ve iktisadi sistemin içinde yer edinmiştir. Takip eden dönemlerde de Hecker-Ohlin Teorisi, Nitelikli İşgücü Teorisi, Tercihlerin Benzerlik Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi ve Rekabetçi Üstünlükler Teorisi gibi kuramlarla dış ticaret açıklanmaya çalışılmıştır (Öztürk, 2003).

İktisadi gelişim sürecinde teknolojinin üretimin bir girdisi olarak tanımlanması, dış ticaretin kuramsal gelişimine yukarıda kısaca değinildiği gibidir. Harrod-Domar modelinde iktisadi sistem kapalı bir ekonomi modeli üzerinden ele alındığından ticari ve finansal serbestleşme yoktur (Özel, 2012, s. 65). Ancak küreselleşmenin en üst düzeyde yaşandığı günümüzde dış ticaret, üretim süreçlerindeki ara malı temininde ve günlük hayatın birçok ihtiyacının karşılanması bakımından ekonomik büyüme ve iktisadi sistem açısından son derece önem arz etmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada ülke ekonomileri açısından önemi her geçen gün artmakta olan teknoloji ile ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılacaktır. Bu çalışmanın literatüre katkısı iki madde de ifade edilebilir: (i) Küreselleşme ile beraber önemi her geçen gün artan teknoloji ve ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin aynı

modelde ele alınması, (ii) bu iki değişkenin aynı modelde ele alınması bağlamında Yükselen Piyasa Ekonomileri için gerçekleştirilen nadir çalışmalardan olmasıdır. Ampirik analizlerde kullanılan veri seti 1990-2020 dönemini kapsamaktadır. Yöntem olarak yatay kesit bağımlılığı ve heterojen panel veri tekniklerinden faydalanılmıştır.

LİTERATÜR

Literatürde ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi birçok çalışmada ele alınmakla birlikte bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme açısından öneminin de son zamanlarda sıkça ele alındığı görülmektedir. Bilgi iletişim teknolojileri ve ticari serbestleşmeyi aynı çalışmada ekonomik büyüme açısından ele alan çalışma sayısı kısıtlıdır. İlk olarak ticari serbestleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmalara bakıldığında Yasmin, Jehan ve Chaudhary (2006), ticari serbestleşmenin Pakistan'daki ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediği ampirik olarak analiz etmiştir. Çalışmada 1960-2003 dönemi için ticari serbestleşmenin kişi başına GSYİH, gelir eşitsizliği, yoksulluk ve istihdam üzerindeki etkileri model 2SLS regresyon analizi tekniği kullanılarak tahmin edilmiştir. Analiz, söz konusu dönemde ticaretin serbestleştirilmesinin, seçilen kalkınma göstergelerinin tümünü aynı şekilde etkilemediğini göstermektedir. Ticari serbestleşmenin istihdamı olumlu, kişi başına GSYİH ve gelir dağılımını olumsuz etkilediği ancak, yoksulluğu hiçbir şekilde etkilemediği görülmüştür.

Freckleton (2007), Jamaika'da ticaret serbestleşmenin ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda Jamaika için ticari serbestleşmenin ekonomik büyümeyi desteklemeyebileceği gösterilmiştir. Jamaika'da ticaretin serbestleştirilmesini, az gelişmiş imalat sektörünün daralması, artan ticaret açıkları ve ekonomik durgunluğun izlediği vurgulanmıştır. Jamaika'da ticaret serbestleşme başarısızlığının altında yatan temel faktörlerin, yapısal sorunlar ve istikrarsız bir ekonomik ortam olduğu saptanmıştır.

Yenipazarlı ve Erdal (2010), ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Toplam ithalat ve toplam ihracatın GSYİH içerisindeki payları ve ithalat vergisinin toplam ithalata oranı gibi değişkenlerden oluşan bir dış ticaret endeksi oluşturulmuştur. Serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkileri Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli üzerinde test edilmiş, ARDL Sınır Testi ile ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Pozitif bir etkileşim olduğu sonucuna varılmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Diğer yandan Özel ve Sezgin (2012), Türkiye'nin ticari açıklık seviyesinin ekonomik büyümeyi ne yönde ve derecede etkilediğini belirlemek amacıyla yaptıkları analizde, 1998:Q1-2011:Q4 çeyrek dönemlik veriler ile Bootstrap Kantil Regresyon yöntemini uygulamışlar; ticari açıklığın ekonomik büyümeyi arttırıcı bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Razmi ve Refaei (2013), ticari serbestleşme ve ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği araştırmıştır. Bu nedenle ekonomik büyüme modeli, 2000-2009 yılları arasında 17 Orta Doğu ve Doğu Asya ülkesinin verileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Verileri test etmek için panel veri analizi uygulanmıştır. Sonuçlar, genel ekonomik özgürlük endeksinin büyüme ile pozitif ve güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu, ayrıca ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ve ticari açıklığın büyümenin istatistiksel olarak anlamlı bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Bayar (2016), 1996-2012 döneminde Avrupa Birliği'ndeki geçiş ekonomilerinin ekonomik büyümesi üzerinde, dışa açıklık ve ekonomik özgürlüğün etkisi panel veri analizi kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve hem ekonomik özgürlüğün hem de ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, finansal açıklığın ise ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Qayyum, Younas ve Bashir (2018), 1972-2014 dönemi için ticaret serbestleşmenin Pakistan'ın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmiştir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme yaklaşımını kullanmış ve ticaretin serbestleştirilmesi ve gayri safi sabit sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Gnangnon (2018)'da 1995-2015 döneminde 150 ülkeyi kapsayan dengesiz bir panel veri seti kullanarak çok taraflı ticaret serbestleşmenin ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, çok taraflı ticaret serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir pozitif etkisi olduğunu göstermektedir.

Erkişi ve Ceyhan (2019), Avrupa'daki 13 geçiş ülkesi için ekonomik büyüme ile ticaretin serbestleşmesi arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkilerin incelenmesi amaçlamıştır. GSYH, ihracat, ithalat, gayri safi sabit sermaye oluşumu, doğrudan yabancı yatırım ve beşerî sermaye değişkenleri için 1995-2016 dönemini kapsayan, 303 gözlem içeren veri seti oluşturulmuştur. Elde edilen kısa vadeli sonuçlar, ihracat ve GSYİH, brüt sabit sermaye yatırımı ve GSYİH, doğrudan yabancı yatırım ve GSYİH, beşerî sermaye ve GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu, ithalattan GSYİH'ya doğru da tek yönlü bir nedenselliğin söz konusu olduğunu ortaya koymuştur. Uzun dönemde ticaret serbestleşmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yameogo ve Omojolaibi (2021), 1990-2017 dönemi için 40 Sahra-altı Afrika ülkesinde ticari açıklık, ekonomik büyüme ve yoksulluk düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ARDL, VAR ve SYS-GMM kullanılmıştır. Sonuçlar, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırım ve kurumsal kalitenin uzun vadede ekonomik büyümeyi önemli ölçüde artırdığını, diğer taraftan kurumsal kalitenin, kısa vadede ekonomik büyümeyi azalttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, ticaretin serbestleştirilmesi, kurumsal kalite ve nüfus

büyüme oranı, uzun vadede yoksulluğun azalmasına yol açarken, ticari açıklığın kısa vadede olumsuz etkileri söz konusudur.

Bilgi iletişim teknolojileri ve ekonomik büyüme ilişkisine ait literatür incelendiğinde Sasvari (2011), Macaristan'da bilgi ve iletişim teknolojisinin makroekonomik etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yazar, çeşitli ekonomik sektörlerde faaliyet gösteren Macar işletmelerinden elde edilen bilgi işleyerek, BİT cihazlarını kullanmanın gelişmişlik düzeyi ile kârlılık ve toplam faktör verimliliği arasındaki ilişki incelemiştir. Bazı istatistiksel ve metodolojik kusurlar nedeniyle BİT cihazlarını kullanmanın etkisi kesin olarak mikro ekonomik düzeyde ölçülemese de, küme analizi ve korelasyon ve regresyon hesaplaması gibi analitik yöntemler uygulayarak yazar, bilgi ve iletişim teknolojisinin yaygın kullanımı ile işletmelerin kârlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Diğer bir çalışma olan Farhadi, Ismail ve Foolad (2012), bilgi ve iletişim teknolojisi kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, GMM tahmincisi kullanarak dinamik bir panel veri yaklaşımı çerçevesinde incelenmiş ve 2000-2009 döneminde 159 ülkeye uygulanmıştır. Sonuçlar, kişi başına düşen reel GSYİH büyüme oranı ile bilgi ve iletişim teknolojisi kullanım endeksi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Hodrab, Maitah ve Lubos (2016), bilgi ve iletişim teknolojisi, nüfus artışı, brüt sermaye oluşumu, açıklık ve enflasyonun, 1995'ten 2013'e kadar olan dönemde seçilen 18 Arap ülkesinin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu etkiyi test etmek için panel regresyonunu kullanan ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, bilgi ve iletişim teknolojisinin seçilen Arap ülkelerinin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Aghaei ve Rezagholizadeh (2017), büyüme modeli çerçevesinde dinamikler ve statik panel veri yaklaşımı kullanılmış ve bunlar 1990-2014 döneminde İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) ülkelerinin ekonomilerine uygulanmıştır. Tahminler, söz konusu ülkelerde bilgi iletişim teknolojileri yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Özkan ve Çelik (2018), 1998-2015 dönemi için bilgi ve iletişim teknolojilerinin Türkiye ekonomisindeki büyümeye etkisi incelemiş ve Granger nedensellik testi uygulanarak bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varmıştır.

Toader, Firtescu, Roman ve Anton (2018) tarafından yapılan çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinde 2000–2017 dönemi için bilgi iletişim teknoloji altyapısı kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada panel veri tahmin tekniklerini kullanılarak, bilgi iletişim teknoloji altyapısının çeşitli göstergelerinin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği

ampirik olarak araştırmıştır. Sonuçlar, AB ülkelerinde bilgi iletişim teknoloji altyapısını kullanmanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Rath ve Hermawan (2019), 1980-2014 dönemi yıllık verileri kullanarak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin Endonezya'da ekonomik büyümeyi destekleyip desteklemediği araştırmıştır. Çalışmada ARDL tekniği kullanılarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmenin hem uzun vadede hem de kısa vadede, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Bahrini ve Qaffas (2019) tarafından yapılan çalışma, bilgi ve iletişim teknolojisinin Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi ve Sahra Altı Afrika (SSA) bölgesindeki seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini, 2007-2016 dönemi için bir panel GMM kullanarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ekonometrik modelden çıkarılan sonuçlar; cep telefonu, internet kullanımı ve geniş bant kullanımı gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümenin ana itici gücü olduğunu göstermektedir.

Arı (2021), Türkiye için 1998-2019 dönemini kapsayan yıllık zaman serisi verilerini kullanarak bilgi ve iletişim teknolojisi, uluslararası göç ve ekonomik büyüme ilişkisini incelenmiştir. Ekonometrik yöntemin uygulanmasında Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye için uzun vadede uluslararası göçten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu, bilgi ve iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme arasında ise tek yönlü bir nedensellik olduğu göstermektedir.

Kurniawati (2022), yüksek gelirli ve orta gelirli Asya ülkelerinde bilgi iletişim teknolojisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2000-2018 dönemi için 25 Asya ülkesi bazında panel veri teknikleri ile ampirik analizler yapılmıştır. Sonuçlar, yüksek gelirli Asya ülkelerinin yüksek internet kullanımından olumlu ve önemli ekonomik kalkınma elde ettiğini göstermektedir. Ayrıca, telefon hattı ve cep telefonu kullanımının orta gelirli Asya ülkelerinde ekonomik büyümeyi destekleme konusunda oldukça başarılı olduğunu göstermektedir.

Literatürdeki benzer çalışmalar yukarıda verildiği üzere, genel anlamda ticari serbestleşme ve bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir. bilgi iletişim teknolojileri ve ticari serbestleşmeyi ekonomik büyüme açısından birlikte ele alan çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu çalışmada söz konusu iki değişken birlikte ele alınmış olup literatüre paralel sonuçlar elde edilmesi beklenmektedir.

VERİ SETİ VE MODEL

Bu çalışmanın amacı bilgi iletişim teknolojileri ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmanın ampirik analizleri Yükselen Piyasa Ekonomileri için gerçekleştirilmiştir. Ülke grubu olarak, Yükselen Piyasa Ekonomileri seçilmesinin nedeni söz konusu ülke grubunu oluşturan ülkelerin gelişmekte olan, yüksek makroekonomik performanslara sahip ülkeler olmasıdır. Modeli oluşturan veri seti yıllık sıklığa sahip olup 1990-2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın dönemi verilerin mevcudiyet durumuna göre belirlenmiştir. Oran şeklinde olan bilgi iletişim teknolojileri serisi haricindeki diğer serilerin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Verilerin detay bilgileri Tablo 1’de gösterilmiş olup, veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1: Değişkenlere ait tanımlamalar

Değişken	Değişkenin Açıklaması	Değişkenin Simgesi	Kaynak
Ekonomik Büyüme	GSYH (Constant LCU)	lnGDP	World Bank
Ticari Dışa Açıklık	(İhracat + İthalat)/GSYH	lnOPEN	World Bank
Bilgi İletişim Teknolojileri	Bireysel İnternet Kullanımı (% of population)	ICT	World Bank

Çalışmanın ekonometrik analizleri aşağıda Denklem 1’de ifade edilen model ile tahmin edilecektir.

$$\ln GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 ICT_{it} + \beta_2 \ln OPEN_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Burada, t, zaman boyutunu; i, birimleri (ülkeleri); β , parametre katsayılarını; μ , hata terimini ifade etmektedir.

YÖNTEM

Yatay Kesit ve Homojenite Testleri

Bu çalışmada birim kök test seçiminin hatalı yapılmaması adına serilerin bağımlılık içerip içermediği araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Pesaran (2004) CDLM testi kullanılmıştır. CDLM testinin hesaplanma formülasyonu Denklem 2’de gösterilmiştir:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

CD_{lm} testinde “yatay kesit bağımlılığı yoktur” temel hipotezine karşılık “yatay kesit bağımlılığı vardır” alternatif hipotezi sınanmaktadır.

Modelin heterojen veya homojen özellikte olduğu Swamy (1970) ve Pesaran & Yamagata (2008) testleri ile incelenmiştir. Bu testlerin hesaplanma formülasyonu Denklem 3 ve Denklem 4’te gösterilmiştir. Burada da “katsayılar homojendir” temel hipotezine karşılık “katsayılar heterojendir” alternatif hipotezi sınanmaktadır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \quad (3)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{Var(t, k)}} \quad (4)$$

Birim Kök Testi

Çalışmanın modelini oluşturan serilerde ülkeler arası bağımlılık söz konusu olduğundan ikinci kuşak birim kök testlerinden PANIC testinden yararlanılmıştır. Bu testte serilerdeki durağanlığın seriye özgü mü veya yaygın mı olduğu ya da her iki durumun birlikte geçerli olduğu ortaya konulmaktadır. PANIC birim kök testi birimlere özgü istatistiklerin geçerli bir şekilde havuzlanmasını sağlayarak panelin geneli için sonuç vermektedir. Diğer yandan bu test diğer testlerden farklı olarak gözlenmeyen bileşenleri test etmektedir (Bai & Ng, 2004:1127).

ECM Eşbütünleşme Testi

Birim kök testi sonuçlarından serilerin birinci farkta durağan olduğu görüldükten sonra uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Westerlund (2007) tarafından literatüre kazandırılan ECM eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu testte koşullu bir hata düzeltme modelinde, hata teriminin 0’a eşit olmadığını ortaya koyarak hesaplama yapmaktadır. Elde edilen test istatistikleri panel ve grup istatistikleri şeklindedir. Testin hesaplanma formülasyonu aşağıda gösterildiği gibidir (Westerlund, 2007: 715):

$$\Delta y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i y_{it} + \lambda'_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{it-j} + e_{it} \quad (5)$$

Grup istatistikleri:

$$G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)} \quad (6)$$

ve

$$G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)} \quad (7)$$

Burada $SE(\hat{\alpha}_i)$, $\hat{\alpha}_i$ 'nin genel hata terimidir.

Panel istatistikleri (Westerlund, 2007: 718):

$$P_\tau = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})} \quad (8)$$

ve

$$P_\alpha = T\hat{\alpha} \quad (9)$$

AMG Katsayı Tahmincisi

Çalışmada modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi elde edildikten sonra uzun dönem katsayı tahminleri Augmented Mean Group (AMG) tahmincisi ile gerçekleştirilmiştir. Bond & Eberhardt (2009) ve Eberhardt & Teal (2010) tarafından geliştirilen tahminci, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımlarının geçerli olduğu durumlarda kullanılmaktadır. AMG tahmincisinin işleyişi üç aşamada gerçekleşmektedir (Bond & Eberhardt 2009, Eberhardt & Teal 2010):

Birinci aşama;

$$\Delta Y_{it} = b' \Delta X_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad \Rightarrow \quad \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \quad (10)$$

İkinci aşama;

$$Y_{it} = \alpha_i + b' X_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad (11)$$

Üçüncü aşama;

$$\hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \quad (12)$$

Panel Nedensellik Testi

Çalışmanın ampirik analizlerin son aşamasında panel nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Nedensellik testi için AMG katsayı tahmincisine benzer olarak yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımlarının geçerliliğinde kullanılabilen Emirmahmutoglu & Köse (2011) nedensellik testi kullanılmıştır. Panelin geneline ait Granger nedensellik ilişkisini gösteren Fisher istatistiği ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Emirmahmutoglu & Köse, 2011:99-104):

$$\lambda_i = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i), \quad i = 1,2,3,4, \dots, N \quad (13)$$

AMPİRİK BULGULAR

Homojenite ve Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Çalışmanın veri setini oluşturan değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı ve Homojenite durumları incelenmiş olup sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir. CD_{lm} yatay kesit bağımlılık testine göre tüm değişkenler için %1 istatistiksel önem düzeyinde temel hipotezin reddedilip alternatif hipotezin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Yani tüm değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Diğer yandan modelin homojenlik-heterojenlik özelliklerinin ölçülmesinde kullanılan Delta ve Δ_{adj} test sonuçları da %1 önem düzeyinde modelin heterojen olduğunu göstermiştir.

Tablo 2: Yatay kesit bağımlılık ve homojenite test sonuçları

Test	lnGDP		ICT		lnOPEN	
	t-İst	Prob.	t-İst	Prob.	t-İst	Prob.
CD_{lm}	21.117 ^a	0.000	-32.672 ^a	0.000	44.550 ^a	0.000
Homojenite Testi						
Delta					19.935 ^a	0.000
Δ_{adj}					21.402 ^a	0.000

Not: a, simgesi, $p < 0.01$ 'i temsil etmektedir.

Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerdiği tespit edilmesine bağlı olarak yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Bai & Ng (2004) tarafından literatüre kazandırılan PANIC birim kök testinden yararlanılmıştır. PANIC birim kök test sonuçları Tablo 3'te yer verilmiştir. Hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde tüm değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği, birinci farkları alındığında tüm değişkenlerin durağan hale geldiği görülmüştür. dolayısıyla modeli oluşturan değişkenlerin I(1) mertebesinde eşbütünlük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: PANIC panel birim kök testi sonuçları

Düzye	Sabit		Sabit ve Trend	
	t-İstatistik	p-Değer	t-İstatistik	p-Değer
lnGDP				
$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-1.8102	0.9649	-2.6750	0.9963
$P_{\hat{\epsilon}}^c$	27.0189	0.9794	18.9063	0.9997
ICT				
$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-1.8776	0.9698	-0.9688	0.8337
$P_{\hat{\epsilon}}^c$	26.3868	0.9837	34.9117	0.8346
lnOPEN				
$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	0.8760	0.1905	-0.9688	0.8337
$P_{\hat{\epsilon}}^c$	52.2178	0.1849	34.9117	0.8346
Birinci Fark				
lnGDP				
$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	4.6775 ^a	0.0000	4.3001 ^a	0.0000
$P_{\hat{\epsilon}}^c$	87.8790 ^a	0.0001	84.3387 ^a	0.0002
ICT				
$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	2.6866 ^a	0.0036	4.2376 ^a	0.0000
$P_{\hat{\epsilon}}^c$	69.2023 ^a	0.0090	83.7525 ^a	0.0003
lnOPEN				
$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	4.4048 ^a	0.0000	4.2376 ^a	0.0000
$P_{\hat{\epsilon}}^c$	85.3210 ^a	0.0002	83.7525 ^a	0.0003
Not: $P_{\hat{\epsilon}}^c$ bireysel ADF testlerinin p değerlerine dayalı bir Fisher türü istatistiktir. $Z_{\hat{\epsilon}}^c$, büyük N örnekleri için standartlaştırılmış bir Choi tipi istatistiktir. ^a , simgesi, $p < 0.01$ 'i temsil etmektedir.				

Eşbütünleşme Test Sonuçları

Panel birim kök testi neticesinde tüm değişkenlerin I(1) mertebesinde durağan yani eşbütünleşik olduğu sonucu elde edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisi Westerlund (2007) ECM eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. ECM eşbütünleşme test sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloda bootstrap olasılık değerleri yatay kesit bağımlılığı varlığında, asimptotik değerler ise bağımlılığın olmadığı durumdaki istatistikleri göstermektedir. Çalışmanın modelini oluşturan değişkenler yatay kesit bağımlılığına sahip olduğundan bootstrap olasılık değerleri dikkate alındığında sabitli modelde %1, sabitli ve trendli modelde %1 ve %5 istatistiksel önem düzeylerinde eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Tablo 4: ECM eşbütünleşme test sonuçları

	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
	İstatistik	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	İstatistik	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
Group_tau	-22.395	0.000 ^a	0.000 ^a	-30.794	0.000 ^a	0.000 ^a
Group_alpha	-3.006	0.001 ^a	0.452	-6.010	0.000	0.189
Panel_tau	-14.672	0.000 ^a	0.003 ^a	-21.153	0.000 ^c	0.002 ^a
Panel_alpha	-6.231	0.000 ^a	0.122	-9.194	0.000	0.042 ^b

Not: ^a ve ^b simgesi, sırasıyla $p < 0.01$ ve $p < 0.05$ 'i temsil etmektedir.

AMG Katsayısı Sonuçları

Eşbütünleşme ilişkisinin elde edilmesinin akabinde modeldeki değişkenlerin uzun dönem katsayı tahminleri AMG tahmincisi ile gerçekleştirilmiş olup Tablo 5'te gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre bilgi iletişim teknolojileri ekonomik büyümeyi %5 istatistiksel önem düzeyinde pozitif etkilemektedir. Bu sonuç Bahrini ve Qaffas (2019), Kurniawati (2022) ile paraleldir. Diğer yandan ticari dışa açıklığın ise %1 istatistiksel önem düzeyinde ekonomik büyümeyi anlamlı ancak negatif yönlü etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen sonuç ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu gösteren Freckleton (2007), Yameogo ve Omojolaibi (2021) ile aynı yöndedir.

Tablo 5: AMG katsayı tahmin sonuçları

Ülkeler	ICT		lnOPEN	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Çin	0.003 ^a	0.007	-0.197 ^c	0.070
Hindistan	0.004 ^b	0.011	-0.543 ^a	0.000
Kazakistan	-0.002 ^a	0.000	-0.245 ^a	0.000
Arjantin	0.007 ^a	0.000	-0.584 ^a	0.000
Vietnam	0.002 ^a	0.000	0.315 ^a	0.003
Peru	0.001	0.430	-0.142 ^a	0.007
Endonezya	0.001 ^b	0.022	-0.425 ^a	0.000
Uruguay	-0.001	0.682	-0.467 ^a	0.000
Malezya	-0.0001	0.709	-0.315 ^a	0.000
Türkiye	-0.002 ^c	0.088	-0.088 ^a	0.007
Pakistan	0.008 ^a	0.002	-0.099	0.584
Şili	-0.0001	0.617	-0.431 ^a	0.000
Mısır	0.001	0.177	-0.348 ^a	0.000
Rusya	-0.0002	0.804	-0.191 ^a	0.000
Tayland	0.00066 ^a	0.006	-0.564 ^a	0.000
Brezilya	0.0005	0.723	-0.025	0.248
Romanya	-0.0004	0.679	-0.154 ^a	0.000
Güney Afrika	0.00002	0.954	-0.498 ^a	0.000
İran	-0.0002	0.774	-0.422 ^a	0.000
Meksika	-0.0002	0.761	-0.071	0.403
Bulgaristan	0.0005	0.645	-0.141 ^a	0.000
Macaristan	0.005 ^a	0.002	0.024 ^a	0.000
PANEL	0.001 ^b	0.022	-0.255 ^a	0.000

Not: ^a, ^b ve ^c simgesi, sırasıyla $p < 0.01$, $p < 0.05$ ve $p < 0.1$ 'i temsil etmektedir.

Ülke düzeyinde sonuçlar incelendiğinde Çin, Hindistan, Arjantin, Vietnam, Endonezya, Pakistan, Tayland ve Macaristan için ICT, ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilerken, Kazakistan ve Türkiye için negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Ticari dışa açıklığı temsil eden lnOPEN ait sonuçlarda ise Pakistan, Brezilya ve Meksika hariç çalışmanın analizlerine dahil edilen diğer ülkelerde ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı etkilediği

görülmüştür. Katsayıların Vietnam ve Macaristan için pozitif diğer ülkeler için negatif olduğu sonucuna varılmıştır.

Emirmahmutoğlu & Köse Panel Nedensellik

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu & Köse (2011) Fisher panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 6'da görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre çift yönlü nedenselliğin hem GDP ve OPEN hem de GDP ve ICT arasında mevcut olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Emirmahmutoğlu & Köse panel nedensellik

	Fisher İstatistik	p-değeri
lnGDP=>lnOPEN	98.736 ^a	0.000
lnOPEN=>lnGDP	63.881 ^b	0.027
lnGDP=>lnICT	64.942 ^b	0.022
lnICT=>lnGDP	88.817 ^a	0.000

Not: ^a ve ^b simgesi, sırasıyla $p<0.01$ ve $p<0.05$ 'i temsil etmektedir. Enfazla gecikme uzunluğu 3 seçilmiş, uygun gecikme uzunluğun Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada bilgi iletişim teknolojileri ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkisi araştırılmıştır. Ampirik analizler Yükselen Piyasa Ekonomileri grubundaki ülkeler için gerçekleştirilmiştir. Modeli oluşturan seriler yıllık sıklığa sahip olup 1990-2020 dönemini kapsamaktadır. Analizlerde yöntem olarak PANIC birim kök testi, ECM eşbütünleşme testi, AMG katsayı tahmincisi, Emirmahmutoğlu & Köse panel nedensellik testinden yararlanılmıştır. Ampirik analizlere öncelikle serilerin Homojenite ve yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu ve heterojen özellikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığına sahip serilerin birim kök testleri PANIC testi ile incelenmiştir. Birim kök testi neticesinde tüm serilerin seviyede birim köklü, birinci farkta durağan hale geldiği, tüm serilerin I(1) mertebesinden eşbütünleşik olduğu gözlemlenmiştir. Sonraki adımda modelde eşbütünleşme ilişkisi ECM eşbütünleşme testi ile analiz edilmiş, modeldeki seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür. Uzun dönem katsayı tahminleri için AMG tahmincisi kullanılmıştır. Uzun dönemde bilgi iletişim teknolojileri ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı etkilediği, bilgi iletişim

teknolojilerinin ekonomik büyümeyi pozitif; ticari dışa açıklığın negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ampirik analizlerin son adımında nedensellik ilişkisine bakılmış olup, nedensellik ilişkisi Fisher nedensellik yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen nedensellik sonuçları nedenselliğin bilgi iletişim teknolojileri ve ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü olduğunu göstermiştir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği görülmektedir. Bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması kaynakların daha etkin kullanımına olanak sağlaması, dijital ortamda işlemlerin gerçekleştirilmesi ile zaman olarak da etkinlik sağlanması bu pozitif etkinin nedenleri olarak ifade edilebilir. Ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olması da ihracat ve ithalatın içeriği ilgili olarak açıklanabilir. Şöyle ki bu durum ithalatın teknolojik yoğun mallardan oluşması, üretimde kullanılan ara mallarının ithalat yoluyla temin edilmesi, ihracatın mamul mallardan çok ara mallardan oluşması ile ifade edilebilir.

Elde edilen sonuçlar ışığında çeşitli politika önerilerinde bulunulabilir. Dijitalleşmenin giderek arttığı bu dönemde bilgi iletişim altyapısının güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmalıdır. Bilgi iletişim teknolojilerinden gerek birey gerekse de ekonomi aktörlerinin (üretici, ihracatçı, birlikler vb.) daha az maliyetle ulaşabilmesi için teknolojik altyapı hizmetlerinin devlet tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu altyapı hizmetlerinin özel kesime yaptırılması durumunda kâr unsuru nedeniyle daha yüksek maliyetlerle erişilebilir bir pozisyona gelebilir. Bilgi iletişim teknolojilerinin kamu dairelerinin işve işlevlerinde daha fazla kullanılması sağlanmalıdır. Özel kesimin üretim sürecinden pazarlama sürecine kadar uygun bilgi iletişim teknolojilerinden faydalanması sağlanmalıdır.

Bu çalışmada bilgi iletişim teknolojileri ve ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Gelecekteki araştırmacılar aynı modeli veya ek açıklayıcı değişkenlerle Türkiye için gerçekleştirebilirler. Diğer yandan veri seti sektörel olarak temin edilebilmesi durumunda daha spesifik analizlerle yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aghaei, M., & Rezagholizadeh, M. (2017). The impact of information and communication technology (ICT) on economic growth in the OIC countries. *Economic and Environmental Studies*, 17(2), 255-276.
- Bahrini, R., & Qaffas, A. A. (2019). Impact of information and communication technology on economic growth: Evidence from developing countries. *Economies*, 7(21), 1-13.
- Bayar, Y. (2016). Impact of openness and economic freedom on economic growth in the transition economies of the European Union. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, 7-19.
- Eberhardt, M. (2012). Estimating panel time-series models with heterogeneous slopes. *The Stata Journal*, 12(1), 61-71.
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section Dependence Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. (Munich Personal RePEcs No.17870). Munich: University Library of Munich
- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. (Economic Series Working Papers No. 515). Oxford: University of Oxford.
- Emirmahmutoğlu, F., & Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Öztürk, N. (2003). Dış ticaret kuramında yeni yaklaşımlar. *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126. doi:<https://doi.org/10.14783/maruoneri.682633>
- Pesaran, M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. (IZA Discussion Paper No. 1240).
- Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Swamy, P. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.

World Bank. (2022). *World Development Indicators.*
<https://databank.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/1ff4a498/Popular-Indicators#>
adresinden erişildi.

İSTANBUL BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ'NDE HAYIRSEVERLİKTE SOSYAL ADALETE COVID-19 SOSYAL YARDIMLARI*

Sakine ARSLAN ERBAŞ²

Öz

Bu çalışma, Mayıs ve Temmuz 2020 aralığına denk gelen Covid-19 salgınının ilk 100 gününde, Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'daki bir dizi ilçe belediyesinin sosyal yardım programlarını inceleyerek, süreçteki zorluk ve fırsatları analiz etmektedir. Hem iktidar partisi (Adalet ve Kalkınma Partisi) hem de ana muhalefet (Cumhuriyet Halk Partisi) partisi tarafından yürütülen çalışma, ilçe belediyeleri ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi arasındaki olası koordinasyonun incelenmesini sağlamıştır. İlgili belediyeler bünyesindeki sosyal yardım dairelerinde aktif olarak görev yapan yönetici kadroları ve sosyal hizmet uzmanları ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Verilerin içerik analizi, hayırseverlik yaklaşımından hak temelli yaklaşıma konumlanan geniş bir yelpaze sunmaktadır. Örtüşen ve çoğunlukla birleşen bu yaklaşım, yazar tarafından "Hibrit Model" olarak çerçevelenmiştir. Çalışma, Covid-19 salgınının ilk 100 günündeki sosyal yardım alanındaki kilit konuları; faaliyetlerin koordinasyonu, ortak bir veri tabanının kullanılması, ulaşılabilirlik ve değişen ihtiyaç sahibi profili olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Sosyal Yardım, Covid-19

JEL Kodları: I30, H70

FROM CHARITY TO SOCIAL JUSTICE: COVID-19 SOCIAL ASSISTANCE THROUGH THE EXAMPLE OF ISTANBUL MUNICIPALITIES

Abstract

This study examines the social assistance programs of a number of district municipalities in Istanbul, the largest city of Türkiye, to analyze the challenges and opportunities during the first 100 days of Covid-19 pandemic that is between May and July 2020. Involving the municipalities run by both the party in power (Justice and Development Party) and the main opposition (Republican People's Party) enabled the study to scrutinize the possible coordination between district municipalities and Istanbul Metropolitan Municipality. In-depth interviews have been conducted with the managerial cadres and social workers that are actively employed in the departments of social assistance within relevant municipalities. The evaluation of the data using content analysis illustrated a broad spectrum of positions spanning from dependence to charity and rights-based approaches. An overlap or rather mix of these approaches has been frequently observed as practices in the field which is framed as 'Hybrid Model' by the author. This model is broadly and continuously used by a multiplicity of municipalities rather than a well-defined model with internal consistency and clear-cut boundaries. The study disclosed that coordination of activities, employment of a common database and issues pertaining to accessibility and changing profile of people in need have come to the fore as key parameters of implementation in the field of social assistance during the first 100 days of Covid-19 breakout.

Keywords: Municipality, Social Assistance, Covid-19

JEL Codes: I30, H70

* Bu çalışma için Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulunun 19/04/2022 tarihli ve 2022/18 sayılı toplantısında etik kurul onayı alınmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, kosemsakine@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8478-621X>

GİRİŞ

Bu çalışma, Covid-19'un ilk 100 gününü sosyal yardım alanına odaklanarak ele almaktadır. Covid-19'un ne olduğu ve neler yapılması gerektiği konusunda belirsizlikler bir yana, ortak kabul "dünyada yeni bir dönemin başladığı" (Saad-Filho, 2020; Roberts, 2020) düşüncesi olmuştur. Savaş, salgın, ekonomik krizler farklı sebeplerle doğarsalar da aynı sonucu ortaya çıkarmaktadırlar: Bireylerin hayatta kalma mücadelesinde temel ihtiyaçların sağlanabilmesi. Salgının kendi yoksullarını üretmesi ve mevcut yoksul ve kırılgan grupların şartlarını zorlaştırması sosyal yardımları bu dönemde geniş bir kitle için hayati öneme yükseltmektedir (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020; Lustig, Pabon, Sanz ve Younger, 2020; Bhorat, Oosthuizen ve Stanwix, 2021). Salgın döneminde sosyal yardıma daha fazla ihtiyaç duyulmakla birlikte dünyada kırılgan gruplar arasında sadece %38'nin sosyal yardım alabildiği belirtilmektedir (International Labour Organization [ILO], 2020a, s. 3).

Yerel çözümler sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde birey, toplum ve ülke refahı için önem kazanmaktadır (Makarcychev ve Romashko, 2021). Lokal uygulamalar merkezi uygulamalara nispetle daha hızlı ve verimli sonuç verebilmektedir. Buna ek olarak belediyeler, yereli anlama, yerel halkın ihtiyaç ve taleplerinin farkına varmada merkezi hükümeti desteklemede de önemli bir yere sahip olmaktadır (Urhan ve Arslankoç, 2021).

Bu düşünceden yola çıkarak belediyelerin sosyal yardım uygulamalarında edindikleri tecrübe ile benzeri sorunlarla mücadelede anahtar rol oynayabileceği varsayılmaktadır. Covid-19 pandemisi nedeniyle zaten mevcut olan yoksulluk ve sosyal yardıma olan ihtiyaç yukarıda önemi belirtilen yerel düzeydeki çare arayışlarını daha da değerli hale getirmektedir. Bu sebeple İstanbul'daki belediyelerden Sancaktepe ve Sarıyer belediyeleri ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde sosyal yardım birimi yöneticileriyle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış, açık uçlu sorularla gerçekleşen mülakatta sürecin zorlukları, uygulanan çare önerileri refah devleti anlayışı içinde tanımlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarının muhtemel olağan dışı durumlara yönelik çözüm kaynağı olması hedeflenmektedir.

Birinci bölümde Türkiye'nin refah rejimlerindeki yeri, belediye, sosyal yardımlar tanımlanmış ve Covid-19 süreci refah rejimi uygulamalarına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise saha çalışmasının yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Büyükşehir ve ilçelerin örneklem olarak anlamlı özellikleri verilmekte, derinlemesine mülakat yöntemi, görüşmecisi sayı ve soruları yer almaktadır. Çalışmanın bulguları ortak veri tabanı ve koordinasyona olan ihtiyaç, ulaşılabilirlik, hayırseverlik ve sosyal adalet: karma modele doğru, güvenlik ağına olan ihtiyaç, değişen koşullarla değişen ihtiyaç sahibi profili başlıkları altında toplanmaktadır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları doğrultusunda genel bir değerlendirmeye ulaşılabilir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: BELEDİYE VE SOSYAL YARDIMLAR

Türkiye’de sosyal yardımın formlarını anlamamız için refah devleti anlayışlarının hatırlanması gerekmektedir. Sosyal devlet yaklaşımları, hak temelli anlayıştan hayırseverlik merkezli yaklaşıma ulaşan bir çeşitlilikte karşımıza çıkmaktadır. Sosyal devlet, “bağımlı çalışanların, ekonomik ve sosyal bakımdan güçsüz sınıf ve kesimlerin ve özel olarak korunması gereken grupların ihtiyaçlarına, taleplerine sosyal eşitlik temelinde cevap veren ve buna göre yapılan bir devlet anlayışı” (Göze, 1976, s. 84) olarak görüldüğü gibi “asgari refah örgütlenmeleriyle çözüm üreten” (Wincott, 2001, s. 308) devletler de bu sınıfa girebilmektedir. Başka bir ifadeyle refah rejimleri vatandaş ve siyasiler arasında ast-üst ilişkisi olmadan bir sosyo-ekonomik hak düzeyinde uygulandığı gibi artan sosyal yardımlarla övülen hayırseverlik programları altında sosyal yardım bağımlılığı olarak da görülebilmektedir (Arslan-Köse, 2018).

Türkiye’nin refah rejimlerindeki yerinden söz ederken refah devletini piyasa, aile ve devlet arasında ele alan Esping-Andersen’in liberal, sosyal-demokrat ve muhafazakâr sınıflandırmasında (Esping-Andersen, 1990) ifade etmek kolay olmamaktadır. Bu sebeple, Maurizio Ferrara (1996)’nın çalışmasını temel alan Ian Gough’un (1996) Türkiye’yle birlikte Portekiz, İtalya, Yunanistan, İspanya’yı da ele aldığı Güney Akdeniz Modeli bu çalışma için kullanılmıştır. Gough (1996)’un sınıflandırmasında sosyal politika kuruluşlarının sağlamlığı değil aile, dini enstitüler gibi geleneksel dönemden gelen araçların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bir diğer konu ise sosyal yardımların bir klientelizm/siyasi patronaj uygulamasının pratiği olmasıdır ki bu da tamamlanmamış demokrasi ve gelişmekte olan ekonomileriyle vatandaş ve siyasi aktör arasındaki pazarlık noktasının sosyal yardımla sınırlı kaldığı anlayışını öne çıkarmaktadır. Anayasal vaatlerin uygulamadaki zayıflığı sosyal politikayı siyasi vaat seviyesinde tartışmaya neden olabilmekte ve rejimi refah devleti olmaktan uzaklaştırabilmektedir (Koray, 2003, s. 72). Partizanlık içeren -siyasi patronaja hizmet eden-hayırseverlik pratikleri yenilikçi çalışmalar için uygun bir zemin oluşturmamaktadır (Buğra ve Şahin, 2019, s. 253).

Çalışmamızın ana kavramı olan sosyal yardımı birçok sosyal bilim kavramında olduğu gibi belirli ve evrensel bir anlam altında ele almak mümkün olmamaktadır (Gough, 1996, s. 3). Bununla birlikte basit bir şekilde “modern sosyal devlette yoksullar için yapılan destek programı” olarak tanımlanabilmektedir (Demirbilek, 2005, s. 287). Bu destek, sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde nakdi ve ayni yardımlar olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi sosyal yardımın olması için öncelikle problemlerin baş göstermesi gerekmektedir. Yardımı alan kişi almış olduğu yardımı bir süre sonrasında ödemekle yükümlü değildir, sosyal devlet anlayışında bu hizmeti ihtiyaç sahibi için devlet sağlamaktadır (Kesgin, 2014, s. 38).

“Türkiye’de gerek yararlanıcı kitlenin temsil ilişkilerinden uzak olması, gerekse bu ilişkileri yaratabilecek yapıların henüz gereken ilgiyi göstermemiş olması nedeniyle, sosyal yardımların bir talepler alanı olarak inşa edilemediğini” (Kutlu, 2020) söylemek yanlış olmamaktadır. Wilensky (1975)’in refah sınıflandırmasında yer alan kalıntı modelinde aile ve piyasa devletten önce sorumludur. Devlet bu iki kurum işlevini görmediğinde ya da yeterli olmadığına devreye girer. Acil durumlar dışında sıklıkla kullandığı sosyal yardımın politikalar bağlamında oy kaygısını taşıyan yoğun kullanımı (Arslan Köse, 2018), Türkiye’nin sosyal devlet yerine “sosyal yardım devleti” olarak tanımlanmasına da sebep olmaktadır (Koray ve Çelik, 2015, s. 13). Bu durum yoksulluğu ne şekilde tanımladığımızla da alakalıdır. Yoksulluk vatandaşlık temelli hakların elde edilmesinden mahrum olmak yerine yalnızca açlık olarak tanımlanırsa yoksulluğun çözümü ağırlıklı olarak “sosyal yardım” uygulamalarında aranmaktadır (Buğra, 2018). Öyle ki sosyal yardımların dağıtılması esnasında parti-vatandaş bağlılığını sağlamak ve kuvvetlendirmek adına, partinin adı ya da parti liderinin ismi bir şekilde yazılı ya da sözlü olarak ifade edilebilmektedir (Bildircin, 2020). Sosyal yardımın literatürde eleştirel ele alınması, kalkınma/istihdam yerine yardım bütçesinin artışıdaki siyasi memnuniyet, hak temelli olmaması, ast-üst ilişkisi bağlamında kullanılması, hiyerarşi yaratması, hayırseverlik anlayışının minnettarlık duygusu altında parti bağlılığı, oy verme, sosyal yardım bağımlılığını oluşturan yönleriyle ele alınmasından kaynaklanmaktadır (Çelik, 2010; Koray ve Çelik, 2015; Yıldırım, 2013, Buğra, 2011; Arslan Köse, 2019).

Sosyal yardımlar, merkezî ve yerel olmak üzere iki ölçekte ele alınmaktadır. Sosyal politikada kararlar alma ve bunların uygulanmasını sağlama merkezi yönetimin sorumluluğundayken, yerel ölçekteki sosyal sorunlar ise çoğunlukla yerel sosyal politika üreticileriyle çözüme ulaştırılmaktadır (Seyyar, 2018, s. 241). Belediye, “belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi” olarak tanımlanmaktadır (Belediye Kanunu, 2005). Sosyal konut, sosyal yardım, sosyal hizmetler, sosyal danışmanlık, istihdam, yoksulluğun giderilmesi, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması gibi farklı alanlarda ve özellikle dezavantajlı sosyal gruplara yönelik programlar hazırlayıp uygulayan yerel yönetim kuruluşları içerisinde en önemli birimin belediyeler (Eryılmaz, 2008, s. 151) olduğu söylenmektedir.

Belediyelerin, sosyo-ekonomik sorunların bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi sonucunda oluşan sosyal ihtiyaçların yerinde ve doğru olarak belirlenmesinde (Seyyar, 2018, s. 240) ve hızlı çözüm üretmede merkezi yönetime göre avantajlı³ konumda oldukları söylenebilir. Bu durum yerel yönetimle aynı partiden olan merkezi yönetim ya da iktidara gelme yarışındaki parti için bir avantajlı konumda olduğunu

³ Kamu yardımı olan SYDV yardımlarında SSK’lı işte çalışmanın ön elemeye neden olması, belediyelerin bu kriteri aşarak çalışsa da maaşı yeterli gelmeyen kişileri hedef kitlelerine almaları da belediyeleri merkezi yardımlara göre avantajlı duruma getirmektedir.

belirtmiştik. Yardımlar ister hak temelli ister hayırseverlik anlayışıyla gerçekleşsin sonuç olarak parti sempatisi ve bağlılığı yaratmada bir araç olabilmektedir. Türk siyasi hayatında Refah Partisi'nin 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Konya, Kayseri gibi kozmopolitan şehirlerle birlikte 327 belediyeyi kazanmasının ardından uyguladığı politikalar (Çakır, 2015) 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde %21,38 ile parlamentoda 158 milletvekili ile birinci parti (T.C. Yüksek Seçim Kurulu, 1995) olarak çıkması bunun örneğini oluşturmaktadır. Refah Partisi (RP)'nin 1994 yerel seçimlerindeki başarısıyla birlikte sosyal politikada –ve genel seçimlerde- RP belediyelerinin üretkenliklerinin fark edilerek 1990'larda önemli ölçüde arttığı (Göçmen, 2014, s. 99) söylenebilmektedir. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi de bu başarının rüzgarından yararlanarak, muhafazakâr partinin Türk siyasi hayatında bu derece geniş kapsamda karşılık bulmasının kazanımıyla gücünü konsolide etmektedir (Arslan Köse, 2018, s. 88).

Covid-19 ve benzeri olağan üstü haller, devletin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını artırmaktadır (Ebbinghaus, Lehner ve Naumann, 2022, s. 307). Covid-19 sürecinde ise her ülkenin refah rejimi anlayışında çeşitlenen bir sosyal koruma politikası izlediği görülmektedir. Normal zamanlarda uygulanan politika çizgisinde salgın döneminde de mücadele verildiği görülmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün (ILO, 2020) 1 Şubat-3 Nisan 2020 tarihleri arasında 82 ülkede anons edilen 194 sosyal koruma programını ele alan çalışmasında, Çin 12 Şubat'ta anons ettiği sosyal koruma programıyla girişimde bulunan ilk ülke olarak yer almaktadır. Sosyal koruma programlarının dünya genelindeki yüzdesinde sosyal yardım transferleri % 13,9 ile üçüncü sıradayken, gıda yardımları %4,6 ile sosyal yardımları tamamlamaktadır. Aynı ve nakdi yardım olarak düşünülecek olursa sosyal yardımların %18,5 ile sağlık harcamalarından sonra olduğu görülmektedir. Muhafazakâr bir refah rejimi olan Almanya sosyal yardımlarla birlikte özellikle çalışma hayatındaki düzenlemeleri derinlemesine ele almaktadır. Örneğin, işvereni koruyan ve çalışma hayatının devamını hedefleyen uygulamalarda borçlar askıya alınmış ve hükümet 150 milyar avroluk ekstra federal bütçe açıklamıştır. 5 ve daha az çalışanı olan küçük işletmelere 3 aylığına, 9 bin Euro maddi destek sağlanmıştır. Personel sayısı 10 ve üzeri olan işletmelere ise 15 bin Euro mali yardım yapılmıştır (Deutsche Well, 2020b). Liberal refah rejimi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Mart 2020 yardım paketinin %30'u (600 milyar dolar) kişi ve ailelere, %25'i (500 milyar dolar) büyük işyerlerine, % 17'si (340 milyar dolar) yerel yönetimlere verilmiştir (Deutsche Well, 2020b). Sosyal demokrat bir refah devleti olan Danimarka ise pandemiden önce de güçlü bir sosyal politika ajandasına sahip olduğu için bu süreçte sağlıklı çözüm önerileri sunmuştur. Örneğin, pandeminin koşulları gereği işi bırakmak zorunda kalan kişilerin maaşlarının % 90'ı devlet tarafından karşılanmıştır (Bariola ve Collins, 2021, s. 7-9). Gentilini, Almenfi ve Orton (2020) özellikle Latin Amerika ülkeleri olan Arjantin, Kolombiya, Brezilya, Peru, Bolivya, Jamaika, El Salvador ve Asya ülkeleri olan Singapur, Tayvan, Güney Kore, Endonezya, Hindistan, Hong Kong

ülkelerinde sosyal yardımların gündemde olduğu belirtilmektedir. Türkiye ise bu gruplar içerisinde, Arjantin, Kolombiya, Hong Kong, Ürdün, Malezya ve Peru ile hali hazırda yardım alan hanelere ek nakit transfer yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Almanya, Danimarka gibi refah ülkeleri sosyal yardım yerine iş piyasasını destekleyerek işsizliğin doğal olarak da ekonomik krizin önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Amerika gibi Liberal ülkeler ise sosyal yardımlar konusunda destekleyici adımlar atmakta, özellikle Latin Amerika ve Asya'nın gelişmekte olan ülkelerinde ise sosyal yardım ağırlıklı uygulamaların olduğu görülmektedir (Kutlu, 2020). Aynı şekilde Dama'nın çalışmasında da (2021, s. 245) Türkiye, İngiltere, Almanya, İspanya'nın sosyal yardımları nakit transferi olarak yaptıkları belirtilmektedir.

Türkiye'de Covid-19 yardımları Ekonomik İstikrar Kalkanı, Sosyal Koruma Kalkanı ve 3'lü Koruma Paketi çerçevesinde toplumun büyük bir kesiminin desteklenmesi olarak görülmektedir (Ülev, Yenice, 2022, s. 360). Ekonomik İstikrar Kalkanı 21 maddeyle salgının etkilerini azaltmak için devreye alınan 100 milyar liralık tedbir paketini ifade etmektedir (T.C. İstanbul Valiliği, 2020). Sosyal Koruma Kalkanı, ihtiyaç sahibi durumunda olan kişi ve ailelerin pandemi sürecinde artan ihtiyaç durumlarına cevap vermeyi amaçlamaktadır. Koruma kalkanı; sosyal destek, kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği işsizlik ödeneği türündeki destekleri içermektedir (Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). Bu kapsamda Aile Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanı Zehra Zümrüt Selçuk 3 fazda planladıkları sosyal yardımların 1. fazında 2,1 milyon, 2. fazında 2,3 milyon haneye ulaşarak 1.000 TL yardımda bulunulduğunu belirtmiştir (Milliyet, 2020). Faz 3 ile 1 milyon 949 bin 785 haneye sosyal yardım yapıldığı belirtilmiştir. Bunların dışında işsizlik ödeneği (913.819 kişi) ve çalışanlar için kısa çalışma ödeneği (3.582.455 kişi), nakdi ücret desteği (2.216.622 kişi) ile de destekler sürdürülmektedir (AÇSB, 2021).

Sonuç olarak Covid-19 dönemindeki refah uygulamaları devletlerin öncesinde sahip oldukları sosyal devlet anlayışıyla uyumlu olmaktadır. Bununla birlikte Covid-19 dönemi sosyal yardımlarını yerel yönetim düzeyinde ele alan çalışmalarda sosyal yardım alanındaki mevcut sorunların salgın sürecinde katlandığı tespiti dikkat çekmektedir (Urhan ve Arslankoç, 2021; Şolt, 2021). Sosyal yardımda normal zamanda görülen ortak veri tabanı, koordinasyon eksikliği (Çoğurcu, 2010; Zengin, Şahin ve Özcan, 2012) gibi problemlerin artarak gözlemlenmesi ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte olağandışı halin güvensizlik ortamı da bu döneme yansiyebilir. Bu çalışma da bu tespitin destekleneceği düşüncesiyle başlatılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Covid-19 kaynaklı sosyo-ekonomik sorunlar yerel yönetimlerin sosyal politikadaki önemini bir kez daha hatırlatarak belediye çalışmalarını öne çıkarmaktadır. Bu sebeple bu çalışma, Covid-19'un ilk 100 gününde sosyal yardım alanında oluşan ihtiyaçları ve bunlara yönelik çözüm yollarını literatüre aktarmayı

planlamaktadır. Etik kurul onayı Nişantaşı Üniversitesi'nden 19.04.2022 tarih 2022/18 toplantı 1 nolu kararla alınmıştır. Çalışmanın örneklem belediyeleri İstanbul'dan seçilmiştir. İstanbul, Türkiye'nin genelinden en yüksek göçü alan il olması (TÜİK, 2022) ve oy kullananların 1/5'nin İstanbul'da bulunması (YSK, 2019) nedeniyle Türkiye'yi temsil etmektedir. Araştırmanın amacı, salgın sürecindeki ekonomik ihtiyaçlara karşı farklı partilere bağlı belediyelerin geliştirdikleri farklı sosyal politika davranışlarını gözlemlemek ve sosyal devlet anlayışı içindeki yerini tanımlayabilmektir. İstanbul ili, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmak üzere iktidar ve muhalefet partilerinin yönettiği ilçelerden oluşmaktadır. AK Parti belediyelerinden "Sancaktepe" belediyesi ve CHP yönetimdeki "Sarıyer" belediyesi örneklem olarak seçilmiştir. Bu ilçe belediyeleri, İstanbul'un farklı illerinden göç alarak Türkiye'yi temsil niteliğini taşımaları ve olağanüstü hâl ortamında araştırma için kolay ulaşılabilir olmaları nedeniyle örneklem olarak seçilmiştir. Aradaki (varsa) koordinasyonu görebilmek ve büyükşehir sosyal politikalarının rolünü ilçe sosyal politikaları arasında anlayabilmek amacıyla CHP yönetimindeki İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile çalışma tamamlanmaktadır.

Sancaktepe, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda hızla büyüyen ve göç alan bir ilçesidir. En çok göç alan iki şehir olan Kocaeli ve İstanbul'un ortasında yer alması bu ilçenin göç oranını artırmaktadır. Her bölgeden göç almakla birlikte, özellikle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri ön sırada yer almaktadır (Sancaktepe Belediyesi, 2021). Bölgedeki sosyo-ekonomik değişim göz önünde bulundurularak 2008 yılında idari alanda değişiklik yapılarak Ümraniye İlçesi'ne bağlı Sarıgazi ve Yenidoğan beldeleriyle, Kartal ilçesine bağlı Samandıra beldesi birleştirilerek Sancaktepe adı altında yeni bir ilçe oluşmuştur. İlçenin nüfusu 2019 verilerine göre 436.733'tür (Sancaktepe Belediyesi, 2020). Belediye başkanı Av. Şeyma Döğücü İstanbul'daki tek kadın belediye başkanı (Habertürk, 2019) olarak görevini yerine getirmektedir. Sosyal Yardım Birimi'nin olduğu Başkan Yardımcılığı altında Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Muhtarlık İlişkileri Müdürlüğü, Temizlik İşler Müdürlüğü, Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü'yle de yer almaktadır.

Sarıyer, 1960'lara kadar İstanbul'un en ünlü mesire ve sayfiye semtlerinden biri iken, 1960'lardan itibaren kara yollarının yapılması ve sahil yolunun genişletilmesiyle birlikte hızla değişime uğrayan bir semt olmuştur. İlçeye göçler Sivas, Giresun, Rize, Trabzon, Kastamonu, Samsun, Ordu, Sinop, Tokat, Erzincan, Ardahan, Amasya, Erzurum, Malatya, Çorum, Ankara, Kars, İzmir, Elazığ, Ağrı gibi Türkiye'nin çeşitli yerlerinden olmaktadır (T.C. Sarıyer Belediye Başkanlığı, 2021). İlçe nüfusu 2019 yılı verilerine göre 347 bin 214'tür (Sarıyer Belediyesi, 2018). Sarıyer Belediyesi, inşaat mühendisi olan Şükrü Genç tarafından 2014 ve 2019 seçimlerinden bu yana yönetilmektedir (Sarıyer Belediyesi, 2020). Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü, Araştırma ve Geliştirme Md., Muhtarlık İşleri Md., Ruhsat Denetim Md., Kültür ve Sosyal İşler Md., Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Md. ile aynı birim yönetimi altında yer almaktadır.

İstanbul, Mart 1984'te, 1982 Anayasasındaki yerel yönetimlerle ilgili maddedeki değişikliğin gereği olarak büyükşehir belediyesi olarak yönetilmeye başlanmıştır. Aynı yıl yürürlüğe giren 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile sisteme hukuksal dayanak oluşturulmuştur (Özgür ve Yavuzçehre, 2016, s. 905). 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun'a göre Büyükşehir, Belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan şehir olarak tanımlanmış ve bu şehirlerde kurulan belediyeler de Büyükşehir Belediyesi olarak adlandırılmıştır. 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 5. Maddesine göre "Büyükşehir belediyelerinin sınırları, adını aldıkları büyükşehirlerin belediye sınırları olarak belirlenmesine karşın, geçici 2. Madde ile İstanbul ve İzmit illeri için istisnai bir uygulama yapılarak büyükşehir belediye sınırları, Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibariyle il mülki sınır olarak genişletilmiş ve bu hükümlerle İBB'nin yetki alanı 5460,85 km² olmuştur" (İBB, 2020). İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 27 Haziran 2019'dan bu yana Ekrem İmamoğlu'nun başkanlığında yönetilmektedir. Sosyal Destek olarak adlandırılan müdürlük, Genel Sekreter Yardımcılığı altında "Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı"na bir müdürlük olarak çalışmalarını yürütmektedir. Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın bağlı olduğu Genel Sekreter Yardımcılığı altında, Kültür Daire Başkanlığı ve Sağlık Daire Başkanlığı bulunmaktadır.

Derinlemesine mülakat yöntemi araştırmanın verilerini toplayabilmek ve araştırmayı sonuca ulaştırabilmek için uygun yöntem olarak belirlenmiştir. Mülakattaki açık uçlu sorularla katılımcılara konuyu ayrıntılı olarak, herhangi bir yönlendirme olmadan anlatma imkânı sunulmaktadır. Böylelikle olağanüstü bir durum zamanında öngörülemeyen verilere de ulaşma mümkün olmaktadır. Aynı zamanda salgın ortamında ulaşılabilecek kişi sayısı kısıtlı olmaktadır. Bu nedenle dönemin olağandışı özelliklerinden dolayı ulaşılabilirlik ve güvenlik sorununa karşı az sayıda ancak derinlemesine veriler almak kıymetli olmaktadır. Çalışmada, belediyelerin sosyal yardım yöneticileriyle görüşülmüştür. Görüşme yarı yapılandırılmış açık uçlu sorularla gerçekleştirilmiştir. 1 belediye başkanı, 1 belediye başkan yardımcısı/sosyal yardım müdürü, 1 sosyal yardım daire başkanı, 2 sosyal politikalar koordinatörü, 1 sosyal yardım müdürü, 1 sosyal yardım sorumlusu, 2 kadın çalışmaları sorumlusu ile görüşme sağlanmıştır. Belediyelerin görüşme tablosu Tablo-1'de belirtilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi örnekleme diğer belediyelerin uygulamalarından farklı olmadığı ve koordinasyon için de farklı bir konumlandırma gözlemlenmediği için görüşmecilerinde karma olarak verilmiştir. Gerçekleşen görüşmelerden elde edilen verilerle, "Refah Devleti" yorumlarından "hayırseverlik"ten "hak temelli" anlayışa uzanan çizgide değerlendirme mümkün olmuştur. Buna ek olarak çalışma, belediyelerin ürettiği çözümler örneğiyle de ileride olması ihtimal dahilindeki olağan üstü durumlar için destekleyici bilgiler içermektedir.

Tablo 1: Görüşmeciler bilgileri

Belediye	Belediye Bşk./Yard.	Sosyal Pol. Daire Bşk.	Sosyal Politikalar Koord.	Sosyal Yardım Md.	Sosyal Yard/Kadın Çal. Sorumlusu
İBB		1	2		
Sancaktepe	2				1
Sarıyer				1	2

Açık uçlu ve yarı yapılandırılmış soru kalıpları şu şekildedir:

Salgın döneminde,

- İhtiyaç sahiplerine nasıl ulaştınız/ulaşıyorsunuz?
- İhtiyaç sahipleri size nasıl ulaştı/ulaşıyor?
- Ulaşımında güçlükler yaşıyorsa bunları nasıl çözüyor/çözmeyi planlıyorsunuz?
- Yardım yapılan ailelere yönelik olarak yardım kuruluşları arasında ortak bir veri tabanı var mı? Varsa bunu nasıl oluşturduunuz? Yoksa olmaması ne gibi problemleri ortaya çıkarmaktadır?
- Yardım kuruluşları arasında koordinasyon var mı? Varsa nasıl sağlandı?
- İhtiyaç sahiplerinin içinde buldukları ihtiyaç halini nasıl tanımlarsınız?

Derinlemesine mülakatlar sonrasında yapılan analiz sonucunda, aşağıdaki başlıklar altında Covid-19 sürecinin ilk 100 gününde belediye sosyal yardım çalışmaları ele alınmaktadır. Görüşmedeki söylemler “ortak veri tabanı, koordinasyon, ulaşılabilirlik, hayırseverlik/sosyal adalet/karma model, güvenlik ağına olan ihtiyaç” konularıyla analiz edilmektedir.

BULGULAR

Ortak Veri Tabanı ve Koordinasyona Olan İhtiyaç

Sosyal yardım uygulamalarının fonksiyonel olması için başlıca kriter- kriterlerden biri “ortak veri tabanı” ve paylaşımıdır. Sosyal yardımlarda ortak veri tabanına olan ihtiyaç literatürde belirtildiği gibi (Başer ve Kırloğlu, 2020; Güneş, 2022), bu katılımcıların tamamı tarafından da özellikle belirtilmektedir. “Ortak veri tabanı” ya da “bütünleşik/entegre sistem” tüm sosyal yardım aktörlerinin, yardım talep eden kişinin varlık durumunu ve yardım kuruluşlarından almış olduğu sosyal yardımları görüp paylaşabildikleri dijital bir uygulamadır ve karar mekanizmasına destek olmaktadır. Bu sayede gerçek ihtiyaç sahibi doğru bir şekilde tanımlanırken, gereksiz yardım dağıtımı önlenilmekte, yoksulluğun çözümünde ortak, kalıcı, kalkınmaya yönelik hareket edilebilmektedir. İhtiyaç sahiplerinin varlık durumlarının kontrol edilebildiği

sistem Türkiye’de Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS)⁴ olarak anılmaktadır. Türkiye’de kamu kuruluşlarının bu sistemden yararlanıp belediye ve STK’larda sınırlı tutulması ülke genelinde bir database uygulaması olmaktan uzak tutmaktadır (Ortakaya, Ardıc, ve Varghese, 2022).

Sistemin kamu kuruluşlarına açık olması yardım alanında güvenilirlik ve verimliliği desteklerken sosyal yardım alanındaki diğer aktörlerden olan belediyelerin ve STK’ların kullanımına kapalı olması (belirli alanlarla sınırlı olsa dahi) alanda sorun oluşturabilmektedir. Örneğin, kaymakamlıklarla uyum içinde bu sistemi kullanmak üzere birer çalışanlarını kaymakamlığa göndererek parti üzerinden gelişen işbirliğinden yararlanabilme iktidar belediyeleriyle sınırlı kalmaktadır. Ortak veri tabanı eksikliği, yoksulluğun çözümü önünde engel ve sosyal yardım bağımlısı yoksullar yaratılmasında destekleyici olabilmektedir (Arslan Köse, 2018). Sosyal yardımların siyasi patronajın bir aracı olma durumu bu tür gerekçelerle ayrıca literatürde tartışılmaktadır (Arslan Köse, 2018; Koray, 2015; Uzel ve Duru, 2009). Covid-19 öncesinde STK ve belediyelerle yapılan görüşmelerde “Mağdur bizden de yardım alıyor diğer yardım organizasyonlarından da. Tekrarlı yardımları biz görüp kontrol edemiyoruz” ifadesiyle sorun bu şekilde belirtilmiştir (Görüşmeciler-9).

Sancaktepe belediyesi yöneticisi, SYDV’ye görevli göndererek yardım başvurusunda bulunan kişilere ait varlık bilgisinin bulunduğu verilerini BSYS’den görebildiğini, bu şekilde sosyal yardım istismarcılarının engellediklerini vurgulamaktadır (Görüşmeciler-1, 2) Sarıyer Belediyesindeki görüşmeci ise, salgın öncesinde olduğu gibi salgın döneminde de kurumlar arası sağlıklı bir iletişimin olmadığı, resmî kurumların verilerinden yararlanamadıklarını belirtmektedir (Görüşmeciler-7,9). İBB yöneticisi ve çalışanları da bu eksikliğin sınırlı kaynakların verimli kullanılmasını engellediğinin altını çizmektedir. Herkese ulaşılması gereken salgın döneminde, bazılarının birden fazla yardım alırken sisteme başvuramayıp hiç yardım alamamış olabileceklerin varlığından endişe duyduklarını dile getirmektedirler (Görüşmeciler-4, 6). Sarıyer Belediyesi ortak veri tabanı ve koordinasyon eksikliği sorununu salgın döneminde çözmeye çalışırken zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir: Bütünleşik sistemdeki verilerin belediye tarafından görülmemesinden kaynaklı sorunları aşabilmek için başvuru yapan müracaatçılardan e-devlet şifrelerini rızaları doğrultusunda istenerek varlık durumlarına ulaşılmaya ve böylelikle isabetli yardım yapılmaya çalışılmıştır. Olağanüstü durumda çözüm üretmeye çalışırken yaşanan çaresizlik “kendimi töhmet altında hissediyorum ancak alternatif yok, bize sistem açılmıyor ve özellikle altını çizerek söylüyoruz. Rızamız yoksa şifreyi vermek zorunda değilsiniz. Ancak pandemi döneminde sizin buraya gelip risk almanızı engellemek

⁴“2009 yılında sosyal yardım başvurusu yapan vatandaşların muhtaçlıklarını ve kişisel verilerini merkezi veri tabanlarından temin/tespit etme ve mükerrer yardımların önlenmesine yönelik olarak kurumlar arası (online) veri paylaşımını sağlama amacıyla hizmete sunulmuştur. Bu çalışmalara dayalı olarak, 2010 yılında SOYBİS temel alınarak farklı kurumlardan alınan verileri bütünleştiren ve sosyal yardım başvurularının kayıt altına alınması, takip edilmesi ve programların raporlanması amacıyla ilave hizmetler sunan Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS) geliştirildi.

adına ürettiğimiz bir çözüm olduğunu her seferinde açıklıyoruz” (Görüşmeci 8, 9) ifadesiyle dile getirilmektedir.

Ortak veri paylaşımı eksikliği aynı zamanda koordinasyonla ilgili ihtiyacı bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Deprem, sel gibi doğal afetlerde sosyal yardım organizasyonlarının sosyal yardımların toplanması ve dağıtılmasındaki koordinasyon sorunu, Covid-19 salgınında da görülmektedir. Koordinasyon eksikliğini belediyelerin kendi girişimleriyle çözüme ulaştırma çabaları, güçlükleriyle birlikte salgın döneminin önemli kazanımları arasında görülmektedir. Bu girişim örneği olarak İBB tüm ilçe belediyelerine işbirliği için yazı göndererek, *“İBB'nin yardım koordinasyonunda belediyelerle beraber hareket etmek istediği”* belirtilmektedir. *“Olumlu cevap dönenlerle bu veri paylaşımı, verinin tekilleştirilmesi, yerel belediyenin lojistik gücünün yardım dağıtımında kullanılması yönünde işbirliği ve ortak çalışma düzeni”* (Görüşmeci-1) kurulmaktadır.

Sancaktepe Belediyesi ise Covid-19 sürecinde yardım yapılacak ihtiyaç sahiplerinin listesini oluştururken işbirliğini dikkate alarak koordinasyon sağlamayı hedeflemektedir. Belediyede *“siyasi ayrım koymadan muhtar, CHP ve diğer parti belediyeleri, mahalle kanaat önderleri, cami imamaları, cem evlerinden oluşan bir komisyon”* oluşturulduğu belirtilmektedir. İşbirlikçi davranış çalışmaya ortak olanlara faydalar oluşturmakla birlikte, bu çalışmanın halkla iletişim kurma ve değer kazanma açısından partiye fayda sağladığı da belirtilmektedir (Görüşmeci-4).

Son güncellemelerle BSYS olarak adlandırılan ortak veri tabanının yetersizliği Covid-19 sürecinde görüldüğü gibi olağandışı durumlar normal zamanlara göre olumsuz etkilerini katlamaktadır. *“Bana şimdi bir paket makarna gönderin, yarın bir koli paket gıda yerine. “Açız” dedikleri ya da “bebeğimin süte ihtiyacı var” (Görüşmeci-2, 8) diyerek bu olağanüstü durumda hızlı bir şekilde sosyal yardıma olan ihtiyacın karşılanmasını bekleyen kişiler, ortak veri tabanı eksikliğini olumsuz yönlerini yakından hissetmektedir.*

Ulaşılabilirlik

Görüşme yapılan sosyal yardım birimi yöneticilerinin tamamı çalışma alışkanlıklarının değiştiğini belirterek ofislerinde nöbet usulü bulduklarını belirtmektedir. Sağlık gerekçesiyle yapılan bu zorunlu uygulama halkın sosyal desteğe salgın öncesinde mümkün olan ulaşımını sekteye uğratmaktadır. Bu dönemin en önemli iletişim alanı salgının özelliği gereği çağrı merkezleri olmaktadır. Telefonlardaki yoğunluğu düzenlemeyi gerektiren uygulamaların her belediyede farklılık gösterdiği söylenmektedir. Örneğin, Sarıyer Belediyesi, çağrı merkezindeki düzenlemeyi vurgulayarak *“diğer departman çalışanlarının da çağrı merkezinde bu süreçte çalışmaya başladıklarını, sistemlerinin çağrı kaçırmaya izin*

vermediğini” belirtirken telefonla iletişimin halkın bir süre için tek ulaşım aracı olması nedeniyle güçlendirildiğini belirtmektedir (Görüşmeci-8,9).

“Vatandaşı biz de yönlendirmede zorluk yaşadık. Bize söylenen pandemi ücreti SYDV aracılığıyla dağıtılacak. Ben vatandaşı yönlendiriyorum, Vefa Hattı’yla birlikte 3 numara verildi. Paylaşıyoruz. Vatandaş bana geri dönüş yapıyor, ulaşamadığı yönde. Ben de ulaşamıyorum, bizim yapabileceğimiz bir şey değil, çözüme ulaştırmak. Ama vatandaş bize ulaşıyor. CİMER’e yapılan başvurularda şu -Sarıyer Belediyesi gıda kolimizi gönderdi ama X kurumu dönmedi, x kuruma başvuru yapamadık, ulaşamadık- vatandaşın bel bağladığı kurumlardı, çoğuna ulaşamadı. İnsanlar ulaşamadıklarını anlatınca biz bu sefer buna yöneldik o insanları nasıl ulaştırabiliriz. Belediye farklı kanallar da açmaya çalıştı. Süreç hızlı yürümeli, bekleyemeyiz” (Görüşmeci-8, 9). Sarıyer Belediyesi’nde görev yapan sosyolog bu ifadelerle ek olarak durumla ilgili ilginç bir tespit de bulunuyor. *“Bazı yoksullar vardır, birçok kanaldan yardım almayı büyük bir ustalıklarla bilir. İnanın bu süreçte onlar bile o kurumlara ulaşamadı”* (Görüşmeci, 8) diyerek, kurumlara ulaşmadaki sorunun ciddiyetini vurgulamaya çalışmaktadır. Fiziksel olarak kurumlara gelip talep oluşturmanın mümkün olmadığı bu süreçte çağrı merkezleri hayati önem taşımakta olup ancak alt yapı hazırlığı, gerekli istihdamın sağlanamama durumu ve aşırı yığılma sağlıklı bir iletişimle hizmet verilmesine engel olmaktadır. Başka bir ifade ile yardım kampanyalarının açılması, bağışların toplanması, ya da sosyal devlet anlayışıyla halka yardım kararlarının çıkarılması kadar, halkın ihtiyacını ileticeği, yardım/destek alacağı, ya da başvuruyu nereye, ne şekilde yapacağını öğrenebileceği ve uygulayabileceği merkezlere ihtiyaç bulunmaktadır. Başvuru sahiplerinin internet kullanma bilgi ve becerilerinin yetersizliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu durum belediyelerin halkı zaman zaman bilgilendirmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Hayırseverlik ve sosyal adalet: Karma modele doğru

Sosyal yardımın hayırseverlik anlayışıyla örtüşen yönü ve kaynakların vatandaş çıkarından çok oy kaygısıyla kullanımı literatürde siyasi patronaj –bazı çalışmalarda klientelizm- olarak ele alınmaktadır (Hicken, 2011; Stokes, 2007; Güneş-Ayata, 1994; Sayarı, 1977; Weingrod, 1968). Sosyal adalet yaklaşımı eşitlik ve haklar üzerinden çalışırken hayırseverlik kaçınılmaz olarak veren ve alan elin olduğu ast-üst ilişkisinden oluşan sosyal yardım sistemini ifade etmektedir. Sosyal yardımların oy almada bir araç olarak kullanılması siyasetin zaman zaman bir parçası olurken söz konusu destek programlarının vatandaş odaklı olması yerine parti çıkarına göre dizayn edilmesine neden olmaktadır. Bu bölümde, salgın dönemindeki belediyelerin sosyal yardım uygulamalarında hangi yaklaşıma sahip oldukları, yönetici söylemleri ve uyguladıkları programlar altında analiz edilmektedir.

Belediyelerin çok çeşitli alanlarda hizmet veriyor olmaları, halkla iletişimi kuvvetlendirme ve hayırseverlik politikalarını göstermede kullandıkları bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan Köse, 2018) (Görüşmecı-4). Covid-19 sürecindeki yardım çalışmalarını çeşitli alanlarda sürdürdüğünü, halka yakın bir iletişim ve onları mutlu eden bir uygulama içinde olduklarını belirtmektedir. Sunulan hizmetler Ramazan'da Youtube kanalında müftü ve mahalle imamlarıyla Ramazan Programı yapılmasından, çocuklarına doğum günü kutlaması için pasta alamayan ailenin kapısına pasta götürülmesine, anneler gününde sokağa çıkma yasağı nedeniyle evinden çıkamayan anneleri kutlamak için otobüsle halkı selamlamak, çocukları ya da komşuları ziyaretlerine gelemeyen yaşlılara sıcak yemek götürmeye kadar) çeşitlilik göstermektedir. Yapılan hizmetlerin yapılış amacında dua almak yani kendi ifadeleriyle “Rıza-yı Bari”⁵ vardır. Bu çalışmaların “gönül belediyciliği”⁶ kriterleri olduğu ve bunu “Reis”⁷in önderliğinde” uyguladıkları belirtilmektedir. Sancaktepe belediyesinde, sosyal destekte görülen çeşitlilik, Rıza-i Bari (Allah rızası) için yapılan sosyal hizmet yaklaşımını, gönül belediyciliği kapsamında konunun ele alınmasını bir arada değerlendirdiğimizde, “hayırseverlik” yaklaşımının öne çıktığı bir sosyal yardım anlayışına işaret ettiği söylenebilmektedir.

Sarıyer Belediyesi ise sosyal adalet yaklaşımında ele aldıkları sosyal hizmet anlayışında, lider olarak İBB Başkanı'nı öne çıkarır. Görüşmelerde yoğun olarak sosyo-ekonomik hakları önemseyen sosyal adalet anlayışına sahip oldukları üzerinde durmaktadırlar. Bu anlayışa göre hayırseverlik ast-üst ilişkisine neden olmakta başka bir ifadeyle sınıf farklılığı oluşturmaktadır. Bu nedenle de hayırseverlik yaklaşımını benimsemediklerini belirtmektedirler. Yani sınıf farklılığı oluşturduğu için benimsemedikleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte kişilerin “Allah razı olsun” demeleri” yani bunu bir hayırseverlik anlayışı olarak görmelerinde ve karşılığını inançları doğrultusundaki bir teşekkürle dile getirmelerinde bir sorun görülmemektedir. Sosyal Yardım Yöneticisi, *“bireylerin hayırseverlik yapmasında bir sorun olmadığı, karşı oldukları şeyin kurumların hayırseverlik yaparak vatandaşla ast-üst ilişkisine girerek bunu bariz bir oy aracı olarak kullanmaları”* olduğunu belirtmektedir. Bu amaca yönelik olarak, sosyal demokrat yaklaşımda yeni bir sosyal politika metni oluşturulmaktadır. *“İnsan odaklı, sürdürülebilir, insan onuruna yakışır olarak tanımlanan ve Ekrem Başkan'ın alan elin veren eli görmediği bir çalışma anlayışına*

⁵Allah'ın rızası.

Varlıklara biçim verip şekillendiren ve onları mükemmel bir surette yaratan Allah'ın rızası (Rıza-yı Bari, t.y.).

⁶ 2019 yerel seçimlerinde seçim manifestosunda gönül belediyciliğinden şu şekilde söz edilmişti: *“Tevazu, samimiyet ve gayretle, 'memleket işi gönül işi' diyerek, gönül belediyciliği sözüyle milletimizin huzuruna çıkıyoruz. Hedefimiz istisnasız tüm fertleriyle önce milletimizin gönülünü kazanmak ardından sandıkta oyunu almaktır”* şeklinde konuştu (Erdoğan'dan 11 Maddelik Seçim Manifestosu: Gönül Belediyciliği, 2019).

döndürmeye çalıştıklarını” belirten Yönetici *“Sosyal yardımı hayır hasenat işlerinden çıkararak sosyal destek⁷ olarak terminolojide değişikliğe gidilmesi”* gerektiğini vurgulamaktadır.

İBB’de sosyal hizmet alanında uzman sosyal çalışanlarla birlikte çalışma bir refah devleti anlayışı niyetinin göstergesi olarak belirtilmektedir. Bu amaçla 400 kişi içinde öncesinde daha az olan sosyal çalışmacı sayısı 260’a yükseltildiği belirtilmektedir. Sancaktepe Belediyesi’nde ise çalışanların sosyal hizmet mezuniyetine sahip olma şartı aranmamakta ve farklı uzmanlıklardaki kişilerin alanda istihdam edildiği belirtilmektedir. Bunun bir eksiklik olduğu tespit edilmiş olsa da çözümü noktasında bir politika henüz izlenmemektedir. Çalışanların tecrübeye yönelik olarak oluşturdukları avantajdan yararlanılmasının katkıları üzerine durulmakta ve bu eksikliğin iyileştirilmesi için henüz bir politika yürütülmemektedir. (Görüşmeci-5). Aynı şekilde tecrübeyle hizmet üreten kişilerden bazılarının da çok başarılı çalışmalar yaptıkları İBB görüşmesinde de özellikle vurgulanmaktadır. Örneğin, bazı alan dışı sosyal çalışanların tecrübeleri sonucunda yapmış oldukları görüşmelerle, uyuşturucu kullanan kişileri uyuşturucudan uzaklaştırmaları gibi başarılı çalışmaları olduğu, bu tecrübelerin de muhakkak dikkate alınmasıyla alana katkı sunulması gerektiği belirtilmektedir (Görüşmeci-3).

Sarıyer Belediyesi katılımcıları, hayırseverliği -İBB’nin de belirttiği gibi- kişisel hayırseverlikte köprü olma boyutunda kullandıklarını belirtmektedirler. Kurum sosyoloğu *“hayırsever vatandaşlarla ihtiyaç sahiplerinin bilgilerini paylaşıyoruz, hatta kendi elleriyle yardım götürdüklerinde, kişilerin mevcut ihtiyaçlarına göre daha da çok yardım ediyorlar”* derken vücut diliyle de mutluluğunu göstermektedir. Sosyal yardım müdürü *“gerçekten yerine gittiğini kendi gözlerimle gördüm ifadelerini duymak bizim için çok güzel oldu”* diyerek kişilerin hayırsever olmalarında aracı rollerindeki memnuniyetlerinin altını çizmektedir.

İBB katılımcıları, sosyal adalet yaklaşımını söylemlerinde belirtmekle birlikte, karma bir model anlayışıyla hayırseverliğin vücut bulduğu uygulama örneği olarak süt dağıtımını yapmaktadır. Bu uygulamayla ilgili olarak görüşmede belirtilen ifadeler hayırseverliğin bir iletişim aracı olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

“Başkanımızın koyduğu vizyonla vatandaşın ayağına gitme konusu değerli ve anlamlı. Biz de göreve başlarken herkes ama herkesin birbirine selam vereceği bir İstanbul hayal ettik. Günün sonunda böyle bir noktaya gelmek istiyorduk. Bize gelemeyenlerin- biz siz perspektiften de söylemiyorum-, sosyal yardıma

---

⁷Bir süre öncesinde “sosyal yardım” olarak tanımlanan birim, son birkaç yıldır, çalışmaları ayni ve nakdi yardım kısıtlılığından çıkarmak için “sosyal destek” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu durum hem AK Parti ve hem de CHP belediyelerinde görülmektedir.

ulaşamayanların ayağına gitmeye çalıştık. İşte “İstanbul Halk Süt” bunlardan biri. Dezavantajlı çocuğun evine giderek ona süt götürmek, onunla selamlaşıyor olmak, onunla merhabalaşmak, süt bizim için “buz kırıcı”, ciddi bir sembol” (Görüşmecı-2). Buz kırıcı olarak tanımlanan süt dağıtımı, halkla muhalefet partisinin şu ana kadar istediği anlamda sağlayamadığı iletişimin bir tür aracı olurken, hayırseverlik yaklaşımının da bir pratiği olabilmektedir.

“Gördük ki süt gerçekten doğru bir araçmış... Geçen şöyle bir Twitter haberi gördük, intihar kodlu. Dolabını açmış yiyecek hiçbir şey yok diyor, bir tane halk süt kutusu vardı, bu amacına ulaşmış, doğru adreste. Dolayısıyla süt insanın ayağına gitme meselesinin ilk adımıydı” diyen sosyal politikalar koordinatörünün ifadesiyle belirginleşen sütün iletişim aracı olma durumu, ihtiyaç sahibine götürülen bir yardım, iyilik olurken hak temelli sosyal politika söylemini karma modele çeviren öncü uygulama olarak görülebilmektedir. Bu durum mevcut siyasi kültür içinde parti faaliyetlerinin ve bağlılığının sağlanabilmesi adına stratejik hamleler olarak yer almaktadır.

Görüldüğü gibi Sancaktepe belediyesi katılımcıları inanç/din faktörünün etkisinde bir hayırseverlik anlayışıyla sosyal hizmet üretirken, Sarıyer ve İBB için hayırseverlik ya da tamamen sosyal adalet yaklaşımını uyguluyor demek yetersiz olacaktır. Söylemin sosyal adalet olduğunu belirtmek mümkün olsa da uygulanan programların (süt dağıtımı, birlikte başaracağız yardım kampanyası ve askıda fatura ile ihtiyaç sahibi ve yardımsever arasında köprü olma) bazılarında hayırseverlik karakteri bulmak mümkün olmaktadır. Hayırseverlik ve sosyal adalet yaklaşımının birlikte uygulanması nedeniyle “karma model” yaklaşımının kullanıldığını söylemek daha doğru olabilir⁸.

Güvenlik ağına olan ihtiyaç

Güven, Covid-19 sürecinde en çok ihtiyacını hissettiğimiz duygu, güvenlik ise içinde yaşamayı istediğimiz sistem oldu. Güvenlik kavramı 1994 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın öncülüğünde “insan güvenliği” bağlamında tartışılmaya başlandı. “İnsan güvenliği” açısından öne çıkan yedi alan ise iktisadi güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, bireysel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasi güvenlik (DİPAM, 2020) olarak belirlendi. Bu maddelerin içinde özellikle iktisadi, gıda, sağlık güvenliğinin Covid-19 sürecinde üzerinde çalışılması ve güvenlik ağının oluşturulması gereken alanlar olduğunu söyleyebiliriz. Gıda, sağlık ve iktisadi güvenliğin karşılanmasında ciddi zorlukların yaşandığı bu dönemde sosyal yardım aktörlerinin sundukları hizmetlerin mevcut korkuyu yok etmek ve güven duygusunu beslemeyi sağlaması bireyleri bu anlamda destekleyecektir. Uzun süreli

⁸ Burada belirtilen karma model yaklaşımı sosyal yardım anlayışı olarak belirtilmiştir. Literatürde yer alan ve Bismarck Modeli ile Beveridge Modeli'ni birlikte ele alan refah rejimi Karma Modeli'nden ayrılmaktadır.

olmamakla birlikte salgının devam edeceğinin varsayıldığı ilk üç ay gibi kısa da olsa belirli bir zaman dilimini içeren yardımların yapılacağı söylenmesi gerekli güveni oluşturacaktır. Başka bir ifadeyle sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine güven duygusu verecek şekilde dizayn edilmesi gerekmektedir. Görüşme yapılan belediye katılımcıları gerekli güven desteğini oluşturacak boyutta bir yardım uygulayamadıklarını belirtmektedirler. Bunun en önemli sebebi ise böyle bir olağanüstü durumla ilk defa karşılaşılması “*afet kodlarının olması ancak pandemi kodunun bulunmaması*” (Görüşmeci, 3) yeni ihtiyaçların farkına varılıp yaşayarak çözüm üretilmeye çalışılması olmaktadır.

Değişen Koşullarla Değişen İhtiyaç Sahibi Profili

Saha bilgilerine bakıldığında Covid-19 sürecinde ihtiyaç sahibi profiline de değiştiği görülmektedir. Görüşmecilerin tamamının belirttiğine göre (Görüşmeci 1-9) normal zamanlarda gelir testine bağlı olarak sosyal yardıma hak kazanan ihtiyaç sahipleri dışında yeni yoksullar karşımıza çıkmaktadır. Ekonomideki durgunlukla ansızın ihtiyaç sahibi durumunda olan kişiler dönemin yeni yoksulları olmuşlardır. Bir diğer değişim ise normal zamanlarda başvuru sahibi çoğunlukla kadınlar olurken salgın döneminde erkekler de başvuru sürecine dahil olmuşlardır. Normal zamanlarda kadının sosyal yardım almak için başvuruda bulunmasında öne çıkan sebep, kadınların daha çok şefkat göreceği, bu sebeple yardım almada avantajlı konumda olacakları düşüncesine sahip olunmasıdır. Bu durum salgın sürecinde değişmiş, erkekler de yardım talebinde bulunmaya başlamışlardır. Covid-19 sürecinde ihtiyaç sahibi profilinde belirginleşen bir diğer durum, kadınlar daha çok gıda talebinde bulunurken, erkekler faturaların ödenmesi konusunda destek istemektedirler. Yardım alanların içinde buldukları durum, korku ve kaygının yaygın olarak hissedilmesine neden olmaktadır. Görüşmecilerin tamamı (Görüşmec-1-9) yarının ne şekilde olacağı konusundaki belirsizliğin kişilerin kaygı düzeyini artırdığı “hasta olacak mıyım”, “işten çıkarılacak mıyım”, “maaşımı alabilecek miyim”, “aç mı kalacağım” sorularının tekrarlı olarak düşünülmesinin kaygı durumunu tetikleyip devam ettirdiğini belirtmektedirler. Kaygı karar mekanizmasını olumsuz olarak etkilemekte, hayatı yönetme ve planlı hareket etme, bireysel ve toplumsal bir gelecek inşasında çaresiz ve isteksiz bırakmaktadır. Görüşmecilerin vermiş olduğu bilgiler göstermektedir ki, sosyal yardımın güven hissi oluşturabilmesi için “süreklilik” kriteri önemlidir. Salgının etkilerinin yoğun olarak devam edeceğinin tahmin edildiği örneğin ilk üç aylık süreçte gerekli gıda ihtiyaçlarının karşılanacağı belirtilmesi güven duygusunun oluşturulmasında önemli olacaktır. Ancak belediye katılımcılarıyla yapılan görüşmelerde gıda yardımlarının çoğunlukla bir seferliğe mahsus olarak yapıldığı, bunun en önemli sebebinin ise sınırlı kaynaklarla çok sayıda kişiye ulaşma kaygısı olduğu belirtilmiştir.

SONUÇ

Covid-19'un dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Türkiye'de de sağlık başta olmak üzere hayatın birçok alanında olumsuz etkilerini ilk vakaların görüldüğü 11 Mart 2020'den itibaren uzun bir süre devam ettirmesi öngörülmektedir. Uluslararası ticaretin birçok ülke arasında neredeyse durma noktasına gelmesi, kırılgan ekonomiye sahip ülkelerin iç pazarlarındaki yetersizliğin belirginliği, kapitalist dünyanın fırsatçılığıyla yüz yüze kalan işçi hakları, yeni işsizler, ücretlerdeki kısıntılar, yeni yoksulluk hatta açlık sorunları bu süreçteki sosyal politika planlamalarını da hayati öneme taşımaktadır. Bu sebeple aralarında Alpago ve Oduncu Alpago (2020), Lustig ve diğerleri (2020), Sanz ve Younger (2020); Bhorat ve diğerlerinin (2021) olduğu birçok akademisyen hayatları zorlaşan yoksullara yönelik yapılan sosyal yardımların hayati önem taşıdığına dair vurgu yapmaktadırlar. Yapılan yardımlar arasında yerelde yapılan yardımlar ayrı bir önem taşımaktadır. Bu önemi Makarcychev ve Romashko (2021) çalışmalarında belirterek yerel düzeyde çözüm üretmenin bireyden ülke refahına fayda sağladığını tartışmaktadır. Urhan ve Arslankoç (2021) da halkın ihtiyaçlarının yerel yönetimler aracılığıyla kısa sürede farkına varıldığı ve çözüm üretildiği üzerinde durmaktadırlar.

Bu makale, yukarıda belirtilen literatürü temel alarak Covid-19 sürecinde sosyal yardım hizmeti sunan organizasyonlar içinde belediyelerin çalışmalarına odaklanmaktadır. Örneklem olarak sosyal yardım anlayışlarındaki farklılıkları görebilmek için İstanbul'da hizmet veren partilerden birer belediye seçilmiştir. Bu kapsamda Sancaktepe, AK Parti Belediyesi örnekleme; Sarıyer ise, CHP belediyesi örnekleme olarak belirlenmiştir. Saha araştırması zamanının özellikleri (sağlık koşulları, organizasyonların ulaşılabilirliği, Covid-19 önlemleri...) nedeniyle örneklem sayısı sınırlı kalmıştır. Ebbinghaus ve diğerlerinin (2022, s. 307) da belirttiği gibi Covid-19 ve benzeri olağan üstü hallerde devletin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını artırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de Covid-19 yardımları Ekonomik İstikrar Kalkanı, Sosyal Koruma Kalkanı ve 3'lü Koruma Paketi çerçevesinde toplumun büyük bir kesiminin desteklenmesi olarak görülmektedir (Ülev, Yenice, 2022, s. 360).

Örneklem olarak seçilen belediye sosyal yardımlarında hayırseverlik ve sosyal adalet yaklaşımlarının uygulandığı görülmüştür. Literatürde Ian Gough'un (1996) refah rejimleri sınıflandırmasında Güney Akdeniz Modeli'ne giren Türkiye'nin sosyal politikasını oy ilişkisini önemli bir ağırlıkta gözeterek sosyal yardım ağırlıklı konumlandırması Covid-19 süreci yardımlarında da etkisini göstermiştir. Ancak olağan dışı zaman olan bu dönemde makalemizde de söz edildiği gibi ülkelerin sosyal yardım ağırlıklı uygulamaları kaçınılmaz derecede önemli olmuştur. Burada gözetilmesi gereken durum uygulama pratiklerinde sosyal yardım bağımlılığına sebebiyet verebilecek durumlardan kaçınılacak şekilde işleyişin dizayn edilmesidir. Bu sebeple ortak veri tabanının gerekliliği bir kez daha dikkat çekmiştir. Sosyal yardım aktörleri arasındaki

ortak veri tabanı eksikliği Covid-19 sürecinde normal zamanlarda gösterdiğinden daha da yoğun bir şekilde olumsuz etkisini hissettirmektedir. Yardım kararının sağlıklı olarak verilmesi için başvuru sahibinin varlık durumu hakkında bilgi veren ve SYDV gibi kamu kuruluşlarının kullandığı veri sistemi, bazı belediyeler tarafından güçlü diyalogla sağlanırken, aynı kullanım kolaylığının bazı partiler için mümkün olmadığı görülmektedir. Parti bazlı iletişime dayalı bu paylaşım sistemiyle haksız tekrarlı yardım ve nihai olarak yoksulluk kültürü sağlanmaktadır. Salgında ise bu eksiklik, yardım sürecini uzatmasıyla ihtiyaç halini açlık sınırına kadar çekebilmektedir. Ortak veri tabanı ile bağlantılı olarak sosyal yardım aktörleri arasındaki “koordinasyon” ihtiyacı, salgın sürecinde gerekliliğini daha çok hissettirmektedir. Görüşme yapılan belediyelerin koordinasyon çabaları olmakla ve göreceli katılımlarla birlikte farklı partiyle çalışma siyasi çekincesi iş birliğini istenen düzeye getirememektedir.

Sosyal yardım uygulamalarının fonksiyonel olması için başlıca kriter- kriterlerden biri “ortak veri tabanı” ve paylaşımıdır. Sosyal yardımlarda ortak veri tabanı uygulamasının gerekliliği literatürde belirtildiği gibi (Başer ve Kırılıoğlu, 2020; Güneş, s. 2022), bu katılımcıların tamamı tarafından da özellikle belirtilmektedir.

Covid-19, başvuru yöntemlerini de farklılaştırmaktadır. Salgının ilk zamanlarında yüz yüze görüşmenin riski ve tedbirler nedeniyle başvurular sanal ortamda alınmış, telefonlar karşılıklı iletişimin önemli bir hattı olmuştur. Bu nedenle bu çalışmanın ele aldığı ilk 100 gün içinde çağrı merkezleri yoğun çalışmalarına ihtiyacı karşılamaya çalışmışlardır. Kamu kuruluşlarına ulaşmada zorluk yaşayan halkın belediyelerle irtibata geçtiği, çareyi ulaşabildiği belediyeden beklediği görülmektedir. Ulaşılabilirlik, aynı zamanda kaygı duygusunun azalması anlamına gelir ki psikolojik destek sağlanarak Covid-19 mücadele sürecini başarıyla yönetmenin bir parçasıdır.

Muhafazakârlık yaklaşımının hâkim olduğu AK Parti belediyesinde çalışma motivasyonu, değer üretimi, insan kaynakları gibi birçok alanda hayırseverliğin öne çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan CHP belediyesinde sosyal adalet söylemi sosyal yardımın dili olmakla birlikte uygulamalarda görülen hayırseverliği içerme yaklaşımı üçüncü bir modelin pratik edildiğini düşündürmektedir. Hayırseverlik ve sosyal adaleti içeren bu sosyal yardım yaklaşımını “karma (hibrit) model” olarak tanımlamayı uygun buldum. Karma model, sosyal adalet anlayışına sahip olmakla ve bu değerleri odak kabul etmekle birlikte partiye ilgi, sempati ve bağlılığın sağlanmasında araç olarak kullanılabilir. İBB’de Covid-19 öncesinde “Halk Süt dağıtımı” ve salgın sürecinde başlatılan “Birlikte Başaracağız” kampanyası ile “Askıda Fatura” uygulaması sosyal adalet söylemine eklemlenen hayırseverlik uygulamaları olarak görülmektedir. Sosyal yardımlardaki geleneksel hayırseverlik anlayışından çıkmak üzere performans gösterdiğini belirten CHP belediyesi katılımcıları, buna yönelik adım olarak alanda sosyal çalışmalara özellikle yer veren

girişimlerde bulunduğunu belirtmektedir. CHP belediyesi sosyal yardım birimi normal zamanlarda olduğu gibi Covid-19 sürecinde de uzman sosyal çalışmacılara yer verirken, AK Parti belediyesinin siyasette uzun süre çalışıp tecrübe edinen, belediyciliği gönül işi olarak gören, uzman olmayan ancak tecrübe sahibi kişilerle hizmet verdiği gözlemlenmektedir. Buna ek olarak belediyenin salgın sürecinde gönüllü olarak çalışmak isteyen Kur'an kursu hocaları, imamlar gibi sosyal hizmet alanıyla profesyonel olarak pratik ilişkisi bulunmayan kişilerden Covid-19 sürecinde yardım alması, hayırseverlik yaklaşımını uyguluyor olmasının ayrı bir göstergesi olarak görülmüştür.

Güven duygusuna olan ihtiyaç bu süreçte öne çıkan gereksinimlerin bir diğeri olmuştur. 1994 yılında BM tarafından tanımı ortaya konan insan güvenliğinin boyutları arasında özellikle iktisadi, gıda ve sağlık güvenliği Covid-19 ile birlikte öne çıkmıştır.

Makalede son olarak tartışılan değişim ise Covid-19 sürecinde sosyal yardım başvurularında görülen profil değişikliğidir. Normal zamanlarda başvuruda bulunmayan erkekler de başvuru sahibi olurken özellikle faturaların ödenmesi konusunda destek istemişler, kadınlar ise gıda talebinde bulunmuşlardır.

Covid-19'un ilk 100 gününe denk gelen süreci içeren bu çalışmada her belediyenin değerli çabalarının olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan böyle bir salgında hizmet vermek için hazırlıksız olduğu da ayrı bir gerçektir. Bu süreçte bundan sonraki olası olağandışı süreçler için sosyal yardımlar yönetiminde oldukça değerli tecrübeler elde edildiği söylenebilir. Her bir belediyenin bu tecrübeleri ele alan ve ileriki çalışmalara rehber olmasını umut ettiği, merkezi yönetimin dikkatini çekmek istediği çalışmaları, raporları bulunmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020; Sarıyer Belediyesi, 2021). Bu hedef için bir arada, koordineli olarak çalışmaya ihtiyaç duyulduğu ise açıkça görülmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulunun 19/04/2022 tarihli ve 2022/18 sayılı toplantısında etik kurul onayı alınmıştır.

Saha çalışmasındaki desteklerinden dolayı İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Sancaktepe Belediyesi ve Sarıyer Belediyesi yönetici ve çalışanlarına teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021, Ocak 2). Sosyal koruma kalkanı. *Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı*. <https://www.aile.gov.tr/haberler/> adresinden erişildi.
- Alpago, H., & Oduncu Alpago, D. (2020). Koronavirüs salgınının sosyoekonomik sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 99-114.
- Arslan Köse, S. (2018). *Social assistance as an instrument of political patronage in Turkey* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güneş-Ayata, A. G. (1994). Roots and trends of clientalism in Turkey. L. Roniger ve A. Güneş-Ayata (Editörler), *Democracy, clientalism and civil society* (s. 49-64) içinde. Londra: Lynne Rienner Publisher.
- Bariola, N. & Collins, C. (2021). The gendered politics of pandemic relief: Labor and family policies in Denmark, Germany, and the United States during Covid-19. *American Behavioral Scientist*, 65(12), 1671-1697. doi:10.1177/00027642211003140.
- Başer, D. & Kırılıoğlu, M. (2020). Türkiye'deki sosyal yardım sistemine yönelik sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1486-1513.
- Belediye Kanunu. (2005, 3 Temmuz). *Resmî Gazete*. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm> adresinden erişildi.
- Bildircin, M. M. (2020, Mayıs 7). Sosyal yardımlar reklam aracı oldu. *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/sosyal-yardimlar-reklam-araci-oldu-299908> adresinden erişildi.
- Bhorat, H., Oosthuizen, M., & Stanwix, B. (2021). Social assistance amidst the COVID-19 epidemic in South Africa: A policy assessment. *South African Journal of Economics*, 89, 63-81.
- Briggs, A. (1961). The welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology*, 2(2), 221-258.
- Bozan, İ. (2014, Ocak 3). İstanbul'u alan Türkiye'yi alır. *Aljazeera Turk*. <https://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/istanbulu-alan-turkiyeyi-alir> adresinden erişildi.
- Buğra, A. (2018). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye'de sosyal politika* (9. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A., & Çağlar, K. (2019). *Vatandaşlık gelirine doğru*. İstanbul: İletişim.
- Canadian Urban Institute. (2020, Temmuz 26). Our Work. *Canadian Urban Institute*. <https://canurb.org/our-work/> adresinden erişildi.
- Çakır, R. (2015, Şubat 21). 30 yıldan hatırladıklarım/8 27 Mart 1994 yerel seçimleri: Medyaya rağmen ve medya sayesinde RP'nin zaferi. *Ruşen Çakır*. <http://rusencakir.com/30-YILDAN-HATIRLADIKLARIM8-27-Mart-1994-yerel-secimleri-Medyaya-ragmen-ve-medya-sayesinde-RPnin-zaferi/5118> adresinden erişildi.
- Çelik, A. (2010). Muhafazakâr sosyal politika: Hak yerine yardım, yükümlülük yerine hayırseverlik. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, 63-81.

- Çoğurcu, C. (2010). Stratejik planlama, stratejik yönetim ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma genel müdürlüğünde sosyal yardım politikalarına yönelik gerçekleştirilen projeler. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(2), 7-32.
- Çöpöğlü, M. (2020). Sosyal belediyecilikten sosyal politikaya geçiş bağlamında Sakarya büyükşehir belediyesi hizmetlerinin değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 685-704, doi:10.35408/comuybd.722401.
- Dama, N. (2021). Covid-19 salgınıyla sosyal refah devleti uygulamalarının dönüşümü. M. Tiryakioğlu (Ed.), *Afetlerle yoksullaşma: salgınlar, göçler, eşitsizlikler* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demirbilek, S. (2005). *Sosyal güvenlik sosyolojisi*. İstanbul: Legal Yayınları.
- Deutsche Well. (2020a). ABD'de iki trilyon dolarlık paket senato'dan geçti. *Deutsche Well*. <https://www.dw.com/tr/abdde-iki-trilyon-dolarl%C4%B1k-paket-senatodan-ge%C3%A7ti/a52922492> adresinden erişildi.
- Deutsche Well. (2020b). *Almanya'da korona mağdurlarına devlet yardımı*. *Deutsche Well*. <https://www.dw.com/tr/almanyada-korona-ma%C4%9Fdurlar%C4%B1na-devletyard%C4%B1m%C4%B1/a-52990112> adresinden erişildi.
- Diplomatik İlişkiler ve Politik Araştırmalar Merkezi. (2020, Temmuz 6). Küresel salgınla yeniden düşünmek: insan güvenliği krizi [Blog yazısı]. <https://dipam.org/10376-2/> adresinden erişildi.
- Ebbinghaus, B., Lehner, L., & Naumann, E. (2022). Welfare state support during the COVID- 19 pandemic: Change and continuity in public attitudes towards social policies in Germany. *European Policy Analysis*, (8), 297-311.
- Eryılmaz, B. (2008). *Kamu yönetimi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ferrera, M. (1996). The southern model of welfare in social Europe. *Journal of European Social Policy*, 6(1), 17-37.
- Gazete Duvar (2019, Ocak 31). Erdoğan'dan 11 maddelik seçim manifestosu: Gönül belediyeciliği. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2019/01/31/erdogan-chp-3-c-demektir-cop-camur-cukur/> adresinden erişildi.
- Gentilini, U., Almenfi, M., & Orton, I. (2020). *Social protection and jobs responses to covid-19: A real-time review of country measures*. World Bank Social Protection and Jobs Global Practice. web site: <http://www.uggentilini.net/wp-content/uploads/2020/03/global-review-of-social-protection-responses-to-COVID-19-2.pdf>
- Gough, I. (1996). Social assistance in Southern Europe. *Southern European Society and Politics*, 1(1), 1-23.
- Göçmen, İ. (2014). Religion, politics and social assistance in Turkey: The rise of religiously motivated associations. *Journal of European Social Policy*, 24(1), 92-103.

- Göze, A. (1976). *Sosyal devlet sistemi*. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi.
- Güneş, M. (2022). Yoksullukla mücadelede sosyal yardımların bir kamu yönetimi politikası olarak sürdürülebilirliği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 149-184.
- Habertürk. (2019, Nisan 1). İstanbul'da tek kadın başkan Sancaktepe'den çıktı. *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/istanbul-da-tek-kadin-baskan-sancaktepe-den-cikti-2420596> adresinden erişildi.
- Hicken, A. (2011). Clientelism. *Annual Review of Political Science*, 14, 289-310.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2020). *Sessizlikteki sesimiz: Covid-19 raporu*. İBB Kurum Çalışması.
- International Labour Organization. (2020a). *Covid-19 and the world of work: Impact and policy responses*. Switzerland: ILO.
- International Labour Organization. (2020b). *World social protection report: 2020-2022*. Switzerland: ILO.
- International Labour Organization. (2020c). *Social Protection Monitor: Social Protection Responses to the Covid-19 Crisis Around the World*. Switzerland: ILO.
- Kesgin, B. (2014). *Kamu sosyal politikalarında sosyal yardım*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Koray, M. (2003). Avrupa refah devleti: Anlamı, boyutları ve geleceği. *TÜSİAD Görüş Dergisi*, (57) 64-74.
- Koray, M., & Çelik, A. (2015). *Himmet, fıtrat, piyasa: AKP dönemi'nde sosyal politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A., & Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye'de Covid-19 pandemisi döneminde sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18
- Kutlu, D. (2020, 3 Nisan). Covid-19, yoksulluk ve sosyal yardımlar: Durum ve öneriler. *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler> adresinden erişildi.
- Lustig, N., Pabon, V. M., Sanz, F., & Younger, S. D. (2020). *The impact of Covid-19 lockdowns and expanded social assistance on inequality, poverty and mobility in Argentina, Brazil, Colombia and Mexico* (Working Paper No. 556). Washington, DC: Center for Global Development.
- Makarychev, A., Romashko, T. (2021). Precarious sovereignty in a post-liberal Europe: The Covid-19 emergency in Estonia and Finland. *Chin. Polit. Sci. Rev.* 6, 63–85. doi:10.1007/s41111-020-00165-y
- Midgley, J. (1997). *Social welfare in global context*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Milliyet. (2020, Mayıs 12). Ödemeler Başladı! 3. Faz Pandemi Sosyal Yardım Başvuru ve Sonuç Sorgulama Ekranı! 1000 TL Pandemi Sosyal Yardım Ödemeleri Hangi Hesaplar Yatacak? *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/3-faz-sosyal-yardim-parasi-hesaplara-yatmaya-basladi-3-faz-1000-tl-sosyal-yardim-parasi-basvuru-ve-sorgulama-ekrani-6209649> adresinden alındı.

- Ortakaya, A. F., Ardic, O., Varghese, M. (2022, Kasım 21). Five key digital enablers of social assistance delivery in Turkey [Blog yazısı]. <https://blogs.worldbank.org/digital-development/five-key-digital-enablers-social-assistance-delivery-turkiye> adresinden erişildi.
- Rıza-yı Bari. (t.y.). *Luggat: Osmanlıca-Türkçe sözlük* içinde. <https://www.luggat.com/r%C4%B1za-y%C4%B1%20bari/1/1> adresinden erişildi.
- Roberts, A. (2020). The third and fatal shock: How pandemic killed the millennial paradigm. *Public Administration Review*, 80(4), 603-609.
- Saad-Filho, A. (2020). From COVID-19 to the end of neoliberalism. *Critical Sociology*, 46(4-5), 477-485. doi:10.1177/0896920520929966
- Sancaktepe Belediyesi. (2020). *Sancaktepe tarihi*. <http://www.sancaktepe.bel.tr/tr/sancaktepe-tarihi> adresinden erişildi.
- Sancaktepe Belediyesi. (2021). *2021 yılı Sancaktepe ilçe nüfusu*. <https://www.sancaktepe.bel.tr/icerik/2021-yili-sancaktepe-ilce-nufusu> adresinden erişildi.
- Sarıyer Belediyesi. (2018). *Sarıyer Yaşam Rehberi*. İstanbul: Sarıyer Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sarıyer Belediyesi. (2020). *Sosyal politikalar çalıştayları sonuç raporu*. <https://sariyer.bel.tr/ckuploads/ckfiles/SOSYAL%20POL%C4%B0T%C4%B0KALAR%20C3%87AL%C5%9ETAY%20RAPORU-17.12.2021.pdf> adresinden erişildi.
- Sarıyer Belediyesi. (2020). *Sarıyer tarihi*. <https://sariyer.bel.tr/Icerik/sariyer-tarihi/45> adresinden alındı.
- Sayarı, S. (1977). *Political patronage in Turkey*. E. Gellner, & J. Waterbury (Editörler), *Patrons and clients in Mediterranean societies* (s. 103-130) içinde. London: Duckworth.
- Sayın, A. (2019, Nisan1). Ekrem İmamoğlu Kimdir? 3 Ayda 2 Kez İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Seçilen Siyasetçi. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47751170> adresinden erişildi.
- Seyyar, A. (2008). *Yerel Siyasetin Gelişiminde Sosyal Politikaların Önemi*. Yerel Siyaset (s. 237-259) içinde. İstanbul: Okutan Yayınları.
- Stokes, S. (2007). Political Clientelism. C. Boix (Ed.), *The Oxford Handbook of comparative politics* içinde. Oxford: Oxford University Press.
- T.C. İstanbul Valiliği. (2020, Mart 18). *Cumhurbaşkanı Erdoğan "ekonomik istikrar kalkanı" tedbir paketini açıkladı*. <http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi> adresinden erişildi.
- T.C. Sarıyer Belediye Başkanlığı. (2021). *Sarıyer yaşam rehberi. sarıyer belediyesi kültür yayınları*. <https://sariyer.bel.tr/ckuploads/ckfiles/SARIYER%20YASAM%20REHBERI-07.07.2022-14.53.pdf?time=1657194950373> adresinden erişildi.
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu (1995). *20. dönem milletvekili genel seçimi*. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonuclari.pdf adresinden erişildi.

- T.C. Yüksek Seçim Kurulu (2019). *2019 mahalli il ilçe seçmen sandık sayısı*. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/2019Mahalli-il-ilce-SecSanSay.pdf> adresinden erişildi.
- TÜİK (2022). *Göç istatistikleri 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2021-45869> adresinden erişildi.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017). *Türkiye'nin bütünleşik sosyal yardım sistemi*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Urhan, G., & Arslankoç, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde sosyal politika ve yerel yönetimler: İstanbul ilçe belediyeleri örneği. *Çalışma ve Toplum*, 2(69), 945-980.
- Uzgel, İ. & Duru, B. (2013). *AKP bilançosu: Bir dönüşümün kitabı (2002-2009)*. Ankara: Phoenix.
- Ülev, S. & Yenice, A. C. (2022). Pandemi döneminde uygulanan sosyal destek programı üzerine bir durum çalışması: Sakarya ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 3(2), 359-385.
- Weingrod, A. (1968). Patrons, patronage, and political parties. *Comparative Studies in Society and History*, 10(4), 377-400.
- Wilensky, H. L. (1975). *The welfare state and equality: structural and ideological roots of public expenditures*. Berkeley, California: University of California Press.
- Wincott, D. (2001). Reassessing the social foundations of welfare (state) regimes. *New Political Economy*, 6(3), s. 409-425.
- Yıldırım, D. (2013). AKP ve neoliberal popülizm. İ. Uzgel, & B. Duru (Editörler), *AKP bilançosu: Bir dönüşümün kitabı (2002-2009)* (s. 66-107) içinde. Ankara: Phoenix.
- Yıldırım, B., & Şahin, F. (2019). Esping-Andersen'in refah devleti sınıflandırması ve makro sosyal hizmet uygulamaları temelinde Türkiye'nin konumu. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 11(18), 2525-2554.
- Zengin, E., Şahin, A., & Özcan, S. (2012). Türkiye'de sosyal yardım uygulamaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 19(2), 133-142.

AFET RİSK YÖNETİMİNİN İNSANI GELİŞİM ENDEKSİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Feyza Çağla ORAN¹

Öz

Risk yönetimi, afetlerin meydana gelmeden önce gerekli tedbirler alınarak başa çıkılabilir hale gelmesini sağlayan proaktif bir yönetim sürecidir. Bu kapsamda, çalışmanın ana konusunu ülkelerin risk sınıfı ve gelişmişlik düzeyleri arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Çalışmada OECD'nin İnsani gelişim endeksi ve Inform risk endeksinden yararlanılarak, 173 ülkenin verisi alınmış ve SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları ülkelerin risk durumlarına göre gelişmişlik düzeyleri arasında farklılık olduğunu ve risk sınıfının ülkelerin gelişmişlik düzeyini etkilediğini göstermiştir. Ülkelerin gelişmişliklerine göre karşı karşıya kaldıkları tehlike ve maruz kalma riski, doğal riskler, insan kaynaklı riskler, yerinden edilmiş insanların riskleri, sağlık koşullarına ilişkin riskler ve eşitsizlik riskleri açısından farklılaştığı belirlenmiştir. Ülkelerin risk sınıflarına göre gelişmişlik düzeylerinin de farklılaştığı tespit edilmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin buldukları risk sınıfları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet Yönetimi, Risk Yönetimi, İnsani Gelişim Endeksi, Inform Risk Endeksi, OECD

JEL Kodları: M10, M19

ANALYSIS OF DISASTER RISK MANAGEMENT IN THE FRAMEWORK OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX

Abstract

Risk management is a proactive management process that ensures that disasters become manageable by taking necessary precautions before they occur. In this context, the main subject of the study is the relationship between the risk class and development levels of countries. In the study, using the OECD's Human Development Index and Inform Risk Index, data from 173 countries were taken and analyzed in the SPSS 22.0 package program. The results of the research showed that there is a difference between the development levels of the countries according to their risk status and the risk class affects the development level of the countries. It has been determined that countries differ according to their development in terms of the danger and exposure risk they face, natural hazard risks, human hazard risks, risks of displaced people, risks related to health conditions and inequality risks. It has been determined that the development levels of the countries differ according to the risk classes. It has been concluded that the level of development of the countries has an effect on the risk classes they are in.

Keywords: Disaster Management, Risk Management, Human Development Index, Inform Risk Index, OECD

JEL Codes: M10, M19

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, foran@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1366-2543>

GİRİŞ

Afetlerde, riski odak noktasına alan bir yönetim anlayışı, gelişmiş ülkelerin uygulamaya çalıştığı bir yönetim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Temeli, riskleri önceden tanımlamak, riskleri olasılıkları ve etki derecelerine göre sınıflandırmak ve ortadan kaldırmaya ya da zararı minimize etmeye yönelik etkili yönetim çabalarını kapsayan bir süreci içermektedir (Yazılıtaş, 2015, s. 559). Bu kapsamda ülkelerin dünya genelinde durumlarını görmeleri, komşularının ve kendilerinin karşılaşılabileceği risklerin değerlendirmelerine göre tedbirler almalarını sağlayan bir pusulaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada INFORM risk endeksi ülkelerin eksikliklerini görüp, ülkelerin ve komşularının risklerini değerlendirip yönetim açısından gerekli tedbirleri almalarını sağlayan bir pusula olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerin tek başlarına kendi doğal ya da insan kaynakları riskleri göz önünde bulundurduğu bir yönetim modeli günümüzde yetersiz kalabilmektedir. Küreselleşme, insani krizlerin yaşanması ülkelerin afet risk yönetim modellerini tekrar gözden geçirmesine neden olmaktadır. Küresel anlamda dünya bir bütün olarak değerlendirilip, başta ülkelerin coğrafi olarak yakın komşuları olmak üzere gerek insani gerek doğal afetler, yönetsel yetersizlik, başa çıkma kapasiteleri göz önünde bulundurularak esnek bir risk yönetim modeli oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Küreselleşmeden bahsederken hızla gelişen teknoloji ve haberlerin yayılım hızının artmasının, ülkelerin birbirleri ile olan etkileşim derecesini arttırdığı söylenilebilir. Herhangi bir coğrafi bölgede olan doğal, teknolojik ya da insan kaynaklı bir afet tüm dünya üzerinde yankı uyandırabilmekte ve ülkelerin kendi kararlarını ya da diğer ülkeler ile olan kararlarını, anlaşmalarını ya da iş birliklerini, afetlerde yardım etkinliklerini arttırabilmektedir. Özellikle de mesafe olarak birbirine yakın ülkelerin afetlerde etkileşim oranını ve tepki hızı da diğer ülkelere göre artabilmektedir. Coğrafi açıdan özellikle yakın olan komşu ülkelerin sosyo ekonomik, alt yapı, yönetim gibi konulardaki yetersizlikleri aynı zamanda ülkelerin maruz kalabilecekleri risk derecelerini doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu noktada ülkeler riske maruz kalma durumlarına göre tedbirler alırken aynı zamanda başa çıkma kapasiteleri açısından yetersiz kalabilecekleri durumları sadece ilgili ülkeler çerçevesinde değil, komşu ülkeler de dikkate alınarak risk yönetim planlaması yapılmalıdır.

Çalışmanın ana çerçevesini OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) verilerinde HDI (İnsani Gelişim Endeksi/İGE) endeksine göre ülkelerin sınıflandırılmış olan gelişmişlik düzeyleri, ülkelerin inform verileri ve ülkelerin risk sınıfları oluşturmaktadır. Ülkelere göre insani gelişim endeksinde (İGE/HDI), doğuştan beklenen yaşam süresi, ortalama eğitim yılı, kişi başı gayri safi milli gelir (GSMH), HDI sıralaması gibi temel veriler dikkate alınmıştır. Inform verilerine ilişkin ülkelerin risk sınıflandırılmasında, tehlike ve maruz kalma risk derecesi, doğal (depremi sel vb.) ve insan kaynaklı (çatışma vb.) riskler, zarar görebilir gruplara ilişkin riskler altında bulunan yerinden edilmiş insan kaynaklı riskler ve sağlık koşullarına ilişkin

riskler, sosyo-ekonomik riskler altında bulunan eşitsizlikten kaynaklı riskler ve genel anlamda baş etme kapasitesi eksikliğine ilişkin riskler değerlendirmeye alınmıştır.

AFET RİSK YÖNETİMİ

Afet, sosyal hayatın akışını etkileyen, ülkeleri, toplumları sosyal ve ekonomik kayıplara uğratan ani ya da uzun vade de gelişen olaylar olarak tanımlanabilirken, risk genel olarak belirli bir olayın ve ilişkili etkilerin meydana gelme olasılığı olarak tanımlanmaktadır (Mechler, 2016, s. 2126). “*Belirli bir alanda belirli bir tehlike olasılığına göre kaybedilecek değerlerin ölçüsünü ya da bir olayın doğurabileceği olumsuz sonuçların toplamı risk olarak ifade edilebilir.*” (Kahraman , 2018, s. 10) Olaylar ile sonuçların bileşimi olarak gösterilebilen bir kavramdır. Bu noktada afetler yanlış risk yönetiminin sonucu olarak karşımıza çıkan olaydır diyebiliriz (Çolak, 2015, s. 18). Afet riski, toplumsal bağlamda meydana gelen tehlike, maruz kalma ve kırılganlığın bir sonucu olarak oluşan ve dirençliliğin artırılması yoluyla azaltılabilen bir kavram olarak tanımlanmaktadır ve aşağıdaki şekilde formülize edilmektedir (Kasdan, 2022, s. 350):

$$\text{Afet riski} = (\text{Tehlike} * \text{Maruz kalma} * \text{Zarar görülebilirlik}) / (\text{Azaltma} * \text{Dirençlilik})$$

Tehlike, maruz kalma ve zarar görülebilirliğin kombinasyonunu ifadeden risk kavramının potansiyel etkileri de göze alması gereken temel bir konu olarak risk yönetimi kavramında karşımıza çıkmaktadır. Potansiyel olarak ortaya çıkan etkiler doğrudan ya da dolaylı etkiler ya da sosyal, ekonomik ve çevresel etkiler olarak üç ana kategoride ele alınabilir.

Sosyal Etkiler: Birey bazında ya da toplumsal olarak bir etkiye neden olabilir. Doğrudan etkiler, can kaybı, yaralanan ve etkilenen insanlar, önemli hatıraların kaybı, kültürel ve miras alanlarına verilen zarardır (parasal kayıplara ek olarak). Başlıca dolaylı sosyal etkiler ise hastalıklar (Kolera ve Sıtma gibi), stres semptomlarında artış veya depresyon insidansında artış, okula devamsızlık, sosyal dokuda bozulma, yaşam ortamlarının bozulması ve sosyal temasların ve ilişkilerin kaybıdır (Mechler, 2016, s. 2126).

Ekonomik Etkiler: Doğrudan karşılaşılan ekonomik zararlar, eldeki stoklara ya da maddi varlıklara gelen hasarlar ve yıkımlardır. Bu zararların bir kısmı hali hazırda üretilmiş olan ürünlerin kaybından kaynaklı olan stok zararlarıdır. Bu stok zararlarının ise mal ve hizmetlerin akışı üzerinde dolaylı olarak zararları bulunmaktadır. Dolaylı ekonomik zararlar haneleri ve firmaları etkileyen fiziksel bir yıkımın sonucu olarak ortaya çıkarlar. Makroekonomik etkilerin değerlendirilmesi, afetlerin etkileri nedeniyle gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), tüketim ve enflasyon gibi ekonomik değişkenler üzerindeki toplam etkilerin yanı sıra hükümet kaynaklarının yardım ve yeniden inşa çabalarına yeniden tahsis edilmesini

kapsamaktadır. Kurtarma ve restorasyon çabaları için harcanan giderler de doğrudan etkiler arasında yer almaktadır (Mechler, 2016, s. 2126).

Çevresel Etkiler: Çevresel etkiler kullanım değeri olan çevre üzerindeki etki ile kullanım dışı varlıklar üzerindeki etkiler olarak iki kategoride incelenmektedir. Tüketim ya da sulama amaçlı su ya da tarımsal üretim için toprak kullanılabilir varlıkların sağlayıcısı olarak ele alınmaktadır. Biyoçeşitlilik ve doğal habitat ise kullanım dışı varlıklara örnek olarak gösterilebilir (Mechler, 2016, s. 2126).

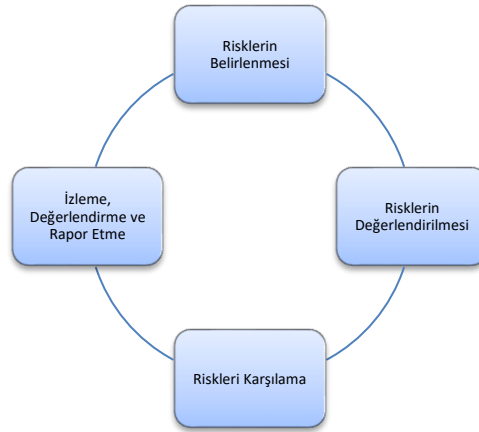
Tüm bu sosyal, ekonomik ve çevresel etkiler risk yönetimi sürecinde birlikte incelenir. Sosyal ve çevresel etkilerin aynı zamanda ekonomik anlamda da yansımaları da olacaktır. Aynı zamanda afetler sonucu meydana gelen geçim kaynaklarında daralma, iş ve üretim kayıpları gibi ekonomik kayıplar, toplum sağlığı ve refahını da etkileyecektir. Bu nedenle afet risk yönetimi çok yönlü olarak ele alınması gereken ve birbiri üzerinde domino etkisi yaratan durumları da beraberinde getirmekte ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkileyebileceği görülmektedir.

Afet yönetimi süreci, bir afet olayından sonra meydana gelen ve bir sonraki afet gerçekleşene kadar devam eden müdahale, iyileştirme, yeniden inşa, zarar azaltma ve afete hazırlık aşamalarının tümü olarak tanımlanmaktadır. Afet yönetimi faaliyetleri bir ülkenin kalkınmasının her aşamasında dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, afet riskinin azaltılması ve sürdürülebilir bir kalkınma trendinin sağlanması, yönetişimin her aşamasına ve toplumun tüm gruplarının dahil edilmesi ile gerçekleştirilecek bir süreçtir (Cvetkovic, Tanasic, Ocal, Kešetovic, Nikolic ve Dragašević, 2021, s. 2).

Afet risk yönetiminin etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için öncelikle baş etme kapasite eksikliğinin dikkate alınması ve yetersiz kalan kısımların tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kapasite geliştirme, bireylerin veya grupların kendi yaşamlarındaki olağandışı olaylara uyum sağlama yeteneğindeki artış olarak tanımlayabilir. Afet yönetiminde kapasite geliştirme, gerekli ekipmanı sağlamanın ve uygun idari düzenlemeleri yapmanın yanı sıra, tehlikeli olaylarla başa çıkmak için birlikte hareket edebilecek insan kaynaklarının oluşturulmasını amaçlar. Senaryo temelli öğretiler aracılığıyla bireyler, gruplar, ağlar veya topluluklar arasındaki işbirliği yoluyla ölçülebilir ve sürdürülebilir sonuçlar elde etmeyi amaçlayan bir süreç olarak tanımlanabilir (Cvetkovic vd., 2021). Risk yönetiminde başarılı olunabilmesi için toplumsal dirençliliğin de artırılması gerekmektedir. Bu bakımda afet yönetimi ve risk yönetimi ilişkisine bakıldığında, afet yönetimi, dirençliliğin artırılmasına yönelik işleyen dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Rasanen, Lein, Bird, & Setten, 2020, s. 2). Etkin afet yönetiminin oluşturulması ve risk yönetiminin sağlam temellere dayandırılmasının bir yolu da toplumsal dirençliliğin kazandırılmasından geçmektedir. Bu nokta da dirençlilik kavramı, bireylerin ve toplulukların bir stres, afet veya dışsal bir şoktan

sonra direnme ve temel işlevlere geri dönme yeteneğini ifade eder (Aldunce , Beilin, Howden, & Handmer, 2015, s. 3). Toplumun afetler karşısında hızlı bir şekilde eski olağan akışına geri dönmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu durumda etkin bir risk yönetiminin varlığından söz edilebilir. Afet risk yönetimi döngüsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır. “Doğal afetlerin yönetimi asli olarak gerçekleştikleri bölgeleri, dahası ülkeleri ve ulusal afet yönetim örgütlerini ilgilendirmektedir. Bunun için her devletin ulusal afet değerlendirmeleri; küresel afet tehditlerine kıyasla öncelikli şekilde bölgesel afet tehditleri göz önünde bulundurulurularak yapılmalıdır” (Şahin, 2017).

Şekil 1: Afet risk yönetim döngüsü

Kaynak: Yazılıtaş, 2015, s. 571

Şekil 1’de görüldüğü üzere öncelikle riskler belirlenir ve tanımlanır. Belirlenmiş olan riskler değerlendirilir. Burada önem durumlarına göre derecelendirilir, olasılıklarına göre sıralanır ve değerlendirme işlemi gerçekleştirilir. Ardından riskleri minimuma indirmeye ya da ortadan kaldırmaya yönelik eylemler geliştirilir ve yönetim süreçlerine adapte edilir. Bu adım, alınan önlemlerin uygulama aşaması olarak tanımlanabilir. Afet risk yönetimi sonucunda denetleme işlemi gerçekleştirilir. Alınmış olan önlemlerin etki derecesi, yeterlilikleri değerlendirilip rapor edilir. Eğer eksiklikler tespit edilmişse ya da yetersiz kalan uygulama alanları mevcutsa tekrar gözden geçirilir ve güncel verilere göre yeniden revize edilerek döngü yeniden başlar.

Bu kapsamda afet yönetiminin temelini risk azaltma konusuna dayandığı söylenilebilir. Afetlere hazırlıklı olmak, fiziksel, toplumsal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçlar da göz önünde bulundurulurularak dikkate alınması gereken kapsamlı bir yönetim sürecini tanımlamaktadır (Çilingir ve Güler, 2020). Ayrıca riskler yapılandırılmışsa ve afet etkileri belirli yer ve zamanlarda oldukça benzersiz bir şekilde deneyimleniyorsa,

afet risk yönetiminin her bir sosyal risk alanına dahil edilmesi ve temellendirilmesi afet risk yönetim sürecinde önem kazanmaktadır. Bu nedenle, yerel paydaşları, sivil toplum kuruluşlarını ve belediye yönetimlerini dahil eden toplum temelli ve yerel düzeydeki yaklaşımlar, afet riskinin azaltılmasında kritik rol oynayan aktörlerdir (Maskrey, 2011, s. 50).

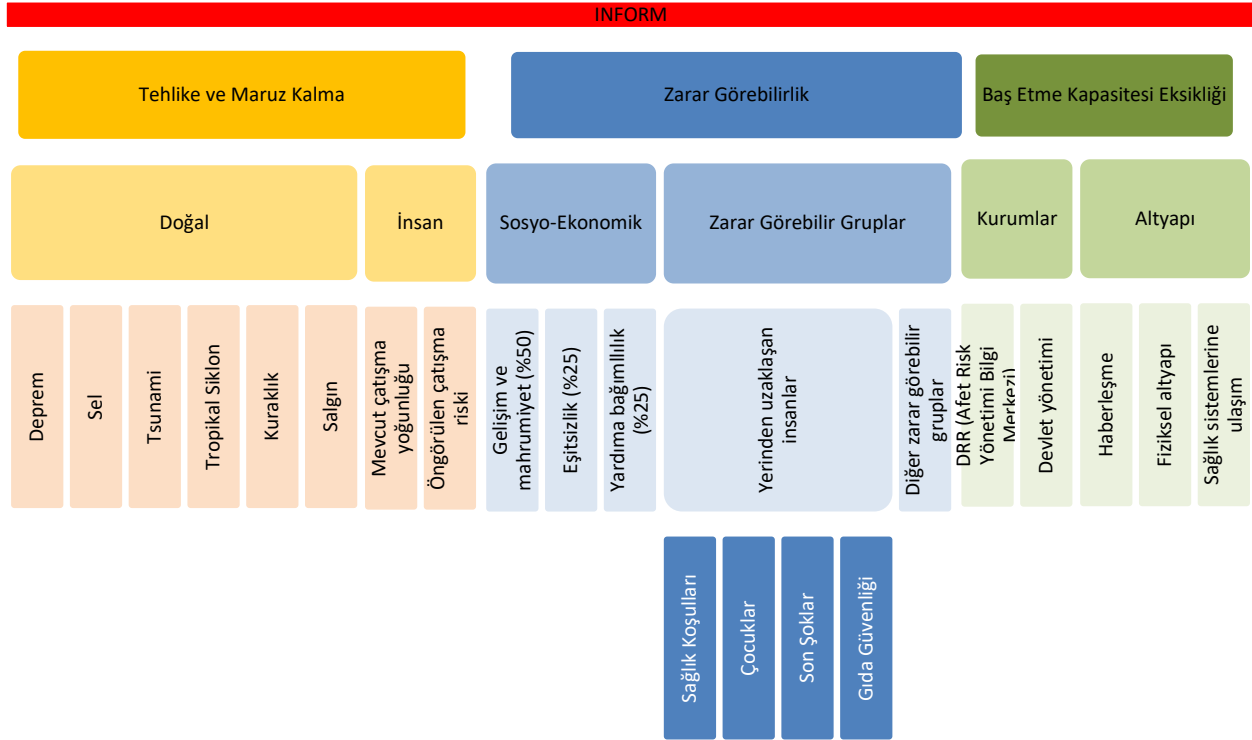
İnform Risk Endeksi

İnform Risk Endeksi, insani krizler ve afetler için küresel bir risk değerlendirmesidir. Ülkelerin risk yönetimi aşamalarında önleme ve hazırlık süreçlerini desteklemektedir. İnform girişimi, küresel açıdan risk analizi için ortak bir zemin oluşturmak amacıyla Birleşmiş Milletler kuruluşlarının, bağışçıların, STK'ların ve araştırma kurumlarının katılımıyla 2012 yılında başlatılmıştır. Uluslararası yardıma ihtiyaç duyma olasılığının yüksek olabileceği krizleri ülkeler bazında derecelendirmektedir. İnform risk endeksinin temeli, afetlere proaktif bir bakış açısı sunmaktır (European Commission, 2022).

İnform risk endeksi küresel krizler ve afetler konusunda alınacak risk yönetim kararlarına destek olmaktadır. Önleme, hazırlık ve müdahale safhaları için ülkelerin genel durum değerlendirmesini gösteren bir pusula olarak da tanımlanabilir. Ülkelerin risk yönetimi kapsamında önlem almasını sağlamak amacıyla ülke içindeki risk oluşturan bileşenlerin ayrıntılı bir resmini göstermektedir (European Commission, 2022). Böylelikle doğal ya da insan kaynaklı risklerde erken uyarı yöntemi olarak rol oynamakta ve ilgili riskleri oluşturan durumların ortadan kaldırılması ya da önlem alınması konusunda yol gösterici olmaktadır.

Şekil 2'de görüldüğü üzere inform risk endeksi tehlike ve maruz kalma, zarar görebilirlik ve baş etme kapasitesi eksikliği olmak üzere üç kısımdan oluşmakta ve kendi içinde alt başlıklar altında detaylandırılmaktadır. Tehlike ve maruz kalma doğal ve insan kaynaklı afetleri odağına almaktadır. Burada anlatılmak istenen doğal olarak oluşabilecek deprem, sel, volkanik patlama gibi doğal olaylar ile savaş, toplumsal kargaşa gibi tehlike ve maruz kalma durumlarını içermektedir. Zarar görebilirlik ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan zarar görebilirliğini ve zarar görebilir gruplar açısından risk değerlerini ortaya koymaktadır. Baş etme kapasitesi eksikliği ise ülkelerin kurumları ve alt yapısına yönelik yetersizlikler nedeniyle karşılaşılabilecekleri risklerde baş edebilme durumunu içermektedir.

Şekil 2: İnform risk boyutları

Kaynak: Oran, 2021, s. 209; European Commission, 2022

Ülkelerin maruz kalabilecekleri tehlikeler doğal ya da insan kaynaklı olarak karşımıza çıkabilir. Çoğu afet ikincil bir afeti tetikleyebileceği gibi zarar görebilirlik beklenilenin de ötesinde çok daha fazla bir alanı etkileyebilir. Özellikle iyileştirmenin uzun sürdüğü ve birden fazla tehlikeyi barındıran afetlerde zarar görebilirlik de artmaktadır (McGowran ve Donovan, 2021, s. 1603).

İnsani yardım kuruluşlarının ana odak noktası zarar görebilirlik düzeyi yüksek olan insan gruplarını içermektedir. Burada zarar görebilirlik boyutu bir tehlike durumunda istikrarsız hale gelebilecek topluluğun ekonomik, sosyal ve politik özelliklerini temsil eder. Doğal ya da insan kaynaklı olmak üzere deprem, sel vb. ya da savaş vb. risklere bağlı olarak karşılaşılan fiziksel kırılganlık durumları ise tehlikeye maruz kalma altında ele alınmaktadır. Sosyo-ekonomik zarar görebilirlik boyutu bir ülkenin demografisine atıfta bulunurken, zarar görebilir hassas gruplar ise sosyal ve sağlık sistemlerine sınırlı erişimi bulunan sosyal grupları belirtmektedir (Groeve, Poljansek ve Vernaccini, 2014, s. 35).

Sağlıkta acil durum afet risk yönetimi, doğal afetler, bulaşıcı hastalık salgınları, karmaşık acil durumlar, teknoloji arızası veya küresel nüfus hareketi gibi acil durumlar ve afetlerle ilişkili sağlık risklerini

ve savunmasızlığı azaltmayı amaçlar (Chan, Wright ve Parker, 2019, s. 112). Bu sağlık koşulları açısından ele alınan riskler yerinden edilmiş insanların ilgili hizmetlere ulaşımı ve sağlık koşulları açısından zarar görülebilirlik riskini ifade etmektedir. Yoğun göç hareketi dolayısı ile yerinden edilmiş kişilerin salgın vb. durumlar açısından zarar görülebilirlik riski olarak tanımlanabilir. Afetten, savaştan, zulümden ve insan hakları ihlallerinden kaçan insanlar yerinden edilmiş insanlar ile ilgili riski oluşturmaktadır. Sağlık açısından ihtiyaç duydukları bakıma erişmelerini engelleyen farklı engeller olmasına rağmen öncelikle dil engeli gelmektedir. Bu noktada sağlık hizmetine yeterli erişim sağlanamaması, salgın hastalıklar başta olmak üzere çeşitli riskleri barındırmaktadır (Edinburgh, 2022, s. 425).

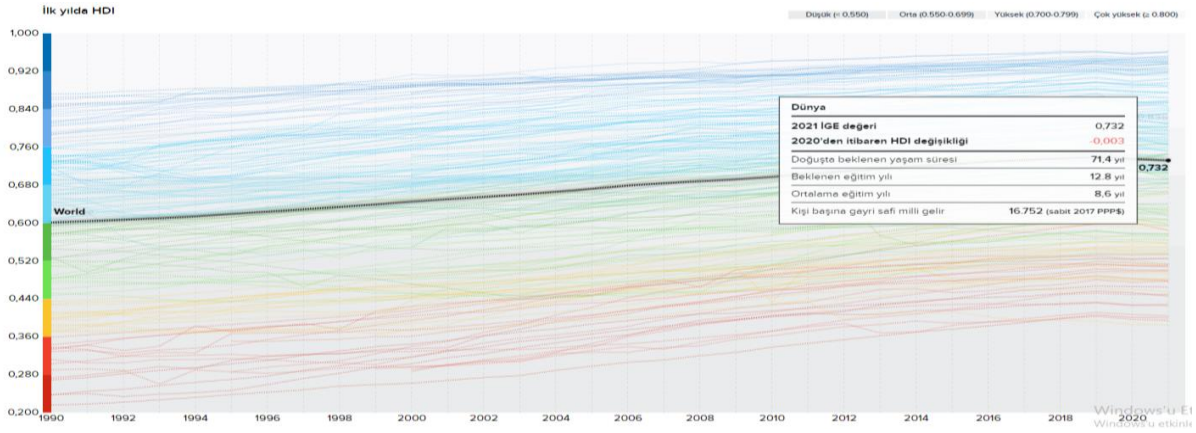
Başta çıkma kapasitesi eksikliği boyutu, bir ülkenin resmi kurumlarının afet yönetim bilgi merkezini kurma ve kullanım becerisi ve afet riskinin azaltılmasına katkıda bulunan tüm mevcut altyapı kapasitesinin afetlerle başa çıkabilme yeteneğini ölçer. Kurumsal olarak ve altyapı bakımından iki kategoride ele alınmaktadır. Kategoriler arasındaki fark, odaklandıkları afet yönetimi döngüsünün aşamalarından kaynaklanmaktadır. Kurumsal kategori, çoğunlukla azaltma ve hazırlık/erken uyarı aşamasını ele alan afet risk yönetimi ve bilgi merkezlerinin varlığını kapsarken, altyapı kategorisi ise acil müdahale ve iyileştirme kapasitesini ölçer (Groeve vd., 2014, s. 40). Risk endeksi genel olarak ülkelerde risk yönetiminin varlığına odaklanmakta ve bu kapsamda yetersiz kalınabilecek durumları ve konuları belirlediği görülmektedir.

İnsani Gelişim Endeksi

İnsani Gelişim Endeksi (İGE/HDI), bir ülkenin kalkınmasını değerlendirmek için tek başına ekonomik büyümenin değil, insanların ve onların yeteneklerinin nihai kriter olması gerektiğini vurgulamak için oluşturulmuştur. İnsani Gelişim Endeksi (İGE), insani gelişimin temel boyutlarındaki uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgili olmak ve iyi bir yaşam standardına sahip olmak ölçüt alınarak, ortalama başarının özet bir ölçüsü olarak gösterilmektedir. İGE, üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır. *Sağlık boyutu* doğumda beklenen yaşam süresi ile *eğitim boyutu* ise 25 yaş ve üzeri yetişkinler için okullaşma süreleri ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen okullaşma süreleri ile ölçülür. *Yaşam standardı boyutu*, kişi başına gayri safi milli gelir ile ölçülmektedir. İGE, insani gelişimin gerektirdiği şeylerin yalnızca bir kısmını basitleştirir ve gösterir. Eşitsizlikler, yoksulluk, insan güvenliği, yetkilendirme vb. konuları yansıtmamaktadır. İlgili durumlar, İnsani Gelişim Raporu Ofisi İGRO, insani gelişim, eşitsizlik, cinsiyet eşitsizliği ve yoksulluk gibi bazı temel konularda daha geniş bir temsili başka bileşik endeksler kullanarak dikkate almaktadır. Bir ülkenin insani gelişim düzeyinin daha kapsamlı bir resmi, HDR (Human Development Reports) istatistiklerinin verilerinin detaylı olarak incelenmesi ile yorumlanabilir (United Nations Development Programme, 2022).

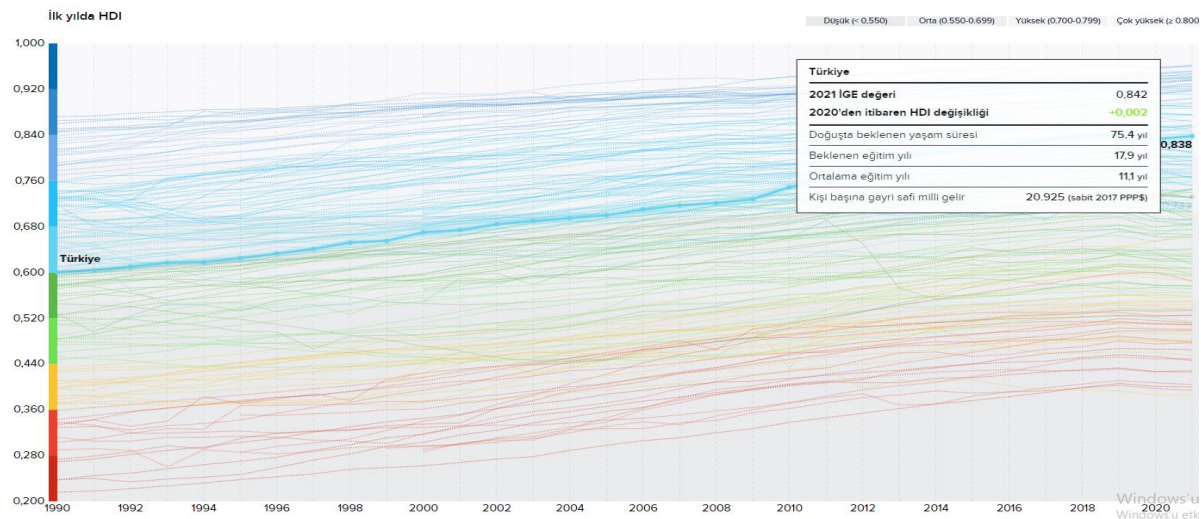
Şekil 3: HDI (Human Development Index) (İGE) Dünya ortalaması

Kaynak: United Nations Development Programme, 2022

Şekil 3'te görüldüğü üzere Dünyada 2021 HDI değeri 0,732 olarak verilmiştir. Dünya genelinde doğuşta beklenen yaşam süresi 71,4 yıl, beklenen eğitim yılı 12,8 yıl, ortalama eğitim yılı 8,6 yıl ve kişi başına gayri safi milli gelir 16,752\$ olarak gösterilmiştir.

Şekil 4: HDI/İGE Türkiye ortalaması

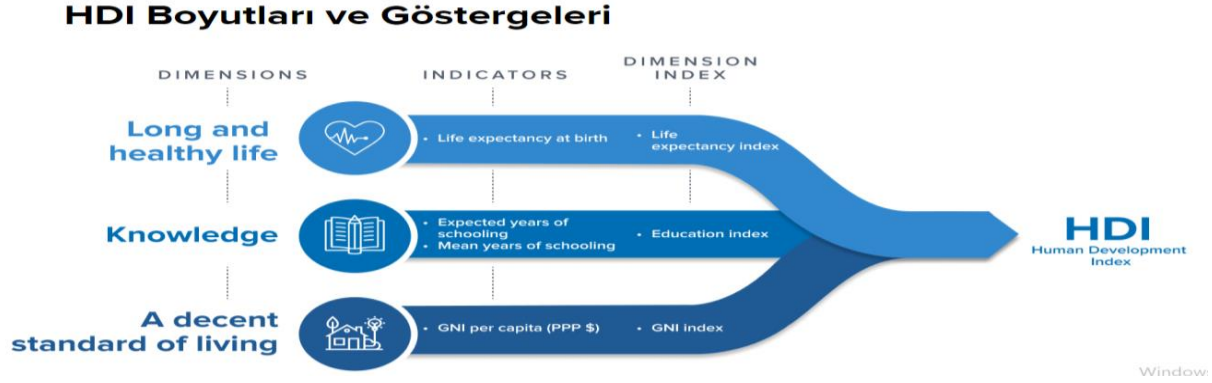
Kaynak: United Nations Development Programme, 2022

Şekil 4'te görüldüğü üzere Türkiye 2021 HDI değeri 0,842 olarak verilmiştir. Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süresi 75,4 yıl, beklenen eğitim yılı 17,9 yıl, ortalama eğitim yılı 11,1 yıl ve kişi başına gayri safi milli gelir 20,925\$ olarak gösterilmiştir.

Şekil 3 ve Şekil 4 karşılaştırıldığında 2020 HDI değerinde Dünya’da ve Türkiye’de genel bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Dünya genelinde 0,003 ve Türkiye’de ise 0,002’lik eksi yönde bir değişim kaydedilmiştir. Bu ekonomik durumdaki düşüşün nedenleri arasında, dünya genelinde tedarik süreçlerinin olumsuz etkilenmesine neden olan Covid 19 salgını gösterilebilir.

Şekil 5: HDI/İGE boyutları ve göstergeleri

Kaynak: United Nations Development Programme, 2022

Şekil 5’te görüldüğü üzere insani gelişim endeksinin (HDI/İGE) yaşam süresi ve sağlık (doğuşta beklenen yaşam süresi), eğitim (beklenen eğitim yılı, ortalama eğitim yılı) ve yaşam standardı (kişi başına GSMH) olmak üzere 3 ana boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bu üç boyut altında bulunan veriler insani gelişim indeksini ve sıralamasını belirlemektedir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmada inform risk endeksinde ve OECD insani gelişim endeksinde bulunan 191 ülkeden verileri eksik olanlar çıkarıldıktan sonra kalan 173 ülkeye ait veri setlerinden yararlanılmıştır. Inform risk endeksinde ilişkin ülkelerin risk sınıfları, tehlike ve maruz kalma, doğal riskler, insan kaynaklı riskler, zarar görebilir grupların altında bulunan yerinden edilmiş insanlara ait ve yerinden edilmiş insanların sağlık koşulları ve eşitsizliklere ait risk verileri kullanılmıştır. OECD’den alınan İnsani gelişim endeksinde ilişkin verilerden ülkelerin tanımlanmış gelişmişlik düzeyleri, doğuştan beklenen yaşam süresi, ortalama eğitim yılı, kişi başı gayri safi milli gelir, HDI sıralamasına ilişkin verilerden yararlanılmıştır. Araştırma da sadece ikincil verilerden yararlanılmış olması ve Inform risk endeksinde mevcut olup ilgili değerleri OECD verilerinde eksik olan 18 ülke analize dahil edilememiştir. Bu durum araştırmanın sınırlılıkları kapsamında değerlendirilmektedir.

Araştırmada incelenen konuya ilişkin hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H₁: Ülkelerin risk sınıflarına göre gelişmişlik düzeyi farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₂: Ülkelerin risk sınıflarına göre insani gelişim endeksi (İGE) farklılık göstermektedir. (Red)

H₃: Ülkelerin risk sınıflarına göre doğuştan beklenen yaşam süresi farklılık göstermektedir. (Red)

H₄: Ülkelerin risk sınıflarına göre ortalama eğitim yılı farklılık göstermektedir. (Red)

H₅: Ülkelerin risk sınıflarına göre kişi başı gayri safi milli gelir (GSMH) farklılık göstermektedir. (Red)

H₆: Ülkelerin risk sınıflarına göre HDI sıralaması farklılık göstermektedir. (Red)

H₈: Ülkelerin gelişmişliklerine göre tehlike ve maruz kalma riski farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₉: Ülkelerin gelişmişliklerine göre doğa kaynaklı riskler farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₁₀: Ülkelerin gelişmişliklerine göre insan kaynaklı riskler farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₁₀: Ülkelerin gelişmişliklerine göre yerinden edilmiş insan kaynaklı risk farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₁₁: Ülkelerin gelişmişliklerine göre sağlık koşulları farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₁₂: Ülkelerin gelişmişliklerine göre eşitsizlik durumu farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₁₃: Ülkelerin gelişmişliklerine başa çıkma kapasite eksiklikleri farklılık göstermektedir. (Kabul)

H₁₄: Ülkelerin risk sınıfı gelişmişlik düzeyini etkilemektedir. (Kabul)

Tablo 1’de çalışmada geçen ülkeler ve HDI (insani gelişme endeksi) değerine göre gelişmişlik düzeylerine yer verilmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere HDI değerine göre düşük insani gelişim düzeyinde 30 ülke, orta insani gelişim düzeyinde 41 ülke, yüksek insani gelişim düzeyinde 42 ülke ve çok yüksek insani gelişim düzeyinde 60 ülke sınıflandırılmıştır. Tablo 2’de çalışmada geçen ülkeler ve İnform risk endeksine göre risk sınıflarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Ülkelerin HDI değerine göre tanımlanmış gelişmişlik düzeyleri

Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	
Afganistan	Angola	Komorlar	Arnavutluk	Küba	Almanya	Katar
Benin	Bangladeş	Kongo	Azerbaycan	Libya	Amerika Birleşik Devletleri	Kazakistan
Burkina Faso	Belize	Lao PDR	Aziz Lucia	Lübnan	Arjantin	Kıbrıs
Burundi	Bolivya	Mikronezya	Barbados	Maldivler	Avustralya	Kore Cumhuriyeti
Cibuti	Botsvana	Moritanya	Bosna Hersek	Meksika	Avusturya	Kosta Rika
Çad	Butan	Myanmar	Brezilya	Mısır	Bahamalar	Letonya
Etiyopya	Cabo Verde	Namibya	Bulgaristan	Moğolistan	Bahreyn	Litvanya
Gambiya	Doğu Timor	Nepal	Cezayir	Moldova Cumhuriyeti	Belarus	Lüksemburg
Gine	El Salvador	Nikaragua	Çin	Özbekistan	Belçika	Macaristan
Gine-Bissau	Esvatini	Papua Yeni Gine	Dominik Cumhuriyeti	Paraguay	Birleşik Arap Emirlikleri	Malezya
Güney Sudan	Fildişi Sahili	Sao Tome ve Principe	Ekvador	Peru	Birleşik Krallık	Malta
Haiti	Filipinler	Solomon Adaları	Endonezya	Samoa	Brunei Sultanlığı	Mauritius
Kongo DR	Gana	Suriye	Ermenistan	Sejšeller	Çek Cumhuriyeti	Norveç
Lesoto	Guatemala	Tacikistan	Fiji	Surinam	Danimarka	Panama
Liberya	Hindistan	Togo	Filistin	Tonga	Estonya	Polonya
Madagaskar	Honduras	Tuvalu	Gabon	Tunus	Finlandiya	Portekiz
Malawi	Irak	Vanuatu	Guyana	Türkmenistan	Fransa	Romanya
Mali	Kamboçya	Venezuela	Güney Afrika	Ukrayna	Gürcistan	Rusya Federasyonu
Mozambik	Kamerun	Zambiya	İran	Ürdün	Hırvatistan	Sırbistan
Nijer	Kenya	Zimbabve	Jamaika	Vietnam	Hollanda	Singapur
Nijerya	Kırgızistan		Kolombiya		İrlanda	Slovakya
Orta Afrika Cumhuriyeti			Kuzey Makedonya		İspanya	Slovenya
Pakistan					İsrail	Suudi Arabistan
Ruanda					İsveç	Şili
Senegal					İsviçre	Tayland
Sierra Leone					İtalya	Trinidad ve Tobago
Sudan					İzlanda	Türkiye
Tanzanya					Japonya	Umman
Uganda					Kanada	Uruguay
Yemen					Karadağ	Yunanistan

Tablo 2: Ülkelerin risk grupları

Çok Düşük Riskli	Düşük Riskli		Orta Riskli		Yüksek Riskli		Çok Yüksek Riskli
Avusturya	Almanya	Kıbrıs	Angola	Lao PDR	Azerbaycan	Kongo	Afganistan
Bahreyn	Amerika Birleşik Devletleri	Kosta Rika	Belize	Lesoto	Bangladeş	Liberya	Çad
Belçika	Arjantin	Kuzey Makedonya	Benin	Malawi	Burkina Faso	Libya	Etiyopya
Birleşik Arap Emirlikleri	Arnavutluk	Küba	Bolivya	Meksika	Burundi	Lübnan	Güney Sudan
Brunei Sultanlığı	Avustralya	Macaristan	Bosna Hersek	Mısır	Cibuti	Madagaskar	Irak
Çek Cumhuriyeti	Aziz Lucia	Maldivler	Brezilya	Mikronezya	Ermenistan	Moritanya	Kongo DR
Danimarka	Bahamalar	Malezya	Cezayir	Moldova Cumhuriyeti	Fildişi Sahili	Myanmar	Mali
Estonya	Barbados	Mauritius	Çin	Namibya	Filipinler	Pakistan	Mozambik
Finlandiya	Belarus	Moğolistan	Doğu Timor	Nepal	Gine	Papua Yeni Gine	Nijer
Hollanda	Birleşik Krallık	Özbekistan	Dominik Cumhuriyeti	Nikaragua	Guatemala	Sierra Leone	Nijerya
İrlanda	Botsvana	Paraguay	Ekvador	Panama	Güney Afrika	Sudan	Orta Afrika Cumhuriyeti
İsveç	Bulgaristan	Polonya	El Salvador	Peru	Haiti	Tanzanya	Suriye
İsviçre	Butan	Romanya	Endonezya	Ruanda	Hindistan	Türkiye	Yemen
İzlanda	Cabo Verde	Samoa	Esvatini	Rusya Federasyonu	Honduras	Uganda	
Katar	Fiji	Sao Tome ve Principe	Filistin	Senegal	Kamerun	Ukrayna	
Kazakistan	Fransa	Sırbistan	Gabon	Solomon Adaları	Kenya	Zimbabve	
Kore Cumhuriyeti	Hırvatistan	Slovakya	Gambiya	Şili	Kolombiya		
Letonya	İspanya	Surinam	Gana	Tacikistan			
Litvanya	İsrail	Suudi Arabistan	Gine-Bissau	Tayland			
Lüksemburg	İtalya	Trinidad ve Tobago	Guyana	Togo			
Malta	Jamaika	Tunus	Gürcistan	Tonga			
Norveç	Japonya	Türkmenistan	İran	Tuvalu			
Portekiz	Kanada	Umman	Kamboçya	Ürdün			
Seyşeller	Karadağ	Yunanistan	Kırgızistan	Vanuatu			
Singapur			Komorlar	Venezuela			
Slovenya				Vietnam			
Uruguay				Zambiya			

Tablo 2’de görüldüğü üzere çok düşük riskli grupta 27 ülke, düşük riskli grupta 48 ülke, orta riskli grupta 52 ülke, yüksek riskli grupta 33 ve çok yüksek riskli grupta 13 ülke sınıflandırılmıştır.

Araştırma Verilerinin Çözümlemesi

Araştırmada ülkelerin risk sınıflarına göre insani gelişim düzeylerine ilişkin matris tablosu verilmiştir.

Tablo 3: Risk sınıfı / gelişmişlik düzeyi ilişkisi

Risk Sınıfı	Gelişmişlik Düzeyi			
	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi
Çok Düşük Riskli	0	0	1	26
Düşük Riskli	0	4	16	28
Orta Riskli	7	22	18	5
Yüksek Riskli	12	13	7	1
Çok Yüksek Riskli	11	2	0	0

Tablo 3’te görüldüğü üzere çok yüksek insani gelişmişlik düzeyinde yüksek riskli grupta 1, orta riskli grupta 5, düşük riskli grupta 28, çok düşük riskli grupta ise 26 ülke bulunmaktadır. Bu durumda ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre risk düzeyleri incelendiğinde ülkelerin coğrafi konumları ve komşu ülkeler gibi durumların da etkili olduğu ve göz önünde bulundurulması gerektiği söylenilebilir.

Verilerin normallik testleri incelendiğinde risk sınıfına göre, insani gelişme düzeyi, doğuştan beklenen yaşam süresi normal dağılım gösterirken ($p>0,05$), gelişmişlik düzeyi, ortalama eğitim yılı, kişi başına gayrisafi milli gelir (GSMH) ve HDI sıralamasının normal dağılım göstermediği ($p<0,005$) görülmüştür. Gelişmişlik düzeyi başa çıkma kapasitesi eksikliğine göre incelendiğinde normal dağılım gösterirken ($p>0,05$), sağlık koşulları, yerinden edilmiş insanlar, tehlike ve maruz kalma, doğal riskler, insan kaynaklı riskler ve eşitsizlik değişkenlerine göre normal dağılım göstermediği ($p<0,005$) görülmüştür. Normal dağılım göstermeyen veriler Kruskal Wallis H testi ile incelenirken, normal dağılım gösteren ve normal dağılım gösteren verilerin ANOVA testi ile incelenmiştir.

Tablo 4: Risk sınıfına göre Kuruskall Wallis Test sonuçları

	Gelişmişlik Düzeyi	Ortalama Eğitim Yılı	Kişi Başına Gayrisafi Milli Gelir (GSMH)	HDI Sıralaması
Chi-Square	106,658	1,200	2,530	1,703
df	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,000	,878	,639	,790

a. Kruskal Wallis Testi

b. Gruplama Değişkeni: Risk Sınıfı

Tablo 4’de görüldüğü üzere risk sınıfına göre gelişmişlik düzeyleri arasında $p < 0,005$ olduğundan dolayı anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Farklılığın hangi risk sınıfları arasından kaynaklandığını bulmak için varyansların homojenliği incelenmiş Post Hoc testlerden Tamhane’s T2 testi uygulanmıştır.

Tablo 5: Risk sınıfına göre ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ilişkin farklılıklar

(I) Risk Sınıfı		Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Sig.
Çok Düşük Riskli	Düşük Riskli	,463*	,101	,000
	Orta Riskli	1,559*	,123	0,000
	Yüksek Riskli	2,054*	,151	,000
	Çok Yüksek Riskli	2,809*	,111	,000
Düşük Riskli	Çok Düşük Riskli	-,463*	,101	,000
	Orta Riskli	1,096*	,150	,000
	Yüksek Riskli	1,591*	,174	,000
	Çok Yüksek Riskli	2,346*	,140	0,000
Orta Riskli	Çok Düşük Riskli	-1,559*	,123	0,000
	Düşük Riskli	-1,096*	,150	,000
	Yüksek Riskli	,495	,188	,100
	Çok Yüksek Riskli	1,250*	,157	,000
Yüksek Riskli	Çok Düşük Riskli	-2,054*	,151	,000
	Düşük Riskli	-1,591*	,174	,000
	Orta Riskli	-,495	,188	,100
	Çok Yüksek Riskli	,755*	,180	,001
Çok Yüksek Riskli	Çok Düşük Riskli	-2,809*	,111	,000
	Düşük Riskli	-2,346*	,140	0,000
	Orta Riskli	-1,250*	,157	,000
	Yüksek Riskli	-,755*	,180	,001

Tablo 5’te görüldüğü üzere çok düşük riskli grupların düşük riskli gruplara göre gelişim düzeyi daha yüksektir. Orta riskli grup ile yüksek riskli grup arasında gelişim düzeylerine göre anlamlı bir fark bulunamamış olmasına rağmen, diğer gruplar arasında gelişim düzeyine göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Risk grubuna göre gelişim düzeyleri yüksekten düşüğe göre aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Çok düşük riskli grup>düşük riskli grup>orta riskli grup>yüksek riskli grup>çok yüksek riskli grup

Risk sınıfına göre İnsani gelişme endeksi (İGE) ve doğuştan beklenen yaşam süresine ANOVA testi ile bakılmış ancak her ikisinde de $p>0,05$ olduğundan dolayı gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Toplumlar farklı riskler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Gelişmişlik düzeylerine göre risk sınıfları da farklılık göstermektedir. Bu nokta da küresel risk kavramından bahsedilebilir. Küresel risk, dünyada meydana gelen risk ve zararlardan herkesin etkilenmesine ilişkindir. Küresel ısınma, nükleer tehditler küresel risklere örnek verilebilir. Kirli sanayiler gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere doğru el değiştirmektedir. Gelişmiş ülkeler yazılım ve bilgi teknolojileri gibi temiz, stratejik önemi olan ve daha fazla karlı olarak gösterilen yüksek teknolojilere yönelmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler ise gelişimlerini tamamlamak için sanayileşmeyi daha yüksek oranda barındırmakta ve çevre kirliliği olarak toplum sağlığını tehdit eden bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin bir nevi riski aktaran toplumlar olarak görülmesi ve gelişim düzeyi düşük ve gelişmekte olan ülkelerin ise risk toplumu olarak adlandırılmasının altında ilgili nedenlerin yattığı da söylenilebilir (Sungur, 2004, s. 215).

Tablo 6: Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre Kruskal Wallis Test sonuçları

	Tehlike ve Maruz Kalma	Doğal	İnsan	Yerinden Edilmiş İnsanlar	Sağlık Koşulları	Eşitsizlik	Başa Çıkma Kapasitesi Eksikliği
Chi-Square	43,232	21,313	51,672	12,039	109,590	86,746	119,750
df	3	3	3	3	3	3	4
Asymp. Sig.	,000	,000	,000	,007	,000	,000	,000

a. Kruskal Wallis Testi

b. Gruplama Değişkeni: Gelişmişlik Düzeyi

Tablo 6’da görüldüğü üzere ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre tehlike ve maruz kalma, doğal, insan, yerinden edilmiş insanlar, sağlık koşulları, eşitsizlik ile başa çıkma kapasitesi eksiklikleri açısından gruplar arasında $p<0,005$ olduğunda dolayı anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Farklılığın hangi gelişmişlik

düzeylerinden kaynaklandığını bulmak için varyansların homojen dağılmayan tehlike ve maruz kalma, doğal, insan, yerinden edilmiş insanlar, sağlık koşulları verileri için Post Hoc testlerden Tamhane's T2 testi ve varyansların homojenliği koşulunu sağlayan eşitsizlik ve başa çıkma kapasitesi eksikliği verileri içinde Post Hoc testlerden olan Tukey testi uygulanmıştır.

Tablo 7: Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre tehlike ve maruz kalma, doğal, insan, yerinden edilmiş insanlar, sağlık koşullarına ilişkin farklılıkların testi

Gelişmişlik Düzeyi		Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Sig.	
Tehlike ve Maruz Kalma	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	,999	,495	,256
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,067	,506	,211
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,857*	,441	,000
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-,999	,495	,256
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	,068	,450	1,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,857*	,377	,000
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-1,067	,506	,211
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-,068	,450	1,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,790*	,390	,000
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-2,857*	,441	,000
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-1,857*	,377	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-1,790*	,390	,000
Doğal	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-,581	,346	,459
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-,286	,323	,943
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	,967*	,319	,020
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	,581	,346	,459
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	,296	,353	,955
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,548*	,349	,000
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	,286	,323	,943
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-,296	,353	,955

		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,252*	,327	,001
		Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-,967*	,319	,020
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-1,548*	,349	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-1,252*	,327	,001
İnsan	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	2,294*	,748	,020
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,311*	,788	,028
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	4,443*	,662	,000
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-2,294*	,748	,020
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	,017	,655	1,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,149*	,498	,000
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-2,311*	,788	,028
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-,017	,655	1,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,132*	,556	,002
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-4,443*	,662	,000
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-2,149*	,498	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-2,132*	,556	,002
Yerinden Edilmiş İnsanlar	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	2,569*	,735	,005
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,106	,797	,059
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,765*	,643	,048
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-2,569*	,735	,005
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-,463	,766	,991
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-,804	,604	,711
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-2,106	,797	,059
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	,463	,766	,991
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-,341	,679	,997
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-1,765*	,643	,048
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	,804	,604	,711

Sağlık Koşulları	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	,341	,679	,997
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	1,164	,471	,093
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	3,229*	,432	,000
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	4,087*	,357	,000
		Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-1,164	,471	,093
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,065*	,394	,000
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,922*	,311	,000
		Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-3,229*	,432	,000
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-2,065*	,394	,000
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	,858*	,248	,007
		Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-4,087*	,357	,000
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-2,922*	,311	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-,858*	,248	,007

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’de görüldüğü üzere Düşük insani gelişim düzeyindeki ülkeler tehlike ve maruz kalma açısından çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha risklidirler. Orta insani gelişim düzeyindeki ülkeler tehlike ve maruz kalma açısından çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha risklidirler. Yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler tehlike ve maruz kalma açısından çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha risklidirler. Ancak düşük insani gelişim düzeyi ile orta ve yüksek insani gelişim düzeyi arasındaki ülkeler arasında tehlike ve maruz kalma açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Orta insani gelişim düzeyindeki ülkeler doğal afetler açısından çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha risklidirler. Çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler doğal afetler açısından düşük, orta ve yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere daha az risklidirler. Çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler insan kaynaklı afetler açısından düşük, orta ve yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha az risklidirler. Düşük insani gelişim düzeyindeki ülkeler yerinden edilmiş insanlar kaynaklı risk açısından orta, yüksek ve çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere daha çok risklidirler. Çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler sağlık koşulları kaynaklı riskler açısından düşük, orta ve yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere daha az risklidirler. Yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler sağlık koşulları kaynaklı riskler açısından düşük ve orta insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha az risklidirler. Orta insani gelişim düzeyindeki ülkeler sağlık koşulları

kaynaklı riskler açısından düşük insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre daha az risklidirler. Bu durumda sağlık koşulları kaynaklı risk açısından ülkelerin gelişmişlik kategorisine göre aşağıdaki sıralama yapılabilir:

Düşük insani gelişim düzeyi>Orta insani gelişim düzeyi>Yüksek insani gelişim düzeyi>Çok yüksek insani gelişim düzeyi

Tablo 8: Ülkelerin gelişmişliklerine göre eşitsizlik ve başa çıkma kapasitesi eksikliklerine ilişkin farklılıkların testi

Gelişmişlik Düzeyi		Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	Sig.	
Eşitsizlik	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	,339	,339	,751
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,577*	,338	,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	3,407*	,316	,000
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-,339	,339	,751
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,238*	,310	,001
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	3,068*	,286	,000
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-1,577*	,338	,000
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-1,238*	,310	,001
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,830*	,284	,000
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-3,407*	,316	,000
		Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-3,068*	,286	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-1,830*	,284	,000
Başa Çıkma Kapasitesi Eksikliği	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	1,333*	,214	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	2,679*	,213	,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	4,530*	,199	,000
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-1,333*	,214	,000
		Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,346*	,196	,000
		Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	3,197*	,181	,000
Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-2,679*	,213	,000	

	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-1,346*	,196	,000
	Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	1,851*	,179	,000
Çok Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	Düşük İnsani Gelişim Düzeyi	-4,530*	,199	,000
	Orta İnsani Gelişim Düzeyi	-3,197*	,181	,000
	Yüksek İnsani Gelişim Düzeyi	-1,851*	,179	,000

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8’de görüldüğü üzere çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler eşitsizlik açısından incelendiğinde düşük, orta ve yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre insanlarına daha eşit koşullar sunmaktadır. Yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkeler eşitsizlik açısından incelendiğinde düşük ve orta insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre insanlarına daha eşit koşullar sunmaktadır. Orta insani gelişim düzeyindeki ülkeler eşitsizlik açısından incelendiğinde yüksek ve çok yüksek insani gelişim düzeyindeki ülkelere göre eşitsizlik düzeyi daha yüksek çıkmaktadır. Ancak orta insani gelişim düzeyi ile düşük insani gelişim düzeyi arasında eşitsizlik açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu durumda eşitsizlik açısından ülkelerin gelişmişlik kategorisine göre aşağıdaki sıralama yapılabilir: Düşük insani gelişmişlik düzeyi= Orta insani gelişmişlik düzeyi>Yüksek insani gelişmişlik düzeyi>Çok yüksek insani gelişmişlik düzeyi

Ülkelerin insani gelişim düzeyi arttıkça başa çıkma kapasitesi eksikliğinin de azaldığı görülmektedir. Bu nokta da insani gelişim düzeyi yükseldikçe ülkelerin yönetimsel açıdan eksikliklerinin tespit edildiği, risk yönetimi konusunda proaktif bir bakış açısı geliştirdikleri söylenilebilir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça yönetimsel açıdan risk oluşturan faktörlerin kontrol edilebilirlik derecesinin de arttığı söylenilebilir.

Tablo 9: Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin risk sınıflarına etkisine ilişkin regresyon sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Tahmin Hatası
		B	Std. Hata							
1	(Sabit)	5,783	,199		29,026	,000				
	Gelişmişlik Düzeyi	-,806	,051	-,772	-15,858	,000	,772 ^a	,595	,593	,738

a. Bağımlı Değişken: Risk Sınıfı

Tablo 9’da görüldüğü üzere $p < 0,005$ olduğunda dolaylı model anlamlıdır. Gelişmişlik düzeyleri ülkelerin buldukları risk sınıfının %59,5’ini açıklamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki %1’lik bir artış ülkelerin risk sınıfını %80,6 oranında azaltacaktır.

Bu durumda ülkelerin risk sınıflarında aşağılarda yer almaları riski yönetiminde kullandıkları stratejilerin etkili olduğunu göstermektedir. Ülkelerin gelişimleri için öncelik risk yönetimi doğrultusunda etkili kararlara öncelik vermeleri gerekmektedir. Afet yönetiminin etkili bir şekilde yönetilebilmesi öncelikle birey düzeyinde farkındalığın artırılması ile başlamaktadır. Bireyin eğitilmesi, kurum ve kuruluşların farkındalıklarının artırılması, ülkelerin afet yönetiminde etkili bir yönetim tarzı sergilemesini sağlayacaktır. Bu noktada yüksek gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin kontrol edilemeyen doğal afetler konusunda da risk düzeyinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum aslında ülkelerin gelişmişlik seviyelerinde bir döngü olarak görülebilir. Riski iyi yöneten kurumlar, ülkeler, karşılaşılabilecekleri çeşitli krizleri önceden görüp tehlikelere karşı önlem almaktadır. Bu durum da sermayelerini krizlerin giderilmesini kullanmak, afetler kaynaklı oluşan zararların kapatılması yerine toplumun, sanayi kuruluşlarının ve genel olarak ülkenin gelişmesi yönünde kullanabilmektedirler. Bu durumda ülkelerin gelişmişliklerini arttırıcı bir etki yapmaktadır. Aslında afetler için etkili bir risk yönetimi bulunmazsa, afetlerden kaynaklı zararlar ülkelerin kaynaklarının bir kısmının bu zararların kapatılmasına aktarılmasına neden olacaktır. Bu durumda da gelişmişlik düzeyi olarak geride kalacakları bir kısır döngü içine girecekleri söylenilebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Küresel anlamda meydana gelen tüm gelişmeler ülkelerin, ekonomilerin, bilginin birbirine bağlı olduğu günümüzde domino taşı etkisi göstermektedir. Ülke sınırlarını aşan küresel ekonomik gelişmeler, afete maruz kalan yerlerde devam ederek artan nüfus ve ekonomik faktörler tarafından yönlendirilen toprak ve su kaynakları üzerinde oluşan baskı, kötü planlanmış kentsel alanlar ve zayıf yönetim biçimleri, giderek artan eşitsiz gelir dağılımı ve ekonomik fırsatlardaki eşitsizlikler, ekosistemin bozulması ve iklim değişiklikleri afet riskini küresel anlamda arttıran temel faktörler arasında sayılabilir (Lavell & Maskrey, 2014, s. 270). Bu sayılan nedenlerin tamamı, ulusların şimdiye kadar başa çıkmakta başarısız oldukları afet risk seviyelerini arttırabilecek olaylar arasında yer almaktadırlar. Bu noktada gelecekte öngörülen risk faktörleri ile birlikte ülkelerin şimdiden önlem alması ve etkin bir risk yönetim planlaması yaparak başa çıkma kapasitesini arttırıcı tedbirleri uygulamaya geçirmesi gerektiği söylenilebilir. Kasdan (2021), afet risk yönetimi politikalarından sorumlu kurumların, kısa vadeli bakış açısı yerine uzun vadeli bakış açısı ile yaklaştıkları takdirde risk yönetiminin başarılı bir şekilde yönetilebileceğini belirtmiştir (Kasdan, 2022, s. 349). Afetlerde oluşan doğrudan ya da dolaylı olarak tanımlanan olumsuz etkilerin giderilebilmesi, ya da

özellikle insan kaynaklı afetlerin oluşmadan önlenilecek şekilde önlemler geliştirilmesi, etkin bir risk yönetim sisteminin kurulması ile mümkün olabilir. Toplumsal yaşantıda kesintiye sebep olan afetlere karşı en etkili olarak tanımlanan sistem, olağan yaşantıya dönüşü en hızlı sağlayan yöntemlerdir. Bu durumda entegre afet yönetim sistemi ön plana çıkmaktadır. Bütün sivil ve kamu kurumlarının koordineli ve birlikte çalışmasına dayanmaktadır (Leblebici, 2014, s. 474).

Araştırmada ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça risk düzeylerinin düştüğü belirlenmiştir. Bu kapsamda gelişmişlik düzeyi arttıkça ülkelerin artan bütçelerini afet risklerinin olası zararlarını önlemek amacıyla risk yönetimi kapsamında kullandıkları ve afetler karşısında başa çıkma kapasite eksikliklerini kapatma yönünde yatırımlarına yön verdikleri söylenebilir. Her bir afet zararların telafisi bakımından ülkelerin gelişmişlik kaydetmesini engelleyen bir etki düzeyine sahip olmaktadır. Bu durumda ülkelerin afet risk yönetim süreçlerini yapılan yatırımları öncelikli hale getirmesi aslında gelişmişlik düzeylerin de doğrudan artırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonucunda gelişmişlik düzeylerinin ülkelerin buldukları risk sınıfının %59,5'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki %1'lik bir artış ülkelerin risk sınıfını %80,6 oranında azaltacaktır. Aynı şekilde risk sınıflarında risk düzeylerini düşürebilmeleri gelişmişlik düzeylerinden doğrudan gözle görülebilir bir etkiye sahip olacağı belirtilebilir. Bu kapsamda ülkelerin öncelikle başa çıkma kapasite eksiklerinin neler olduğu ve önceliklerinin sıralaması yapılarak başa çıkma kapasite eksikliğinin gerek afet öncesini hazırlık ve erken uyarı sistemleri açısından risk yönetim yapılarının oluşturulmasına öncelik tanınması gerekmektedir. Aynı şekilde başa çıkma kapasite eksikliğinde temel konu olan altyapı yetersizliklerinin belirlenip öncelikli iyileştirme konuları arasına alınması gerektiği söylenilebilir. Ayrıca zarar görebilirlik açısından ülkedeki zarar görebilir grupların tek tek tanımlanması ve yapılacak risk yönetim planları çerçevesinde ilgili konudaki kırılganlıkların belirlenmesi ve gerekli tedbirlere öncelik verilmesi etkili bir risk yönetim süreci için gerekli bir eylem planlaması olarak belirtilebilir. Bu nokta da gelişmişlik düzeyi ülkelerin risk sınıfını doğrudan etkilediğinden yola çıkılarak, bu yüksek gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkelerin sadece risk yönetimi açısından değil, aynı zamandan sosyal, ekonomik, eğitim odağı, üretim odağı, insan sağlığı ve alt yapı hizmetleri, teknoloji konusunda yaptıkları araştırmalar, farklı coğrafi bölgelerdeki ülkelerle yaptıkları iş birlikleri ve ortak çalışmalar konusundaki gelişmelerin takip edilemesi ve diğer gruptaki ülkeler açısından örnek alınarak kültürül uyum doğrultusunda benimsenmesinin yol gösterici olacağı söylenilebilir ve gelecekte yapılacak çalışmaların risk yönetimi konusunu odak noktasına alarak şekillenmesi, sonuç odaklı ve gelişim konusunda yön verici çalışmaların ortaya çıkmasına ve katma değer yaratmasına yardımcı olabileceği söylenilebilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aldunce , P., Beilin, R., Howden, M., & Handmer, J. (2015). Resilience for disaster risk management in a changing climate: Practitioners' frames and practices. *Global Environmental Change*, 30, 1-11.
- Chan, E. Y., Wright, K., & Parker, M. (2019). Health-emergency disaster risk management and research ethics. *The Lancet*, 393(10167), 112-113.
- Cvetkovic, V. M., Tanasic, J., Ocal, A., Kešetovic, Ž., Nikolic, N., & Dragašević, A. (2021). Capacity development of local self-governments for disaster risk management. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 2-33.
- Çilingir, A., & Güler, İ. Ö. (2020). Afet politikalarında risk unsuru ve afet mevzuatında risk yönetimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 152-165.
- Çolak, S. Ö. (2015). *Risk ve kriz yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Edinburgh, W. P. (2022). Internationally displaced people. *British Dental Journal*, 232(7), 425.
- European Commission. (2022). *DRMKC - INFORM*. 09 30, 2022 tarihinde <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/INFORM-Risk> adresinden erişildi.
- Groeve, T. D., Poljansek, K., & Vernaccini, L. (2014). *Index for risk management - InfoRM*. Italy: European Commission Joint Research Centre Institute for the Protection and the Security of the Citizen.
- Kahraman , C. (2018). Afetlerde risk ve kriz yönetimi temel tanımlamalar. S. Çebi (Ed.), *Afetlerde risk ve kriz yönetimi* (s. 4-22) içinde. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kasdan, D. O. (2022). Governance quality, administrative values and disaster risk management. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 31(4), 349-360.
- Lavell, A., & Maskrey, A. (2014). The Future of disaster risk management. *Environmental Hazards*, 13(4), 267-280.
- Leblebici, Ö. (2014). Afetlerde kamu yönetiminin rolü ve toplum temelli afet yönetimine doğru. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 457-477.
- Maskrey, A. (2011). Revisiting community-based disaster risk management. *Environmental Hazards*, 10, 42-52.
- McGowran, P., & Donovan, A. (2021). Assemblage theory and disaster risk management. *Progress in Human Geography*, 45(6), 1601-1624.

- Mechler, R. (2016). Reviewing estimates of the economic efficiency of disaster risk management: Opportunities and limitations of using risk-based cost–benefit analysis. *Nat Hazards*, 81, 2121–2147.
- Oran, F. Ç. (2021). İnform risk endeksine göre türkiye ve komşularının incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(47), 205-220.
- Rasanen, A., Lein, H., Bird, D., & Setten, G. (2020). Conceptualizing community in disaster risk management. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 45, 1-8.
- Sungur, Z. (2004). Doğal Afet Kaynaklı Risk Olgusunun Petrokimya ve Akrilik Kimya Sanayi Sektörlerinde Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi: Kocaeli ve Yalova Uygulamaları (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şahin, I. F. (2017). Doğal afet risk yönetiminde Dünya. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(628), 71-89.
- United Nations Development Programme. (2022). *Human Development Index (HDI)*. 09 23, 2022 tarihinde <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> adresinden erişildi.
- Yazılıtaş, A. (2015). Türk afet yönetim Sisteminde risk odaklı yönetimin önemi. *Türk İdare Dergisi* (481), 559-577.

PANEL DATA ANALYSIS ON THE CIRCULAR ECONOMY AND ITS DETERMINANTS

Gökçen AYDINBAŞ¹, Zeynep ERDİNÇ²

Abstract

An environmentally sustainable world is created as a result of the circular economy and steps taken toward recycling. In this way, the contribution of the creation of an environmentally friendly (environmentally conscious) society to the economic growth and social development of countries reaches remarkable dimensions. This study aims to determine the factors affecting the cyclical economy and recycling in the period 2010-2019 for 15 EU member states using a panel data analysis method. While the dependent variable used in this study was the circular economy index, the independent variables were the gross domestic product (GDP) per capita, trade openness, human capital, and renewable energy consumption in the study. In the study, it was concluded that there is a statistically significant and positive relationship between the increase in GDP per capita and the circular economy index. In addition, it was found that there is a statistically significant and positive relationship between human capital, renewable energy consumption, trade openness, and the circular economy index.

Keywords: Circular Economy, Economic Growth, Human Capital, Renewable Energy, Panel Data Analysis

JEL Codes: C23, F43, J24, Q42, Q53

DÖNGÜSEL EKONOMİ VE BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

Öz

Çevresel açıdan sürdürülebilir bir dünya, döngüsel ekonomi ve geri dönüşüme yönelik atılan adımlar neticesinde yaratılmaktadır. Bu şekilde çevre dostu (çevre konusunda bilinçli) bir toplumun oluşturulmasının, ülkelerin ekonomik büyümesine ve sosyal gelişimine sunduğu/sunacağı katkılar dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı; 15 AB üyesi ülke için 2010-2019 döneminde döngüsel ekonomi ve geri dönüşüme etki eden faktörlerin panel veri analiz yöntemi kullanılarak belirlenmesidir. Çalışmada bağımlı değişken döngüsel ekonomi endeksi iken, kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH), ticari açıklık oranı, beşeri sermaye endeksi, yenilenebilir enerji tüketimi ise bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, kişi başına GSYH ile döngüsel ekonomi endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca beşeri sermaye endeksi, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticari açıklık oranı ile döngüsel ekonomi endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel Ekonomi, Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye, Yenilenebilir Enerji, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: C23, F43, J24, Q42, Q53

¹ Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gkcaydnbs@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9435-5387>

² Do. Dr., Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., zerdinc@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9599-0630>

INTRODUCTION

Nowadays, in parallel with the increasing population of the world and technological developments, the fact that people act more consumption-oriented also increases waste production. In this way, various wastes such as glass, electronics, paper, and plastic are left in nature, and these wastes threaten biodiversity, harm the ecosystem, increase the carbon footprint, and cause global climate change. To solve these problems, environmental sustainability, a circular economy that respects nature, does not endanger biodiversity and protects the environment, has been developed in the path of sustainable development. This economic model is planned to ensure zero waste output by making products recyclable after they have completed their useful lives. Thus, with the use of recycled material, organic waste was brought to the industry as a new raw material, and a sustainable material was created. The circular economy reduces environmental pollution and reduces the use of resources in economic growth, and creates new employment opportunities. Therefore, with the circular economy model, it becomes possible to leave a livable world for future generations.

The circular economy can be defined a market economy that preserves the added and intrinsic value of physical resources while keeping resources in the economy for as long as possible and valued at end-of-life to minimize raw material consumption, waste and value chain risks (Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu, 2023). The circular economy is characterized by Maintenance (and repair), Reuse/re-transportation, Renewal/Re-manufacturing, Recycling and Gradual Reuse. In the context of the circular economy, generally the fewer stages a material has to go through before it can be reused, the higher the quality of the material it contains. According to Lahti Circular Economy Annual Review (2018), the circular economy is based on the idea of redesigning the economy by transcending the classical build-use-transfer model, with the responsibility of business enterprises to maintain the environmental and sustainable values of society, both shareholders and investors, and society as a whole. According to Korhononn et al. (2018), the circular economy is a sustainable development movement that aims to minimize the linear material and energy flows of social production/consumption systems by applying material cycles, renewable energy and staggered energy flows to the linear economic system.

This study aims to determine the impact of circular economy and recycling on 15 EU member countries (Austria, Denmark, France, Netherlands, Latvia, Lithuania, Spain, Sweden, Italy, Hungary, Norway, Poland, Portugal, Romania, and Slovakia) in the period of 2010-2019 by using panel data analysis method. In the study, while the dependent variable was the circular economy index (private investments in circular economy sectors, occupations, net added value, and patents for recycling), the independent variables were the per capita GDP, trade openness rate, human capital index, and renewable energy consumption. In

this context, the research hypothesis is, “Circular economy index improves economic (GDP per capita, trade openness), social (human capital), and environmental (renewable energy consumption) quality.” structured in the form.

Country data used in the study were taken from World Bank (WB) and Penn World Table, version 10.0 (PWT) and European Statistical Office (EUROSTAT) database. Stata 16 package program was used in the econometric analysis of the study.

In the study, firstly, the theoretical background on the circular economy and recycling within the context of environmental sustainability was created, and the circular economy and recycling approaches in the world and selected EU member countries were discussed. Then, applied literature on the circular economy and recycling is presented. Afterwards, the research method was explained, and the research findings were evaluated. In the conclusion part, a general framework on the subject was established/created/formed, and the findings were interpreted, and political suggestions were made in this direction.

THEORETICAL BACKGROUND

Circular economy and recycling within environmental sustainability

Before the Industrial Revolution, while production was carried out to meet the needs of human beings and for commercial purposes, with the industrial revolution, the environment and natural balance could be deteriorated with the rapidly increasing technology, urbanization, population, and consumer demands well as urban wastes increased significantly. By the end of the 20th century, problems such as infectious diseases, disasters, migrations and poverty, overcrowding of urban populations, and depletion of agricultural areas, fisheries, and forests had become global in size. Especially the COVID-19 pandemic process, which started in China in 2019 and spread all over the world in 2020 and continues to spread globally, has revealed how climate and environmental risks can affect human life and the global dimension of these risks.

While human beings meet their own needs and even more than their needs today, they are destroying the needs of future generations (Hart, 2008, p.164). As a result of these negative effects, the world is facing with many environmental problems, especially the depletion of natural resources and climate change (Standart, 2018). Therefore, the increasing importance of creating environmental awareness requires human beings to take responsibility towards nature, which offers them all kinds of gifts. The environment is a vital function of living things; it is the area where they continue their biological, economic, cultural, and social lives. Sustainability is the principle of consuming the natural environment and natural resources by

protecting the right to use of future generations. In other words, sustainability is defined as the fair distribution of resources over time, both among the present generation and between present and future generations. Environmental sustainability, which is an integral part of sustainable development, is expressed as the existence of human beings and nature in productive harmony, and the creation and maintenance of conditions that enable the environmental, economic, and social needs of future generations to be met (U.S Department of Energy, 2020). In other words, environmental sustainability means meeting the needs of human beings without compromising the health of ecosystems (Morelli, 2011, p.2). Therefore, an environmentally sustainable system can avoid the overexploitation of renewable resources while allowing the consumption of non-renewable resources only to the extent that they are suitable for investment, thereby maintaining a stable resource base.

The concept of the linear economy, which emerged with the industrial revolution, is a process in which the supply of raw material, the production and consumption of the final good, and the waste form after consumption. In short, these processes can be summarized as “buy-build-dispose.” However, at the end of this process, as a result of the rapid depletion of world resources and environmental problems, the phenomenon of a circular economy has emerged. Therefore, as a complement and component of sustainable development, the circular economy is a system that is built on an environmentally friendly economic growth target by eliminating the environmental problems caused by the linear economy. The concept of circular economy was used for the first time in Kenneth Boulding’s “The Emerging Spaceship Economy” (Allwood, 2014, p.445). In the main sense, in the study of Pearce and Turner (1990), this concept was encountered (Winans, Kendall and Deng, 2017, p.826). The concept of circular economy is a production structure in which raw materials are used efficiently, nature is damaged at the minimum level during the production process, and the waste generated after production is re-evaluated.

The circular economy is an economic system that aims to facilitate sustainable development with micro and macro applications to prevent the depletion of the resource, energy, and material cycle (Prieto-Sandoval, Jaca and Ormazabal, 2018, p.610). For this reason, the circular economy prevents excessive consumption of limited world resources by reducing waste generation and damage to the environment and aims for sustainable development. This system, which constantly renews itself, was developed by being inspired by the fact that every object in nature forms the source of another phenomenon. As a matter of fact, since every type of waste is seen as a raw material, waste does not exist in circular economy systems. Therefore, the wastes created as a result of the product life process become reusable for the same or similar purposes, are recycled through repair, maintenance, and renewal processes, and new products are obtained by using them for other than their purpose. Thus, zero waste generation is ensured.

The circular economy was introduced with the concept of 3R. 3R is a combination of the initials of the terms Reduce, Reuse and Recycle. When these concepts are considered one by one;

i) Reduce: It means reducing the waste generated after production and consumption activities. Reducing the amount of waste can be characterized as the most important goal in the circular economy.

ii) Reuse: It is the repair and reuse of usable wastes (especially electronic wastes), and the evaluation of those that cannot be used as parts in the manufacture of another product.

iii) Recycle (Recycling): It is the recycling of wastes that have completed their economic life and using them as raw materials in the production of another product (Koçan, Güner and Baştuğ, 2019, p.537).

In some studies, the concept of 3R has been expanded to 6R. In addition to 3R, 6R includes the concepts of redesign, remanufacture, and recover concepts. As a matter of fact, in today's world, it has become possible to recycle the wastes that cause environmental pollution. What is meant by "recycling" is the re-inclusion of the wastes that can be re-evaluated as a result of production and consumption activities into the production process by undergoing certain processes (TÜDAM, 2016, p.5). In other words, the recycling of materials that turn into waste with their use, after the application of certain physical and chemical processes, to the remanufacturing processes in the form of raw materials is called "recycling." Waste materials (accumulators, aluminum, concrete, glass, electronic wastes, paper, motor oil, organic wastes, plastic, and batteries) are evaluated by the material by grouping the parts that make up the composition of the products. In these products, which are grouped as included in the recovery, a new product is obtained by changing the materials to be recycled with some techniques (chemical or physical). In this way, recycled waste materials are made useful (usable) and economically valuable (Guide, Jayaraman and Srivastava, 1999).

Circular economy, recycling approaches in selected European Union (EU) member countries

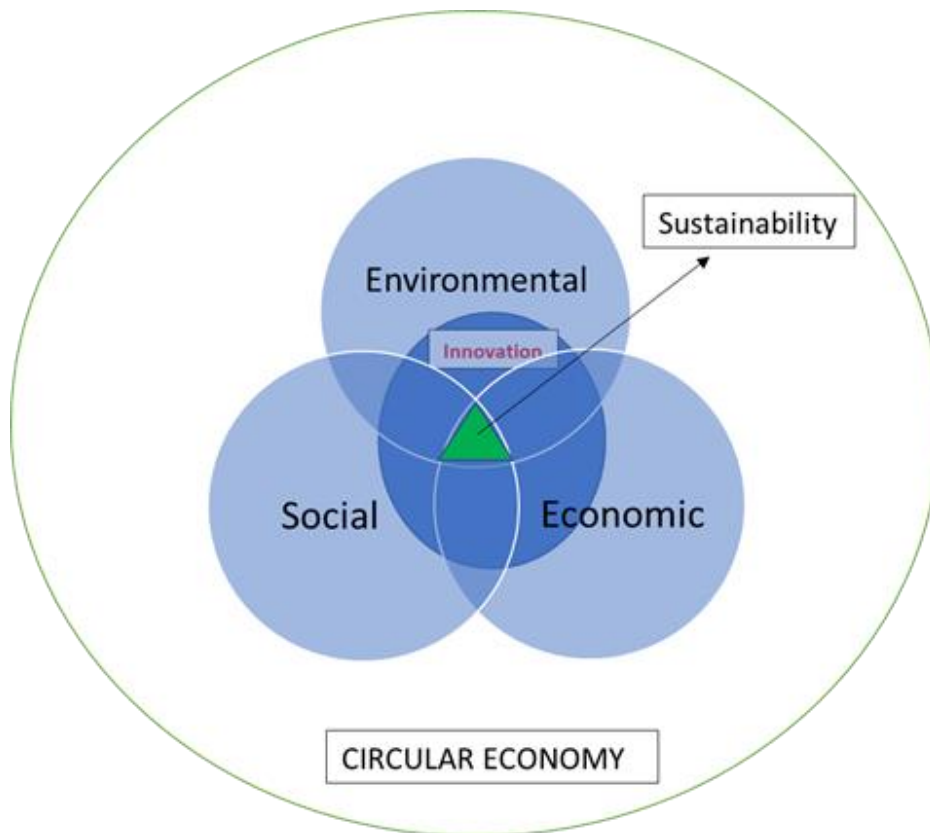
When the practices adopted within the framework of the circular economy are examined, practices that shape the sustainable production and consumption approach are encountered. Sustainable production and consumption is the production and using of products and services in an economically viable and environmentally friendly manner that will create social benefits throughout their entire life cycle. Considering the EU specific, it is seen that important steps have been taken regarding the circular economy.

On 17 May 2012, the European Commission took its first official step on the circular economy with the report known as the "Manifesto of Energy Efficiency in Europe" (Bonciu, 2014, p.83). On December 2,

2015, the European Commission adopted the “Circular Economy Package,” which includes many regulations for waste management. This package aims to harmonize and improve the waste management policies of EU member countries and to transition to a circular economy system for EU economies. In March 2019, the EU adopted the “Circular Economy Action Plan” (Skrinjaric, 2020, p.2). According to this plan, a target has been set to recycle 65% of household waste and 70% of packaging waste in EU member countries in 2035 (Malinauskaite, 2017). On March 11, 2020, a new “Circular Economy Action Plan” was published by the European Commission, and according to this report, it has been calculated that with the transition of EU economies to a circular economy, GDP will increase by 0.5% in 2030 and seven hundred thousand new job opportunities will emerge (Pantzar and Suljada, 2020, p.8). Circular economy and sustainability are discussed in Figure 1.

Figure 1: Circular economy and sustainability

Source: Hysa, Kruja, Rehman and Laurenti, 2020

The circular economy in Figure 1 is evaluated together with its environmental, economic, and social impacts. “Environmental impact” is environmental tax revenues and recycling rate of municipal waste, “social impact” is environmental tax revenues, circular economy-related private investments, occupations,

net added value, and patents for recycling, “economic impact” is environmental tax revenues, circular economy. Private investments related to the economy include trade in recyclable raw materials as well as occupations, net added value, and patents for recycling (Hysa et al., 2020).

There are serious differences between EU countries in terms of recycling, which is an important component of the circular economy. While the highest levels in terms of recycling rates are seen in Germany, recycling is considered an extremely new concept in countries such as “Romania, Malta, and Slovakia” (Ateş, 2021, p.130).

Efficient use of resources such as energy, water, and raw materials is aimed at efficiency in consumption and production processes. In this respect, recycling aims to reuse the wastes generated as a result of the production process in the most efficient way, to use them as inputs, and to prevent them from causing environmental problems. Recycling also saves energy. For this reason, recycling is accepted as a method that contributes to the economy and environmental protection. In summary, recycling creates new job opportunities, contributes to the country’s economy, and uses less energy and water. As a result, waste is prevented, awareness of savings is created, the environment and natural resources are protected, and climate change is prevented.

Recycling has become a necessity due to the rapid depletion of natural resources. According to the subject from a historical perspective, it is noteworthy that scrap metals are reused in the production of metal money and similar items by melting the helmets, swords, and various metal parts used by many civilizations in furnaces and pouring them into molds. The foundations of recycling are based on these activities.

In 1813, the production of pure cotton from idle textile products by Benjamin Law is one of the examples that can be given in this regard. Later, during the Second World War, it was understood how important recyclable materials were with the serious increase in the raw material problem. During this period, various advertisements and campaigns were made in Europe, and the public was asked to support their country by raising awareness about recycling. At the point we have reached today, waste materials collected for recycling are passed through a separation center and classified as plastic, glass, paper, etc. (Kozanlı, 2022, p.1).

As a result, recycling provides green economic growth for all countries of the world and creates employment (green-collar jobs) in this direction. In addition, recycling can revitalize the tourism industries of the countries and contribute to the foreign exchange reserves of the countries as a result of the attractiveness of a clean environment. However, considering the world in general, it is possible to indicate

that recycling is not widespread enough. Because only 30% of the waste generated in the world is recycled (Chamlin and Gaillochet, 2010, p.32).

LITERATURE REVIEW

Some philosophers call the 21st century the “recovery century” and this century’s society the “recovery society.” Therefore, in today’s age and society, it is extremely important for countries that face economic difficulties and are in a development cycle to prevent waste of waste material to benefit from resources in the long term and with maximum effect. At this point, it is necessary for the countries concerned to research and analyze the issue in economic terms and to find the areas of use. The phenomenon of recovering and reusing (recycling) materials with economic value is a subject that needs to be investigated in the field of economics, as in many disciplines. Table 1 presents the applied literature on the circular economy and the factors affecting recycling.

Table 1: Applied literature on circular economy and factors affecting recycling

Author(s)	Method	Period, Country/Country Group	Finding(s)
Önder (2018)	Panel Data Analysis, Driscoll Kraay Estimator	2007-2012, OECD Countries	This study revealed that industrialization has an increasing effect on waste generation while urbanization has a decreasing effect.
Vuță, Vuță, Enciu & Cioacă (2018)	Panel Econometric Analysis	2005-2016, EU Member (28) Countries	In this study, it was concluded that there is a relationship between economic growth and resource efficiency, recycling rate of household waste, and expenditures on waste recycling and reuse.
Busu (2019)	Panel Data Analysis	2008-2017, EU Member (27) Countries	In the study, it was determined that the recycling rate has a positive effect on economic growth.
Apaydın (2020)	Panel Quantile Regression Analysis	2000-2017, OECD Countries	In the study, it was concluded that all forms of waste management affect economic growth positively.

Table 1: Applied literature on circular economy and factors affecting recycling

Author(s)	Method	Period, Country/Country Group	Finding(s)
Boubellouta and Kusch-Brandt (2020)	Panel Quantile Regression Analysis	2008-2018, 30 European Countries	In this study, it was found that population, energy intensity and credit to the private sector had an impact on the e-waste recycling rate and showed a negative trend.
Grdic, Krstinic & Rudan (2020)	Correlation and Regression Analysis	2008-2016, EU Member Countries	In the study, the circular economy reduces the use of natural resources, provides greater protection of the environment and increases economic growth (GDP).
Torasa and Mekhum (2020)	Panel Data Analysis	2000-2015, Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) Countries	It has been determined that transportation and communication have a significant effect on the recycling rate of the selected economies in the models used in the study.
Amor and Hammami (2022)	Dynamic Panel Analysis with the OLS (Ordinary Least Squares)	2001–2020, 24 Tunisian Governorates	The empirical findings show that all exogenous variables except population density have a significant impact on the recycling rate.
Yorulmaz and Önder (2022)	Panel Data Analysis	2004-2017, 26 European Countries	Based on the findings of the study, it is concluded that the GDP variable has a positive effect on waste generation.

It is seen that applied studies are generally examined on per capita income level and various variables for recycling. As a result, the recycling issue, which becomes more important as time progresses, needs to be examined with an econometric approach. In this study, the panel data analysis method was used within the scope of econometric analysis. In the study, while the dependent variable was the circular economy index (private investments in circular economy sectors, occupations, net added value, and patents for recycling), the independent variables were the per capita GDP, trade openness rate, human capital index, and renewable energy consumption. In this context, the research hypothesis is, “Circular economy improves economic (GDP per capita, trade openness), social (human capital), and environmental (renewable energy consumption) quality.” formatted. This fiction reflects the original side and importance of the study by distinguishing it from other studies in the literature.

ECONOMETRIC ANALYSIS

Data set and model

In this study, for 15 EU member countries (Austria, Denmark, France, Netherlands, Latvia, Lithuania, Spain, Sweden, Italy, Hungary, Norway, Poland, Portugal, Romania, and Slovakia), the cyclical economy and the factors affecting recycling aimed to be examined from 2010 to 2019. In the study, while the circular economy index (private investments in circular economy sectors, occupations, net added value, and patents for recycling) is the dependent variable, per capita GDP (US\$), trade openness rate, human capital index, and renewable energy consumption are determined as independent variables. Circular economy indicators are production and consumption (cei-pc), waste management (cei-wm), secondary raw materials (cei-srm), competitiveness and innovation (cei-cie). Country data used in the study were taken from World Bank (WB) and Penn World Table version 10.0 (PWT), and European Statistical Office (EUROSTAT) database. Table 2 gives information about the data set:

Table 2: Information on the data set of the research

Period: 2010-2019		
Dependent Variable		
Variable	Symbol	Data Source
Circular Economy Index	CEI	European Statistical Office (EUROSTAT)
Independent Variable		
GDP Per Capita	GSYH	World Bank (WB)
Renewable Energy Consumption	RNEW	World Bank (WB)
Human Capital Index	HCI	Penn World Table, version 10.0 (PWT)
Trade Openness Rate	TRD	World Bank (WB)

The regression relationship between the variables is established in the following equation:

$$CEI_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN(GDP)_{it} + \beta_2 LN(RNEW)_{it} + \beta_3 LN(HCI)_{it} + \beta_4 LN(TRD)_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

All variables in the study are included in the analysis by taking their logarithms. Here, “CEI” refers to the circular economy index (private investments in circular economy sectors, occupations, net added value, and patents for recycling). “GDP” represented the gross domestic product per capita, “RNEW” represented renewable energy consumption, “HCI” represented the human capital index, “TRD” represented the trade openness rate, and “ μ_{it} ” represented the error term.

Research methodology

Panel data analysis method was used in the study. This method makes it possible to analyze the unit and time dimensions together. For this reason, both larger data sets can be used, and more complex tests can

be applied compared to time series and cross-section analysis. Panel data analysis models can be defined as follows:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

Here, the dependent variable is “Y,” the parameters related to the variables are “ β ,” the constant variable in the model is “ β_0 ,” and the independent variable that is thought to have an effect on the dependent variable is $\beta_1 X_{it}$. In addition, while the error term “ μ_{it} ” is represented, $i=1 \dots N$ and $t=1 \dots T$ constitute the unit and time dimension that includes the sample, respectively. Fixed Effects Driscoll-Kraay standard errors estimator was applied based on the relevant period for the country group determined in the analysis part of the study.

Driscoll and Kraay (1998) proposed a non-parametric covariance matrix estimator that produces consistent standard errors against heteroscedasticity and autocorrelation while being robust to both general spatial and temporal dependency patterns (Hoechle, 2007, p.282).

Research findings

The motivation of this study is to determine the factors affecting the circular economy and recycling for the period of 2010-2019 for 15 EU member countries. Stata 16 package program was used in the econometric analysis of this study, and the results of the analysis are given below.

Table 3: Descriptive statistics

Variable	Observation	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
LNCEI	150	7.854035	1.296833	5.291293	10.02632
LNGDPC	150	10.13454	.6451532	8.939358	11.23856
LNRNEW	150	3.053457	.6234028	1.348073	4.133084
LNHCI	150	1.172031	.0997308	.8591917	1.347823
LNTRD	150	4.575983	.3670611	3.951363	5.250694

Table 3 includes descriptive statistics for the variables used in the model. This table reported that observations (obs), mean (m), and standard deviation (sd), minimum (min), and maximum (max) values about the statistics.

Table 4: Correlation matrix

Correlation Matrix					
Variable	LNCEI	LNGDPC	LNRNEW	LNHCI	LNTRD
LNCEI	1.0000				
LNGDPC	0.5670	1.0000			
LNRNEW	0.2975	0.2443	1.0000		
LNHCI	0.0599	0.2589	0.0156	1.0000	
LNTRD	0.6866	0.3335	0.2250	0.4164	1.0000

Table 4 includes the correlation matrix for the variables used in the analysis. In Table 5, test results of varying variance, autocorrelation and inter-unit correlation were checked. While the Wald test and Wooldridge test are used to check whether the model contains autocorrelation and varying variance problems, the Pesaran CD Test is used to test whether there is a correlation between the units. The Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) test is used to test the existence of unit effects. The Hausman test allows to choose between fixed effect and random effect models by testing whether there is a relationship (correlation) between error terms and independent variables. Finally, the F test is used to decide the presence of unit and time effects in panel data models.

Table 5: Autocorrelation, varying variance, and inter-unit correlation test results for the model

	Hypotheses	Model
Modified Wald Test	H ₀ : There is constant variance H ₁ : There is a variable variance problem	375.45 (0.000)*
Wooldridge Test	H ₀ : There is no autocorrelation H ₁ : There is autocorrelation	20.362 (0.002)*
Pesaran CD Test	H ₀ : There is no correlation between units H ₁ : There is correlation between units	22.825 (0.000)*
Breusch and Pagan Modified LM Test	H ₀ : There is no correlation between explanatory variables and unit effect H ₁ : There is a correlation between the explanatory variables and the unit effect	232.75 (0.000)*
Hausman Test	H ₀ : There is no correlation between explanatory variables and unit effect. H ₁ : There is a correlation between the explanatory variables and the unit effect.	56.59 (0.000)*
F Test	H ₀ : There are no individual and time effects. H ₁ : There are individual and time effects.	7.713 (0.000)*

Note:* denotes 1% significance level.

It can be observed from Table 5 that the stability conditions of the model. According to the corrected Wald Test result, the H₀ hypothesis, which is based on the fact that there is no heteroskedasticity problem (constant variance), was rejected, and it was determined that there was a varying heteroskedasticity problem in this model. According to the Wooldridge Test results, the H₀ hypothesis, which was designed as no autocorrelation, was rejected, and it was determined that there was an autocorrelation problem in the model. According to the results of the Pesaran CD Test, the H₀ hypothesis that there is no correlation between units

was rejected. Thus, it was determined that there was a correlation between units. In addition, since the Breusch and Pagan LM Test probability values (0.000) were smaller than 5%, the H_0 hypothesis was rejected, revealing the existence of a correlation between the explanatory variables and the unit effect. For model selection, the F test and Hausman test were used, and according to both test results, the H_0 hypothesis was rejected ($p=0.000<0.05$), and it was determined that the fixed effects model was more appropriate.

As noted by Baltagi (2013), econometric procedures are applied differently for micro and macro panels. For macro panels where the T dimension is large, unit root, structural break, cointegration and etc. tests should be conducted against the stationarity problem. However, in micro panels where the size of T is fixed or short, there is no need to be concerned with the stationarity problem. In this study, the time dimension of the panel “T” (2010-2019) is not sufficiently large, so no stationarity test was performed as in Önder (2018)’s study “based on the 2007-2012 period interval”.

Table 6: Circular economy and its determinants: Driscoll-Kraay fixed effects model forecast results

Dependent Variable: LNCEI				
Method: Driscoll-Kraay Fixed Effects Model				
Periyod: 2010-2019				
Number of Observations: 150				
Number of Delays: 2				
Independent Variables	Coefficient	Driscoll-Kraay Standard Error	t-statistics Value	Probability Value
LNGDPC	1.3270	0.1063	1.0865	0.000*
LNRNEW	0.1246	0.0871	0.3217	0.008*
LNHCI	3.1331	0.6614	0.3149	0.001*
LNTRD	0.5938	0.1721	0.9833	0.002*
Sabit	6.1692	0.9048	8.2161	0.000*
R²: 0.8647			Probability (f-statistics): 0.000	
<i>Note: * denotes 1% significance level.</i>				

In Table 6, the fixed effects model estimation results of Driscoll-Kraay (1998), which can make effective and consistent estimations despite the varying variance, autocorrelation and inter-unit correlation problems in model estimations investigating the relationships between variables, are investigated. According to the results of the Driscoll-Kraay estimator, the ratio of the independent variables used in the model to explain the changes in the dependent variable was calculated as approximately 86%. According to the estimation results, it has been determined that there is a statistically significant and positive relationship between GDP per capita and the circular economy index. This finding is supported by the study conducted by Grdic et al. (2020). In addition, a statistically significant and positive relationship was found between the human capital index, renewable energy consumption, trade openness, and the circular economy index.

As a result, the independent variable that statistically significant and positive relationship between circular economy index are GDP per capita, human capital, renewable energy consumption, trade openness for 15 EU member countries (Austria, Denmark, France, Netherlands, Latvia, Lithuania, Spain, Sweden, Italy, Hungary, Norway, Poland, Portugal, Romania, and Slovakia) in the period of 2010-2019.

CONCLUSION

In the current era, the traditional economic model has become inadequate in the face of global resource limitations, climate change, and rapid population growth. Therefore, it was necessary to develop a new economy (circular economy), especially in terms of environmental sustainability.

The circular economy is aimed at preventing waste and making them recyclable, thus enabling more efficient and less resource use. Therefore, this economic model is primarily focused on raw material cycles and the energy of renewable resources. The recycling process, which is a part of the circular economy, is carried out by converting the wastes from the materials consumed by people into new raw materials with some physical and chemical processes and reusing them for production. The circular economy, recycling phenomenon is extremely important for the world of today and future generations. In this context, circular economy, recycling has become a subject that needs to be examined in the economic field, as in many disciplines.

This study aims to determine the factors affecting the circular economy, recycling in the period 2010-2019 for 15 EU member states (Austria, Denmark, France, Netherlands, Latvia, Lithuania, Spain, Sweden, Italy, Hungary, Norway, Poland, Portugal, Romania, Slovakia) with using the panel data analysis method. In the study, while the dependent variable was the circular economy index (private investments in circular economy sectors, occupations, net added value, and patents for recycling), the independent variables were GDP per capita, trade openness rate, human capital index, and renewable energy consumption. In this context, the research hypothesis is, “Circular economy improves economic (GDP per capita, trade openness), social (human capital), and environmental (renewable energy consumption) quality.” formatted.

In the analysis of the study, first of all, autocorrelation, varying variance, and inter-unit correlation test results were checked. As a result of the tests, the fixed effects model was determined as the most suitable model for the determined country group, and it was determined that there was a problem of varying variance, autocorrelation, and correlation between units in the established model. According to the estimation results of the fixed effects model of Driscoll-Kraay (1998), which can make effective and consistent estimations despite the problems of varying variance, autocorrelation, and inter-unit correlation in model estimations

investigating the relationships between variables, there is a statistically significant and positive correlation between GDP per capita and the circular economy index. In addition, a statistically significant and positive relationship was found between the human capital index, renewable energy consumption, trade openness, and the circular economy index. In addition, the ratio of the independent variables used in the model to explain the changes in the dependent variable was calculated as approximately 86%.

As a result, the problem of excessive resource consumption and pollution does not belong only to a period or a country but also affects a long-term process and a global area. Today, this excessive resource consumption and pollution problem have reached a level that can cause serious damage to human health. Therefore, countries have tried to determine policies to prevent this problem. Policy recommendations for the findings of the study are presented below:

The traditional economy in the form of “take-use-dispose” should be replaced by circular economy practices that focus on service delivery rather than products in the form of “repair-reuse-recycle.” All countries must act in cooperation to protect the world. For this reason, the concept of circular economy and recycling should be spread to all countries of the world and should be given importance. In addition, international organizations should be established for the transition to a circular economy, and economic incentives and aid should be increased in this direction.

To ensure economic growth in the countries, post-consumption wastes should be added to the product production as raw materials. At this point, the promotion of recycling as a part of the circular economy is of great importance. In this direction, the public should be made aware and educated. In addition, investments, expenditures, and incentives should be increased to increase recycling rates. In this context, it is necessary to get support from international organizations. As a matter of fact, in the context of environmental sustainability, it is extremely important to make investments in environmentally friendly technologies for a green life under the blue sky, to decarbonize the energy sector, and to achieve targets such as increasing energy efficiency in buildings.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

REFERENCES

- Allwood, J. M. (2014). Squaring the circular economy: The role of recycling within a hierarchy of material management strategies. Eds.: E. Worrell, M. A. Reuter, *Handbook of Recycling: State-of-the-Art for Practitioners, Analysts, and Scientists*, (pp. 445-477). Oxford: Elsevier Press.
- Amor, L. B., & Hammami, S. (2022). An empirical study on the main determinants of recycling plastic waste in Tunisia. *Recycling*, 7(1), 1-15; <https://doi.org/10.3390/recycling7010001>
- Apaydın, Ş. (2020). OECD ülkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir panel kantil regresyon yaklaşımı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 300-312.
- Ateş, E. (2021). Döngüsel ekonomi kapsamında GSYİH ile geri dönüşüm ilişkisi: Avrupa Birliği ülkeleri örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 125-137. <http://doi.org/10.51290/dpusbe.782974>
- Baltagi, B. H. (2013). *Econometric analysis of panel data*. (5th ed.). Chichester: John Wiley and Sons.
- Boubellouta, B., & Kusch-Brandt, S. (2020). Testing the environmental Kuznets Curve hypothesis for E-waste in the EU28+2 countries. *Journal of Cleaner Production*, 277, 123371, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123371>
- Bonciu, F. (2014). The European economy: From a linear to a circular economy. *Romanian Journal of European Affairs*, 14(4), 78-91.
- Busu, M. (2019). Adopting circular economy at the European Union level and its impact on economic growth. *Social Sciences*, 8(159), 1-12. <https://doi.org/10.3390/socsci8050159>.
- Driscoll, J., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent data. *Review of Economics and Statistics*, 80, 549-560. <https://doi.org/10.1162/003465398557825>.
- Chamlin, P., & Gaillochet, C. (2010). *2009 world waste survey: From waste to resources*. Paris, France: Economica Editions.
- Grdic, Z. S., Krstinic, N. M., & Rudan, E. (2020). Circular economy concept in the context of economic development in EU Countries. *Sustainability*, 12(7), 1-13. <https://doi.org/10.3390/su12073060>.
- Guide, V. D. R., Jayaraman, V., & Srivastava, R. (1999). The effect of lead time variation on the performance of disassembly release mechanisms. *Computers & Industrial Engineering*, 36, 320-3345. [https://doi.org/10.1016/S0360-8352\(99\)00164-3](https://doi.org/10.1016/S0360-8352(99)00164-3).
- Hart, S. L. (2008). *Yeşilleşmenin ötesi: Sürdürülebilir bir dünya için stratejiler, yeşil iş stratejisi*. (Çeviren: Ahmet Kardam). Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler, İstanbul: Mess Yayımcılık.
- Hoeche, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The Stata Journal*, 10(2), 1-31.

- Hysa, E., Kruja, A., Rehman, N. U., & Laurenti, R. (2020). Circular economy innovation and environmental sustainability impact on economic growth: An integrated model for sustainable development. *Sustainability*, 12(4831), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su12124831>.
- Koçan, A., Güner, D., & Baştuğ, M. (2019). *Yeni ekonomi ve iş modelleri: Döngüsel ekonomi ve paylaşım ekosistemleri*. International Economic Researches and Financial Markets Congress (IEFRM), 7-8-9 November 2019, Gaziantep.
- Korhonen, J., Honkasalo, A., & Seppälä, J. (2018). Circular economy: The concept and its limitations. *Ecological Economics*, 143, 37-46.
- Kozanlı, İ. (2022). Geri dönüştürülebilir atıkların (kâğıt/plastik) geri kazanım otomati kavramsal tasarımı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Lahti Circular Economy Annual Review (2018). *Lahti circular economy*. Anni Orola (ed.) The Publication Series of Lahti University of Applied Sciences, part 40, https://projects2014-2020.interregeurope.eu/fileadmin/user_upload/tx_tevprojects/library/file_1543827383.pdf. (04.04.2023).
- Malinauskaite, J. V. (2017). Municipal solid waste management and waste-to-energy in the context of a circular economy and energy recycling in Europe. *Energy*, 141(C), 2013-2044. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.11.128>.
- Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-10. <https://doi.org/10.14448/jes.01.0002>.
- Önder, H. (2018). *Makro açıdan çevresel politikaların atık yaratma üzerindeki etkisinin panel veri analizi ile ölçülmesi: seçilmiş OECD ülkeleri üzerine bir analiz*, IV International Conference on Applied Economics and Finance, 358-371.
- Pantzar, M., & Suljada, T. (2020). *Delivering a circular economy within the planet's boundaries: An analysis of the new EU circular economy action plan*. Institute for European Environmental Policy (IEEP) and Stockholm Environment Institute (SEI). https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/2f74268d-c72b-4e61-8898-0ce3de81ce4f/Analysis%20of%20the%20EU%20Circular%20Economy%20Action%20Plan%2020_web.pdf?v=63751769974. (28.08.2022).
- Pearce, D., & Turner, R. K. (1990). *Economics of natural resources and the environment*. Harvester Wheatsheaf, London.
- Prieto-Sandoval, V., Jaca, C., & Ormazabal, M. (2018). Towards a consensus on the circular economy. *Journal of Cleaner Production*, 179, 605-615. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.224>.
- Standart, Ekonomik ve Teknik Dergi (2018). *Döngüsel ekonomi*. <https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/8962/09032018171144-2.pdf>.

- Skrinjaric, T. (2020). Empirical assessment of the circular economy of selected European countries. *Journal of Cleaner Production*, 255, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120246>.
- Torasa, C., & Mekhum, W. (2020). Impact of green logistics activities on circular economy: Panel data evidence from ASEAN. *International Journal of Supply Chain Management*, 9(1), 239-245.
- Tüdam-Değerlendirilebilir Atık Malzemeler Sanayicileri Derneği (2016). *Geri dönüşüm sektörü teşvik raporu*. <http://www.tudam.org.tr/geri-donusum-sektoru-tesvik-raporu.pdf>. (28.08.2022).
- Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu (2023). *Döngüsel ekonomi nedir?* https://donguselekonmiplatformu.com/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=3 (04.04.2023).
- U.S Department of Energy. (2020). *Environmental sustainability*. <https://www.energy.gov/lm/listings/environmental-sustainability>. (28.08.2022).
- Vuță, M., Vuță, M., Enciu, A., & Cioacă, S. (2018). Assesment of the circular economy's impact in the EU economic growth. *Amfiteatru Economic*, 20(48), 248-261. <https://doi.org/10.24818/EA/2018/48/248>
- Winans, K., Kendall, A., & Deng, H. (2017). The history and current applications of the circular economy concept. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68(1), 825-833. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.123>. Y
- Yorulmaz, E., & Önder, H. (2022). Sosyo-ekonomik gelişimin atık oluşumu üzerindeki etkisi: Avrupa ülkeleri üzerine bir analiz . *The Journal of International Scientific Researches , ISRJournal*, 7(AI), 1-12 . DOI: 10.23834/isrjournal.1184213

ULUS ÖTESİ BELEDİYE AĞLARININ COVID-19 İLE MÜCADELEDEKİ YERİ*

Suna ERSAVAŞ KAVANOZ², Nisa ERDEM³,

Öz

Ulus ötesi Belediye Ağları, işbirliğini kolaylaştıran politika aktörleri olarak uluslararası ilişkilerde yerini almıştır. Kentlerin, küreselleşme ve yerelleşme politikalarına eşlik eden gelişmelerle küresel politika alanında etkinliğini artırması kentler-arası işbirliklerini anlatan bir yapı olarak bu ağların önemini artırmıştır. Ağlar, çok düzeyli yönetim bağlamında küresel yönetişimin aktörü ve yerel gündemin küresel alanda savunulmasında aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, ulus ötesi belediye ağlarının işbirliği ve ağ yaklaşımı yöntemlerine dayanarak, Covid-19 ile mücadelede kent yönetimlerine alternatif yenilikler ve çözümler sunabileceği gerçeğinden hareket etmektedir. Bu doğrultuda makale, ulus ötesi belediye ağlarının Covid-19 pandemi sürecinde kentlere sunduğu imkânları araştırmaktadır. Makalede örnek olarak Metropolis ağı alınarak, ağın faaliyetleri web sitesinde yer alan haber, yayın ve dokümanlar üzerinden incelenmiştir. İncelemeler, ağın Covid-19 ile mücadelede kent yönetimlerine ödülleri, etkinlikler, kampanyalar, dünya kongreleri, en iyi uygulama paylaşımları, bilgilendirme ve projeler yoluyla alternatif çözüm yolları sunma kapasitesini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulus Ötesi Belediye Ağı, Kent, Covid-19 Pandemisi, Kentsel Hizmet, Metropolis

JEL Kodları: H83, H70

THE EFFECT OF TRANSNATIONAL MUNICIPAL NETWORKS IN FIGHTING COVID-19

Abstract

Networks have taken their place in international relations as policy actors that facilitate cooperation. The fact that cities increase their effectiveness in the field of global politics together with the developments accompanying globalization and localization policies has increased the importance of transnational municipal networks as a structure describing inter-city cooperation. Networks are evaluated together with their role as an actor of global governance in the context of multi-level governance and as an intermediary role in advocating the local agenda in the global arena. This study is predicated on the premise that transnational municipal networks can provide alternative innovations and solutions to city administrations in the fight against Covid-19, utilizing collaborative and network-based approaches. In this regard, the article investigates the opportunities offered to cities by transnational municipal networks during the Covid-19 pandemic. In the article, the Metropolis network is used as an example, and the website's news, publications, and documents are used to examine the network's activities. Through awards, events, campaigns, world congresses, best practice exchanges, information, and projects, the network is able to provide alternative solutions to city governments in the fight against Covid-19, as evidenced by the reviews.

Keywords: Transnational Municipality Network, Municipality, Covid-19 Pandemic, Urban Service, Metropolis

JEL Codes: H83, H70

* (Varsa) Bu çalışma 11-14 Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen II. Uluslararası Uygulamalı İşletme, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Sempozyumu ve Çalıştayı (ISABMER)'nda sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, suna.ersavaskavanoz@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1162-2537>

³ Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nisaerdem@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8258-9338>

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na (United Nations Population Fund / UNFPA) göre, tarihin en büyük kentsel büyüme dalgası gerçekleşmekte ve dünya nüfusunun yarısından fazlası şu anda kent ve kasabalarda yaşamaktadır. Dahası, nüfus artışının aynı zamanda büyük ölçüde kentsel nüfus artışı anlamına gelmekte olduğu ifade edilmektedir. Günümüzde, kentlerin hızla büyümesinin yanı sıra kentsel zorluklarla mücadelede devletlerden daha esnek, hızlı ve pragmatik hareket edebilme kabiliyetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Kentler, aynı sınırı paylaşmaktan kaynaklı işbirlikleri, çatışmaların çözümü ve barışın sağlanmasına yönelik işbirlikleri, kentsel hizmetlerin sunulmasında etkinlik sağlamaya yönelik işbirlikleri ile teknik yardım vb. konuları içeren işbirliklerini ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirmektedir. Bunun yanı sıra 1970'li yıllardan itibaren küresel ekonomi politikalarında yaşanan değişiklikler, sınır aşan sorunlar olarak nitelendirilen ve özellikle çevre ile ilgili konular, 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin (AB) üye sayısındaki artış, iletişim ve haberleşme alanındaki gelişmeler farklı aktörlerin bir araya gelebildiği ağları mümkün kılmıştır. Bu süreç, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı mekânlar olmaları dolayısıyla kentlerin söz konusu ağlarda önemli bir aktör olarak belirginleşmesini de beraberinde getirmiştir. Kent yönetimleri, kendi aralarında kurdukları ya da farklı aktörlerle bir araya geldikleri ağlar ile kendi yaşadıkları kentlerin sorunlarına çözüm çabalarını desteklemekte aynı zamanda küresel politika alanını etkileyerek kentlerin sorunlarının güncel kalmasını sağlamaktadır. Bu çabalarda, lobicilik ve savunuculuk faaliyetleri öne çıkmakla birlikte ağa dâhil olmanın kentler için birçok karmaşık sorunun çözümünde kolaylaştırıcı bir etki yaptığı söylenebilir.

Özellikle son yıllarda Covid-19 pandemi sürecinde, kentlerin küresel zorluklarla mücadeledeki yeri yeniden önem kazanmıştır. Kentler, küresel zorluklarla mücadele etmek için işbirliğinden, ağlardan, ortaklıklardan ve karşılıklı ilişkilerden faydalanma yoluna gitmektedir. Küresel zorluklarla mücadele, yerel düzeyde işbirliğine dayanılarak oluşturulan yapının güçlendirilmesiyle desteklenmektedir.

Bu çalışma, kentlerin bir işbirliği türü olarak nitelendirilen ulus ötesi kent ağlarının Covid-19 ile mücadelede kentler için sağladığı/sağlayabileceği imkânları tartışmak üzerine kuruludur. Bu amaçla çalışmada, ulus ötesi belediye ağları ve Covid-19 ile mücadelede ağların yerine değinildikten sonra Metropolis ağı örnek olarak ele alınacak ve ağın kendisine üye olan kentler için yarattığı imkânlar sınıflandırılarak değerlendirilecektir.

KENTSEL BİR SORUN OLARAK COVID-19 İLE MÜCADELEDE ULUS ÖTESİ BELEDİYE AĞLARI

Son yıllarda, yerel ve küresel süreçler arasındaki yakın karşılıklı etkileşimin ve bunların küreselleşme yoluyla artan etkilerinin artan bir kabulüne tanık olunmaktadır. Özellikle büyük kentsel alanlar, bir dizi küresel soruna katkıda bulunmaktadır. Sorunların nedenleri ve çözümleri büyük ölçüde kentlerde yaşanmaktadır. Kentlerin bugün karşı karşıya olduğu sorunların üstesinden gelmenin önemli ön koşulları, daha fazla farkındalık, daha iyi insan becerileri, bilgi ve kaynak geliştirmektir. Kentler bu zorluklara çeşitli şekillerde cevap vermektedir. Bunlardan biri bilgi paylaşmak, yeni çözümler bulmak için işbirliği yapmak ve başka yerlerdeki iyi uygulamaları öğrenmek üzere kentler arasında ağ oluşturmaktır (Keiner ve Kim, 2007, s. 1371). Kentler arasında kurulan ortaklıklar, farklı aktörlerce birlikte ortak girişimler kurulması ve ağlara dâhil olma işbirliği kavramının farklı formlarıdır (Roberts, 2000). Ulus ötesi ağlar yerel birimlerin çatı kuruluşları olarak, dâhil olan her üye ile karşılıklı bilgi alışverişi, en iyi uygulama paylaşımı gerçekleştirebilmektedir. Uluslararası ağlar hem bilginin toplandığı bir depo hem de yerel birimlere yayıldığı bir yapı görevi görmektedir. Ulus ötesi ağların yerel birimlerin ilgisini çekmesindeki nedenlerden biri kurumsal kapasitenin geliştirilmesi fırsatıdır. Bu bağlamda faaliyetleri bulunan ağlar, bilgi ve teknik uzmanlık, politika geliştirme ve karar verme, politika uygulama, kurumsal güçlendirme, değişim ve dış destek kullanımı alanlarında yerel yönetimlerin kapasitelerini geliştirmeyi hedeflemektedir (Berse, 2019, s. 5). Ağların yapısal formları çeşitli üyeleri bir araya getirerek, katılımcılar arası bir yönetim biçimi sunmaktadır. Ağ sayılarının giderek artması, küresel yönetişimin parçalandığını ve dünya siyaseti üzerine devlet merkezli olmayan tartışmaların yaşandığı bir çağda, kentlerin karar alma sürecindeki yerel, ulusal ve küresel aktörlerle ilişkili olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Birçok uluslararası topluluk kentleri/belediyeler, iş dünyası, STK'lar, dernekler, sanayi odaları gibi yerel aktörler ile ulusal ve küresel düzeydeki diğer aktörlerle bir araya getirmektedir. Kentler arasında oluşturulan ağlarla çevre, ulaşım, sağlık gibi karmaşık ve ortak sorunlar hakkında farkındalık yaratmak ve çağdaş kentsel sorunları yönetmek üzere fırsatlar sunmak da mümkündür (Dougless, 2002, s. 64). Ulus ötesi kent ağları, sorun çözme çabasının ötesinde küresel yönetişimin bir aktörü olarak küresel politika alanında kentleri temsil etmektedir (Bulkeley, 2005). Sosyal politikaları değiştirmek için yapılan faaliyetlerin yanı sıra diğer birçok faaliyeti (örgütlenme, toplanma, analiz etme, eğitime, röportaj yapma, araştırma, mobilizasyon, yazma, yayma vd.) içeren lobicilik (Donaldson, 2007, s. 141-142), ulus ötesi ağların siyasi işlevleri doğrultusunda, üyeleri adına liderlik görevi üstlenerek uluslararası veya uluslar üstü siyasi karar alma seviyelerindeki faaliyetlerini kapsamaktadır.

Özellikle 1990'lı yıllardan günümüze ulus ötesi belediye ağları ile ilgili çalışmaların sayısının giderek artmakta olduğu görülmektedir. Literatürde, birden fazla ulus ötesi belediye ağının genel olarak incelendiği

(Keiner ve Kim, 2007; Acuto ve Rayner, 2016; Michele ve Reffel, 2021; Niederhafner, 2013), ağların üye kentler üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği (Mejía-Dugand, Kanda ve Hjelm, 2016; Tjandradewi ve Marcotullio, 2009) ya da ulus ötesi belediye ağlarının faaliyetlerinin tek bir ağ üzerinden ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiği (Palomo-Navarro ve Navio-Marco, 2018) çok sayıda çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmalar, ulus ötesi belediye ağlarının kentlerin çok sayıda sorun ile mücadelede etmelerinde önemli roller üstlendiğini de ortaya koymaktadır. Acuto ve Rayner (2016, s. 1153) tarafından yapılan çalışmada, ağları bir araya getiren konuların oldukça kapsamlı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle çevre konusunun belediye ağlarının oluşumunda önemli bir motivasyon kaynağı oluşturduğu görülmüştür. Sürdürülebilirlik ulus ötesi belediye ağlarının dâhil olduğu alanlardan bir diğeridir. Sürdürülebilir kalkınmanın daha verimli ve başarılı bir şekilde uygulanmasına yönelik potansiyelleri belirlemek için ulus ötesi belediye ağlarından yararlanılmaktadır (Keiner ve Kim, 2007; Mocca, 2017, s. 691). Sağlık konusu hem yerel hem de uluslararası düzeylerde daha bütünlendirici ve stratejik şekilde değerlendirilen bir alandır (Acuto vd., 2017, s. 14). Enerji, barış, yoksulluk, cinsiyet, eşitsizlik gibi konuların da ağlar için önemli endişeler içinde yer aldıkları görülmüştür. Bu konular “çok amaçlı” ulus ötesi belediye ağları tarafından daha fazla çeşitlenmektedir. Ağlar bu çeşitliliğe ve çok yönlü girişimlere açıkça vurgu yapmaktadır (Acuto ve Rayner, 2016, 1153).

Son yıllarda Covid-19 pandemi süreciyle birlikte, kentlerin küresel zorluklarla mücadeledeki yeri yeniden önem kazanmıştır. Covid-19, yerel düzeyden ulus ötesi düzeye kadar yeni işbirliği standartlarını pekiştirme imkânını kentler için sağlamış aynı zamanda kentlerin bir kamu müdahalesini gerçekleştirmede ne kadar önemli bir aktör olduğunu da göstererek belli konularda kentlerin dâhil olduğu işbirliklerinin önemini ortaya koymuştur (Manfredi-Sanchez, 2021, s. 17). Covid-19 döneminde, ağlar odaklarını pandemik müdahaleye öncelik vermeye ayırmıştır. Bu gelişmeler, hem sağlık yönetişimi ve politikalarındaki değişimi temsil ettikleri için hem de kentlerin ve kentsel ağların daha küresel alanda sergilediği pragmatizm açısından önemlidir (Boyce ve Katz, 2021, s. 357). İki yılı aşkın süredir Covid-19 ile mücadelede belediyelerin uluslararası alandaki ağ ve işbirlikçi yaklaşımlarına yapılan vurgu artmaktadır (Rudakowska ve Simon, 2020; Acuto, vd., 2021; Pipa ve Bouchet, 2020a; Pipa ve Bouchet, 2020b). Covid-19, en somut olarak kentsel mekânlara etki ederken, esnek, pragmatik, hızlı ve görece daha az politik mücadele alanı sağlayan ulus ötesi belediye ağları, Covid-19 salgınının yönetilmesinde etkili bir araç haline gelebilecek unsurlara sahiptir. Covid-19 salgını, kentlerin küresel sorunlar karşısında sahip olduğu rollerin önemini yeniden ortaya koyan bir sürece işaret etmektedir. Sorunun bizatihi doğası, belediyelerin işbirliğine dayalı, hızlı ve esnek hareket edebilen aktörler olarak süreçte aktif bir şekilde yer almalarını gerekli kılmaktadır. Ulus ötesi belediye ağları, Covid-19 ile mücadele eden dünya kent yönetimlerini bir araya

getirerek, sorunun yönetilmesi konusunda bilginin, uygulamaların kolayca aktarılabilirdiği bir zemin sağlamaktadır.

Tablo 1: Ulus ötesi belediye ağlarının covid-19 ile mücadele örnekleri

Ağ	Üyelik	Amaç (tema)	Covid-19'la Mücadele Örnekleri
C40 Cities	96 üye	İklim değişikliği	Bilgi paylaşımı, yaygınlaştırma ve eşleştirme yoluyla kent yönetimlerini desteklemek üzere özel bir Covid-19 portalı başlatıldı.
Cities for All (C4ALL)	8 kurucu kent, sponsorlar, akademik ortaklar, işbirlikçi kurumlar, kurumsal ortaklar, sivil toplum kuruluşları	Erişilebilir kentler	Özellikle yaşlılar ve engelli kişiler için kentsel pandemik zorlukları ortaya koymak üzere uzmanlar bir araya getirilmiştir.
Cities for Global Health	UCLG tarafından desteklenen Metropolis ve Avrupa-Lat-in-Amerika Şehirler Arası İşbirliği İttifakı (AL-LAs) tarafından ortaklaşa yönetilmektedir.	Acil sağlık durumları	Kentlerin, özellikle Covid-19 salgını ile mücadele için tasarlanmış başarılı yerel girişimlerini paylaşmasına olanak tanır.
Eurocities	140'tan fazla Avrupa'nın en büyük kentleri ve 45'in üzerinde yerel yönetim	Çok düzeyli yönetim	Avrupa kentlerinin Covid-19'a karşı mücadelesinin destekler.
MasterCard's City Possible	Yaklaşık 38 kent, akademik ve endüstri ortaklığı	Kapsayıcı ve sürdürülebilir kentsel gelişim	Mevcut krizin nasıl ele alınacağına ilişkin strateji alışverişinde bulunmak için belediye karar vericileri arasında düzenli toplantılar düzenler.
OECD	OECD ülkelerindeki kentler	Dirençli kentler	Bilgi ve deneyim paylaşımı için çeşitli OECD kentlerindeki Covid-19 ile mücadele hakkında her 2-3 haftada bir güncellenen bir çalışma belgesi yayımlar.
Rockefeller Foundation's Global Resilient Cities Network	Eski 100 Dirençli Kent (100 Resilient Cities, 100RC) girişiminin 98 üye kenti	Dirençli kentler	Dünya Bankası ile birlikte haftalık bir konuşmacı grubu düzenler.
The Global Parliament of Mayors (GPM)	Dünya genelinde 41 kentin belediye başkanı ve 8 ağ	Çeşitli yönetim seviyeleri arasındaki ilişkiler	Covid-19 salgınıyla ilişkili web seminerleri düzenlendi. Belediye Başkanları Şimdi Harekete Geçiyor kampanyası başlatıldı.
The Strong Cities Network	40 kent ve belediye	Ekstremizm ve infodemikle mücadele	Covid-19 ile mücadelede mevcut çabaları desteklemek için Lübnan Majdal Anjar'daki Yerel Önleme Ağı'na (LPN) dâhil olmak üzere önceden oluşturulmuş ağları kullanır.
UNESCO Creative Cities	246 kent	Yaratıcılık ve kültür için sürdürülebilir	Edebiyat, tasarım, el sanatları ve halk sanatı, film, müzik, medya sanatları ve gastronomi gibi yaratıcı alanlardan birini kullanarak üye şehirlerin Covid-19'la mücadelelerini destekler.

Network (UCCN)		kentsel gelişim	
UN HABITAT	90 ülkede kentler hükümetler, BM kuruluşları, özel sektör, vakıflar ve sivil toplum kuruluşları olarak 3500 ortak	Kapsayıcı, güvenli, dirençli ve sürdürülebilir kentler	Covid-19 bağlamında kente özgü durumlar hakkında veri toplanması için anket yayınlandı. Savunmasız kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için birden fazla faaliyet gerçekleştirildi.
WHO European Healthy Cities Network	100 Avrupa kenti 30 ulusal ağ ve yaklaşık 1400 belediye.	Eşitsizliklerle mücadele, iyi yönetim ve liderlik	Deneyimleri ve öğrenilen dersleri paylaşmak, dayanışmayı teşvik etmek ve Avrupa kentlerindeki desteği koordine etmek için bir platform görevi görür.

Kaynak: Meagher, El Achi, Bowsher ve Ekzayez, 2021, s. 11-12

Kentsel zorlukların çoğalması, birçok kentin bir dizi ekonomik, çevresel ve sosyal tehdide karşı dayanıklılığı güçlendirmek de dâhil olmak üzere çeşitli amaçlar için şehir ağlarını ve işbirliklerini kullanması anlamına gelir. Esnekliği güçlendirmek, bir kente veya herhangi bir topluluğa bütünsel olarak bakmayı, sistemlerini, karşılıklı bağımlılıklarını ve karşılaşılabileceği çeşitli zorlukları anlamayı gerektirir (Meagher vd., 2021, s. 11). Covid-19 salgını, ulus ötesi belediye ağlarının bu bağlamdaki rollerinin önemi yeniden ortaya koymuştur. Tablo 1’de küresel düzeyde kurulmuş çok sayıda ağın Covid-19 ile mücadelede kent ve belediye yönetimleri için sunduğu fırsatlar yer almaktadır. Tablo 1’de ağların üyelikleri incelendiğinde, bazı ağların sadece kent ya da belediye yönetimlerinin bazı ağların ise daha geniş bir aktör yelpazesinin bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir. Böylece belirli bir konu ile ilgili olarak ortak hedeflere ulaşmayı amaçlayan çeşitli aktörler arasında müzakere ve diyaloga dayalı bir ortaklık modeli ortaya çıkmaktadır (Borzal, 1998, s. 254; Bryson, 2014, s. 446). Her ağ kendi kuruluş amacı çerçevesinde çeşitli çalışma alanlarına odaklanırken, Covid-19 salgınının etkilerini de bu alanlara dâhil etmektedir. Ağların Covid-19 ile mücadele araçlarının ise, bilgilendirme, öğrenme, savunuculuk, etkinlik ve kampanya gibi çeşitli şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir.

Kentlerin ulus ötesi belediye ağlarına katılımlarının doğrudan faydalarını ölçmek kolay değildir. Meşruiyet kazanmak ve bilgiye erişim ağların doğrudan faydaları olarak ortaya çıksa da ağlara üyelik, her zaman için kentsel politikadaki değişimleri etkilemeyebilmektedir (Mejía-Dugand, Kanda ve Hjelm, 2016, s. 61). Ulus ötesi belediye ağlarının daha stratejik bir yapılanmaya ihtiyacı bulunmaktadır (Acuto vd., 2017, s. 14). Diğer yandan, ağa üyeliklerin uygulamada başarılı kentsel politikalar ile sonuçlandırılması, üye olan kentlerin ağa aktif katılımına da bağlıdır (Capello, 2000, s. 1941).

METROPOLİS

1985 yılında kuruluş kongresi gerçekleşen Metropolis, günümüzde Afrika, Asya, Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler’de toplamda 153 büyükşehri temsil etmektedir. Metropolis’e üye olan kentlerin 25’i Afrika, 74’ü Asya, 16’sı Avrupa, 8’i Kuzey Amerika, 20’si Latin Amerika ve Karayipler’de bulunmaktadır. Türkiye’den İstanbul, Diyarbakır ve Gaziantep de Metropolis’e üyedir. Kentlerin Metropolis’e üyelik yıllarına göre dağılımları dikkate alındığında, ağın 1985 yılında kuruluşundan bu yana üye sayısı her yıl artış göstermiş ve özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren bu artış artarak devam etmiştir.

Metropoliten alanlarda katılımcı yönetim, çağdaş kentsel zorluklarla mücadelede önemlidir. Bu nedenle Metropolis, birlikte duyarlı ve sürdürülebilir kentler oluşturmak üzere, gerekli araç ve kaynaklara sahip bir bilgi platformu oluşturarak kentlerin kapasitesini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı (UCLG)’nın metropol kentleri temsil eden bölümünü de idare etmekte olan Metropolis, kapsayıcı ve sürdürülebilir metropol alanlar yaratma vizyonuna sahiptir. Metropolis’in temel değerleri, işbirliği içinde birlikte hareket etmek ve bu anlamda daha iyi kentleri birlikte yaratma sürecinde işbirliği içindeki aktörler/öğeler arasında nasıl ilişki kurulacağına dair rehberlik etmektir. Bu bağlamda Metropolis paylaşım, öğrenme, ilgi/özen ve hesap verebilirlik değerlerine sahiptir. İlk olarak, her metropol kendine özgü farklılıklarına rağmen, karşılaşılan zorluklar ve fırsatlar oldukça benzerdir. Çözümleri ve bilgiyi paylaşmak, yerel liderliği güçlendirmekte ve olumlu bir değişim için Metropolis'i küresel bir güç haline getirmektedir. İkinci olarak, hızlı değişim ve sürekli bozulma zamanlarında Metropolis, üyelerinin uyum sağlamak ve yenilik yapmak için ihtiyaç duyduğu bilgileri toplamak ve yaymak için bir merkezdir. Üçüncü olarak, Metropolis, üyelerin ihtiyaçlarına duyarlıdır ve önceliklerine özen göstermektedir. Dördüncü olarak, Metropolis üyeleri, her üç yılda bir ağın eylem planını birlikte oluşturmaktadır. Sonuçlar üçer aylık dönemlerde takip edilmekte ve finansal raporlara web sitesinden kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Bu nedenle üyeler, ağın nasıl yönetildiğini açıkça görebilmekte ve topluluk olarak birbirlerine karşı sorumluluk duymaktadır (Metropolis, t.y.).

Metropolis’in Covid-19 ile Mücadele Kapsamındaki Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Covid-19 salgını, etkilerini sadece kent yönetimleri üzerinde değil, kent ortaklıkları ve ağları üzerinde de göstererek, ağları salgın konusunda hazırlıklı olma ve hızlı yanıt verme konusunda harekete geçirmiştir. Salgın, ağların gündemini değiştirerek, gerçekleştirilecek faaliyetlerin bu yönde yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Covid-19 salgını ile birlikte, Metropolis ağının gündemi ve politikaları hızla bu yönde gelişme göstermiştir. Metropolis’in Covid-19 salgını sürecinde, gündemindeki değişimler ve salgınla

mücadelede kullandığı araçlar, ağır kurumsal web sitesinin incelenmesi yoluyla üç başlık altında değerlendirilmiştir: Covid-19 salgınının etkileri ile kent yönetimlerinin işbirliğine dayalı temel çalışma alanlarının birlikte değerlendirilmesi, Covid-19 ile mücadelede savunuculuk faaliyetlerini yürütmek ve Covid-19 ile mücadelede kapasite geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesi.

Tablo 2: Metropolis'in Covid-19 ile mücadelede yürüttüğü faaliyet türleri ve içerikleri

Faaliyetleri	İçerik	
1. Covid-19 salgınının temel çalışma alanlarına nasıl yansadığının ölçülmesi	Faaliyet Alanları	Covid-19 Salgınının Ağır Çalışma Alanları Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi
	Büyükşehir Mekanlarını Yeniden Düşünmek	Çalışma alanlarının yeni duruma göre nasıl şekillendiğinin öneminin ele alındığı faaliyetler, MetroTalks, Spotify ve Youtube gibi araçlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir.
	Cinsiyet Eşitliği	Covid-19 salgınının toplumsal cinsiyete üzerindeki etkisini gösteren araştırmalar yapılmıştır. Örneğin Covid-19 salgını sırasında cinsiyete dayalı şiddetin ortalama %25 arttığı tespit edilmiştir.
	Uluslararası Ödüller	Guangzhou Ödülü: Yerel ve bölgesel yönetimlerin Covid-19 krizine tepkisi
2. Savunuculuk faaliyetlerinin yürütülmesi	Faaliyet Alanları	Covid-19 ile Mücadelede Kentlerin Sesini Küresel Alanda Duyurma ve Onları Küresel Gündemlerle İlişkili Şekilde Hareket Etmeye Teşvik Etme Çabaları
	Etkinlikler	Kentlerin “düzenleyici” olarak rol oynadığı web seminerleri, yerel gözlemler, çalıştaylar, özel dersler, röportajlar ve taahhütler gerçekleştirilmiştir. Kentlerin “dâhil olduğu” farkındalık yaratma, paylaşım yapma, Cities4GlobalHealth sitesinde yayın yapma, sosyal medyayı kullanma, @metropolis_org ve @UNHABITAT adreslerini takip etme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.
	Kampanyalar	World Metropolitan Day 2021 site, Social Media Toolkit, Hashtags: #WorldMetropolitanDay #UrbanOctober Covid-19 ile mücadelede kentlerin sahip olduğu kampanya araçları olmuştur. Kentler, iletişim@metropolis.org adresini ve sosyal medyayı kullanarak Covid-19 salgını ile ilgili yürütülen kampanyalara dâhil olmuşlardır.
	Dünya Kongreleri	13. Dünya Kongresi'nde Covid-19'un kentlere ve metropol alanlara verdiği hasarlar dikkate alınarak, Kongre'nin toplulukları iyileştirmeye yönelik bir ivme yaratması ve kentsel politika yapımcıları, liderleri ve düşünürleri arasında daha fazla uyum sağlamaya yönelik ilerleme kaydetmesi hedeflenmiştir.
3. Kapasite geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesi	Faaliyet Alanları	Covid-19 ile Mücadelede Kentlerin Kapasitelerinin Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetler
	En iyi uygulama paylaşımları	Metropolis, “küresel sağlık için kentler”, “faydalanma”, “kentler ve bölgeler için acil durum yönetim girişimi” ve “kent yöneticiliği topluluğu” alanlarında en iyi uygulama paylaşımlarını sağlamaktadır.
	Bilgi ve öğrenme	Öğrenme istasyonu Kentsel politikaları daha iyi tasarlamak ve uygulamak ve metropol vatandaşlara hizmet sunmak için kapasite geliştirmeye yönelik öğrenme alanlarını teşvik etmektedir.
		Metropolis gözlemevi Dünyadaki metropolleşme olgusunu küresel gündemlerle ilişkilendirerek düşünmeyi teşvik eden Barselona Metropolitan Bölgesi tarafından yönetilen bir projedir.
	Uluslararası projeler	Yanıt Ver, Yeniden Oluştur, Yeniden Keşfet

Tablo 1’de, Metropolis’in Covid-19 ile mücadele kapsamında yürüttüğü faaliyetlerin bir özeti sunulmuştur. 1. satır, Metropolis’in uluslararası belediye ağı olarak temelde hangi konular üzerine çalıştığını ortaya koyan faaliyet alanlarını göstermektedir. Ağ, söz konusu alanlarda çeşitli faaliyetleri yerine getirmektedir. Covid-19 salgınının ardından ağır, temel faaliyet alanları salgının etkileri doğrultusunda yeniden değerlendirilmiştir. Metropolis de diğer birçok uluslararası belediye ağı gibi, Covid-19 salgını

gündemine almıştır. Metropolis, temel çalışma alanlarını Covid-19 sürecinden sonra, salgının etkisinin alanlara nasıl yansıdığını ve çalışma alanlarının bu kapsamda yeni duruma göre nasıl şekillendiğini gösteren faaliyetlerle destekleme yoluna gitmiştir. Geliştirilmek istenen esnek ve hızlı bir iletişim ağının oluşturulmasında, teknolojik ve dijital araçlar (Spotify ve Youtube gibi) bu süreci kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Teknolojik ve dijital araçlar, burada bilginin üretimi ve yayılımı için kullanılmıştır. Benzer şekilde Metropolis, cinsiyet eşitliği konusunda kentlerin bu konuyu Covid-19 ile birlikte nasıl ele almaları gerektiğine ilişkin çeşitli çalışmalar yaparak, kentlere ve metropollere toplumsal cinsiyet şiddetinden korunmak için çeşitli noktalara odaklanılması yönünde tavsiyeler vermektedir (Metropolis, t.y.a): toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım, büyükşehir ölçeğinde cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin toplanması, hükümet ve ortaklar tarafından mali ve siyasi yatırımların garanti edilmesi, koordinasyon ve çok sektörlü bir ortaklığın sağlanması, polis ve yasal müdahalelere önem verilmesi, kamusal alanların ve ulaşımın kadınların güvenlik algısına uyacak şekilde uyarlanması, kadınların ve kız çocuklarının yapılacak planlara ve bütçe karar alma süreçlerine dâhil edilmesi bu tavsiyeler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde, Metropolis, ilk düzenlendiğinden bu yana, dünyanın dört bir yanındaki kentlerin kendi paylaştığı Guangzhou Ödülü'nün ana ortaklarından biridir. 5. Guangzhou Ödülü'nün konusu “yerel ve bölgesel yönetimlerin Covid-19 krizine tepkisi” olarak belirlenmiş ve kentlerin salgınla mücadeledeki girişimleri bir araya getirilmiştir. Dünya kentlerine tanıtılan girişim örneklerinden bazıları şunlardır: Chongqing Belediyesi (Çin) Covid-19 salgını nedeniyle artan kentsel tıbbi atıklara yanıt olarak kentsel tıbbi atıkları bertaraf etmek için yenilikçi bir “3 Seviyeli Acil Durum Mekanizmasını”, kullanmış ve tanıtmıştır. Lübnan'da Dinniyeh bölgesinde yer alan belediyeler, salgından önce de birçok ekonomik ve siyasi zorlukla karşı karşıya olup, Covid-19 karantinası, bölgenin karşı karşıya olduğu zorlukları daha da artırmıştır. Dinniyeh Birliği, yüksek eğitimli genç gönüllülerden oluşan 15 komiteyle bir Acil Durum Müdahale Planı oluşturarak, birlik çatısı altındaki 17 belediye ile koordinasyon sağlamış, finansman ve destek sağlamak için sivil toplum alanındaki aktif kişilerle işbirliği yapmıştır (5th Guangzhou International Award for Urban Innovation, 2021).

2. satırda yer alan savunuculuk kavramı, kullanıldığı alanlara bağlı olarak farklı anlamlara gelebilecek geniş bir içeriğe sahiptir. Genel anlamda savunuculuk, bir neden, fikir veya politika üzerindeki bireysel ve toplu ifade veya eylem yelpazesidir (Reid, 2000, s. 1). Bu bağlamda savunuculuk bir tür ‘savunma’ işlevini gerçekleştiren fikir veya fiili tanımlamaktadır. Fikir veya fiil, ele alınan meselede bir katılımın gerçekleştiğini göstermektedir. Kavramın yaygın olarak kullanım şekline göre savunuculuk, kamu politikalarını etkileme çabasıdır (Boris ve Williams, 1998, s. 488). Bu anlamda savunuculuğun bilinen adı lobiciliktir. Bununla birlikte, politikaları değiştirmek için lobi yapmanın yanı sıra savunuculuk, diğer birçok faaliyeti içermektedir. Diğer yandan savunuculuk, “karar alma süreçlerine katılım” şeklindedir (Küçük, 2018).

Bu tanımdan yola çıkarak savunuculuğun aynı zamanda bir süreç olarak yorumlandığını ifade etmek mümkündür.

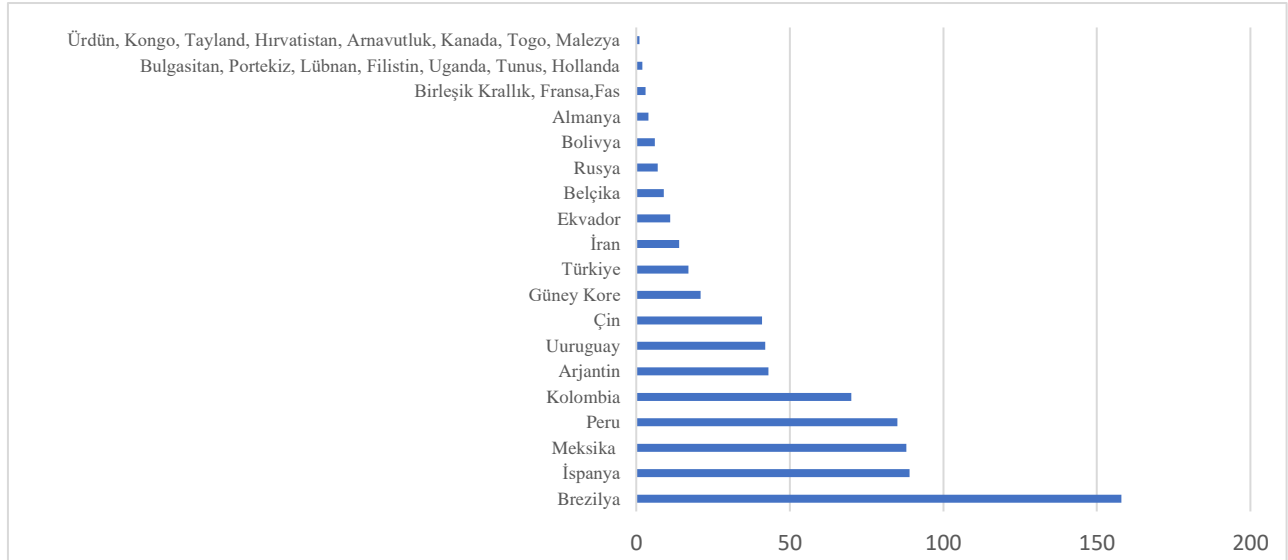
Metropolis, kentlerin sesini küresel alanda duyurmak ve onları küresel gündemlerle ilişkili şekilde hareket etmeye teşvik etmek üzerine odaklanırken çeşitli savunuculuk araçları kullanmaktadır. Bunlar etkinlik, kampanya ve dünya kongreler olarak üç şekilde ortaya çıkmıştır. 2021 yılı içerisinde Dünya Büyükşehir Günü kapsamında Metropolis tarafından gerçekleştirilen 25 adet etkinlik ve kampanyaya ulaşılmıştır. Bunların Covid-19 ile ilgili savunma alanları şu şekilde tespit edilmiştir: kentsel dönüşüm, sivil savunma ve bölgesel planlama, genç nesil, iklim, doğaya dayalı çözümler, spor, kentin miras alanları ve değerleri, kutlama, iklim ve direnç, kamusal alanlar, sivil toplum ve direnç, finansman, özenli metropoller yaratmak, sürdürülebilir ve kapsayıcı metropoller, kanıta dayalı yönetim, sürdürülebilir kalkınma, 2020 sonrası uyum politikası, çevre yönetiminin iyileştirilmesi. Söz konusu etkinliklerden biri Marmara Belediyeler Birliği tarafından yerleşik kentsel politikaların ve planlama süreçlerinin Covid-19 salgını ışığında yeniden değerlendirilmesinin gerekliliğini kabul ederek “Çözüm Geliştiren Şehirler: Yeniden Düşün, Birlikte Harekete Geç” temasıyla düzenlenmiştir.

3. satır Metropolis’in kent yönetimleri için kapasite geliştirme alanında yürüttüğü faaliyetleri içerir. Nwankwo, Olabisi ve Onwuchekwa (2017, s. 142) tarafından kapasite, bir kişinin, kurumun veya kuruluşun belirli bir görevi etkin, verimli ve sürekli olarak, dış kaynaklara olan bağımlılığı azaltacak şekilde yerine getirme yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır. Kapasite geliştirme BM tarafından “hızla değişen bir dünyada organizasyonların ve toplulukların hayatta kalmak, uyum sağlamak ve gelişmek için ihtiyaç duyduğu becerileri, içgüdüleri, yetenekleri, süreçleri ve kaynakları geliştirme ve güçlendirme süreci” olarak kabul edilmektedir (United Nation-Habitat, 2020: 2). Bu nedenle kapasite geliştirme, insan kaynakları gelişimi, kurumsal gelişim (yerel yönetim sistemi) ve kamu hizmeti kuruluşları olarak yerel yönetimlerin içinde faaliyet gösterdiği ve etkileşimde bulunduğu genel politika ortamı ile ilgilidir (Vincent ve Stephen, 2015, s. 1).

Metropolis kapasite geliştirme faaliyetlerini en iyi uygulamaların paylaşımı, bilgi ve öğrenme, uluslararası projeler yoluyla gerçekleştirmektedir. En iyi uygulama örneğinin paylaşılması, “belirli bir sorunu çözenin veya başkaları tarafından paylaşılabilen ve kullanılacak belirli bir hedefe ulaşmanın en uygun yöntemi” olarak tanımlanabilir (Council of Europe, 2015, s. 1-2, 7). Metropolis, en iyi uygulamalar paylaşımı kısmında, “küresel sağlık için kentler” başlığı altında bir bölüm açarak, üyelerine Covid-19 ile mücadelede çeşitli hükümetlerden ve topluluklardan doğrudan deneyimlerin sunulduğu bir platform sağlamaktadır.

Şekil 1: Metropolis'in uygulama paylaşımlarının yıllarına göre dağılımı

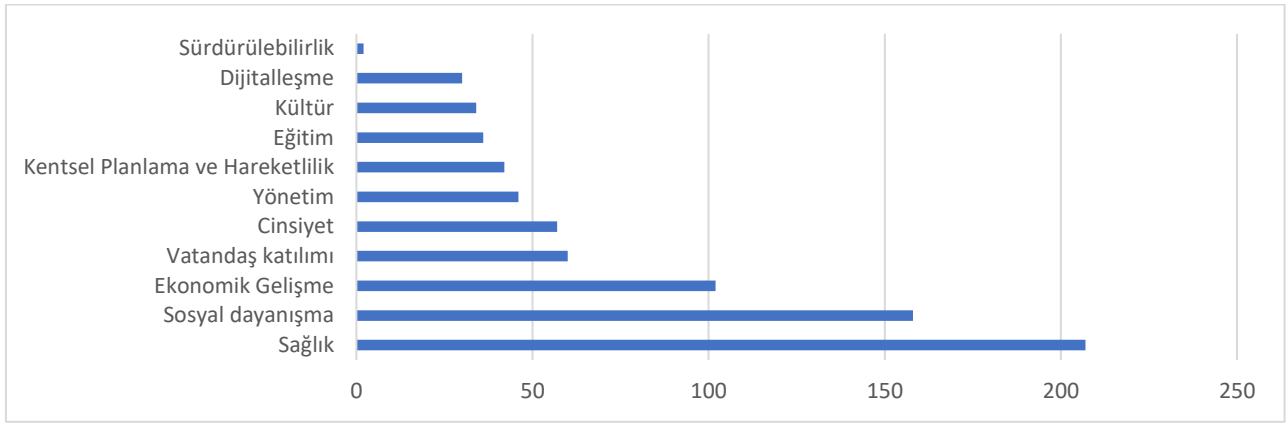
Şekil 1’de Metropolis uygulamalar platformu üzerinden, Covid-19 ile mücadelede doğrudan deneyimlerin aktarıldığı girişim ve fikir örneklerinin yıllara göre paylaşım sayıları gösterilmektedir. Özellikle Covid-19’un etkilerinin ilk hissedilmeye başlandığı erken dönemde, 2020 yılında çok sayıda örnek uygulamanın hızla ortak platform üzerinden paylaşıldığı görülmektedir.

Şekil 2: Metropolis ağı üzerinden en uygulamaların paylaşımını yapan kentlerin ülkelere göre paylaşım oranları

Paylaşılan uygulamalar içerisinde toplam 34 ülkeden 105 kent 719 adet farklı girişimlerini bu platformda sunmuştur. Şekil 2’de ülkelerin uygulamalarının paylaşılma yoğunluğuna göre dağılımlarına yer verilmiştir. Örneğin Türkiye’de İzmir Büyükşehir Belediyesi “kriz yerel yönetimi” uygulamalarıyla ön plana çıkmıştır. Türkiye’de ilk kez “Kriz Belediyeciliği” uygulamasını başlatan İzmir Büyükşehir Belediyesi, Covid-19 ile mücadelede aldığı tedbirleri rapor ve eylem planı halinde yayınlayan ilk ve tek Belediye olmuştur (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020). İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından askıya alınan fatura uygulaması kullanıma açılmıştır. “Askıda fatura” ihtiyaç sahibi vatandaşların su faturalarının Covid-19 salgını döneminde destek vermek isteyen diğer gönüllü vatandaşlar tarafından peşin ödenmesi

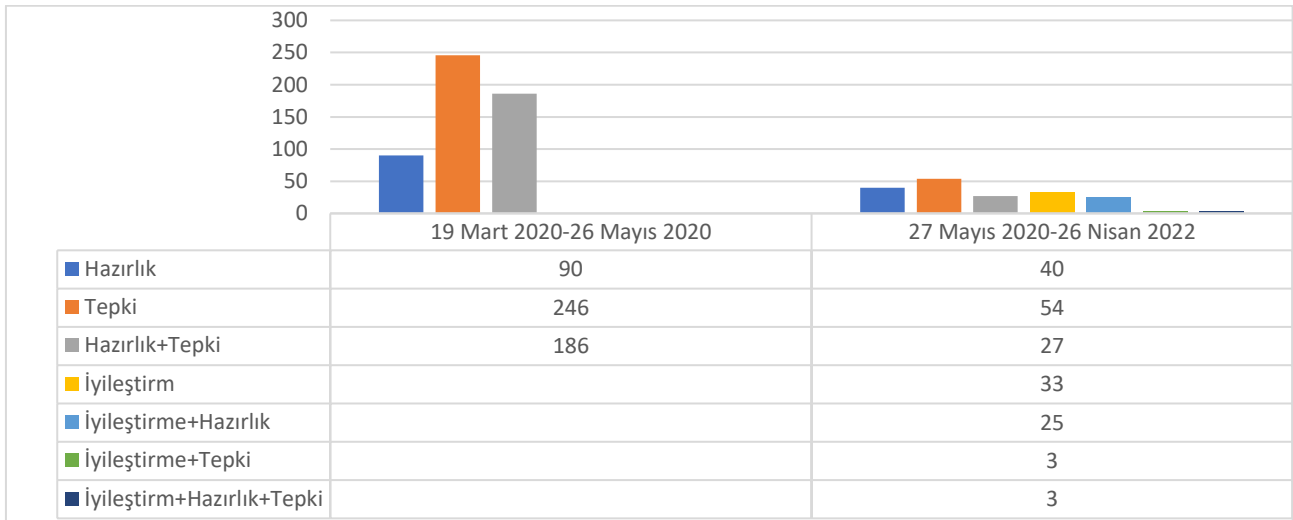
esasına dayanmaktadır (Bizizmir, t.y.). Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi, kamusal alanlarda maske kullanımının zorunlu hale gelmesiyle vatandaşların tıbbi maskeye erişimini kolaylaştırmak amacıyla metro istasyonlarına Maskematik yerleştirmiştir (www.izmir.bel.tr). Uygulama sonuçlarının her kentte benzer sonuçlar vermesi beklenmemektedir. Kaynak kentte başarılı sonuçlar veren bir uygulamanın başka bir kentte aksi yönde sonuçlar ortaya koyması beklenebilir. Ancak, diğer kentlerin deneyimlerinden faydalanmak Covid-19 ile mücadelede farklı ve yaratıcı çözümler üretmek için önemlidir (Council of Europe, 2015, s. 1-2, 7).

Şekil 3: Metropolis'in uygulama paylaşımlarının konularına göre dağılımı

Paylaşılan uygulama örnekleri, Covid-19 ile mücadele karşısında kent yönetimlerinin çeşitli alanlarına ilişkin konuları kapsamaktadır. Bunlar temel olarak 11 başlık altında sınıflandırılmıştır. Şekil 3'te Metropolis'de uygulama örneklerinin gerçekleştirildiği konulara göre dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 4: Metropolis'in uygulamalarının içeriklerine göre dağılımı

Şekil 4’te Metropolis uygulama paylaşımları kapsamında sunulan uygulama örneklerinin Covid-19 ile mücadelede türlerine göre dağılımlarına yer verilmiştir. Uygulama örnekleri temelde üç farklı türde meydana gelmişlerdir. Birincisi Covid-19 salgını karşısında verilen “tepki”, ikincisi Covid-19 salgınına karşı bir “hazırlık” ve üçüncüsü ise Covid-19 salgını için bir “iyileştirme” girişimidir. Örneğin eğitim alanında, Berlin (Almanya) tarafından çocukları Covid-19’un yarattığı tehlikelere karşı duyarlı hale getirmek amacıyla, onlara virüs hakkındaki karmaşık gerçekleri basit, kolay anlaşılır kelimelerle sunan bir video hazırlanmıştır. Video, Berlin Belediyesi tarafından yaptırılan bir çeviri sayesinde Almanca dışındaki dillerde de yayınlanmıştır (Kinderlieder mit Bobby, 2020). Berlin tarafından yapılan uygulama Covid-19 salgını için hem bir hazırlık hem de salgın karşısında verilen bir tepki niteliğindedir. Ekonomik gelişme alanında, Belo Horizonte (Brezilya) ise COVID-19 salgınının en kritik döneminden sonra iş ortamını canlandırmak ve ekonomik toparlanmaya yardımcı olmak için bir “Girişimci Sayfası” portalını kullanıma sunmuştur (Prefeitura Belo Horizonte, t.y.). Belo Horizonte tarafından gerçekleştirilen uygulama ise Covid-19 salgını için bir iyileştirme girişimidir. 19 Mart 2020-26 Mayıs 2020 tarihleri arasında yani Covid-19 salgınının erken dönemlerinde paylaşılan uygulama örneklerinin birer tepki ve hazırlık örnekleri olduğu görülmüştür. Covid-19 salgınının devam ettiği 27 Mayıs 2020-26 Nisan 2022 tarihleri arasında ise iyileştirmeye yönelik uygulamaların paylaşıldığı görülmeye başlanmıştır.

Kapasite geliştirme araçlarından bir diğeri bilgi ve öğrenme, mümkün olduğunca yerel yönetimlere bilgi yaymak ve tartışmayı teşvik etmek için faaliyette bulunmaktadır (Buis, 2009, s. 193). Metropolis tarafından bilgi ve öğrenme imkânları kurslar ve web seminerleri olmak üzere iki şekilde sunulmaktadır. Öğrenme kapsamında çeşitli temalar Metropolis’in öğrenme kütüphanesinde yer almaktadır. Metropolis toplamda 47 farklı temada da öğrenmeye ilişkin bilgi havuzu oluşturmuştur. Bunlar aynı zamanda kullanıcıların bilgisine çeşitli şekillerde sınıflandırılarak sunulmuştur. Öncelikle çeşitli temaları sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde seçip okumak mümkündür. İkinci olarak, öğrenmenin kurs ve web seminerleri olarak iki yolu bulunmakta ve kullanıcılar Metropolis ağının resmi internet sitesi üzerinden istediği öğrenme türünü seçerek kullanabilmektedir. Metropolis’e üye kentler, bu sistem üzerinden pandemi sürecinde ya da sonrasında kentlerin karşı karşıya kaldığı birçok fırsat ve zorluğa ilişkin bilgilere ulaşabilmektedir. Öğrenme kütüphanesi aynı zamanda sistem üzerinde Metropolis’e üye olmayan kentlere, kurumlara ya da kişilere de açık olduğunda ağa üye olmayan kişi ve kurumların da bu bilgilerden yararlanması mümkündür. Metropolis sadece Covid-19 ile ilgili gelişmelere yönelik bir öğrenme sağlamamakta aynı zamanda Covid-19 sürecinde kent yönetimlerinin ihtiyaç duyacağı kente dair verileri de sunmaktadır. Meropolis sahip olduğu Metropolis Gözlemevi ile 58 metropoliten alan üzerinde öncü karşılaştırmalı bir araştırmadan elde edilen 38 metropoliten göstergeye sahiptir. Söz konusu gösterge, dünya çapındaki metropoller hakkında karşılaştırılabilir yeni ampirik bulgular sağlamaktadır.

Kapasite geliştirme araçlarından bir diğeri olan uluslararası projeler belirli bir amaç etrafında bir araya gelen ortaklar tarafından karşılıklı menfaatlerin sağlanmasını hedeflenmektedir. Metropolis kurumsal kapasitenin geliştirilmesi kapsamında, çeşitli kentsel projeleri hayata geçirmektedir. Bunlar arasında Yanıt Ver, Yeniden Oluştur, Yeniden Keşfet projesi, doğrudan Covid-19 ile ilgili sorunlara yer vermiştir. Yanıt Ver, Yeniden Oluştur, Yeniden Keşfet projesi, sektörler arası işbirliğini geliştirme konusunda yerel makamları desteklemek ve kentsel sorunların çözümüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Organisation for Economic Co-operation and Development, t.y.).

SONUÇ

Ulus ötesi belediye ağları, dünya kentlerini bir araya getiren, yerel aktörler arasında işbirliğini mümkün kılan uluslararası yönetişimin önemli aktörlerinden biridir. Çok sayıda ulus ötesi belediye ağı tarafından kentler bir çatı organizasyon altında toplanmakta ve kentlerin örgütlenme, araştırma, analiz etme, bilgi alma/yayma becerilerinin güçlendirilmesi desteklenmektedir. Tek tek kentlerin kendi başlarına çözüm bulmakta zorlandıkları birçok sorun, bilginin hızlı bir şekilde merkezde toplandığı ağlar aracılığıyla yönetilmektedir. Ağlar, özellikle karmaşık sorun alanlarında kentleri iş dünyası, STK'lar, dernekler, sanayi odaları gibi diğer yerel aktörler ile buluşturarak, farklı görüşlerin ve önerilerinin bir araya getirilmesi hususunda önemli fırsatlar sunmaktadır.

Metropolis, bir ulus ötesi belediye ağının kentlere sunduğu fırsatlar bağlamında, kentleri bir araya getiren önemli çatı organizasyonlardan biridir. Farklı çalışma alanlarıyla birçok konuda kentler için bir yol haritası oluşturmakta, kentlerin küresel yönetim alanında kendilerine bir yer edinmesini sağlamaktadır. Covid-19 salgını, kentleri etkilemeye devam ederken, farklı kıtalardan birçok kentin yer aldığı ulus ötesi belediye ağı Metropolis salgının kentler üzerindeki etkilerinin birlikte izlenebilmesini mümkün hale gelmiştir. Metropolis'e üye kentler, Covid-19 salgını sürecinde karşı karşıya kaldıkları sorunlar ve salgın ile mücadelede geliştirdikleri alternatif politikaların bir araya getirilebildiği bir platformda bir arada bulunmaktadır. Tek tek kentlerin yaşadığı deneyimler, ağ sayesinde bir araya gelerek sorunların daha erken tanımlanmasını sağlamak için imkân sunmaktadır. Ayrıca salgın ile mücadelede, çözümlerin üretilmesinde önceki deneyimlerden yola çıkarak, deneme-yanılma ve hata paylarının azaltılması mümkün hale gelmektedir. Özellikle Covid-19 pandemi sürecinin erken dönemlerinde, yerel ve diğer düzeylerde karar vericilerin geleceğe yönelik atacağı adımlarda, ileri zamanlarda oluşacak durumlar hakkında hızlı bir şekilde bilgi depolaması, önleyici tedbirler bağlamında ayrıca önem taşımaktadır. Diğer yandan, her bölgede kentlerin gelişmişlik seviyeleri, büyüme düzeyleri, kentsel sorunları, kentsel gelişmeye bağlı fırsatlarının farklı olduğu açıktır. Metropolis, Covid-19 sürecinde üyelerinden aldığı bilgilere, büyük kentlerin salgın

sürecinde bölgesel gelişme farklılıklarına göre stratejik bir mücadele planının çizilmesi için uygun bir yol haritası çizilmesini sağlamaktadır.

Çalışma, Metropolis ağı örneğinden yola çıkarak ulus ötesi belediye ağlarının Covid-19 ile mücadeledeki yerel, politik ve teknik işlevlerine ışık tutmaktadır. Ağlar, temelde kentsel sorunlara ilişkin birçok konuda işbirliğinin yerel düzeyde kentler için bir hizmet sunma aracı olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Küresel sorunların somut olarak hissedildiği mekânlar olarak kentler, bu sorunlara karşı ağlar aracılığıyla politik bir tavır sergilemekte ve bir farkındalık oluşturarak çeşitli yönetim seviyelerindeki aktörlerin dikkatini bu yönde kanalize edecek fırsatlara sahip olmaktadır. Ayrıca ağlar kent yönetimlerinin kendi kapasitelerini geliştirebilecekleri teknik bilgi ve becerilerinde desteklenmesi konusunda bilgi ve öğrenme deposu işlevi görmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Acuto, M., Kosovac A., & Hartley, K. (2021). City diplomacy: another generational shift? *Diplomatica*, 3(1), 137-146.
- Acuto, M., & Leffell, B. (2021). Understanding the global ecosystem of city networks. *Urban Studies*, 58(9), 1758-1774.
- Acuto, M., & Rayner, S. (2016). City Networks: Breaking Gridlocks on Forging (New) Lock ins? *International Affairs*, 92(5), 1147-1166.
- Berse, K. (2019). International local cooperation. A. Farazmand (Ed.), *Global encyclopedia of public administration public policy and governance*, içinde (1-7). New York: NY: Springer.
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA). (t.y.). *Urbanization*. <https://www.unfpa.org/urbanization#readmore/expand> adresinden erişildi.
- Bizizmir. (t.y.). *Askıda fatura*. <https://www.bizizmir.com/tr/AskidaFatura/AskidaFaturalar> adresinden erişildi.
- Boris, E. T., & Williams, R. M. (1998). Nonprofit advocacy organizations: assessing the definitions, classifications, and data. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 27, 488-507.
- Borzel, T. A. (1998). Organizing babylon-on the different conceptions of policy networks. *Public Administration*, 76(2), 253-273.

- Boyce, M., & Rebecca K. (2021). Covid-19 and the proliferation of urban networks for health security. *Health Policy and Planning*, 36, 357-359.
- Bryson, J. (2014). Public value governance: moving beyond traditional public administration and the new public management. *Public Administration Review*, 74(4), 445-456.
- Buis, H. (2009). The role of local government associations in increasing the effectiveness of city-to-city cooperation. *Habitat International*, 33(2), 190-194
- Bulkeley, H. (2005). Reconfiguring environmental governance: Towards a politics of scales and networks. *Political Geography*, 24, 875-902.
- Capello, R. (2000). The city network paradigm: measuring urban network externalities. *Urban Studies*, 37(11), 1925-1945.
- Council of Europe (2015). *Best practice in local government*. <https://rm.coe.int-bpp-best-practice-programme-for-local-governments-1680746d97> adresinden erişildi.
- Kinderlieder mit Bobby. (2020, 21 Nisan). *Coronavirus (Covid-19) explained for kids and adults*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ECUPnUurFKE>
- Donaldson, L. P. (2007). Advocacy by nonprofit human service agencies. *Journal of Community Practice*, 15(3), 139-158.
- Dougless, M. (2002). From global intercity competition to cooperation for livable cities and economic resilience in Pacific Asia, *Environment & Urbanization*, 14(4), 53-68.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (t.y). www.izmir.bel.tr adresinden erişildi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2020). *Covid-19 Dirençlilik Eylem Planı*. https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/Covid19DirenclilikEylemPlani_TR.pdf adresinden erişildi.
- Keiner, M., & Kim, A. (2007). Transnational city networks for sustainability. *European Planning Studies*, 15(10), 1369-1395.
- Küçük, H. (2018). Savunuculuk atölyesi bilgi notu tanımlar, etimoloji, kavramlar ve ilkeler. <http://www.civicspace.eu/wp-content/uploads/2018/04/Savunuculuk-Atolyesi-BilgiNotu.docx> adresinden erişildi.
- Manfredi Sanchez, J. L. (2021). The political economy of city diplomacy. *Economic and Political Studies*, 10, 1-22.
- Meagher, K. El Achi, N. Bowsher G., & Ekzayez, A. (2021). Exploring the role of city networks in supporting urban resilience to covid-19 in conflict-affected settings. *Open Health*, 2, 1-20.
- Mejía-Dugand, S., Kanda, W., ve Hjelm, O. (2016). Analyzing international city networks for sustainability: a study of five major Swedish cities. *Journal of cleaner production*, 134, 61-69.
- Metropolis. (2021a). A look back on World Metropolitan Day. <https://www.metropolis.org/sites/default/files/resources/World-Metropolitan-Day-Report-2021.pdf> adresinden erişildi.

- Metropolis. (2021b). World Metropolitan Day: Resilience for all: creating caring metropolises beyond covid-19, <https://www.metropolis.org/sites/default/files/resources/World-Metropolitan-Day-Guide.pdf> adresinden erişildi.
- Metropolis. (t.y.a). Gender Keys 05: Covid-19 vs gender violence, <https://www.metropolis.org/sites/default/files/resources/COVID19-vs-Gender-violence.pdf> adresinden erişildi.
- Metropolis. (t.y.b). Members. <https://www.metropolis.org/members-list> adresinden erişildi.
- Mocca, E. (2017). City networks for sustainability in europe: an urban-level analysis. *Journal of Urban Affairs*, 39(5), 691-710.
- Niederhafner, S. (2013). Comparing functions of transnational city networks in Europe and Asia. *Asia Europe Journal*, 11, 377-396.
- Nwankwo, F., Olabisi, T. A., ve Onwuchekwa, F. (2017). Effect of capacity building on organizational performance of multipurpose cooperative societies in osun state of nigeria, international. *Journal of Arts and Humanities*, 6(2), 141-158.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (t.y). *Global action: Promoting social and solidarity economy ecosystems*. web site: <https://www.oecd.org/>
- Palomo-Navarro, A., ve Navío-Marco, J. (2018). Smart city networks' governance: The Spanish smart city network case study. *Telecommunications Policy*, 42(10), 872-880.
- Pipa, A. F., & Bouchet, M. (2020a). Multilateralism restored? City diplomacy in the covid-19 era. *The Hague Journal of Diplomacy*, 15, 599-610.
- Pipa, A. F., & Bouchet, M. (2020b). How to make the most of city diplomacy in the covid 19 era [Blog yazısı]. <https://www.brookings.edu/blog-up-front-2020-08-06-how-to-make-the-most-of-city-diplomacy-in-the-covid-19-era/> adresinden erişildi.
- Prefeitura Belo Horizonte. (t.y.). <https://prefeitura.pbh.gov.br/empreendedor> adresinden erişildi.
- Reid, E. J. (2000). Understanding the word “advocacy”: context and use. E. J. Reid (Ed.), *Nonprofit advocacy and policy process a seminar series structuring the inquiry into advocacy* içinde. The Urban Institute.
- Roberts, N. (2000). Wicked problems and network approaches to resolution. *International Public Management Review*, 1(1), 1-19.
- Rudakowska, A., & Simon, C. (2020). International city cooperation in the fight against covid-19: behind the scenes security providers. *Global Policy*, 1-14.
- Tjandradewi, B. I., ve Marcotullio, P. J. (2009). City-to-city networks: Asian perspectives on key elements and areas for success. *Habitat International*, 33(2), 165-172.
- United Nation-Habitat. (2020). *UN-Habitat capacity building strategy*. United Nation-Habitat.

Vincent, C., & Stephen, C. (2015). Local government capacity building and development: lessons, challenges and opportunities. *Journal of Political Sciences & Public Affairs*, 3(1), 1-5.

5th Guangzhou International Award for Urban Innovation (2021).
<http://www.guangzhouaward.org/uploads/20220314/42c4bcb6c87d231c2ab42c8a80b87c22.pdf>
adresinden erişildi.

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN PSİKOLOJİK RAHATLIK ÜZERİNE ETKİSİNDE LİDERE GÜVENİN ARACILIK ROLÜ: BİR KAMU HASTANESİNDE ARAŞTIRMA*

Münevver ŞAHİN², Özgür DEMİRTAŞ³

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; algılanan örgütsel desteğin psikolojik rahatlık üzerine etkisinde lidere güvenin aracı rolünü araştırmaktır. Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla bir Kamu Hastanesinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 300 hemşireye, yüz yüze ve çevrimiçi anket uygulanarak veriler elde edilmiştir. Algılanan örgütsel desteğin, psikolojik rahatlığa etkisinde lidere güvenin aracı rolü Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonuçları, algılanan örgütsel desteğin lidere güven ve psikolojik rahatlık üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir. İlave olarak lidere güvenin algılanan örgütsel destek ile psikolojik rahatlık arasında kısmi (pozitif) aracılık rolünde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Örgütsel Destek, Lidere Güven, Psikolojik Rahatlık, Sağlık Kurumları

JEL Kodları: I19, J50, J59

THE MEDIATING ROLE OF TRUST IN LEADER IN THE EFFECT OF PERCEIVED ORGANIZATIONAL SUPPORT ON PSYCHOLOGICAL SAFETY: RESEARCH IN A PUBLIC HOSPITAL

Abstract

The main purpose of this study; to investigate the mediating role of trust in the leader in the effect of perceived organizational support on psychological safety. In order to test the hypotheses of the study, the research was carried out in a Public Hospital. Data were obtained by applying face-to-face and online questionnaires to 300 nurses selected by simple random sampling method. The mediating role of trust in the leader in the effect of perceived organizational support on psychological safety was examined using the Structural Equation Model. The results of the study show that perceived organizational support has a positive effect on trust in the leader and psychological safety. In addition, it has been determined that trust in the leader has a partial (positive) mediation role between perceived organizational support and psychological safety. The results of the study are considered to contribute to the literature.

Keywords: Perceived Organizational Support, Trust in Leader, Psychological Safety, Health Institutions

JEL Codes: I19, J50, J59

* Bu çalışma için Kayseri Üniversitesi Etik Kurulunun 02/03/2022 tarihli toplantısında etik kurul onayı alınmıştır.

² Doktora öğrencisi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, munevver440223@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2964-2800>

³ Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, demirtasozgur@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-2495-2124>

GİRİŞ

Çalışan ve işveren ilişkilerinde taraflardan birinin gördüğü olumlu muamele karşılıklılık normu gereği tarafların hepsi için olumlu sonuçlar sağlamaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002, s. 698). Algılanan Örgütsel Destek (AÖD), çalışanların katkılarına karşılık örgütün çalışan refahına ne kadar önem verdiğiine ilişkin algıyı ifade eder (Eisenberger, 2022). Algılanan örgütsel destek, çalışanın örgüt tarafından gördüğü muameleden etkilenir. Böylece çalışanın beklediği destek derecesi ve örgüt konusundaki yorumu da etkilenecektir. Bu etki, çalışanın olası hatalarını, performansını, aldığı maaşı adil olarak algılamasını, işini anlamlı ve ilginç hale getirme arzusunu içermektedir (Eisenberger, Huntington, Hutchison, ve Sowa, 1986, s. 501).

Güven ortamı, açık iletişimin olduğu, etkin ve verimli çalışma ortamına katkıda bulunmaktadır. Güven düzeyinin düşük olması, bilginin yanlış yönlendirilmesine veya kişilerarası duyguların olumsuz etkilenmesine yol açabilmektedir (Mishra ve Morrissey, 1990, s. 444). Etkinliği ve verimliliği yüksek, iletişim kanallarının açık olduğu, çalışanların karşılıklı saygı ve yardımlaşmaya önem verdiği bir örgütün oluşmasında örgütsel güven öne çıkan bir değişkendir (Keskinlik Kara, Zafer Güneş ve Aydoğan, 2015, s. 387). Bu bağlamda yönetici ve çalışan ilişkisinde güven duygusunun tesis edilmesinin olumlu işyeri çıktıları oluşturacağı düşünülmektedir.

Organizasyonlarda değişim ve belirsizliğin artması ile iş güvenliğindeki yetersizlikler, ekip üyelerinin soru sorma, yardım isteme ve hatalara karşı tolerans görme gibi psikolojik rahatlık başlığı altında ele alınabilecek kavramları gündeme getirmiştir. Yapılan çalışmalar, psikolojik rahatlığın çalışma ekiplerinde performansı artırmadaki rolü olduğunu; bununla birlikte, psikolojik rahatlığın ve onu geliştirmenin yollarının, çalışma ekipleriyle ilgili gelecekteki araştırmalar için giderek daha alakalı olacağını öne sürmektedir (Edmondson, 1999, s. 380). Diğer sektörlerle benzer şekilde sağlık sektöründe de psikolojik olarak rahat olan çalışanlar olumlu iş çıktıları sağlayacaktır. Nitekim sağlık hizmetlerinde psikolojik rahatlığın, tıbbi hata oranlarının daha düşük ve hastaların daha iyi tıbbi sonuçlar elde etmesi ile bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Vermont Child Welfare Training Partnership [Vermont CWTP], 2022).

Son yıllarda yaşanan küresel gelişmeler örgütlerde ve çalışanlardaki stres ve baskıyı artırmaktadır. Nitekim matris yapılı son derece karmaşık ve yüksek iletişim gerektiren sağlık kurumlarında da bu durum geçerlidir. Sağlık kurumlarında çalışan sayısı ve sağlık hizmeti sunumu bakımından büyük bir yeri olan hemşirelerde bu durum öne çıkmaktadır. Özellikle Covid-19 salgınından sonra hasta sayısındaki ciddi artışla birlikte hemşirelerin iş yükü ve iş yeri ortamındaki baskı giderek artmaktadır (Xu, Zhang, Bu, & He, 2021, s. 1). Bu bağlamda çalışanın iş yeri ortamında sağlıklı ve rahat hissetmesi için örgütlerin psikolojik rahatlık

konusuna daha fazla dikkat etmesi gerekmektedir (Frazier, Fainshmidt, Klinger, Pezeshkan, & Vracheva, 2017, s. 149). Psikolojik rahatlık, işyeri desteği, işyerinde lider ile olumlu ilişkiler kurma gibi değişkenlerden etkilenmektedir (Frazier vd., 2017, s. 149). Çalışanların algıladığı destek, örgüt ve o örgütte yer alan bireylerin etkileşiminin kaliteli bir şekilde oluşturulması ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Derin, Demirtaş ve Derindağ, 2018, s. 201). Nitekim yapılan görgül araştırmalar, algılanan örgütsel desteğin hemşirelerde çeşitli örgütsel davranışlar ve sağlık yararları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir (Wang, Liu, Zou, Hao, & Wu, 2017, s. 2).

Yapılan literatür taramasında AÖD ve psikolojik rahatlık (Gundersen, 2020; Xu vd., 2021, s. 4; Carmeli ve Zisu, 2009, s. 898; Frazier vd., 2017, s. 130); AÖD ve lidere güven (Celep ve Eler Yilmazturk, 2012, s. 5769; Keskinçilik Kara vd., 2015, s. 391; Sevinç Altaş, 2021, s. 885; Shukla ve Rai, 2015, s. 981); lidere güven ve psikolojik rahatlık (Demirel ve Derin, 2017; Derin, 2017, s. 60) ilişkileri ele alınmış olmasına rağmen ulusal yazında bu konuya yeteri kadar yer verilmediği, AÖD'nin psikolojik rahatlığa etkisinde lidere güvenin aracı rolünün ele alınmadığı ve ampirik olarak araştırılmadığı görülmüştür. Bu kapsamda araştırmanın temel amacı; AÖD'nin psikolojik rahatlık üzerine etkisinde lidere güvenin aracı etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışma ile alan yazına önemli bir katkı verileceği düşünülmektedir. Ek olarak, yukarıda verilen bağlamdan yola çıkılarak bu konunun sağlık çalışanlarının en büyük meslek grubunu oluşturan hemşirelerde araştırılmasının çalışmanın özgünlüğünü artıracığı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Algılanan Örgütsel Destek

AÖD, sosyal mübadele çerçevesinde ele alınabilecek (Wayne, Shore ve Liden, 1997, s. 82) önemli bir kavramdır. Ücret gibi maddi veya onay, prestij sembolleri gibi maddi olmayanların değer tokuşu sosyal mübadele teorisine göre sosyal davranışın bir yönüdür (Homans, 1958, s. 606). Bir faydayı elde eden kişinin o faydayı sağlayana minnet duyması, kendine yardım edene yardım etmek istemesi karşılıklılığın doğasındandır ve evrensel olarak kabul gören bir normdur (Gouldner, 1960, s. 171). Algılanan örgütsel destek, çalışanların kuruma yaptığı katkılar neticesinde, çalıştığı kurumun verdiği değer ve onların refahını ne kadar önemseydiğine dair algıdır (Eisenberger ve Stinglhamber, 2011). Örgütsel Destek Teorisi, çalışan ve örgüt arasındaki ilişkiyi çalışanların perspektifinden görmeyi sağlaması, açık ve net yapıya sahip olması ile algılanan örgütsel desteğin örgütsel bağlılık, iş tatmini gibi kavramlarla kuvvetli ilişkileri sebebiyle ilgi gören bir konudur (Kurtessis, Ford, Buffardi, Steward ve Adis, 2015, s. 1855).

Çalışanların kuruluş tarafından değer ve önem gördüğü algısı, örgütün, çalışanın tutum ve davranışlarını tanıma, ödüllendirme gibi değişim yükümlülüklerini yerine getireceğine dair güvenini artırır

(Wayne, Shore ve Liden, 1997, s. 83). Kuruluş tarafından değer, onay ve saygı gören ücret, terfi vb. konularda olumlu faydalar sağlayan çalışanlar karşılıklılık normu gereği olumlu çıktılar oluşturacaklardır. Nitekim sosyal mübadele teorisyenleri istihdama somut faydalar ve sosyal ödüller için çaba ve sadakat ticareti olarak atıfta bulunmuşlardır (Homans, 1958; Rhoades ve Eisenberger, 2002). Yöneticiler kuruluşun temsilcisi olarak kabul edildiğinden (Eisenberger vd., 1986, s. 504; Rhoades ve Eisenberger, 2002, s. 711; Levinson, 1965, s. 378), çalışanların amirlerden destek almaları AÖD' ye olumlu katkıda bulunacaktır. Örgüt içinde yöneticiler, çalışanların gözünden bakıldığında örgütün karakterini, diğer kademelerdeki çalışanlara kıyasla daha güçlü olarak örnekleyen kişiler olarak görülür. Bu sebeple yöneticilerin AÖD 'yi daha güçlü bir şekilde etkileyeceği beklenmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002, s. 711).

Lidere Güven

Güven, iki uçlu bir kavram olarak hem günlük hayatta hem de örgütsel hayatta birçok dinamiği etkilemekte ve önemli çıktılara yol açmaktadır (Aydın Küçük ve Günaydın, 2021, s. 544; Mayer, Davis ve Schoorman, 1995, s. 730). Güven, kurum ortamı içinde bireyler, gruplar ve lider ilişkileri olmak üzere çok geniş boyutta ele alınabilecek bir yapı olmasının yanı sıra, aniden oluşturulamayan, oluşturulması için zaman verilmesi gereken bir kavramdır. Bir örgütte güven ortamının oluşması durumunda, verimliliğin artması (Öztürk ve Uslu, 2022, s.144) çalışan ilişkilerinde olumlu bir atmosfer oluşması ve kurallara aykırı davranışların azalması sağlanabilmektedir (Aslan ve Özata, 2009, s. 97-104; Mishra ve Morrissey, 1990, s. 444).

Yöneticiye güven ise bir çalışma ortamında kişiler arası güvenin boyutlarından biridir (Derin, 2017, s. 53). Yönetim açısından güvenilir davranış, yöneticiler tarafından gerçekleştirilen, çalışanların kendilerine güven duyması için yeterli olsun veya olmasın, gerekli olan eylemler ve etkileşimler olarak tanımlanmaktadır. Bu davranış, yöneticilerin çalışanlara güvenilir davranışlarda bulunarak olumlu ilişkiler başlattığı, sosyal ve ekonomik bir değişim bağlamında ortaya çıkar. Yöneticilerin göstermiş olduğu olumlu davranışlar, çalışanların olumlu karşılık verme ve kendilerine güvenme olasılığını artıracak, "güven duyulan yönetici" olmaları için temel oluşturacaktır (Whitener, Susan, Korsgaard ve Werner, 1998, s. 516). Bir örgütte kişiler arasında güvenin var olması özellikle yönetici ve çalışan arasındaki ilişkilerin daha kaliteli olmasını sağlamaktadır. Bunun yanında örgüt ilişkilerinde güven, birbirleriyle ilgilenen, birbirlerini destekleyen ve aralarındaki ilişkiye özen gösteren ast-üst ilişkisinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Türkkan, 2021, s. 63).

Bir örgütte güven oluştuğunda, çalışanlar daha fazla katkıda bulunmak için sorumluluk duymakta ve daha olumlu davranışlar sergilemektedir (Aslan ve Özata, 2009, s. 97-104; Türkkan, 2021, s. 65). Bir

işletmede çalışanlar yöneticilerine güvenmiyorsa, o işletmede maliyetlerin artması, birey ve dolayısıyla örgüt gruplarının yapısının bozulması, korkunun artması gibi olumsuz koşullar oluşabilmekte ve bu durumun sonucu olarak o işletmede yabancılaşma, yalnızlık ve hatta düşmanlık hisleri ortaya çıkabilmektedir (Duman, 2018, s. 79). Bu bağlamda bir örgütün lideri konumunda olan yöneticilerin, çalışanlarının güvenini tesis etmesinin, olumlu işyeri çıktıları oluşturma konusunda son derece önemli olduğu açıktır.

Psikolojik Rahatlık

Psikolojik rahatlık, bireylerin buldukları grup içinde risk almanın güvenli olduğuna (Edmondson, 1999, s. 354; Vermont CWPT, 2022) ve grup üyelerinin imajlarına, itibarlarına veya kariyerlerine zarar gelmeden kararları sorgulayabilecekleri veya karşı çıkabileceklerine dair paylaştıkları ortak inanç olarak tanımlanmaktadır (Dekker ve Edmondson, 2022). Clark (2020b) tarafından ise psikolojik rahatlık, insanların marjinalleştirilme, utanma veya bir şekilde cezalandırılmaktan korkmadan dahil olduklarını, öğrendiklerini, katkıda bulduklarını ve statükoya meydan okuduklarında güvende olduğunu hissettikleri bir durum olarak tanımlanmıştır.

Psikolojik rahatlık kavramının temeli, bazı kaynaklarda Schein ve Bennis'in 1965 yılındaki örgütsel değişim üzerine yapılan çalışmasına (Edmondson, 1999, s. 354) bazı kaynaklarda ise Schein'in (1992) çalışmasına dayandırılmaktadır (Dekker ve Edmondson, 2022). Ancak psikolojik rahatlık kavramının ilk ele alındığı nokta muğlak olsa da 90'ların sonunda Amy Edmondson tarafından bir imalat şirketinde gerçekleştirilen ve ekip psikolojik rahatlığının öğrenme davranışı ile ilişkili olduğunu gösteren yapılan araştırmayla (Dekker ve Edmondson, 2022; Edmondson, 1999) konuya olan ilginin giderek arttığı görülmektedir.

Schein (1992) tarafından psikolojik olarak rahat bir ortamın temel unsurları: eğitim ve uygulama fırsatları, doğru yöndeki çabalar için koçluk ve ödüllendirme, hata yapmayı olağan karşılayan normlar, yenilikçi düşünce ve deneyi ödüllendiren normlar olarak sıralanmıştır. Psikolojik rahatlığı inşa etmede bu tür normları örgüte kazandırmak için adım adım ilerlemek gerekmektedir. Nitekim Clark (2020a) Psikolojik rahatlığı inşa etmede dört aşamayı şu şekilde ifade etmiştir:

- Dahil Olma Rahatlığı (Inclusion Safety): Bir gruba ait olmak, olduğun gibi kabul edilmek ve güvende hissedebilmek
- Öğrenici Rahatlığı (Learner Safety): Soru sorarak, geri bildirim vererek ve alarak, deneyerek ve hata yaparak öğrenmek ve büyüme

- Katılımcı Rahatlığı (Contributor Safety): Anlamli bir katkı sağlayabilmek için beceri ve yeteneklerin kullanılarak fark yaratılması
- Meydan Okuyan Rahatlığı (Challenger Safety): İyileştirme fırsatları olduğunda statükoya rağmen işleri daha iyi hale getirmek (Clark, 2020 b, s. 6; Vermont CWTP, 2022).

Algılanan Örgüt Destek ve Psikolojik Rahatlık İlişkisi

Stresörler, bireylerin başa çıkamayacaklarını hissettikleri çevresel talepleri ifade eder. Çalışanların, işin doğasında bulunan veya kuruluş üzerindeki dış baskılardan kaynaklanan koşulların aksine, işle ilgili stres faktörlerini kuruluş tarafından kontrol edilebilen koşullara bağladıkları ölçüde, stres kaynaklarının AÖD' yi azaltması beklenmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002, s. 701). Bir başka deyişle stresörlerin kuruluş tarafından oluşturulduğu düşünülürken AÖD düzeyinin azalması beklenmektedir.

AÖD çalışanların, sosyal ve duygusal gereksinimleri karşılamalı, öz yeterliliği güçlendirmeli, böylece iş tatminini, organizasyon temelli benlik saygısını ve iş ve aile hayatı arasındaki dengeyi artırmalıdır. (Kurtessis vd., 2015, s. 1871). Nitekim Xu vd. (2021) tarafından hemşireler üzerinde yapılan bir çalışmada hemşirelerin çalıştıkları kurumdan desteklendiğini hissettiklerinde, kuruma güvenmelerinin sağlanacağı ve böylece grubun diğer üyeleri ile daha olumlu bir şekilde etkileşime girebileceklerinin vurgusu yapılmıştır. Gundersen (2020) tarafından yapılan bir çalışmada ise liderin çalışanlarını ve onların iyiliğini önemseydiği duygusunun psikolojik rahatlığa katkı sağladığına vurgu yapılmıştır. Literatürden edinilen bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Algılanan örgütsel destek, psikolojik rahatlığı anlamlı olarak pozitif yönde etkilemektedir.

Algılanan Örgüt Desteği ve Lidere Güven İlişkisi

Örgütlerin başarılı olabilmesinde en temel etmenlerden olan işgücünün desteklenmesi, örgüte ve yöneticiye güven ortamının oluşturulması (Sevinç Altaş, 2021, s. 886) oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hedeflere yönelik eylemleriyle çalışanlar, iş arkadaşlarının, yöneticilerinin ve diğer ortaklarının desteğini hissederlerse, örgüte ve yöneticilerine olan güvenleri artmaktadır (Keskinkılıç Kara vd., 2015, s. 387; Whitener vd., 1998, s. 527). Örgütsel desteğin çalışanlar tarafından yetersiz algılanması, karşılıklı güven ve paylaşımın olmaması, çalışanların kendini değersiz hissetmesi, örgütteki çalışanların performanslarını olumsuz yönde etkilemektedir (Türe Yılmaz ve Akkoç, 2019, s. 332).

Bir örgütte çalışanların en temel destek kaynakları yöneticiler ve çalışma arkadaşlarıdır (Keskinkılıç Kara vd., 2015, s. 386). Yöneticinin uygun davranışı örgütsel desteğe katkı sağlar çünkü çalışana göre

yönetici örgüt ile bir bütün olarak kabul edilmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002; Keskinkılıç Kara vd., 2015, s. 386). Yönetim, adil muameleyi sağlayarak ve uyum yaratarak çalışanlarda olumlu algı oluşturmada yapıcı bir rol oynamaktadır (Shukla ve Rai, 2015, s. 985). Örgütsel destek teorisine göre AÖD, artan hissedilen yükümlülük, güven ve kuruluş adına çabanın ödüllendirileceği beklentisini ortaya çıkararak sosyal değişim yoluyla çalışanların kuruluşa yönelik olumlu yönelimini artırır (Kurtessis vd., 2015, s. 1868). Bu bağlamda literatürdeki bilgiler (Celep ve Eler Yilmazturk, 2012, s. 5769; Keskinkılıç Kara vd., 2015, s. 390; Kurtessis vd., 2015, s.1869; Öztürk ve Uslu, 2022, s.154; Sarıkaya ve Keskinkılıç Kara, 2020, s.435 Sevinç Altaş, 2021, s.885; Shukla ve Rai, 2015, s.981; Türe Yılmaz ve Akkoç, 2019, s.332; Whitener vd., 1998, s.527) ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

Hipotez 2: Algılanan örgütsel destek, lidere güveni anlamlı olarak pozitif yönde etkilemektedir.

Lidere Güven ve Psikolojik Rahatlık

Güven, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan bir kavram olup bireyler için psikolojik yönü olan bir kavramdır. Güven duygusunun örgütte karşılama düzeyine göre çalışanların iş tatmini seviyesinde artışlar görülebilmesi beklenen bir durumdur (Koç ve Yazıcıoğlu, 2011, s. 48). Psikolojik rahatlık, kişiler arası güveni içerir ancak güvenden daha kapsamlı bir kavramdır. Psikolojik rahatlık, insanların kendileri olmaktan dolayı rahat oldukları kişiler arası güven ve karşılıklı saygı çerçevesinde bir ekip atmosferini tanımlar (Edmondson, 1999, s. 354).

Güven duygusunun örgütte; gelişmiş iletişim, daha fazla öngörülebilirlik, çalışan devrinde azalma, açıklık, dinlemeye istekli olma ve eleştiriyi kabul etme gibi olumlu çıktılar sağladığı gösterilmiştir (Mishra ve Morrissey, 1990, s. 444). Mayer ve Gavin (2005) tarafından yapılan çalışmada, yönetim daha fazla güven kazandıkça, çalışanların dikkatlerini yapılması gereken işe odaklama yeteneklerinin arttığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu sonuçlar yöneticilere, çalışanlarından kazandıkları güven düzeyini oluşturmanın kendi çıkarları için en iyisi olduğunu ve birden çok yönetim düzeyine (süpervizör veya daha üst yönetim düzeyleri gibi) olan güvenin, çalışanların dikkatini işe odaklayabilmeleri için önemli olduğunu göstermektedir (Mayer ve Gavin, 2005, s. 885). Bir işletmede çalışanların yetenek ve deneyimleri ile sahip olduğu fikir ve önerilerini, (daha sonra işyerinde dışlanma, hoş görülmemesi, baskı altında kalma ve aşağı görülme korkusu duymadan) ihtiyaç duyulduğunda ifade edebilmesi olarak bilinen psikolojik rahatlığın literatürdeki belirleyicilerinden birisi yöneticiye güvendir (Demirel ve Derin, 2017; Derin, 2017, s. 60). Literatürden edinilen bu bilgiler doğrultusunda oluşturulan hipotez aşağıda ifade edilmektedir:

Hipotez 3: Lidere güven, psikolojik rahatlığı anlamlı olarak pozitif yönde etkilemektedir.

Algılanan Örgüt Destek, Lidere Güven ve Psikolojik Rahatlık

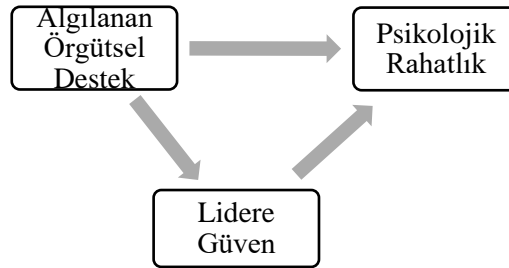
Örgütsel çalışmalarda ele alınan güven kavramı, kimi çalışmalarda algılanan örgütsel desteğin yordayıcısı (DeConinck, 2010, s. 1358; Dirks ve Ferrin, 2002, s. 619; Dulac, Jacqueline, Henderson ve Wayne, 2008, s. 1089; Ghani ve Hussin, 2009, s. 121; Sun, 2019), kimi çalışmalarda ise sonucu (Sun, 2019, s. 162) olarak ele alınmıştır. Örneğin Eisenberger, Fasolo ve Davis-LaMastro (1990), algılanan örgütsel desteğin sosyal mübadele gereği çalışanların örgüt için yaptığı çabaları fark etme ve ödüllendirme karşılığını yerine getireceğine dair güven oluşturacağını belirtmiştir.

Yukarıda belirtilen literatür bilgilerinin yanı sıra, Derin, Demirtaş ve Derindağ tarafından (2018) gerçekleştirilen çalışmada algılanan örgütsel desteğin lidere güven ve psikolojik rahatlık üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir (Derin, Demirtaş ve Derindağ, 2018, s. 121). Bu doğrultuda lidere olan güvenin, algılanan örgütsel destek ve psikolojik rahatlık ilişkisindeki aracı rolünü tespit etmek amacıyla oluşturulan hipotez aşağıda yer almaktadır:

Hipotez 4: Algılanan örgütsel desteğin psikolojik rahatlık üzerindeki etkisinde lidere güvenin aracı rolü bulunmaktadır.

Yukarıda kavramsal arkaplanı verilerek hipotezler oluşturulmuştur. Bu kapsamda yapılandırılan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma modeli

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Örnekleme

Çalışmanın evreni, Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde 2022 yılında görev yapan hemşirelerdir. Örnekleme büyüklüğü, nicel yönelimli sosyal bilimler araştırmaları için %95 güven aralığında hesaplanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 128). Hastane yetkililerinden edinilen bilgiler doğrultusunda 1000

kişi olarak belirlenen evren büyüklüğü için minimum örneklem büyüklüğü 278 kişi olarak tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 128). Anketler doldurulurken görülebilecek eksikliklere karşı toplam 300 kişiye anket uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında yüz yüze ve online anket tekniği kullanılmıştır. Anketler uygulanmadan önce çalışanlara çalışmanın amacı açıklanmıştır. Araştırmada ihtiyaç duyulan verileri toplayabilmek için , “Kişisel Bilgi Formu”, “Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği” ,“Örgütsel Güven Ölçeği” ve “Psikolojik Rahatlık Ölçeği” kullanılmıştır. “Kişisel Bilgi Formu” yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, hizmet yılı, çalışılan birim ve gelir düzeyi değişkenlerini içeren 7 farklı kategorik sorudan oluşmaktadır. Kullanılan ölçekler ise 5’li Likert tipindedir (1 Kesinlikle Katılmıyorum-5 Kesinlikle Katılıyorum). Kullanılan ölçekler için mail yoluyla izin alınmıştır.

Algılanan Örgüt Desteğini seviyesini tespit etmek için, Eisenberger ve arkadaşlarının (1986) geliştirdiği, Stassen ve Ursel (2009) tarafından kısaltılan “Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği”nin Türe ve Yıldırım (2018) tarafından hemşirelikte geçerlilik ve güvenilirliği yapılmış olan versiyonu uygulamada kullanılmıştır. Dokuz maddeden oluşan ölçeğin Cronbach’s alfa değerleri 0,88 olarak belirtilmiştir (Türe ve Yıldırım, 2018, s. 15).

Lidere Güven Düzeyini ölçmek için, Çalışkan (2021) tarafından geliştirilen üç alt boyut ve 17 maddeden oluşmuş Örgütsel Güven Ölçeği’nin yöneticiye olan güven boyutundaki 5 soru anket maddesi olarak kullanılmıştır (Çalışkan, 2021, s. 42). Yöneticiye güven boyutunun sağlık sektöründe uygulanan Cronbach’s alfa değeri 0,90 olduğu belirtilmiştir (Çalışkan, 2021, s. 52).

Psikolojik Rahatlık Algısı Ölçeği orijinali Edmondson (1999) tarafından geliştirilmiş 7 maddelik bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Yener (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı ise 0,81 olarak belirtilmiştir (Yener, 2015, s. 291).

Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırmayı gerçekleştirmeden önce, Kayseri Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 02.03.2022 tarihinde etik kurul izni alınmıştır. Ayrıca araştırmanın gerçekleştirildiği Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nden 15/03/2022 tarih ve E-23536505-604.01.01 sayılı yazı ile bilimsel çalışma izni alınmıştır.

BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımını tespit etmek amacıyla yapılan frekans analizi sonucunda; yaş dağılımına göre 25-31 yaş grubunun %28,7 oranında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet dağılımında kadınların (%71,3); eğitim durumu dağılımında lisans mezunu katılımcıların (%70,3); medeni durumu dağılımında ise evli (%56,7) katılımcıların çoğunluğu oluşturduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların hizmet yılına göre dağılımında 11-15 yıl görev yapanların %24,3 ve çalışılan birim bakımında yoğun bakımda çalışanların %34,3 oranında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların gelir dağılımına bakıldığında ise 8.000 TL ve üzeri gelir grubunun (%64,7) çoğunluğu oluşturduğu görülmüştür.

Araştırma verilerine dair yapılan tanımlayıcı istatistik bulgularına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Bağımlı ve bağımsız değişkenler için tanımlayıcı istatistikler

Ölçek Alt Boyutları	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maximum	Cronbach Alfa (α)	Skewness	Kurtosis
AÖD	27,05	7,15	10,00	45,00	0,85	-0,02	-0,47
Lidere Güven	15,63	5,19	5,00	25,00	0,94	-0,26	-0,59
Psikolojik Rahatlık	21,86	5,18	7,00	35,00	0,81	-0,24	-0,01

Tablo 1’de görüldüğü üzere verilerin normal dağılıma uygunluğunu sınamak amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri ölçülmüştür. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,0 ile -1,0 arasında olması verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir. (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 214).

Araştırma değişkenlerine ait ortalama, standart sapma ve Pearson korelasyon değerleri Tablo 2’de yer almaktadır.

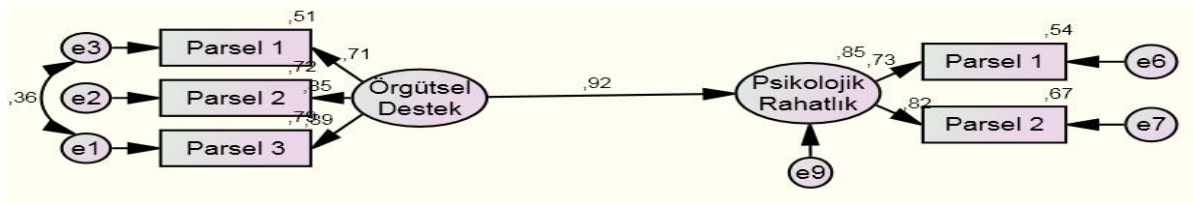
Tablo 2: Değişkenlere ait korelasyon değerleri

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1. AÖD	27,05	7,15	-	0,78**	0,77**
2. Lidere Güven	15,63	5,19		-	0,73**
3. Psikolojik Rahatlık	21,86	5,18			-

*p< 0,05 **p< 0,01

Korelasyon katsayısının (r) -1 ile +1 arasında değer alması değişkenler arasında ilişki olduğunun gösterebilir (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 262). Tablo 2’ te yer alan bulgulara bakıldığında AÖD ile lidere güven arasında ($r=0,78$; $p= 0,01$) pozitif yönlü, AÖD ile psikolojik rahatlık arasında ($r=0,77$; $p=0,01$) arasında pozitif yönlü ve lidere güven ile psikolojik rahatlık arasında ($r=0,73$; $p=0,01$) pozitif yönlü kuvvetli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Veriler IBM AMOS 19 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa doğrudan etkisi yapısal eşitlik modeli (YEM) ile teste tabi tutulmuştur. Oluşturulan yapısal model Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa etkisine ilişkin YEM sonucu

Yapısal eşitlik modellemesinde (YEM) ölçme konusunda yapılabilecek hataları en aza indirmek ve elde edilecek sonuçların daha iyi olabilmesi için önerilen metotlardan biriside parselleme metodudur. (Little, Cunningham, Shahar ve Widaman, 2002; Rocha ve Chelladurai, 2012; Williams, Vandenberg ve Edwards, 2009). Bu bağlamda bulguların analizinde parselleme metodundan yararlanılmıştır. Bandalos (2002)’nin belirttiği üzere parselleme, iki veya daha fazla maddeden elde edilen madde puanlarının toplanmasını veya ortalamasının alınmasını ve bu parsel puanlarının bir YEM analizinde madde puanları yerine kullanılması işlemlerini ifade eder. Tek boyutlu ölçme araçlarında ölçme hatalarını azaltılması için parselleme metodu kullanılabilir (Little vd., 2002). Literatürde, modelleme konusunda parselleme yönteminin yararlı olabileceği ifade edilmektedir (Bandalos, 2002). Parselleme, göstergelerin sayısının azaltılmasını ve tahmin hatası oluşma ihtimalini azaltması açısından araştırmacılar tarafından tek tek madde kullanımı yerine tercih edilebilen bir metottur (Sass ve Smith, 2006, s.567). YEM’de modelin bireysel maddelerden dolayı oluşabilecek sistematik hataları en aza indirebilmek ve model-veri uyumunu sağlayabilmek için parselleme önerilen bir metottur (Yang, Nay ve Hoyle, 2010). Parselleme yapılırken, Williams vd. (2009)’nin önerdiği şekilde, maddelerin parsellere dengeli bir şekilde dağıtılmasına dikkat edilmiş ve ölçekte yer alana madde sıralaması baz alınarak rastgele yerleştirilmiştir. YEM sonucunda sağlık çalışanlarını örgütsel desteğin psikolojik rahatlığı ($\beta= 0.92$) pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Model ile örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa etkisi test edilmiş ve anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). Ayrıca örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa ilişkin varyansın (R^2) %73’ ünü açıkladığı belirlenmiştir. Yapısal Modelin Uyum İndeksleri ise Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Yapısal modelin uyum indeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum Ölçütleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Modelin Uyum İndeksi Değerleri
χ^2/sd	$3 < \chi^2/sd \leq 5$	$\chi^2/sd \leq 3$	4,25
CFI	$0,95 \leq CFI < 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	0,99
GFI	$0,85 \leq GFI < 0,90$	$0,90 \leq GFI \leq 1,00$	0,98
NFI	$0,90 \leq NFI < 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	0,98
TLI	$0,90 \leq TLI < 0,95$	$0,95 \leq TLI \leq 1,00$	0,96
AGFI	$0,85 \leq AGFI < 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	0,92
SRMR	$0,05 < SRMR \leq 0,10$	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	0,02

Tablo 3’ de görüldüğü üzere modelin uyum indeks değerlerinin $\chi^2 / sd= 4,25$; CFI = 0,99; GFI = 0,98; AGFI = 0,92; NFI = 0,98; TLI = 0,96; SRMR= 0,02 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, oluşturulan modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

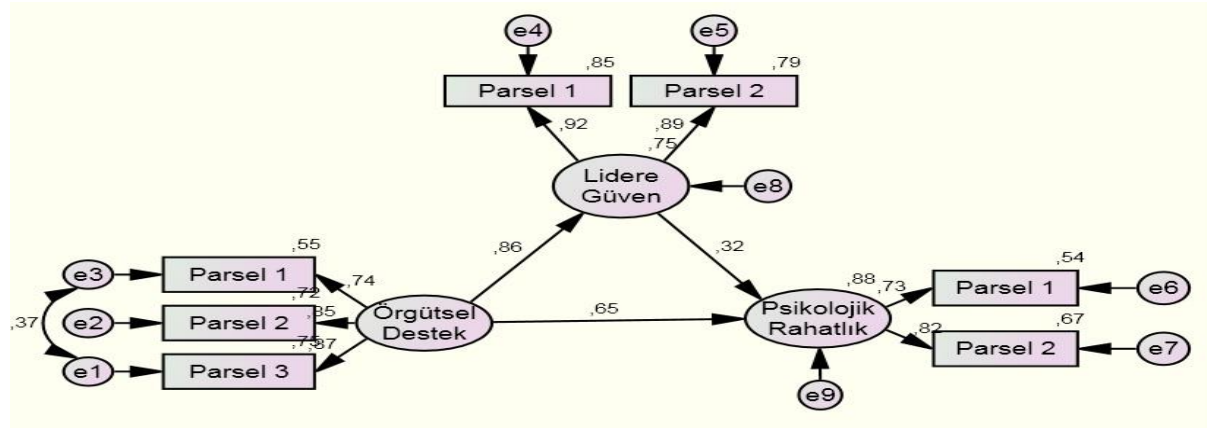
Lidere güvenin aracı rolünü tespit etmek amacıyla bu değişken modele eklenerek dolaylı etkinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Oluşturulan model ile örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa olan doğrudan etkisinin düşüp düşmediği ve lidere güvenin aracı rolü olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Aracı modele ait uyum indeksleri Tablo 4’de yer almaktadır

Tablo 4. Aracı modelin uyum indeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum Ölçütleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Modelin Uyum İndeksi Değerleri
χ^2/sd	$3 < \chi^2/sd \leq 5$	$\chi^2/sd \leq 3$	4,86
CFI	$0,95 \leq CFI < 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	0,97
GFI	$0,85 \leq GFI < 0,90$	$0,90 \leq GFI \leq 1,00$	0,95
NFI	$0,90 \leq NFI < 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	0,97
TLI	$0,90 \leq TLI < 0,95$	$0,95 \leq TLI \leq 1,00$	0,94
AGFI	$0,85 \leq AGFI < 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	0,87
SRMR	$0,05 < SRMR \leq 0,10$	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	0,02

Modelin uyum indeks değerlerinin $\chi^2 / sd= 4,86$; CFI = 0,97; GFI = 0,95; AGFI = 0,87; NFI = 0,97; TLI = 0,97; SRMR= 0,02 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, oluşturulan modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir (Tablo 4). Örgütsel Desteğin Psikolojik Rahatlığa Etkisinde Lidere Güvenin Aracı Rolüne İlişkin YEM sonuçlarına Şekil 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3: Örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa etkisinde lidere güvenin aracı rolüne ilişkin YEM

Şekil 3'te görülen YEM sonucuna bakıldığında; örgütsel desteğin lidere güveni pozitif ($\beta = 0.86$; $p < 0.01$), lidere güvenin psikolojik rahatlığı pozitif ($\beta = 0.32$; $p < 0.01$) etkilediği görülmektedir. Ek olarak, örgütsel desteğinin psikolojik rahatlığa olan doğrudan etkisinin düştüğü görülmektedir ($\beta = 0.65$; $p < 0.01$). Diğer bir ifade ile lidere güvenin örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa etkisinde kısmi aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Örgütsel desteğinin psikolojik rahatlığa olan dolaylı etkisi $\beta = 0.27$ bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre hemşirelerin örgütsel destek düzeyleri psikolojik rahatlık düzeylerini pozitif etkilediği gibi bu etki hemşirelerin lidere güven düzeyini artırarak dolaylı olarak da gerçekleşmektedir. Ayrıca örgütsel desteğin ve lidere güvenin psikolojik rahatlığa ilişkin varyansın (R^2) %88' ini açıkladığı belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bilgiler sonucunda hemşirelerin örgütsel destek düzeylerinin psikolojik rahatlıklarını lidere güven üzerinden dolaylı olarak etkilediği görülmüştür. Bootstrapping işlemi ile modelin doğrudan ve dolaylı etkilerinin anlamlı olup olmadığı test edilmiş ve sonuçlara Tablo 5'te yer verilmiştir. Güven aralığına bakıldığında alt ve üst sınır değerlerinin arasında sıfır değerinin olmayışı tespit edilen etkinin anlamlı düzeyde olduğunu göstermektedir (Hayes, 2013). Bootstrapping işlemi 5.000 yeniden örneklemeyle %95 güven düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Nitekim DiCiccio ve Efron (1996) tarafından Bootstrapping işleminin %95 güven düzeyinde 5000 yeniden örnekleme yapılmasının yeterli olduğu bildirilmiştir.

Tablo 5. Regresyon analizi sonuçları

Model Yolları	%95 Güven Aralığı		
Doğrudan etki	Katsayı	Alt Sınır	Üst Sınır
Örgütsel Destek → Lidere Güven	0,86	0,79	0,92
Örgütsel Destek → Psikolojik Rahatlık	0,65	0,44	0,94
Lidere Güven → Psikolojik Rahatlık	0,32	0,10	0,54
Dolaylı etki			
Örgütsel Destek → Lidere Güven → Psikolojik Rahatlık	0,27	0,08	0,45

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüz dünyasında artan teknolojik gelişmeler ve rekabet gerek kurumlar üzerinde gerekse çalışanlar üzerinde baskı oluşmasına neden olmaktadır. Bu stres ve baskı ortamında örgütler çalışanlarını desteklemeli, işyerinde fikirlerini korkusuzca dile getirmelerini sağlamalı ve bunun için güven ortamını tesis etmelidir. Özellikle sağlık kuruluşlarında yoğun stres altında olan hemşirelerde bu durum daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Vardiyalı çalışma düzeni, tıbbi sorumluluktan doğan baskı ve stres, özellikle sağlık çalışanlarının en büyük meslek grubunu oluşturan hemşirelerde örgütsel desteğin ve lidere güven ortamının sağlanmasını daha da gerekli kılmaktadır.

Bu araştırmada algılanan örgütsel desteğin lidere güven ve psikolojik rahatlık üzerine etkisini tespit etmek; algılanan örgütsel destek ile psikolojik rahatlık arasında lidere güvenin aracı rolü olup olmadığının saptanması amaçlanmıştır. Araştırma doğrultusunda Malatya Eğitim ve Araştırma hastanesinde çalışan basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 300 hemşireye anket uygulaması yapılmıştır. Araştırma hipotezlerinin sınanması amacıyla toplanan veriler, nicel yöntemlerle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında, algılanan örgütsel destek ile lidere güven arasında, algılanan örgütsel destek ile psikolojik rahatlık arasında ve lidere güven ile psikolojik rahatlık arasında pozitif yönde kuvvetli ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca, lidere güvenin örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa etkisinde kısmi aracı rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Algılanan örgüt desteği, hemşirelerde çalışma tutumlarını iyileştirebilen ve birçok olumlu örgütsel davranış çıktısı sağlayan bir değişkendir (Wang vd., 2017, s. 8). Bu araştırma da elde edilen bulgular sonucunda AÖD ‘nin psikolojik rahatlığı olumlu olarak etkilediği yönündeki H₁ hipotezinin desteklendiği görülmüştür. Nitekim literatürde de çalışmanın bu sonucunu destekleyen araştırmalara mevcuttur (Gundersen, 2020; Xu vd., 2021, s. 4; Carmeli ve Zisu, 2009, s. 898; Frazier vd., 2017, s. 130). Bu sonuç,

hemşirelerin örgütte desteklediğini, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının önemseydiğini ve çalışmalarını ödüllendirileceğini düşündüklerinde konuşmak ve düşüncelerini ifade etmek için kendilerini psikolojik olarak daha rahat hissettiklerini göstermektedir.

Araştırma bulgularına bakıldığında, algılanan örgütsel destek ve lidere güven arasında anlamlı ve olumlu ilişki olduğu görülmüş ve H₂ hipotezi desteklenmiştir. Literatürde de bu sonucu destekleyen çalışmalar (Celep ve Eler Yilmazturk, 2012, s. 5769; Keskinliç Kara vd., 2015, s. 391; Öztürk ve Uslu, 2022, s.154; Sarıkaya ve Keskinliç Kara, 2020, s.435 Sevinç Altaş, 2021, s. 885; Shukla ve Rai, 2015, s. 981) mevcuttur. Bir örgütte çalışanlar ne kadar desteklendiklerini hissederse örgüte olan güveni ve dolayısıyla lidere güvenleri artacaktır.

Araştırmada ortaya çıkan bir başka sonuç lidere güven ile psikolojik rahatlık arasında pozitif yönlü ilişki bulunduğudır. Bu bağlamda H₃ hipotezi desteklenmiştir. Literatüre bakıldığında bu sonucu destekleyen çalışmalar (Demirel ve Derin, 2017; Derin, 2017, s. 60) olduğu görülmüştür. Bu sonuç göstermektedir ki lidere güven, çalışanların işyerinde psikolojik olarak daha rahat olmasını sağlamaktadır. Lidere güvenen çalışanlar, daha rahat iletişim kuracak, işyerinde dışlanmaktan korkmadan eleştirilerini daha rahat dile getirebileceklerdir. Nitekim Mishra ve Morrissey (1990) tarafından yapılan bir çalışmada güven ortamının, açık iletişim, etkin ve verimli çalışma ortamına katkı sağladığı, üretkenliğin ve büyümenin artmasını sağladığı; fikirler, bilgiler ve duygular paylaşıldığı için etkili karar vermeye yol açtığı ifade edilmektedir (Mishra ve Morrissey, 1990, s. 444).

Bu araştırma neticesinde elde edilen diğer bir sonuç, AÖD ile psikolojik rahatlık ilişkisinde modele lidere güven eklendiğinde anlamlı etkinin bir kısmının lidere güven aracılığıyla aktarıldığının tespit edilmesidir. Diğer bir değişle lidere güven örgütsel desteğin psikolojik rahatlığa etkisinde kısmi aracı rol oynamaktadır. Bu bağlamda H₄ hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuç, bir iş yerinde çalışanların örgütleri tarafından desteklendiğini düşündüklerinde, lidere güven düzeyi arttıkça kısmi aracılık etkisi ile psikolojik rahatlık düzeylerinin de artacağını göstermektedir. Nitekim bu sonucu destekler nitelikte, Carmeli ve Zisu (2009) tarafından yapılan bir çalışmada, çalışanların örgüt tarafından değer gördüklerini düşündüklerinde güven hissedecekleri, örgütteki pozisyonunun zarar göreceğinden korkmadan sorunları dile getirebilecekleri yani psikolojik rahatlık duyacakları ifade edilmiştir.

Bu çalışmanın literatüre önemli katkıları bulunmaktadır. Psikolojik rahatlık konusuna uluslararası literatürde sıkça yer verilmesine rağmen Türkçe literatürde nispeten daha az yer verildiği, belirleyicileri ve sonuçları konusunda yeterince ampirik çalışmanın olmadığı görülmektedir (Derin, 2017, s. 64; Derin, Demirtaş ve Derindağ, 2018). Ayrıca yapılan literatür taramasında psikolojik rahatlık kavramını algılanan

örgütsel destek ve lidere güven ile birlikte ele alan çalışma sayısının oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Ek olarak, özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte giderek önemi artan ve sağlık çalışanları içerisinde önemli yeri olan hemşireler örneğinde bu çalışmanın gerçekleştirilmesinin literatüre önemli katkılar sağlayacağı tarafımızdan değerlendirilmektedir.

Yapılan bu araştırmanın diğer pek çok araştırmada olduğu gibi bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın örneklemi, zaman ve bütçe kısıtı gibi sebeplerle bir kamu hastanesinde çalışan hemşirelerle (n=300) sınırlıdır. Bu durum araştırmanın diğer meslek grupları veya kurumlarda genelleştirilebilirliğini kısıtlamaktadır. Bu sebeple gelecek çalışmalar için aynı modelin farklı meslek gruplarında ve farklı kurumlarda tekrar araştırılması önerilmektedir. Ayrıca gelecek çalışmalarda modele örgütsel güven ve kişilerarası güven boyutlarının da eklenerek daha kapsamlı çalışmalar yapılması önerilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Kayseri Üniversitesi Etik Kurulunun 02/03/2022 tarihli toplantısında etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aslan, Ş., & Özata, M. (2009). Lider-üye etkileşiminin (LMX) yöneticiye duyulan güven düzeyine etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(14), 94-116.
- Aydın Küçük, B., & Günaydın, C. (2021). Lider ile örgüt düzeyindeki güven duygusunun yenilikçi çalışma davranışı üzerindeki etkisi: değişime direncin rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 540-576. doi:10.17130/ijmeb.837287
- Bandalos, D. L. (2002). The effects of item parceling on goodness-of-fit and parameter estimate bias in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal* 9(1), 78-102. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0901_5
- Carmeli, A., & Zisu, M. (2009). The relational underpinnings of quality internal auditing in medical. *Social Science & Medicine*, 68(5), 894-902.
- Celep, C., & Eler Yilmazturk, O. (2012). The relationship among organizational trust, multidimensional organizational commitment and perceived organizational support in educational organizations. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 5763-5776.
- Clark, T. (2020a). *The 4 stages of psychological safety: Defining the path to inclusion and innovation*. Oakland, CA: Berrett-Koehler Publishers.

- Clark, T. (2020b). *What is psychological safety: intro to the 4 stages of psychological safety* [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=Enrosv7iLTE> adresinden erişildi.
- Çalışkan, A. (2021). Örgütsel güven: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 42-59.
- DeConinck, J. (2010). The effect of organizational justice, perceived organizational support, and perceived supervisor support on marketing employees' level of trust. *Journal of Business Research*, 63(12), 1349–1355. doi:10.1016/j.jbusres.2010.01.003
- Dekker, S., & Edmondson, A. (2022). Psychological safety. S. Dekker, A. Oates, & J. Rafferty (Editörler) *Restorative just culture in practice* (1. baskı) (s. 300) içinde. New York: Productivity Press.
- Demirel, E., & Derin, N. (2017). Yöneticiye duyulan güvenin işgören sesliliği üzerindeki etkisinde psikolojik rahatlığın aracı rolü. *International Social Sciences and Humanities Berlin Conference*. Berlin.
- Derin, N. (2017). İşyerinde kişiler arası güven ile işgören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 51-68.
- Derin, N., Demirtaş, Ö., & Derindağ, Ö. (2018). Algılanan örgütsel desteğin örgüt kültürü, lidere güven ve psikolojik rahatlık üzerine etkisi. *2nd International Sociology and Economy Congress*. (s. 201-212). Kayseri
- DiCiccio, T., & Efron, B. (1996). Bootstrap confidence intervals. *Statistical Science*, 11(3), 189-212.
- Dirks, K., & Ferrin, D. (2002). Trust in leadership: meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 611-628. doi:10.1037/0021-9010.87.4.611
- Dulac, T., Jacqueline, A.-M., Henderson, D., & Wayne, S. (2008). Not all responses to breach are the same: the interconnection of social exchange and psychological contract processes in organizations. *Academy of Management Journal*, 51(6), 1079–1098. doi:10.5465/amj.2008.35732596
- Duman, Ş. (2018). *Ortaöğretim öğretmenlerinde psikolojik güçlendirmenin yordayıcıları olarak yapısal güçlendirme, yöneticiye güven ve lider-üye etkileşimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383. doi:10.2307/2666999
- Eisenberger, R. (2022). Perceived organizational support [Blog yazısı]. [http://classweb.uh.edu/eisenberger/perceived-organizational-support/#:~:text=Perceived%20Organizational%20Support%20\(POS\)%20refers,employee%20per%20formance%20and%20well%2Dbeing](http://classweb.uh.edu/eisenberger/perceived-organizational-support/#:~:text=Perceived%20Organizational%20Support%20(POS)%20refers,employee%20per%20formance%20and%20well%2Dbeing) adresinden erişildi.
- Eisenberger, R., & Stinglhamber. (2011). *Perceived organizational support: fostering enthusiastic and productive employees*. American Psychological Association.
- Eisenberger, R., Fasolo, P., & Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. *Journal of Applied Psychology*, 75(1), 51–59. doi:10.1037/0021-9010.75.1.51

- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 500-507. doi:10.1037/0021-9010.71.3.500
- Frazier, M., Fainshmidt, S., Klinger, R., Pezeshkan, A., & Vracheva, V. (2017). Psychological safety: a meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*, 70(1), 113-165.
- Ghani, N., & Hussin, T. (2009). Antecedents of perceived organizational support. *Canadian Social Science*, 5(6), 121-130.
- Gouldner, A. (1960). The norm of reciprocity: a preliminary statement. *American Sociological Review*, 25(2), 161-178. doi:10.2307/2092623
- Gundersen, A. (2020). *Readiness to change: the effects of perceived organizational support and team psychological safety* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Universty of Oslo, Oslo.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz* (5. baskı.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hayes, A. (2013). *Introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: a regression-based approach*. New York: Guildford Press.
- Homans, G. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6), 597-606. doi:10.1086/222355
- Keskinkılıç Kara, S. B., Zafer Güneş, D., ve Aydoğan, N. (2015). Perceived organizational support and organizational trust in primary schools. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 385-393. doi:10.14687/v12i2.3326
- Koç, H., & Yazıcıoğlu, İ. (2011). Yöneticiye duyulan güven ile iş tatmini arasındaki ilişki: Kamu ve özel sektör karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 46-57. doi:1302-6739 / 1308-6979
- Kurtessis, J., Ford, M., Buffardi, L., Steward, K., & Adis, C. (2015). Perceived organizational support: a meta-analytic evaluation of organizational support theory. *Journal of Management*, 43(6), 1854-1884. doi:10.1177/0149206315575554
- Levinson, H. (1965). Reciprocation: the relationship between man and organization. *Administrative Science Quarterly*, 9(4), 370-390. doi:10.2307/2391032
- Little, T., Cunningham, W., Shahar, G., & Widaman, K. (2002). To parcel or not to parcel: exploring the question, weighing the merits. *Structural Equation Modeling*, 9(2), 151-73.
- Mayer, R., & Gavin, M. (2005). Trust in management and performance: who minds the shop while the employees watch the boss? *Academy of Management Journal*, 48(5), 874-888. doi:10.5465/amj.2005.18803928
- Mayer, R., Davis, J., & Schoorman, F. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734. doi:10.2307/258792
- Mishra, J., & Morrissey, M. (1990). Trust in employee/employer relationships: a survey of west michigan managers. *Public Personnel Management*, 19(4), 443-486. doi:10.1177/009102609001900408

- Öztürk, S. ve Uslu, O. (2022). Dönüştürücü liderlik algısı ve algılanan örgütsel desteğin örgütsel güvene etkileri. *Journal of Politics, Economy and Management*, 5(2), 144-164.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: a review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714. doi:10.1037//0021-9010.87.4.698
- Rocha, C., & Chelladurai, P. (2012). Item parcels in structural equation modeling: an applied study in sport management. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 2(1), 46-53.
- Sarıkaya, Ş., & Keskinçilik Kara, S. B. (2020). Organizational trust and organizational support as a predictor of job satisfaction. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 12, 435-466.
- Sass, D. A., & Smith, P. L. (2006). The effects of parceling unidimensional scales on structural parameter estimates in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 13(4), 566-586. https://doi.org/10.1207/s15328007sem1304_4
- Schein, E. (1992). *How can organizations learn faster? The problem of entering the green room* (Araştırma Raporu No. 3409/1992). MIT Sloan School Of Management web site: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/2399> adresinden erişildi.
- Sevinç Altaş, S. (2021). Sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve örgütsel destek algıları arasındaki ilişkiler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 875-891.
- Shukla, A., & Rai, H. (2015). Linking perceived organizational support to organizational trust and commitment: moderating role of psychological capital. *Global Business Review*, 16(6), 981-996. doi:10.1177/0972150915597599
- Sun, L. (2019). Perceived organizational support: a literature review. *International Journal of Human Resource Studies*, 9(3), 155-175.
- Türe Yılmaz, A., & Akkoç, İ. (2019). The mediating role of trust in the effect of perceived organizational support on job performance in nurses. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 20(2), 327-345. doi:10.24889/ifede.629870
- Türe, A., ve Yıldırım, A. (2018). Algılanan örgütsel destek ölçeğinin hemşirelikte geçerlik ve güvenilirliği. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5(1), 9-18. doi:10.5222/SHYD.2018.009
- Türkkan, G. (2021). *Algılanan yönetici desteği ve yöneticiye güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: görgül bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Vermont Child Welfare Training Partnership [Vermont CWTP]. (2022). *Safety culture: Why feeling connected to your colleagues matters*. <https://vermontcwtp.org/wp-content/uploads/2022/08/Psychological-Safety.pdf> adresinden erişildi.
- Wang, X., Liu, L., Zou, F., Hao, J., & Wu, H. (2017). Associations of occupational stressors, perceived organizational support, and psychological capital with work engagement among chinese female nurses. *BioMed Research International*, 1-11. doi:10.1155/2017/5284628

- Wayne, S. J., Shore, L. M., & Liden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: a social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40(1), 82–111. doi:10.5465/257021
- Whitener, E., Susan, E., Korsgaard, M., & Werner, J. (1998). Managers as initiators of trust: An exchange relationship framework for understanding. *The Academy of Management Review*, 23(3), 513-530. doi:10.2307/259292
- Williams, L., Vandenberg, R., & Edwards, J. (2009). 12 structural equation modeling in management research: A guide for improved analysis. *The Academy of Management Annals*, 3(1), 543-604.
- Xu, D., Zhang, N., Bu, X., & He, J. (2021). The effect of perceived organizational support on the work engagement of Chinese Nurses during the COVID-19: the mediating role of psychological safety. *Psychology, Health & Medicine*, 27(2), 1-7. doi:10.1080/13548506.2021.1946107
- Yang, C., Nay, S., & Hoyle, R. H. (2010). Three approaches to using lengthy ordinal scales in structural equation models: Parceling, latent scoring, and shortening scales. *Applied Psychological Measurement*, 34(2), 122-142. doi:10.1177/0146621609338592
- Yener, S. (2015). Psikolojik rahatlık ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 280-305.

DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE EKSENLİ BİR ANALİZ

Tuğrul KORKMAZ¹

Öz

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte tartışmasız egemenliğini ve zaferini ilan eden demokrasinin, tarihin her döneminde kabul gören ve ideal yönetim biçimi ya da rejim olmadığı bilinmektedir. Öyle ki geçmişte kötü yönetim biçimleri arasında sayılan demokrasinin yeniden gündeme gelmesi, ancak 18. ve 19. yüzyıllarda mümkün olmuştur. Demokrasinin bu dönemden sonra da doğrusal bir yükseliş trendinde olmadığı, yapılan çalışmalarda kendini göstermektedir. Zaman zaman gerilemeleri de içinde barındıran bu süreç, siyaset bilimcilerin temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Demokrasinin, 21. yüzyılın başında ideal konumuna eriştikten sonra, bir gerileme sürecinin içine girdiği bu çalışmada elde edilen önemli bir sonuçtur. Dünyadaki gelişmelerden bağımsız olmayan Türkiye'nin de maalesef bu süreçten olumsuz etkilendiği bir gerçektir. Ampirik demokrasinin nitelikleri üzerinden yapılan değerlendirmeler, bu olumsuz etkilerin objektif gözlemine mümkün kılmaktadır. Çalışmada, Freedom House tarafından yayımlanan "Freedom in the World" raporları çerçevesinde, Türkiye'nin son on yılı incelenmiş ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu analizler neticesinde Türkiye'nin belki de en çalkantılı 10 yıllık dönemi, demokrasi bağlamında ele alınarak, Türk demokrasisinin kalitesi ve niteliğini artıracak öneriler ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Freedom House, Türkiye, Ampirik Demokrasi

JEL Kodları: D72, D79

DEMOCRACY AND MEASUREMENTS: THE CASE OF TÜRKİYE

Abstract

It is known that democracy, which declared its undisputed sovereignty and victory with the end of the Cold War, is not an ideal form of government or regime that has been accepted in all periods of history. So much so that democracy, once considered poor governance, only made a comeback in the 18th and 19th centuries. Research shows that it is not in a linear uptrend after that. This process, which occasionally involves regressions, is a major topic of debate among political scientists. An important finding of this study is that, having reached its ideal position, democracy entered a period of decline at the beginning of the 21st century. The fact is that Turkey, which is not independent of world events, unfortunately succumbed to this unfavourable trend. Evaluations of the characteristics of empirical democracy allow these negative effects to be observed objectively. The study examined and attempted to analyze Turkey's past decade within the framework of the Freedom in the World reports published by Freedom House. As a result of these analyzes, what was perhaps Turkey's most turbulent decade, was discussed in the context of democracy and suggestions were made that could improve the attributes and character of Turkish democracy.

Keywords: Democracy, Freedom House, Türkiye, Empirical Democracy

JEL Codes: D72, D79

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tugrulkorkmaz@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5497-6314>

GİRİŞ

“*Monsieur l’abbé, je déteste ce que vous écrivez, mais je donnerai ma vie pour que vous puissiez continuer à écrire*” dediği rivayet edilir Voltaire’in her ne kadar böyle bir cümleyi sarf edip etmediği hakkında üzerinde tartışmalar olsa da. Voltaire’e atfedilen bu cümlenin Türkçe karşılığı; “Muhterem, yazdıklarınızdan nefret ediyorum ama yazmaya devam etmeniz için canımı veririm” veya özü itibarıyla “Fikirlerinize katılmıyorum ama fikirlerinizi ifade edebilmeniz için canımı bile veririm”. İşte bu özlü söz bir anlamda demokrasinin de nirengi noktasını oluşturduğu söylenebilecek olan ifade özgürlüğünün somutlaşmış bir halidir aslında. Demokrasinin yalnızca bir araç değil, aynı zamanda amaç olduğunun da bir göstergesidir. Yani demokrasi yalnızca bizim çıkarlarımıza hizmet ettiğinde sarılacak bir can simidi, çıkarlarımızla örtüşmediğinde veya söylediklerimizi desteklemediğinde “kötü” ilan edilebilecek, azınlıkta iken savunulan, çoğunluk olduğunda ise terk edilebilecek bir olgu değildir. İçinden kimi unsurları devşirilerek kullanılabilir ama kimi unsurlarının ise göz ardı edilebileceği eklektik bir yönetim biçimi ya da teori hiç değildir.

Ne olmadığı hakkında kısaca bahsedilen bu olgunun ne olduğu hakkında fikir sahibi olmak bu çalışmanın başlıca amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda demokrasinin tanımı yapıldıktan sonra dünden bugüne, aslında demokrasinin tarihsel gelişimini sergileyen farklı demokrasi teorileri yüzeysel olarak incelenecek ve demokrasinin nitelikleri/unsurları ortaya koyulacaktır. Demokrasinin ölçülebilirliği bağlamında bu nitelik/unsurlardan hareketle Freedom House tarafından yapılan endeks, analiz ve ülke karşılaştırmaları hakkında tartıştıktan sonra, Türkiye’nin son on yıllık periyottaki demokrasi durumunun belirlenmesi yine bu çalışmanın öncelikli hedefleri içerisinde yer almaktadır. Yıllara göre raporlarda dikkat çeken unsurlar, olumlu ve olumsuz yönlerin altı çizilerek bu raporlara ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Son olarak Türkiye’nin demokrasi konusunda nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği önerisi ile çalışmaya son verilecektir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman taraması ve içerik analizi yöntemi kullanılacaktır.

Herhangi bir kavram üzerinde düşünürlerin ya da akademisyenlerin hemfikir olması sosyal bilimlerde nadir görülen bir durumdur. Bu çalışmanın konusu olan demokrasi de bu istisnai kavramlardan biri olarak görülebilir. Eski Amerika Birleşik Devletleri başkanlarından Abraham Lincoln’un, Gettysburg Söylevi sırasında yaptığı tanım, bu istisnanın gerçekleşmesine oldukça katkı sağlamıştır. Günümüzden 158 yıl önce, Amerikan İç Savaşı sonrasında savaşta ölenlerin anısına yapılan bir anıtın açılış konuşmasında Lincoln tarafından demokrasi, “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” olarak tanımlanmıştır (Knorowski, 2015). Lincoln’un bu cümlesi dünyanın çeşitli yerlerinde, farklı disiplinlerde, farklı ideoloji veya görüşteki bilim adamları tarafından, derslerinde, makalelerinde ya da kitaplarında demokrasi kapsamında yapılan ilk

tanımdır. Bu çalışmada da geleneği bozmadan, Lincoln'ün tanımından hareket edilerek demokrasi konusuna girilecektir. Fakat buradan demokrasinin, 158 yıl önce ortaya çıkan bir ideoloji veya yönetim şekli olduğu yanılığına düşmemek gerekmektedir. Tanım ile ilgili tartışmayı şimdilik bir kenara koyarak demokrasinin tarihsel gelişiminin incelenmesi, tanıma yönelik yapılacak olan tartışmaların da zeminini oluşturacaktır.

KAVRAMSAL ANLAMDA DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİM ÇİZGİSİ

Günümüzde popülerleşen, olumlu bir anlam ihtiva eden, ulus devletlerin meşruiyet temellerini oluşturan demokrasi, tarihsel olarak ele alındığında, bu konumuna kolay ulaşmamıştır. Hatta iddialı bir şekilde günümüz demokrasinin ve içeriğinin, çok genç olduğu, en iyi halükârda 50-60 yıllık bir maziye dayandığı söylenebilir.

Demokrasinin ortaya çıktığı günden bugüne, 25 asırlık yolculuğunda, adeta inişli çıkışlı bir gelişim çizgisi izlediği rahatlıkla dile getirilebilir. Tarihsel bağlamda bir yönetim şekli veya rejim olarak demokrasinin ilk görüldüğü/tartışıldığı/uygulandığı yer Antik Yunan ve Roma, tarihsel olarak ise yaklaşık olarak M.Ö. 5.-6. yüzyıllardır (Dahl, 2001, s. 7). Başlangıçta günümüz anlamından oldukça farklı olarak düşünülen demokrasi, Platon ve Aristo gibi düşünürler tarafından kötü yönetim şekilleri arasında sayılmaktadır (Platon, 2010, s. 282-283; Aristo, 2007, s. 159-203). Zira Yunanca demos (halk-fakirler) ve kratos (yönetim) sözcüklerinin birleşiminden ortaya çıkan demokrasi, bu düşünürler tarafından halkın, baldırı çıplakların, fakirlerin, devlet yönetiminden bihaber cahillerin yönetimi olarak görülmektedir. Bu da bilginin ve soyluluğun önemli görüldüğü bir toplumda, korkulması, kaçınılması gereken, tehdit olarak görülebilecek bir yönetim şekli olarak yorumlanabilir. Siyaset bilimi veya devlet denildiğinde adeta başyapıt olarak görülen bu eserlerin ve yazarları olan düşünürlerin, demokrasiye yönelik menfi görüşleri, kendilerinden sonra gelen düşünürleri ve devlet adamlarını da demokrasiye karşı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle neredeyse orta çağın sonlarına gelinceye kadar uzunca bir süre, demokrasinin olumsuz imajı sürmüştür. Demokrasinin suskunluk dönemi olarak nitelendirilebilecek olan bu süreçte Kuzey İtalya'da ortaya çıkan bazı kent devletlerinde yeniden denenilen demokrasi, uzun soluklu olamayıp otoriter yönetimlere dönüşerek, bir süre daha tarihin raflarında olumsuz bir şekilde yer almaya devam etmiştir (Dahl, 2001, s. 14-15).

18. yüzyıla gelindiğinde anayasacılık hareketleri ile birlikte sınırlı bir monarşi isteği demokrasinin yeniden hatırlanmasına neden olmuştur. Montesquie'nun dizginlenmiş bir monarşi isteğinde, yüzyıllar boyunca olumsuz olarak görülen demokrasi adeta yardımcı bir aktör olarak yeniden tarih sahnesine çıkmıştır. Montesquie'nun kapıyı aralaması sonrasında, halk egemenliği teorisinin de etkisiyle, J.J. Rousseau doğrudan demokrasiyi önererek ona asli bir rol biçmiştir. Fakat buna rağmen 18. yüzyıl boyunca

demokrasi, ancak küçük toplulukların yönetiminde kullanılabilir, romantik bir uygulama olarak görülmeye devam etmiştir.

19. yüzyıl, Fransız İhtilali'nin etkilerinin kitleselleştiği ve derinleştiği bir yüzyıl olarak görülebilir. Bu yüzyıl aynı zamanda Fransız İhtilali'nin de yapı taşı oluşturduğu veya sonucu olarak görülebilecek olan milliyetçiliğin, bir ideoloji olarak yükseldiği hatta bu çağa ismini verdiği bir dönemi işaret etmektedir. Milliyetçilik ideolojisinin, meşruiyetin kaynağı olarak milleti görmesi fikri, demokratik gelişmeye de hız kazandıran devrimsel bir dönüşümdür. Bu, milliyetçiliğin demokrasi ile birlikte yükselişi anlamına gelmektedir. Zira imparatorlukları, monarşileri, feodal yapıları yıkarak devletin form değiştirdiği bu dönemde, ulus devletlerin haricini oluşturan sac ayakları anayasalar, demokrasi ve milliyetçiliktir.

19.yüzyıl, aynı zamanda dünya sahnesine yeni çıkan bir devlet olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin yükselişine ve parlamasına sahne olan bir yüzyıldır. ABD'nin bu yükselişinde ve cazibe merkezi haline gelmesinde demokrasinin payı büyüktür. Tam da bu dönemde kendi ülkesinde siyasi istikrarsızlık, kaos ve kargaşadan bunalmış olan kimi düşünürler, yükselişteki bu yeni ülkenin yönetim biçimini inceleyerek, bunun kendi ülkelerindeki sorunlara bir reçete olarak kullanıp kullanılmayacağını merak etmişlerdir. Bunlardan biri ve hiç kuşkusuz en önemlisi de Alexis de Tocqueville'dir. O döneme kadar yalnızca küçük yerlerin yönetim uygulaması olarak görülen demokrasinin, kitlesel ölçekte uygulanabileceği gerçeğini ABD'de fark eden Tocqueville(2016), demokrasi adına çığır açan bir düşünürdür. Tocqueville'in demokrasinin kitlesel bir şekilde uygulanabileceğini savunması ve bunu ABD ile örnekendirerek dünyaya duyurması demokrasinin günümüz manasındaki anlamına erişmesini sağlayan gelişme olarak kabul edilebilir.

Demokrasinin bu kısa tarihsel serüveninin ardından tanımına geri dönülecek olursa, daha ilk etapta göze çarpan bir zorluk fark edilecektir. "Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi" yani; yöneten halk, yönetilen halk ve bu yönetim halk için olacak. Somutlaştırmak gerekirse, örneğin 10.000 kişiden oluşan bir topluluğu, yine bu 10.000 kişi, kişisel menfaatleri olmaksızın, kolektif fayda için yönetecek. Mesela, bu bireylerden hiçbiri kendi çıkarına olmasına rağmen bir karara imza atmayacak veya kendi aleyhine olmasına rağmen, sırf kolektif faydanın sağlanacağı gerekçesiyle bir kararı onaylayacak?" İnsan doğasına temelde aykırı gibi gözükmekle birlikte daha 10.000 kişilik bir topluluğun yönetiminde sorun oluşturan bu sistemin, milyonluk nüfuslarıyla büyük ölçekli ülkelerde ne şekilde ve nasıl uygulanacağı sorusu akıllara gelebilir. İşte burada hemen bir parantez açarak demokrasiyle ilgili bir bilgi vermek ve ona yönelik ilk tasnifi yapmak yerinde olacaktır. Demokrasi Lincoln'ün de tanımından hareketle aslında bir ülküyü, ideali yani olması gerekeni yansıtan bir rejimdir. Bu tanımda geçen demokrasi, belki de insanoğlunun hiçbir zaman ulaşamayacağı bir ütopyayı oluşturmaktadır. O halde demokrasiyi ütöpik bir rejim olarak tanımlayıp ondan

vazgeçmek mi gerekir? Bu sorunun cevabı “kesinlikle hayır”dır. Demokrasinin yalnızca bu normatif anlamıyla tanımlanması ve rafa kaldırılması da mümkün değildir. Bundan dolayı uygulamadaki yani kullanılan demokrasi manasında “ampirik demokrasi” teorisi geliştirilmiştir. Olması gereken “normatif” demokrasiyi değil ama o ülkeye ulaşmaya çalışılan demokrasi manasında “ampirik” tabiri kullanılmaktadır (Lijphart, 1996, s. 23-28). Uygulamadaki yani ampirik olan demokrasi, ülkü olarak belirlendiği normatif demokrasiye ne kadar yaklaşır ise kalitesi de o denli artacaktır. Unutulmaması gereken şey ise bu ülkeye asla ulaşılamayacak olunmasıdır. Yani normatif anlamdaki ve Lincoln’ün tanımındaki demokrasi gereksiz, yersiz ve ütöpik değildir. O, yakınlaştıkça uzaklaşan bir hedef, bir ülküdür.

Var olan demokrasiyi idealdeki demokrasiye yaklaştırmak, dahası bir yerde demokrasi olup olmadığını, var ise kalitesinin ne ölçüde olduğunu anlamak için demokrasi teorisyenleri ampirik demokrasinin nitelikleri adı altında bir ölçek geliştirmiştir (Dahl, 2001, s. 91-104; Dahl, 1982, s. 10-11; Dahl, 1991, s. 71-80). Bu ölçeğe göre demokrasinin olmazsa olmazları olarak yedi başlık altında toplanan nitelikler benimsenmiştir. Bunlardan ilki “etkin siyasal makamlara seçim yoluyla gelinmesidir”. Yani bir siyasal rejime demokrasi denilebilmesi için öncelikle o rejimdeki etkin olan siyasal makamlardaki yöneticiler halk tarafından seçilmelidir. İkinci nitelik olarak “seçimlerin düzenli aralıklarla yapılması” gelmektedir. Zira bir seçim yapılıp halk bizi seçti, bundan sonra seçime gerek yok denilmesi ya da keyfi bir şekilde seçimlerin öne alınması veya ertelenmesi demokrasilerde olmaması gereken bir husustur. Bu ilke önemlidir zira hem seçilen ne kadar süre zarfında yönetimde kalacağını bilecek, hem de seçmen o süre zarfında kendini yönetenleri değerlendirerek bir sonraki seçimde iktidarın devam etmesine ya da el değiştirmesine karar verebilecektir.

Etkin siyasal makamlar seçimle belirlenecek, bu seçimler düzenli aralıklarla yapılacak, fakat yapılan bu seçimlerde bir şaibe olur ise demokrasinin temel direkleri sarsılmış olacaktır. İşte bu yüzden üçüncü nitelik olarak “seçimlerin serbest olması” gerekmektedir. Bir seçimin serbest olabilmesi için halkın yaş sınırı dışında ırk, dil, din, cinsiyet veya benzeri ayrımlara tabi olmadan oy hakkına sahip olması yani genel oy, her yurttaşın bir oy hakkına sahip olmasını ifade eden eşit oy, oyların kimsenin etkisi altında kalmadan kullanılabilmesini sağlayan gizli oy ve bu oyların sayımının kuşkuyla mahal bırakmayacak bir şekilde sayılması manasında açık sayım ilkeleri gereklidir. Ancak bunlar sayesinde bir seçim serbest ve adil olabilir. Seçim denildiğinde hiç kuşkusuz birden farklı alternatif arasından birinin tercihi akıllara gelmektedir. O halde demokrasinin dördüncü niteliği olarak “çok adaylı ve çok partili bir seçim” şarttır.

Demokrasi denildiğinde çoğunluğun düşüncesinin siyasal sisteme ve yönetme hakkına sahip olması akıllara gelir. Bunda hiç kuşku yoktur fakat demokrasi aynı zamanda azınlıkta olanların da bir gün çoğunluk olma ihtimalini ve imkanını içinde barındırmaktadır. İşte bu noktada demokrasilerde, beşinci nitelik olarak

“muhafeletin iktidar olma şansı mevcut olmalıdır”. Unutulmamalıdır ki demokrasi sadece siyasal iktidar mevkiine seçimle gelmeyi değil, aynı zamanda iktidardan seçimle gitmeyi de içeren bir rejimdir.

Sayılan bu beş niteliğin sağlıklı bir şekilde var olabilmesi ancak “temel hak ve hürriyetlerin tanınmış ve güvence altına alınmış olması” ile sağlanabilir ki bu da altıncı nitelik olarak sayılabilir. Zira temel hak ve hürriyetlerin olmadığı, varsa bile kısıtlı olduğu veya zaman zaman askıya alındığı bir toplumda, demokrasinin varlığını sürdürebilmesi zor görünmektedir. Düşünce hürriyeti, basın hürriyeti, ifade hürriyeti, toplantı ve gösteri yapma hakkı ve bunun gibi temel hak ve hürriyetlerin olmadığı bir ortamda, ne serbest ve adil seçimler yapılabilir ne muhafeletin de bir gün iktidar olma şansı olabilir, ne çoğulcu bir yapı tesis edilebilir, ne de özgür bir şekilde siyasal katılım gerçekleştirilebilir.

Kâğıt üzerinde kolay gibi gözükken bu altı niteliğin sağlanması sanıldığı kadar kolay değildir. Zira teoride olması gereken ve ilk bakışta uygulanması oldukça basit gibi duran bu nitelikleri, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kesintisiz bir şekilde uygulayabilen ülke sayısı 21’dir (Lijphart, 2014). Dünya üzerinde 200’e yakın ülke olduğu düşünüldüğünde işin vahameti daha da belirginleşmektedir. Buradan hareketle Lijphart bu altı maddeye “sistemin uzun bir dönem itibarıyla halkın isteklerine karşı makul derecede duyarlı olması gerekliliği”ni ekleyerek aslında demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması için gerekli olan makul bir zaman diliminin geçmesine de işaret etmektedir. Daha somut bir ifade ile bir ülkede demokrasinin rüşünü ispatlayabilmesi için, belirli bir dönem, kesintisiz bir şekilde çalışması gerekmektedir.

Hiç kuşkusuz Lijphart’ın 6+1 şeklinde formüle ettiği bu niteliklerin adeta katalizörü olan bir ilke vardır ki o olmazsa tüm bu ilkelerin birlikte çalışabilmesi ve işleyebilmesi mümkün değildir. O ilke ise “güçler ayrılığı” ilkesidir. Bir siyasal sistem içerisinde yasama, yürütme ve yargının farklı organlarda olması, güçlerin tek elde toplanmasının önüne geçecektir. Böylelikle gücün kontrolsüz ve sınırsız bir şekilde tezahür etmesi engellenmiş olacaktır. Bunu sağlamak ise ancak, yazılı ve katı bir anayasada, güçler ayrılığı ilkesine yer vermek suretiyle mümkün olabilir.

Demokrasinin nitelikleri olarak ele alınabilecek olan bu maddeler, demokrasinin temel ilkeleri olan eşitlik ve özgürlüğün sağlanabilmesi için, bu hedefe ulaşılabilmesi için öngörülen araçlardır. Zaten bu ilkelerden de hareketle demokrasiyi; bireylerin özgür ve eşit olmasını hedefleyen bir rejim olarak da tanımlamak mümkündür. Şunu asla unutmamak gerekir ki hiçbir sistem ya da rejim mutlak anlamda eşitlik ve özgürlük sağlayamaz. Bu noktada demokrasinin de bunları mutlak anlamda sağlayabileceği asla düşünülmemelidir. Fakat demokrasi en az eksi kuralı ile bu iki ilkeyi sağlamayı hedeflemektedir.

Bu ilkelerden ilki olan özgürlük, kısaca bireylerin serbest hareket etme gücü olarak tanımlanabilir. Ancak özgür bireyler ve onların oluşturdukları toplumlar, serbest bir şekilde ülke yönetimine katılabilir,

seçimler aracılığı ile kendilerini yönetecekleri seçebilir veya görevden alabilirler. Böylelikle “halkın halk tarafından ve halk için yönetimi” idealine yaklaşılabılır. Özgür olmayan bireylerin, kararlarını bağımlı şekilde veren, açık veya zımnî tehdit altında oy kullanan, ya da kendi kararı dışında birtakım kişi veya çevrelerin kararının sandığa yansıtıldığı bir toplumda demokrasiden bahsedilemez. İşte bunların engellenebilmesi adına demokrasilerde temel hak ve hürriyetlerin bulunması son derece önemlidir. Temel hak ve hürriyetlerin anayasal güvence altında olması, özüne ve ruhuna uygun bir biçimde sistem içerisinde uygulanması gerekmektedir.

Demokrasinin ikinci ilkesi olarak ise eşitlikten bahsedilebilir. Burada kastedilen mutlak bir eşitlikten ziyade hak ve özgürlükler, ödevler ve fırsat eşitliğidir. Zira mutlak bir eşitliğin bir ideoloji veya rejim ile sağlanabilmesi imkansızdır. Demokrasinin amacı olan eşitlik yukarıda bahsedilen üç hususta insanlara eşit olanaklar tanınmasıdır. Konu biraz daha açılacak olursa, demokrasi teorisine göre devlet, her şeyden önce insan olmaktan kaynaklanan haklarından dolayı herkese eşit değer vermeli, eşit davranmalı, bireyler arasında ayırım yapmayarak toplumun tüm üyelerine sosyal, siyasal ve ekonomik süreçlere eşit katılım hakkını sağlamalıdır. Devlet, vatandaşlarının, ırk, dil, din, kültür, etnisite, cinsiyet, siyasal görüş, ekonomik durum, inanç ve düşünceleri noktasında adeta kör olmalı, hukuk sistemi içerisinde ve barışçıl olmak kaydıyla, bunlara karşı saygılı olmalıdır. Demokrasi, kendinden önceki dönemlerde geçerli olan ve kimi insanların tabiat gereği diğerlerinden daha değerli olduğuna yönelik, geleneksel aristokratik ve teokratik düşünceye de bu ilke bağlamında net bir şekilde karşı çıkmaktadır. O güne kadar ki yönetim şekilleri incelendiğinde, soyluluk ilişkisi çerçevesinde hanedan ile bağlantısı bulunmayan, ya da dini veya mesleki bir yönetici elite mensubiyeti olmayan, sıradan bireylerin devlet yönetimine katılması ihtimali demokrasiye oranla çok daha düşüktür.

Demokrasi, bir anlamda imkansıza yakın olan bu eşitliğin sağlanabilmesi için, yatay ve dikey eşitlik adı altında iki farklı model geliştirmiştir. Yatay eşitlik modeline göre devletin, kim olursa olsun tüm vatandaşlarına eşit muamele yapması gerekmektedir. Yani devlet ve devlet gücünü kullanan siyasal iktidar mevkiindekilerin, hiçbir gruba veya sınıfa öncelik tanımadan, herhangi bir kesime veya gruba yakın veya onların yönlendirmesine girmemesinin hukuken sağlanmış olması ve devletin bu şekilde kurumsallaşması gerekmektedir.

Dikey eşitlik ile kastedilen ise siyasal iktidar mevkiini işgal edenler ile yönetilen vatandaşlar arasında bir hiyerarşik ilişkinin olmaması durumudur. Tarihten günümüze her toplum içinde yönetenler ve yönetilenler mevcuttur. Demokrasilerde de durum bundan ibarettir. Halkın verdiği yetkiyi halk adına kullanan ve halk tarafından seçilmiş bir yönetici kesim mevcuttur. Fakat dikey eşitlik ilkesine göre demokrasiyi diğerlerinden ayıran şey, bu yönetici sınıfın devlet otoritesini kullanmasından dolayı bir

ayrıcalığa sahip olmayışıdır. Daha açık bir ifade ile demokrasilerde devlet otoritesini kullanıyor olmak, bir ayrıcalık veya üstünlük vesilesi sayılamaz. Özetlemek gerekirse demokrasi, yatay eşitlik modeli ile yönetilenler arasındaki bir eşitliği sağlama girişiminde iken dikey eşitlik ile de yöneten ve yönetilen arasındaki ahlaki eşitliği sağlama amacındadır. Hiç kuşkusuz bu iki ilkenin gerçekleşmesi ancak hukuk devleti ilkesinin sistem içinde olması ve siyasal kültüre yerleşmesi ile sağlanabilir.

Tam da bu noktada bir parantez açarak farklı demokrasi tipolojilerinden de bahsetmek faydalı olacaktır. Zira yukarıda bahsedilen demokrasinin iki temel ilkesinden eşitliğin ve özgürlüğün tonları arasındaki farklılık, bir anlamda farklı demokrasi tiplerinin de ortaya çıkmasının temel nedeni olarak görülebilir. Sözelimi eşitlik ilkesinin tonu artırıldığında, bir diğer ifade ile eşitlik ilkesine daha fazla önem verildiğinde karşılaşılabilecek olan demokrasi tipi doğrudan demokrasi, sosyal demokrasi veya halk demokrasisi olabilirken, özgürlüğün tonu baskın olduğunda ise liberal demokrasi kuramlarından katılımcı demokrasi, radikal demokrasi, anayasal demokrasi ya da militan demokrasi gibi türler ile karşılaşılabılır. Her biri ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek olan bu demokrasi tipolojileri ile ilgili yüzeysel verilen bu bilginin ardından parantezi kapatılarak yeniden çalışmanın kapsamı dahiline dönülebilir.

Bu bilgilerden hareketle bir demokrasi tanımı yapılacak olursa demokrasi, egemenlik ve meşruiyetin kökeninde halk olduğu, eşitlik ve özgürlüğü en az eksi ile sağlama hedefini gerçekleştirme amacıyla güçler ayrılığı ilkesine göre tesis edilmiş, temel hak ve özgürlüklerin anayasal garantide olduğu bir sistemde, etkin siyasal makamlara düzenli aralıklarla ve çok aday içerisinden yapılan serbest ve adil seçimler vasıtasıyla geline, muhalefette kalanların ve azınlıkların kendilerini ifade ve bir sonraki dönemde iktidar olabileme şansını içinde barındıran bir yönetim şeklidir.

DEMOKRASİNİN ÖLÇÜMÜ, ÖLÇEĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ MESELESİ

Günümüzde gündelik hayatta dahi, döviz kurlarından futbol takımlarının kadrolarına, telefon modellerinden bir aracın yakıt tüketimine kadar hemen hemen her konuda karşılaştırma yapmak, sıralamak ve analiz etmek modern insanın olmazsa olmazlarından biri olarak gündeme gelmektedir. Bu karşılaştırmalar, sıralamalar ya da analizler artık yalnızca gazetecilerin, meslek profesyonellerinin ya da akademisyenlerin konusu olmaktan çıkarak “sıradan insanın” da davranışlarını belirlemede bir faktör olmaya başlamıştır. Toplumların eğitim seviyeleri ve gelişmişlik düzeyleri arttıkça bu sıralama ve analizlerin, kararlar üzerindeki etkilerinin arttığı da aşıkardır. Tarihin her döneminde somut olay ve olgularla ilgili yapılan bu araştırmaların, artık soyut konuların da ölçülebilirliğinin sağlanması ile birlikte, neredeyse her konuda yapılması dikkat çekicidir. Kişilerin beklentileri, normları, değerleri, inançları ya da mutlulukları gibi psikolojik ve sosyolojik konuların dahi ölçülmesi günümüzün bir gerçeği olarak görülmektedir.

Buna paralel olarak 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, hâkim hükümet sistemi, yönetim biçimi, ideoloji veya paradigma olan demokrasi hususunda da benzer ölçüm çalışmaları popülerlik kazanmıştır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için ise farklı bilim insanlarınca model ve ölçekler geliştirilmiştir (Köktaş, 2002, s. 117; Özalp, 2008, s. 129). Başlangıcı 20. yüzyılın ilk yarısına uzanan bu girişimler, yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte hız kazanmıştır. Martin Seymour Lipset'in 1959'da demokrasinin sosyo ekonomik şartlarını ortaya koyduğu çalışmasını takiben, Robert Dahl'ın 1971'de yayımladığı Poliarşi adlı eseri bu girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve kendinden sonraki çalışmalar için adeta birer kılavuz olmuşlardır (Lipset, 1959; Dahl, 1971).

Demokrasinin ölçümü ve karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmesinde, farklı düşünürler ve bilim insanları tarafından geliştirilen matematiksel formüllerin yanı sıra, genel kabul gören ve kullanılan yöntem, çalışmanın ilk bölümünde bahsedilen demokrasinin nitelik ve ilkelerinin, alt başlıklarıyla beraber ne kadar karşılanıp karşılanmadığına dayalı olan yöntemlerdir. Ulusal ve uluslararası düzeyde, profesyonel ya da amatör olarak herhangi bir ülkede bu hususların ne denli karşılandığı, bir anlamda o ülkenin demokrasi skorunu da araştırmacılara vermektedir.

Daha teknik bir ifade ile demokrasilerin ölçülebilmesi, demokrasi kavramının operasyonelleştirilmesine bağlıdır. Kavramların operasyonel olarak tanımlanması ifadesi ile kastedilen şey kavramın ölçülebilir hale getirilebilmesidir. Bunun yapılabilmesi için ise ampiriklik şarttır. Doğrudan gözlemlenebilir fenomenlerin, operasyonel tanımlarını yapma imkânı bulunmakla birlikte, normlar, değerler, inançlar gibi doğrudan gözlenemeyen kavramların ampirik olarak araştırılmasında, bunların ölçülebilir hale getirilmesine, yani bir anlamda somutlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Böylelikle kavramsal olarak nitelenen bir fenomenin, somut olarak varlığı tespit edilebilir ve hangi ölçüde mevcut olduğuna veya olup olmadığına karar verilebilir (Köktaş, 2002, s. 117).

Demokrasinin ölçülmesi ve karşılaştırılmalı bir biçimde analizi hususunda, kimisi Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan "İnsani Gelişme Endeksi" gibi dolaylı, kimisi ise bağımsız düşünce kuruluşları sıfatıyla "The Economist" dergisinin çalışma grubu "Economist Intelligence Unit" in hazırladığı "Demokrasi İndeksi" ya da "Freedom House" tarafından hazırlanan "Dünyada Özgürlük" raporlarında olduğu gibi doğrudan, demokrasi ile alakalı raporlar hazırlanmakta ve dünya kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Böylelikle ülkeler bir yandan demokrasi ligindeki konumları hakkında fikir sahibi olurken, gelişme kaydeden ve notunu yükselten ülke hükümetleri, bunu iç ve dış siyasette meşruiyetini güçlendirmek ve prestij kazanmak açısından bir gösterge olarak görmektedir. Tabi bu bahsedilen ilerleme kaydeden ülkeler ile ilgili bir durumdur. Aksine, gerileyen veya trajik düşüşlerin yaşandığı ülkelerde ise genel tavır bu

derecelendirmeyi yapan kurumların “bağımsızlığının” tartışmaya açılması ve siyasi değerlendirmeler yaptıklarına yönelik suçlamalar şeklinde kendini göstermektedir.

Bu konu hangi pencereden bakıldığına bağlı olarak tartışmalı olsa da bu tartışmadan sıyrılıp ilgili kurumların değerlendirme kriterleri incelendiğinde bunların, birazdan detayları paylaşılacak olan, büyük bir bölümünün çalışmanın başında da yer verilen ampirik demokrasinin nitelikleri ve bunların alt başlıklarının karşılanma oranları ile alakalı olduğu söylenebilir. Zira bir ülkenin demokrasi sıralamasının yükselmesi veya düşmesi bu kurumlara bir fayda sağlamayacağı gibi, yıllık ölçekte hazırlanan bu analiz ve raporların öznesi de asla tek bir ülke olmamaktadır.

Söz gelimi Freedom House’un, “Dünyada Özgürlük” raporu değerlendirmeleri yapılırken incelenen parametreler arasında, “politik haklar”, “sivil özgürlükler” üst başlığı altında çeşitli alt başlık ve sorular bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerde ilk olarak, “politik haklar” kısmında “seçim süreçleri” başlığı altında üç soru ve kriter yer almaktadır. Birinci soru “Hükümetin başkanı ya da diğer ulusal otorite başkanının özgür ve adil bir seçimle mi seçildiği”, ikinci soru “yasama meclisinin özgür ve adil bir seçimle mi belirlendiği”, üçüncü soru ise “seçim yasalarının ve çevrelerinin adil olup olmadığı ve bunların tarafsız bir seçim yönetimi organı tarafından yönetilip yönetilmediği”dir. Bu sorulara ait alt sorular ve kriterler ilgili sorudan o ülkenin kaç puan aldığı belirleyicisi olmaktadır.

“Politik çoğulculuk ve katılım” başlığı bir diğer değerlendirme alanını oluşturmaktadır. Bu başlık altında yer alan 4 soru ise şunlardır: “halkın kendi karar verdiği farklı siyasi parti veya gruplarda örgütlenme hakkı var mı ve sistem bu parti ve organizasyonların yükselişi ve düşüşü önünde engellemelerden arındırılmış mı?”, “muhalifetin güç ve desteğini artırabilmesi açısından gerçekçi fırsatlar var mı?”, “halkın siyasi tercihleri siyasi alan dışındaki güçlerin veya siyaset dışı araçlar kullanan siyasi güçlerin tahakkümünden bağımsız mı?” ve son olarak “nüfusun etnik, ırksal, dinsel, cinsiyetsel gruplar dahil olmak üzere çeşitli kesimleri tam siyasi haklara ve seçim fırsatlarına sahip mi?”.

Politik haklar başlığı altındaki son kısım “hükümetin işleyişi” ile ilgili üç soru ve kriterlerden oluşmaktadır. Bunlar, “özgürce seçilmiş hükümet başkanı ve yasama temsilcilerinin hükümet politikalarını belirleyip belirlemediği?” “resmi yolsuzluğa karşı güçlü ve etkili önlemlerin olup olmadığı?” ve son olarak “hükümetin açık ve şeffaf bir biçimde çalışıp çalışmadığı”dır.

Değerlendirmenin “sivil özgürlükler” kısmı dört başlıktan ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır. Sivil özgürlükler kısmının ilk başlığı “ifade ve inanç özgürlüğü”nün test edildiği kısımda dört alt soru yer almaktadır. Bunlar, “özgür ve bağımsız medyanın varlığı”, “bireylerin dini inanç veya inançsızlıklarını kamuya açık veya özel alanında uygulama ya da ifade etme özgürlüğünün varlığı”,

“akademik özgürlüğün varlığı ve eğitimde siyasal endoktrinasyonun olmaması” ve son olarak “bireylerin izlenme ya da cezalandırılma tehdidi olmaksızın siyasi veya diğer konularda kişisel görüşlerini ifade etme olanağının varlığı”dır.

Sivil özgürlükler kısmının ikinci başlığını oluşturan “derneksel ve örgütsel haklar” değerlendirmesi üç alt soru ile yapılmaktadır. Bu başlığın değerlendirilmesinde, “toplantı özgürlüğü var mı?”, “özellikle insan hakları ve yönetim alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları için özgürlük var mı?”, “sendikalar ve benzeri işçi örgütleri için özgürlük var mı?” sorularından yararlanılmaktadır.

Üçüncü başlıkta “hukukun üstünlüğü” sorgulanmaktadır. Bu da dört soruyla sağlanmaktadır. Bunlar; “bağımsız yargı var mı?”, “medeni ve cezai hukukta yargı süreci işletiliyor mu?”, gayrimeşru fiziki güç kullanımına, savaş ve isyanlara karşı bir koruma var mı?”, “yasalar, politikalar ve uygulamalar nüfusun çeşitli kesimleri için eşit mi?” sorularındır.

Dördüncü ve son başlıkta ise “kişisel özerklik ve bireysel haklar” değerlendirilmektedir. Bu bağlamda “bireylerin ikamet, iş veya eğitim yerlerini değiştirme olanağı da dahil olmak üzere seyahat özgürlüğünün olup olmadığı”, “bireylerin devlet veya devlet dışı aktörlerin yersiz müdahalesi olmaksızın mülkiyet ve özel iş kurma haklarının olup olmadığı”, “bireylerin eş seçimi, aile büyüklüğü, kişisel görünümü gibi konular dahil olmak üzere özgürlüklerinin olup olmadığı ve aile içi şiddetten korunma araçlarının bulunup bulunmadığı”, “bireylerin fırsat eşitliğinden yararlanıp yararlanmadığı ve ekonomik sömürden bağımsız olup olmadığı” sorgulanmaktadır.

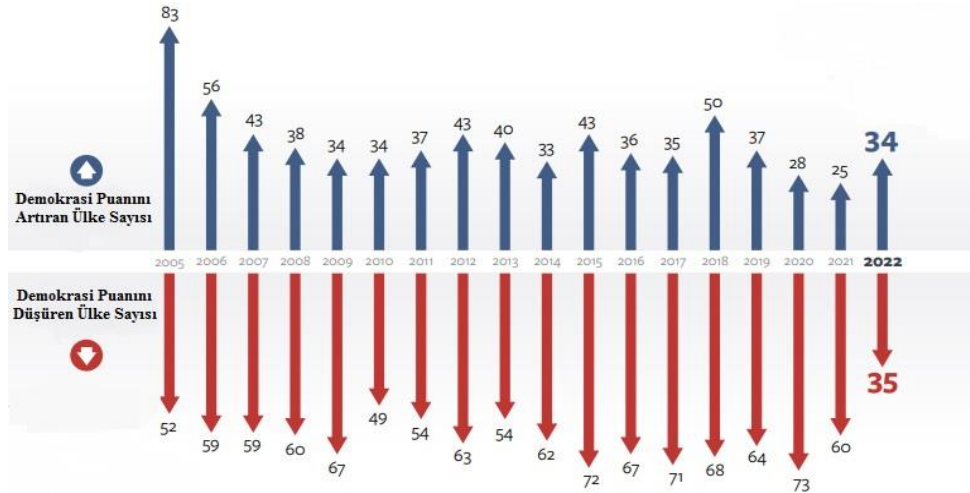
Karşılanma oranına göre her biri 0-4 puan ağırlığında değerlendirilen bu 25 madde sonucunda değerlendirilen/analiz edilen ülkenin genel puanları oluşmakta ve bu genel puanlar üzerinden de ülkeler bir yandan kategorize edilirken, diğer taraftan da o ülkenin demokrasi seyri ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde dünya, küresel anlamda demokrasinin kan kaybettiği, niteliklerinin düştüğü, Huntington’a atıfla üçüncü bir ters demokrasi dalgasının başladığı hususunda tartışmaların olduğu bir yirmi yıllık bir periyot yaşamaktadır. 11 Eylül saldırıları, ABD’nin Ortadoğu’ya müdahalesi, eski doğu bloku ülkelerinde yaşanan renkli devrimler ve bunların karşı devrimleri, Rusya’nın önce Gürcistan’ın Osetya, ardından Ukrayna’nın Kırım bölgesini ilhakı, ABD-Çin arasında yaşanan ticaret savaşları, Ortadoğu’da oluşan egemenlik boşluğundan istifade ederek hayat bulan-güç kazanan ve bölgede egemenlik iddiasında bulunan küresel terör örgütlerinin sahneye çıkması, Suriye’de yaşanan iç savaş ve bunun sonucunda oluşan küresel göç dalgası ve sığınmacı sorunu, Çin’den başlayarak tüm dünyaya yayılan ve adeta iki yıl boyunca tüm dünya ülkeleri ve hükümetlerini kilitleyen Covid-19 salgını ve son olarak Rusya-Ukrayna savaşı bu 20 yıllık periyotta dünya demokrasisine olumsuz yönde etki eden başlıca olaylar olarak anılabilir.

Gerçekten de yukarıda anılan her bir olay, başlı başına ülkeleri güvenlikçi politikalar uygulamaya iterken diğer taraftan ise ortaya çıkan güvenlik sorunları, iktidarların otoriterleşmesini pekiştirmiş, olağanüstü hâl ve şartlar altında bu otoriterleşmeler ve bazı antidemokratik uygulama ve önlemler, halk ve muhalefet nezdinde çok da fazla gayrı meşru görülmemiştir. Kuşkusuz bu da ülkelerin çoğu zaman adı konmamış bir biçimde demokrasiden uzaklaşması anlamını taşımıştır.

Küresel ölçekte yaşanan bu gerileme kendisini yıllara göre hazırlanan “Freedom House” raporlarında da göstermektedir. Son yıllarda hazırlanan raporların girişindeki editör metinlerinin 2015’te “demokrasiden ayrılmak ve demir yumruğa dönüş”; 2016’da “kaygılı diktatörler, sallanan demokrasiler, baskı altında küresel özgürlük”; 2017’de “popülistler ve otokratlar, küresel demokrasiye yönelik ikili tehdit”; 2018’de “krizdeki demokrasi”; 2019’da “geri çekilmekteki demokrasi”; 2020’de “demokrasi için lidersiz mücadele”; 2021’de “düşüşteki demokrasi” başlıkları da bu gerilemenin göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu raporlar detaylıca incelendiğinde, kurumun kriterlerine göre belirlenen “özgür”, “kısmen özgür” ve “özgür olmayan” ülkeler arasında aşağı yönlü sınırlı bir düşüş olmakla birlikte (özgür ülkeyken kısmen özgür ya da kısmen özgür iken özgür olmayan ülke klasmanına düşüş), ülkelerin total puanları üzerinden bir önceki seneye göre düşüşler incelendiğinde, klasman değişikliğine neden olmayan toplu bir düşüş göze çarpmaktadır. Zaten rapor başlıklarının da bu düşüşün küresel çapta olmasından hareketle belirlendiği düşünülmektedir.

Şekil 1: 2005-2022 yılları arasında ülke bazlı demokrasi puanında yaşanan değişimi gösteren sayısal grafik

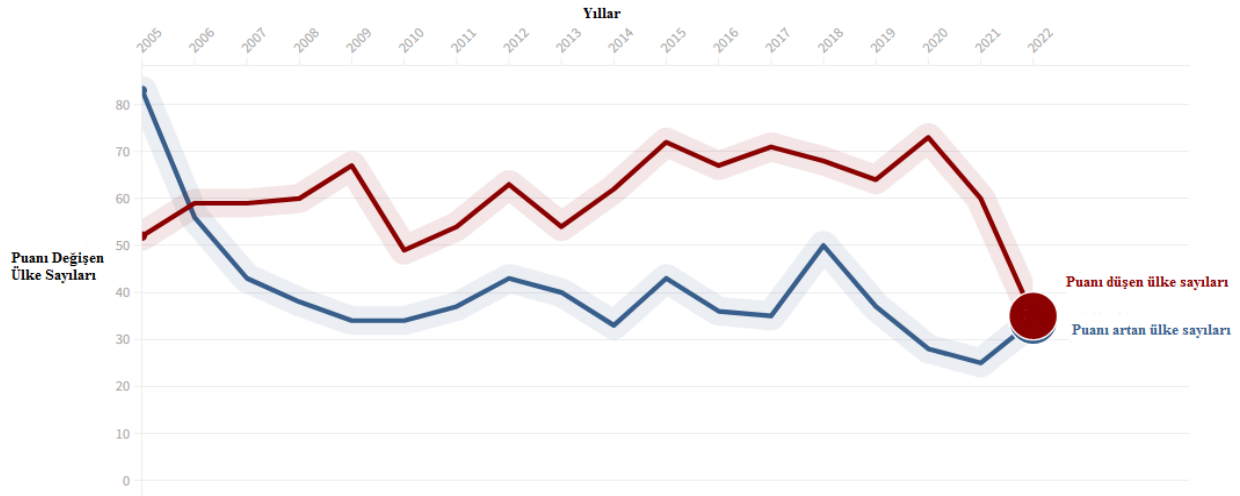
Kaynak: Freedom House, 2023, s. 3.

Freedom House raporlarına göre Şekil 1’de de gözüken puanını yükselten ülke sayısının, puanı düşen ülke sayısından fazla olduğu pozitif trend, 2006 yılında dramatik bir biçimde terse dönmüş ve küresel çapta demokraside bir geri dönüş yaşanmıştır. 2022 yılı raporları göz önüne alındığında 16 yıllık bu negatif

periyotun sonuna gelindiğine dair kuvvetli emareler görülmektedir. Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere bu dönem aralığında ilk defa 2006’da kesişerek olumsuz yönde yer değiştiren mavi (Puanı artan ülke sayısı) ve kırmızı (puanı düşen ülke sayısı) doğrular 2022 yılına gelindiğinde bu sefer olumlu yönde bir kesişimin ve yer değişikliğinin sinyallerini vermektedir. Bu da önümüzdeki yıllarda küresel anlamda, yeniden demokrasinin niteliğinin ve kalitesinin artacağı olası bir pozitif yönlü dönemin habercisi olarak yorumlanabilir.

Şekil 2: 2005-2022 yılları arasında ülke bazlı demokrasi puanında yaşanan değişimi gösteren çizgisel grafik

Kaynak: Freedom House, 2023.

FREEDOM HOUSE ÖZELİNDE TÜRKİYE’NİN SON 10 YILI DEMOKRASİ KARNESİ

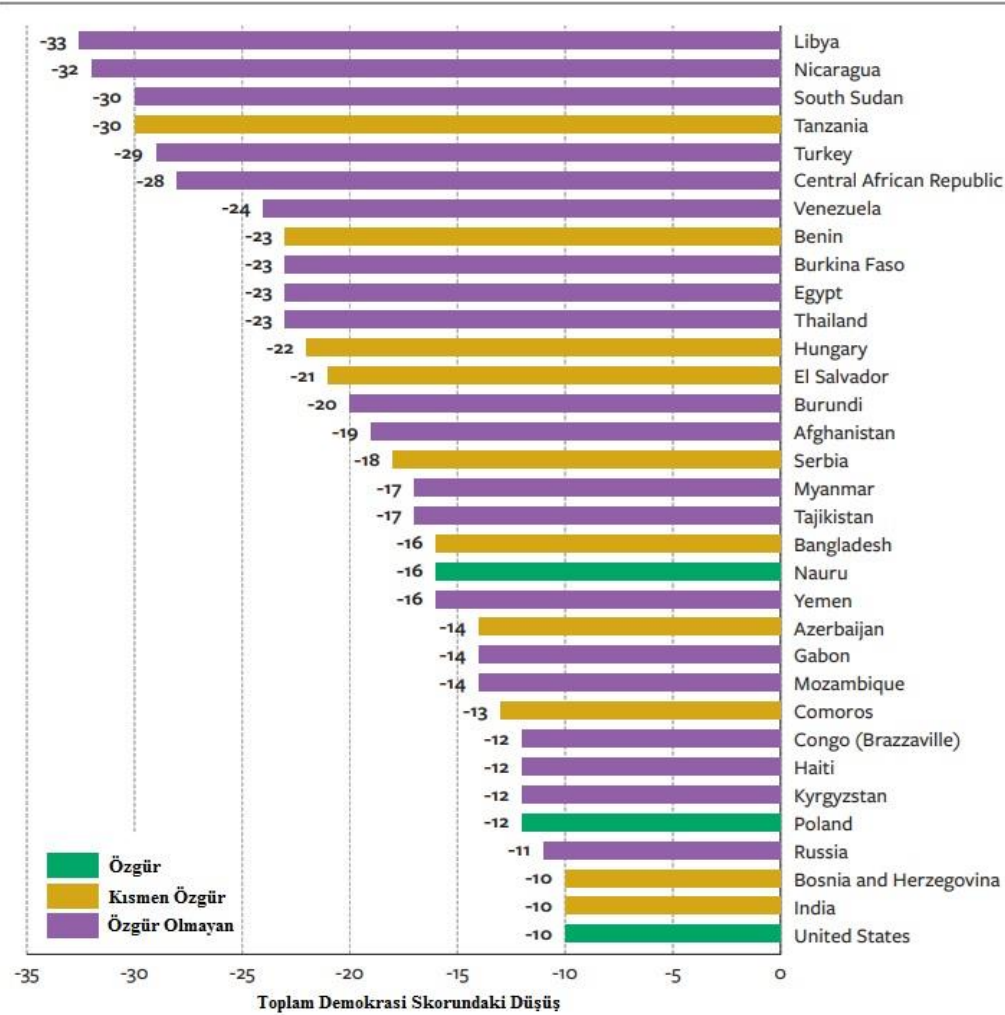
Bu başlık altında, yukarıda detayları paylaşılan Freedom House tarafından yıllık yayımlanan “Dünyada Özgürlükler” başlıklı raporlar çerçevesinde, Türkiye’nin 10 yılı mercek altına alınacaktır. Son on yıla bakılmasının nedeni, Türkiye’nin demokrasi puanında yaşanan trajik düşüş trendinin 2014 sonrasında başlamasından dolayıdır. Bu amaçla öncelikle genel durum ve seyrin daha net görülebilmesi için araştırmacı tarafından Türkiye’nin puan ve ülke sıralaması bazlı hazırlanan grafikler paylaşıldıktan sonra rapordan hareketle ülke bazlı çarpıcı değerlendirmeler, eleştiriler, olumsuz ve olumlu yönler yıllara göre aktarılmaya çalışılacaktır.

Rapor içeriklerine bakılmadan önce belirtmekte fayda vardır ki ilgili dönem maalesef Türkiye açısından demokrasi bağlamında oldukça kötü bir tablo ile yüz yüze kalınan bir dönemdir. Şekil 3’te görüldüğü üzere son 10 yıllık periyotta Türkiye en fazla puan kaybeden dördüncü ülke olarak dikkat çekmektedir. Puan kaybeden diğer ülkeler incelendiğinde, birinci sırada yer alan ve bir iç savaşın halen devam ettiği Libya, ikinci sırada iç savaşın eşliğinde olan Nikaragua, üçüncü sırada 2011’de Sudan’dan

ayrılarak bağımsız bir devlet kuran ve 2013'te yeniden bir iç savaşla bölünme tehdidi ile karşı karşıya kalan Güney Sudan, dördüncü sırada ise neredeyse altmış yıldır tek partinin egemen olduğu yapısıyla Tanzanya dikkat çekmektedir. Listede Türkiye'ye nazaran, görece daha az puan kaybeden dört ülkeye bakıldığında bunların devlet otoritesinin tesis edilemediği ve ülkede silahlı grupların etkin olduğu Orta Afrika Cumhuriyeti, başarısız bir darbe girişiminin yaşandığı Venezüella, 2016 sonrasında iktidara gelen devlet başkanının muhalefete karşı sert önlemler aldığı Benin ve son olarak son bir yılda iki kez darbe yaşanan Burkina Faso olduğu görülmektedir. Türkiye'nin kendi kalibresinde olmayan ve ciddi sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlar yaşayan bu devletlerin arasında yer alması gerçekten son derece üzücü ve yakışsız bir durumdur.

Şekil 3: Son 10 yıl toplamında ülke bazlı demokrasi puanında yaşanan en yüksek düşüşleri gösteren grafik

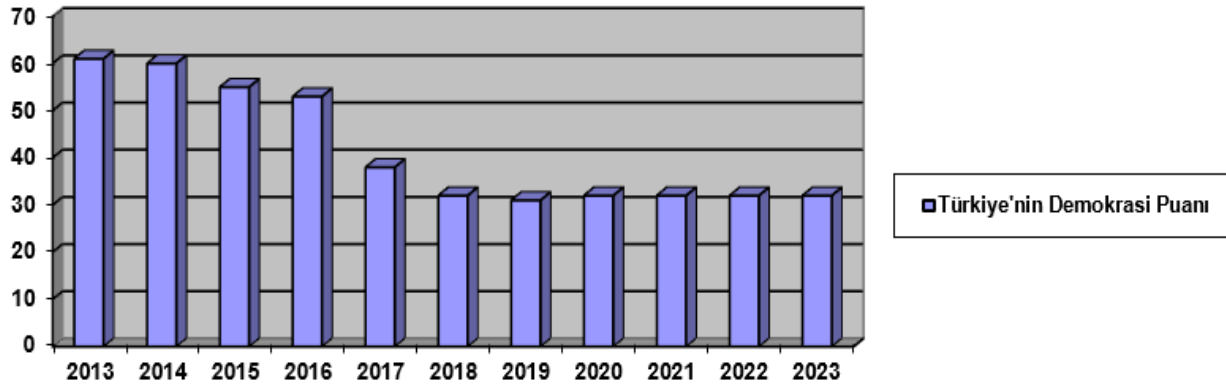
10 Yıllık Periyotta En Yüksek Düşüşler

Kaynak: Freedom House, 2023, s.12.

Türkiye, özellikle 2000’li yılların başlarında, Avrupa Birliği’ne giriş sürecinin de olumlu katkısıyla demokrasi anlamında ciddi bir atılım gerçekleştirerek, 2008 yılında tarihindeki rekor seviyesi olan 66 puana ve dünya sıralamasında 93. sıraya gelmiştir. Öyle ki kısmen özgür ve özgür ülke statüsünün eşiği olan 70 puana en çok yaklaşılan yıl yine bu yıldır. Bunun neden önemli olduğunun anlaşılması açısından şu veri faydalı olacaktır. Freedom House tarafından 1980 sonrasında hazırlanan “Freedom in the World” raporlarının tarihinde Müslüman çoğunluğun yaşadığı ülkeler içerisinde tarihinin belirli bir döneminde yalnızca ikisi “özgür ülke” klasmanına girebilmiştir. Bunlar; iki yıl bu klasmanı koruyabilen Gambiya ve dört yıl bu statüsünü koruyabilen KKTC’dir (Huntington, 2006, s.157) Türkiye bu 70 puan eşiğini aşarak Özgür ülke klasmanına yükselebilseydi, bu alandaki üçüncü ülke olarak literatürde kendine yer bulabilecekti. Ayrıca 2 milyondan az nüfusuyla Gambiya, 300 binden az nüfusuyla KKTC ile kıyaslanamayacak oranda 80 milyonluk nüfus yapısıyla Türkiye’nin bu statüye olası yükselişi, kitlesel anlamda da demokrasiye yönelik manası taşıyacaktı.

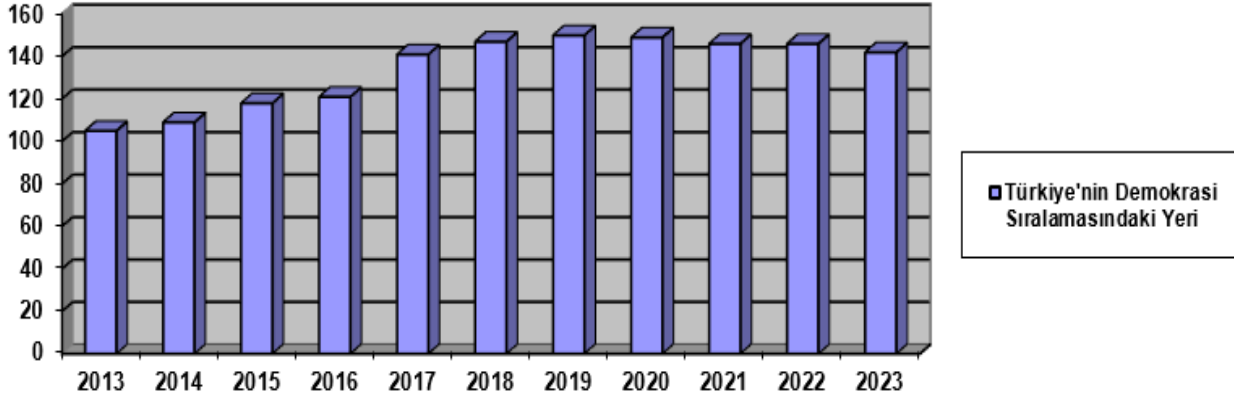
Şekil 4: 2013-2023 yılları arasında Türkiye’nin demokrasi puanında yaşanan değişimi gösteren grafik

Kaynak: Araştırmacı tarafından son 10 yılın Freedom House raporları incelenerek oluşturulmuştur.

Freedom House yıllık raporlarından yararlanılarak hazırlanan, Türkiye’nin demokrasi puanını içeren Şekil 4 ve Türkiye’nin ülke sıralamalarındaki yerini gösteren Şekil 5, son 10 yılda yaşanan değişimi net bir şekilde göstermektedir. Türk demokrasinin kalitesini ortaya koyma iddiasındaki bu olumsuz grafikler içerisinde olumlu olarak yorumlanabilecek olan husus ise, 2020 sonrasında düşüşün durduğu ve görece bir yükselmenin sınırlı da olsa başladığıdır. Bu anlamıyla 30-32 puan aralığının adeta bir direnç noktası oluşturduğu ve Türkiye’nin demokrasi puanının bunun altına düşmediği görülmektedir.

Şekil 5: 2013-2023 yılları arasında Türkiye'nin 195 ülke arasındaki sıralamasını gösteren grafik

Kaynak: Araştırmacı tarafından son 10 yılın Freedom House raporları incelenerek oluşturulmuştur.

2014 yılına kadar 60 puanın üzerinde yerini koruyan Türkiye 2015 sonrasındaki dört yıl trajik bir düşüş yaşayarak neredeyse bu puanın yarısına kadar gerilemiştir. Bu radikal düşüşte 2016 da yaşanan, ülke geçmişinde yaşanan diğer darbelerle içerik ve nitelik açısından farklılaşarak adeta bir işgal girişimi olarak nitelendirilebilecek olan 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ve sonrasında yaşanan sürecin etkisi olağanüstü bir boyutta kendini göstermiştir. Zira bu süreçte yaşananlar ülkenin 40 yıllık demokrasi kazanımlarını bir anda 1980 yılının da altında bir düzeye dört yılda çekmiştir.

Özellikle 15 Temmuz 2016 darbe sürecinin analizini çalışmanın sonuç kısmında tartışılmak üzere şimdilik bir kenara koyup 2014 yılından bu yana rapora yansıyan konuları mercek altına almak faydalı olacaktır. Bu yapılırken 2014 yılı başlangıç kabul edileceğinden, bu yılın gelişmeleri daha detaylı bir biçimde paylaşılacak, sonraki yıllarda ise puan artışı ve düşüşüne neden olan konulara odaklanarak daha yüzeysel bir aktarım gerçekleştirilecektir. Bu şekilde yapılmasının nedeni, aslında her biri birer makale konusu olabilecek yıllık raporların, bu çalışmanın konu, kapsam ve amacı doğrultusunda sınırlandırılarak ele alma zorunluluğudur. Yayımlanan raporların bir önceki yılın olay ve gelişmeleri ile hazırlandığının da altını çizmek bu noktada faydalı olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde raporlar ele alınırken, kişisel fikirlere ya da yorumlara yer verilmeyip, tamamen raporlarda geçen cümleler, tespit ve analizlere yer verilecek, böylelikle raporlarda kullanılan dil de dahil olmak üzere (örn: FETÖ yerine Fetullah Cemaati/örgütü gibi) genel bir görünüm elde edilmeye çalışılacaktır. Oluşacak bu genel görünümün ardından çalışmanın sonuç kısmında kişisel fikir ve kanaatler ortaya koyulacaktır.

2014 yılı, 2013'te yaşanan 17-25 Aralık ve Gezi Parkı olayları gölgesinde başlayan bir yıl olarak dikkat çekmektedir. Raporun politik haklar kısmında seçim süreçleri başlığı altında Türkiye'nin neredeyse tam puan aldığı görülmektedir (11/12). Buna rağmen %10'luk ülke barajı rapora eleştiri olarak yansımıştır.

Bir diğer alt başlık olan politik çoğulculuk ve katılım başlığı altında Türkiye 16 üzerinden 10 puan almıştır. Türkiye’de rekabetçi çok partili bir sistemin olmasının yanı sıra parti kapatma cezalarının bulunması ve bunların hukuki olmaktan çok siyasi olduğu iddiası bir eleştiri başlığını oluşturmaktadır. Partilerin finansmanında oldukça önemli bir kalemi oluşturan hazine yardımları konusunda küçük partilerin lehine yapılan ve yardım eşliğini %7’den %3’e düşüren kanun değişikliği ise raporda olumlu karşılanmıştır. Raporun bu kısmında olumlu görülen bir diğer konu ise geleneksel olarak siyaset üzerinde etkili olan ordunun yapılan reformlarla birlikte siyaset üzerindeki vesayetinin büyük ölçüde azaltılmasıdır. Politik haklar bölümünün son başlığı olan hükümetin işlevselliği ile ilgili olan alt başlıkta Türkiye’nin 12 puan üzerinden 7 puan aldığı görülmektedir. Yolsuzluğun Türkiye’de önemli bir sorun olmaya devam ettiğinin altı çizilen raporda bakanlıkların Sayıştay’a bilgi vermeyi reddetmesi ve Sayıştay raporlarının değiştirilmesi için kuruma baskı yapılması gibi iddialar çerçevesinde şeffaflıkla ilgili sorunların devam etmesi eleştirilmiştir. Büyük devlet projelerinin ve ihalelerinin yoğunlukla belirli grup ve şirketlere verilmesi de bu başlık altında eleştirilmiştir. Fakat raporun bu kısmında, 17-25 Aralık ile başlayan ve 3 bakanın istifa etmesiyle sonuçlanan süreç, polis ve yargıda örgütlenmiş olan Fethullah Gülen cemaati ve hükümet arasındaki kopuşun tezahürü olarak görülmüştür (Freedom House, 2014, s. 709-711).

2014 yılı raporu içerisinde sivil haklar bölümü altındaki ilk başlığı inanç ve ifade özgürlüğü oluşturmaktadır. 16 puan üzerinden 9 puan alan Türkiye’de inanç ve ifade özgürlüğü anayasal güvence altında olmakla birlikte bunun kanunlarla sınırlandırıldığı belirtilmektedir. Terörle mücadele kanunları çerçevesinde Ergenekon ve KCK davaları ile alakalı olarak tutuklanan gazeteci sayısındaki artış raporda belirtilmektedir. Medya üzerindeki sansür ve oto sansürün artması, Gezi Parkı olayları ve diğer protesto gösterilerini teşvik eden bazı sosyal medya kullanıcılarının gözetimine alınması, Tayyip Erdoğan tarafından Twitter’ın “toplum için bir tehdit” olarak yaftalanması ve bu şirkete yönelik soruşturmanın başlaması bu yıla dair tespitler olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de uzun yıllar bir tartışma konusu olan kamuda başörtüsü yasağının 2013 Eylül’ünde polis, asker ve yargı dışındaki kamu personeli için kaldırılması olumlu görülürken, hükümet kanatlı ateizm karşıtı öfkeli söylemler ve Türk Ceza Kanunu 216. maddesi uyarınca tanınmış kişilerin de aralarında bulunduğu kişilere dine hakaret suçlamasıyla ceza verilmesi eleştirilmektedir. Dini hürriyetler kısmında değerlendirilecek olan farklı inanç gruplarının resmi olarak tanınmasına rağmen mal varlıkları, din adamı eğitimleri ve iç işleyişleri hususunda tam özgür olmayışları bir diğer eleştiri konusunu oluşturmaktadır. Alevilerin devlet tarafından tanınmayışı ve cem evlerinin camilerde olduğu gibi devlet desteği alamayışları eleştirilmekle birlikte 2013’te Ankara’da ortak bir cem evi ve camii inşasına başlanması olumlu karşılanmıştır. Akademik özgürlüğün Kürt meselesi, Ermeni meselesi ve Atatürk gibi “hassas” konularda oto sansür, yasal ve siyasal baskı ile sınırlandırıldığını iddia eden rapora göre özellikle Kürt sorunu ile bağlantılı kimi akademisyenler KCK davaları neticesinde hapisle

cezalandırılmıştır. Raporda örgütsel haklar alt başlığında Türkiye'nin dernek kurma ve toplantı yapma özgürlüğünü anayasal garanti altında alan ve sivil topluma uygun bir ülke olduğu belirtilirken polisin, kamu düzenini sağlama gereğini öne sürerek kimi toplantılarda radikal, yasadışı grupların varlığı iddiasıyla orantısız güç kullanarak bu toplantı ve gösterileri dağıtması eleştirilmektedir. Raporda, nevrüz ve 1 Mayıs gösterileri, ODTÜ'de yaşanan öğrenci protestoları polis ve göstericiler arasında şiddet olaylarının yaşandığı olaylar olarak dikkat çekmektedir. İşçi sendikaları ve sendikal faaliyetler anayasaca tanınmasına rağmen uygulamada sendikal faaliyetler anlamında kısıtlamaların olduğu da öne sürülmektedir. Yine KCK bağlantılı bazı sendika yöneticilerinin tutuklanması eleştirilmektedir. Türkiye bu alt başlıktan 12 üzerinden 6 ile puanlanmıştır.

Hukukun üstünlüğünün sorgulandığı başlıkta Türkiye'nin puanı 16 üzerinden 8'dir. Türkiye'de, anayasada bağımsız bir yargının öngörüldüğünün altı çizilmektedir. Raporda ombudsman (kamu denetçisi) kurumunun 2012'de teşkil edilmesi olumlu karşılanmakla birlikte uygulamada yargıya yapılan siyasi atamalar ve ekonomik özlük hakları ile ilgili iyileştirmeler ve terfiler yoluyla yargının kontrol altına alınmaya çalışıldığı iddiaları eleştirilmektedir. Ayrıca özellikle darbe planları ve gazetecilerin yargılanması gibi hususlarda, yargının yönlendirilmeye çalışıldığı da iddialar arasındadır. Hükümetin işkenceyi önlemek amacıyla çıkardığı yasalar ve yetkililere verilen eğitimlerin olumlu bulunduğu raporda, buna rağmen kötü muamelenin de hala devam ettiği belirtilmektedir. Ergenekon ve Balyoz Davaları çerçevesinde "laik", "milliyetçi" askerlere karşı açılan davaların siyasi olduğu ve düzmece, tahrif edilmiş kanıtlara dayandığı dile getirilmektedir. Bunun yanında 1980 Askeri Darbesi'nin liderlerinin yargılanmasını engelleyen maddelerin 2010 yılında anayasadan kaldırılması ve 1997'de seçilmiş hükümete karşı yumuşak darbe iddiası ile çoğu asker, dönemin yetkililerinin yargılanmasının başlatıldığı belirtilmektedir. Eylül 2013'te çıkarılan demokratikleşme paketi neticesinde Kürtçe üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, Kürtçe eğitime özel okullarda izin verilmesi, yerleşim birimlerine eski isimlerinin iade edilmesi ve benzeri birtakım gelişmelerin, bölgedeki güvenliği olumlu yönde desteklediği ifade edilmektedir. Kanunen eşcinsellik yasak olmamasına rağmen, LGBT bireylere yönelik yaygın ayrımcılık, polis tacizi ve şiddet içeren saldırıların varlığı da raporda belirtilmektedir.

Son olarak kişisel haklar ve özerklik hususunda Türkiye 16 puan üzerinden 9 puan almıştır. Bu kısımda Türkiye'de mülkiyet haklarına yönelik genel bir problem olmadığının altı çizilerek, AİHM'de Türkiye'nin en çok suçlu bulunduğu konuların başında gelen gayrimüslim ve azınlıkların mülkiyetleri ile ilgili konularda adımlar atıldığı tespitine yer verilmiştir. Gezi olayları sırasında protestoculara destek veren Koç Holding gibi şirketlere yönelik müdahaleci hükümet teftişleri, vergi denetimleri ve bu şirketlerle yapılan sözleşmelerin feshi gibi hususlar ise bir diğer eleştiri konusunu oluşturmaktadır. Cinsiyet eşitliği ile

alakalı olarak, kadınların anayasa önünde tam eşit yurttaş olarak kabul edildiği söylenmekle birlikte, Dünya Ekonomik Forum'unun araştırmalarına göre Türkiye cinsiyet eşitsizliğinde 136 ülke içerisinde 120. sırada bulunmakta olduğunun altı çizilmektedir. Çalışma hayatında ve siyasette kadın oranının azlığı, kadına yönelik fiziksel ve cinsel şiddet vakalarının fazlalığı bu tablonun oluşmasındaki ana faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı nezdinde hazırlanan mücadele eylem planları, olumlu görülmeyle birlikte, bunların kadın haklarından çok ailenin bütünlüğünü önceleyen projeler olduğu da belirtilmektedir. Raporda Erdoğan'ın kürtaj karşıtı söylemlerini yasal düzenlemelerle desteklemesi, AKP'nin cinsiyetçi söylemleri, aile planlaması ve çocuk sayısına yönelik söylemler, üniversite öğrencilerinin “kızlı erkekli” aynı evlerde kalmasının engellenmesi vb. konular, hükümetin kendi dini değerlerinin topluma dayatması olarak değerlendirilmektedir (Freedom House, 2014, s. 711-714).

2015 yılı raporlarına göre “kısmen özgür” statüsünü koruyan Türkiye, bir önceki yıl 60 olan genel puanını 55'e düşürmüş bu düşüş ülke sıralamasında ise Türkiye'yi 9 sıra geriye atarak 118. sıraya yerleştirmiştir. Genel hatlarıyla bakıldığında bu düşüşte, yolsuzlukla mücadele mekanizmalarına ve yargı süreçlerine müdahale, Sünni çoğunluk ile Alevi azınlıklar arasında artan gerilimlerin etkili olduğu belirtilmiştir. Rapora göre 2014 yılı AKP açısından, yerel seçimler ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçildiği ilk cumhurbaşkanlığı seçimi olmak üzere iki seçim zaferi ile başlamıştır. Bu seçimlerin bir diğer önemi de Erdoğan tarafından “paralel devlet” olarak tanımlanan, daha önce kendilerine destek veren Fethullah Gülen ve organizasyonunun tüm “uydurma”larına rağmen kazanılmış olmasıdır. Raporda çok sayıda polis ve yargı mensubunun farklı işlere atanması yolsuzlukla mücadeleyi baltalamak ve yargıya müdahale olarak değerlendirilmektedir. Erdoğan ve AKP yetkililerinin iş dünyası, alevi dini azınlığın üyeleri ve hükümet karşıtı yayın yapan medya organlarına karşı sesini yükselttiği belirtilen raporda bunların Gülen ile bağlantılı ve bir terörist grup olduğu suçlamasıyla çeşitli tutuklamalar yaşanmıştır. Suriye'deki iç savaş neticesinde Türkiye'ye sığınan mülteci sayısının 1 milyonu geçtiği belirtilen rapora göre, Türkiye kendi ülkesindeki Kürtlerin, Suriye'deki savaşa katılmalarını engellemek amacıyla sınır kapılarının çoğunu kapatmıştır. Bu hamle bölgedeki hareketliliği artırmakla birlikte PKK ve Suriyeli Kürt grupların ittifak yaparak Türk ordusuna saldırılarıyla sonuçlanmıştır. Türkiye 2015 raporunda politik haklar anlamında toplamda 2 puan kaybederken sivil haklar hususunda ise 3 puan kaybetmiştir. Politik haklar kısmındaki eksi puanın birinci nedeni, seçim kampanyası sırasında gözlemciler tarafından tespit edilen medya yanlılığı ve otosansüre ek olarak, seçim kampanyasında Erdoğan'ın devlet kaynaklarını kullanması ve kampanya finansmanındaki şeffaflık eksikleri olarak belirtilmiştir. İkinci neden olarak ise “paralel yapı” tarafından Youtube üzerinden yayınlanan ve Erdoğan'a ait olduğu iddia edilen ses kayıtları sonrasında, internet ve medya üzerindeki hükümet denetiminin artması ve buna yönelik denetimi ve kontrolü sağlama amaçlı yasalar çıkarılmasıdır. Buna ek olarak “hükümet yolsuzluğunu” soruşturan polis

ve yargı mensuplarının yerlerinin değiştirilmesi ve görevden el çektilmesi de ciddi şekilde eleştirilmektedir (Freedom House, 2015, s. 694-696).

Raporda sivil haklar bölümünde ise 3 kısımda birer eksi puan alındığı görülmektedir. Bunlar; ifade ve inanç özgürlüğü, örgütsel haklar ve hukukun üstünlüğü kısımlarından olmuştur. Bunda bir önceki senenin raporunda belirtilen tutuklu gazetecilere ek olarak, Youtube ve Twitter'a erişim engeli getirilmesi, Milli İstihbarat Teşkilatının yetkilerini artıran bir yasanın çıkarılması etkili olmuştur. Raporda hassas bilgilerin sızdırılmasına karşın da ağır cezalar öngören bu yasal düzenleme ile devletin hesap verebilirliğinin azaldığı hususunda eleştiriler mevcuttur. Diyanet İşleri Başkanlığının siyasal patronaj amaçlı kullanıldığı ve camilerde hükümet yanlısı vaazlar verildiği raporda dikkat çeken bir diğer unsurdur. Örgütsel haklar bağlamında alınan bir eksi puanın nedeni Gezi Olayları neticesinde protestoculardan 5500 kişinin yargılanmasına karşın yüzlerce şikâyete rağmen yalnızca 9 polis memurunun cezalandırılması olarak görülebilir. Hukukun üstünlüğü başlığında alınan eksi puanın nedeni ise HSYK'nın üyelik yapısı ve yetkileriyle ilgili yapılan yasal düzenlemenin yargıya müdahale olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Freedom House, 2015, s. 696-699).

2016 raporları incelendiğinde Türkiye'nin, politik haklar kısmından 2 puan kaybettiği, sivil haklar kısmında ise bir önceki senenin puanını aynen koruduğu görülmüştür. Toplamda aldığı 53 puanla, dünya sıralamasında ise 3 sıra gerileyerek 121. sıraya düşmesine rağmen, Türkiye "kısmen özgür" ülke statüsünü korumuştur. 2016 raporunun Türkiye kısmının girişinde, ülkedeki siyasal atmosfer ile ilgili 2015 yılında yapılan iki parlamento seçimi dikkat çekmektedir. Rapora göre daha önce parlamentonun en az yüzde 60'ını kazanarak anayasa değiştirme gücünü elinde tutan AKP, güçlü cumhurbaşkanlığı sistemini oturtmak için girdiği ilk seçimde HDP'nin de meclise girmesiyle başarısız olmuştur. Hiçbir partinin tek başına hükümet kuramayacağı bu ortamda koalisyon görüşmeleri de sonuçsuz kalınca ilk seçimden dört ay sonra yeniden genel seçimlere gidilmiştir. Yapılan ikinci seçimde 8 puanlık bir oy artışına rağmen AKP, %49 la hedeflediği %60'ın altında bir oy almış fakat bu sonuca rağmen güvenoyu alabilecek bir parlamento yapısı oluşmuştur.

Rapora göre bu siyasal konjonktürde, yılsonuna doğru Güneydoğu Anadolu bölgesinde PKK'lılardan ve Kürt gençlerden oluşan silahlı çeteler bazı kent ve kasabaların kontrolünü ele geçirmiştir. Bunun sonucunda devlet otoritesini yeniden tesis etmek amaçlı kapsamlı operasyonlar başlatılmıştır. Bu bağlamda 40'tan fazla HDP'li belediye başkanı tutuklanmış veya görevden el çektilmiştir. Bu siyasal atmosfer altında raporda, Türkiye'nin 2 eksi puan aldığı politik haklar kısmı incelendiğinde, eksi puanların ilki seçim süreçleri alt başlığından geldiği görülmektedir. Bunun nedeni, dönemin anayasal mevzuatına göre tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, seçim kampanyalarına katılması ve devlet televizyonu olan

TRT'nin, AKP'nin seçim kampanyalarına muhalefetten çok daha fazla zaman ayırması olarak verilmektedir. Diğer eksi puan ise politik çoğulculuk ve katılım alanından gelmiştir. Bunun en belirgin nedeni olarak ise haziran ve kasım seçimleri arasındaki dönemde, 20'den fazla belediye başkanına ek olarak 500 HDP üye ve yöneticisinin terör suçlamasıyla gözaltına alınması gösterilmiştir (Freedom House, 2016, s. 714-716).

Kurumun 2017 raporu incelendiğinde 15 puanlık trajik düşüşle birlikte ülke puanının 38'e düştüğü görülürken, dünya sıralamasında ise Türkiye 141. sıraya gerilemiştir. Bu düşüş, ülkenin daha önce "seçimli demokrasi" olarak tanımlanan statüsünde bu sıfatını da kaybetmesine neden olmuştur. Raporun giriş kısmında ilgili yılın önemli gelişmeleri olarak; hükümetin 260 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir darbe girişiminden kurtulması, darbe sonrasında olağanüstü hâl ilan edilmesi, girişim sonrasında 150.000'den fazla kamu görevlisinin görevlerinden ihraç edilmesi, Ahmet Davutoğlu'nun yerine Binali Yıldırım'ın başbakanlık koltuğuna oturtulması, IŞİD ve Kürt isyancılarla bağlantılı terör olayları ve bombalamalar sayılmaktadır. Raporda 260'tan fazla kişinin öldüğü ve 2000'den fazla kişinin yaralandığı darbe girişiminin arkasındaki isim olarak Fethullah Gülen olduğunun yalnızca Erdoğan'ın iddiası olarak verilmesi ise dikkat çekicidir.

2017 raporunun detaylarına bakıldığında politik haklar kısmından Türkiye'nin 6 puan kaybettiği görülmektedir. Bunların bir puanının seçim süreçlerinden, iki puanının politik çoğulculuk ve katılımdan, 3 puanının ise hükümetin işlevselliği alt başlığından geldiği görülmektedir. Bunların gerekçesi olarak seçim süreçleriyle alakalı düşüşün nedeni Davutoğlu'nun istifa ettirilmesi ve YSK üyelerinin belirlenmesinde iktidar partisinin ağırlığını artıracak yasal düzenlemenin yapılması olarak gösterilmiştir. Politik çoğulculuk ve katılım alt başlığı ile alakalı puan kaybının nedenleri olarak ise; yargı dokunulmazlığına müdahale olarak görülen anayasa değişikliğinin Erdoğan tarafından onaylanması, milletvekillerinin dokunulmazlığına yönelik çoğunluğu HDP ve CHP'li milletvekillerinden oluşan 57 dosyanın adalet bakanlığına gönderilmesi ve PKK ve Gülen Örgütü ile bağlantılı oldukları iddiasıyla bazı belediye başkanlarının görevden alınması, 12 HDP'li vekilin tutuklanması ve 2700 HDP'linin hapse atılması sayılmıştır. Hükümetin işlevselliği alt başlığında kaybedilen 3 puanın gerekçeleri olarak ise Davutoğlu'nun görevden alınmasının cumhurbaşkanına kıyasla meclisin gücünün azaltılması olarak yorumlanması, görevden alınan HDP'li belediye başkanları nedeniyle yerel özerkliğin ihlali ve olağanüstü hal yetkileriyle donatılmış cumhurbaşkanının anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne askıya alarak, Anayasa Mahkemesi denetimi olmaksızın kararname yetkisine sahip olması sayılmaktadır (Freedom House, 2017, s. 535-538).

Türkiye'nin 9 puan kaybettiği raporun sivil haklar kısmında bunun iki puanının ifade ve inanç özgürlüğü alt başlığından olduğu anlaşılmaktadır. Detaylarına bakıldığında gerekçe olarak Gülen bağlantılı

Zaman gazetesine el konulması, devlet sırlarını ifşa etmekten Can Dündar’a verilen altı yıllık hapis cezası, 668 Numaralı Kararname ile birçok medya organının kapatılması, medyaya ağırlıklı olarak hükümet destekçisi bir yapının hakim olması, bağımsız ve eleştirel medyaya erişimin sınırlı olması, hükümete savaş veya acil durumlarda internet erişimini askıya alma veya engelleme izni veren yasanın kabulü, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın siyasallaşması, akademik özgürlüğe bir müdahale olarak değerlendirilen ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan operasyonlara son verilmesi için imza veren 1400’ün üzerindeki akademisyenlerden bazılarının gözaltına alınması, tutuklanması ve ihraç edilmesi, 4000’e yakın akademisyenin Gülen Örgütü ile bağlantılı görülerek açığa alınması, aynı gerekçe ile 15 üniversitenin, 1000’den fazla özel okulun kapatılması sayılmaktadır. Raporda, örgütsel haklar kapsamında alınan eksi üç puanın gerekçeleri olarak İstanbul’daki 1 Mayıs gösterilerine polis müdahalesi ve protestocuların 200’den fazlasının gözaltına alınması, Gülen hareketiyle bağımlı olduğu iddiasıyla 1229 vakıf ve dernek, 19 sendikanın yargısız bir şekilde kapatılması ve mal varlıklarına el konulması gösterilmektedir. Hukukun üstünlüğü alt başlığında alınan eksi iki puanın nedeni olarak; olağanüstü hâl kapsamında gözaltı süresinin 4 günden 30 güne çıkarılması ve on binlerce kişinin aile üyeleriyle birlikte tutuklanması, darbeyi organize etmek veya desteklemekle suçlanan kişilerin kötü tutukluluk şartları, avukatlara erişim zorlukları, işkence ve kötü muamele ile itirafa zorlandıkları iddiaları ve 2016 Haziran’ında İstanbul’da izin verilmeyen eşcinsel onur yürüyüşü sebep olarak görülmektedir. Son olarak kişisel özerklik ve bireysel haklar alt başlığında alınan eksi iki puanın gerekçesi ise 2016 yılında Güneydoğu’nun bazı bölgelerinde seyahat hakkının kısıtlanması, darbe girişimi sonrasında akademisyenlerin yurtdışına çıkışının bir süre yasaklanması, ihraç edilen kamu personellerinin pasaportlarının iptal edilmesi, Gülen Örgütüne bağlı çok sayıda şirkete el konulması ve kayyuma devredilmesi, Erdoğan’ın cinsiyet eşitliğinin doğaya aykırı olması gerekçesiyle reddi, doğum kontrolünü kınaması ve çalışan kadınları “eksik” ve “yarım insan” olarak tanımlaması görülmektedir (Freedom House, 2017, s. 538-542).

Çalışmanın genel akışı dışında özellikle 2017 raporları ile ilgili birkaç hususun altını çizmek tam da bu noktada faydalı olacaktır. Zira daha önce de belirtildiği üzere adeta bir ülkenin işgal girişimi olarak tanımlanabilecek böyle bir badirenin, raporda sanki olağan siyasal gelişmelermiş gibi karşılanması ve yer bulması oldukça şaşırtıcıdır. Türkiye’nin daha önceki senelerde eksi puan almasına neden olan gelişmelerin ve bir anlamda 15 Temmuz Darbe Girişimi ile somutlaşan birçok konunun hala eksi puan gerekçesi olarak düşünülmesi de tuhaftır. Dünyanın en gelişmiş demokrasilerinde dahi, benzeri nitelikte bir olayla karşılaşıldığında, devlet refleksi ile verilebilecek olan tepkilerin demokrasi puanına olumsuz yönde yansımaları eleştiriye açık bir durumdur. Nitekim halihazırda kendisinin antidemokratik bir vaka olarak görülmesi gereken darbe girişiminin neticesinde, seçilmiş hükümetlerce demokrasiyi koruma amacıyla, ilk etapta alınan tedbirlerin, zaruret hali teorisinden hareketle yorumlanması daha objektif olacaktır. Ayrıca

raporda orijinal İngilizce metinlerde Gülen Örgütü olarak anılan bu yapının Türk hukukundaki ve yaygın kullanımındaki adının Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olduğu da önemle belirtilmelidir.

Kurumun 2018 raporunu incelemeyen önce raporların metodolojisinde yapılan bir değişiklikten bahsetmek yerinde olacaktır. Daha önceki senelerde ampirik demokrasinin özellikleri ve gereklilikleri bağlamında yalnızca üst başlıkla verilen konular, bu yıldan itibaren alt başlıklarıyla birlikte puanlanmaya başlamıştır. Kısaca önceki raporlarda da değerlendirme unsuru olan fakat üst başlık altında yer alan konular bu değişiklikle birlikte artık daha detaylı bir şekilde görülerek, analiz edilebilir hale gelmiştir. Böylelikle puan değişikliklerinin neden ve gerekçeleri açık açık yazılmıştır. Söz gelimi politik haklar kısmının ilk başlığı olan ve “seçim süreçleri” olarak değerlendirilen başlığın altına 2018’den sonra “Mevcut hükümet başkanı veya diğer ulusal otorite, özgür ve adil seçimlerle mi seçildi?”, “Mevcut ulusal yasama temsilcileri özgür ve adil seçimlerle mi seçildi?” ve “Seçim yasaları ve çerçevesi adil mi ve ilgili seçim yönetim organları tarafından tarafsız bir şekilde uygulanıyor mu?” şeklinde sorular eklenerek daha objektif bir değerlendirmeye imkan veren ve ortaya çıkan malzemenin karşılaştırmalı analizini kolaylaştıran bir yöntemle geçilmiştir.

2018 raporuna dönülecek olursa kurum bahsi geçen dönemde Türkiye’de yaşanan önemli gelişmeler olarak dört hususun altını çizmiştir. Bunlardan ilki hükümet değişikliğini içeren ve başkanlık sistemine geçişin anayasal altyapısını oluşturan anayasa değişikliği referandumudur. İkinci gelişme olarak hükümetin ülkeyi KHK’lar ile yönetmesini sağlayan ve hukukun üstünlüğünü önemli ölçüde baltaladığı iddia edilen, darbe girişimi sonrasında ilan edilen olağanüstü halin 3’er aylık dönemlerle yıl sonuna kadar uzatılmasıdır. Raporda üçüncü dikkat çeken gelişme, daha önce muhalefet partilerine uygulanan belediye başkanlarının görevden el çektirilmesi uygulamasının, AKP içinde de istifaya zorlanmak suretiyle kullanılmaya başlanması ve son gelişme olarak ise ülkede önemli sivil toplum kuruluşlarının başındaki isimler hakkında soruşturmalar açılarak kamuoyundaki tartışmaların sınırlanması ve sivil toplumun bastırılması görülmektedir (Freedom House, 2018, s. 1021). Birazdan detaylarına ve analizlerine değinilecek olan bu arka plan ışığında, Türkiye uzun bir aradan sonra kurumun raporlarına göre aldığı 32 puanla “özgür olmayan ülke” klasmanına düşmüş ve dünya sıralamasında ise 147. sıraya gerilemiştir.

Bir önceki yıla göre alınan bu eksi 6 puanın ikisi politik haklar kısmında, seçim süreçleri ile ilgili olan alt başlıktan gelmiştir. Bu düşüşteki neden olarak HDP’li belediye başkanlarına ek olarak, hükümetin kendi partisinin temsilcileri olan seçilmiş belediye başkanlarını istifa ettirerek yerlerine başka isimleri getirmesi ve referandum oylaması sürecinde YSK’nın oy geçerliliği kriteri olan, pusula arkasında yer alan çift mühür şartının, oyların sayımı esnasında kaldırması gösterilmiştir. Sivil haklar kısmındaki eksi dört puan ise sırasıyla inanç ve ifade özgürlüğü ve kişisel özerklikten eksi birer puan, hukukun üstünlüğü

başlığında ise eksi iki puan şeklinde gelmiştir. İfade özgürlüğü kısmından alınan eksi puanın nedeni; özellikle hükümetin sosyal medyada eleştirilmesinin, tutuklamayla sonuçlanabileceği gerekçesi ve düşüncesinin kişilerin otosansür seviyelerini artırması olarak belirtilmiştir. Kişisel özerklik kısmından alınan eksi puan ise, kamu sektöründe ve üniversitelerdeki ihraçlara ek olarak bu bireylerin alternatif istihdamına ve uluslararası seyahat erişimlerine getirilen kısıtlamalardan kaynaklanmıştır. Eksi iki puan alınan hukukun üstünlüğü kısmında yaşanan puan düşüşünün nedenleri, olağanüstü hal sırasında gözaltına alınan veya terörle suçlanan kişilerin sayısındaki artış ve bunların temel hukukun gerektirdiği korumadan yoksun olmaları, ayrıca darbe girişimi sonrasında Kürt nüfusu etkileyen baskıcı önlemlerin artması olarak raporlanmıştır (Freedom House, 2018, s. 1022-1029).

Freedom House tarafından yıllık olarak yayımlanan Dünyada Özgürlükler Raporu'nun 2019 yılında basılan nüshası incelendiğinde, 2018 yılı için yaşanan önemli olaylar olarak haziran ayında yapılan seçimde Erdoğan'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi, yasama organında kontrolün AKP ve MHP'den oluşan ittifak tarafından sağlanması, fakat yapılan seçimlerin ana akım medyanın hükümet lehindeki tutumundan dolayı eşitlikçi bir ortamda geçmesinin altı çizilmektedir. Raporda yer alan ikinci önemli olay olarak Erdoğan'ın yapılan anayasa değişikliğinin ardından seçilmesi ile birlikte kararname yetkilerini kullanarak ve bağımsız bir gözetim mekanizması olması gereken yargıda, yargıçları atamak suretiyle yargının yürütme üzerindeki kontrolünü kaldırdığına değinilmiştir. Raporda göze çarpan üçüncü gelişme olarak HDP'nin cumhurbaşkanı adayı olan Selahattin Demirtaş ve eski CHP Milletvekili Eren Erdem gibi muhalefet lider ve üyelerinin tutuklanması ve haklarında yargı süreçlerinin başlatılması görülmüştür. Son olarak sivil özgürlük alanında yaşanan erozyon, muhalif gazeteci ve sosyal medya kullanıcılarının sık sık tutuklanması, toplantı ve sendikal faaliyetlere getirilen sınırlamalar bu yılın dördüncü önemli gelişmesi olarak dikkat çekmektedir. Raporda Türkiye bir önceki yıla göre bir puan kaybederek 31 puanla ülke sıralamasında 150. sıraya gerilemiştir. Kaybedilen bir puanın nedeni ise, seçim süreçleri başlığı altında yer alan özgür ve adil seçimler maddesinde yaşanan düşüşten kaynaklanmıştır. Bunun nedeni ise ana akım medyada iktidar partisi lehine yer alan haberler, muhalefet adaylarına gözdağı ve saldırılar, devlet kaynaklarının seçim sürecinde iktidar partisi ve onun çıkarları için kötüye kullanılması neticesinde ortaya çıkan, seçimin eşitsiz şartlar altında yapıldığı iddiasıdır (Freedom House, 2019, s. 1131-1139).

2020 yılı raporlarına göre Türkiye genel puanını bir puan artırarak dünya sıralamasındaki yerini de bir sıra yükseltip 149. sırada yer bulmuştur. Bahsi geçen raporda incelenilen zaman dilimi için üç gelişme dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki yerel seçimlerde Ankara ve İstanbul'u da içinde barındıran 10 büyük yerel yönetimin 9'unun muhalefet partilerine geçmiş olmasıdır. Raporda özellikle AKP tarafından kontrol edildiği iddia edilen YSK'nın İstanbul'da yapılan seçimleri yenileme kararına rağmen muhalefet adayı

İmamoglu'nun bu seçimleri de kazanmasının altı çizilmiştir. İkinci önemli gelişme muhalif siyasetçi ve sivil toplum önder ve üyelerine yönelik kavuşturmaların ve tacizlerin devam etmesine değinilmiştir. HDP lideri Demirtaş'ın tutukluluğunun devamı, CHP İstanbul il başkanı Kaftancıoğlu'na yönelik dava ve Osman Kavala'nın tutukluluğunun devamı bu bağlamda ele alınmaktadır. Üçüncü ve son gelişme olarak ise Ekim 2019'da Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yeni bir askeri harekât başlatması, bunu eleştirenlere karşı ise dava ve tutuklama yoluyla taciz yapıldığı iddia edilmektedir. Türkiye bu dönemde kazandığı bir puanı politik çoğulculuk ve katılım başlığı altında yer alan "muhalifetin desteğini artırması veya seçimlerde güç kazanması için gerçekçi bir fırsat var mı?" sorusu bölümünden kazanmıştır. Zira rapora göre siyasallaşmış seçim yetkililerinin müdahalelerine rağmen muhalifet partileri yerel seçimlerden ciddi bir zafer ile ayrılmıştır (Freedom House, 2020, s. 1208-1211). Raporun geri kalan kısım ve başlıklarında, olumlu ya da olumsuz yönde puan hareketi oluşturacak bir gelişmeye rastlanmamıştır. Nitekim 2020-2023 yılları arasında Türkiye 32 olan puanını korumuş, dünyadaki olumsuz yönde demokrasi çizgisinden dolayı ülke sıralamalarında ise birkaç sıra üstte çıkabilmiştir. 2021 raporuna göre üç sıra yükselerek 146. sırada yer alan Türkiye, 2022 raporunda da bu yerini korumuştur. 2023 raporuna göre ise yine 32 puanla 142. sıraya yükselbilmiştir. Bu süreçte herhangi bir puan hareketi olmayışı nedeniyle çalışmanın raporlara ilişkin son başlığında, yalnızca Freedom House tarafından o yılın önemli gelişmeleri olarak görülen kısımlara değinilecektir.

2021 yılı raporlarında dikkat çeken gelişmelerden ilki olarak; Covid-19 salgınının ekonomik ve siyasi olumsuz yansımalarından çekinen hükümetin, resmi sağlık istatistiklerini manipüle etme girişimi, resmi görüş ve bilgileri eleştiren tıp uzmanlarına yönelik cezai soruşturmalar başlatılması ve sıradan insanların covid süreci ile ilgili sosyal medya paylaşımlarından ötürü cezai yaptırıma uğradığı iddiası dile getirilmiştir. İkinci gelişme olarak ise Türkiye'nin "saldırganlaşan" dış politikasını eleştiren muhalif siyasetçi, sivil toplum liderleri ve gazetecilere yönelik soruşturma ve tacizlerden bahsedilmiştir. Bu noktada Demirtaş ve Kavala'nın mahkumiyeti ve kayyum atanan belediyeler neredeyse her sene gelenekselleşmiş bir biçimde raporda kendine yer bulmaktadır (Freedom House_2021). 2022 raporundaki önemli gelişmeler olarak cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Boğaziçi Üniversitesine rektör olarak siyasi bir müttefikini atamasına müteakip, polislin bir çok kez şiddet kullanarak dağıtmasıyla sonuçlanan öğrenci ve akademisyen protestoları, HDP'ye yönelik terörle bağlantılı olma ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit etme suçlamasıyla açılan kapatılma davası, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi ve AİHM'nin kararlarına karşın Kavala'nın tutukluluğunun devamı sayılmaktadır (Freedom House_2022). 2023 raporu için ise puanlama yapılmış, fakat bu çalışma yapıldığı esnada bir önceki yılın gelişmeleri kısmı henüz yayımlanmamıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Demokrasi 25 yüzyıllık bir tarihsel birikim neticesinde günümüz ideal konumuna erişen ve hala gelişen dinamik bir yönetim şeklidir. 21.yüzyıla gelindiğinde egemenliğin ve meşruiyetin halka dayalı olduğu bir yönetim biçimi olarak rakipsiz zaferini ilan eden demokrasi, otoriter totaliter sistemlerin dahi öykündüğü, diktatöryal liderlerin bile kendi rejimlerinin meşruluğunu dayandırmaya çalıştığı bir olgudur. Günümüz dünyasında, uluslararası ilişkilerde prestijin, meşruluğun ve gelişmişliğin başlıca gereğidir. Bu yüzdendir ki dünya siyasi haritasına bakıldığında ülkeler ve liderleri, demokrasi eksenli sistemler kurmak ve bunları devam ettirmek hususunda çaba sarf etmektedir. Bu onların ticari, sosyal ve siyasal küresel ilişkilerinde onlara kuvvetli bir konum kazandırmaktadır. Bunun yanında kendi vatandaşlarının istek ve taleplerine cevap veren, sorun çözebilen bir sistemin varlığı o ülkedeki vatandaşların mutluluğunu, refah seviyesini ve gelişmişliğini de artıran bir unsurdur.

Buna rağmen demokrasi tarihsel süreç içerisinde bakıldığında hep ideal ve tercih edilen bir yönetim biçimi olarak sürekli artan ve gelişen bir grafik çizmemektedir. Çıkışı itibarıyla zaten olumsuz ve kötü yönetim biçimleri içerisinde değerlendirilen demokrasinin, tercih edilen/arzulanan bir konuma ulaşması ancak 19. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Demokrasi, savaşlar, salgınlar değişen siyasi ekonomik ve sosyal dünya konjonktüründen etkilenecek, bu konuma ulaştıktan sonra dahi, zaman zaman gerilemeyi içinde barındıran dalgalı bir seyir çizgisine sahiptir.

Günümüzde bu trendin takip edilmesi, ülkelerin demokrasi seviyelerinin karşılaştırılması ve bunların puanlaması ise karşılaştırmalı siyaset ve uluslararası ilişkiler başta olmak üzere birçok bilim dalının ana konularını oluşturmaktadır. Bu analizler, birbirleriyle siyasi ve ticari ilişkiler geliştirecek ülkelere tutun da bir ülkeye yatırım yapacak veya şube açacak şirketler için dahi karar aşamasında belirleyici bir unsur olmaktadır.

Merkezi bir yönetim altında siyasi bir organizasyon kurma bağlamında ele alındığında M.Ö. 4. yüzyıldan bu yana sayısız devlet tecrübesine sahip olan Türk Milleti de adı konulmaksızın ya da kavramsallaştırılmaksızın demokratik süreçleri tarih boyunca devlet yönetim mekanizmalarında barındıran, kullanan ve içselleştiren bir millettir. Türkler, demokrasinin batıda yeniden gündeme geldiği 18-19. yüzyıllarda, dünya konjonktürüne paralel olarak demokratikleşmeye yönelik hamleler yapan, 1808 Senedi İttifak ile başlayıp, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı gibi anayasal belgeler hazırlayıp, 1876 Kanuni Esasi Anayasasını yazan, ilgili tarihlerde bu adımları atabilen doğulu ve Müslüman yegâne millettir. Türk insanının karakteri ile birlikte düşünüldüğünde gerçekten de hiçbir yönetim şekli demokrasi gibi ona uyumlu

değildir. Tarihsel ve sosyolojik anlamda incelendiğinde bu uyum kendisini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Huntington'un 3. dalga teorisiyle birlikte düşünüldüğünde Türkler, dünya konjonktüründe yaşanan demokrasi eksenli bu hareketlerden olumlu ve olumsuz yönde etkilenmiştir. Zira gerek 1., 2.ve 3. demokratikleşme dalgaları gerek ise bunların ters dalgalarının yaşandığı yıllarda dünyayla paralel gelişmeler Türkiye'de de kendini hissettirmiştir. Dünyada 20. yüzyılın sonlarında başlayan, 2006 yılında ise objektif verilere yansiyarak somutlaşan 3. bir ters demokratikleşme dalgası yaşanmaktadır. Bu dönemde dünya devletleri açısından her ne kadar demokrasiden vazgeçilerek alternatif bir yönetim şekline başvurulmadıysa da demokrasinin kalitesi ve niteliği anlamında ciddi düşüşler yaşanmış, dünya siyasetinde otoriterleşme net bir biçimde kendini hissettirmiştir. Daha önceki 3 demokratikleşme dalgası ve 2 ters dalgadan etkilenmiş olan Türkiye, maalesef bu trendden de olumsuz yönde etkilenerek günümüzde, 2008 yılında gördüğü tarihi zirve noktasından oldukça uzaklaşmıştır.

Yaşanılan bu uzaklaşma sürecinde, dünya trendinin yanı sıra bir plan ve gizli bir gündem ile 1980'li yıllarla birlikte örgütlenmeye ve devlet içine sızmaya başlayan, 2000'li yıllardan sonra ise AKP iktidarlarında kamufle olarak ya da açıktan kilit pozisyonlara gelen FETÖ unsurlarının Türkiye'yi uçurumun eşiğine getirdikleri 15 Temmuz işgal girişiminin etkisi trajik bir boyutta olmuştur. Çeşitli iktidarlar döneminde, çalışmanın hemen başında bahsedilen yatay eşitlik modelinden bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde uzaklaşmak bu sonucun doğmasında kuvvetli bir etken olarak görülebilir. Fakat hangi nedenle ve dünyanın neresinde olursa olsun seçilmiş hükümetlerin, seçim dışında bir yöntemle devrilmesi ve görevden el çektilmesi gayri meşru ve anti demokratiktir. Özgür ve adil seçimler vasıtasıyla, siyasi partiler dışında hiçbir kurum ya da yapı siyasal iktidarı ele geçirme hedefinde olamaz, olursa bunun adı cuntadır ve hangi rejimde, hangi hükümet sisteminde, hangi devlet tipinde olursa olsun cuntalar illegal oluşumlardır.

Karl Popper'da ifadesini bulan "demokrasi karşılıklı anlayış ve hoşgörünün hâkim olduğu bir rejimdir". Fakat bu hoşgörü ve karşılıklı anlayıştan yararlanarak, demokrasinin ilke ve niteliklerini hedef alan, bunları ortadan kaldırmaya yönelik adımlar hiçbir kurum, parti ya da organizasyon tarafından atılmamalıdır. Dinamik bir gelişim çizgisine sahip olan demokrasi de özellikle büyük yıkımlar ve acılar yaşatmış olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu hususta kendi varlığını tehdit edebilecek fiillere karşın "militan demokrasi" kuramını geliştirmiştir. Bu kuram çerçevesinde demokrasinin varlığını ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlere izin verilemez, barışçıl olmayan görüşlerin savunulması demokrasinin fikir özgürlüğü bağlamında ele alınamaz. Demokrasi, kendi varlığını korumak için önlemler alır ve geliştirir. Militan demokrasi kuramından hareketle, Türkiye'nin resmi adıyla 15 Temmuz Darbe Girişimi sürecinde aldığı tedbirler bu bağlamda düşünülmelidir. Kaldı ki bu çapta bir tehditle yüzleşen hiçbir demokrasi böyle

bir girişimi fikir ya da örgütlenme özgürlüğü bağlamında düşünüp, ele alıp, kaldığı yerden devam edemez. Bahsi geçen süreçte alınan radikal tedbirler, olayın vahameti ve büyüklüğü ile alakalı olarak sert ve ani refleksler olarak yorumlanabilir. Fakat sürecin devamında normalleşme adımlarının atılması, ihraç edilen kamu personeli için itiraz komisyonları kurulması gibi adımlar olumlu karşılanmakla birlikte bunların işlevselliği ile ilgili de şüphelerin mevcut olduğu belirtilmelidir. Bu durum, AİHM nezdinde “adil yargılanma hakkının ihlali” gerekçesi ile önümüzdeki yıllarda Türkiye’yi olumsuz yönde etkileyebilir. Bundan dolayı delillendirme ve gerekçelendirmenin çok iyi yapılması, kararların akıllarda kuşku bırakmayacak bir biçimde objektif verilmesi gerekmektedir.

Freedom House raporları son on yıl ölçeği göz önünde bulundurularak incelendiğinde Türkiye, dünya devletleri arasında en fazla puan kaybeden ve demokrasinin kalitesini ve niteliğini düşüren ülkeler içerisinde dikkat çekmektedir. Raporların geneli, ama özellikle son 10 yılın raporları incelendiğinde Türkiye’ye puan kaybettiren dört ana başlık olarak (raporda geçtiği şekliyle) Kürtler, Aleviler, FETÖ ve tutuklu gazeteci-STK liderleri konuları görülmektedir. Bu noktada yalnızca resmin anlaşılabilmesi açısından iki farklı uç bakış açısından değerlendirilecek olursa, bunlardan ilki Türkiye gerçekten bahsedilen konularda ciddi zafiyetler vererek anti demokratik tutum ve davranışlar içinde olduğundan bu şekilde puan kaybetmektedir. İkincisi ise bahsi geçen kurum, analiz ve raporlarında taraflı bir tutum sergileyerek Türkiye’nin puanını kasıtlı ve bilinçli bir şekilde düşürmektedir. Bir anlamda kolaycılık olarak kabul edilebilecek olan her iki önermeyi de reddederek rasyonel bir tespit yapılması, hastalığın teşhis ve tedavisinde çok daha olumlu sonuçlar verecektir.

Sonda söylenecek şeyi başta söyleyerek tabloyu daha net bir hale getirmek faydalı olabilir. Türkiye, dünyadaki olumsuz yönlü demokrasi trendi, küresel konjonktürde yaşanan gelişmeler ve 21 yıllık bir iktidarın kaçınılmaz otoriterleşmesine paralel olarak son yıllarda demokrasinin kalite ve niteliğinde düşüşle sonuçlanacak problemler yaşamaktadır. Fakat terör, darbe ve benzeri yasadışı fiiler neticesinde karşılaşılan sonuçlar da bu düşüşten bağımsız düşünülmemelidir. Daha açık bir ifade ile raporlarda bahsedilen “tutuklu gazeteciler” ifadesinin içini yazdıkları yazılardan veya düşüncelerinden dolayı tahkikata uğrayan gazeteciler mi oluşturmakta, yoksa tıpkı bir öğretmenin, memurun ya da esnafın suç işlemesinden dolayı hukuki yaptırıma uğraması gibi, konusu suç teşkil edecek bir fiilden dolayı cezalandırılmaları mı doldurmaktadır? Kürtler veya Kürt sorunu olarak adlandırılan şey sıradan Kürt vatandaşların Türkiye’de yaşadığı problemler midir, yoksa bir terör örgütü olan PKK ve terör ile bağlantısı somutlaşmış insanların yüzleştiği hukuki prosedürler midir? Raporda “hizmet hareketi” veya “Gülenist” olarak adlandırılan ihraç edilen kamu görevlileri, kayyum atanan şirketler, bağlantılı sendika ve sivil toplum örgütlerinin yönetici ve üyeleri muhalif oldukları ya da bir siyasal partiye oy verdikleri için mi bu sonuçlarla yüzleşmişlerdir, yoksa

bir darbe girişiminin parçası olduklarından mı? Bu aşamada bir tespit yapılması yerinde olacaktır. 21 yıllık AKP iktidarının uzunca bir bölümünde FETÖ'nün hükümet ile karşılıklı organik bağlar geliştirmesi, sonrasında bilinmeyen bir sebeple bu ilişkinin sonlandırılmasını takiben ve darbe girişimi ardından ortaya çıkan hukuki süreç, Batı tarafından inandırıcı görülmemektedir. Konu, bir suç değil de, konum değişikliği sonrasında muhalefete geçen kişi ve kurumlara karşı bir operasyon olarak anlamlandırılmaktadır. Benzer bir şekilde Türkiye'de "açılım süreci" tabir edilen sürecin sekteye uğraması sonrasında başlayan hukuki süreçler de aynı şekilde değerlendirilmektedir. Bu hususta raporların oluşturulması sırasında, Türkiye'den veri akışı sağlayan kişi ya da kurumların, objektif veri sağlamadığı düşünülmektedir. Fakat diğer bir husus da şudur ki Türkiye bu uygulamalarındaki "meşruiyetini" ya da "hakklılığını" dünya kamuoyuna inandırma ve onları ikna etme hususunda başarılı olamamıştır. Bu üzerinde önemle durulması, neden ve sonuçlarıyla birlikte düşünülmesi gereken bir konudur.

Dünya üzerinde küresel bazlı endeks oluşturan Freedom House ve benzeri kurumlar genellikle açık kaynak şeklinde çalışmaktadır. Herhangi bir STK, akademisyen, gazeteci, sosyolog, siyaset bilimci ya da hükümet yetkilisi kendi özel raporlarını hazırlayarak bu gibi kurumlara sunabilmektedir. Böylelikle en azından o ülke üzerinde farklı alternatif raporlar geldiğinde daha hassas incelemeler ve değerlendirmeler yapılabilir. Fakat genellikle bu raporlamalar yukarıda bahsedilen konularla bağlantılı kesim veya gruplardan geldiğinde ortaya çıkan malzeme de subjektif olabilir. Masa başında yalnızca "belirli" kaynaklardan gelen bu subjektif raporların değerlendirilmesi neticesinde de ülke özelinde olumsuz bir raporlamanın ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada Türk akademisine ve sivil toplumuna ciddi bir görev düşmektedir.

İncelenilen metinlerde göze çarpan bir diğer husus da Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan başta olmak üzere hükümet yetkilileri ve AKP yöneticilerinin, anti demokratik içerikteki beyanatlarının raporlarda geniş yer bulmasıdır. Gerçekten de AKP iktidarının pekiştiği son 10 yıllık periyotta kimi beyan ve demeçler, demokrasinin ilke ve nitelikleri ile o kadar çelişmektedir ki yukarıda bahsedilen subjektif olduğu düşünülen raporları adeta beslemekte ve oluşturulan kurgunun inandırıcılığını desteklemektedir. Dolayısıyla siyasilerin de, kendi varlık sebebi olan demokrasiyle uyumlu durum ve duruşta olmaları büyük önem arz etmektedir. Buldukları konum ve temsil ettikleri makamların sorumluluklarına paralel olarak, olay ve olgular karşısındaki tutumlarını neden ve sonuçlarını düşünerek daha hassas bir şekilde belirlemeleri gerekmektedir.

Şu ana kadar tartışılan FETÖ ve PKK, subjektif rapor ve içerikler, görmezden gelinen ve değerlendirmeye yansımayan birtakım unsurları bir kenara koyup objektif bir değerlendirme yapıldığında, çeşitli gerekçe ve nedenlerle Türkiye'nin demokrasi anlamında olumsuz bir trend içinde olduğu bir

gerçektir. Üst üste alınan seçim zaferleri ile birlikte AKP ve Erdoğan'ın özgüveninin artması beklenen bir gelişmedir. Fakat bu noktada kendi varlığı ile devletin varlığının eşdeğer tutulması, sorunlu bir yaklaşımdır. Demokrasilerde hükümet, belirli bir süre için adeta devlet gemisinin kaptan köşkü makamıdır. Demokrasi, seçimle işbaşına gelen hükümetlerin yine seçimler aracılığı ile terk edildiği bir yönetim biçimidir. Dolayısıyla adil ve serbest seçimlerin üzerine düşebilecek bir şaibe demokrasi kurumunun tamamının sorgulanır hale gelmesi demektir. İstanbul yerel seçimlerinde yaşanan olaylar bu bağlamda değerlendirilmeli ve gerek muhalefet gerek ise hükümet kanadının “seçim” kurumunun üzerine düşebilecek gölgeye neden olacak davranışlardan kaçınması gerekmektedir. Gelişmemiş Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde benzerlerine rastlanan, ABD başkanlık seçimlerinde yaşanan olaylar, demokrasi açısından son derece kötü bir örnek olarak yansımış ve tehdidin boyutunu gözler önüne sermiştir.

Devletin üç temel erkenden biri olan, bağımsız olması gereken ve hukukun diliyle konuşması gereken yargının siyasallaşması ciddi bir diğer sorundur. Yargının muhalefeti susturmanın bir aracı olarak kullanılması ya da kullanıldığının düşünülmesi bile başlı başına bir sorundur. Bu noktada en az yapılan atamaların niteliği ve içeriği kadar hükümet ve muhalefet kurumunun yargı süreçlerine müdahil olması son derece olumsuz bir tablo oluşturmakta ve yargıya duyulan güveni sarsmaktadır. Devletin üç temel ayağından biri olan yargı ayağının sarsılması ise devletin sorgulanır hale gelmesi demektir. Her Türkiye Cumhuriyeti mahkemesinde, hâkimin arkasında yazılı olan, Atatürk tarafından Hz. Ömer'den aktarılan “Adalet Mülk'ün temelidir” sözü bu önemi ortaya koymaktadır; Mülk devlettir.

Devlet kaynaklarının belirli çıkar gruplarına ve özel şirketlere kayırma çerçevesinde aktarılması, demokrasi açısından yine olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. Devlet ihalelerinin belirli gruplara, dönüşümlü bir şekilde adeta tahsis edilmesi, devlet bankaları aracılığı ile yalnızca belirli şirket ve gruplara sağlanan finansman kolaylıkları, devlet kaynaklarının kullanımı hususunda halkta soru işaretleri oluşturmaktadır. Hele ki hükümete yakın bu şekildeki özel sektör unsurlarının, medya organlarını da tek elde toplaması, demokrasi için olmazsa olmazlardan biri olan, halkın doğru bilgiye erişerek serbest karar vermesinde son derece etkili olan, alternatif haber kaynaklarının varlığını tehdit etmektedir. Kaldı ki tek sesli bir basın yayını, “alternatif” ya da “doğru” bilgiye ulaşmak isteyen halkı hiçbir sorumluluğu olmayan, etik veya ahlaki basın ilkelerinden uzak, büyük bir bölümü FETÖ ve PKK bağlantılı, ne olduğu, kim olduğu belli olmayan sosyal medya hesaplarına itmekte, bu da farklı manipülasyonların önünü açmaktadır. Alternatif bilgi kaynakları ve basın yayınının tek sesli olduğu bir durumda, bahsi geçen terör örgütlerinin yanı sıra, istihbarat servislerinin de etkin şekilde kullandığı bu mecrada basit bilgi kirliliğinin dışında espionaj faaliyetleri, kışkırtma, halkı kin ve nefrete sevk etme, kaos ve çaresizlik hissiyatının bir topluma zerk edilmesi gibi birçok olumsuzlukla

karşılaşılabilir. Bu senaryo, demokrasiden koparak, başlangıçta yalnızca “masum” siyasal hedeflerle atılan adımların nereye ulaşabileceği, nelere kapı aralayacağı ve ne gibi tehditler oluşturabileceğinin bir örneğidir.

Yönetici devşirmek siyasal partilerin fonksiyonlarından biridir. Her iktidar kamu kurumlarında ve yetki alanında kadrolaşmaya gidebilir. Fakat özellikle kamuya memur atamalarında ve terfilerinde, liyakat ilkesinden uzaklaşarak, büyük oranda belirli sendikalara üye olan ya da belirli siyasal veya dini angajmana sahip kişiler arasından bu kadrolaşmanın yapılması demokrasiyle bağdaşmayan sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bunun doğurabileceği zararlar en acı biçimde 15 Temmuz gecesinde görülmüştür. Dolayısıyla aynı sonucun Türkiye’de bir daha asla tekrarlanmaması adına bundan ders çıkarılması, liyakat ve adaletin öncelenmesi bir zarurettir.

Gerek hükümet-muhalefet ilişkilerinde gerek ise hükümet ya da muhalefet partilerinin kendi içlerinde muhalefete tahammülsüzlük, Türk siyasetinin bir diğer kronik sorunudur. Unutulmamalıdır ki “muhalefet” demokrasilerde en az “hükümet” kadar önemli, meşru ve demokrasinin temel mantığı ve işlevselliği açısından önemli bir kurumdur. Muhalefet olmak “hain” olmak anlamına gelmemektedir. Unutulmamalıdır ki demokrasilerde bugünün muhalefeti yarının iktidarı olabileceği gibi yarının muhalefeti de bugünün iktidarı olabilir. Tabi bu noktada muhalefetin yalnızca eleştirici ve yıkıcı boyutunun olmaması, bunun yanında yapıcı muhalefet anlayışına da sahip olması gerekmektedir. Parti içi muhalefet hususunda ise neredeyse bütün Türk siyasi partileri sınıfta kalmakta, hükümeti anti demokratik tutumlarından dolayı eleştiren muhalefet partileri dahi kendi içlerinde muhalefete tahammülsüzlük göstererek, parti içi muhalefeti farklı tonlarda, anti demokratik uygulamalarla sindirmeye, susturmaya ve nihayetinde partilerinden ihraç ederek etkisizleştirmeye çalışmaktadır.

Demokrasilerde siyasi partiler ve liderler, hükümete ulaşma hedefiyle birbirleriyle yarışır. Rekabet halindeki bu süreçte kullanılan üslup hususunda siyasilerin son derece dikkatli olması gerekmektedir. Zira safları sıklaştırmak, oylarını konsolide etmek adına kullanılan sert ve seviyesiz üslubun tabandaki yansıması, kutuplaşma ile sonuçlanmaktadır. Bu kutuplaşma ise milli birliği sarsan bir minvalde toplumu onarılmaz bir şekilde parçalayabilir. Nihayetinde her biri ülkeyi daha iyi yönetme iddiasında olan parti veya liderler, parçalanmış bir yapı üzerinde siyaset yapamazlar. Daha açık bir ifade ile siyaset kurumu, ancak milli birliğin ve beraberliğin olduğu bir alt yapı üzerinde sağlıklı çalışabilir.

Tüm bu sorunların kaynağını siyasetin kurumsal ve farklı aktörlerine yükleyerek, bireyler olarak bizler de sorumluluktan kurtulamayız. Bu şekilde halk şikâyet etmeye, siyaset kurumu da bildiğini yapmaya devam eder, aynı sahneler defalarca kez farklı aktörlerden yeniden ve yeniden seyredilir. Oysaki demokrasinin işleyebilmesi için diğer bir unsur da halkın büyük bir bölümünün demokrasiyi içselleştirmiş,

demokrasiye inanan ve demokrasiyi talep eden bireylerden oluşmasıdır. Bu noktada aile hayatından başlamak kaydı ile demokratik bir bilincin ve ortamın yaratılabilmesi bireyler olarak bizim yapabileceğimiz bir şeydir. Bunun yanında bireylerin destekledikleri/gönül verdikleri siyasal organizasyon ve partilerden demokrasi eksenli talepleri, üst yapının da bu ekseninde organize olmasını teşvik edebilir.

Sonuç olarak Türkiye'nin son 10 yıllık demokrasi karnesi son derece olumsuz bir görünüm arz etmektedir. Buna rağmen bu on yılın son üç yılında düşüşün durması ve görece bir iyileşme olması, olumsuzun içinde bir olumluluk şeklinde yorumlanabilir. Dünyada da trendin olumluya doğru döndüğü böyle bir süreçte, bunu bir fırsata çevirerek, ülke olarak demokrasimizin kalitesinin ve niteliğinin yükseltilmesi, her şeyden önce Türkiye'nin ve Türk milletinin faydasına olacaktır. Bir ülke ya da kurumun nezdinde itibar kazanmaktan, ya da bir endeksteği sıralamanın veya puanın yükseltilmesinden ziyade bu, Türkiye'nin kendisi için bir gerekliliktir. Olağanüstü bir dönem yaşayan ülkemizde bu olağanüstülüğün atlatılması, otoriterleşme ile değil, daha fazla demokrasi ile mümkün görülmektedir. Daha fazla demokrasi ile kastedilen şeyin ise; hukuksuzluk, keyfilik ve sorumsuzluk olmadığının da altı çizilmelidir. Hukuk devletinin egemen olduğu, güçler ayrılığına dayalı, şiddet barındırmayan fikir, vicdan ve inanç özgürlüğünün hukuk çerçevesinde sınırsız olduğu, siyaset kurumunun ve unsurlarının halk nezdinde meşru ve saygın olduğu bir sistem, iktidarıyla, muhalefetiyle, halkıyla ülke için zaruri ve acil bir ihtiyaçtır. Hiç kuşkusuz herhangi bir talep, dayatma ya da müdahale olmaksızın Türkiye kendi iç dinamikleriyle bunu başarabilecek demokrasi birikimine sahip bir ülkedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

Aristo. (2007). *Politika*. İstanbul: Dergâh.

Dahl, A. R. (1971). *Polyarchy. participation and opposition*. New Haven: Yale University.

Dahl, A. R. (1982). *Dilemmas of pluralist democracy: autonomy vs. control*. New Haven: Yale University.

Dahl, A. R. (1991). *Modern political analysis*. New Jersey: Prentice Hall.

Dahl, R. (2001). *Demokrasi üstüne*. Ankara: Phoenix.

Freedom House. (2014). *Freedom in the world 2014 report*. Washington: Freedom House.

Freedom House. (2015). *Freedom in the world 2015 report*. Washington: Freedom House.

- Freedom House. (2016). *Freedom in the world 2016 report*. Washington: Freedom House.
- Freedom House. (2017). *Freedom in the world 2017 report*. Washington: Freedom House.
- Freedom House. (2018). *Freedom in the world 2018 report*. Washington: Freedom House.
- Freedom House. (2019). *Freedom in the world 2019 report*. Washington: Freedom House.
- Freedom House. (2020). *Freedom in the world 2020 report*. Washington: Freedom House.
- Freedom House (2021). *Freedom in the world 2021 Turkey country report*. <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2021> adresinden erişildi.
- Freedom House (2022). *Freedom in the world 2022 Turkey country report*. <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022> adresinden erişildi.
- Freedom House. (2023). *Freedom in the world 2023: marking 50 years in the struggle for democracy*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023/marking-50-years> adresinden erişildi.
- Freedom House. (2023). *Freedom in the world 2023: marking 50 years in the struggle for democracy*. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf adresinden erişildi.
- Huntington, S. P. (2005). Üçüncü demokrasi dalgası. S. P. Huntington (Ed.), *Medeniyetler Çatışması* (10. baskı) (s. 134-163) içinde. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Knorowski, C. (2015). *Gettysburg replies: the world responds to abraham lincoln's gettysburg address*. Connecticut: Lyons.
- Köktaş, M. E. (2002). Demokrasi ölçümleri bağlamında Türkiye’de demokrasi. *Türk İdare Dergisi*, 435, 117-129
- Lijphart, A. (1996). *Çağdaş demokrasiler*. Ankara: Yetkin.
- Lijphart, A. (2014). *Demokrasi modelleri otuz altı ülkede yönetim biçimleri ve performansları*. İstanbul: İthaki.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53, 69-105.
- Özalp, O. N. (2008). Türkiye demokrasilerin neresinde? demokrasi tiplerini ışığında türkiye örneğine yeni bir bakış denemesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 66(2), 129-162.
- Platon. (2010). *Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Tocqueville, A. (2016). *Amerika’da demokrasi*. İstanbul: İletişim

A POLITICAL EVALUATION OF THE HYDROCARBON TRADE BETWEEN THE EUROPEAN UNION, RUSSIA AND THE USA

Tolga ÖZTÜRK¹, Veli Can ŞEN²

Abstract

The aim of this study is to assess the political, strategic, and economic background of the hydrocarbon crisis that led European Union countries to be dragged into the war between Russia and Ukraine that began at the beginning of 2022. In this study, Stephen Walt's balance of threat theory is used methodologically to analyze the crisis. As a result of the conflict, the European Union countries, through NATO, which was consolidated by the US, have imposed economic sanctions on Russia and have brought themselves into economic difficulties in terms of energy supply. In particular, Germany, which has begun to experience difficulties in energy supply, which it needs for its developed industry, has started to be indirectly economically pressured by the USA. The energy crisis experienced by the European Union countries has two dimensions. The level of threat posed by the economic and political dimensions of this crisis differs.

Keywords: Balance of Threat, European Union, USA, Hydrocarbon, Russia

JEL Codes: F50, F59, P48

AVRUPA BİRLİĞİ, RUSYA VE ABD ARASINDAKİ HİDROKARBON TİCARETİNİN SİYASİ DEĞERLENDİRMESİ

Öz

Bu çalışmanın amacı 2022 yılının başında Rusya ile Ukrayna arasında başlayan savaşın, Avrupa Birliği ülkelerini hidrokarbon krizine sürüklemesinin arka planını politik, stratejik ve ekonomik olarak değerlendirmektir. Çalışmada metodolojik olarak Stephen Walt'un tehdit dengesi kuramı kullanılarak bahsedilen kriz analiz edilmiştir. Yaşanan savaş neticesinde ABD tarafından yeniden konsolide edilen NATO aracılığıyla Avrupa Birliği ülkeleri Rusya'ya ekonomik yaptırım uygulayarak enerji tedarigi konusunda kendilerini ekonomik sıkıntıya sürüklemişlerdir. Bilhassa Almanya, gelişmiş sanayisi için ihtiyaç duyduğu enerji tedariginde sıkıntıya girerek ABD tarafından dolaylı yoldan ekonomik olarak baskılanmaya başlamıştır. Avrupa Birliği ülkelerinin yaşadığı mevcut enerji krizinin iki boyutu bulunmaktadır. Söz konusu krizin ekonomik boyutu ile politik boyutunun tehdit düzeyleri farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tehdit Dengesi, Avrupa Birliği, ABD, Hidrokarbon, Rusya

JEL Kodları: F50, F59, P48

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tolga.ozturk@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8236-0389>

² Lisansüstü öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, velijan44@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0003-1262-9351>

INTRODUCTION

The increasing need for energy as a result of the industrial revolution and the growing importance of this dimension in today's world clearly demonstrates the significance of energy for countries. Hydrocarbons, particularly oil and natural gas, are now two of the most important variables determining global politics. The advanced industrial economies of the US, Russia, China, and the European countries have a constantly increasing demand for energy. This situation creates a higher level of competition and threat among the developed countries. The ongoing conflict between Russia and Ukraine has resulted in Europe's attempts to boycott Russia, and in response, Russia has threatened Europe with energy-related measures. This has led to Europe's production and daily life being affected, making it clear how important it is to have energy power.

The necessity of carbon trade was first proposed by Canadian economist John H. Dales in 1968. The process was later formulated by David Montgomery in 1972 (Yılmaz and Yılmaz, 2011). While the continuous use of energy is of great importance for the development and growth of countries, its excessive use poses an environmental risk for the future years (Erdal and Karakaya, 2012).

The buying and selling of 'carbon offset credits' to add value to companies and receive more subsidies for their investments is known as carbon trade. Without taking any responsibility, in our rapidly developing world, carbon energy use and trade have become an important concept in the financial field as it allows for the planned control of greenhouse gases and helps with the development of countries (Yılmaz, 2019).

Due to the increasing energy supply on a global scale, many countries are developing strategies to access energy, as well as to diversify their security and energy resources. The use of hydrocarbon-based fuels is increasing on the earth's surface, and there are differences in the supply and demand balance between international crude oil and LNG natural gas production and consumption (Taner, 2015).

In North America, the extraction of tight oil and shale gas, and the new hydrocarbon production revolution brought on by technology, particularly in 2014, caused a decrease in the supply of crude oil and a decrease in crude oil prices. The United States and Saudi Arabia, leading hydrocarbon product producers, have experienced significant economic competition. This situation has not only had a negative impact on Saudi Arabia but also on the Russian government from an economic perspective (Taner, 2018).

Realism, which is at the core of international relations, emerged strongly against liberalism after the Second World War and gained importance with the idea that there will be no peace in the world. One of the important representatives of realism, Stephen Walt, emphasized that countries should perceive a threat from

the aggressive and powerful structures based on four factors: total power, geographical proximity, the aggressor's capabilities, and intentions, through his theory of the balance of threat. Therefore, he stated that it is necessary to establish a balance against this situation (Güneylioğlu, 2022a).

In the context of hydrocarbon trade, the ongoing conflict between Russia and Ukraine has created a strategic squeeze for the countries of Continental Europe, particularly those located between Eastern Europe and the Atlantic world. As per Stephen Walt's theory of the balance of threat, these countries perceive Russia as a significant threat to their energy security due to its aggressive and powerful structure, geographical proximity, and capabilities and intentions as a major hydrocarbon producer and supplier. In response, these countries have had to establish a balance by diversifying their energy sources and seeking alternative options to reduce their dependence on Russian hydrocarbons. Furthermore, some countries have been seeking to strengthen their ties with the United States and other hydrocarbon-producing countries to gain access to alternative energy sources and reduce their dependence on Russia. Additionally, these countries have also been forced to re-evaluate their energy policies and strategies to counteract the threat from Russia and ensure energy security. However, this has led to a delicate balance as these countries also have to maintain a cordial relationship with Russia as a neighboring country and a major hydrocarbon supplier.

AN ANALYSIS OF HYDROCARBON TRADE IN THE CONTEXT OF BALANCE OF THREAT

The emergence of realism in the aftermath of World War II brought a pragmatic approach to international relations. One of the central concepts within this paradigm is the idea of power and the balance of power. In an anarchic system, states must build strong foundations in order to maintain their strength, and in this context, they must focus on maintaining a balance of power. In this anarchic society, some countries may excessively increase their security, creating a threat and prompting other countries to establish a balance of power in response. The need to balance this threat leads to the idea that other countries must join together to balance the power of the threatening state. Therefore, the theory of balance of power states that in anarchic international system, in order to maintain the security, states must constantly balance the power relations among the actors, to avoid being dominated by a single state or a coalition of states (Keyik and Erol, 2019).

Realism, as a concept in international relations, separates domestic and foreign policies. While making this distinction, the general view is that domestic politics are hierarchical and foreign politics are anarchic. The first factor in the existence of wars is the concept of power. This power symbol is the military power units of countries. Idealists assume that agreements between countries can be made without weapons

and through legal means, while realism emphasizes the need to confront the realities and the need for military power (Çalış and Özlük, 2007). Countries with military power can more easily achieve their political interests and ensure their security in an anarchic environment. The view that balance can only be achieved with the concept of power in an anarchic society is effective in the balance of power (Ateş, 2009).

Security is a concept that can be difficult to evaluate within a certain framework, but the definition of threat mitigation has generally been established. The concept of national security, which is considered militarily, has existed in literature. The basic viewpoint that is advocated is that the country must increase its military capabilities in order to defend itself against external threats. However, over time, it has been recognized that not only military, but also economic, political, social and environmental dimensions are all important and this concept has been approached with a broader perspective. However, some experts have criticized this viewpoint, arguing that it has been ignored in light of the changes in world politics that occurred particularly after the Cold War and some experts argue that ethnic-nationalism should be at the center of security experts (Baylis, 2008).

Stephen Walt's neo-realist approach, which he is one of the prominent representatives of, has three main assumptions at its core: anarchy, security, and distribution of power. Similar to classical realism, it assumes that society is anarchic, but unlike classical realism, it argues that states do not act independently when making decisions and that their positions are affected by their rivals. According to the neo-realist view, international relations and security are produced by the positions that states occupy within the system. According to neo-realism, states can acquire important positions by using their military power and can dominate the system (Aslanlı and Memmedov, 2016). The balance of threat theory developed by Stephen Walt is a complementary new theory that takes into account the balance of power theory developed by Kenneth Waltz from different perspectives. The balance of threat theory emerged as a result of the reactions of states to perceived threats. Countries should strengthen themselves, but before that, they must protect the power they already have. In other words, countries should not have a hegemony power understanding and should face threats with a balance system. While the balance of power theory argues that countries must be close to the hegemonic state, Stephen Walt adds to this by stating that countries should act according to the actions of the aggressive state and the hegemonic state (Güneylioğlu, 2022a).

In the context of Stephen Walt's balance of threat theory, the countries of continental Europe are in a strategic predicament due to the ongoing Russia-Ukraine war. While Russia is perceived as a military threat, its significance as an economic partner and supplier of natural resources, particularly hydrocarbons, has forced these European countries to maintain close ties with it. The theory posits that nations must balance their potential adversaries' capabilities and intentions with their own capabilities and alliances to maintain

a stable balance of power. In the case of continental Europe, their reliance on Russian hydrocarbon exports, combined with the ongoing conflicts in Ukraine, creates a challenging situation in which they must balance their security concerns with their economic needs (Güneylioğlu, 2022a). This predicament highlights the complex nature of international relations and the need for nations to adopt a nuanced approach to threat assessment.

TRANSFORMATION OF USA INTO A HYDROCARBON EXPORTER

Energy is a crucial resource for countries to develop and make their presence felt globally. While it brings opportunities, it also carries a different meaning in terms of the harm it causes to the environment. Especially in Northern countries, the fact that they shape energy usage and the energy sector shows how important and necessary it is for globalization. Especially in countries like America, which are heavily dependent on energy, they account for 75% of CO₂ emissions. In the 1990s, in order to reduce dependence on oil imports, the Washington government took initiatives to lay the foundation for diversifying today's energy sources (Kalyoncu and Amanov, 2010).

The resources of coal, oil and natural gas that exist in the world continue to be effectively sustained, however this situation can be evaluated as both a potential economic resource for some countries and a power element. These energy resources used are based on agreements and do not have a clear data on when they will be exhausted, making this situation negative (Victor, Jaffe, Hayes, 2006). In this context, countries' dependency and production in the energy sector are important, considering that in addition to being strong in military, technological and social areas, the most significant power is economic.

The United States, which has been showing development in terms of hydrocarbon energy resources, had a very low production of shale gas at the beginning of the 2000s, but the demand for natural gas reached around 30% by 2011. It is expected to reach 50% in the future (Karsli, 2015). While gas trade is currently being made by pipes, it is now being done by liquefying it with LNG, and it is expected to reach approximately 900 billion cubic meters by the 2040s (Ozdemir, 2020). A significant movement in the energy policy of America has been observed during the process of the start of the presidency of Donald Trump. After the withdrawal of America from the Paris Climate Agreement in 2017, fossil fuel production increased and dependence on oil imports decreased and crude oil exports and natural gas exports increased by about 1.5 times compared to the previous period. In 2018, the share of energy sector exports in the United States was significantly increased by the export of liquefied natural gas (LNG) (Kavaz, 2018). Parallel to the energy-based developments made in the United States, the emergence of new shale gas and the production

of modern natural gas conversion facilities instead of old and high-carbon emission coal is creating a very large global fossil market for America (Taner, 2013).

Following investments in the energy sector, between the years of 2015 and 2020, America's natural gas production was able to match its annual imports, and the excess energy was exported to European, Asian and Middle Eastern countries via pipeline and LNG. In 2015, the production was at 1 billion cubic meters and by 2020, it reached 60 billion cubic meters (World Energy Council Türkiye, 2021).

Energy-dependent countries such as China, Japan, and South Korea have imported energy from the United States, particularly in the aftermath of the pandemic. Similarly, under the Trump administration, America, in pursuit of other markets, has gained dominance in the Middle East through its "freedom gas" trade policy (World Energy Council Türkiye, 2021). These trade actions pose a threat to Russia, a country with abundant energy resources, and in the context of balance theory, America's emergence as an energy producer attempts to attract hegemony towards itself while striving to maintain balance in exports and reduce dependency (Güneylioğlu, 2022b).

In recent years, the United States has undergone a significant shift in its energy market, transitioning from a net importer to a net exporter of energy. This change can be attributed to the development of new technologies such as hydraulic fracturing and horizontal drilling, which have made it more economically viable to extract domestic shale gas and oil. As a result of this increased production, the US has been able to reduce its dependence on imported energy and increase its exports of natural gas and oil (Kumar, Kwon, Choi, Cho, Lim, Moon, 2011).

From a security perspective, this shift in the energy market has had a positive impact on the United States' energy security. By increasing domestic production and reducing dependence on foreign sources, the country is less vulnerable to supply disruptions caused by political instability or conflicts in other regions. Additionally, the ability to export energy gives the US more leverage in international negotiations and can be used as a tool for influencing other countries' policies (Greene, 2010).

However, it is also important to note that the US' shift towards being a net exporter of energy can also be seen as a potential threat to other countries, particularly those that have traditionally been major energy exporters. For example, Russia's economy is heavily dependent on its exports of oil and gas, and increased competition from the US in the global energy market could have negative consequences for the country. In this context, the concept of balance of threat theory, which Stephen Walt is known for, can be applied by stating that the rise of the US as an energy exporter could lead to a shift in the balance of power between countries and could potentially disrupt the current geopolitical order especially in Europe (Bechev, 2017).

EUROPE'S ENERGY CRISIS

The establishment of the European Coal and Steel Community (ECSC) in the 1950s can be seen as a political and economic response to the perceived threat posed by the Soviet Union and the Eastern bloc during the Cold War. The ECSC aimed to remove trade barriers and create a unified economic structure based on coal and steel, which were seen as vital resources for economic development and military strength at the time. The formation of the ECSC was a significant step towards further integration and cooperation among European countries, eventually leading to the establishment of the European Economic Community and the European Union. The ECSC also served as a way for Western European countries to counterbalance the influence of the Soviet Union in Eastern Europe, as well as to promote peace and stability in the region. However, it should be noted that the idea of creating a European common market for coal and steel had been proposed by Jean Monnet and Robert Schuman before the Cold War (Alter, and Steinberg, 2007).

In the 1950s, the European continent faced a significant energy crisis due to the limited availability of fossil fuels and the lack of resources for energy production. The Soviet Union's control over Eastern Europe and the threat of communism also contributed to the energy insecurity of Western Europe. In response to these challenges, the European Coal and Steel Community (ECSC) was established in 1951. The main aim of the ECSC was to remove trade barriers between member states, increase economic cooperation and ultimately create a unified European economy. The ECSC also aimed to ensure a stable and secure supply of coal and steel, which were essential for the reconstruction and modernization of Europe after the Second World War (Smith, 2008).

However, the ECSC was not only an economic cooperation, but also a political one. The creation of the ECSC was not only aimed at improving the economic situation of Europe, but also at strengthening the position of Western Europe against the Soviet Union. The member states of the ECSC wanted to reduce their dependence on the Soviet Union for raw materials and create a counterbalance to the Soviet influence in Eastern Europe (Kumar et al., 2011).

The success of the ECSC led to the creation of the European Economic Community (EEC) in 1957, which expanded the scope of cooperation to include all areas of the economy. The EEC was later transformed into the European Union (EU) in 1993, which continues to promote economic and political integration among its member states (Kumar et al., 2011).

Overall, the energy situation in Europe during the period from the 1950s to the collapse of the Soviet Union was characterized by a lack of resources, dependence on the Soviet Union, and a need for economic

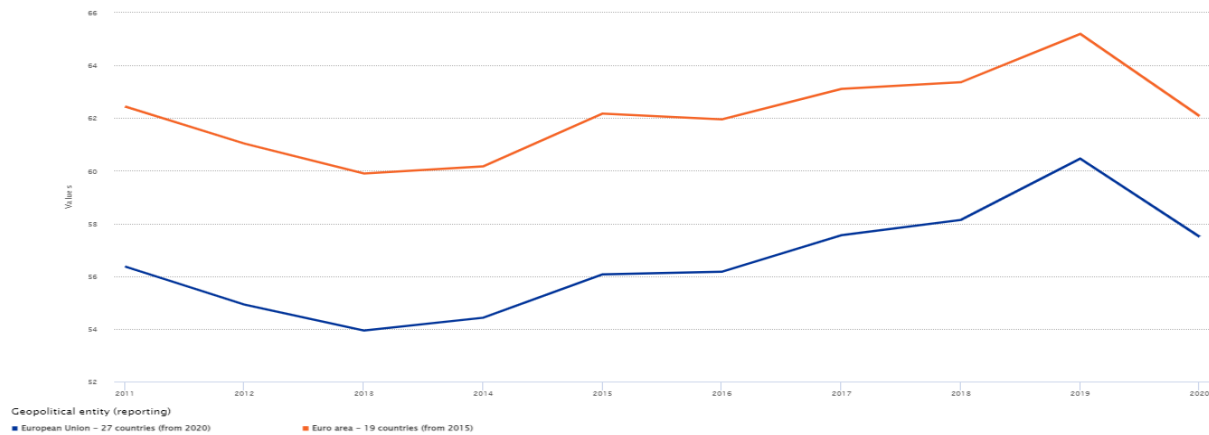

and political cooperation among European countries in order to ensure energy security and stability. The creation of the ECSC and its evolution into the EU were significant steps towards addressing these challenges and laying the foundation for a unified and energy-secure Europe (Smith, 2008).

In the mid-20th century, the European countries were heavily dependent on hydrocarbon energy sources such as coal, oil and natural gas to fuel their economies. However, as the global demand for energy increased, so did the pressure on these finite resources. This, coupled with the oil crisis of the 1970s and the emergence of new energy sources such as nuclear and renewable energy, led to a hydrocarbon energy crisis in Europe. The crisis was characterized by a shortage of fossil fuels, resulting in high prices and increased competition for resources among European countries. This caused significant economic and political tension within the continent. In response, many European countries began to diversify their energy mix and invest in alternative energy sources such as nuclear and renewable energy. In addition, the energy crisis also led to increased cooperation among European countries in order to secure energy supplies and manage the crisis. The European Union (EU) was established in 1957 with the goal of creating a unified European market for coal and steel. The EU has since expanded its scope to include energy policy and continues to work towards creating a more integrated and sustainable energy market within the continent. The hydrocarbon energy crisis also had a significant impact on the environment. The heavy reliance on fossil fuels led to increased greenhouse gas emissions and air pollution, which contributed to climate change. In response, many European countries have implemented policies to reduce their carbon footprint and transition to cleaner energy sources (Van der Sluijs, 2005).

The European countries have been facing a hydrocarbon energy crisis in recent years, particularly in the context of the ongoing conflict between Russia and Ukraine. The crisis is primarily rooted in Europe's dependence on natural gas imports from Russia, which has been the primary supplier of natural gas to the region for several decades. The crisis has been exacerbated by the ongoing conflict between Russia and Ukraine, which has resulted in the disruption of gas supplies to Europe. This has led to increased tensions between the European Union and Russia, as well as concerns about energy security and the potential for further disruptions in the future. Furthermore, the crisis has also brought attention to the need for greater diversification of energy sources and the development of alternative forms of energy in the region. This includes increasing the use of renewable energy sources such as wind, solar, and geothermal power, as well as the development of domestic natural gas production and the expansion of liquefied natural gas (LNG) imports (Prisecaru, 2022).

Figure 1. Energy import dependency

Source: Eurostat, 2022

In the context of the ongoing Russia-Ukraine conflict, the energy crisis in Europe has become a major concern as it threatens the balance of power and security in the region. The crisis is primarily driven by the reliance of European countries on hydrocarbon imports, particularly natural gas, from Russia. The annexation of Crimea by Russia and the ongoing conflict in eastern Ukraine have led to disruptions in the natural gas supplies to Europe, raising concerns about energy security (Zuk, and Zuk, 2022). Furthermore, the increasing use of shale gas and the development of renewable energy sources in Europe have also led to a shift in the energy market, which has further exacerbated the crisis. Despite these challenges, the European Union has taken a number of measures to mitigate the impact of the crisis, such as increasing interconnections between member states and diversifying energy sources. However, the crisis highlights the need for a long-term strategy that addresses the structural issues in the European energy market and reduces the dependence on hydrocarbon imports from politically unstable regions.

Russia-Ukraine War Dragging Europe into Energy Crisis

In February of 2022, the war in Ukraine began after Russian President Vladimir Putin recognized the independence of the Luhansk and Donetsk regions in Ukraine. This conflict resulted in a mass migration wave, which has been recorded as the largest collective rapid migration in Europe. Although the United Nations issued warnings, 141 countries declared Ukraine as an independent country (Başçılar, Karataş and Pak Güre, 2022).

Despite various efforts to end the war, Russia, America and Europe have faced sanctions as a result of their continued efforts. Russia, utilizing its natural gas energy power, has also imposed sanctions on Europe through its energy power.

The European Union community relies on Russia to meet the majority of its energy needs, with the energy route passing through Ukraine. The outbreak of the Russia-Ukraine war in February has put the energy security of Europe at risk. The European Union, which did not remain silent about the war, responded to Russia with restrictions and condemnations, while also starting to look for new alternative energy routes. Although various methods have been sought to produce their own energy, this situation seems unlikely in the near future. One of the sanctions imposed by Europe, excluding SWIFT from the global banking partnership, clearly indicates their dependence on Russian gas, as energy transactions are exempt. With the start of the war, the European Union has announced the REPowerEU policy to reduce its dependence on energy. The policy aims to increase energy diversity and increase gas storage capacity, as well as provide financial support to energy-related industries. Despite various efforts, World Bank estimates indicate that production will decrease by 4.1 percent, and express stagnation for the second time after the pandemic (Korla, 2022).

Following the start of the conflict, the unit price of gas increased from 20 € to 80 €, also reflecting an increase in electricity costs. Gazprom, the company, has cut gas supplies to Poland, Bulgaria, and Finland, causing economic stagnation and energy price poverty. The embargo imposed by Russia has also created division within the European community. The energy crisis between Russia and Europe is likely to continue with the prolongation of the conflict and Europe's continued support for Ukraine. This situation may likely prompt Europe to seek new alternatives (Osicka and Chernoc, 2022).

Europe, which is capable of exporting coal and oil without the infrastructure components, is most dependent on natural gas for energy. The ongoing war situation will result in Europe losing 40% of its gas energy and 8.4% of its exports of energy sourced from Russia (Khudaykulova, Yuanqiong, and Khudaykulov, 2022).

In this context, it can be said that the Russia-Ukraine War has plunged important Western European countries with strong industries such as Germany, heavily dependent on hydrocarbons, into a serious crisis. This crisis has left Western European countries in a dilemma between choosing sides between the Western Alliance and the Russia-Ukraine war. The Western European countries, caught between principles and opportunism, are actually facing a choice crisis as well.

OPTIONS FOR EUROPE: SUBMITTING TO US HEGEMONY OR COLLABORATING WITH RUSSIA

The European Union, which was struggling with inflationary pressures and disruptions at the production level, was further impacted by the Russia-Ukraine conflict. The Central Bank attempted to provide temporary solutions to inflation through indirect methods, but it was emphasized that more lasting solutions were necessary. The pandemic crisis resulted in an increase in energy demand and electricity costs, with the state supporting up to 1% of these costs in the first half of 2021. However, following the conflict, it is estimated that this support could be covered from the Gross Domestic Product (GDP), with a policy approach (Khudaykulov and Obrenovic, 2022).

The ongoing war has caused Russia to use its energy power as a threat, leading to significant energy problems in Europe. This situation has increased energy prices and disrupted the supply and demand balance, causing economic stagnation. In order to increase exports and production, a replacement product is needed to counteract the energy shortage. If dependence on energy decreases, it will result in a decrease in the standard of living and profits of companies, and the short-term balance of supply and demand will not be possible to establish. It is not believed that the long-lasting conflict in Ukraine will always create a crisis with the advancement of technology. New forms of energy will be produced instead of gas energy, imports of LNG energy will increase, and finally, it is estimated that the demand for energy from Russia will be met within three years (Milne, 2022).

Russia's energy policy, along with Europe, will take steps to establish strategic autonomy in order to reduce its dependence on Russia by setting new targets. However, the creation of large industries, the supply chain of clean energy, and the formation of these links will require a long time. A few initiatives that are being tried in the framework of clean energy policy show that it is a precautionary measure and a forward-looking energy policy against the crisis (Calanter and Zisu, 2022).

As a solution to the ongoing crisis, Europe is turning towards LNG energy sources as an alternative to Russian gas, by exploring the market to find new suppliers through new pipelines and import agreements. The aim is to reduce its dependency on natural gas through alternative renewable energy sources. The REPowerEU plan suggests that by 2030, the supply of Russian natural gas to Europe could be reduced by 155%. On March 25th, 2022, the European Commission and the American government reached a joint decision to reduce Russia's dependency on gas energy by collaborating strategically, and steps were taken to increase the volume of LNG energy. Meanwhile, Europe continues to make efforts to resolve the energy crisis while focusing on alternative sources in the Eastern Mediterranean, Iran, Northern Iraq, and recently,

African countries. Nigeria, particularly rich in energy, has attracted attention as a potential alternative source of energy imports for Europe (Sturm,2022).

In considering the balance of threat in Europe regarding the energy crisis, Europe must secure its energy supply from its closest and most suitable source, which is Russia. However, the question arises as to whether Russia is seen as a military threat to Europe. In this case, it is necessary to say that Europe has two fundamentally different views, west and east. Eastern Europe assesses Russia as a greater threat due to its experiences from the former Soviet Union and follows a policy close to the United States. However, Western Europe, particularly Germany, feels cramped. This is not because there is a reason to see Russia directly as a threat, but because NATO, consolidated by the United States, is expected to act against Russia. In this situation, Germany's pragmatic view requires seeing the United States as a threat, but this cannot be achieved for military and political reasons.

CONCLUSION

Hydrocarbons have gained increasingly more importance from the industrial revolution to present day. The reason for the importance of hydrocarbons is due to it being the primary source of energy for industrial countries. In this regard, it has become indispensable in terms of production-oriented economies, particularly for developed countries. As a result of its economic significance, hydrocarbons have also gained importance politically and strategically.

In the 20th century, the world order dominated by the US hegemony since 1945 increased the importance of hydrocarbons so much that the concept of petrodollar emerged and became the key to industry and development.

From the perspective of the US, it was a hydrocarbon importer from 1945 to the end of the 20th century. During this period, it experienced serious difficulties in the face of the 1973 oil crisis. As a result of the economic difficulties it faced, it attempted to develop independent policies on hydrocarbons and particularly succeeded in becoming a hydrocarbon exporter by exploiting LNG from shale gas in the 21st century. Thus, it has secured its economic and political position in the event of possible hydrocarbon crises.

From a Russian perspective, the hydrocarbon economy is of utmost importance. Although it experienced a period of instability after the collapse of the Soviet Union, it has significantly improved its economic status by exporting its hydrocarbon reserves to Europe, and sometimes used them for political interests, especially since the 21st century. However, some of the former Soviet countries have preferred to establish close ties with the Western world in order to become members of the European Union, instead of

maintaining close relationships with Russia. The most critical of these is Ukraine, which is considered a country that no major power would want to lose due to its historical ties with Russia, its proximity to the Russian capital, and its strategic position as a passage between Europe and Asia in the northern Black Sea. Russia reacted harshly after Ukraine announced its intention to apply to Western institutions, and intervened in Ukraine in the beginning of 2022. The war that began in Eastern Europe has thus caused serious economic and political turmoil.

From a European Union (EU) perspective, we observe that, unlike the United States, the EU has not been able to get rid of its dependence on hydrocarbon imports. Especially considering the developed industries of Western European countries, their economies need hydrocarbons in order to be sustained. In this context, the EU has developed energy trade with Russia, its closest hydrocarbon exporter, through energy pipelines over many years. This energy dependency has carried political risks for the EU and these risks became apparent with the Russia-Ukraine war.

When evaluating the three sides according to Stephen Walt's balance of threat theory, we can reach a logically sound conclusion. The United States is seen as the most advantageous power, being a hegemon and a major force. The United States is both an energy exporter and the directing force behind NATO, tying the security of the European Union to the organization. In terms of perceived threat, the European Union tends to view Russia as a military threat due to lingering reflexes from the Soviet Union. This tendency easily draws European countries towards the United States.

When viewed from the perspective of Russia, the situation appears clearer than in Europe. Russia has clearly defined its military-strategic red lines and has made it clear that Ukraine's membership in Western institutions should not be an option. In this context, Russia acted by intervening in Ukraine, although it has faced economic sanctions from the West. However, as a hydrocarbon exporter and given the size of the country, it seems that Russia has not been greatly affected by this situation as it has found alternative markets. Thus, while it appears that Russia has replaced the European market, it is militarily engaged in a military power struggle with Western countries in Ukraine.

When evaluated from the European Union's perspective, the war in question shows us that the union is far from being a global power. It has allowed us to see the difficulties in building a common foreign policy once again. In this context, it is possible to assess the European countries in two separate groups. Western European countries, particularly Germany, tend to approach the Russia-Ukraine war more distantly. There are economic pragmatic reasons for this. The German economy needs Russian hydrocarbons and has to import hydrocarbons from the US at a much higher price because of the comprehensive sanctions imposed

by the West, resulting in a loss of profitability and power for the economy. In reality, Germany does not view Russia as much of a threat as the Eastern European countries. France's situation is similar to Germany's. However, these important European countries stand out as the countries most negatively affected by the decisions taken within the western alliance led by the US, as NATO and European Union member states. The main reason for this is that they have to see Russia as a threat.

Another weakness of the European Union is the perception of Russia as a threat by the majority of Eastern European countries that were admitted to the union in the 2004-2007 period, due to their Soviet legacy. This perception of threat leads directly to these Eastern European countries aligning with the orbit of the US, hindering the ability of Germany and France to follow independent policies.

In terms of the hydrocarbon crisis, Germany and France are facing pressure from both Eastern European countries and from the United States and England not to purchase Russian gas. Although they can't directly describe this pressure as a threat, it is possible that they will experience an economic contraction. Additionally, they do not view Russia as a military threat like the East European countries. This ambiguity puts them in the orbit of the US. If Germany and France can unbiased and independently build their policy like another NATO ally Turkey in the Russia-Ukraine war, they can overcome the hydrocarbon crisis and emerge as a global independent power. However, this does not seem possible with the current structure of the European Union. In this context, the change in the structure of the European Union, whether Germany and France take this decision or not, seems possible. In Stephen Walt's balance of threat theory, for Western European countries, the United States may be considered an economic threat, while Russia may be considered a distant military threat. Therefore, it can be evaluated that it would be more correct for them to act independently, not in the Western alliance led by the US, in their own interests.

AUTHOR STATEMENT

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

REFERENCES

- Alter, K. J., & Steinberg, D. (2007). *The theory and reality of the european coal and steel community* (8th Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Aslanlı, A., & Memmedov, A. (2016). Neo-realizm kuramı çerçevesinde Azerbaycan İran ilişkilerinin analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(6), 1520-1532. DOI: 10.15869/itobiad.256057.
- Ateş, D. (2009). Uluslararası ilişkier disiplininin oluşumu: İdealizm/realizm tartışması ve disiplin özerkliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 11-25.

- Başçılar, M., Karataş, M., & Pak Güre, M. D. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı, zorunlu göç ve insani koridorlar: sosyal hizmet bağlamında bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 794-805.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Bechev, D. (2017). *Rival power: Russia's influence in Southeast Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Calenter, P., & Zısu, D. (2022). EU policies to combat the emergy crisis. *Global Economics Observer*, 10(1), 26-33.
- Çalış, Ş., & Özlük, E. (2007). Uluslararası ilişkiler tarihinin yapısökümü: İdealizm-realizm tartışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 225-243.
- Demir, N., & Baş, P. (2020). Avrupa Birliği'nde Enerji sorunsalında yenilenebilir enerji kaynaklarının yeri ve geleceği. *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 806-831. DOI:10.30798/makuiibf.793130
- Dünya Enerji Konseyi Türkiye (5 Nisan 2021). *ABD'nin LNG ihracatı Asya'daki enerji haritasını şekillendiriyor*. <https://www.dunyaenerji.org.tr/abd-nin-lng-ihracati-asyadaki-enerji-haritasini-yeniden-sekillendiriyor/> adresinden erişildi. (Erişim tarihi: 29.12.2022).
- Dünya Enerji Konseyi Türkiye. (29 Mart-4 Nisan 2021). *ABD doğal gaz endüstrisi giderek daha fazla LNG ihracatına dayanıyor*. <https://www.dunyaenerji.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/MOTR-233.pdf> adresinden erişildi.
- Erdal, L., & Karakaya, E. (2012). Enerji arz güvenliğini etkileyen ekonomik, siyasi ve coğrafi faktörler. *Uludağ Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 107-136.
- Eurostat. (2022). *Energy Imports Dependency*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_id/default/line?Lang=en (Erişim tarihi: 25.12.2022).
- Greene, D. L. (2010). Measuring energy security: Can the United States achieve oil independence? *Energy Policy*, 38(4), 1614-1621.
- Güneylioğlu, M. (2022a) Russia's invasion of Ukraine: The implications of the American hegemony. *Cogito*, 14(3), 85-102.
- Güneylioğlu, M. (2022b) The Turkey-China rapprochement in the context of the BRI: A geoeconomic perspective. *Australian Journal of International Affairs*, 76(5), 546-574.
- Kakışım, C. (2019). Enerji krizlerinin etkisiyle şekillenen avrupa birliği'nin enerji politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 460-472.
- Kalyoncu, H., & Amanov, S. (2010). Orta Asya enerji kaynakları ve enerji bağlamında ABD'nin Orta Asya politikası. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 38-71.
- Karslı, S. (2015). Enerji sektöründe kaya gazının rolü. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 17-23.

- Kavaz, İ. (2018). Küresel piyasalar kapsamında ABD'nin son dönem enerji politikaları. *Seta Perspektif*, (185), 1-8.
- Keyik, M., & Erol, M. S. (2019). Realizme göre güç ve güç dengesi kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-49.
- Khudaykulova, M., Yuanqiong, H., & Khudaykulov, A. (2022). Economic consequences and implications of the Ukraine-Russia War. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 8(4), 44-52. DOI: 10.18775/ijmsba.1849-5664-5419.2014.84.1005.
- Kıraç, S., & İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği oluşum süreci ve ortak politikalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(188), 191-201.
- Korla, F. (2022). Ukrayna Krizi sonrasında Avrupa'da enerji sorunsalı: Alternatif enerji arz kaynakları ve Türkiye. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 1-19.
- Kumar, S., Kwon, H. T., Choi, K. H., Cho, J. H., Lim, W., & Moon, I. (2011). Current status and future projections of LNG demand and supplies: A Global Prospective. *Energy Policy*, 39(7), 4097-4104.
- Milne, A. (2022). An economic narrative for better managing the European energy crisis. *SSRN*, 1-14.
- Osicka, J., & Chernoc, F. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*, 91, 1-6.
- Özdemir, G. S. (2020). *LNG ticareti*. İstanbul: Seta Yayınları.
- Prisecaru, P. (2022). The war in Ukraine and the overhaul of EU energy security. *Global Economic Observer*, 10(1), 16-25.
- Savunma Stratejisi (7 Temmuz 2022). *Analiz: Avrupa'da Enerji Krizi Büyüyor! AB Hangi Alternatifler Üzerinde Duruyor?*. <https://m5dergi.com/one-cikan/analiz-avrupada-enerji-krizi-buyuyor-ab-hangi-alternatifler-uzerinde-duruyor/> (Erişim tarihi: 18.12.2022).
- Smith, K. C. (2008). *Russia and European Energy Security: Divide and Dominate*. CSIS Press Washington.
- Sturm, C. (2022). Between a Rock and a Hard Place: European Energy Policy and Complexity in The Wake of The Ukraine War. *Journal of Industrial and Business Economics*, 835-878.
- Taner, A. C. (2013). *ABD Klasik Doğalgaz Türü Olmayan Evrimsel Kaya Gazı Şeyl Gazı Çıkarılması ve Üretimi Sonrası Amerika Kuzey Batı Eyaletleri Küresel Kömür İhracatı Perspektifleri*. Fizik Mühendisleri Odası Yayınları. web site: <https://www.fmo.org.tr/>
- Taner, A. C. (2015). *Amerika Birleşik Devletleri yeni nesil ham petrol üretimi bolluğu ve Amerikan küresel hidrokarbon ihracatı yasağı kaldırılması ile ilgili artan politik baskılar*. Fizik Mühendisleri Odası Yayınları. web site: <https://www.fmo.org.tr/>
- Taner, A. C. (2018). *Dünya ham petrol üretimi lideri OPEC üyesi Suudi Arabistan ve Rusya Federasyonu arasında küresel hidrokarbon fiyatları istikrarı politikası*. Fizik Mühendisleri Odası Yayınları. web site: <https://www.fmo.org.tr/>

- Van der Sluijs, F. (2005). The European Union's energy policy: The challenges of the 21st century. *Journal of Common Market Studies*, 43(1), 1-19.
- Victor, D. G., Jaffe, A. M., & Hayes, M. H. (Eds.). (2006). *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*. New York: Cambridge University Press.
- Yılmaz, B. (2019). Enerji Sektörünün Geleceği: Karbon Ticareti. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 29(1), 65-91.
- Yılmaz, S., & Yılmaz, G. (2011) “Yenilenebilir enerji” vs. yenilenemeyen doğa: Karbon ticareti. *Praksis*, 25, 117-137.
- Žuk, P., & Žuk, P. (2022). National energy security or acceleration of transition? Energy policy after the war in Ukraine. *Joule*, 6(4), 709-712.

KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN OTONOM ARAÇ TEKNOLOJİSİ

Oğuzhan GÜRİSOY*

Öz

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanlarında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm dalgası hareketlilik çeşitlerini etkilemiştir. Bu çalışma ile sürücüsüz araç teknolojisinin kamu politikası alanındaki sınırlarının saptanması; aktörlerinin ve market büyüklüğünün incelenmesi; kentsel alanlarda karşılaşılan ölümlü kaza, trafik kaynaklı sera gazı emisyonu vb. olumsuzlukların azaltılmasına araç olup olamayacağı; sebep olacağı makineleşme sebebiyle karşılaşılabilecek hukuki sorunların neler olduğu ve olumlu-olumsuz dışsallıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Otonom araç teknolojisinin yaygınlaşması ile gözetim, mahremiyet, veri güvenliği, siber saldırı ve otonom saldırı taktiği geliştirilmesi gibi potansiyel güvenlik sorunları gündeme gelmektedir. Bu güvenlik sorunlarının yanı sıra otonom araçların taraf olduğu kazalardaki hukuki durum ve otonom araçların olası kaza durumunda alacağı yapay zekâ destekli kararlar ahlaki açıdan tartışılmaktadır. Bu çalışmada, güncel hukuki ve ahlaki ikilemler ışığında söz konusu teknolojiye ilişkin kamu politikalarının neler olabileceğinin saptanması amacıyla, Alman Otonom Sürüş Etik Komisyonu tarafından otonom araç teknolojisine yönelik standart bir etik anlayış ortaya koyan yirmi maddelik ilkeler bütününe yer verilmiştir. Zira dünyadaki öncü çalışmalardan birisi olan bu etik kodlama çalışması, otonom araç sistemlerinin geliştirilmesi sürecinde dikkate alınması gerekenleri düzenlemektedir. Kamu sektörüne düşen sorumlulukların özeti niteliğindeki etik kodlama çalışmasından yola çıkılarak çalışmanın sonuç bölümünde Türkiye için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otonom Araç, Sürücüsüz Araç, Teknoloji, Kamu Yönetimi, Etik

JEL Kodları: N7, O33, L62

AUTONOMOUS VEHICLE TECHNOLOGY FROM A PUBLIC ADMINISTRATION PERSPECTIVE

Abstract

The wave of rapid change and transformation in the fields of information and communication technologies has also affected the types of mobility. This study determines the limits of driverless vehicle technology in the field of public policy; analysis of its actors and market size; fatal accidents in urban areas, greenhouse gas emissions from traffic, and problems similar to them. Whether it can be a tool to reduce negatives; It is aimed to determine the legal problems that may be encountered due to the mechanization that it will cause and its positive and negative externalities. With the widespread use of autonomous vehicle technology, potential security problems such as surveillance, privacy, data security, cyber attack and the development of autonomous attack tactics come to the fore. In addition to these safety problems, the legal situation in accidents involving autonomous vehicles and the artificial intelligence-supported decisions that autonomous vehicles will take in case of a possible accident are morally discussed. In this study, to determine what public policies regarding the technology in question might be in the light of current legal and moral dilemmas, the German Ethics Commission on Automated and Interconnected Driving has been mentioned twenty-item principles that reveal a common ethical understanding of autonomous vehicle technology. Because this ethical coding study, which is one of the pioneering studies in the world, regulates what should be considered in the development of autonomous vehicle systems. In the conclusion part of the study, recommendations for Türkiye have been developed based on the ethical coding, which is a summary of the responsibilities of the public sector.

Keywords: Autonomous Vehicle, Driverless Vehicle, Technology, Public Administration, Ethics

JEL Codes: N7, O33, L62

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, oguzhan_grsy@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2727-1049>

GİRİŞ

Hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak kentler, içerisinde bulunduğumuz yüzyılda ekonomik, ekolojik, siyasal, mekânsal, sosyal ve teknik açıdan pek çok sorun ile yüzleşmektedir. İlerleyen yıllarda daha da karmaşıklaşması beklenen kentsel sorunların bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla aşılabilmesi ya da en azından kentsel sorunların bu teknolojiler vasıtasıyla hafifletilebilmesi amaçlanmaktadır. Kentsel alanlarda karşılaşılan ve kentsel planlama, otomobil odaklılık, lojistik, çevre ve ekonomi gibi pek çok başlık ile ilişkili olan trafik ve otomobil merkezli kentsel sorunları çözmeye yönelik olarak geliştirilen teknolojilerden birisi de otonom araç yani bir diğer adıyla sürücüsüz araç teknolojisidir. Basit ve genel bir tanımla “sensörler ve çeşitli kontrol sistemleri aracılığıyla araçların sürücüsüz bir şekilde yolu, akan trafiği ve çevresindeki nesnelere algılayarak hareket edebilmesi” olarak tanımlanan sürücüsüz araç teknolojisinin yakın gelecekte, özellikle gelişmiş ülkelerde kentsel hareketliliğin odaklarından birisi olması beklenmektedir (Gürsoy, 2019, s. 68-69).

Bu kadar önemli bir konuda belirlenen hedeflere ulaşılması açısından kamu politikası analizi büyük bir öneme sahiptir. Karar vericiler açısından çok yönlü bir tabloyu ortaya koyan kamu politikası analizleri olmazsa ya da karar vericiler açısından bu analizler dikkate alınmazsa o örgüt ya da topluluk sürekli değişen bir dünyaya ayak uydurmakta zorlanacaktır (Cochran ve Malone, 2014, s. 3-4). Teknoloji, ekonomi, ekoloji, sosyal ve siyasi alanlarda yaşanan değişimlerin beraberinde getirdiği küresel senaryolara hazırlıklı olmak ve onlara uyum sağlamak ekonomik ve sosyal kalkınma adına önem arz etmektedir.

Literatürdeki sürücüsüz araç (driverless car), otonom araç (autonomous car), otomatik araç (automated car), kendi kendine sürüş (self-driving car) ve robotik araç (robotic vehicle) kavramları; insan müdahalesi olmadan çevreyi algılama, sürüşün tüm yönlerini kontrol etme, kendi kendine sürüşün gerektirdiği hızlanma, yavaşlama, durma ve şerit değiştirme gibi tüm işlevleri (ya da bazı işlevleri) gerçekleştirmeye yönelik teknolojileri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Litman (2022, s. 3), Khurana ve Rajpoot (2018, s. 36), Howard ve Dai (2013, s. 3) gibi pek çok yazar tarafından birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılan bu kavramlar Levinson (2017) ve Czech, Turon ve Barcik (2018, s. 17) gibi yazarlar tarafından ise farklı teknolojileri ifade eden kavramlar olarak birbirinden ayrıştırılmıştır. Levinson’un (2017) ifadesiyle, kendi kendine giden bir araba sürüş esnasında kontrolü ele alabilecek bir kişinin bulunmasından ötürü sürücüsüz araç kadar gelişmiş bir teknolojiyi ifade etmemektedir. Sürücüsüz araçlar hem tamamen kendi kendine giden hem de yolcu alıp bırakacak kadar ciddi bir teknoloji ile donatılmışlardır. Otomatik araç ile otonom araç arasındaki fark ise insan müdahalesinin seviyesine ilişkindir. Genel bir ifade ile otomatik bir araç, otonom bir aracın sahip olduğu zekâ veya bağımsızlık düzeyine sahip değildir. Otomatik bir araç kendisine hedef olarak gösterilen iki nokta arasındaki seyahati gerçekleştirirken; otonom bir araç

iki nokta arasındaki seyahati gerçekleştirmesinin yanı sıra o iki noktanın neresi olacağına (rotaya) da karar vermektedir. Bu yeni nesil ulaşım sistemleri kullandıkları teknolojinin seviyesine göre altı farklı kategoride sınıflandırılmaktadır:

Tablo 1: Otonom Araçların Sürüş Otomasyon Seviyeleri

Seviye	Tanım
0	Bu seviyede otonom sistem bulunmamaktadır. Acil fren sistemi gibi sürüşü kolaylaştıracak sistemler mevcut olsa da araçta direksiyon kontrolü ve vites değişimi gibi insan yönlendirmelerine ihtiyaç duyulmaktadır.
1	Kilitlenme karşıtı frenleme sistemi (ABS), otomatik frenleme ve hız sabitleme gibi sistemler ile donatılmıştır. Sürücüye sistemin işleyişini denetleme görevi verilmiştir.
2	Sürücüyü belirli ölçüde devre dışı bırakacak sistemlerle donatılmıştır. Kısmi sürüş otomasyonu sunulan bu seviyede direksiyon kontrolü ya da vites değişikliği gibi zorunluluklar ortadan kalkmaktadır. Şerit takibi ve adaptif hız sabitleyici gibi teknolojiler bu seviyenin teknolojileridir.
3	Bu seviyedeki araçlar yavaş giden bir aracı hızlanarak geçmek gibi kararlar alma yeteneğine sahiptir. Hava durumu gibi zorlayıcı faktörler karşısında sürücülerden kontrolü ele alması beklenmektedir.
4	Tam otomasyona sahip araç seviyesidir. Sürücüler otomatik sistemlerin çalışmasına müdahale etmek zorunda kalmadan yolcu olarak seyahat edebilmektedir. Özel durumlarda henüz tam yeterlilik sunmasa da günümüzdeki en yüksek seviyedir. Bu seviyede insanlar hâlâ manuel olarak kontrolü ele alma ve otonom sürüşü geçersiz kılma seçeneğine sahiptir.
5	Otonom araç sektörü için idealize edilen seviyedir. Bu seviyedeki araçların zorlu şartlar altında bile tamamen otonom sistemler ile hareket etmesi beklenmektedir. Direksiyon simidi, gaz ya da fren pedalı gibi kontrol araçlarının olmayacağı bu seviyede insan müdahalesine gerek kalmaması hedeflenmektedir.

Kaynak: Ondrus, Kolla, Vertal ve Saric, 2020, s. 227-228; Synopsys, 2022; Czech vd., 2018, s. 17.

Tablo 1’de belirtilen farklı seviyeden otonom araçlar dünya genelinde giderek artan bir kullanıma sahiptir. Otomobil sektörünün geleceği olan bu teknolojiler, kent planlamasından hukuka, sigortacılıktan etik felsefesine kadar çok farklı alanlarda tartışmaları ve yenilikleri beraberinde getirmektedir. Ölümlü trafik kazalarının önüne geçilmesi, sürüş güvenliğinin artırılması, trafik sorunlarının azaltılması, verimliliğin artırılması ve teknolojik ilerlemenin sağlanması gibi saiklerle her geçen gün daha fazla girişimci kişi ve ülke tarafından daha fazla sayıda pilot proje ve test sürüşü gerçekleştirilmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin bireylerin günlük yaşamını domine etmeye başladığı milenyum sonrasındaki dönemde gündemi daha fazla meşgul etmeye başlayan otonom araç teknolojilerinin tarihçesi sanıldığı kadar aksine oldukça eskidir. Tablo 2’den otonom araç teknolojisine ilişkin gelişmelerin tarihçesi

görülebilir. Thomas ve diğerlerinin (2015, s. 1) ifadesiyle kökeni 15. yüzyılın sonlarında Leonardo Da Vinci tarafından modellenen yay tahrikli kendinden hareketli arabaya kadar dayandırılan bu teknolojinin gelişim çizgisi 20. yüzyılın ortalarındaki radyo kontrollü teknolojisi, 20. yüzyılın sonlarındaki sürücü yardım sistemleri ve 21. yüzyıldaki geleneksel otomobil üreticilerinin paradigma değişimi, girişimler, pilot projeler ve kanuni düzenlemeler neticesinde belirlenmiştir.

Tablo 2: Otonom Araç Teknolojisinin Tarihçesi

Yıl/Dönem	Gelişmenin Konusu ve İçeriği
1400'ler	<i>Yay tahrikli kendinden hareketli araba modellemesi dönemi</i>
1925–1970	<i>Radyo kontrollü arabaların dönemi</i>
1971–1999	<i>Sürücü yardımı teknolojilerinin ön plana çıktığı dönem</i>
2000- Günümüz	<i>Girişimcilik, pilot proje ve yasama dönemi</i>
2005	David Hall tarafından lidar sensörlerini kullanan otonom bir araba sistemi geliştirilmiştir.
2009	Google, otonom sürüş teknolojisini denemeye başlamıştır.
2013	Klasik ve büyük otomobil üreticileri, otonom araç pazarına girmeye başlamıştır.
2014	Tesla, en gelişmiş yarı otonom sürüş sistemi olan Autopilot'u tanıtmıştır.
2015	Baidu, modifiye edilmiş BMW 3 serisi otonom aracını Pekin'de test etmiştir.
2016	Google, 2 milyon milden fazla test sürüşü yaptığı otonom araç projesini sonlandırmıştır.
2017	Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Temsilciler Meclisi, 50 bin adet yüksek düzeyde otomatikleştirilmiş aracın mevcut güvenlik standartlarından muaf olarak halka açık yollara çıkmasına izin veren "Self-Drive" Yasasını oy birliğiyle kabul etmiştir.
2018	Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından otonom araçların güvenli kullanımını sağlamaya yönelik bir önerge kabul edilmiştir.
2018	Uber'in otonom aracı dünyada ilk kez ölümlü bir kazaya taraf olmuştur. Aynı yıl yarı otonom bir Tesla Model X, otopilot modundayken ölümlü bir kazaya karışmıştır
2018	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından milli güvenlik nedeniyle otomobillerde katma değerli servislerin (veri) kullanımına izin verilmemiştir.
2020	Uber; güvenlik ve mali zarar nedeniyle otonom araç girişimlerinden çekilmiştir.
2021	Tesla, Tam Otonom Sürüş Özelliğinin (Full Self-Driving) Beta Sürümünü duyurmuştur.
2021	Eatron, Türkiye'deki ilk otonom araç test sürüşlerine İstanbul'da başlamıştır.
2021	Almanya'da ulusal yasal bir düzenlemeyle ilk kez 4. seviye tam otonom araçların onaylanmış bölgelerde trafiğe çıkmalarına izin verilmiştir.
2022	BTK tarafından Türkiye'de bağlantılı araçlarda katma değerli servislerin (veri) kullanımına izin verilmiştir.

Kaynak: Ornes'in (2019, s. 18) çalışmasından türetilmiştir.

Tablo 2’den kronolojik olarak görüldüğü üzere dünya gündeminde gün geçtikçe kendisine daha fazla yer edinen otonom araç teknolojisinin market büyüklüğü de buna paralel olarak artmaktadır. Mercedes-Benz, General Motors, Toyota ve Nissan gibi geleneksel otomotiv üreticileri, otomatik park etme, hız sabitleme ve şerit takip sistemi gibi yeni teknolojiler geliştirmekte ya da zaten var olan bu tür teknolojileri hızlı gelişen bilişim ve iletişim teknolojileri sayesinde daha da ileri bir seviyeye taşımaktadır. Bu tür teknolojiler yalnızca araç sürüşünü kolaylaştırmamakta aynı zamanda otonom araç teknolojisi için basamak görevi görmektedir. Nitekim Tesla, Google ve Waymo gibi yazılım esaslı yeni nesil otomotiv üreticileri tarafından otonom araç teknolojisine yönelik yürütülen araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin bir sonucu olarak bahsi geçen geleneksel otomotiv üreticileri de bu alana yatırım yapmaktadır (Gürsoy ve Ömürgönülşen, 2020, s. 29-30). “Dünyanın En Büyük Pazar Araştırma Mağazası” sloganı ile hizmet vermekte olan Dublin merkezli araştırma şirketi “Research and Markets”ın otonom araçlara yönelik market araştırmasının (2022 yılı) sonuçlarına göre küresel otonom araç pazarının 2020’de 76 milyar dolar değerinde olduğu ve 2021 yılından 2030’a kadar %40,1’lik bir yıllık bileşik büyüme oranı kaydederek 2030 yılına kadar 2 trilyon doları aşan bir büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmektedir (Aktaran: GlobeNewswire, 2022).

Statista (2021) verilerine göre 2019 yılında dünya çapında en az 1. seviye otomasyona sahip yaklaşık 31,4 milyon araç vardır ve en az 3. seviye otomasyona sahip yaklaşık 1,4 milyon araç satılmıştır. Yapılan gelecek projeksiyonuna göre otonom araç sayısının 2019 ile 2030 yılları arasında artması beklenmektedir. Bu projeksiyona göre 2024 yılında en az 1. seviye otomasyona sahip araç sayısının 54,2 milyona ulaşacağı ve 2030 yılına kadar en az 3. seviye olan otonom araçların küresel satışlarının yaklaşık 58 milyon adede varacağı beklenmektedir.

Üretim hacmi ve market büyüklüğü olarak otomobil sektörünü gelecek yıllarda domine etmesi beklenen otonom araç teknolojileri henüz gelişim aşamasındadır. Bu nedenle birtakım yapısal belirsizliklere sahip olan bu teknolojiye ilişkin tüketici talepleri ile otonom araçların fayda-maliyet analizleri, olası zorlukları ve olumlu-olumsuz etkileri literatürde yaygın olarak tartışılmaktadır. Bu çalışma kapsamında öncelikle küresel rekabetin bir unsuru olan otonom araç teknolojisinin gelişim aşamalarına, bünyesinde barındırdığı teknolojilere, olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin tahminlere ve olası olumlu-olumsuz dışsallıkları ile bunların politika ve yasama süreçlerine etkilerine değinilecektir. Sonrasında ise gelişen teknoloji ile etik değerler arasındaki ilişkinin sağlanması adına Almanya Federal Ulaştırma ve Dijital Altyapı Bakanlığının uhdesinde 2016 yılında başlatılan ve 2017 yılında tamamlanan etik komitesi çalışmasına ve onun çıktıklarına değinilecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise bu olumlu ve olumsuz yönler ile dışsallıkları dikkate alarak dünyadaki ilk etik kodlama çalışmalarından birisini yapan Almanya’nın deneyiminden yola çıkılarak Türkiye için öneriler geliştirilecektir.

OTONOM ARAÇ TEKNOLOJİSİNİN POTANSİYEL FAYDALARI VE ZARARLARI

Temelde kentsel hareketliliğin daha güvenli, verimli ve kapsayıcı hâle getirilmesini amaçlayan otonom araç teknolojisi; trafik yönetimi, kentsel planlama, sigortacılık sektörü gibi pek çok başlıkta yeni(den) düzenlemeler gerektirmektedir. Sınırlı sayıdaki kentte (Mcity, San Francisco vb.) test edilmekte olan bu teknolojinin gelecekte gündelik yaşamın daha büyük bir parçası olması beklenmektedir. Otonom tren ve metro sistemlerinin giderek yaygınlaştığı dünyamızda gelecekte belediye otobüslerinin bu teknolojiye yararlandığını görmemiz oldukça muhtemeldir. Bu durum belediyelere teknolojinin kullanıcısı olması sebebiyle ciddi fırsatlar sunarken; kentsel alanlarda yol yapımı, trafik yönetimi ve toplu taşıma başlıklarında düzenleyici ve denetleyici yetkisi olması sebebiyle de bazı önemli sorumluluklar yüklemektedir. Özellikle nüfus ve araç yoğunluğundan ötürü ideal bir test alanı olan kentsel alanlarda yol yapımı, trafik yönetimi ve toplu taşıma başlıklarında düzenleyici ve denetleyici yetkisi olması sebebiyle belediyeler otonom araç teknolojisi açısından belirleyici bir etkiye sahiptir (Gürsoy ve Ömürgönülşen, 2020, s. 29-30).

Avrupa başta olmak üzere küresel ölçekte pek çok yerel yönetim, vatandaşları ile birlikte yönetim mottosu çerçevesinde kentsel hareketlilik planları geliştirmektedir. Örneğin, uzun bir stratejik kentsel planlama geleneğine sahip olan Viyana'da ilki 1969 yılında "Viyana için Trafik Konsepti" başlığıyla geliştirilen plan çalışmasından başlayarak günümüze kadar yaklaşık her on yılda bir, yeni bir ulaşım ve hareketlilik planı geliştirilmektedir. Viyana Kentsel Hareketlilik Planı (STEP 2025) adil, sağlıklı, kompakt, çevre dostu, sağlam ve verimli bir hareketlilik tarzı öngörmektedir. Buna göre yakın gelecekte başlamak üzere eko-mobilite enstrümanlarının geliştirilmesi ve uygulanması amaçlanmaktadır (City of Vienna, 2015: 14). Hiç şüphesiz otonom araçlar da bu sürecin bir parçasıdır. Konuya ilişkin bir diğer örnekte ise Barselona 2013-2018 yılları için halka açık tartışma oturumları ile birlikte bir kentsel hareketlilik planı hazırlamıştır. 2013-2018 yıllarına odaklanan plan, yayalara ve bisikletlilere daha merkezi bir rol vermeyi, toplu toplu taşıma kullanımını teşvik etmeyi ve özel araç kullanımını azaltmayı, şehrin hareketlilik kalitesini, yol güvenliğini ve trafik verimliliğini artırmayı amaçlayan bir dizi önlem içermektedir (Ajuntament de Barcelona, 2014: 3). 2019 yılında gelindiğinde hazırlanan beş yıllık yeni plana göre güvenli, sağlıklı, sürdürülebilir, adil ve akıllı hareketlilik gibi eylem başlıkları ön plana çıkmaktadır. Güvenli Hareketlilik başlıklı eylem planına göre mobilite ile ilgili kaza oranlarının azaltılması ve akıllı hareketlilik başlıklı eylem planına göre ulaşım sistemlerinin verimliliğinin artırılması, mobilite yönetimine yeni teknolojilerin dahil edilmesi gibi amaçlar bulunmaktadır (Ajuntament de Barcelona, t.y.). Bu amaçlardan sonuncusu otonom araç teknolojisine kapı aralamaktadır. Kentsel hareketlilik planlarına ilişkin söz konusu örneklerin sayısı artırılabilir. Singapur'dan, İstanbul'a; Helsinki'den, Cape Town'a kadar pek çok gelişmiş şehir ulaşım,

konut ve çevre alanlarında yaşanan sorunları aşabilmek amacıyla geleceği şekillendirmek adına kentsel hareketlilik planları hazırlamaktadır. Kentsel hareketlilikte köklü bir değişim unsuru olabilecek otonom araç teknolojisi ise bu planlardaki önemli konu başlıklarından birisidir.

Tablo 3'ten görüleceği üzere potansiyel fayda olarak bir yandan yaşam kalitesini artırması diğer yandan ise kentleri daha güvenli ve verimli hâle getirmesi amaçlanan bu teknolojinin, üzerine kurgulandığı sensör ve kamera teknolojileri vasıtasıyla kentlere ilişkin bir veri toplama mekanizması olması da beklenmektedir (Gürsoy, 2019, s. 69). Ayrıca ölümlü trafik kazalarının ve dolayısıyla trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin sayısının azalması, trafik sıkışıklığının azaltılması, tedarik zincirlerinin sürekliliğinin sağlanması, farklı sektörlerle uygulanabilir olması, girişimciliği ve ekonomik yatırımları artırması gibi potansiyel faydaları da söz konusudur. Pandemi döneminde ayrıca görülmüştür ki otonom araç teknolojisi tedarik zincirlerinin sürekliliğine lojistik açıdan katkı sağlama kapasitesi olan bir teknoloji türüdür. Bu süreçte enerji ve gıda sektörleri başta olmak üzere pek çok sektörde aksamalar yaşanmıştır. Artan sağlık endişeleri, sokağa çıkma yasakları ve değişen iş modelleri nedeniyle küresel ölçekteki tedarik zincirleri doğrusal ve basit bir yapıdan doğrusal olmayan ve karmaşık yapıya dönüşmüştür. Otonom araç teknolojisinin tedarik zincirlerinde özellikle depolama ve nakliye aşamalarında yeni iş modellerinin gelişmesi ve yeni ortaklıkların kurulması için bir tetikleyici olacağı düşünülmektedir (Machado, 2019: 25). Ayrıca yeni normal dönemde otonom araç teknolojisi test merkezleri ile laboratuvarlar arasında test kitlerinin taşınması, karantina altındaki bölgelere malzeme taşınması ve internet alışverişlerinin teslimi gibi başlıklarda test edilmiştir/edilmektedir (Bkz: NHTSA, 2020).

Otonom araçların potansiyel fayda ve zararlarına yönelik en önemli tartışma başlıklarından birisi de verimlilik hususudur. İki farklı hipotezin olduğu verimlilik tartışmalarının bu teknoloji kitlelere yaygınlaşmadan sonuçlandırılmayacağı öne sürülebilir. Bazı araştırmacılar otonom hareketlilik endüstrisindeki yeniliklerin, trafiğin daha hızlı akmasını sağlayacağını ve bunun da karbon salınımını önemli ölçüde azaltabileceğini iddia etmektedir. Bu konuya ilişkin bir diğer hipotez ise otonom araçların sunduğu daha yüksek konfor ve iyileştirilmiş zaman kalitesi nedeniyle toplu taşımaya olan talebin azalacağı ve otonom araçlara olan talebin giderek artacağına yöneliktir. Bu durumun enerji tüketimini artırması ve verimlilik açısından sorunlara yol açabileceği de ifade edilmektedir (Pakusch, Stevens, Boden ve Bossauer, 2018, s. 1).

Otonom araç teknolojisinin yaygınlaşması ile ortaya çıkabilecek potansiyel zararların en başında ise otomobillere olan bağımlılığın artması hususu yer almaktadır. Otomobil odaklı kentsel gelişim ve planlama yaklaşımının devam ettirilmesi neticesinde, yayalar ve bisiklet gibi sürdürülebilir ulaşım modlarına odaklanan yaklaşımlara yönelik ilginin azalması beklenmektedir. Otomobil sektörünün tamamen

sayısallaşması (dijitalleşmesi) ve uzaktan kontrol edilebilir hâle gelmesi dijital sisteme sızılması tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Otonom araç filosuna sahip ulaşım hizmeti veren firmaların (otonom taksi) araçlarının yolcu almak için sürekli hareket hâlinde olacak olmasının verimliliği azaltıp, yakıt tüketimini artırması tehlikesi mevcuttur. Eğer bu filolar sürekli hareket etmeyeceklerse bu kez özellikle kent merkezlerinde otopark problemi ortaya çıkacaktır. Potansiyel zararlar başlığı altında belirtilebilecek son madde ise güvenlik ile ilgilidir. Otonom araç teknolojilerindeki gelişmeler terör faaliyetleri yürüten unsurların yeni tür taktikler geliştirmesine aracılık etme potansiyeline sahiptir. Otonom araçlar kullanım tarzına bağlı olarak patlayıcı yüklenebilen, rotası önceden belirlenebilen ve belirli hedeflere yönelik uzaktan saldırı düzenlenebilen bir terör aracına dönüşme riskini bünyesinde barındırmaktadır (Moriarty ve Wang, 2017, s. 2112).

Tablo 3: Otonom Araç Teknolojisinin Potansiyel Faydaları ve Zararları

Olası Senaryolar	Özellikler
Faydaları	<ul style="list-style-type: none"> - Ölümlü trafik kazalarının ve karayolu kazalarında vefat edenlerin sayısının azalması - Trafik sıkışıklığının azalması - Tedarik zincirlerinin sürekliliğine lojistik açıdan katkı sağlaması - Diğer ulaşım modlarına ilham verici bir teknoloji olması - Verimliliğin artması - Yaşam kalitesinin artması - Kentsel ve fiziksel güvenliğin artması - Dijitalleşme sayesinde veri toplamanın kolaylaşması - Girişimciliğin ve ekonomik yatırımların artması
Zararları	<ul style="list-style-type: none"> - Otomobil bağımlılığının artması - Otomobil odaklılığın artması - Dijitalleşme nedeniyle hacklenebilir olması - Köklü otomobil sürme keyfi ve buna ilişkin kültürün var olması - Yakıt tüketiminin artması - Otopark problemlerinin ortaya çıkması - Terör saldırısı vb. güvenlik problemlerinin ortaya çıkması
Zorluk Alanları	<ul style="list-style-type: none"> - Maliyetlerin yüksek olması - Ulaşımda aksama ve sürücülü araçlara oranla daha zahmetli bir yardım ihtiyacının var olması - Uluslararası tek tip uygulanabilirliğin (yol, kavşak sistemleri, trafik levhaları vb.) zor olması - Makine öğrenmesi ve yapay zekâ gibi teknolojilerin otonom araçların hareket tarzlarına etkisinin (kırmızı ışığa yakalanmamak için hızlanma, yön değiştirme, ara yolu kullanma vb. yeni bir hamle yapma ihtimali) risk barındırması

- Hukuki ve etik meselelerin var olması

Daha önce belirtildiği üzere 2019 yılında 31,4 milyon olan otonom araç sayısının, 2024 yılında 54,2 milyona ulaşması beklenmektedir (Statista, 2021). Bu veriye ek olarak 2022 yılı itibarıyla yollarda olan otonom araçların sayesinde kurulacak makineler arası bağlantı (M2M) sayısının yaklaşık 1,8 milyar seviyesine ulaştığı düşünülmektedir. Tüm bu sayısal beklentiler ve tahminler otonom araç teknolojisinin önemine ve giderek artacak şekilde veri üreteceğine işaret etmektedir. Tablo 4'ten de görüleceği üzere trafik güvenliği, trafik akışı, arazi kullanımı, yakıt verimliliği, hareketlilik ve paylaşım ekonomisi üzerinde pozitif etki yaratması beklenen bu teknolojinin toplu taşıma, çevre, bazı meslek grupları ve sigortacılık sektörü açısından olumsuz dışsallıklar oluşturacağı da düşünülmektedir (Anderson, Kalra, Stanley, Sorensen, Samaras ve Oluwatola, 2016, s. 1-10).

Otonom araç teknolojisinin yaratacağı olumlu dışsallıklara örnek olarak trafik kazalarının azaltılması ve trafik kazalarından kaynaklanan yaralanmaların ve ölümlerin azaltılması hususları verilebilir (potansiyel fayda olarak Tablo 3'te de belirtilmiştir). Bu olumlu dışsallık, Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi (2015, s. 1-2) çatısı altında hazırlanan "Hayatımızı Değiştirebilecek On Teknoloji" başlıklı raporda özellikle ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca bu raporda, Google tarafından yürütülen otonom araç testlerinin sonuçlarına göre trafik kazalarında ciddi bir düşüş yaşanacağı ve bu sayede ABD genelinde trafikle ilgili olarak yılda yaklaşık 2 milyon yaralanmanın ve 30 bin ölümlü kazanın önlenebileceği ifade edilmektedir.

Tablo 4: Otonom Araç Teknolojisinin Potansiyel Olumlu ve Olumsuz Dışsallıkları

Olumlu Dışsallıkları	Olumsuz Dışsallıkları
- Ölümlü trafik kazalarının sayısını azaltabilir	- Daha hızlı rotalar sunan geçiş ücretli yolların sayısını artırabilir
- Paylaşımlı araç hizmetlerine olan ilgiyi ve talebi artırabilir	- Hava yolu ve demir yolu yatırımlarını azaltabilir
- Sensör ve kamera teknolojileri vasıtasıyla kentlere ilişkin veri toplayabilir	- Toplu taşımaya olan ilgiyi azaltabilir
- Sensör ve kamera teknolojileri sebebiyle kentsel güvenliği artırabilir	- Enerji tüketimini artırabilir
- Yaşlı ve engellilerin bağımsızlıklarını artırabilir	- Enerji bağımlılığını artırabilir
- Taksi ücretlerini düşürebilir	- Park yeri sorununu artırabilir
- Dünya trafiğindeki araçların yaş ortalamasını düşürebilir	- Sensör ve kamera teknolojileri sebebiyle mahremiyet ihlallerini artırabilir
- Bireyler, kişisel gelişime ve hobilere daha fazla vakit ayırılabilir	- İstihdam ve işsizlik problemlerini artırabilir
- Enerji kullanımında verimliliği artırabilir	- Kentlerin otomobil odaklılığını artırabilir
- Ülkeler arasında evrensel yol ve tabela sistemlerinin ortaya çıkmasına sebep olabilir	- Bazı firmalar ve ülkeler otomotiv sektöründen dışlanabilir
	- Bazı ülkeler hurda otomobil çöplüğüne dönebilir
	- Hukuki ikilemler ortaya çıkabilir

- Diğer teknolojilerin gelişimi için alan açabilir - Ahlaki ikilemler ortaya çıkabilir

Tablo 4'te belirtilen otonom araç teknolojisinin sebep olabileceği olumlu dışsallıklara ek olarak ekonomik, ekolojik, teknolojik ve sosyal birtakım başka olumlu dışsallıklardan da söz edilebilir. Örneğin, otonom araç teknolojisinin gelişimi ile doğru orantılı olarak yaşlı ve engelli bireylerin hareket kısıtlarının azalması beklenmektedir. Sosyal temalı bir başka olumlu dışsallık ise bireylere daha yüksek konfor ve iyileştirilmiş zaman kalitesi sunulması nedeniyle bireylerin kişisel gelişime ve hobilere daha fazla vakit ayrılabilmesi olanağına ilişkindir. Otonom araçlarda sürücü masrafları olmadığı için otonom araçlar ile verilen taksi hizmetinde ücretlerin daha erişilebilir olması beklentisi mevcuttur. Ayrıca trafiğe çıkacak çok sayıdaki yeni araç ve trafikten çekilecek eski tip araçlar sebebiyle dolaşımda olan araçların yaş ortalamasının düşmesi; trafiğin daha hızlı akacağı savı doğrultusunda enerji verimliliğinin artması ve bu nedenlerle karbon salınımının azalması gibi ekoloji temalı olumlu dışsallık beklentileri de bulunmaktadır. Diğer ulaşım modlarına ve sektörlere uygulanabilir olması sebebiyle diğer teknolojilerin gelişimi açısından fırsat penceresi sunan otonom araç teknolojisi aynı zamanda küresel açıdan uyumluluğu sağlamak ve uygulama sorunlarını aşmak amacıyla yapılacak çalışmalar neticesinde evrensel yol ve tabela sistemlerinin geliştirilmesi açısından da bir fırsat sunabilir (Bagloee, 2016, s. 287-288).

Otonom araç teknolojisinin yaygınlaşması sonucunda karşılaşılabilecek olumsuz dışsallıklar ise yine ekonomik, ekolojik, sektörel, teknolojik, siyasi ve hukuki başlıklar altında ifade edilebilir. Örneğin, otonom araç teknolojisi yaygınlaştıkça bu araçların daha hızlı hareket etmesi için adına geçiş ücretli yolların sayısının artması ve otonom araçların yaygınlaşması ile şoförlük, sigortacılık ve kargo ya da sipariş teslimatı işlerinde çalışan meslek grupları açısından istihdam sorunlarının ortaya çıkması gibi ekonomi temelli kaygılar bulunmaktadır. Ekoloji temelli olumsuz dışsallıklar açısından otonom araçların sunduğu daha yüksek konfor ve iyileştirilmiş zaman kalitesi nedeniyle toplu taşımaya olan talebin azalması hususu dikkat çekmektedir. Yine otonom araçlar ile kat edilen mesafenin artması ve sensörler, kameralar ve araç içi eğlence sistemleri tarafından sebep olunan yüksek elektrik tüketimi ekoloji başlığı altındaki diğer olumsuz dışsallıklardır.

Sektörel açıdan ise otonom araç teknolojisi yaygınlaştıkça hava yolu ve demir yolu sektörlerinin bundan ekonomik açıdan olumsuz etkilenmesi ve otonom araç teknolojisinin ticarileşmeye başlaması ile birlikte teknolojiye uyum sağlayamayan ya da yeterli düzeyde teknolojik olgunluğa ulaşamayan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ve onların otomobil markalarının otomobil üretim sektöründen dışlanması gibi tehlikeler mevcuttur.

Otonom araçların sahip olduğu sensör ve kamera donanımlarının bir izleme ve gözetleme aracına dönüşmesi; kent planlarını da kapsayacak şekilde otomobil odaklı kentsel gelişimin devam etmesi; hem otonom araçların hem de normal sürücülü araçların birlikte kullanılacağı geçiş döneminde bazı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerde kullanımdan kalkan modeldeki araçlara ev sahipliği yapması; hem yazılım boyutuyla hem de olası kaza durumunda hukuki ve ahlaki ikilemlerin ortaya çıkması şeklinde birden fazla temayı bünyesinde barındıran olumsuz dışsallıklar da mevcuttur.

Belirtilen olumlu yanları yaygınlaştırmak ve olumlu dışsallıkları mümkün kılmak amacının yanı sıra otonom araç teknolojisinin sebep olabileceği olumsuzlukları aşmak ve olumsuz dışsallıklardan kaçınmak hususları toplumsal refahını artırmak isteyen tüm ülkelerin yakın gelecekte ana gündem maddelerinden birisi olacaktır. Bu güncel ve mühim husustaki gelişmeleri anlamlandırabilmek adına bu alandaki küresel iyi uygulama örneklerinden birisi olan Almanya'daki etik yönerge çalışması, yasal düzenlemeler ve kamu politikası gibi adımları incelemek anlamlı olacaktır. Buna istinaden, çalışmanın bir sonraki bölümünde Almanya'nın Ulaştırma ve Dijital Altyapı Federal Bakanlığı tarafından oluşturulan Alman Otonom Sürüş Etik Komisyonu tarafından farklı alanlardan gelen uzmanlar tarafından yaklaşık bir yıllık sürede hazırlanan etik yönergede detayları ile belirtilmiştir.

OTONOM ARAÇLARA İLİŞKİN ETİK ÇERÇEVE: ALMANYA ÖRNEĞİ

Silikon Vadisine ev sahipliği yapan Kaliforniya eyaleti başta olmak üzere dünyanın çok farklı yerlerinde otonom araçlara ilişkin olarak testler ya da deneysel çalışmalar yapılmaktadır. Olası senaryoları keşfetmek, yapay zekâ özelinde yazılımın alacağı kararları test etmek ve süreçteki insan hatalarını sıfırlamak amacıyla yürütülen otonom araç testlerinde karşılaşılan sorunlar ve özellikle kazalar henüz gelişim aşamasını tamamlamamış olan bu teknoloji açısından hukuki ve etik ikilemlere sebep olmaktadır.

Market büyüklüğü ve yollardaki otonom araç sayısı göz önünde bulundurulduğunda bu teknolojinin gelecek yıllarda gündelik yaşamımızda daha fazla yer edeceğini söylemek mümkündür. Zira hukuki boşluklara, ikilemlere ve çeşitli çıkar gruplarının baskılarına rağmen otonom araçların “her bakımdan geleneksel muadilleriyle aynı veya onlardan daha iyi performans göstereceğine dair makul bir beklenti” bulunmaktadır. Ancak mevcut kamu politikaları ve yasal düzenlemeler teknolojinin gelişim hızına ayak uyduramadığı için bazen otonom teknolojilerin geliştirilmesi ve test edilmesi engellenmekte bazen ise etik ikilemler tartışma konusu olmaktadır (Ross ve Guhathakurta, 2017, s. 47).

Daha önce belirtildiği üzere otonom araçlar ağ bağlantılı olması sebebiyle hacklenebilirlik, kamera teknolojileri sebebiyle mahremiyet ve uzaktan yönetilebilir olması sebebiyle saldırı amaçlı kullanılma gibi bir dizi güvenlik tehlikesine sahiptir. Bu sorunlar göz ardı edilip, Moriarty ve Wang'ın (2017, s. 2112)

ifadesiyle, tüm araçlar otonom hâle gelse bile en nihayetinde insanlar hâlâ yol kullanıcısı, yaya ya da bisikletli olarak hareketliliğin içerisinde yer almaya devam edecektir. Bu nedenle otonom araçların hacklenebilirlik, mahremiyet ve saldırı amaçlı kullanılma gibi tehlikeli yönlerinin önüne geçilse bile olası bir kaza anında etik soru(n)lar gündeme gelecektir. Bu etik sorunların temelinde otonom araç yazılımlarının genel ulaşım güvenliği ile araç içindeki yolcuların güvenliği arasındaki tercihlerden hangisine yöneleceği; olası bir kaza anında bir çocuk ile bir engelli arasında tercih yapması gerektiğinde buna ilişkin tercihi nasıl yapacağı ya da kişisel çıkarları mı yoksa kamu yararını mı önceliklendireceği gibi meseleler vardır. Yazılımcıların otonom araçlara önceden tanımlayacağı talimatlar ile hangi amaç için neyi feda edecekleri ve bu durumun hukuki değerlendirmesinin nasıl yapılacağı meselesi en önemli zorluk alanlarıdır.

Otonom araç teknolojisinin arka planında var olan “sürücüsüzlük” yaklaşımı nedeniyle bu teknoloji özelinde en az “sorumlu kullanım” kadar “sorumlu tasarım” ihtiyacı da bulunmaktadır (Vallor, 2017; akt. Müller, 2020). Otonom araçların iki kötü seçenek arasında seçim yapmak zorunda kaldığı senaryolardaki ahlaki kararları vermesine yardımcı olacak algoritmalar kodlama ve yapay zekâ etiğinin konusudur.

Kamu politikası ve yasama süreçleri ile şekillendirilebilecek otonom araç teknolojisi bugüne kadar “yasaklanmadıkça her şeye izin verilir” ilkesinin gölgesine sığınarak gelişim göstermiş ve bu teknolojiye ilişkin etik tartışmalar pek çok ülkede kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Suçların ve cezaların kanuniliği ilkesinin bir ayağı olan “yasadışı suç olmaz” ya da “kanun yoksa suç da yok” (*nullum crimen sine lege*) hukuk terimleri, kanunların topluma rehberlik etme olgunluğuna henüz ulaşmadığı zaman diliminde etik ile hukuk arasında potansiyel bir kopuşa işaret etmektedir. Henüz yasal bir çerçeve bulunmayan süreçte o fenomene yön veren şey etik kod çerçevesi olmaktadır. Ancak bir gerçeklik karşısında etik ile hukuk her zaman aynı cevabı vermeyebilir. Otonom araçlara ilişkin kamu politikalarının ve hukuki çerçevenin oluşturulmasındaki zorluk da bundan kaynaklanmaktadır (Lin, 2013).

Bu alanda literatürde en fazla atıf alan çalışmalardan birisi olan Goodall’ın (2014, s. 64) “Otomatik Araç Kazalarında Etik Karar Verme” (Ethical Decision Making During Automated Vehicle Crashes) başlıklı makalesinde, otonom araçların teknolojik olgunlaşma sağlandığında bile muhakkak kazalara taraf olacağı, otonom araçların bu kazalara karışmadan hemen önce aldıkları kararların ahlaki bileşenleri olduğu ve insan ahlak anlayışını yazılım ile etkili bir şekilde kodlamanın bariz bir yolu olmadığı ön kabulleri ile teknoloji ilerledikçe uygulanmak üzere üç aşamalı bir strateji önerilmiştir:

- 1) Yaralanmaların ölümlere tercih edilmesi gibi genel olarak üzerinde anlaşmaya varılabilecek ilkeler temelinde rasyonel bir ahlak sistemi oluşturulması ve uygulanması. Temel amaç otonom araçların karışabileceği bir kazanın olası etkilerini en aza indirmektir.

2) Benzer değerleri geliştirmek için gerçek ve simüle edilmiş çarpışma senaryolarındaki kaza öncesindeki kararların incelenmesi. Sonrasında ise elde edilen verilerin makine öğrenimi için kullanılması.

3) Kendi doğal dili doğrultusunda kararlarını kendisi alabilen bir otonom araç geliştirilmesi.

Araçların otonom hâle getirilmesine ilişkin süreçleri ve prosedürleri yasalaştırmaya başlayan devletler ve uluslararası örgütler sadece bu araçların çarpışmadan hemen önceki karar alma davranışlarını değil, aynı zamanda bu kararlara yön veren mantık ve ahlaki değerleri de göz önünde bulundurmalıdır. Otonom araçlara ilişkin uluslararası düzenlemeler çoğunlukla kara yolu güvenliğine ilişkin hâlihazırda var olan metinlere eklemeler yapılarak ortaya konulmuştur.

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından yayınlanan çerçeve belgeler, ABD’de Kaliforniya, Nevada ve Arizona eyaletlerindeki ulus altı mevzuatlar ve çalışma kapsamında detaylı olarak ele alınan Almanya örneğindeki gibi etik kurallar, otonom araçlara yönelik toplumsal kaygıları gidermeye, güvenliği artırmaya ve toplu standartlar formüle etmeye yönelik girişimlerdir. Otomobil üretiminde küresel merkezlerden birisi olan Almanya, uluslararası ve ulus üstü (Avrupa Birliği) yasal çerçeve belirlenene kadar mevcut yasal boşlukları geçici olarak kapatmak için otonom araçlara yönelik düzenlemeleriyle öncü bir rol üstlenmektedir (Kriebitz, Max ve Lütge, 2022, s. 5).

Avrupa’nın en büyük ekonomisi olan ve Avrupa Birliği içerisinde siyasi açıdan lider ülkelerden birisi olan Almanya’da Federal Ulaştırma ve Dijital Altyapı Bakanlığı otonom sürüşte öncü bir rol oynamak adına söz konusu teknolojinin çerçeve koşullarının iyileştirilmesi amacıyla 2017 yılında bir dizi değişiklikler yapmıştır. Buna göre 2017 yılı Mayıs ayında ülkedeki otoyollarda 3. seviye otonom sürüş testleri yapılmasına izin veren kanun kabul edilmiştir (Thinktech, 2018, s. 3). 2017 yılının Haziran ayında ise 5 Mart 2003 tarihli Karayolu Trafik Kanunu’nda (*Straßenverkehrsgesetz*) değişiklikler gerçekleştirmiştir. Alman yasa koyucuların, yüksek ve tam otomatik sürüş işlevlerini düzenlemeye yönelik ilk adımlarını temsil eden Karayolu Trafik Yasasında Değişiklik Yapan Sekizinci Kanun (*Achtes Gesetz zur Änderungen des Straßenverkehrsgesetzes*) ile birlikte 1a, 1b ve 1c Bölümleri ilgili yasaya eklenmiştir. Buna göre yapılan değişikliklerle birlikte yüksek veya tam otomatik sürüş işlevlerine sahip motorlu araçların kullanılması (1a Bölümü); araç sürücüsünün yüksek veya tam otonom sürüş fonksiyonlarını kullanırken sahip olduğu haklar ve yükümlülükler (1b Bölümü); sürücüsüz park sistemlerinin kurulması (6. Bölüm); mevcut araç sahiplerinin sigorta sorumluluklarına ilişkin azami tutarların iki katına çıkarılması (12. Bölüm); yüksek düzeyde veya tamamen otomatikleştirilmiş sürüş işlevlerine sahip motorlu araçlarda veri işleme (63a

Bölümü) hususları düzenlenmiştir (Ruttloff, 2017, s. 1; Achten Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes, 2017).

Almanya’da otonom araçlarla ilgili ilk kapsamlı ulusal yasal düzenlemeyle (Karayolu Trafik Kanunu ve Zorunlu Sigorta Kanununda (Otonom Sürüş Kanunu) Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun - *Gesetzes zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes und des Pflichtversicherungsgesetzes – Gesetz zum autonomen Fahr*) ise 4. seviye tam otonom araçların (Amerikan Otomotiv Mühendisleri Birliği’nin J3016 standardına göre) onaylanmış operasyon bölgelerinde trafiğe çıkmalarına izin verilmiştir. 2021 yılının Şubat ayında tartışılmaya başlanılan dördüncü seviye otonom sürüşle ilgili yasa tasarısı; 2021 yılının Temmuz ayında kabul edilmiştir. Bu kanun, gelişmiş bir otomotiv sanayisine sahip olan ve sektörün lokomotifini sayılabilecek markalara ev sahipliği yapan Almanya’da otonom araç teknolojilerine ilişkin kanuni düzenlemeler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Almanya gibi gelişmiş bir ülkenin gerçekleştirdiği bu yasal düzenleme ve ona temel teşkil eden etik kural çalışmaları hem otonom araç teknolojilerine ilişkin uluslararası standardizasyon hem de sürdürülebilir trafiğin uzun vadeli vizyonu açısından önem arz etmektedir. İlgili yasal düzenlemenin öncesinde anayasa mahkemesinin eski yargıçlarını, teknik uzmanları, etik uzmanları ve dinî mezheplerin temsilcilerinden oluşan Alman Otonom Sürüş Etik Komisyonu, standardizasyon açısından ortak etik söylem üretmek üzere bir araya gelmiştir (Kriebitz, Max ve Lütge, 2022, s. 2-5).

Gelecekteki potansiyel yasal-ussal gelişmelere ilişkin tartışmaların başlangıcı sayılan bu etik komisyonun en temel amaçları otonom araç teknolojilerine ilişkin bir yol haritası çizmek ve karayolu trafiğine katılan herkes için güvenliği artırmaktır. Genel bir ifade ile komisyonun şöyle bir yaklaşımı vardır: Otonom araç teknolojileri, insan sürüşüne göre karayolu trafiğine katılan herkesin güvenliğini artırmaya daha fazla hizmet etmelidir. Buradan yola çıkılarak otonom araç teknolojilerinin, insan sürüşüne kıyasla hakları daha az ihlal etmesi ya da hiç ihlal etmemesi durumunda etik açıdan daha kabul edilebilir olacağını söylemek mümkündür. Yasa koyucuların kavrama yaklaşımını desteklemek ve etik açıdan kabul edilebilirliği artırmak için öncelikle otonom araç teknolojilerinin yol güvenliğine ilişkin teknik tasarıma daha sonra ise trafiğe ilişkin ikilemlere etik değerler penceresinden odaklanılmıştır (Şahin, 2020, s. 998-999).

Almanya’da 2017 yılı Haziran ayında yapılan kanun değişikliğinin öncesinde, alanda var olan boşluğun doldurulması ve yasa çalışması sürecinde ahlaki ve etik kuralların ilgililerce tartışılması amacıyla Temmuz 2016’da Komisyon çalışması başlatılmıştır (Yiğit, 2020, s. 21). Zira bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan hızlı değişim ve gelişim ile etik değerler arasındaki ilişkinin sağlanması çalışması kamu yönetiminin ana gündem başlıklarından birisidir.

Almanya'nın Ulaştırma ve Dijital Altyapı Federal Bakanlığı tarafından, bağımsız uzmanlardan oluşan bu komisyon vasıtasıyla 2017 yılında ortaya konulan etik kod çalışması otonom araçlara ilişkin olarak dünyadaki ilk çalışmalardan birisidir (Tuffley, 2017). 20 maddelik etik yönerge, otonom araç sistemlerinin geliştirilmesi sürecinde dikkate alınması gerekenleri düzenlemektedir (Luetge, 2017, s. 550-556). Bu etik yönergeye göre, kamu sektörüne düşen en önemli sorumluluk herkes için yol güvenliğinin ve insan hayatının korunmasının sağlanmasıdır. Yol güvenliğinin yanında ise hareketlilik olanakları ve bu teknolojinin sağladığı faydaların yaygınlaştırılması hususları bulunmaktadır. Herkes için yol güvenliğinin sağlanması ilkesi, tüm faydaların önüne konulan bireylerin korunması hususu ile tamamlanmıştır. Yine bu teknolojiden kaynaklanabilecek zararların en asgari seviyede tutulmasına meselesi otonom araç teknolojisinin sağladığı faydaların yaygınlaştırılmasına koşut kılınmıştır. Kamu sektörü bu teknolojiye ilişkin olarak güvenlikten sorumlu tutulduğu için denetim noktasında yetkili kılınmıştır. Kapsayıcılık açısından ileri teknoloji çözümler teşvik edilmesine rağmen Tablo 3'te belirtilen potansiyel zararlar göz önünde bulundurularak bu teknolojinin herkes için zorunlu hâle getirilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Etik açıdan kaçınılmaz kaza senaryolarında, kişisel özelliklere (yaş, cinsiyet, fiziksel veya zihinsel yapı) dayalı herhangi bir ayırım yapılması yasaklanmıştır. Hukuki açıdan hesap verme ve hasar sorumlulukları teknolojik sistemlerin üreticilerine, operatörlerine ve sorumlu kurumlara yüklenmiştir. Bu teknolojiye ilişkin olarak kamuoyunun bilgilendirilme hakkına yer verilirken; otonom araçlar tarafından üretilen ve araç kontrolü için gerekli olan ya da olmayan kişisel verilerin ilgilileri tarafından rızaya dayalı olarak uygun rekabet koşullarında kullanılabilmesi belirtilmiştir.

Manipülasyon ve siber saldırı tehditlerine dikkat çekilen bu ilkeler dizisinde ayrıca yazılım ve teknoloji itibarıyla acil durumlarda sürüş kontrolünün aniden sürücüyü devredilmemesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada verimli ve güvenli insan-makine iletişimi sağlanmasının ve kendi kendine öğrenen sistemlerin önemini altı çizilmiştir. Son olarak ise otonom sürüş sistemlerinin doğru kullanımına yönelik olarak sürüş ve trafik eğitiminin önemi vurgulanmıştır.

Yapay zekâdan faydalanan otonom araç teknolojisi, test aşamasında meydana gelen ölümcül kazalar nedeniyle etik alanında çalışan uzmanlar, politika yapımcılar ve hukukçular açısından ciddi zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda Almanya'da bir yandan hızla gelişen teknolojiye uyum sağlamak bir yandan ise yukarıda belirtilen zorlukların aşılması amacıyla yapay zekâ ve ondan faydalanan otonom araç teknolojilerine ilişkin güvenlik sorunları, veri kullanımı, denetim, sorumluluklar ve eğitim başlıklarında bir gelişim çerçevesi çizilmiştir. 20 ilke amaç ve yöntem açısından otonom araçlara ilişkin bir vizyon çizmektedir. Örneğin, birinci ilke otonom araç teknolojisinin ilk önceliğinin yol güvenliği hususu olduğunu sonrasında ise diğer faydalarının sıralanabileceğini beyan etmektedir. İkinci ilke, birinci ilkeyi

destekleyecek şekilde otonom araç teknolojisinin sağlayacağı tüm faydalardan en önemlisinin bireylerin korunması hususu olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü ilke güvenliğe ilişkin ana sorumlunun kamu sektörü olduğunu ifade ederken lisanslama ve denetleme süreçlerine işaret etmektedir. Dördüncü ilke yine kamu yöneticilerine vizyon çizmektedir. Diğer tüm ilkeler ise yönetime ilişkin olarak farklı başlıklardaki detayları belirlemektedir. Örneğin, yedinci ilkede olası senaryolar söz konusu olduğunda insan hayatı, hayvan hayatı ya da mülk varlığı gibi fenomenlerden birisine ya da ikisine zarar verilmek zorunda kalındığında insan hayatı diğer tüm fenomenlerden üstün tutulmuştur. Yine on dördüncü ilkede siber saldırı tehlikesine dikkat çekilmiştir. Bu tercih ve uyalar ile otonom araç teknolojisi ile ilgili olarak yazılım ve donanım çalışmalarına yol ve yöntem gösterilmiştir.

SONUÇ

Otonom araç sektörünün tarihsel süreçteki ve günümüzdeki nitel ve nicel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda bu teknolojinin gelecekte gündelik yaşamın büyük bir kısmını kapsayacağını söylemek mümkündür. Ulaşım modlarını derinden etkilemesi ve ulaşım sektöründe karşılaşılan ekonomik, ekolojik ve trafik kazası gibi sosyal problemlerin iyileştirilmesine aracılık edeceği düşünülen bu teknoloji aynı zamanda hukuki ve etik birtakım uygulama zorluklarına sahiptir. Bunun yanı sıra literatürde otonom araç teknolojisinin henüz gelişim aşamasında olduğu için beklenen verimliliği ve hareketliliği yaratmayacağına ilişkin tartışmalar da mevcuttur. Henüz beklenen seviyede yaygınlaşmasa bile otonom araç teknolojisinin büyüme ivmesi bu teknolojinin yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte kapsayıcı bir şekilde ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira bugüne kadar suçların ve cezaların kanuniliği ilkesi uyarınca düzenleme ya da yasaklama olmadığı için dolaylı bir gelişim çizgisi olan bu teknoloji günümüzde Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurum ve kuruluşların çerçeve belgeleri, ulusal ve ulus-altı mevzuat girişimleri ve kamu ya da özel sektör tarafından belirlenen etik sınırlamalar ile şekillenmektedir. Örneğin, 2018 yılına kadar Türkiye’de sınırlandırılmayan katma değerli servislerin kullanımı, BTK tarafından millî güvenlik nedeniyle araç verilerinin yurt dışında depolanmasının önüne geçmek için 2018 yılında yapılan düzenleme ile sınırlandırılmıştır. Aradan geçen süreçte yerli teknoloji geliştirmek için yapılan çalışmaların ardından BTK tarafından bağlantılı araçlarda katma değerli servislerin (veri) kullanımına 2022 yılında izin verilmiştir. Bu gelgitler dinamik bir süreç olan teknoloji söz konusu olduğunda doğal karşılanabilir. Çünkü yeni bir alan olan otonom araçlara ilişkin kamu politikası, hukuki ya da ahlaki çerçeve oluşturma meselesi doğal olarak farklı görüşlerin çatışmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Almanya örneğinde olduğu gibi bu yönlendirici metinler ya da politikalar oluşturulurken farklı meslek gruplarından ilgilileri yönetim anlayışı çerçevesinde bir araya getiren yapıları kurmak önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği'nin gündemine ve politikalarına yön veren en büyük güçlerden birisi olan Almanya; Mercedes, Volkswagen, Audi ve BMW gibi otomobil üreticilerinin ya da girişimcilerin ilgili teknolojilere yönelik çalışmalarına yön vermek amacıyla bir kamu politikası ortaya koymuştur. Yirmi maddelik bu etik ilkeler sektöre ilişkin sınırları çizmiştir. Otonom araç teknolojisine ilişkin güvenlik sorunları, veri mahremiyeti, denetim, sorumluların tespiti ve eğitim başlıklarındaki bu gelişim çerçevesi kendisinden sonraki yasal düzenlemeler açısından da bir temel teşkil etmektedir. Ancak yirmi maddelik etik ilkelere otomobil odaklılık, kent planlaması, teknolojik bağımlılık, yayalar ve bisikletliler açısından yabancılaşma ve otonomlaştırılmış terör saldırısı gibi konu başlıklarının ihmal edildiği görülmektedir. Bu kapsamda kısa ve orta vadede otonom araç teknolojisi yaygınlaştıkça hem Almanya'nın hem de diğer ülkelerin deneyimlerinden elde edilecek veriler neticesinde söz konusu kamu politikasında da değişiklikler yaşanabileceği söylenebilir.

Resmi olarak 2018 yılında kurulan Türkiye'nin yerli otomobili TOGG'un (Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu) Türkiye otomotiv sektörüne getirdiği ivme şüphesiz ki bu alandaki mühendislik çalışmalarına ve kanuni düzenlemelere de aynı ivmeyi taşıyacaktır. TOGG tarafından SUV, Sedan ve Hatchback olmak üzere üç farklı modelde tanıtılan araçlarda kullanılan üçüncü seviye otonom teknolojisi de bu iddianın kanıtı niteliğindedir. TOGG marka araçların ön konsollarında bulunan bir kamera yardımıyla sürücülerin takip edilip; gerekli hâllerde güvenlik önlemlerinin otomatik olarak alınması uygulaması otonom araç teknolojinin Türkiye'deki ilk adımları olarak düşünülebilir. İstanbul İTÜ ARI Teknokent'te çalışmalarını sürdüren Eatron şirketinin Türkiye'deki ilk otonom araç test sürüşlerine 2021 yılında İstanbul'da başlaması gibi süreçler bu teknolojiye ilişkin henüz beklenen seviyeden uzak olan kamu politikası çalışmalarını belirli bir noktada kaçınılmaz kılacaktır. Türkiye'nin tıpkı insansız hava aracı teknolojisinde yaptığı gibi yeni gelişen bu teknolojideki gelişim ivmesini kaçırmamak adına diğer ülkelerin kamu politikası ve kanun yapım süreçlerinden dersler çıkarması ancak kendi yerel önceliklerini de sürece dahil etmesi gerekmektedir. Daha önce belirtildiği üzere geleneksel otomobil üretimi konusunda öncülüklerden birisi olan ve otonom araç teknolojisinde dünyadaki ilk etik kodlama çalışmalarından birisini kapsamlı bir uzman grubu ile yürüten Almanya'nın 20 maddelik etik ilke çalışması güvenlik sorunları, veri mahremiyeti, denetim, sorumluların tespiti ve eğitim başlıklarında oldukça kapsamlıdır. Ancak Türkiye açısından yürütülecek bir etik kodlama ve komisyon çalışmasında Almanya tarafından yürütülen çalışmada öngörülme-yen otomobil odaklılık, kent planlaması, teknolojik bağımlılık, yayalar ve bisikletliler açısından yabancılaşma ve otonomlaştırılmış terör saldırısı gibi konu başlıkları ihmal edilmemelidir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulduklarını bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu makale, Hacettepe Üniversitesi bünyesindeki KAY769 kodlu “Bilgi ve İletişim Teknolojileri Politikaları” dersi kapsamında hazırlanmıştır. Desteği ve yönlendiriciliği sebebiyle Prof. Dr. Mete YILDIZ’a teşekkür ederim

KAYNAKÇA

- Achtes Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes. (Haziran 2017). *BGBl. I S. 1648 (Nr. 38)*. https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl117s1648.pdf%27%5D_1675703540310 (Erişim tarihi: 02.02.2023).
- Ajuntament de Barcelona. (Ekim 2014). *Pla De Mobilitat Urbana de Barcelona PMU 2013-2018*. https://ajuntament.barcelona.cat/ecologiaurbana/sites/default/files/PMU_Sintesi_Catala.pdf (Erişim tarihi: 01.02.2023).
- Ajuntament de Barcelona. (t.y.). *New Urban Mobility Plan for 2019-2024*, <https://www.barcelona.cat/mobilitat/en/news-and-documents/new-urban-mobility-plan-2019-2024> (Erişim tarihi: 01.02.2023).
- Anderson, J. M., Kalra, N., Stanley, K. D., Sorensen, P., Samaras, C. and Oluwatola, T. A. (2016). *Autonomous Vehicle Technology: A Guide for Policymakers*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Bagloee, S. A., Tavana, M., Asadi, M., & Oliver, T. (2016). Autonomous vehicles: Challenges, opportunities, and future implications for transportation policies. *Journal of Modern Transportation*, 24(4), 284–303.
- City of Vienna. (2015). *STEP 2025: Urban Mobility Plan Vienna*, <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/studien/pdf/b008444.pdf> (Erişim tarihi: 01.02.2023).
- Cochran, C. L. & Malone, E.F. (2014). *Public Policy: Perspectives and Choices*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Czech, P., Turoń, K., & Barcik, J. (2018). Autonomous vehicles: Basic issues. *Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport*, 100, 15-22.
- European Parliament (2015). *Ten technologies which could change our lives* (Rapor No: PE 527.417). Brüksel.
- GlobeNewswire. (6 Mayıs 2022). *Autonomous vehicle global report 2022 featuring key players - BMW, Ford, General Motors, Tesla and Volkswagen*. <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2022/05/06/2437634/28124/en/Autonomous-Vehicle-Global-Report-2022-Featuring-Key-Players-BMW-Ford-General-Motors-Tesla-and-Volkswagen.html> (Erişim tarihi: 10.07.2022).

- Goodall, N. J. (2014). Ethical decision making during automated vehicle crashes. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, 2424(1), 58–65.
- Gürsoy, O. (2019). *Akıllı kent yaklaşımı ve Türkiye'deki büyükşehirler için uygulama imkânları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, O., & Ömürganülşen, U. (2019). Akıllı kent bileşeni olarak “akıllı vatandaş” bağlamında bir test sahası olarak üniversite kampüsleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 19-28.
- Gürsoy, O., & Ömürganülşen, U. (2020). Yeni Teknolojiler ve Yerel Hizmetlere Yansımaları. C. Babaoğlu, L. Memiş, & O. Erdoğan (Ed.). *Yerel Yönetimlerde Teknoloji ve Katılım* içinde (s. 17-50). Ankara: Orion.
- Howard, D., & Dai, D. (2013). *Public perceptions of self-driving cars: The case of Berkeley, California*. 93rd Annual Meeting of the Transportation Research Board.
- Kennerly, E. (2017). Reducing traffic deaths. *CQ Researcher*, 27(7), 145-168.
- Khurana, A., & Rajpoot, S. (2018). Autonomous car future of driverless car or self driving car. *International Journal of Electrical, Electronics and Data Communication*, 6(4), 36-37.
- Kriebitz, A., Max, R., & Lütge, C. (2022). The German act on autonomous driving: Why ethics still matters. *Philosophy & Technology*, 35(2), 1-13.
- Levinson, D. (29 Haziran 2017). *On the differences between autonomous, automated, self-driving, and driverless cars*. <https://transportist.org/2017/06/29/on-the-differences-between-autonomous-automated-self-driving-and-driverless-cars/> (Erişim tarihi: 01.07.2022).
- Lin, P. (8 Ekim 2013). *The ethics of autonomous cars*. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2013/10/the-ethics-of-autonomous-cars/280360/> (Erişim tarihi: 11.06.2022).
- Litman, T. (20 Temmuz 2022). *Autonomous vehicle implementation predictions implications for transport planning*. <https://www.vtpi.org/avip.pdf> (Erişim tarihi: 20.07.2022).
- Luetge, C. (2017). The German ethics code for automated and connected driving. *Philosophy & Technology*, 30(4), 547–558.
- Machado, J.P.S. (2019). *Self-guided vehicles impacts in supply chain*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Carcavelos: Nova School of Business & Economics.
- Moriarty, P., & Wang, S.J. (2017). Could automated vehicles reduce transport energy?. *Energy Procedia*, 142, 2109–2113.
- Müller, V. C. (30 Nisan 2020). *Ethics of artificial intelligence and robotics*. <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-ai/#ManiBeha> (Erişim tarihi: 07.06.2022).
- NHTSA. (10 Nisan 2020). *Coronavirus: Innovative automotive technologies*. <https://www.nhtsa.gov/coronavirus-resources-nhtsa/coronavirus-innovative-automotive-technologies> (Erişim tarihi: 07.06.2022).

- Ondrus, J., Kolla, E., Vertal, P., & Saric, Z. (2020). How do autonomous cars work?, *Transportation Research Procedia*, 44, 226–233.
- Ornes, S. (2019). Self driving car. *CQR - CQ Press Library*, 29(5), 1-27.
- Pakusch, C., Stevens, G., Boden, A., & Bossauer, P. (2018). Unintended effects of autonomous driving: A study on mobility preferences in the future. *Sustainability*, 10, 1-22.
- Ross, C., & Guhathakara, S. (2017). Autonomous vehicles and energy impacts: A scenario analysis. *Energy Procedia*, 143, 47-52.
- Ruttloff, M. (2017). *New legal rules on automated driving* (Rapor No: Gleiss Lutz 13147). Berlin.
- Statista (3 Mayıs 2021a). *Projected number of autonomous cars globally from 2019 to 2024*. <https://www.statista.com/statistics/1230664/projected-number-autonomous-cars-worldwide/> (Erişim tarihi: 05.06.2022).
- Statista (22 Nisan 2021b). *Projected sales of autonomous vehicles worldwide from 2019 to 2030*. <https://www.statista.com/statistics/1230733/projected-sales-autonomous-vehiclesworldwide/#:~:text=Sales%20of%20autonomous%20vehicles%20are,of%20around%2058%20million%20units>. (Erişim tarihi: 05.06.2022).
- Şahin, A.D. (2020). Otonom araçların hukuki sorumluluğunun türk ve alman hukuku kapsamında değerlendirilmesi. *Suç ve Ceza*, 4, 998-999.
- Thomas, E., McCrudden, C., Wharton, Z., & Behera, A. (2015). The perception of autonomous vehicles by the modern society: A survey. *IET Research Journals*, 1-12.
- Thinktech. (8 Ekim 2018). *Sürücüsüz Otomobiller: Hangi Ülke Ne Yapıyor?*. <https://thinktech.stm.com.tr/tr/surucusuz-otomobiller-hangi-ulke-ne-yapiyor> (Erişim tarihi: 06.02.2022).
- Tuffley, D. (3 Eylül 2017). *At last! The world's first ethical guidelines for driverless cars. the conversation*. <https://theconversation.com/at-last-the-worlds-first-ethical-guidelines-for-driverless-cars-83227> (Erişim tarihi: 20.06.2022).
- Yiğit, M. (2020). *Otonom Araçlar ve Otonom Araçlarla İlgili Uluslararası Düzenlemeler* (MFV & YIGIT Law Office). İstanbul

EK: ALMANYA ULAŞTIRMA VE DİJİTAL ALTYAPI FEDERAL BAKANLIĞI TARAFINDAN OLUŞTURULAN ALMAN OTONOM SÜRÜŞ ETİK KOMİSYONU TARAFINDAN HAZIRLANAN ETİK YÖNERGENİN ÖZETİ

- İlke 1: Otonom araç teknolojilerinin odak noktası herkes için yol güvenliğidir. Diğer odakları ise hareketlilik olanaklarını artırmak ve daha fazla faydayı mümkün kılmaktır.
- İlke 2: Bireylerin korunması hususu diğer tüm faydaların önündedir. Bu anlayış ile otonom araç teknolojisinin olası zararları tamamen önlenene kadar zarar seviyesini azaltmak amaçlanmalıdır. Otonom araçların meşruiyeti açısından pozitif vaatler ön plana çıkarılmalıdır.
- İlke 3: Kamusal alanlarda test edilen ve lisanslanan otonom sistemlerin güvenliğini garanti etmekten kamu sektörü sorumludur. Bu nedenle otonom sistemlerin resmî lisansa ve denetlenmeye ihtiyacı vardır.
- İlke 4: Tüm yönetim seviyelerinin ve siyasi düzenleyicilerin amacı bireylerin özgürce gelişmesini ve korunmasını teşvik etmektir.
- İlke 5: Otonom araç teknolojisi en son teknoloji ile donatılmalı ve pratik olarak mümkün olan her yerde kazaları önlemelidir.
- İlke 6: Tam otonom araçlar zorunlu hâle getirilmemelidir. Potansiyel zararlarından kaçınabilmek adına açık kapı bırakılmalıdır.
- İlke 7: Kaçınılmaz olarak ortaya çıkan tehlikeli durumlarda (olası senaryolarda), yasal olarak korunan menfaatlerde insan hayatının korunması birinci önceliğe sahiptir. Kodlama aşamasında, kaza senaryosunda insan yerine hayvanlara ya da mülke verilebilecek zararlar kabul edilebilir.
- İlke 8: Bir insan hayatı ile diğeri arasında seçim yapılmasına yönelik kararların her biri fiilî özel durumlara bağlıdır. Bu nedenle bu kararlar açıkça standart bir hâle getirilemez ve etik açıdan sorgulanamaz bir şekilde programlanamazlar. Her bir seçim kararını sistematik şekilde değerlendirmek üzere “Otomatik Taşıma Sistemleri İçeren Kazaların Soruşturulması için Federal Büro” vb. bağımsız bir kamu kurumu kurulabilir.
- İlke 9: Kaçınılmaz kaza durumlarında, kişisel özelliklere (yaş, cinsiyet, fiziksel veya zihinsel yapı) dayalı herhangi bir ayırım kesinlikle yasaktır.

- İlke 10: Daha önce sürücüye ait olan hesap verme sorumluluğu, otonom araç teknolojileri ve ağ bağlantılı sistemler söz konusu olduğunda, sürücüdün teknolojik sistemlerin üreticilerine, operatörlerine ve altyapı, politika ve yasal kararlar almaktan sorumlu kurumlara geçer.
- İlke 11: Otonom araç teknolojilerinden kaynaklanan hasar sorumluluğunda, hesap verme sorumluluğundakine benzer ilkeler belirleyicidir. Bundan, üreticilerin veya operatörlerin sistemlerini sürekli olarak optimize etmek ve ayrıca sistemleri gözlemek zorunda oldukları sonucu çıkar.
- İlke 12: Kamuoyu, yeni teknolojiler ve bunların kullanım alanları hakkında bilgilendirilme hakkına sahiptir. Geliştirilen ilkelerin pratikte uygulanabilmesi için, otonom araçlara yönelik rehberlik süreci, mümkün olduğunca şeffaf bir biçimde ele alınmalı, kamuoyuna duyurulmalı ve profesyonel olarak yeterli seviyedeki bağımsız kuruluşlar (sivil toplum kuruluşu tarzında) tarafından gözden geçirilmelidir.
- İlke 13: Ağ bağlantılı otonom araçların gözetim ve manipülasyon noktasındaki potansiyel tehditleri etik açısından tartışmaları beraberinde getirmektedir.² Dijital ulaşım altyapısı bağlamında tüm motorlu araçların tam bağlanabilirliği ve merkezî kontrolü bir çözüm yolu olarak tartışılmaktadır.
- İlke 14: Otonom araç teknolojisinin toplumsal kabulü için özellikle manipülasyon ve siber saldırı tehditlerinin önüne geçilmelidir. Otonom araç teknolojisi yalnızca o teknolojiyi üretenlerin sorumluluğuna terk edilemez bir teknolojidir.
- İlke 15: Ağ bağlantılı otonom araçlar tarafından üretilen ve araç kontrolü için gerekli olan ya da olmayan kişisel veriler, şirketler tarafından iş modelleri geliştirmek amacıyla rızaya dayalı olarak uygun rekabet koşullarında kullanılabilir.
- İlke 16: Otonom araçlarda sürücüsüz bir sistemin ne zaman kullanılıp kullanılmadığı ya da bir gerçek sürücünün otonom sistemi devre dışı bırakarak kontrolü ne zaman devraldığı uluslararası standardizasyon oluşturularak kayıt altına alınmalıdır. Bu olası bir kaza anında hesap verebilirlik ve kontrol sorumluluğunun hangi tarafta olduğunu belirlemek açısından önemlidir.

² Bu ilke, gözetim ve manipülasyon açısından ortaya çıkabilecek etik sorunlara yer verse de bunu önlemek için neler yapılması gerektiğini belirtmemektedir (Luetge, 2017).

- İlke 17: Otonom araçlardaki yazılım ve teknoloji, acil durumlarda sürüş kontrolünü aniden değil de belirli bir zaman aralığıyla sürücüye devredecek şekilde tasarlanmalıdır. Verimli ve güvenli insan-makine iletişimini sağlamak için teknolojinin insan davranışlarına daha fazla uyum sağlaması gerekir.
- İlke 18: Kendi kendine öğrenen sistemlerin çeşitli senaryolara uyum sağlama potansiyeli açısından otonom araçların güvenliğini artırabileceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda güvenlik kazanımlarını artırmak amacıyla makine öğrenmesi teknolojisinin veri tabanlarına bağlanmasına etik açıdan izin verilebilir. Ancak yazılımcıların hiç öngörmediği öğrenme biçimleri ortaya çıkabileceği için bu teknoloji devreye alınmadan önce çeşitli güvenlik gereksinimleri karşılanmalı ve bu noktada tarafsız kuruluşlarca evrensel standartlar geliştirilmelidir.
- İlke 19: Acil bir durum söz konusu olduğunda eğer aracın otonom moddan çıkması gerekiyorsa ancak gerçek sürücü aracın kontrolünü almak istemiyorsa/alamıyorsa araç yine otonom olarak kendisini güvenli bir konuma almalıdır. Bu güvenli konumun ne olduğu (aracın olduğu yerde mi kalması gerektiği yoksa yolun kenarına mı park etmesi gerektiği vb.) tartışmaları çözüme kavuşturulmalı ve acil durumlardaki devir teslim rutinlerinin uyumlaştırılması gerekir.
- İlke 20: Otomatik sistemlerin doğru kullanımı, insanların genel dijital eğitiminin bir parçasını oluşturmaktadır. Otonom sürüş sistemlerinin doğru kullanımına yönelik bir eğitim, ehliyet eğitimi ya da trafik eğitimi sırasında uygun bir şekilde öğretilmeli ve test edilmelidir.

İŞGÜCÜ YAPISININ FİNANSAL GELİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: G7 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Süleyman EMİR¹, Mustafa Ali ÖZAY²

Öz

Yapısı itibarıyla işgücü, finansal gelişim ve performans üzerinde etkili temel faktörlerden birisidir. Bu kapsamda bu çalışmada, kadın işgücü oranı, işgücünün eğitim düzeyi, işgücünün çalışma süresi, kısmi zamanlı çalışan oranı, işgücünün emek ve verimliliği ile işgücünün almış olduğu asgari ücretin finansal gelişim üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma, G7 (Almanya, ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya ve Kanada) ve 2000-2020 yılları arasındaki 21 yıllık dönemini panel regresyon analizi ile incelemektedir. Analiz sonucunda, “Yüksek Öğrenim Gören İşgücü Oranı (YOGIO)”, “Yıllık Ortalama Çalışma Süresi (YOCŞ)” ve “Emek Verimliliği ve Kullanım Oranı (EVKO)” ile “Finansal Gelişim (FG)” arasında %99 güven aralığında istatistiki olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Anlamlı ilişkiler arasında “Yüksek Öğrenim Gören İşgücü Oranı” finansal gelişimi en çok etkileyen değişken olmuştur. Ayrıca, regresyon sonuçları “Kadın İşgücü Katılım Oranı (KIKO)”, “Kısmi Zamanlı Çalışan Oranı (KZCO)” ve “Yıllık Asgari Ücret (YAU)” ile “Finansal Gelişim (FG)” arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını da göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişim, G7 Ülkeleri, Panel Regresyon Analizi, İşgücü, Türkiye

JEL Kodları: A12, C22, C33, M10

EVALUATION OF THE IMPACT OF LABOUR STRUCTURE ON FINANCIAL DEVELOPMENT: A RESEARCH ON G7 COUNTRIES AND TURKEY

Abstract

Due to its structure, the workforce is one of the main factors affecting financial development and performance. In this context, in this study, the effect of female labour force, education level of the labour force, working time of the labour force, part-time employee ratio, labour productivity and utilisation ratio and the minimum wage received by the labour force on the financial development were tried to be measured. The study examines the G7 (Germany, USA, UK, Italy, France, Japan and Canada) and Turkey's 21-year period between 2000-2020 with panel regression analysis. As a result of the analysis, it has been determined that there is a statistically positive and significant relationship between “The Rate of Labour with Higher Education”, “Average Annual Working Time”, and “The labour Productivity and Utilisation Ratio” and “Financial Development” at the 99% confidence interval. Among the significant relationships, “Higher Education Labour Force Ratio” was the variable that most affected financial development. In addition, the regression results also show that “The Female Labour Force Participation Rate”, “Part-Time Employee Ratio” and “Annual Minimum Wage” do not have a statistically significant relationship on “Financial Development”.

Keywords: Financial Development, G7 Countries, Panel Regression Analysis, Labour, Türkiye

JEL Codes: A12, C22, C33, M10

¹Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Astsubay Meslek Yüksek Okulu, semir@msu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3873-2712>

²Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Astsubay Meslek Yüksek Okulu, maozay@msu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7625-6916>

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde işgücünün mahiyetinde nitelik olarak değişimler sürekli olarak yaşanmıştır. İşletmeler ister yeni kurulmuş isterse belirli bir süredir faaliyetlerini sürdürüyor olsun, kurumlarda işgücü sürekli veya belirli aralıklarda yenilenen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, işgücünün gelişimi ve verimliliği mikro ölçekte kurumların, makro ölçekte ise ülkelerin ekonomik ve finansal gelişimini etkilemektedir. 1980’li yıllara gelinceye kadar bir maliyet unsuru olarak kabul edilen işgücü, 1980’li yıllarda özellikle Amerika’da Reagan, İngiltere’de Thatcher ve Türkiye’de Turgut Özal gibi devrin politik liderlerinin talip ettiği liberal ekonomik politikalar nedeniyle yaşanan rekabet ortamında, bir yatırım ve rekabet avantajı kaynağı olarak görülmeye başlanmışlardır. Böylece işletmeler, işgücünün faydasından maksimum yararlanmayı sağlayan faktörlerin neler olabileceğine yönelik faaliyetlere yönelmişlerdir.

İşletmeler rekabette sürdürülebilir bir üstünlük sağlayabilmek ve verimliliğini üst düzeyde tutabilmek için üretim faktörlerinden en iyi şekilde yararlanmalıdırlar. Ancak, dünyanın bütün ülkelerinde bu faktörlerin başında gelen işgücünün kullanımında cinsiyet açısından erkeklerin lehine dengesiz bir dağılım söz konusudur (Özer ve Biçerli, 2003, s. 56). Günümüzde ülkeler ve kurumlar, ekonomi entegrasyonunda hem eşitliliğin hem de verimliliğin bir gerekliliği ve bir politika hedefi olarak kadın işgücünü tercih etmeye başlamışlardır (Choudhry ve Elhorst, 2018, s. 896). Choudhry ve Elhorst (2018, s. 14), çalışmalarında kadın işgücüne katılım oranının, finansal gelişmişliği düşük olan ülkelerde nispeten yüksek, finansal gelişmişliği orta düzeyde olan ülkelerde nispeten düşük ve finansal gelişmişliği yüksek olan ülkelerde ise nispeten yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de ise 1950’li yıllardan itibaren sanayileşme ve köyden kente göç gibi etkenlerle kadınların üretim süreçlerinde daha aktif yer aldığı görülmektedir. Ancak özellikle 1980’li yıllardan itibaren, Türkiye’de kadınların işgücündeki istihdam oranlarında bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşe neden olan etkenler, Kılıç ve Öztürk (2014, s. 126) tarafından sosyal politikaların yetersiz olması, toplumsal cinsiyet algısı, yerleşim yeri, ekonomik kaynaklar ve medeni duruma bağlanmaktadır.

İşletmeler açısından sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmenin bir diğer yöntemi ise haftalık çalışma süreleridir. OECD’nin 2020 yılında yayımlanmış olduğu verilere göre, Türkiye’de aktif olarak çalışanların %15’i haftada 60 saatten fazla çalışmaktadır. Bu durum Türkiye’yi OECD ülkeleri arasında en çok çalışan ülke konumuna yerleştirmektedir (euronews.com).

Türkiye’de ortalama haftalık çalışma süresi 45 saattir. Kısmi zamanlı çalışma ise haftalık normal çalışma süresinin daha altında gerçekleştirilen çalışma olup, iş kanununa göre haftada maksimum 30 saat olarak uygulanabilmektedir (4857 Sayılı İş Kanunu).

Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü için bir diğer önemli husus ise işgücünün emek verimliliğidir. Emek, katma değerın çalışanlara atfedilen kısmı olup, gelirin işçiler ve firmalar arasında nasıl dağıtılacağını belirler. Bu noktada emek ve verimliliği doğrudan etkileyen en önemli unsurlardan birisi de ücrettir. Çalışanlar veya işçi sendikaları her zaman yüksek ücretleri ve geniş istihdamı savunarak yüksek emek payını tercih ederken (Kim ve Park, 2020, s. 2); işletmeler ve kurumlar, maksimum çıktı ve verimlilik yanında işgücüne minimum emek payı ödemek isterler. Etkin ücret teorisinde de bahsedildiği üzere, ücret işgücü verimliliğinin artırılmasında önemli bir motivasyon aracıdır (Millea, 2002, s. 314). Bir ülkede işgücüne ödenecek minimum ücret ülkeler arasında değişkenlik göstermektedir. Ülkeler arasında yaşanan asgari ücret farklılıklarının en temel nedeni, işgücü arzı ve talebi arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır.

Finansal ve ekonomik olarak sürdürülebilir büyümeyi devam ettirmek için ülkeler, bol miktarda işgücü arzına ihtiyaç duyarlar. Tarihsel süreç incelendiğinde, literatürde işgücü piyasası ile finansal sistem arasındaki karşılıklı bağımlılık vurgulanmıştır (Chen ve Chen, 2016, s. 754). İşgücünün vasıflı veya vasıfsız olması, çalışanlar arası verim ve başarı farklılıkları ve işgücünün beceri düzeyi birçok araştırmaya konu olmuş, daha nitelikli ve başarılı işgücüne ulaşmak için çalışanlara sunulması gereken hak ve destekler sürekli olarak araştırılmış ve tartışılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışma işgücünün yüksek öğrenim görmesi, çalışma süresi, kısmi zamanlı (Part-Time) olarak çalışan oranı, emek verimliliği ve kullanım oranı, asgari ücret düzeyi ve kadının işgücüne katılımı ile ülkelerin finansal gelişmişliği arasında bir ilişki olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, çalışmada G7 (Almanya, ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya ve Kanada) ve Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki 21 yıllık dönemi incelenmiştir. Literatürde, sadece birkaç işgücü unsurunun finansal gelişim üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışma, işgücü ile ilgili altı farklı unsuru dikkate alarak ülkelerin finansal gelişimi üzerindeki etkileşimi tek bir modelde birleştirmesi ve daha geniş bir perspektiften sonuçlar sunmasından dolayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmakta ve bu yönüyle var olan boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Tüm bu açıklamalar ışığında, çalışmanın birinci bölümünde konuyla ilgili genel bir giriş yapılmış; ikinci bölümünde çalışmanın konusuyla benzerlik gösteren çalışmalar özetlenmiş (literatür taraması); üçüncü bölümünde araştırmaya ilişkin veri seti, kapsam, hipotez ve analiz sonucunda elde edilen bulgular açıklanmış; dördüncü ve son bölümde ise araştırmanın sonucu sunulmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

İlgili literatür incelendiğinde, ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyleri ile işgücünün eğitim seviyesi, çalışma süreleri, kısmi zamanlı çalışan oranı, asgari ücret düzeyi, kadının işgücüne katılımı, emek verimliliği ve emeğin kullanımı arasında bir kazan kazan ilişkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla işgücü yapısı ile finansal ve ekonomik gelişim arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Buna göre

Pistaferrri, Guiso, ve Schivardi (2010) İtalya verilerini kullanarak, finansal gelişmenin çalışan ücretlerini etkilediğini, finansal olarak daha az gelişmiş bölgelerdeki şirketlerin ise diğerlerine göre daha düşük ücret sunduğunu; Beck, Levine ve Levkov (2010), ABD’de bankacılıkla ilgili devlet düzenlemelerinin kaldırılması veya azaltılmasının, kurumların düşük vasıflı işçilere olan talebi, ücret oranlarını ve çalışma saatlerini artırdığını; Gatti, Rault ve Vaubourg (2011), 1980-2004 döneminde on sekiz OECD ülkesi için finansal unsurların işgücü piyasası üzerinde büyük ölçüde etkiye sahip olduğunu; ve Pagano ve Pica (2012) ise, finansal gelişmenin istihdamı ve işgücü verimliliğini artırdığını tespit etmişlerdir.

Khan vd. (2020), yaptıkları çalışmada kaynak laneti³, teknolojik yenilik ve işgücünün finansal gelişme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 1987-2017 yılları arasındaki veriler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, işgücünün finansal gelişim üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Oyinlola ve Adejeji (2019), 19 Sahra Altı Afrika ülkesinde beşerî sermayenin finansal büyüme üzerindeki etkisini incelerken finansal gelişimin rolüne odaklanmışlardır. Bu doğrultuda, 1999-2014 yılları arasındaki veriler analiz edilmiş ve reformlar vasıtası ile finans sektörünün verimliliğinin artırılmasının beşerî sermaye üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu vurgulanmış ve bu durumun da finansal gelişime doğrudan katkı yaptığı ortaya konulmuştur.

Shahbaz vd. (2018), 1960-2016 yılları arasında ABD örneğinde finansal gelişmede doğal kaynak bolluğunun uyarıcı rolünü incelemiştir. Bu kapsamda eğitimin, finansal gelişimin belirleyicisi olduğu kabul edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için Bayer-Hanck eşbütünleşme yaklaşımı uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar eğitimin, finansal gelişme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Satrovic (2017), işgücünün finansal gelişim üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, işgücünün bilgi asimetrisini azalttığı için finansal gelişime hem kısa hem de uzun vadede etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda Türkiye’deki işgücü ve finansal gelişme ile ilgili 1986-2015 yılları arasındaki verileri inceleyerek bir analiz gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda işgücünün finansal likitide üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Hakeem ve Oluitan (2012), beşerî sermaye ile finansal gelişim arasındaki ilişkinin zaman serisi analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışma Güney Afrika’nın 1965-2005 yılları arasındaki verilerini kullanarak yapılmıştır. Analiz sonuçları, beşerî sermaye ile finansal gelişme arasında istikrarlı bir ilişkinin olduğunu

³ Kaynak Laneti: Doğal kaynaklar açısından (petrol, doğalgaz, vb.) zengin olan ülkelerin ekonomi, büyüme ve modernleşme noktasında yavaş gelişmesi olarak ifade edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, doğal kaynak büyüklüğüyle ekonomik gelişim arasında ters bir ilişkinin olduğunu kabul etmektedir (Sachs ve Warner, 1995: 1-2).

göstermektedir. Uzun vadede finansal gelişme için en az önemli etken ilkokula kayıt olma durumu iken, en önemli etken ise ortaokula kayıt olma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fonseca ve Doornik (2022) çalışmasında, Brezilya'daki işletmelerin banka kredisine erişiminin artmasının işçilerin istihdamı ve ücretleri üzerinde oluşturduğu etkiyi araştırmıştır. Bu doğrultuda, 2000-2010 yılları arasında farklı sektörlerde faaliyet yürüten şirketler seçilerek Brezilya'daki tüm vergiye kayıtlı firmalar tarafından her yıl doldurulan zorunlu bir anket olan Relação Anual de Informações (RAIS)'ten çalışanlarla ilgili istihdam, ücret, eğitim ve mesleki özellikleri hakkında veriler toplanmıştır. İşletmelerin banka kredisine erişimi ve işgücü verileri arasındaki ilişki panel regresyon analizi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, banka kredisine erişimin artmasının işgücü eğitim düzeyini ve istihdam edilen işgücü türünü etkilediği tespit edilmiştir.

Barra ve Zotti (2022), 2001–2012 döneminde İtalyan bankalarından oluşturduğu örneklem üzerinde finansal sıkıntıların yaşandığı dönemlerde İtalya'daki işgücü piyasasının ekonomik gelişimi etkileyip etkilemediğini incelemek istemiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği analizler sonucunda, finansal istikrarın yerel ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kriz dönemlerinde işgücü piyasasının finansal istikrarı olumsuz etkilediği tespit edilmiş, daha iyi finansal koşullarda bankacılık sisteminin finansal büyüme üzerinde bir etkiye sahip olduğu da ifade edilmiştir.

Nassar, Nastaca ve Nastaseanu (2021), kadınların işgücü piyasasına katılımına ve kadın istihdamının yarattığı pozitif dışsallıklara odaklanarak kadınların ekonomik kalkınmaya nasıl katkıda bulduklarını ele almak istemiştir. Bu amaçla yürüttükleri araştırma sonucunda, Romanya'nın cinsiyet eşitliği ve cinsiyetler arası ücret farkı konusunda daha iyi durumda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bulgular, ekonomileri canlandırmaya yardımcı olmak için mevzuatta, kamu politikalarında ve kamu hizmetlerinde yapılan değişiklikler yoluyla cinsiyetler arasındaki ücret farkının ele alınmasının önemini göstermiştir.

Özduran ve Atik (2021) 2000-2018 yılları arasında AB üyesi ve aday ülkeleri (toplam 34 ülke) üzerinde kadın işgücü ile ekonomik kalkınma ilişkisini ölçmek için panel eşbütünleşme testi uygulamıştır. Analiz sonucunda kadın işgücüne ilişkin değişkenlerin bir bütün olarak ele alındığında ülkelerin ekonomik kalkınması üzerinde uzun dönemli pozitif bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ruiters ve Charteris (2020), Güney Afrika'da 2008'den 2018'e kadarki dönemi ele alarak Otoregresif Dağılımsal Gecikme (ARDL) modellerini kullanarak, kalkınmanın işgücüne katılımı cinsiyet eşitliği ve bu cinsiyet eşitliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bulgular, ekonomik kalkınmanın uzun vadede toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılımının ise büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Choudhry ve Elhorst (2018) çalışmasında, 1960–2005 yılları arasında 40 ülke üzerinde yürüttüğü çalışmada kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasında ilişki olup olmadığını değerlendirmek için panel regresyon analizi yapmıştır. Farklı yaş gruplarındaki kadınların işgücü davranışlarının on farklı yaş grubu dikkate alınarak bir araya getirilip getirilemeyeceği araştırılmıştır. Analiz sonucunda, kadın işgücünün genç yaşlarda daha verimli olduğu, 40 yaşından sonra ise verimliliğin giderek azaldığı belirlenmiştir. Kadın işgücünün yaş ile ilgili verimliliği ters U şekliyle ifade edilmiş, dolayısıyla verimliliğin finansal gelişimi aynı düzeyde etkilediği belirlenmiştir.

Su, Li, Tao ve Lobont (2019), 1990-2016 yılları arasında kadınların işgücüne katılım oranının Asya ülkelerinde (Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam) ekonomik kalkınmayı teşvik edip edemeyeceğini Granger nedensellik yöntemiyle araştırmıştır. Analiz sonuçları, Vietnam ve Hindistan'da ekonomi geliştiğinde kadınların işgücüne katılım oranının azaldığını, Kore, Malezya, Singapur ve Tayland'da ise ekonomik gelişmenin kadınların işgücüne katılım oranını artırdığını göstermiştir.

Cubas, Ravikumar ve Ventura (2016), bir dizi ülke üzerinde yürüttüğü çalışmada ekonomik olarak gelişmiş olup olmamanın işgücü kalitesi üzerindeki etkisini araştırmak istemiştir. Elde edilen bulgular, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerdeki işgücü kalitesinin, ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerdeki işgücü kalitesinin yaklaşık iki katı olduğunu kanıtlamıştır.

Bottazzi vd. (2008), yapmış oldukları çalışmada karlılık ve verimliliğin finansal performans üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda 1998-2003 yılları arasında İtalyan firmalarında çalışan işgücünün verimlilikleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda, verimliliğin artması halinde işletmenin finansal performansının da arttığı belirlenmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde yıllık asgari ücret, kısmi zamanlı çalışma, ve haftalık toplam çalışma süresi ile finansal gelişim arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışma bulunamamıştır. Bu haliyle bu çalışma asgari ücret, kısmi zamanlı çalışma ve haftalık toplam çalışma süresinin finansal gelişim üzerindeki etkisini incelemeye yönelik ilk araştırma olmaktadır.

UYGULAMA

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma işgücünün yüksek öğrenim görmesi, çalışma süresi, kısmi zamanlı (Part-Time) olarak çalışması, emek verimliliği, asgari ücret düzeyi ve kadının işgücüne katılımı ile ülkelerin finansal

gelişmişliği arasında bir ilişki olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, G7 ülkeleri ve Türkiye'nin yukarıda bahsi geçen değişkenlere ilişkin 2000 ile 2020 yılları arasındaki verileri data.worldbank.org, data.oecd.org ve stats.oecd.org'tan toplanarak, panel regresyon analizi yapılmıştır. Literatürde, sadece birkaç işgücü unsurunun finansal gelişim üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışma, işgücü ile ilgili altı farklı unsuru dikkate alarak ülkelerin finansal gelişimi üzerindeki etkileşimi tek bir modelde birleştirmesi ve daha geniş bir perspektiften sonuçlar sunmasından dolayı literatür için önemlidir ve bu yönüyle var olan boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ek olarak, ülkelerin işgücü ile finansal gelişmişlik düzeylerinin birkaç boyutla ölçülemeyecek kadar geniş ve önemli bir unsur olduğu bu çalışmada vurgulanmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın kapsamı, G7 (Almanya, ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya ve Kanada) ve Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki 21 yıllık dönemden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma 8 ülke ve 21 yıllık süreci incelemektedir.

Araştırmanın Kısıtları

Çalışmanın, G7 ülkeleri ve Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki 21 yıllık dönemi ele aldığı düşünüldüğünde, elde edilen bulgu ve sonuçların başka ülke ve dönemler için genelleştirilmemesi gerekmektedir. Ayrıca, araştırma esnasında karşılaşılan bir diğer kısıt ise yıllık asgari ücretler ile ilgilidir. Asgari ücretle ilgili stats.oecd.org'tan elde edilen veri setinde Almanya'nın 2000-2014 yılları arasındaki verileri bulunmamaktadır. Söz konusu yıllara ait saatlik ücret ve yıllık çalışma saati çarpılarak Almanya'ya ilişkin veriler tamamlanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri ve Yöntemi

Çalışmanın amacına uygun olarak birtakım hipotezler belirlenmiş ve bunlar aşağıda ifade edilmiştir.

- ✓ H₁: Kadınların işgücüne katılım oranında yaşanan artış ülkelerin finansal gelişimini artırmaktadır.
- ✓ H₂: Yüksek öğrenim gören işgücü oranındaki artış ülkelerin finansal gelişimini artırmaktadır.
- ✓ H₃: İşgücünün yıllık ortalama çalışma süresindeki artış ülkelerin finansal gelişimini artırmaktadır.
- ✓ H₄: Kısmi (Part-Time) zamanlı çalışan oranındaki artış ülkelerin finansal gelişimini etkilemektedir.
- ✓ H₅: Emek verimliliği ve kullanımı oranındaki artış ülkelerin finansal gelişimini artırmaktadır.
- ✓ H₆: İşgücünün yıllık asgari ücretindeki artış ülkelerin finansal gelişimini artırmaktadır.

Araştırma modelinin test edilmesi ve hipotezlerin sınanması amacıyla panel regresyon analizi (Analiz için Stata 15.0 paket programı kullanılmıştır) yapılmıştır. Bu çalışmada kurulan araştırma modeli ise aşağıda ifade edilmiştir;

$$FG_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KIKO_{it} + \beta_2 YOGIO_{it} + \beta_3 YOCS_{it} + \beta_4 KZCO_{it} + \beta_5 EVKO_{it} + \beta_6 YAU_{it} + e_{it}$$

Yukarıdaki modelde yer alan değişkenlerden eşitliğin solunda bulunan FG, modelin bağımlı değişkenini ifade ederken, eşitliğin sağında kalan diğer değişkenler ise çalışmanın bağımsız (açıklayıcı) değişkenlerini oluşturmaktadır. Araştırma modelinde yer alan tüm değişkenlerin detayları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişken Detayları

Kısaltma	Değişkenin Adı	Verinin Yapısı	Kaynak	Beklenen Etki
FG	Finansal Gelişme	GSYİH Yıllık Büyüme Yüzdesi (%)	data.worldbank.org	
KIKO	Kadın İşgücü Katılım Oranı	Toplam İşgücünün Yüzdesi (%)	data.worldbank.org	+
YOGIO	Yüksek Öğrenim Gören İşgücü Oranı	25-64 Yaşındakilerin Yüzdesi (%)	data.oecd.org	+
YOCS	Yıllık Ortalama Çalışma Süresi	İşgücü Başına Çalışılan Ortalama Yıllık Saat	stats.oecd.org	+
KZCO	Kısmi Zamanlı Çalışan Oranı	Toplam İşgücünün Yüzdesi (%)	data.worldbank.org	-
EVKO	Emek Verimliliği ve Kullanım Oranı	Emek verimliliği, Yıllık Büyüme Oranı (%)	data.oecd.org	+
YAU	Yıllık Asgari Ücret	Yıllık Toplam Ortalama Ücret (USD)	stats.oecd.org	+

Araştırmanın Bulguları ve Yorumlanması

Ülkelerin işgücü özelliklerinin finansal gelişim üzerindeki etkisini incelemek amacıyla panel veri regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın bu amacı doğrultusunda, kurulan modelde yer alan değişkenlere ilişkin özet istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Özet istatistikler

Değişken	Ortalama	Ortanca	Std. Hata	Min. Değer	Max. Değer	Gözlem
FG	1,612	1,792	3,069	-9,396	11,2	168
KIKO	73,12	79,875	14,748	33,01	88,03	168
YOGIO	82,117	82,266	3,639	73,555	89,345	168
YOCS	1668,329	1718,25	154,687	1331,7	1944	168
KZCO	33,018	34,26	8,023	11,93	44,81	168
EVKO	1,384	1,01	1,999	-5,961	9,139	168

YAU	16781,919	17325,407	3818,931	6026,52	23496,242	168
-----	-----------	-----------	----------	---------	-----------	-----

Özet istatistikler incelendiğinde, tüm değişkenler için gözlem sayısının 168 olduğu ve dengeli bir panel veri setinin bulunduğu görülmektedir. Finansal gelişimi temsil eden FG değişkenine ilişkin ortalama 1,61; ortanca 1,79; standart hata 3,07; minimum -9,40 ve maksimum olarak 11,2 değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, Tablo 2’de diğer değişkenlere ilişkin ortalama, ortanca, standart hata, minimum ve maksimum değerlerde yer almaktadır.

Panel regresyon analizi gerçekleştirilmeden önce yapılması gereken bir takım öncül testler bulunmaktadır. Bu testlerden ilki, değişkenler arasındaki ilişki düzeyini gösteren korelasyon matrisidir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin korelasyon matrisi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	VIF
(1) FG	1.000							
(2) KIKO	-0.291	1.000						5.89
(3) YOGIO	-0.225	0.773	1.000					4.28
(4) YOCS	0.314	-0.607	-0.787	1.000				4.13
(5) KZCO	-0.324	0.773	0.727	-0.716	1.000			3.68
(6) EVKO	0.540	-0.349	-0.308	0.229	-0.335	1.000		3.53
(7) YAU	-0.286	0.781	0.653	-0.671	0.583	-0.319	1.000	1.18
							Ortalama VIF:	3.78

Regresyon analizinde, açıklayıcı değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişki bulunması çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olmaktadır. Tablo 3. incelendiğinde, çalışmanın değişkenleri arasında 0.80 üzerinde bir değer bulunmamaktadır. Kritik değerle ilgili olarak Gujarati ve Porter (2009), açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişki düzeylerinin 0.80’in altında olması durumunda çoklu doğrusal bağlantı sorununun önemli olmadığını ifade etmiştir. Ek olarak, Varyans Büyütme Faktörü (VIF) değerleri incelendiğinde, ortalama VIF değerinin 3.78 olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili olarak, Kleinbaum, Kupper ve Muller (1998) eğer açıklayıcı değişkenlerin VIF değeri 10’u aşarsa çoklu doğrusal bağlantı sorunundan bahsedilebileceğini söylemiştir. Tablo 3’te yer alan tüm VIF değerleri 10’un altındadır. Dolayısıyla, çalışma modeline ilişkin hem Korelasyon Matrisi hem de VIF değerleri gözönünde bulundurulduğunda çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunmadığı söylenebilir.

Panel regresyon analizinin gerçekleştirilmesinde ikinci aşama, kullanılacak değişkenlerin durağanlık durumunun test edilmesidir. Değişkenlerin durağanlığının test edilmesinde iki kuşak birim kök testi bulunmaktadır. Bu testlerden 1.kuşak panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almazken, 2.kuşak birim kök testler yatay kesit bağımlılığının bulunduğu durumlarda durağanlığı sınamaktadır (Tatoğlu, 2018, s. 105-106). Bu doğrultuda, çalışmada kullanılacak tüm değişkenler için yatay kesit

bağımlılığının varlığını belirlemek amacıyla Pasaran CD Testi kullanılmıştır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına ilişkin bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığının Pasaran CD Test ile Sınanması

Değişken	CD-Test	Olasılık Değeri	corr	abs (corr)	Sonuç
FG	18.39	0.000	0.758	0.758	2.KBKT
KIKO	21.51	0.000	0.887	0.887	2.KBKT
YOGIO	1.83	0.067	0.076	0.373	1.KBKT
YOCS	18.38	0.000	0.758	0.758	2.KBKT
KZCO	9.59	0.000	0.396	0.426	2.KBKT
EVKO	9.62	0.000	0.397	0.410	2.KBKT
YAU	12.55	0.000	0.517	0.546	2.KBKT

Not: Yatay kesit bağımlılığının yokluğu hipotezi altında $CD \sim N(0,1)$;

1.KBKT: 1. Kuşak birim kök testi

2.KBKT: 2. Kuşak birim kök testi

Tablo 4 incelendiğinde, olasılık değeri 0.05’in altında kalan değişkenler için “H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.” hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla, FG, KIKO, YOCS, KZCO, EVKO ve YAU değişkenleri için yatay kesit bağımlılığı varlığı altında durağanlığı sınavan 2.kuşak birim kök testlerin kullanılması gerekmektedir. YOGIO için ise, 1.kuşak birim kök testlerin kullanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılan durağanlık testi sonucunda, elde edilen bulgular Tablo 5’te ifade edilmiştir.

Tablo 5: Breitung Birim Kök Testi ile Durağanlığın Sınanması

Değişken	Breitung (demean) Birim Kök Testi Olasılık Değeri	Breitung Birim Kök Testi Olasılık Değeri	1.Fark Sonrası Breitung Birim Kök Testi Olasılık Değeri	Açıklama
FG	0.0000	-	-	Düzeyde Durağan
KIKO	0.9731	-	0.0000	1.Farkta Durağan
YOGIO	-	0.8930	0.0000	1.Farkta Durağan
YOCS	0.2697	-	0.0000	1.Farkta Durağan
KZCO	0.3959	-	0.0000	1.Farkta Durağan
EVKO	0.0000	-	-	Düzeyde Durağan
YAU	0.9955	-	0.0006	1.Farkta Durağan

Not: Her iki test içinde, “H0: Panel birim kök içerir” şeklindedir.

Tablo 5 incelendiğinde, Breitung birim kök testi sonuçlarına göre FG ve EVKO değişkenlerinin düzeyde durağan oldukları; KIKO, YOGIO, YOCS, KZCO ve YAU değişkenlerinin ise düzeyde durağan olmadıkları anlaşılmıştır. Düzeyde durağan olmayan değişkenlerin 1.farklarının alınmasından sonra Breitung birim kök testi yinelenmiş ve söz konusu değişkenlerin 1.farkta durağan hale geldikleri görülmüştür.

Panel regresyon analizinin üçüncü aşaması, uygun analiz modelinin belirlenmesidir. Uygun modelin belirlenmesinde kullanılan üç farklı (F-Testi, LM-Testi ve Hausman Testi) test bulunmaktadır. Bu

testlerden, sırasıyla F-Testi, klasik modeli sabit etkiler modeline karşı; LM-Testi ise, klasik modeli tesadüfi (rassal) etkiler modeline karşı test etmekte ve nihayetinde Hausman Testi ile sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modeli arasında tercih yapılmaktadır (Belke ve Özturgut, 2020, s. 19). Regresyon analizinde model seçimi için yapılan testler ve sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Uygun Regresyon Modelinin Belirlenmesi

BİRİM ETKİ (Prob>F)	ZAMAN ETKİ (Prob>Chibar2)	SONUÇ
Sabit Etkiler (F Testi)		
Olasılık Değeri: 0.0000	Olasılık Değeri: 0.0000	ÇYSE
H₀: Birim etkiler önemli değildir. (Ret)	H₀: Zaman etkiler önemli değildir. (Ret)	
Tesadüfi Etkiler (LM Testi)		
Olasılık Değeri: 0.0000	Olasılık Değeri: 0.0000	ÇYTE
H₀: Birim etkiler önemli değildir. (Ret)	H₀: Zaman etkiler önemli değildir. (Ret)	
Çift Yönlü Hausman Testi (Prob>chi2)		
Olasılık Değeri: 0.0001		ÇYSE
H₀: Katsayılardaki fark sistematik değildir.		
<i>Not: ÇYSE: Çift Yönlü Sabit Etkiler</i>		
<i>ÇYTE: Çift Yönlü Tesadüfi Etkiler</i>		

Uygun regresyon modelinin seçiminde klasik modele karşı sabit etkiler modelini sıyan F-Testi sonuçları incelendiğinde, hem birim etki hem de zaman etkinin önemli olmadığını varsayan H₀ hipotezleri ret edilmiş (olasılık değerleri 0.05’ten küçük), dolayısıyla klasik modelin geçersiz (sabit etkilerin geçerli) olduğu anlaşılmıştır. Klasik modele karşı tesadüfi etkiler modelini sıyan LM-Testi sonuçlarına göre ise, H₀ hipotezleri yine ret edilmiş (olasılık değerleri 0.05’ten küçük) ve klasik modelin geçersiz (tesadüfi etkilerin geçerli) olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçlar ışığında, regresyon modeli için sabit etkiler ile tesadüfi etkiler arasında seçim yapılması gerekmektedir. Seçim için yapılan Hausman Testi sonucunda ise, “H₀: Katsayılardaki fark sistematik değildir.” hipotezi ret edilmiş (olasılık değeri 0.05’ten küçük) ve regresyonun sabit etkiler modeli altında yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

Uygun modelin seçilmesinden sonra kullanılacak dirençli tahmincinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla sabit etkiler modelinin temel varsayımları olan Heteroskedasite (Değişen Varyans), Otokorelasyon ve Birimler arası korelasyon testlerinin yapılması gerekmektedir. Yapılan testler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Sabit Etkiler Modelinin Temel Varsayım Testleri

Heteroskedasite (Wald Testi)	Otokorelasyon (Durbin-Watson Testi)	B. A. Korelasyon (Pasaran Testi)
Prob>chi2 = 0.0000	Durbin-Watson = 1.382704 Baltagi-Wu LBI = 1.7500925	p-value = 0.002
H₀: Varyans birimlere göre değişmemektedir. (Ret)	Değerler 2’den küçükse, otokorelasyon var.	H₀: Birimler arası korelasyon yoktur. (Ret)

Tablo 7’deki sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, araştırma modeli için sabit etkiler modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun var olduğu ve bu varsayımlar altında dirençli sonuçlar üreten Driscoll ve Kraay Tahmincisinin kullanılması gerektiği anlaşılmıştır. Son olarak ise işgücünün yüksek öğrenim görmesi (YOGIO), çalışma süresi (YOCS), kısmi zamanlı (Part-Time) olarak çalışma (KZCO), emek verimliliği (EVKO), asgari ücret düzeyi (YAU) ve kadının işgücüne katılımı (KIKO) ile ülkelerin finansal gelişmişliği (FG) arasındaki ilişki Driscoll ve Kraay Tahmincisi ile analiz edilmiş, elde edilen sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Regresyon Tahmin Sonuçları

FG	Katsayılar	Drisc/Kraay Std. Hataları	Olasılık Değerleri
D.KIKO	0.143	0.140	0.320
D.YOGIO	1.011	0.235	0.000***
D.YOCS	0.033	0.002	0.000***
D.KZCO	0.000	0.017	0.993
EVKO	0.740	0.151	0.000***
D.YAU	0.000	0.000	0.305
Sabit Terim	1.521	0.413	0.002***
Gözlem Sayısı		160	
Ülke Sayısı		8	
R ² Değeri		0.8835	
F-Değeri (Model Anlamlılığı)		0.0000***	
Not: * %10; ** %5; ve *** %1’de anlamlılığı ifade etmektedir.			

Tablo 8 incelendiğinde, araştırma modelinin istatistiki olarak anlamlılığını ifade eden F-Değeri (Model Anlamlılığı)’nin 0.0000 değeriyle ve %99 güven aralığıyla modelin istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca modelin R2 değeri, 0.8835 (%88,35) olup modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkendeki (FG) değişimin yaklaşık %88’ini açıklayabildiğini ifade etmektedir. Değişkenler arası ilişki incelendiğinde ise; “Yüksek Öğrenim Gören İşgücü Oranı (YOGIO) ile “Finansal Gelişim (FG)” arasında %99 (olasılık değeri 0.000) güven aralığında istatistiki olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu ve YOGIO’da yaşanan 1 birimlik artışın FG’i 1,011 birim artırdığı; “Yıllık Ortalama Çalışma Süresi (YOCS)” ile FG arasında %99 (olasılık değeri 0.000) güven aralığında istatistiki olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu ve YOCS’da yaşanan 1 birimlik artışın FG’i 0,033 birim artırdığı; ve “Emek Verimliliği ve Kullanım Oranı (EVKO)” ile FG arasında %99 (olasılık değeri 0.000) güven aralığında istatistiki olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu ve EVKO’da yaşanan 1 birimlik artışın FG’i 0,74 birim artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Kadın İşgücü Katılım Oranı (KIKO), Kısmi Zamanlı Çalışan Oranı (KZCO) ve Yıllık Asgari Ücret (YAU) ile FG arasında (olasılık değerleri 0.10’dan büyük) istatistiki olarak

anlamli bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgular ışığında, araştırmanın hipotezlerinden H2, H3 ve H5 kabul edilirken, H1, H4 ve H6 ret edilmiştir.

SONUÇ

Ülkelerin finansal ve ekonomik gelişiminde üretime yönelik politikalar geliştirmeleri ve işletmelerin bu politikalardan aldığı destek ve güç ile, doğru üretim faktörlerini seçerek en verimli şekilde kullanmaları gerekmektedir. Başta Amerika ve Avrupa olmak üzere dünya genelinde 1980’li yıllarda sendikaların güçlerinde meydana gelen azalışlar, sendikaların yaşadığı üye kayıpları, Japonya’nın yükselen rekabetçi gücü, kadınların iş yaşamında yönetici pozisyonlarında daha fazla yer almaya başlaması ve yaşanan teknolojik gelişmeler nedeniyle Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde işgücünü yakından ilgilendiren çeşitli düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Geleneksel endüstri ilişkilerinden kopuşun başlatmış olduğu akım, insanın stratejik bir unsur olduğu anlayışına doğru bir devinim yaşamıştır. İşletmelerin işgücünü stratejik bir kaynak olarak görmeye başlaması ile, işgücü kalitesinin nasıl arttırılacağı ve işgücünden daha fazla nasıl yararlanılacağı soruları cevap bulmaya başlamıştır. Bu soruların cevaplarıyla işletmeler, finansal performansını yukarı çıkarabilecek ve rekabette sürdürülebilir bir üstünlük sağlayabileceklerdir.

Tüm bu açıklamalar ışığında bu çalışmada, ülkelerin işgücü yapısının finansal gelişim üzerindeki etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yürütülen regresyon analizi sonucunda, Yüksek Öğrenim Gören İşgücü Oranı (YOGIO), Yıllık Ortalama Çalışma Süresi (YOCS) ve Emek Verimliliği ve Kullanım Oranı (EVKO) ile Finansal Gelişme (FG) arasında %99 güven aralığında istatistiki olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anlamlı ilişkiler arasında “Yüksek Öğrenim Gören İşgücü Oranı” finansal gelişimi en çok etkileyen değişken olmuştur. Dolayısıyla, “H2: Yüksek öğrenim gören işgücü oranındaki artış ülkelerin finansal gelişimini arttırmaktadır.”; “H3: İşgücünün yıllık ortalama çalışma süresindeki artış ülkelerin finansal gelişimini arttırmaktadır.” ve “H5: Emek verimliliği ve kullanım oranındaki artış ülkelerin finansal gelişimini arttırmaktadır.” hipotezleri kabul edilmiştir. Ayrıca, regresyon sonuçları Kadın İşgücü Katılım Oranı (KIKO), Kısmi Zamanlı Çalışan Oranı (KZCO) ve Yıllık Asgari Ücret (YAU) ile FG arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını da göstermiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, konuyla ilgili literatürde yer alan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında; Ruiters ve Charteris (2020), kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılımının büyüme üzerinde bir etkisi olmadığını; Choudhry ve Elhorst (2018), işgücü verimliliğinin finansal gelişimi aynı düzeyde etkilediğini ve Hakem ve Oluitan (2012), öğrenim seviyesi yükselen işgücünün finansal gelişimi olumlu etkilediğini belirlemişlerdir. Elde edilen bu sonuçlar bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Son olarak, ülkelerin işgücü politikasının sürekli olarak geliştirilmesi ve hayat boyu öğrenme anlayışıyla yapılan işin desteklenmesi, işgücü piyasası açısından büyük bir öneme sahiptir. Temel üretim faktörlerinden birisi olan emek, çoğu hane halkının gelir elde ettiği ve hayatını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu olgulardan biridir. Dolayısıyla ülkelerin temel hedeflerinden birisi, hane halkının sosyal hayatlarını da düşünerek iş yaşamının daha adil ve güvenilir olabilmesini temin etmek olmalıdır. Gelecekte konuyla ilgilenen araştırmacılara, işgücüyle ekonomik/finansal gelişim arasındaki ilişkiyi daha küresel ölçekte inceleyen (kıtalar arasında finansal gelişim-işgücü yapısı ilişkisi ölçülebilir) çalışmalar yapmaları önerilebilir. Dahası son dönemde yaşanan ve dünyayı saran Covid-19 salgınıyla beraber değişime uğrayan işgücü ve çalışma şartlarının finansal gelişim üzerindeki etkisi ölçülerek, ülkeler arası kıyaslamalar yapılabilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

4857 Sayılı İş Kanunu, 2003.

Barra, C., & Zotti, R. (2022). Financial stability and local economic development: The experience of Italian labour market areas. *Empirical Economics*, 1951–1979.

Beck, T., Levine, R., & Levkov, A. (2010). Big bad banks? The winners and losers from bank deregulation in the United States. *The Journal of Finance*, 65 (5), 1637-1667.

Belke, M., & Özturgut, R. (2020). Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye özgü belirleyicileri: Yükselen piyasa ekonomileri için panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12 (22), 12-26.

Bottazzi, G., Secchi, A., & Tamagni, F. (2008). Productivity, profitability and financial performance. *Industrial and Corporate Change*, 17(4), 711-751.

Chen, G., & Chen, S. (2016). Financial development, labor participation and employment in urban China. *Emerging Markets Finance & Trade*, 52, 754–764.

Choudhry, M. T., & Elhorst, P. (2018). Female labour force participation and economic development. *International Journal of Manpower*, 39 (7), 896-912.

Cubas, G., Ravikumar, B., & Ventura, G. (2016). Talent, labor quality and economic development. *Review of Economic Dynamics*, 21, 160-181.

Fonseca, J., & Doornik, B. V. (2022). Financial development and labor market outcomes: Evidence from Brazil. *Journal of Financial Economics*, 143, 550–568.

- Gatti, D., Rault, C., & Vaubourg, A.-G. (2011). Unemployment and finance: How do financial and labour market factors interact? *Oxford Economic Papers*, 64, 464-489.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics (Fifth Edition)*. New York, USA: McGraw-Hill Irwin.
- Hakeem, M., & Oluitan, O. (2012). Financial development and human capital in South Africa: A Time-Series approach. *Research in Applied Economics*, 4(3). doi:10.5296/rae.v4i3.1498
- Khan, Z., Hussain, M., Shahbaz, M., Yang, S., & Jiao, Z. (2020). Natural resource abundance, technological innovation, and human capital nexus with financial development: A Case study of China. *Resources Policy*, 65, 101585.
- Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kim, Y. M., & Park, K. S. (2020). Labour share and economic growth in OECD countries. *Global Economic Review*, 49 (1), 1-22.
- Kleinbaum, D., Kupper, L. L., & Muller, K. E. (1998). *Applied Regression Analysis and Other Multivariable Methods (2nd Edition)*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Millea, M. (2002). Disentangling the Wage-Productivity relationship: Evidence from select OECD member countries, *IAER*, 8(4), ss. 314-323.
- Nassar, C., Nastaca, C. C., & Nastaseanu, A. (2021). Women's contribution to economic development and the effects of the gender pay gap. *Management Research and Practice*, 13 (2), 60-68.
- OECD. (2011). *Women’s Economic Empowerment*, Issues Paper. DAC Network on Gender Equality (GENDERNET).
- Oyinlola, M. A., & Adedeji, A. (2019). Human capital, financial sector development and inclusive growth in sub-saharan Africa. *Economic Change And Restructuring*, 52(1), 43-66.
- Özduran, İ. Y., & Atik, H. (2021). Kadın işgücünün ekonomik kalkınma üzerine etkisi: AB üyesi ve aday ülkeleri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (77), 992-1004.
- Özer, M., & Biçerli, K. (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-86.
- Pagano, M., & Pica, G. (2012). Finance and employment: Credit constraints as a barrier to the entry and post-entry growth of firms. *Economic Policy*, 27 (69), 5-55.
- Pistaferri, L., Guiso, L., & Schivardi, F. (2010). *Credit Within the Firm*. Cambridge, MA: NBER: *NBER Working Paper Series*.
- Ruiters, M., & Charteris, A. (2020). Gender equality in labour force participation, economic growth and development in South Africa. *Development Southern Africa*, 37 (6), 997-1011.
- Sachs, J. D. and Warner, A. M. (1995). *Natural Resource Abundance and Economic Growth*, NBER Working Paper 5398, Cambridge, Massachusetts.

Satrovic, E. (2017). Financial development and human capital in Turkey: ARDL approach. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(2), 1-15.

Shahbaz, M., Naeem, M., Ahad, M., & Tahir, I. (2018). Is Natural resource abundance a stimulus for financial development in the USA?. *Resources Policy*, 55, 223-232.

Su, C. W., Li, Z. Z., Tao, R., & Lobont, O. R. (2019). Can Economic development boost the active female labor force? *Quality & Quantity*, 53, 1021–1036.

Tatoğlu, F. Y. (2018). *Panel Zaman Serileri Analizi, Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

<https://data.oecd.org/>

<https://data.worldbank.org/>

<https://stats.oecd.org/>

<https://tr.euronews.com/2022/05/26/oecd-turkiye-haftada-60-saatten-fazla-cal-san-kisi-oran-en-fazla-olan-ulke> (Erişim Tarihi: 28.06.2022).

İŞLETMELERDE KALİTE KÜLTÜRÜ VE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ: SANAYİ İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Betül GÜMÜŞ², İbrahim Cemil ULUKAN³, Alper BEKKİ⁴

Öz

Bu çalışmanın odağında, işletmelerdeki örgüt kültürü ile kalite kültürü ilişkisi ve işletmelerin kalite kültürü düzeyleri arasındaki sektörel farklılıkların ortaya konulması vardır. Çalışmaya temel oluşturan araştırma, 354 kişinin katılımıyla Eskişehir Sanayi Odası (ESO)'ya bağlı 10 ana sektörden 58 işletme üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmadaki bağımsız değişken olan örgüt kültürünü ölçmek üzere Denison ve Mishra tarafından geliştirilen Örgüt Kültürü Ölçeği, bağımlı değişken olan kalite kültürünü ölçmek üzere Wilson'un geliştirdiği Kalite Olgunluk Modeline bağlı Kalite Kültürü Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma, örgüt kültürü ve örgüt kültürünün alt boyutları ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, örgüt kültürünün alt boyut ortalamaları açısından işletmeler arasında istatistiksel açıdan fark olmadığı; diğer yandan kalite kültürü gelişmişlik seviyelerinin tekstil, dokuma ve hazır giyim, metal, makine ve elektrikli cihaz üretimi gibi farklı sektörler için farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Kalite kültürü ile örgüt kültürünün bağlantılı olduğu noktaları ortaya çıkarma çabasına ilk kez girilmesinin ve yeni bir kalite kültürü ölçeğinin Türkiye koşullarına uyarlanması, bu çalışmanın özgünlüğünü ve önemini yansıttığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalite kültürü, Örgüt kültürü, Denison Örgüt Kültürü Modeli, Wilson'ın Kalite Olgunluk Modeli

JEL Kodları: M14, M19

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND QUALITY CULTURE IN BUSINESSES: A RESEARCH ON MANUFACTURING FIRMS

Abstract

The focus of this study is to reveal the relationship between organizational culture and quality culture in business firms and to reveal the sectoral differences between the quality culture levels among the firms. The research was carried out on 58 firms from 10 main sectors affiliated to Eskişehir Chamber of Industry (ESO), with 354 participants. The Organizational Culture Scale developed by Denison and Mishra was used to measure organizational culture, which is the independent variable in the research. The Quality Culture Scale based on the Quality Maturity Model developed by Wilson was used to measure quality culture, which is the dependent variable. The research revealed the existence of a positive and strong relationship between organizational culture and sub-dimensions of organizational culture and quality culture. In addition, no statistical difference between firms in terms of sub-dimension averages of organizational culture was found. On the other hand, findings revealed that the level of quality culture development differs according to various sectors such as textile, weaving and ready-made clothing, metal, machinery, and electrical appliances production. Being the first attempt to reveal the points where quality culture and organizational culture are related and the adaptation of a new quality culture scale to Turkish settings reflect the originality and importance of this study.

Keywords: Quality Culture, Organizational Culture, Denison's Organizational Culture Model, Wilson's Quality Maturity Model

JEL Codes: M14, M19

*Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Cemil ULUKAN danışmanlığında Betül GÜMÜŞ tarafından "İşletmelerde Kalite Kültürü ve Örgüt Kültürü İlişkisi: Eskişehir'de Faaliyet Gösteren Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma" başlığı ile tamamlanarak 8 Ocak 2019 tarihinde savunulan Doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi Ulaştırma Meslek Yüksekokulu, betulgumus@eskisehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6015-7531>

³ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, culukan@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0963-2883>

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Fen Fakültesi, abekki@eskisehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6821-8570>

GİRİŞ

Bugün kalitenin önemi ve kalite kültürünün gerekliliği hemen herkes tarafından kabul edilmekte ve gelişmiş ülkeler, örgütlerde kalite kültürünün geliştirilmesiyle ilgili yoğun çalışmalar yapmaktadır (American Society for Quality [ASQ], 2014 s. 8; Harvey, 2008, s. 5; Milisiunaite, Adomaitiene ve Galginaitis 2009, s. 5). Türkiye’de ise kalite konusunda genellikle alışlagelmiş, tatbiki kolay ve bilindik teknikler uygulanmakta ancak geniş çaplı değişimin önünü açabilecek uygulamalardan kaçınılmaktadır (Özen, 2002, s. 78-79).

Kalite kültürü; kaliteli olma yolunda hareket eden bir işletmenin kaliteye ilişkin değerleri öğrenmesi, bu değerleri yerleştirmesi ve sürekli uygulanabilir kılması sürecindeki uğraşlarının tümü olarak tanımlanabilir (Şimşek, 2000, s. 77’den aktaran Vural ve Sohodol, 2004, s. 231). Bir örgütün kalite kültürü, kültürel unsurları, yapısal boyutları ve yeterlikleri tek bir bütünsel çerçeveye birleştirerek paydaşları vizyonlar, ortak değerler ve inançlar geliştirmek için desteklemektedir. İletişim, katılım ve yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarıya etkileşimin birleşimi, kaliteye dayalı bir kültürün başarısı için kilit öneme sahiptir (Ehlers ve Schneckenberg, 2010, s. 386); ancak bu yöndeki uygulamalar çok yetersizdir. Diğer yandan, Türkiye’de kalite kültürü ile ilgili yapılan akademik araştırmaların sayısı da yetersizdir. Son otuz yıl içinde “Kalite Kültürü” başlıklı yalnızca 17 adet lisansüstü tez çalışması yapılmıştır (Ulusal Tez Merkezi, 2022).

Kalite kültürü; işleri doğru yapmayı, sürekli gelişimi, hatalardan ders çıkarmayı özendiren, çalışanların yalnızca kalite yönergelerini izlemekle kalmayıp aynı zamanda kalite odaklı faaliyetlerde bulunduğu ve herkesin kalite hakkında konuştuğu dinamik ve şeffaf bir kültür türüdür (Gümüş, 2019, s. 35) ve literatürde kalite kültürünün örgüt kültürünün alt bileşenlerinden biri olduğu sıklıkla dile getirilmektedir (Cameron ve Sine, 1999, s. 10; Ehlers, 2009, s. 350; Perovšek, 2016, s.4; Viljoen ve Waveren, 2008, s. 1782). Kalite ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar genellikle Toplam Kalite Yönetimi (TKY) veya kalite yönetimi seviyesindedir (Gore, 1999 s. 1-8; Gröndahl ve Martinsson, 2011, s. 1-77; Irani, Beskese ve Love, 2004, s. 643-650; Jince, 2015, s. 1-127; Nikolić ve Nastasić, 2010, s. 59-69; Panuwatwanich ve Nguyen 2017, s. 5-15; Roldán, Leal-Rodríguez ve Leal, 2012, s. 183-189). Kalite kültürü ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi işleyen çalışmalar ise çok az sayıdadır (Gambi, Boer, Gerolamo, Jørgensen, ve Carpinetti, 2015, s. 1464; Dellana ve Hauser, 1999, s. 11-12; Mahmood ve Mohammed, 2008, s. 250; Malhi, 2013, s. 1-4).

Kalite kültürünün bir örgütün bir parçası haline gelmesi, örgütün mevcut kültürel yapısının yeniden yapılandırılması ve şekillendirilmesi anlamına gelir ki bu da kolay bir süreç değildir. Bu değişimin güçlüğü, örgüt kültürünün özünü oluşturan insan ilişkilerinin çok yönlü olmasının yanı sıra örgütün yapısından da kaynaklanmaktadır (Yazılıtaş 1997, s. 143’ten aktaran Alper, 2011, s. 80). Her koşulda ve her işletmede

uygulanabilecek bir kalite kültürü modeli yoktur ve bu sebeple örgütler kendi niteliklerine ve dinamiklerine has kalite kültürünü oluşturmaya yönelmelidirler. Bunun yanında; kalite konusunda yapılan akademik ve sektörel çalışmaların, işletmelerde kaliteyi topyekûn artırma yönündeki çabaların nasıl kalıcı olacağı ve “kalite kültürü”ne nasıl geçileceği sorusuna yanıt vermekten çok uzak görünmektedir. Tüm bu sebepler bu çalışmayı yapmanın önemli motivasyon kaynakları arasındadır. Çalışmanın özgünlüğü ise merkezine kalite kültürünü alarak kalite kültürünün örgüt kültürü ile bağlantılı olduğu noktaları ortaya çıkarmaya çalışması ve ek olarak yeni bir kalite kültürü ölçeğini Türkçeye ve sanayi sektörünün özelliklerine uyarlamasıdır.

İşletmelerin örgüt kültürü ile kalite kültürü arasındaki ilişkilerine odaklanan bu çalışmanın amaçları; işletmelerin örgüt kültürü ve örgüt kültürünün alt boyutları ile kalite kültürü arasındaki ilişki düzeylerini belirlemek, örgüt kültürüne ait alt boyutların nispi durumlarını ortaya çıkarmak ve kalite kültürü düzeyleri arasındaki sektörel farklılıkları ortaya koymaktır. Gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına dayalı olarak, örgütlerin kalite kültürü açısından sahip oldukları seviyeye bağlı olarak atmaları gereken adımlara yönelik olarak işletme yöneticileri için öneriler geliştirilmiştir. Kalite kültürü ile örgüt kültürünün bağlantılı olduğu noktaları ortaya çıkarma çabasına ilk kez girilmesi ve yeni bir kalite kültürü ölçeğini Türkiye koşullarına uyarlaması, bu çalışmanın özgünlüğünü ve önemini ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

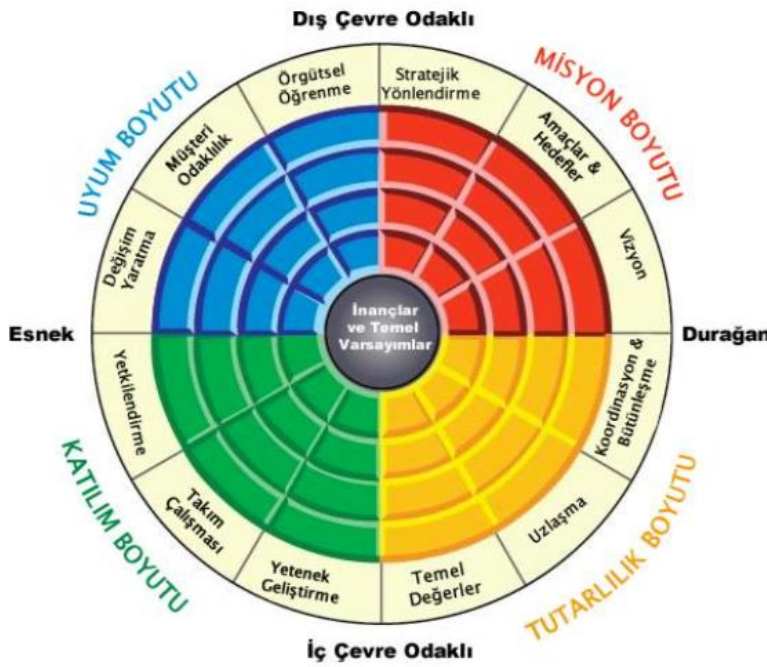
Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada örgüt kültürü ölçeği olarak Yahyagil tarafından 2004 yılında Türkçe’ye uyarlanan ve 60 sorudan 36 soruya indirgenen Denison Örgüt Kültürü Ölçeği kullanılmıştır (Yahyagil, 2004, s. 16). Bu ölçeğin seçilmesinin nedeni örgüt kültürünü sistematik bir bakış açısıyla ele alması, defalarca denenmiş olması, tüm işletmeler için uygun olduğunun savunulması ve en önemlisi ölçeğin temel boyutlarının her birinin ve alt boyutlarının kalite kültürü ile ilişkilerinin kurulmasıdır. Modelin dört bölgesi dört kültürel boyutu temsil etmektedir (Bkz. Şekil 1). Bu boyutlar ve özellikleri şunlardır (Akdoğan ve Oflazer Mirap, 2009, s. 7-10; Barut ve Onay, 2018, s. 186-188; Coffey, 2008, s. 8-10; Denison, Haaland ve Goelzer, 2004, s. 100; Fey ve Denison, 1998, s. 9-11; Miminoshvili, 2016, s. 25-29):

1. **Katılım Boyutu:** Çalışanların kararlara katılma düzeylerini ve risk alma seviyelerini temsil etmektedir. Kendi içinde yetkilendirme, takım çalışması ve yetenek geliştirme olarak üç bölüme ayrılır.
2. **Tutarlılık Boyutu:** Örgütün istikrar ve denge seviyesini temsil etmektedir ve temel değerler, uzlaşma ve koordinasyon-bütünleşme alt boyutlarından oluşmaktadır.

3. **Uyum Boyutu:** Örgütün iş ortamının taleplerini hızla eyleme dönüştürebilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır ve değişim yaratma, müşteri odaklılık ve örgütsel öğrenme alt boyutlarından oluşmaktadır.
4. **Misyon Boyutu:** Örgütün değerlerini, arzularını ve varoluş felsefesini ortaya koyar ve kendi içinde stratejik yönlendirme, temel amaçlar ve vizyona ayrılmaktadır.

Şekil 1: Denison örgüt kültürü modeli

Kaynak: Denison, Lief ve Hard, 2004, s. 6.

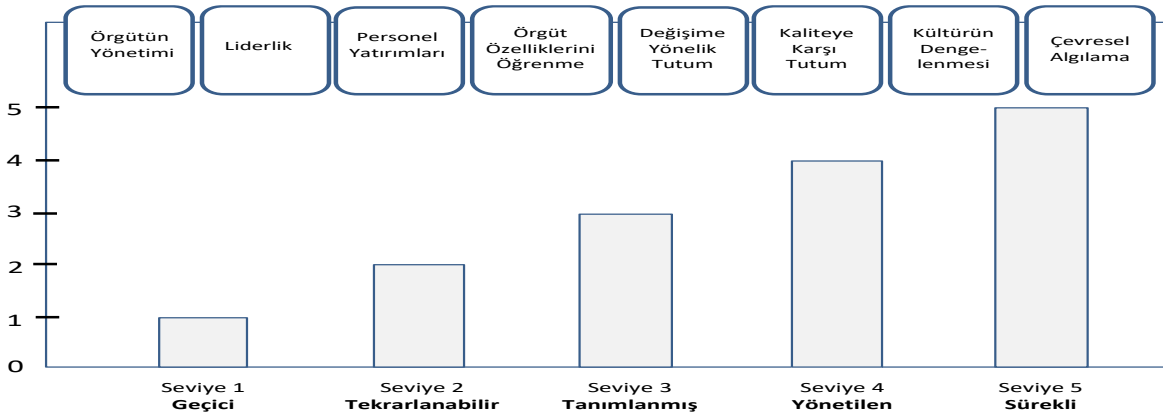
Araştırmada kalite kültürünü boyutlarını belirlemek amacı ile ilgili Wilson'un Kalite Olgunluk Modeli'ne bağlı Kalite Kültürü Ölçeği kullanılmıştır. Kalite Kültürü Ölçeği ilk önce Mellon Üniversitesi'nde Yetenek Olgunluk Modeli (Capability Maturity Model-CMM) olarak oluşturulduğu ve sonrasında Wilson tarafından kütüphanelerin kalite kültürünü ölçmek için geliştirildiğinden dolayı Eskişehir OSB'de faaliyet gösteren işletmeler için araştırmacılar tarafından tekrar uyarlanmıştır.

Kalite Olgunluk Modeli tüm soruları ve değerlendirme ölçeği herkesin kullanımına açık, geliştirilebilir ve tüm işletmelere uygulanabilir bir model olması ve kalite olgusuna bütünsel yaklaşması açısından bu çalışmada tercih edilmiştir. Kalite Kültürü Değerlendirme Ölçeği 40 sorudan oluşan, çoktan seçmeli ve açık uçlu soruların yer aldığı bir ölçektir (Wilson, 2013, s. 46-48). Kalite Olgunluk Modeli

işletmelerin beş temel kalite düzeyinden birinde olduğu varsayımına dayanmaktadır (Wilson, 2013, s. 46-48; Wilson, 2013, s. 204-218):

1. **Geçici Kalite Düzeyi:** Bu düzeydeki işletmelerde henüz kalite kültürü yoktur. İşletmenin vizyon, misyon ve değerleri tanımlı değildir. Müşterilerden gelen geri bildirimler, çok basit şekilde toplanmaktadır. Sınırlı bilgi yukarıdan aşağıya doğru akış göstermektedir.
2. **Tekrarlanabilir Kalite Düzeyi:** Bu düzeydeki işletmelerde de kalite kültürü yoktur. Müşterilerden geri bildirimler basit bir şekilde toplanır. Kalite politikaları ve bu politikaları uygulamak için prosedürler oluşturulmuştur. Sınırlı bilgi yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru akış göstermektedir.
3. **Tanımlanmış Kalite Düzeyi:** Bu düzeydeki işletmelerde kalite kültürü mevcut olmakla birlikte zayıftır. Kalite, ürün ve hizmetlerde sağlanan müşteri memnuniyeti olarak tanımlanmaktadır. İletişim yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru akış göstermektedir.
4. **Yönetilen Kalite Düzeyi:** Bu seviyede kalite kültürü güçlü bir şekilde vardır. Müşterilerden geri bildirimler çok çeşitli yöntemlerle toplanmaktadır. Kalite hedefleri paydaşlara açıkça ilan edilmektedir. İletişim yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru akış göstermektedir. Tüm personel, işletmenin genel amaçlarını ve bunlara ulaşmaya katkısını bilir.
5. **Sürekli Kalite Düzeyi:** Bu seviyede kalite kültürü vardır ve her yerdedir. Sürekli geri bildirim ve yenilikçi fikirlerin desteklenmesi düşüncesi hâkimdir. Tüm personelin hem genel hem de bireysel hedefleri vardır. Geri bildirimler çok çeşitli yöntemlerle proaktif bir şekilde toplanır. Yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve yanlamasına iletişim için birçok yöntem vardır.

Şekil 2: Wilson kalite olgunluk modeli

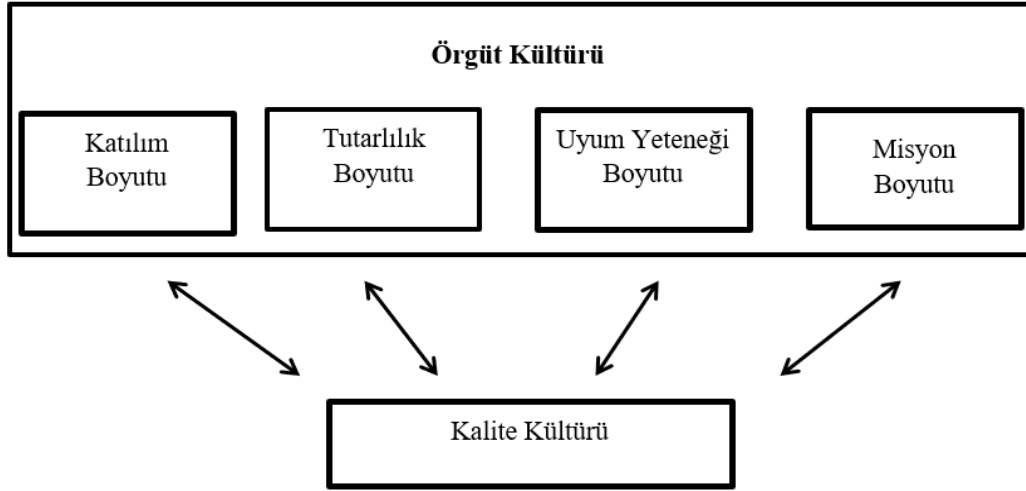
Kaynak: Quality Maturity Model (2020)'den uyarlanmıştır.

Bu araştırmada istatistiksel analizler için IBM SPSS Statistics for Windows 24.0 programı kullanılmıştır. Verilerin özetlenmesinde merkezi eğilim ölçüleri, değişkenlik ölçüleri ve oransal hesaplamaların yanı sıra korelasyon analizi ve tek yönlü varyans analizleri uygulanmıştır. Araştırma verileri işletmelerin personeli ile yüz yüze görüşmeler yoluyla ve bunun mümkün olmadığı durumlarda bir online anket uygulaması aracılığı ile toplanmıştır.

Değişkenler Arası İlişki Modeli

Araştırmada, Denison Örgüt Kültürü Ölçeğinin dört temel alt boyutu olan katılım, tutarlılık, uyum yeteneği ve misyon boyutlarının kalite kültürü ile ilişkisi incelenmiş ve bu ilişkinin kalite kültürünün hangi boyutlarında daha güçlü hangi boyutlarında daha zayıf olduğu sorularına cevap aranmıştır. Şekil 3'te gösterilen değişkenler arası ilişki modeli bu araştırmaya özgü oluşturulmuş olup hem örgüt kültürü hem de kalite kültürü ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik testleri tekrar yapılmıştır.

Şekil 3: Denison örgüt kültürü ölçeği boyutları ile kalite kültürü arasındaki ilişki modeli

Araştırma Hipotezleri, Varsayımları ve Sınırlılıkları

Denison' un Örgüt Kültürü ve Wilson'ın Kalite kültürü yaklaşımlarında yola çıkılarak hazırlanan ve araştırmanın ilk amacına bağlı olarak geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H₁: Örgüt kültürü ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₂: Örgüt kültürünün katılım boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₃: Örgüt kültürünün tutarlılık boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, **negatif** yönlü bir ilişki vardır. (Tutarlılık kültürü hem içe odaklanma hem de durağanlıkla bağlantılı olduğu için negatif ilişki olması beklenmektedir.)

H₄: Örgüt kültürünün uyum boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₅: Örgüt kültürünün misyon boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.

İkinci amaca bağlı olarak geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₆: İşletmelerin örgüt kültürü alt boyutlarının ortalamaları istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermez.

Üçüncü amaca bağlı olarak geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₇: İşletmelerin kalite kültürü gelişmişlik seviyeleri sektörlere göre anlamlı farklılıklar gösterir.

Araştırmanın varsayımları ise şunlardır;

- Örneklem grubunu oluşturan orta ve üst düzey yöneticilerin araştırmanın evreni olan Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi (EOSB) işletmelerini temsil ettiği,
- Araştırma yürütülürken bilgilerine başvurulmuş müdür, takım liderleri, bölüm sorumluları ile kalite ve Ar-Ge bölümü yöneticilerinin kalite ile ilgili yeterli bilgi sahibi oldukları,
- Yöneticilerden alınan yanıtların işletmedeki en muhtemel durumu yansıttığı,
- Yapılan anketlerin yanıtlayıcılar tarafından doğru şekilde okunup anlaşıldığı varsayılmıştır.

Araştırmanın sadece ESO' ya bağlı işletmeleri kapsamına alması ile kalite kültürü ilgili ulaşılabilen yabancı ve yerli kaynakların sınırlı olması bu araştırmanın da sınırlılıklarındandır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmada evrene bağlı örneklem sayısını tespit edebilmek için kabul edilebilir hata düzeyini esas alan yöntemle başvurulmuştur. Örneklem büyüklüğü;

$$n = \frac{Nt^2[p(1-p)]}{d^2(N-1) + t^2[p(1-p)]}$$

formülü yardımıyla, $N=52573$ (50 ve üzeri çalışan sayısına sahip 216 işletmenin çalışan sayısı toplamı) ve $d=0,10$ için $n=96$ olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla $n=275$ kişilik yanıt sayısı için kabul edilebilir hata düzeyi $d=0,05894$ olmaktadır. Buna göre; 275 ve üzeri anket sayısı bu araştırma için yeterli görülmüştür. Araştırmada toplam 354 kişi değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmaya beyaz yakalı çalışanlar olarak tanımlanan büro çalışanları ve yöneticiler dâhil edilmiştir.

Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Verilerin 2017 Ekim- 2018 Mayıs arasında Eskişehir Sanayi Bölgesinde toplandığı araştırmada, değerlendirmeye alınan 354 orta ve üst düzey yöneticiden 84'ü kadın, 270'i erkektir. Katılımcıların %33,03'ü "Makine İmalat ve Elektrikli Cihazlar Sanayi"nde, %23,73'ü "Metal Sanayi"nde ve %13,84'ü "Taş ve Toprağa Dayalı İmalat Sanayi"nde çalışmaktadır. Örneklemin en büyük bölümünü 98 kişi ile 26-30 yaş arası çalışanlar oluşturmaktadır. Eğitim açısından katılımcıların büyük çoğunluğunu %61,86 ile lisans mezunları oluşturmaktadır, bunu %27,40 ile yüksek lisans mezunları izlemektedir. Çalışılan bölüm açısından %33,90 ile en fazla katılım kalite ve Ar-Ge bölümünden gelmiştir. Üretim bölümü ikinci sırada, üst yönetim ise üçüncü sırada katılım göstermiştir. Araştırmaya katılanların işletmelerindeki kıdem yılları %19,77'si 1 yıldan az, %25,71 i ise 1-3 yıl arasındadır. Araştırmaya 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip %6,21 ile 22 kişi katılmıştır.

Veri Toplama Araçlarına Yönelik İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Testleri

Araştırmada kullanılan ölçekler daha önceden birçok araştırmada kullanılmış ve geçerliliğini kanıtlamış ölçeklerdir (Denison, Lief ve Ward, 2004, s. 61; Gholamzadeha, Khazaneha ve Nabib, 2014, s. 2161; Herzka ve Turáková, 2010, s. 1; Kızıloğlu ve Kök, 2020, s. 60; Kokina ve Ostrovska, 2013, s. 364-365; Pathiranage, Jayatilake ve Abeysekera, 2020, s. 522; Xuan, Hao ve Phuc, 2019, s. 45). Araştırmada kullanılan ölçeklere güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmış ve ölçeklerin güvenilirlik analizlerinde Cronbach alfa katsayısı kullanılmıştır. Ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizlerinde öncelikle vaka işleme yapılmış ve geçerli yanıtlar ile kapsam dışı bırakılan yanıtlar belirlenmiştir. Aşağıdaki Tablo 1'de görüleceği üzere araştırmada Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı örgüt kültürü ölçeği için 0,968, kalite kültürü ölçeği için ise 0,938 olarak elde edilmiştir.

Tablo 1: Örgüt kültürü ve kalite kültürü güvenilirlik sonuç

Örgüt kültürü			Kalite kültürü	
Güvenilirlik analizi			Güvenilirlik analizi	
Cronbach Alfa	Standardize Cronbach Alfa	N	Cronbach Alfa	N
,967	,968	36	,938	40

Güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa değeri $0.81 < \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek güvenilirlikte kabul edildiğinden hem kalite kültürü hem de örgüt kültürü ölçeği yüksek güvenilirlik puanını almıştır. Aşağıdaki Tablo 2’de görüleceği üzere geçerlilik analizleri ile ilgili yapılan test sonucunda KMO değeri 0.971 ve Bartlett's Testi sonucu 630 serbestlik derecesinde 8151,426 çıktığından dolayı istatistiksel açıdan ölçek yüksek anlamlılık düzeyinde olup değişkenlerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2: Örgüt kültürü KMO ve Bartlett testi

KMO ve Bartlett testi		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü		,971
Bartlett küresellik testi	Ki-Kare	8151,426
	Sd	630
	p	,000

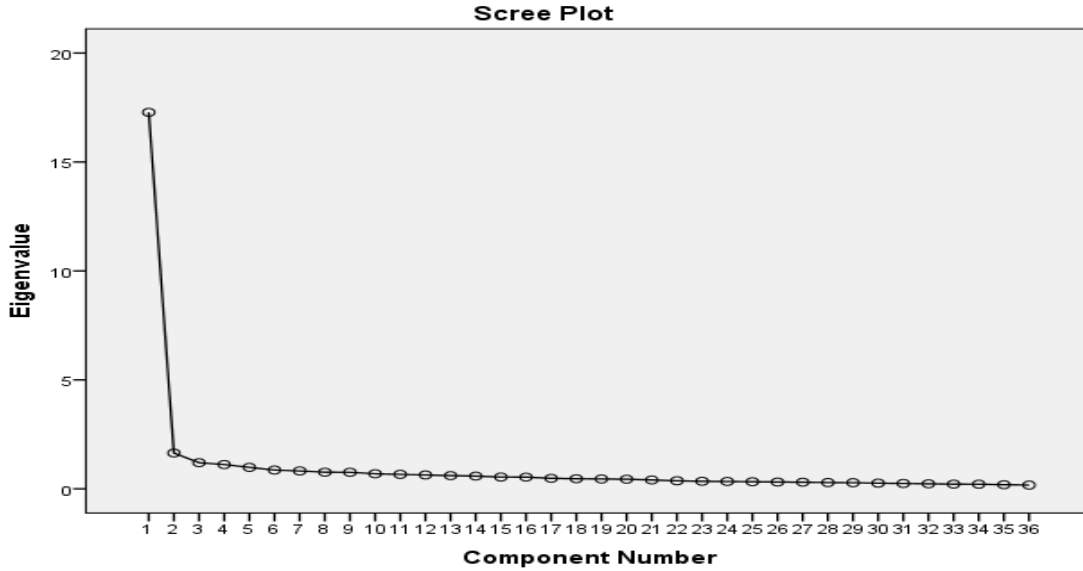
Tablo 3’te görüleceği gibi örgüt kültürü ölçeği misyon, tutarlılık, katılım ve uyum isimli dört faktör altında açıklanmış ve bu dört faktörün açıkladığı toplam varyans açıklama oranı %58.983 olarak elde edilmiştir.

Tablo 3: Örgüt kültürü açıklanan toplam değişkenlik

Bileşen	Başlangıç özdeğerleri			Kareler toplamı		
	Toplam	% Varyans	Kümülatif %	Toplam	% Varyans	Kümülatif %
1	17,279	47,997	47,997	17,279	47,997	47,997
2	1,642	4,562	52,559	1,642	4,562	52,559
3	1,197	3,326	55,886	1,197	3,326	55,886
4	1,115	3,097	58,983	1,115	3,097	58,983

Ölçekler için kabul edilebilir varyans açıklama oranı %50 olarak kabul edildiğinden (Beavers vd., 2013, s. 8) örgüt kültürü ölçeğinin yapısal geçerliliği sağlanmıştır. Araştırma verilerinden oluşturulan Örgüt Kültürü Soruları Serpilme Diyagramı (Yamaç Grafiği) Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4: Örgüt kültürü soruları serpilme diyagramı (Yamaç grafiği)

Denison Örgüt Kültürü Modelinin dört bölgesi dört temel kültürel boyutu temsil etmektedir. Bu dört boyut katılım, tutarlılık, uyum ve misyondur. Örgüt Kültürü Modeli Faktör Yükleri Tablo 4' te yer almaktadır.

Tablo 4: Örgüt kültürü modeli faktör yükleri

	Bileşen			
	1	2	3	4
Katılım 32	,815			
Katılım 23	,813			
Katılım 33	,777			
Katılım 31	,769			
Katılım 13	,764			
Katılım 22	,760			
Katılım 11	,721			
Katılım 12	,718			
Katılım 21T	,466			

Tutarlılık 31	,833	
Tutarlılık 12	,829	
Tutarlılık 22	,809	
Tutarlılık 32	,808	
Tutarlılık 23	,794	
Tutarlılık 11	,756	
Tutarlılık 21	,749	
Tutarlılık 13T	,545	
Tutarlılık 33T	,470	
Uyum 12		,852
Uyum 13		,839
Uyum 22		,745
Uyum 32		,693
Uyum 31		,693
Uyum 33		,688
Uyum 11		,579
Uyum 23T		,431
Uyum 21		,429
Misyon 22		,863
Misyon 12		,859
Misyon 23		,838
Misyon 32		,835
Misyon 11		,826
Misyon 21		,806
Misyon 33		,728
Misyon 13T		,707
Misyon 31T		,684

Kalite kültürü ölçeğinin geçerlilik analizi kapsamında yapılan KMO ve Bartlett's Testi sonucunda (Bkz. Tablo 5) KMO değeri 0.848 ve Bartlett's Testi sonucu 780 serbestlik derecesinde 2309,816' dır. (Bu sebeple veriler istatistiksel açıdan yüksek anlamlılık düzeyinde olup değişkenlerin oluşturduğu matris faktör analizi için uygundur.

Tablo 5: Kalite kültürü KMO ve Bartlett testi

KMO ve Bartlett Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü		
Bartlett küresellik testi	Ki-Kare	2309,816
	Sd	780
	p	,000

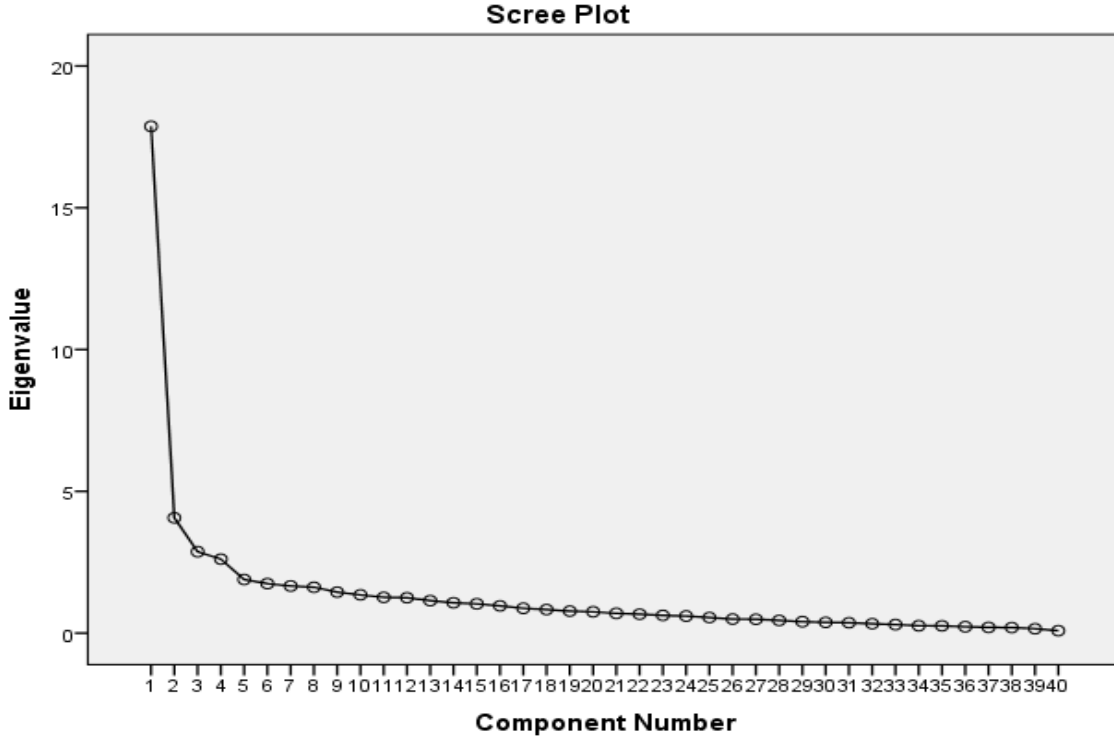
Kalite kültürü ölçeği örgütün yönetimi, çevresel algılama, örgütlerin organizasyon niteliklerini öğrenme, kaliteye karşı tutum, değişime yönelik tutum, liderlik, personel yatırımları ve kültürün dengelenmesi isimli sekiz faktör altında gruplanmış ve bu sekiz faktörün açıkladığı toplam varyans açıklama oranı Tablo 6’de görüleceği gibi %62,634’ dür.

Tablo 6: Kalite kültürü açıklanan toplam değişkenlik

Bileşen	Varyans Açıklama Oranı				Kareler toplamı	
	Başlangıç özdeğerleri				Toplam	% Varyans
	Toplam	% Varyans	Toplam	% Varyans	Toplam	% Varyans
1	17,870	32,602	32,602	17,870	32,602	32,602
2	4,064	7,415	40,017	4,064	7,415	40,017
3	2,872	5,239	45,256	2,872	5,239	45,256
4	2,609	4,759	50,015	2,609	4,759	50,015
5	1,891	3,450	53,465	1,891	3,450	53,465
6	1,746	3,185	56,649	1,746	3,185	56,649
7	1,662	3,032	59,681	1,662	3,032	59,681
8	1,619	2,953	62,634	1,619	2,953	62,634

Kalite kültürü ölçeği için çıkan sonuç %50’nin üzerinde olduğundan ölçeğin yapısal geçerliliği sağlanmıştır. Araştırma verilerinden oluşturulan Kalite Kültürü Soruları Serpilme Diyagramı (Yamaç Grafiği) Şekil 5’te yer almaktadır.

Şekil 5: Kalite kültürü soruları serpilme diyagramı (Yamaç grafiği)

Wilson'ın Kalite Olgunluk Model'ine bağlı kalite kültürü değerlendirme ölçeği örgütün yönetimi, çevresel algılama, örgütlerin organizasyon niteliklerini öğrenme, kaliteye karşı tutum, değişime yönelik tutum, liderlik, personel yatırımları ve hizalama/dengeleme başlıklı sekiz ayrı bölümden oluşmaktadır. Kalite kültürü modeline ait faktör yükleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Kalite kültürü modeli faktör yükleri

	Bileşen							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Q38 Hizalama/ dengeleme	,817							
Q37 Hizalama/ dengeleme	,803							
Q36 Hizalama/ dengeleme	,682							
Q5 Örgüt yönetimi		,810						
Q3b Örgüt yönetimi		,736						
Q7 Örgüt yönetimi		,712						
Q3 Örgüt yönetimi		,663						
Q4 Örgüt yönetimi		,554						
Q6 Örgüt yönetimi		,508						

Q9 Çevresel algılama	,780	
Q13 Çevresel algılama	,775	
Q10 Çevresel algılama	,675	
Q8 Çevresel algılama	,672	
Q12 Çevresel algılama	,663	
Q14 Çevresel algılama	,657	
Q15 Çevresel algılama	,609	
Q11 Çevresel algılama	,590	
Q16 Öğrenen organizasyon	,628	
Q19 Öğrenen organizasyon	,626	
Q21 Öğrenen organizasyon	,625	
Q20 Öğrenen organizasyon	,599	
Q17 Öğrenen organizasyon	,554	
Q18 Öğrenen organizasyon	,533	
Q23 Değişime karşı tutum	,703	
Q22 Değişime karşı tutum	,638	
Q25 Değişime karşı tutum	,572	
Q24 Değişime karşı tutum	,569	
Q31 Liderlik	,871	
Q30 Liderlik	,832	
Q29a Liderlik	,618	
Q34 Çalışan yatırımları	,823	
Q35 Çalışan yatırımları	,798	
KK42 Çalışan yatırımları	,767	
Q39 Çalışan yatırımları	,764	
Q32 Çalışan yatırımları	,758	
Q33 Çalışan yatırımları	,741	
Q27 Kaliteye karşı tutum		,888
KK41 Kaliteye karşı tutum		,849
Q26 Kaliteye karşı tutum		,550
Q28 Kaliteye karşı tutum		,368

Hipotez Testleri

İlk araştırma hipotezi “*Örgüt kültürü ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır*” şeklindedir. İki değişken arasında öngörülen bu korelasyonun varlığını test etmek üzere Pearson testi kullanılmıştır. Testin sonucunda Pearson Korelasyon katsayısı Tablo 8’de görüleceği gibi 0,797 ve $p=0,000$ olarak elde edilmiştir. 0,6 korelasyon katsayısı ve üzeri yüksek korelasyona işaret ettiği için (Yıldız ve Güneş, 2017, s. 55) örgüt kültürü ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu hipotezi desteklenmiş ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır.

Tablo 8: Kalite kültürü ile örgüt kültürü alt boyutları arası korelasyon ilişkisi

		Korelasyon				
		Örgüt Kültürü Ortalaması	Katılım Boyutu Ortalaması	Tutarlılık Boyutu Ortalaması	Uyum Boyutu Ortalaması	Misyon Boyutu Ortalaması
Kalite Kül. Ort.	Pearson korelasyon	,797**	,731**	,725**	,744**	,773**
	p	,000	,000	,000	,000	,000
	N	354	354	354	354	354

İkinci araştırma hipotezi “*Örgüt kültürünün katılım boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır*” şeklindedir. Tablo 8’de görüleceği gibi testin sonucunda Pearson Korelasyon katsayısı 0,731 ve $p=0,000$ olarak elde edilmiştir. Örgüt kültürünün katılım boyutu ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu hipotezi desteklenmiş ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır. Katılım boyutunun alt boyutları içinde en yüksek ortalamayı 3,37 ile yetkilendirme boyutu almıştır.

Üçüncü araştırma hipotezi “*Örgüt kültürünün tutarlılık boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, negatif yönlü bir ilişki vardır*” şeklindedir. Tablo 8’de görüleceği gibi testin sonucunda Pearson Korelasyon katsayısı 0,725 ve $p=0,000$ olarak elde edilmiştir. Buna göre örgüt kültürünün tutarlılık boyutu ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre Hipotez 3 desteklenmemiştir. Tutarlılık boyutunun alt boyutları içinde en yüksek ortalama 3,52 ile temel değerler boyutundadır.

Dördüncü araştırma hipotezi “*Örgüt kültürünün uyum boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır*” şeklindedir. Tablo 8’de görüleceği gibi testin sonucunda Pearson Korelasyon katsayısı 0,744 ve $p=0,000$ olarak elde edilmiştir. Buna göre örgüt kültürünün uyum boyutu ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu hipotezi desteklenmiş ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı

olduğu saptanmıştır. Uyum boyutunun alt boyutları içinde en fazla ortalama 3,69 ile müşteri odaklılık boyutuna aittir.

Beşinci araştırma hipotezi “*Örgüt kültürünün misyon boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.*” şeklindedir. Tablo 8’de görüleceği gibi testin sonucunda Pearson Korelasyon katsayısı 0,773 ve $p=0,000$ olarak elde edilmiştir. Buna göre örgüt kültürünün misyon boyutu ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu hipotezi desteklenmiş ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu pozitif yönlü bağlantı aynı zamanda tüm örgüt kültürü boyutları içindeki en güçlü bağlantı olması açısından da önemlidir. Misyon boyutu içinde en yüksek ortalamayı 3,62 ile stratejik yönetim boyutu almıştır.

Altıncı araştırma hipotezi “*İşletmelerin örgüt kültürü alt boyutlarının ortalamaları istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermez.*” hipotezidir. Tablo 9’da görüleceği gibi Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet göstermekte olan işletmelerin örgüt kültürü alt boyutları birbirlerine çok yakın değerdedir. İşletmeler dengeli bir tablo sergilemekte ve katılım, tutarlılık, uyum ve misyon boyutlarından hiçbiri diğerine baskın gelmemektedir.

Tablo 9: Örgüt kültürü alt boyut ortalamaları

Ortalama	Örgüt Kültürü Alt Boyut Ortalamaları					
	N	Ortalama	Standart sapma	Standart. hata	Ortalamanın %95 güven aralığı	
					Alt limit	Üst limit
Katılım	354	3,34801	,769203	,040883	3,26760	3,42841
Tutarlılık	354	3,33365	,792309	,042111	3,25083	3,41647
Uyum	354	3,46610	,697040	,037047	3,39324	3,53896
Misyon	353	3,47371	,853229	,045413	3,38439	3,56302
Toplam	1415	3,40532	,781760	,020782	3,36455	3,44608

Örgüt kültürü alt boyut ortalamalarının farklı olup olmadığının tespiti için tek yönlü varyans analizi testi yapılmıştır. Test sonucunda $F=3,255$ ve $p=0,021$ elde edilmiştir (Bkz. Tablo 10). %1 anlam düzeyinde örgüt kültürü alt boyut ortalamaları arasında istatistiksel açıdan fark olmadığı saptanmış ve altıncı hipotez desteklenmiştir.

Tablo 10: Örgüt kültürü ortalamaları varyans analizi

Ortalama	Varyans Analizi				
	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler ortalaması	F	p
Gruplar Arası	5,940	3	1,980	3,255	,021
Hata	858,224	1411	,608		
Genel	864,164	1414			

Yedinci araştırma hipotezi “İşletmelerin kalite kültürü gelişmişlik seviyeleri sektörlere göre farklılık gösterir.” şeklindedir. Kalite kültürü ortalamalarının sektörlere göre farklı olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Yapılan varyans analizinde en az 1 ana sektörün kalite kültürü ortalamasının diğerlerinden farklı olduğu saptanmıştır. Hangi sektörlerin birbirinden farklı olduğunu belirleyebilmek için Levene testi yapılmış, sektörlerin eşit varyansa sahip oldukları görülmüştür (Bkz. Tablo 11).

Tablo 11: Kalite kültürü ortalamaları varyanslarının homojenliği

Varyans Homojenlik Testi			
Levene test istatistiği	sd1	sd2	p
,947	7	333	,470

Levene testi sonucuna göre farklılıkların kaynağını ve farklılığı yaratan grup ya da grupları belirlemek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmış ve farklılık gösteren ortalama(lar) tespit edilmiştir.

Kalite kültürünün tüm sektörler için ortalaması 3,4035 iken Tekstil, Dokuma ve Hazır Giyim Sanayinde bu ortalama 2,7137 ile ortalamanın çok altında kalmıştır (Bkz. Tablo 12). Metal Sanayinde 3,5169 ile Makine İmalat ve Elektrikli Cihazlar Sanayinde 3,5435 ile kalite kültürü seviyesi ortalamanın üzerinde çıkmıştır. Buna göre işletmelerin kalite kültürü gelişmişlik seviyeleri sektörlere göre farklılık gösterdiğinden Hipotez 7 kabul edilmiştir.

Tablo 12: Kalite kültürü ortalamaları sektörel homojenliği

Kalite Kültürü Ortalamaları			
		$\alpha= 0.05$	
Çalıştığınız işletmenin bağlı olduğu ana sektör	N	1	2
Tekstil, dokuma ve hazır giyim Sanayi	10	2,7137	
Madencilik	10	2,9506	2,9506
Kimya, kauçuk ve plastik Sanayi	31	3,1136	3,1136
Orman ürünleri, kâğıt ve mobilya sanayi	8	3,1227	3,1227
Taş ve toprağa dayalı imalat sanayi	49	3,3330	3,3330
Gıda sanayi	32	3,4105	3,4105
Metal sanayi	84		3,5169
Makine imalat ve elektrikli cihazlar sanayi	117		3,5435

Bulgular ve Yorum

İşletmelerin örgüt kültürü ve örgüt kültürünün alt boyutları ile kalite kültürü arasındaki ilişki düzeylerini belirlemek, örgüt kültürüne ait alt boyutların nispi durumlarını ortaya çıkarmak ve kalite kültürü düzeyleri arasındaki sektörel farklılıkları ortaya koymak amaçlarını gerçekleştirmek üzere geliştirilen hipotezlerin sonuçları Tablo 13'te yer almaktadır. Tablo 13'te görüleceği gibi araştırmacıların öngörülleri doğrultusunda $H_1, H_2, H_4, H_5, H_6, H_7$ doğrulanmış; H_3 ise örgüt kültürünün tutarlılık boyutu ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu ve ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptandığı için desteklenmemiştir. Bir işletmedeki örgüt kültürünün tutarlılık boyutu o kültürün temelini oluşturan değerleri tanımlar. Tutarlılık boyutu aynı zamanda işletme için istikrar ve denge kaynağıdır. Tutarlılık boyutunun işletmenin iç dengelerine fazlaca odaklanması ve örgüt kültürü güçlendikçe tutarlılığın da genellikle artması dolayısı ile bu çalışmada üçüncü hipotezin desteklenmemesindeki en güçlü sebebin Eskişehir Sanayi Bölgesindeki araştırma yapılan işletmelerin henüz çok güçlü örgüt kültürü seviyelerine ulaşmamış olmaları olduğu düşünülmektedir. Araştırma yapılan örgütlerin örgüt kültürü ortalama puanları 3,40 seviyesindedir. Bu sebeple işletmeler henüz tam olarak örgüt kültürlerini güçlendirmemişlerdir ve bu da işletmelerin kalite kültürlerini bünyelerine nüfus ettirebilmeleri için çok ciddi bir fırsattır.

Tablo 13: Araştırma hipotezleri sonuçları

Araştırma hipotezleri	Kabul/Red
H₁: Örgüt kültürü ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H₂: Örgüt kültürünün katılım boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H₃: Örgüt kültürünün tutarlılık boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, negatif yönlü bir ilişki vardır.	Red
H₄: Örgüt kültürünün uyum boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H₅: Örgüt kültürünün misyon boyutu ile kalite kültürü arasında anlamlı, pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H₆: İşletmelerin örgüt kültürü alt boyutlarının ortalamaları istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermez.	Kabul
H₇: İşletmelerin kalite kültürü gelişmişlik seviyeleri sektörlere göre anlamlı farklılıklar gösterir.	Kabul

Araştırma neticesinde işletmelerin örgüt kültürü ortalaması 5 üzerinden 3,4053 ve kalite kültürü gelişmişlik seviyeleri 5 üzerinden 3,4035 çıkmıştır. Örgüt kültürünün alt boyut ortalamalarının 3,4053 seviyesinde çıkması ve katılım alt boyutunun 3,348, tutarlılık alt boyutunun 3,333, uyum alt boyutunun 3,466 ve misyon alt boyutunun 3,473 ortalama genel ortalamaya yakın değerlere sahip olması işletmelerin kültürlerinin dengeli ve aynı zamanda gelişmeye açık yönleri olduğunu göstergesidir. Örgütlerin kalite kültürü gelişmişlik ortalamalarının 3,4035 çıkması ise Kalite Olgunluk Modeline göre üçüncü seviye olan “Tanımlanmış” kalite düzeyi seviyesindedir. Bugün gelinen noktada ESO’ ya bağlı faaliyet göstermekte olan örgütlerin kalite kültürleri halen gelişim aşamasındadır ve işletmelerin kalite kültürü ile ilgili atacakları adımların zaman içinde büyük kazanımlara dönüşmesi mümkündür.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, örgüt kültürünün tüm boyutlarının kalite kültürü ile doğrudan ve pozitif yönlü ilişkisi olduğu hipotezi desteklenmiştir. Malhi’ nin 2013 yılındaki “Kalite Kültürü: Yaratmak ve Sürdürmek” isimli makalesinde belirtildiği gibi, kalite kültürüne sahip bir örgütte kalite, işe alma ve terfi, çalışan oryantasyonu ve devam eden eğitim, ücretlendirme, yönetim tarzı, karar verme, organizasyon yapısı, iş süreçleri ve ofis düzeni dahil olmak üzere örgüt kültürünün ve kurumsal hayatın hemen hemen her yönüne derinden yerleştirilmiştir (Malhi, 2013, s. 2). Denison ve Mishra’nın “Örgüt Kültürü ve Etkililik Teorisine Doğru” isimli makalelerinde değindikleri, örgüt kültürünün dört boyutu olan adaptasyon, misyon, tutarlılık ve katılım boyutlarının her birinin aynı zamanda kalite, çalışanların memnuniyeti ve yüksek performans gibi

diğer etkinlik kriterlerinin yordayıcıları olmaları dolayısı ile (Denison ve Mishra, 1995, s. 204) bu çalışmada ayrı ayrı incelenmeleri ve ilişkilerinin güçlülüğünün test edilmesi bu çalışmanın özgün yönlerindedir.

Örgüt kültürü ile işletmelerin satış artışı, pazar payı, kârlılık, ürün ve hizmet kalitesi, yeni ürün geliştirme, kurumsal gelişim ve çalışan memnuniyeti gibi pek çok unsur arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu farklı çalışmalarca saptandığından (Denison, Nieminen ve Kotrba, 2014, s. 157; Gaganis, Pasiouras, Voulgari, 2019, s. 289; Lapina, Kairişa, Aramina, 2015, s. 774) ve yönetim danışmanları ve üst düzey yönetim ekipleri arasında, işletmelerde kalite kültürünün geliştirilmesinin tüm kalitesel çalışmaların ve değişime yönelik gerekli taahhüdü geliştirmede başarının temelini oluşturan kilit faktörü olduğu konusunda oldukça geniş bir mutabakat olduğundan dolayı (Bendermacher, Egbrink, Wolfhagen, Dolmans, 2017, s. 51-52; Ehlers, 2009, s. 344-345; Sinclair ve Collins, 1993, s. 20), bu çalışmanın da literatüre bu anlamda katkı sunması umulmaktadır.

Kalite kültürü ve örgüt kültürünü bir arada ele alan Wu, Zhang ve Schroeder'in "Kalite Uygulamalarının Özelleştirilmesi: Kalite Kültürünün Etkisi" isimli çalışmalarında 2010 yılında sekiz ülke ve üç endüstride bulunan 238 üretim tesisini kapsayan araştırmaları neticesinde, işletmelerde kalite kültürü bir örgüt kültürü haline gelmediğinde, kaliteden yararlanma uygulamalarının yalnızca performans çıktısıyla yüksek oranda ilişkili olduğunu; buna karşılık, kalite kültürü örgüt kültüründe önemli bir seviyeye geldikten sonra kalite uygulamalarının operasyonun tüm süreçleri ile önemli ölçüde ilişkide olduğu saptanmıştır (Wu, Zhang ve Schroeder, 2011, s.263). Hildesheim ve Sonntag'ın "Kalite Kültürü Envanteri: Yüksek Öğretimde Kalite Kültürünü Ölçmeye Yönelik Kapsamlı Bir Yaklaşım" isimli makalelerinde belirttikleri üzere kalite kültürü, sürekli kalite iyileştirmenin, paylaşılan tutumların ve kaliteye bağlılığın önemini vurgulayan bir örgüt kültürüdür (Hildesheim ve Sonntag, 2020, s.892) ve Kairişa ile Lapiņa'nın "Kalite Kültürünü Etkileyen Faktörler ve Organizasyon Gelişimine Etkisinin Analizi" isimli makalelerinde belirttikleri üzere, işletmelerin kaynakların etkin kullanımını sağlayabilmesi, verimliliği artırabilmesi ve mükemmel kaliteyi sürdürebilmesi için kalite kültürlerini geliştirmesi gerekmektedir. Kalite kültürü ilkelerine dayalı bir örgüt kültürü, örgütsel yetkinliklerin kullanılmasında ve örgütün uzun vadeli ilgi ve hedeflerine odaklanarak uygulanan etkin bir yönetim ve kaynak odaklı yaklaşım oluşturulmasında çok önemli bir faktördür (Kairişa ile Lapiņa, 2019, s. 235).

Bu çalışma, Eskişehir Sanayi Odasına bağlı işletmelerden alınan örneklem çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Benzer araştırmalar, yine sanayi işletmeleri üzerinde ancak farklı şehirlerde ve/veya farklı ölçeklerle gerçekleştirilebilir. Gelecekte yapılacak araştırmaların, belirli sektörler üzerine kurgulanması yoluyla endüstri-spesifik bulguların elde edilmesi de mümkün olabilecektir. Diğer taraftan, bu çalışmayı tamamlayıcı olması açısından örgüt kültürü ve kalite kültürüne dair mavi yakalıların görüşleri de alınabilir ve gelen sonuçlar karşılaştırılarak kalite kültürü ve örgüt kültürüne yönelik yeni perspektifler

elde edilebilir. Ayrıca, bu araştırmaya konu olan ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesi açısından örnek olay yöntemi gibi nitel araştırma yöntemlerine de başvurulabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada öncelikle örgüt kültürünün kalite kültürü ile olan ilişkisi incelenmiş ve bu ilişkinin örgüt kültürünün alt boyutlarındaki kuvvet durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında araştırmanın uygulama boyutunda ise ESO'ya bağlı örgütlerin kalite kültürlerinin gelişim seviyelerinin hangi düzeyde olduğu sorularına cevap aranmıştır. Araştırma hipotezlerinin testleri sonucunda; örgüt kültürü ve örgüt kültürünün alt boyutları ile kalite kültürü arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu saptanmış ve ayrıca, örgüt kültürünün alt boyut ortalamaları arasında ESO'ya bağlı işletmeler arasında istatistiksel açıdan fark olmadığı ama kalite kültürü gelişmişlik seviyelerinin sektörlere göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur.

ESO'ya bağlı 58 işletme ve 10 ana sektör üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada, işletmelerin kalite kültürü ortalamaları “Tanımlanmış Kalite” düzeyinde çıkmıştır. Tanımlanmış Kalite düzeyindeki işletmelerde kalite kültürü mevcut olmakla birlikte, zayıf bir nitelik gösterdiğinden ve kalitenin, ürün ve hizmetlerde sağlanan müşteri memnuniyeti olarak tanımlanarak kalite iyileştirme çabalarının yalnızca ürün ve hizmetlerin iyileştirilmesine odaklandığından dolayı işletmelerin kendilerini geliştirmeleri gereken alanları halen mevcuttur. İşletmelerin, kalite kültürünü geliştirmeleri ve yaygınlaştırma kapasiteleri aynı değildir. Yönetim takımının kalitesi, işletmenin ölçeği, insan ve finansal kaynaklar gibi unsurlar işletmelerin bu konuda atabilecekleri adımları etkileyecektir. Bununla birlikte, işletmelerin kalite kültürü düzeylerinin “Tanımlanmış” seviyeden dördüncü seviye olan “Yönetilen Seviye” ve nihai seviye olan “Sürekli Seviyeye” getirilebilmesi için sunulan öneriler şunlardır:

- Kalite ve kalite kültürüne verilen önem, örgütün vizyon, misyon, amaç ve uygulayacağı stratejilerine yansıtılmalıdır. Böylece üst yönetimin kaliteye yaklaşımı, desteği ve katkısı daha görünür ve ölçülebilir olacaktır.
- Kaliteye yönelik olarak hem kişi hem de örgütsel düzeyde temel performans göstergeleri ve stratejik hedefler oluşturulmalıdır.
- Çalışanların kalite konusundaki katkılarının ücret ve performans değerlendirme sistemleri ile bütünleştirilmesi sağlanmalıdır. Tüm çalışanların kalite konusundaki düşünceleri ve geribildirimlerini dikkate alacak mekanizmalar oluşturulmalıdır.
- Kalite kültürünün işletmede yaygınlaştırılması açısından kalite konusuna yönelik eğitimler verilmelidir. Bu eğitimler yalnızca uzmanların bilgi aktarımı yaptığı tarzda değil, her düzeyde çalışanların da aktif

olarak eğitim sürecine katıldıkları, tartıştıkları, karşılaştıkları sorunları ve deneyimlerini aktardıkları, süreklilik temeline dayanan bir tarzda yapılmalıdır.

- Kalite kültürüne yönelik kuramsal ve uygulamaya yönelik bilgilerin iş yapma biçimleri, süreçler, işletme politikaları, vb. unsurlarla bütünleştirilmesi gerekir.
- İşletmelerin üst yönetimlerinin çalışanlarında güven ve açıklık hissi yaratarak onlara ilham vermesi, motive etmesi ve çalışmalarını kalite konusunda yönlendirmesi ve aktif katılım için teşvik etmesi gereklidir. Bir kalite kültürünün oluşturulmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında üst yönetimin inancı ve desteği önemlidir.
- Kalite kültürünün oluşturulması ve sürekli kılınması bilinçli bir değişim sürecidir. Değişimin ve gelişimin gerekliliği içselleştirilmeli, yenilikler teşvik edilmeli ve süreçler çalışanlarla birlikte yönetilmelidir.
- İşletmelerin tüm işlem basamaklarının ve belgelerinin kalite kültürünü vurgular şekilde yenilenmesi gerekmektedir.
- Güçlü bir kalite kültürünün oluşturulması ve güçlendirilmesinde yatay, dikey ve çapraz iletişimin sorunsuz işlev görmesi temin edilmelidir.
- Bir kalite kültürünün oluşturulmasında iç ve dış paydaşlardan gelen geri bildirimler gerekli yerlere hızla ulaştırılmalıdır.
- İşletmelerin kalite kültürü seviyelerini artırmaları için yetkilendirme konusuna özel önem vermeleri gerekmektedir. Hem teoride hem de uygulamada kalite sorumluluğu paylaşılmalı ve bu sorumluluk yetkilendirme ile artırılmalıdır.

Türkiye ve bu çalışmanın yapıldığı Eskişehir sanayi kalite alanında geçmişten günümüze uzun mesafeler kat etmiştir ve Dünya çapında kaliteli ve ünlü markalara sahip konumdadır. İşletmelere kalite kültürü bilincinin yerleştirmesi ve konu ile ilgili çalışmaların arttırılması ile işletmelerin çok daha iyi yerlere gelmesi mümkündür. Bu çalışmanın bu yönde katkı sağlaması ve kalite kültürü alanında bundan sonraki çalışmalara yol gösterici nitelikte olması öngörülmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye birinci yazar %50, ikinci ve üçüncü yazar %25 oranda katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., & Oflazer Mirap, S. (2008). Aile işletmelerinde örgüt kültürü: Büyük ölçekli aile işletmeleri ile küçük ölçekli aile işletmelerinin örgüt kültürü açısından kıyaslanmasına yönelik olarak Kayseri’de bir uygulama. T. Koçel (Ed.) 3. *Aile işletmeleri Kongresi*. (s. 1-18). İstanbul Kültür Üniversitesi: İstanbul.
- Alper, E. N. (2011). *Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün oluşturulması ve devamlılığının sağlanması (Uludağ Üniversitesi örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- American Society for Quality. (2014). *Culture of quality accelerating growth and performance in the enterprise*. Forbes Insight.
- Barut, Y., & Onay, M. (2018). Örgüt kültürü ve liderlik tarzı arayışında yeni argümanlar: Manisa Vestel fabrikasında bir çalışma. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 181-193. doi:10.21733/ibad.365064
- Beavers, A. S., Lounsbury, J. W., Richards, J. K., Schuyler, W. H., Skolits, G. J., & Esquivel, L. S. (2013). Practical considerations for using exploratory factor analysis in educational research. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 18(6), 1-13. doi:10.7275/qv2q-rk76
- Bendermacher, G. W. G., Egbrink, M. G. A., Wolfhagen, I. H. A. P. W., & Dolmans, D. H. J. M. (2017). Unravelling quality culture in higher education: a realist review. *High Educ*, 73, 39–60. doi:10.1007/s10734-015-9979-2
- Cameron, K. ve Sine, W. (1999). A framework for organizational quality culture. *Quality Management Journal*, 6(4), 7-25.
- Coffey, V. (2008). Measuring quality: How does this improve construction performance? *CIB International Conference on Building Education and Research: Building Resilience*. (s. 1-23). Heritage, Kandalama: QUT Digital Repository.
- Dellana, S. A., & Hauser, R. D. (1999). Toward defining the quality culture. *Engineering Management Journal*, 11(2), 11-15.
- Denison D., Lief C., & Ward J.L. (2004) Culture in family-owned enterprises: Recognizing and leveraging unique strengths. *Family Business Review*, 17(1), 61-70.
- Denison, D., Haaland, S., & Goelzer, P. (2004). Corporate culture and organizational effectiveness: Is Asia different from the rest of the world? *Organizational Dynamics*, 33(1), 98–109. doi:10.1016/j.orgdyn.2003.11.008
- Denison, D., Nieminen, L., & Kotrba, L. (2014). Diagnosing organizational cultures: A conceptual and empirical review of cultureeffectiveness surveys. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(1), 145-161, doi:10.1080/1359432X.2012.713173
- Denison, D. R., & Mishra, A. K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness. *Organization Science*, 6(2), 204-223. doi: /10.1287/orsc.6.2.204

- Ehlers, U. D., & Schneckenberg, D. (Editörler). (2010). *Changing cultures in higher education moving ahead to future learning*. Springer Science and Business Media: Berlin.
- Ehlers, U. D. (2009). Understanding quality culture. *Quality Assurance in Education*, 17(4), 343-363. doi: 10.1108/09684880910992322
- Fey, C. F., & Denison, D. R. (1998). *Organizational culture and effectiveness: The case of foreign firms in Russia*. (Working Paper No. 179). Scandinavian Working Papers in Economics. https://swoba.hhs.se/hastba/papers/hastba2000_004.pdf adresinden erişildi.
- Gaganis, C., Pasiouras F., & Voulgari, F. (2019). Culture, business environment and SMEs' profitability: Evidence from European countries. *Economic Modelling* 78, 275–292.
- Gambi, L. D. N., Boer H., Gerolamo M. C., Jørgensen F., & Carpinetti L. C. R. (2015). The relationship between organizational culture and quality techniques, and its impact on operational performance. *International Journal of Operations & Production Management*, 35(10), 1460-1484
- Gholamzadeha, D., Khazaneha, A. T., & Nabib, M. S. (2014). The impact of leadership styles on organizational culture in Mapsa Company. *Management Science Letters*, 4, 2161–2170. doi:10.5267/j.msl.2014.7.030
- Gore, E.W. Jr. (1999). Organizational culture, TQM, and business process reengineering: An empirical comparison. *Sacred Heart University Digital Commons*, 5(5), 1-8. doi: 10.1108/13527599910288993
- Gröndahl, E., & Martinsson, L. (2011). *Impact of organizational culture on quality management-A case study in a manufacturing unit*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Chalmers University Of Technology, Gothenburg.
- Gryna, F. M. (2001). *Quality planning and analysis*, (4. Baskı). New York: McGraw-Hill.
- Gümüş, B. (2019). *İşletmelerde kalite kültürü ve örgüt kültürü ilişkisi: Eskişehir’de faaliyet gösteren sanayi işletmeleri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Harvey, L. (2008). Placing Canadian quality assurance initiatives in an international context. *The CMEC Quality Assurance Symposium Quebec City*. (s. 1-37). Quebec City.
- Herzka, P., & Turáková, A. (2010). *The applying Denison model for the analysis of corporate culture*. <https://www.semanticscholar.org/paper/THE-APPLYING-DENISON-MODEL-FOR-THE-ANALYSIS-OF-CORP-Herzka-Tur%C3%A1kov%C3%A1/b17ad38c85cf1ee1e5aa6539532bead623a01873> adresinden erişildi.
- Hildesheim, C., & Sonntag, K. (2020). The quality culture inventory: a comprehensive approach towards measuring quality culture in higher education. *Studies In Higher Education*2020, 45(4), 892–908. doi:10.1080/03075079.2019.1672639
- Irani Z, Beskese A., Love P.E.D. (2004). Total quality management and corporate culture: constructs of organisational excellence. *Technovation*, 24, 643-650. doi: 10.1016/S0166-4972(02)00128-1
- Jancikova, A., & Brychta K. (2009). TQM and organizational culture as significant factors in ensuring competitive advantage: A theoretical perspective. *Economics & Sociology*, 2(1), 80-95.

- Jince, G. (2015). *Impact of organizational culture on total quality management in construction industries*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). School of Industrial And Information Engineering, Politecnico di Milano, Milano.
- Kairiša; I., & Lapiņa, I. (2019). Analysis of factors influencing quality culture and their impact on organizational development. *Proceedings of the International Scientific Conference*, 6, 235-247.
- Kızıloğlu, M., & Kök, S. B. (2020). Denison örgüt kültürü modeli bağlamında örgüt kültürü ve örgütsel güç ilişkisi üzerine bir araştırma. *İstanbul Business Research*, 49(1), 60-85. doi:10.26650/ibr.2020.49.0018
- Kokina, I. & Ostrovska, I. (2013). The analysis of organizational culture with the Denison model (The case study of Latvian municipality). *European Scientific Journal*, 9(10), 362-368. doi:10.19044/esj.2013.v9n10p%25p
- Lapina, I., Kairiša, I., Aramina, D. (2015). Role of organizational culture in the quality management of university. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 213, 770-774.
- Mahmood, W. Y. W., & Mohammed, A. H. (2008). A conceptual framework for the development of quality culture in the construction industry. A. Dainty (Ed.), *Procs 24th Annual ARCOM Conference Cardiff, UK* (s. 247-256). Cardiff: Association of Researchers in Construction Management.
- Malhi, R.J. (2013). Creating and sustaining: A quality culture. *Journal of Defense Management*, 3, 1-4. doi: 10.4172/2167-0374.S3-002
- Milisiunaite, I., Adomaitiene, R. ve Galginaitis, J. (2009). Quality management as a tool for quality culture embedment: Vilnius University approach. *Paper Presented in Track 1 at the 31st Annual EAIR Forum in Vilnius, Lithuania*. 1-14.
- Miminoshvili, M. (2016). *The leadership role on the organizational culture change at the local self-government institutions*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Šiauliai University, Šiauliai.
- Nikolić, V., & Nastasić, A. (2010). Organizational culture as significant factor in implementation of TQM – experience in Serbian economy (s. 477-490). *4th International Quality Conference*. Kragujevac: Center for Quality, Faculty of Mechanical Engineering, University of Kragujevac.
- Özen, Ş. (2002). Bağlam, aktör, söylem ve kurumsal değişim: Türkiye’de toplam kalite yönetiminin yayılım süreci. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 47-90.
- Panuwatwanich, K., & Nguyen, T. T. (2017). Influence of organisational culture on total quality management implementation and firm performance: Evidence from the Vietnamese construction industry. *Management and Production Engineering Review*, 8(1), 5–15. doi: 10.1515/mper-2017-0001
- Pathiranage, Y. L., Jayatilake, L. V. K., & Abeysekera, R. (2020). A literature review on organizational culture towards corporate performance. *International Journal of Management, Accounting and Economics*. 7(9), 522-544.
- Perovšek, V. (2016). The quality culture paradox and its implications – Is there a way out? *11th European Quality Assurance Forum*. (s. 1-14). Ljubljana: University of Ljubljana.

- Pınar, A.H. (2013). Mintzberg'in yönetim yaklaşımı açısından ilköğretim sınıf öğretmenlerinin koçluk ve mentorluk yetkinlikleri ile öğrencilerin sınav başarı puanları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 121-138.
- Quality Maturity Model. (2020). <http://www.qualitymaturitymodel.org.uk/qmm/> adresinden 10 Ekim 2020 tarihinde erişildi.
- Roldán J.L., Leal-Rodríguez A.L., & Leal A.G. (2012). The influence of organisational culture on the total quality management programme performance, *Investigaciones Europeas De Direccion Y Economia De La Empresa*, 18, 183–189. doi: 10.1016/j.iedee.2012.05.005
- Sinclair J., & Collins D. (1994). Towards a quality culture? *International Journal of Quality & Reliability Management*, 11(5), 19-29.
- Ulusal Tez Merkezi. (2020). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp/> adresinden 10 Ekim 2020 tarihinde erişildi.
- Viljoen, S.J. & Waveren, C.C. (2008). An improved model for quantifying an organisational quality culture, Cape Town, South Africa. *Management of Engineering & Technology*. (s. 1781-1789). Portland. doi: 10.1109/PICMET.2008.4599797
- Vural B. A., & Sohodol, Ç. (2004). İletişim felsefesi olarak kalitenin yerleştirilmesi: Halkla ilişkiler penceresinden bakış. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 20, 227-234.
- Wilson, F. (2013). *The quality maturity model: Assessing organisational quality culture in academic libraries*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Brunel University, London.
- Xuan, T. T. H., Hao, N. D., Phuc, N. T. (2019). Organizational culture of enterprises in Thua Thien Hue province with Denison model. *Hue University Journal of Science: Economics and Development*, 128(5), 45-54. doi:10.26459/hueuni-jed.v128i5C.5127
- Yahyagil M. Y. (2004). Denison örgüt kültürü ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması: Ampirik bir uygulama. *Yönetim*, 47, 53-76.
- Yaşar, M. (2014). İstatistiğe yönelik tutum ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 59-75.
- Yıldız, N. Ç., & Güneş, M. Ş. (2017). Örgütsel stresin, örgütsel sessizlik ve tükenmişlik üzerine etkisi: Eczane çalışanları üzerinde bir araştırma. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). 45-66.
- Wu, S. J., Zhang, D., & Schroeder, R. G. (2011). Customization of quality practices: the impact of quality culture. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 28(3), 263-279. doi:10.1108/02656711111109883

TRA1 BÖLGESİ İLLERİNDE (ERZURUM, ERZİNCAN, BAYBURT) KÜMELENME POTANSİYELİ VE YEREL REKABET GÜCÜ: ÜÇ YILDIZ ANALİZİNE DAYALI BİR SAHA ARAŞTIRMASI*

Sevda YAPRAKLI², Ö. Faruk ASLAN³

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, TRA1 Bölgesi illerinde (Erzurum-Erzincan-Bayburt) kümelenme potansiyeli olan sektörleri belirlemek ve bu sektörlerde yer alan firmaların rekabet üstünlüklerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu amaçla öncelikle Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması-Nace Rev. 2 kodundaki sektörler için istihdam verileri kullanılarak üç yıldız analizi yapılmıştır. Daha sonra üç yıldız analizi ile belirlenen olası sektörel kümelerde yer alacak firmalar üzerine Porter'in Elmas Modeli'ndeki beş temel unsur üzerinden bir saha araştırması yapılmıştır. Üç yıldız analizi sonuçları üç ilde de olası kümelerin genel olarak hizmet sektöründe yoğunlaştıklarını göstermiştir. Saha araştırması sonuçlarına göre rekabet üstünlüğü açısından Erzurum diğer iki ilden, Bayburt ise Erzincan'dan daha iyi durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme, Yerel Rekabet Üstünlüğü, Üç Yıldız Analizi, Elmas Modeli, TRA1 Bölgesi

JEL Kodları: R10, R30, Y10

CLUSTERING POTENTIAL AND LOCAL COMPETITIVENESS IN PROVINCES OF TRA1 REGION (ERZURUM, ERZİNCAN, BAYBURT): A FIELD RESEARCH BASED ON THREE STAR ANALYSIS

Abstract

The main aim of this study is to determine the sectors with clustering potential in the provinces of TRA1 Region (Erzurum-Erzincan-Bayburt) and is to comparatively research competitive advantage of firms in these sectors. For this purpose, first of all, three-star analysis was performed using employment data for sectors in Statistical Classification of Economic Activities-Nace Rev. 2 codes. Afterwards, it was conducted a field research based on the five basic elements of Porter's Diamond Model on the firms that will be included in the possible sectoral clusters determined by the three-star analysis. The results of the three-star analysis have showed that possible clusters in all three provinces are generally concentrated in the service sector. According to the results of the field research, Erzurum is better situation than the other two provinces and Bayburt is better than Erzincan in terms of competitive advantage.

Keywords: Clustering, Three Star Analysis, Three Star Analysis, Diamond Model, TRA 1 Region

JEL Codes: R10, R30, Y10

* Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 18.03.2022 tarihli ve E-88656144-000-2200091125 sayılı toplantısının 93 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., sevda1@atauni.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1902-899X>

³ Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., ofaruk.aslan@atauni.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-7415-6049>

GİRİŞ

Yerel/ulusal büyüme-kalkınma stratejilerinden biri olan firma kümelerinin/sektörel yoğunlaşmaların rekabet düzeylerini etkileyen faktörler ilgili literatürün önemli konuları arasında yer almaktadır. 20. yüzyılın temel dinamiği olan küreselleşme süreci, yerel düzeyde rekabet gücü yüksek olan firmaların ulusal/uluslararası arenada da başarılı olmalarına imkan sağlamıştır. Rekabet gücü, firma/sektör/ülke bazında gelir, istihdam, etkinlik, verimlilik, üretim hacmi, piyasa payı, yenilik düzeyi vb. gibi unsurlar açısından rakiplerine üstün olma durumu şeklinde tanımlanabilir (Koç ve Özbozkurt, 2014, s. 86).

Firmaların rekabet güçlerini artıran en önemli faktörlerden biri, diğer faktörler sabitken, firma kümelenmeleridir. Kümelenme, benzer/aynı mal/hizmet üreten ve birbirlerinin rakibi olan firmalar ile onların işbirliği içinde oldukları tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların, ilgili sektörlerdeki firmaların ve ilişkili kurumların (örn. üniversiteler, standart ajansları, ticaret birlikleri) belli bir coğrafi alanda biraraya gelmeleri/yoğunlaşmalarıdır (Porter, 2000, s. 15-16).

Yerel/ulusal kalkınmaya önemli katkılarda bulunan kümeler, rekabet üstünlüğünün sağlanması ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir. Çünkü sürekli olarak yenilik gerektiren girdilerin daha verimli kullanılmasına dayanan rekabet üstünlüğünün küresel düzeyde kalıcı hale gelmesi, rakiplerin ulaşamayacağı yerel potansiyellere (bilgi, ilişkiler, motivasyon vb.) sahip olmayı gerektirmektedir (Porter, 1998, s. 78). Kümelerin rekabet üzerinde üç temel etkisi bulunmaktadır. Bunlar; kurucu firmaların veya endüstrilerin mevcut (statik) üretkenliklerini artırmak, küme katılımcılarının yenilik ve üretkenlik kapasitelerini artırmak ve uyarıcı inovasyonu destekleyen ve kümeyi genişleten yeni iş alanları oluşturmak şeklindedir (Porter, 2000, s. 21). Ayrıca kümeler; endüstri ya da yerel ekonomi seviyesinde maliyet avantajları (kaynağa/pazara yakınlık), yerel uzmanlaşmış işgücü, girdi ve tedarikçiler, yerel mal, piyasa ve katılımcılar arasındaki tamamlayıcı faaliyetler, yerel kurumlara ve kamu mallarına ulaşım vb. gibi kazançlar elde edilmesine de olanak sağlamaktadırlar. Bu etkilerin ortaya çıkması ise büyük ölçüde küme içi ve dışı aktörler arasındaki ağ bağlantılarına/yayımlara bağlıdır. Yerel düzeyde toplulaşan firmalar arası etkin ve güçlü bağlantılarla/karşılıklı etkileşimlerle artan rekabet üstünlüğü seviyesi, hem firmaların içinde buldukları sektörlerle hem de yerel alana katkıda bulunmaktadırlar (Porter, 2000, s. 22-23).

Kümelenmenin pozitif rekabet etkileri; firma ve yerel ekonomiler bazında ölçek ekonomileri, verimlilik artışı, yenilikçilik, istihdam, üretim, ihracat ve ekonomik büyüme gibi olumlu etkilerin ortaya çıkmasını sağlamakta, gelişmişlik farklılıklarının gidermesine katkıda bulunmaktadır (Yamaç, 2019, s. 223). Söz konusu etkilerden optimum düzeyde faydalanabilmesi için kümelerin rekabet üstünlüğü seviyesinin bilinmesi/tahmin edilmesi gerekmektedir. Sektörlerin/firmaların rekabet üstünlüğünün belirlenmesine yönelik en bilinen yöntemlerden biri Elmas Modeli'dir. Porter tarafından geliştirilen ve

literatürde yoğun bir şekilde kullanılan Elmas Modeli'nde rekabet gücü farklılıklarının nedenleri firma/ sektör bazında inceleme konusu yapılmaktadır. Elmas Modeli'ne göre rekabet üstünlüğünün kaynağında yerel/ulusal koşullar/potansiyeller yer almaktadır. Yerel/ulusal bir sektörün uluslararası piyasalarda avantajlı hale gelmesi için her açıdan üstün olması gerekmemektedir. Söz konusu sektörün belli başlı unsurlar açısından rakiplerinden üstün olması yeterlidir (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008, s. 105).

Porter'in Elmas (Rekabet Üstünlüğü) Modeli'nin dört temel (içsel), iki yan (dışsal) belirleyicisi bulunmaktadır. İçsel belirleyiciler; faktör koşulları (Sektör için gerekli olan sermaye, işgücü gibi üretim faktörlerinin varlığı), talep koşulları (Sektörün mal/hizmetlerine yönelik talep düzeyi), ilgili ve destekleyici kuruluşlar (Rekabetçi endüstrilerle ilişkili tedarikçiler, üniversiteler, araştırma enstitüleri gibi kurumların varlığı) ve firma stratejisi, yapısı ve rekabet (Organizasyon, yönetim, üretim teknikleri vb. açısından firmaların nispi durumları) şeklindedir. İçsel belirleyicileri etkileyen dışsal belirleyiciler ise kamu destekleri (Sektörün rekabet düzeyini artırmaya yönelik kamu politikalarının varlığı) ve şans (önceden tahmin edilmeyen/kontrol edilmeyen, yeni icatların, teknolojik atılımların, dış politik gelişmelerin varlığı) faktörüdür (Porter, 1990, s. 77-78, 87; Tsai, Chen ve Yang, 2021, s. 5).

Kümelenme-rekabet düzeyi ilişkisinin bölge/ülke gelişmesindeki yeri ve öneminden hareketle yapılan bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin nispeten geri kalmış alt bölgelerinden biri olan TRAl Bölgesi illerinde (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) faaliyette bulunan sektörlerin kümelenme potansiyellerini ve olası kümelerde yer alacak firmaların yerel rekabet üstünlüklerini belirlemektir. Bu amaçla öncelikle sektörel istihdam verileri ile üç yıldız analizi yapılarak kümelenme potansiyeli olan sektörler belirlenmiştir. Daha sonra ilgili sektörlerde yer alan firmaların rekabet düzeylerini belirlemek için Porter'in Elmas Modeli'ndeki beş temel unsur üzerinden bir saha araştırması yapılmıştır. Çalışmada önce kümelenme ve rekabet gücü ilişkisine yönelik kavramsal ve teorik çerçeveye yer verilmiştir. Daha sonra konuya ilişkin uygulamalı çalışmalar incelenmiştir. Son olarak çalışmada kullanılan yöntemlere ilişkin açıklamalara, analiz sonuçlarına ve bunlara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise elde edilen bulgular doğrultusunda politika önerilerinde bulunulmuştur.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kümelenme ve rekabet gücü ilişkisini araştırma konusu yapan çalışmaların, özellikle yerel potansiyellerin küresel standartlara uygun şekilde harekete geçirilmesinin bölge/ülke ekonomilerindeki pozitif etkilerinin arttığı, 2000'li yıllarda yoğunlaşmaya başladığı gözlenmektedir. Konuya ilişkin çalışmalarda çoğunlukla kümelenme potansiyelini ve rekabet gücünü belirlemeye yönelik araştırmaların

ayrı ayrı çalışma konusu yapıldıkları görülmektedir. Bu kapsamda inceleme konusu yapılan belli başlı çalışmalar, ortak bulgular kapsamında aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Yerel/ulusal düzeyde kümelenme potansiyelini belirlemeye yönelik olarak Feser-Bergman (2000), Carroll, Reid ve Smith (2008), Sölvell, Ketels ve Lindqvist (2008), Shin ve Hassing (2011), Crawley, Beynon ve Munday (2012) ve Manzini ve Luiz (2019) tarafından yapılan temel çalışmalarda genel olarak yerel özelliklere uygun sektörlerin kümelenme potansiyellerinin, diğer sektörlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların bulguları doğrultusunda, kümelenme potansiyeli üzerinde yerel/ulusal kaynak bolluğu, gelişmişlik düzeyi, maddi ve kurumsal alt yapı düzeyi, kamu destekleri, paydaşlar arası ilişkilerin düzeyi vb. birçok faktörün etkili olduğu belirlenmiştir.

Firmaların rekabet üstünlüğünü belirlemeye yönelik belli başlı çalışmalarda [Porter (1990), Yetton, Craig, Davis ve Hilmer (1992), Rugman ve D’Cruz (1993), Liu ve Song (1997), Nachum (1998), Curran (2000), Sledge (2005), Stone ve Ranchhad (2006), Chobanyan ve Leigh (2006), Aghdaie, Seidi ve Riasi (2012), Chung (2016), Tsiligiris (2018), Mahirwe ve Wei (2018) ve Tsai vd. (2021)] Elmas Modeli temel değişkenlerinin hem pozitif hem de negatif değerler aldıkları tespit edilmiştir. Bu çalışmalara göre sektörel bazda başarılı firmalar; ölçek ekonomileri, verimlilik, fiyat ve mal farklılaştırması, network, markalaşma vb. faktörler sayesinde hem yerel hem de uluslararası piyasalarda avantajlar elde etmekte ve nispeten daha yüksek gelir düzeylerine sahip olmaktadır. Küme içi ve dışı firmalar arası rekabet gücü farklılıklarını artıran faktörler arasında; etkin alt ve üst yapı, yönetim, paydaşlar arası işbirliği, yerel potansiyel kaynak kullanımı yer almaktadır (Tersi de doğru).

Türkiye üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla kümelenme potansiyelini belirlemeye odaklandıkları görülmektedir. Bu kapsamda Erkek ve Öselmiş (2011), Ünal (2014), Yüzbaşıoğlu, Ören ve Şahin (2016), Şen ve Sandal (2017), Seki ve Arslan (2018), Ceyhan ve Özcan (2018), Demirdöğen (2018) ve Karaçor, Yörük ve Güvenek (2021) tarafından yapılan çalışmalarda yerel/ulusal düzeyde farklı sektörlerin farklı yıldız değerleri aldıkları tespit edilmiştir. Buna göre yerel düzeyde kullanılan yöntem ve yerel özelliklere göre kümelenme değerleri değişiklik göstermektedir. Rekabet gücü üzerine Keskin (2009), Öz (2001), Sevsan, Batur, Aktan ve Şahin (2013), Oral (2014) ve Yıldız ve Alp (2014)’in yaptıkları çalışmalarda genellikle mevcut ve/veya olası kümelerdeki firmalar üzerine odaklanıldığı ve küme içi firmaların küme dışı benzer nitelikli firmalara göre daha yüksek rekabet gücüne sahip oldukları belirlenmiştir. Yukarıda inceleme konusu yapılan çalışmalara ilişkin özet bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kümelenme-rekabet gücüne ilişkin temel çalışmalar

	Araştırmacı(lar)	Örneklem	Yöntem	Bulgular
Kümelenme Potansiyeline İlişkin Çalışmalar	Feser-Bergman/2000	ABD/Kuzey Carolina	Girdi-Çıktı	Yerelleşme düzeyi yüksek 23 sektörde KMP bulunmaktadır.
	Carroll vd./2008	ABD/Eyalet	LQ, yerel otokorelasyon	KMP değeri kullanılan hesaplama yöntemine göre değişmektedir.
	Sölvell vd./2008	10 AB Üyesi	Üç Yıldız	92 sektör, potansiyel küme kategorisinde yer almaktadır.
	Erkek-Öselmiş/2011	TR32 Bölgesi	Üç Yıldız/H-H Endeks	Bölge ve il düzeyinde farklı sektörler farklı yıldız değerleri almaktadırlar.
	Shin-Hassing/2011	G. Kore/Gemi İnşaatı	Küme yaşam döngüsü	Döngü; yerelleşme, zaman, kamu desteği gibi faktörlere göre farklılaşmaktadır.
	Crawley vd./2012	UK Bölgeleri	LQ	KMP olan sektörlerin yerel katkıları daha yüksektir.
	Ünal/2014	TR82 Bölgesi	Üç Yıldız	İmalat sanayinde KMP bulunmaktadır.
	Yüzbaşıoğlu vd./2016	Uşak/Turizm	Anket/ birincil-ikincil veriler	Turizm sektöründe KMP bulunmaktadır.
	Şen-Sandal/2017	Gaziantep/Sanayi	Üç Yıldız	2 kod bazda 5, 4 kod bazda 12, 6 kod bazda 30 sektör üç yıldız almıştır.
	Seki-Arslan/2018	Şanlıurfa, Diyarbakır/İmalat	Üç Yıldız	KMP 34 sektörde pozitif, 65 sektörde negatiftir.
	Ceyhan-Özcan/2018	Bartın/Ayakkabıcılık	Üç Yıldız	Sektör, potansiyel küme kategorisinde yer almaktadır.
	Demirdöğen/2018	TRAl Bölgesi	Üç Yıldız	İller bazında farklı sektörlerde KMP bulunmaktadır.
	Manzini-Luiz/2019	Brezilya/Boya-Mobilya	LQ- Yerel Veri Analizi	KMP değeri kullanılan yöntemle göre değişmektedir.
	Karaçor vd./2021	Konya/Beyşehir	Üç Yıldız	Yivsis silah kümesi 3 yıldız almış olgun kümedir.
Rekabet Üstünlüğüne İlişkin Çalışmalar	Porter/1990	10 GÜ/100 sektör	Elmas Modeli/6 Faktör	Dört temel iki yan boyutta rekabet üstünlüğü olan firma kümeleri başarılıdır.
	Yetton vd./1992	Y. Zelanda, Kanada/İhracat	Porter/6 Faktör	Model bu ülkelerde geçerli değildir.
	Rugman-D'Cruz/1993	ABD, AB, Japonya/İhracat	Porter/6 Faktör	Model GOÜ'ler için uygun değildir.
	Liu-Song/1997	Çin/İhracat	Porter/6 Faktör	Ulusal elmas geliştirilmelidir.
	Nachum/1998	İsveç/Mühendislik	Porter/6 Faktör	Ülke içindeki firmaların rekabet düzeyi daha yüksektir.
	Curran/2000	UK/Yüksek eğitim	Porter/6 Faktör	Model eğitim sektörü rekabetçiliğini açıklamaktadır.
	Sledge/2005	8 Ülke/50 Otomotiv	Porter/6 Faktör	Model otomotiv sektörü rekabetçiliğini açıklamaktadır.
	Stone-Ranchhad/2006	İngiltere, ABD, BRIC	Porter/Ekonomik göstergeler	İngiltere'nin rekabet düzeyi yüksektir. Çin gelecekte rekabetçi bir ülke olacaktır.
	Chobanyan-Leigh/2006	Ermenistan/ Ulusal sektörler	Porter/6 Faktör	Rekabet üstünlüğü faktör koşulları açısından (+), diğer koşullar açısından (-)'dir.
	Keskin/2009	Isparta/Orman	Porter/4 Faktör	İlgili ve destekleyici sektörlerden yeterince yararlanılmamaktadır.
Öz/2011	Türkiye/İnşaat	Porter/5 faktör	Faktör koşulları ve şans faktörleri açısından rekabet düzeyi düşüktür.	

Tablo 1. Devam

	Araştırmacı(lar)	Örneklem	Yöntem	Bulgular
Rekabet Üstünlüğüne İlişkin Çalışmalar	Aghdaie vd./2012	Iran/Safran ihracatı	Porter/Anket	Faktör koşulları dışındaki değişkenler ihracatın önünde engeldir.
	Sevsan vd./2013	Turgutlu/Tuğla, Kiremit, Makine	Porter/SWOT	Girdi koşulları olumlu, ilgili ve desteleyici kuruluşlar yetersizdir.
	Oral/2014	Ankara/Ostim	Porter/Anket	Rakebet düzeyine ilişkin (+) ve (-) faktörler bulunmaktadır.
	Yıldız-Alp/2014	Kars/Kaşar Peyniri	Porter/5 Faktör	Her boyut bazında olumlu ve olumsuz etkiler bulunmaktadır.
	Chung/2016	6 Asya ülkesi/Lojistik	Porter/AHP	Ülkelerin küme rekabeti arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.
	Tsiligiris/2018	Çin, Malezya/Eğitim	Porter/4 Faktör	Uluslararası eğitime ev sahipliği yapabilecek rekabet gücüne sahiptirler.
	Mahirwe-Wei/2018	Ruanda/Süt (1974-2015)	Genişletilmiş Porter/ARDL	Dış ticaret, emek-sermaye hareketliliği vb. rekabet gücünü etkilemektedir.
	Tsai vd./2021	Tayvan/Fotovoltaik	Porter/Ağ ilişki haritası	Sektörel rekabet gücünü artırmaya yönelik faaliyetler geliştirilmelidir.

Not: Tabloda Kümelenme Potansiyeli için KMP kısaltması kullanılmıştır.

Tabloda görüleceği üzere çalışmalardan elde edilen bulguların çoğunluğunda kümelenmenin/potansiyel kümelerin rekabet gücü düzeyini etkilediği/etkileyeceği yönünde genel görüş birliği oluşmuştur. Ancak çalışmalar, kümelenme potansiyeli değeri, sektörler, yerel özellikler, örneklem, analiz yöntemi vb. gibi açılardan birbirinden farklılaşmakta ve bu durum kümelenme-rekabet ilişkisinin yönü ve büyüklüğü konusunda farklı bulgulara ulaşılmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran temel özelliği, üç yıldız analizinin ve saha araştırmasının birarada yapılarak, hem kümelenme potansiyelinin hem de rekabet üstünlüğü düzeyinin birlikte ortaya konulmasıdır. Bu yönüyle çalışmanın ulusal literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

TRA1 BÖLGESİ İLLERİ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI

2008 yılında oluşturulan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)'nda, bölge birimleri Düzey 3, 2 ve 1 olarak tanımlanmıştır. Düzey 3 (81 il)'te her bir il bir istatistikî bölge birimi olarak ele alınmaktadır. Düzey 3 kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması ile Düzey 2 (26 adet), Düzey 2 İBB'nin gruplandırılması sonucunda Düzey 1 (12 adet) İBB belirlenmektedir (Resmi Gazete, 2002). Bu çalışmada Türkiye'nin nispeten geri kalmış bölgelerinden biri olan TRA1 Bölgesi'ndeki illerin (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) gelişmişlik düzeylerinin artırılması ve nispi gelişmişlik farklılıklarının azaltılması/giderilmesi için kümelenme potansiyeli gösteren sektörlerin belirlenmesi ve bu sektörlerin rekabet üstünlüklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla TRA1 Bölgesi illerinde faaliyet gösteren sektörler için üç yıldız analizi

ve kümelenme potansiyeline sahip sektörlerdeki firmaların rekabet üstünlükleri için anket çalışması yapılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada TRAl Bölgesi illerinde kümelenme potansiyeli olan sektörleri belirlemek amacıyla Nace Rev. 2'ye göre 2020 yılında faaliyet gösteren 2 basamaklı sektörlerin istihdam sayılarına ilişkin ikincil veriler kullanılarak üç yıldız analizi yapılmıştır. Analiz kolay uygulanabilir ve anlaşılabilir olması ve sektör bazında araştırma yapmaya imkan sağlaması nedeniyle ilgili literatürde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Şen ve Sandal, 2017, s. 48). Kümelenme potansiyeline sahip sektörlerin belirlenmesine yönelik üç yıldız analizinde, belirli bir il/bölgede aynı veya ilişkili alanda faaliyette bulunan sektörler ele alınan gösterge/ler (istihdam, iş yeri sayısı vb.) bazında bir üst bölgenin aynı göstergeleri ile karşılaştırılmaktadır. Böylece olgun, potansiyel ve aday kümeler belirlenebilmektedir. Bunun için büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma olmak üzere üç kriter gere hareket edilmektedir.

Çalışmada analiz birim(i)leri Türkiye referansına göre Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri olarak alınmış ve üç yıldız analizi için aşağıdaki formüllerden/kriterlerden yararlanılmıştır (Kırankabeş ve Arık, 2014, s. 140-141)*.

$$\text{Büyükük} = e_i/E_i \quad (1)$$

$$\text{Baskınlık} = e_i/e_t \quad (2)$$

$$\text{Uzmanlaşma} = (e_i/e_t) / (E_i/E_t) \quad (3)$$

Burada e_i , analiz edilen i sektörünün il düzeyindeki istihdamını; e_t , il düzeyinde toplam istihdamı; E_i , analiz edilen i sektörünün TRAl Bölgesi düzeyindeki istihdamını ve E_t , TRAl Bölgesi düzeyinde toplam istihdamı temsil etmektedir.

Yukarıda verilen her kriter için belirlenen eşik değerlere göre hareket edilmekte ve hesaplanan değerler eşik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Eşik değerler için; üst bölge tanımı farklılıkları, kritik değer ile küme büyüklüğü arasındaki uyumsuzluk, farklı sektör tanımlamaları, kriter hesaplamalarında farklı değişken kullanımı gibi nedenlerden dolayı standart bir ölçüm oluşturulamadığı görülmektedir. Bu nedenle

* Çalışmada öncelikle TRAl Bölgesi referansına göre analiz birim(i)leri Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri olarak alınmış ve üç yıldız analizi yapılmıştır. Ancak kriterler bazında yeterli düzeyde anlamlı bulguya ulaşılamamıştır. Örneğin sadece bir ildeki bir sektörde bir firma var ise TRAl Bölgesi toplamı da bir firma olmaktadır. Bu durumda mesela büyüklük kriteri $(1/1)=1$ gibi oldukça yüksek bir değer almaktadır. Bu değer kümelenme açısından anlamsız hale gelmekte ve elenmektedir. Diğer kriterler açısından da benzer sorunlarla karşılaşıldığı için referans olarak Türkiye'nin alınmasına karar verilmiştir.

çalışmada kritik değer için literatürdeki benzer çalışmalardan (Erkek ve Öselmiş, 2011, s. 17, Güney Marmara Kalkınma Ajansı, 2017, s. 52; Şen ve Sandal, 2017, s. 49; Demirdöğen, 2018, s. 97) yararlanılmıştır**. Hesaplanan büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma değerlerinin eşik değerlerden büyük olması durumunda her biri için 1 yıldız verilmektedir. Analiz kapsamında ele alınan sektör her kriter bazında yıldız (3 yıldız) almışsa olgun, iki kriter bazında yıldız (2 yıldız) almışsa potansiyel ve bir kriter bazında yıldız (1 yıldız) almışsa aday küme olarak değerlendirilmektedir (Şen ve Sandal, 2017, s. 48-49).

Üç yıldız analizine ilişkin verilerin derlenmesinde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ve Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinin ticaret ve sanayi odaları istatistiki veri tabanlarından ve yayınlarından yararlanılmıştır (SGK, 2021, 2022).

Çalışmada üç yıldız analizi ile belirlenen (2 yıldız alan) sektörlerdeki firmalar (Erzurum-5.757 adet, Erzincan-2.272 adet ve Bayburt-743 adet) araştırma kapsamına alınmış ve bu firmaların rekabet üstünlüğü düzeylerini belirlemek amacıyla Porter'in Elmas Modeli'ne göre bir saha araştırması yapılmıştır. Olası kümelerde yer alacak firmalar için sektörel düzeyde yapılan araştırmalar ve firma yetkileri ile yapılan görüşmeler sonrasında çalışmanın kapsamı/ana kütlesi SGK'ya kayıtlı ve verilerine ulaşılabilen 10 ve daha fazla işgücü istihdam eden firmalar olarak ele alınmıştır. Buna göre Nace Rev 2/2 basamaklı sektörlerde faal durumda olan işyeri/firma sayısı; Erzurum'da 1424, Erzincan'da 545 ve Bayburt'ta 150'dir. Olası kümelerde yer alacak firmaları kapsayan ana kütleyle ilişkin örneklem büyüklüğü/sayısı % 5 hata payıyla (% 95 güven düzeyinde); TRA1 Bölgesi illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt için sırasıyla sayısı 303, 226 ve 108 (toplam 637) olarak belirlenmiştir.

Firmaların iş kayıtlarına ilişkin bilgiler, illerin ticaret ve sanayi odalarından elde edilmiştir. Olası eksik/yanlış cevaplama, yırtılma, kaybolma vb. gibi durumlar dikkate alınarak her il için örneklem sayısının % 10 daha fazlası firma ile yüz yüze görüşme yapılmış ve örneklem büyüklüğüne uygun sayıda anket sayısına ulaşılmıştır. Bazı firmaların kendilerine özgü çeşitli nedenlerle geçici olarak kapalı olmaları, bazı firma yetkililerinin ankete katılmamak istememeleri, zaman ve maddi kaynak azlığı gibi nedenler araştırmanın temel kısıtları arasında yer almaktadır.

Örnek kütle üzerine yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Hazırlanan anket formu, 125 firma yetkilisi üzerine uygulanarak ön teste tabi tutulmuş ve konuyla ilişkili akademisyenlerin ve sektör/firma yetkililerinin öneri ve görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak sahada uygulanabilir hale

** Büyüklük için TRA1 Bölgesi illerinin Düzey 3 Bölgesi illerine oranına göre hareket edilmiş ve eşik değer $(1/81=)$ 0.012 olarak belirlenmiştir. Baskınlık için her ildeki aktif sektör sayısı dikkate alınarak; eşik değerler Erzurum için $(1/75=)$ 0.013, Erzincan için $(1/69=)$ 0.014 ve Bayburt için $(1/59=)$ 0.017 olarak hesaplanmıştır. Uzmanlaşma için il düzeyindeki sektörel istihdam payının, üst bölge payına eşit olduğu kabulüne göre eşik değer $(0.01/0.01=)$ 1 olarak alınmıştır.

getirilmiştir. Anketler bizzat yazar(lar)ın kendi(leri)si tarafından uygulanmıştır. Anket formunun hazırlanmasında; Güneş (2009), Karayel (2010), Oral (2014), Herdem (2014), Ceyhan ve Özcan (2018), Çetin (2018), Dağlıoğlugil (2019), Ünal (2019) ve Demirel (2021) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. İki temel bölümden oluşan anketin birinci bölümünde firmalara ilişkin tanımlayıcı bilgiler içeren beş soru yer almaktadır. Rekabet üstünlüğüne ilişkin ikinci bölüm Elmas Modeli'ne uygun şekilde beş temel başlık halinde ele alınmıştır. Bu kapsamda faktör ve talep koşulları için yedişer, ilgili ve destekleyici kuruluşlar, firma stratejisi, yapısı ve rekabet ve kamu destekleri için dokuzar soru (toplam 41 soru) hazırlanmıştır. Rekabet üstünlüğüne yönelik sorularda değerlendirme ölçeği olarak 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçek değerleri; Çok Düşük (= 1), Düşük (= 2), Orta (= 3), Yüksek (= 4) ve Çok Yüksek (= 5) şeklindedir.

Anket formunda kullanılan ölçekler ile ölçek sorularının uyumluluğu açıklayıcı faktör analizi [Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Sphericity testleri] ile ölçeklerin güvenilirliği (iç tutarlılık düzeyi) Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ile inceleme konusu yapılmıştır. KMO test sonucunun 0.7'den yüksek çıkması, ele alınan ölçekteki her bir değişkenin diğer değişkenler tarafından açıklanabileceğini/tahmin edileceğini göstermektedir. Bartlett's Sphericity testi χ^2 değerinin istatistik açıdan anlamlı olması ($p \leq 0,005$) ölçekte yer alan değişkenler/veriler arasındaki korelasyonun yüksek olduğuna/verilerin normal dağıldığına işaret etmektedir. 0 ile 1 arasında değer alan Cronbach α katsayısının 0,7'den yüksek olması, ölçekte yer alan soruların birbirleri ile tutarlı olduklarını/ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 75-76, 78). Çalışmada, anketlerden elde edilen veriler kullanılarak, açıklayıcı faktör, güvenirlik, frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır.

Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 18.03.2022 tarihli ve E-88656144-000-2200091125 sayılı toplantısının 93 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Analizlerde SPSS 20 istatistik paket programı kullanılmıştır.

ANALİZ SONUÇLARI

TRA1 Bölgesi illerinde faaliyet gösteren sektörlerin kümelenme potansiyellerinin tespitine yönelik üç yıldız analizi ile olası kümelerde yer alacak firmaların rekabet üstünlüklerinin Elmas Modeli unsurları bazında tespiti için yapılan anket çalışması sonuçları aşağıda alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Üç Yıldız Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada TRA1 Bölgesi illeri (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) üzerine Türkiye referansı ile yapılan üç yıldız analizinin sonuçları aşağıdaki Tablo 2.1., Tablo 2.2, ve Tablo 2.3'te verilmiştir.

Tablo 2.1. Erzurum ili üç yıldız analizi sonuçları

Nace Rev 2 Kodu	Erzurum		İstihdam/Üç Yıldız Analizi		
	Firma Sayısı	İstihdam (Sayı)	Büyüklik ($e_i/E_i \geq 0,012$)	Baskınlık ($e_i/e_i \geq 0,013$)	Uzmanlaşma ($(e_i/e_i)/(E_i/E_i) \geq 1$)
02 Ormanlık ve tomrukçuluk	42	495	0,014	0,006	2,553
41 Bina inşaatı	580	5.584	0,006	0,068	1,010
45 Toptan ve perakende ticaret ve motorlu taşıtların onarımı	365	1.885	0,008	0,023	1,394-
47 Perakende ticaret (motorlu taşıtların onarımı hariç)	2.107	8.298	0,006	0,101	1,064
49 Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	1.016	3.904	0,007	0,048	1,240
55 Konaklama	118	1.833	0,008	0,022	1,356
56 Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri	553	2.213	0,004	0,027	0,631
70 İdari danışmanlık faaliyetleri	194	1.463	0,007	0,018	1,203
71 Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri	152	1.243	0,007	0,015	1,334
72 Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri	5	198	0,013	0,002	2,233
80 Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri	106	2.093	0,010	0,026	1,699
81 Bina ve çevre düzenleme faaliyetleri	205	4.230	0,008	0,052	1,492
85 Eğitim	314	6.584	0,011	0,080	1,900
Toplam	5.757	40.023	-	-	-

Tablo 2.1'de sunulan üç yıldız analizi sonuçlarına göre Erzurum'da Nace Rev 2/2 basamak bazında faaliyet gösteren 75 sektörün 14'ü temel kriterler açısından 2 yıldız almışlardır. Buna göre Erzurum'da kümelenme potansiyeli bulunan 14 sektör bulunmaktadır. 02 ve 72 kodlu sektörler büyüklük ve uzmanlaşma kriterlerine göre iki yıldız alırken, diğer sektörler baskınlık ve uzmanlaşma kriterleri bazında yıldız almışlardır. Nace Rev 2 kısım bazında Erzurum'daki olası kümelerin F. İnşaat, G. Toptan ve perakende ticaret/motorlu taşıtların onarımı, I. Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, M. Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, N. İdari ve destek hizmet faaliyetleri ve P. Eğitim şeklindeki (genel olarak hizmet sektörü) sektörlerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Nace Rev. 2 sınıflaması bazında kümelenme potansiyeli

olan firmaların Erzurum ili ve TRA1 Bölgesi toplam istihdamı içindeki payları sırasıyla $(40.023/81.969=)$ % 48,8 ve $(40.023/119.467=)$ % 33,5'tir. Ayrıca kümelenme potansiyeli olan firmaların Erzurum ve TRA1 Bölgesi toplam firma sayısına oranları sırasıyla $(5.757/9.999=)$ % 57,6 ve $(5.757/15.035=)$ % 38,3'tür (Erzurum ili ve TRA1 Bölgesi toplam istihdam ve işyeri sayıları için SGK verilerinden yararlanılmıştır).

Tablo 2.2. Erzincan ili üç yıldız analizi sonuçları

Nace Rev 2 Kodu	Erzincan		İstihdam/Üç Yıldız Analizi		
	Firma Sayısı	İstihdam (Sayı)	Büyüklik $(e_i/E_i) \geq 0,012$	Baskınlık $(e_i/e_i) \geq 0,014$	Uzmanlaşma $(e_i/e_i)/(E_i/E_i) \geq 1$
33 Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	37	429	0,003	0,015	1,469
35 Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım	53	434	0,004	0,015	2,006
41 Bina inşaatı	489	3.823	0,004	0,132	1,961
42 Bina dışı yapıların inşaatı	68	1.810	0,006	0,063	2,932
47 Perakende ticaret (Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)	865	3.269	0,002	0,113	1,189
55 Konaklama	66	747	0,003	0,0267	1,567
56 Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri	293	1.620	0,003	0,056	1,310
80 Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri	52	730	0,003	0,025	1,681
81 Binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri	83	1.110	0,002	0,038	1,110
82 Büro yönetimi, büro destek ve iş destek faaliyetleri	122	1.888	0,004	0,065	1,983
85 Eğitim	83	1.331	0,002	0,046	1,090
86 İnsan sağlığı hizmetleri	61	2.428	0,003	0,084	1,512
Toplam	2.272	19.619	-	-	-

Tabloda görüleceği üzere Erzincan'da Nace Rev 2/2 basamak bazında faaliyet gösteren 69 sektörün 12'si baskınlık ve uzmanlaşma kriterlerine göre iki yıldız almıştır. Yani 12 sektörde kümelenme potansiyeli bulunmaktadır. Nace Rev 2 kısım bazında Erzincan'daki olası kümelerin C. İmalat, D. Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım, F. İnşaat, G. Toptan ve perakende ticaret/motorlu taşıtların onarımı, I. Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, N. İdari ve destek hizmet faaliyetleri, P. Eğitim ve Q. İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri şeklindeki (genel olarak hizmet) sektörlerde yoğunlaştığı ifade edilebilir. Ayrıca Erzincan'da 33 kodlu imalat sektöründe de kümelenme potansiyeli olduğu görülmektedir. Nace Rev. 2 sınıflamasına göre kümelenme potansiyeli olan firmaların Erzincan ili ve TRA1 Bölgesi toplam istihdamı içindeki payları sırasıyla $(19.619/28.901=)$ % 67,9 ve $(19.619/119.467=)$ % 16,4'tür. Ayrıca kümelenme potansiyeli olan firmaların Erzincan ve TRA1 Bölgesi toplam firma sayısına oranları sırasıyla $(2.272/3.847=)$ % 59,1 ve $(2.272/15.035=)$ % 15,1'dir (Erzincan ili ve TRA1 Bölgesi toplam istihdam ve işyeri sayıları için SGK verilerinden yararlanılmıştır).

Tablo 2.3. Bayburt ili üç yıldız analizi sonuçları

Nace Rev 2 Kodu	Bayburt		İstihdam/Üç Yıldız Analizi		
	Firma Sayısı	İstihdam (Sayı)	Büyüklik ($e_i/E_i \geq 0,012$)	Baskınlık ($e_i/e_i \geq 0,017$)	Uzmanlaşma ($(e_i/e_i)/(E_i/E_i) \geq 1$)
10 Gıda ürünlerinin imalatı	55	323	0,001	0,038	1,122
23 Metalik olmayan ürünler imalatı	23	293	0,001	0,034	2,264
35 Elektrik, gaz, buhar ve hava sistemleri üretim ve dağıtımı	20	168	0,002	0,020	2,611
41 Bina inşaatı	152	1.010	0,001	0,117	1,741
42 Bina dışı yapıların inşaatı	20	666	0,002	0,077	3,627
43 Özel inşaat faaliyetleri	37	176	0,001	0,020	1,036
47 Perakende ticaret (motorlu taşıtların onarımı hariç)	274	885	0,001	0,103	1,082
55 Konaklama	24	238	0,001	0,028	1,679
80 Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri	8	238	0,001	0,028	1,842
81 Bina ve çevre düzenleme faaliyetleri	22	499	0,001	0,058	1,678
82 Büro yönetimi, büro desteği faaliyetleri	28	512	0,001	0,060	1,807
85 Eğitim	49	862	0,001	0,100	2,372
86 İnsan sağlığı hizmetleri	31	994	0,001	0,116	2,081
Toplam	743	6.864	-	-	-

Tabloda verilen analiz sonuçlarına göre Bayburt'ta Nace Rev 2/2 basamak bazında faaliyet gösteren 59 sektörün 13'ü baskınlık ve uzmanlaşma kriterleri açısından 2 yıldız almış ve kümelenme potansiyeline sahip olduklarını göstermişlerdir. Nace Rev. 2 kısım bazında Bayburt'taki potansiyel kümeler C. İmalat, D. Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı, F. İnşaat, G. Toptan ve perakende ticaret/motorlu taşıtların, I. Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, N. İdari ve destek hizmet faaliyetleri, P. Eğitim ve Q. İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri şeklindeki (genel olarak hizmet) sektörlerde yoğunlaşmaktadırlar. Diğer illerden farklı olarak Bayburt'ta 10 ve 23 kodlu iki adet imalat sektöründe kümelenme potansiyeli olduğu görülmektedir. Nace Rev. 2 sınıflaması bazında kümelenme potansiyeli olan firmaların Bayburt ili ve TRA1 Bölgesi toplam istihdamı içindeki payları sırasıyla $(6.864/8.597=)$ % 79,8 ve $(6.864/119.467=)$ % 57,5'tir. Ayrıca kümelenme potansiyeli olan firmaların Bayburt ve TRA1 Bölgesi toplam firma sayısına oranları sırasıyla $(743/1.189=)$ % 62,5 ve $(743/15.035=)$ % 49,4'tür (Bayburt ili ve TRA1 Bölgesi toplam istihdam ve işyeri sayıları için SGK verilerinden yararlanılmıştır).

Anket Çalışmasına İlişkin Bulgular

Örneklemeden elde edilen veriler kullanılarak yapılan frekans ve yüzde analizlerine ilişkin bulgular, firmaların tanımlayıcı nitelikleri ve Elmas Modeli unsurları bazında iller düzeyinde ele alınmış ve karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

Firmaların tanımlayıcı nitelikleri

Ankette firmaların tanımlayıcı niteliklerine ilişkin; deneyim, hukuki durum, yıllık ciro, çalışan sayısı, marka tescil durumu gibi unsurlar ele alınmış ve bunlara ait frekans ve yüzde bilgileri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İller bazında firmalara ilişkin tanımlayıcı bilgiler

	Erzurum		Erzincan		Bayburt	
	n	%	n	%	n	%
Çalışma Yılı/Deneyim						
10 (-) Yıl	125	41,3	81	35,9	40	37,5
11-20 Yıl	74	24,4	78	34,5	29	26,6
21-30 Yıl	46	15,3	23	10,3	19	17,2
31-40 Yıl	25	8,3	11	4,8	2	1,60
40 (+) Yıl	33	10,7	33	14,5	18	17,2
Hukuki Durum						
Anonim	58	19,3	22	9,7	7	6,30
Kolektif	3	0,99	-	-	-	-
Komandit	1	0,33	-	-	-	-
Şahsi Mülkiyet	125	41,4	113	50,3	47	43,7
Limited	112	36,8	89	39,3	51	46,8
Kooperatif	3	0,90	2	0,7	2	1,80
Kamu Tüzel Kişiliği	1	0,29	-	-	1	1,40
Yıllık Ciro						
1.000.000 (-) ₺	21	6,8	8	3,4	9	8,8
1.000.001-5.000.000₺	16	5,2	6	2,8	7	6,8
5.000.001-10.000.000₺	28	9,4	14	6,2	5	4,7
10.000.001-15.000.000₺	19	6,4	19	8,3	14	12,5
15.000.001 (+) ₺	219	72,2	179	79,3	73	67,2
İstihdam Edilen İşgücü Sayısı						
10-19 Kişi	162	53,4	125	55,1	59	54,7
20-29 Kişi	53	17,6	38	17,1	14	12,7
30-49 Kişi	37	12,1	27	11,9	13	12,0
50-99 Kişi	29	9,83	21	9,17	15	14,0
100 (+) Kişi	22	7,16	15	6,78	7	6,67
Marka Tescil Belgesinin Varlığı						
Evet	276	91,2	214	94,5	98	90,6
Hayır	27	8,80	12	5,50	10	9,40

Tabloda görüldüğü gibi 10 yıldan daha az deneyime sahip olan firma sayısı Erzurum'da 125 (% 41,3), Erzincan'da 81 (% 35,9) ve Bayburt'ta 40 (% 37,5)'tir. 11-20 yıllık tecrübeye sahip firma sayısı ise Erzincan'da 78 (% 34,5), Erzurum'da 74 (% 24,4) ve Bayburt'ta 29 (% 26,6)'dur. Firmaların hukuki durumlarına bakıldığında, Erzurum ve Erzincan'da sırasıyla 125 (% 41,4) ve 113 (% 50,3) firmanın şahıs firması olduğu, Bayburt'ta ise en yüksek pay olan % 46,8 ile 51 firmanın limited şirket olduğu görülmektedir.

Yıllık ciro bazında her üç ilde de en yüksek paya sahip olan miktar 15.000.001₺'den daha yüksek şeklindedir. Bu ciroya sahip firma sayıları (il bazında toplam içindeki payları) Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta sırasıyla 219 (% 72,2), 179 (% 79,3) ve 73 (% 67,2)'tir. İstihdam edilen işgücü sayısı açısından en yüksek payı alan seçenek her üç ilde de 10-19 kişi aralığındadır. Buna göre Erzurum'da 162 (% 53,4), Erzincan'da 125 (% 55,1) ve Bayburt'ta 59 firma (% 54,7) 10 ile 19 kişi aralığında işgücü istihdam etmektedirler. 100 ve daha fazla işgücü istihdam eden firma sayıları ise Erzurum'da 22 (% 7,16), Erzincan'da 15 (% 6,78) ve Bayburt'ta 7 (% 6,67)'dir. Marka tescil belgesinin olduğunu belirten firma sayısı Erzurum'da 276 (% 91,2), Erzincan'da 214 (% 94,5) ve Bayburt'ta 98 (% 90,6)'dir.

Elmas Modeli'ne ilişkin analiz sonuçları

Porter'in Elmas Modeli'ne göre belirlenen beş boyut (faktör ve talep koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar, firma stratejisi, yapısı ve rekabet ile kamu destekleri) açısından firmaların rekabet üstünlükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle model bazında kullanılan ölçeklerin uyum ve güvenilirlik düzeylerini belirlemeye yönelik testler yapılmış ve olası sahte bulgu sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Elmas Modeli'ne ilişkin ölçekler/faktörler için yapılan testlerin sonuçları Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. Ölçeklerin uyumuna ve güvenilirliğine ilişkin test sonuçları

Ölçek/Faktör	KMO	Bartlett χ^2 (p)	Cronbach's (α)
Faktör Koşulları (7 soru)	0,768	3176,5 _(0,003)	0,849
Talep Koşulları (7 soru)	0,808	2876,7 _(0,005)	0,845
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar (9 soru)	0,798	3009,9 _(0,004)	0,862
Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet (9 soru)	0,812	4499,9 _(0,002)	0,844
Kamu Destekleri (9 soru)	0,742	4908,0 _(0,001)	0,879
Toplam	0,832	4321,7 _(0,002)	0,856

Tabloda görüleceği üzere hem her ölçek bazında hem de tüm ölçekler bazında KMO, Bartlett χ^2 ve Cronbach's (α) değerleri anlamlıdır. Tabloya göre KMO değerleri 0,7'den büyüktür, Bartlett's Sphericity testi χ^2 değeri istatistik açıdan anlamlıdır ($p \leq 0,005$) ve Cronbach α katsayısı 0,7'den büyüktür/1'e yakındır. Bu durumda sırasıyla ölçekteki değişkenlerin açıklayıcılık güçlerinin yüksek olduklarını, normal dağılım sergilediklerini ve değişkenlerin iç tutarlılık/güvenirlik düzeylerinin yüksek olduklarını söylemek mümkündür.

Kümelenme potansiyeli olan sektörlerdeki olası kümelerde yer alacak firmaların rekabet avantajlarını ortaya koymak amacıyla yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular Elmas Modeli boyutlarına göre her il için ayrı ayrı aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 5.1. Elmas Modeli faktör koşulları boyutu: Erzurum

İL	ERZURUM									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Faktör Koşulları										
Etkin ve verimli mal üretimi	2	0,80	1	0,30	2	0,50	38	12,6	260	85,8
Düşük girdi maliyeti	284	93,6	9	2,90	6	1,90	2	0,80	2	0,80
Teknolojik yenilikleri takip	6	1,90	1	0,30	-	-	96	31,6	201	66,2
Ar-Ge harcaması	10	3,20	2	0,50	-	-	88	29,0	204	67,3
Profesyonel danışmanlık hizmeti satın alımı	160	52,8	6	2,10	2	0,50	6	2,10	129	42,5
Çalışan eğitiminin minimum maliyetle karşılanması	3	1,10	199	65,8	2	0,80	5	1,60	93	30,7
Nitelikli eleman ihtiyacının il/bölgeden karşılanması	2	0,80	32	10,5	1	0,30	13	4,30	255	84,1
Ortalama	67	22,0	36	11,8	3	0,80	35	11,7	163	53,9

*: Ölçek değerleri Çok Düşük (= 1), Düşük (= 2), Orta (= 3), Yüksek (= 4) ve Çok Yüksek (= 5) şeklindedir.

Tabloya göre Erzurum ili için faktör koşulları boyutunda yer alan yedi seçenekten dört tanesinde en yüksek oran, çok yüksek (5) ölçek değeri düzeyindedir. Bu bağlamda etkin ve verimli mal üretimi, nitelikli eleman ihtiyacının il/bölgeden karşılanması, Ar-Ge harcaması ve teknolojik yenilikleri takip seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 85,8, % 84,1, % 67,3 ve % 66,2'si çok iyi durumda olduklarını belirtmişlerdir. Düşük girdi maliyeti ve profesyonel danışmanlık hizmeti satın alımı seçeneklerinde firmaların sırasıyla % 93,6 ve % 52,8'i çok düşük (1), çalışan eğitiminin minimum maliyetle karşılanması seçeneğinde firmaların % 65,8'i düşük (2) ölçek değerini işaretlemişlerdir. Erzurum iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 53,9'dur. Buna göre Erzurum ilinin ortalama % 54 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5.2. Elmas Modeli faktör koşulları boyutu: Erzincan

İL	ERZİNCAN									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Faktör Koşulları										
Etkin ve verimli mal üretimi	-	-	-	-	3	1,40	80	35,2	143	63,4
Düşük girdi maliyeti	198	87,6	28	12,4	-	-	-	-	-	-
Teknolojik yenilikleri takip	-	-	12	4,80	-	-	173	76,6	42	18,6
Ar-Ge harcaması	2	0,70	17	7,60	-	-	44	19,3	164	72,4
Profesyonel danışmanlık hizmeti satın alımı	128	56,6	19	8,30	-	-	3	1,40	76	33,7
Çalışan eğitiminin minimum maliyetle karşılanması	142	62,8	5	2,10	-	-	2	0,70	78	34,4
Nitelikli eleman ihtiyacının il/bölgeden karşılanması	19	8,30	3	1,40	-	-	19	8,30	185	82,0
Ortalama	98	43,2	14	6,10	3	1,40	54	23,6	115	50,8

*: Ölçek değerleri Çok Düşük (= 1), Düşük (= 2), Orta (= 3), Yüksek (= 4) ve Çok Yüksek (= 5) şeklindedir.

Tabloda görüldüğü üzere Erzincan'da nitelikli eleman ihtiyacının il/bölgeden karşılanması, Ar-Ge harcaması ve etkin ve verimli mal üretimi seçeneklerinde katılımcı firmaların sırasıyla % 82,0, % 72,4 ve % 63,4'ü 5 (çok yüksek) değerini işaretlemişlerdir. Buna göre Erzincan'ın faktör koşulları boyutundaki yedi seçenekten üç tanesinde çok iyi durumda olduğu görülmektedir. Teknolojik yenilikleri takip seçeneğinde katılımcıların % 76,6'sı yüksek (4) ölçek değerini işaretlemişlerdir. Katılımcıların % 87,6'sı düşük girdi maliyeti, % 62,8'i çalışan eğitiminin minimum maliyetle karşılanması ve % 56,6'sı profesyonel danışmanlık hizmeti satın alımı seçenekleri için 1 (çok düşük) değerini vermişlerdir. Erzincan iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 50,8'dir. Buna göre Erzincan ilinin ortalama % 51 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5.3. Elmas Modeli faktör koşulları boyutu: Bayburt

İL	BAYBURT									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Faktör Koşulları										
Etkin ve verimli mal üretimi	-	-	2	1,60	2	1,60	14	12,5	91	84,4
Düşük girdi maliyeti	10	9,40	98	90,6	-	-	-	-	-	-
Teknolojik yenilikleri takip	2	1,60	-	-	-	-	15	14,1	91	84,3
Ar-Ge harcaması	2	1,60	-	-	-	-	14	12,5	93	85,9
Profesyonel danışmanlık hizmeti satın alımı	52	48,4	17	15,6	2	1,60	-	-	37	34,4
Çalışan eğitiminin minimum maliyetle karşılanması	10	9,40	76	70,3	-	-	-	-	23	20,3
Nitelikli eleman ihtiyacının il/bölgeden karşılanması	-	-	89	82,8	-	-	10	9,40	8	7,80
Ortalama	15	14,1	56	52,1	2	1,60	13	12,1	57	52,9

*: Ölçek değerleri Çok Düşük (= 1), Düşük (= 2), Orta (= 3), Yüksek (= 4) ve Çok Yüksek (= 5) şeklindedir.

Tablo 5.3'te Elmas Modeli faktör koşulları boyutu için Bayburt iline ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Buna göre Bayburt ilinde Ar-Ge harcaması, etkin ve verimli mal üretimi ve teknolojik yenilikleri takip seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 85,9, % 84,4 ve % 84,3'ü çok iyi durumda olduklarını

ifade etmişlerdir. Ayrıca tabloda düşük girdi maliyeti, nitelikli eleman ihtiyacının il/bölgeden karşılanması ve çalışan eğitiminin minimum maliyetle karşılanması seçeneklerinde firmaların sırasıyla % 90,6, % 82,8 ve % 70,3'ü (2) düşük değerini işaretlerken, katılımcıların % 48,4'ü profesyonel danışmanlık hizmeti satın alımı seçeneği için (1) değerini vermişlerdir. Bayburt iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 52,9'dur. Buna göre Bayburt ilinin ortalama % 53 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 6.1. Elmas Modeli talep koşulları boyutu: Erzurum

İL	ERZURUM									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Talep Koşulları										
İl içi üretim ve satış	8	2,7	2	0,5	-	-	9	2,9	284	93,9
Tüketicilerin teknoloji takip düzeyleri	8	2,7	1	0,3	-	-	93	30,6	201	66,4
Yabancı talep düzeyi	2	0,5	167	55,2	1	0,30	22	7,20	111	36,8
İl dışı ulusal talep düzeyi	35	11,8	-	-	-	-	74	24,3	194	63,9
Yabancı yatırımcıyı çekecek potansiyel talebin varlığı	2	0,5	254	84,2	1	0,30	4	1,30	42	13,7
Ucuz ve kaliteli mal talep durumu	2	0,5	-	-	1	0,30	54	17,7	246	81,5
Yerel ve uluslararası talep benzerliği	113	37,5	2	0,5	24	8,00	36	11,8	128	42,2
Ortalama	24	8,03	85	28,1	7	2,23	42	13,7	172	56,9

Tabloya göre Erzurum ili için talep koşulları boyutunda yer alan yedi seçenektan beş tanesinde en yüksek oran, çok yüksek (5) ölçek değeri düzeyindedir. Bu bağlamda il içi üretim ve satış, ucuz ve kaliteli mal talep durumu, tüketicilerin teknoloji takip düzeyleri, il dışı ulusal talep düzeyi ve yerel ve uluslararası talep benzerliği seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 93,9, % 81,5, % 66,4 ve % 63,9 ve % 42,2'si çok iyi durumda olduklarını belirtmişlerdir. Yabancı yatırımcıyı çekecek potansiyel talebin varlığı ve yabancı talep düzeyi seçeneklerinde firmaların sırasıyla % 84,2 ve % 55,2'si düşük (2) değerini işaretlemişlerdir. Erzurum iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 56,9'dur. Buna göre Erzurum ilinin ortalama % 57 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6.2. Elmas Modeli talep koşulları boyutu: Erzincan

İL	ERZİNCAN									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Talep Koşulları	-	-	-	-	-	-	33	14,5	193	85,5
İl içi üretim ve satış	-	-	8	3,4	2	0,70	155	69,0	61	26,9
Tüketicilerin teknoloji takip düzeyleri	121	53,8	39	17,2	-	-	2	0,70	64	28,3
Yabancı talep düzeyi	23	10,3	10	4,3	32	14,10	43	19,2	118	52,1
İl dışı ulusal talep düzeyi	169	75,2	6	2,8	2	0,70	11	4,80	38	16,6
Yabancı yatırımcıyı çekecek potansiyel talebin varlığı	-	-	-	-	-	-	150	66,2	76	33,8
Ucuz ve kaliteli mal talep durumu	22	9,70	-	-	6	2,70	56	24,8	142	62,8
Yerel ve uluslararası talep benzerliği	84	37,3	16	6,93	11	4,55	64	28,5	99	43,7
Ortalama										

Tabloda görüldüğü üzere Erzincan'da il içi üretim ve satış, yerel ve uluslararası talep benzerliği ve il dışı ulusal talep düzeyi seçeneklerinde katılımcı firmaların sırasıyla % 85,5, % 62,8 ve % 52,1'i 5 (çok yüksek) değerini işaretlemişlerdir. Buna göre Erzincan'ın talep koşulları boyutundaki yedi seçenektan üç tanesinde çok iyi durumda olduğu görülmektedir. Tüketicilerin teknoloji takip düzeyleri ve ucuz ve kaliteli mal talep durumu seçeneklerinde ise firmaların sırasıyla % 69 ve % 66,2'si yüksek (4) ölçek değerini işaretlemişlerdir. Katılımcıların % 75,2'si yabancı yatırımcıyı çekecek potansiyel talebin varlığı ve % 53,8'i yabancı talep düzeyi seçenekleri için 1 (çok düşük) değerini vermişlerdir. Erzincan iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 43,7'dir. Buna göre Erzincan ilinin ortalama % 44 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6.3. Elmas Modeli talep koşulları boyutu: Bayburt

İL	BAYBURT									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Talep Koşulları	-	-	-	-	-	-	12	10,9	96	89,1
İl içi üretim ve satış	-	-	50	46,5	44	41,0	-	-	14	12,5
Tüketicilerin teknoloji takip düzeyleri	14	12,50	-	-	84	78,1	-	-	10	9,40
Yabancı talep düzeyi	-	-	49	46,1	46	43,0	-	-	13	10,9
İl dışı ulusal talep düzeyi	52	48,4	-	-	2	1,60	5	4,70	49	45,3
Yabancı yatırımcıyı çekecek potansiyel talebin varlığı	2	1,60	-	-	-	-	8	7,80	98	90,6
Ucuz ve kaliteli mal talep durumu	8	7,80	95	87,5	-	-	2	1,60	3	3,10
Yerel ve uluslararası talep benzerliği	19	17,6	65	60,0	44	40,9	7	6,25	40	37,3
Ortalama										

Tablo 6.3'te Elmas Modeli talep koşulları boyutu için Bayburt iline ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Buna göre Bayburt ilinde ucuz ve kaliteli mal talep durumu ve il içi üretim ve satış seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 90,6 ve % 89,1'i çok iyi durumda olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca tabloda yabancı talep düzeyi seçeneği için firmaların % 78,1'inin orta (3), yerel ve uluslararası talep

benzerliği, tüketicilerin teknoloji takip düzeyleri ve il dışı ulusal talep düzeyi seçeneklerinde firmaların sırasıyla % 87,5, % 46,5 ve % 46,1'nin düşük (2) ve yabancı yatırımcıyı çekecek potansiyel talebin varlığı seçeneğinde firmaların % 48,4'ünün çok düşük (1) ölçek değerlerini işaretledikleri görülmektedir. Bayburt iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 37,3'tür. Buna göre Bayburt ilinin ortalama % 37 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 7.1. Elmas Modeli ilgili ve destekleyici kuruluşlar boyutu: Erzurum

İL	ERZURUM									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar										
İl içi ambalaj ve depolama	43	14,2	1	0,30	2	0,60	9	2,90	248	82,0
Üretim alanında araştırma merkezinin varlığı	1	0,30	297	97,9	-	-	-	-	5	1,80
Üretim yapılan alanda ilgili bölümün varlığı	1	0,30	156	51,5	1	0,30	3	0,90	142	47,0
Üretim yerine yakın finans kuruluşu varlığı	88	29,0	5	1,60	-	-	19	6,40	191	63,0
İl içi girdi tedarikçi durumu	43	14,2	19	6,40	-	-	43	14,20	198	65,2
Eğitim kurumları ve STK'lardan faydalanma düzeyi	-	-	223	73,7	1	0,30	1	0,30	78	25,7
İl içi bakım-onarım firmalarının varlığı	-	-	159	52,5	1	0,30	9	2,90	134	44,3
Üretim merkezine yakın lojistik firmaların varlığı	35	11,5	3	1,10	-	-	68	22,50	197	64,9
Rakip firmaları takip düzeyi	26	8,60	3	1,10	2	0,80	30	9,90	241	79,6
Ortalama	34	11,2	96	31,8	1	0,46	23	7,50	159	52,6

Tablo 7.1'de Elmas Modeli ilgili ve destekleyici kuruluşlar boyutu için Erzurum iline ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Buna göre Erzurum ilinde il içi ambalaj ve depolama, rakip firmaları takip düzeyi, il içi girdi tedarikçi durumu, üretim merkezine yakın lojistik firmaların ve finans kuruluşlarının varlığı seçenekleri için katılımcıların sırasıyla % 82,0, % 79,6, % 65,2 ve % 64,9 ve % 63'ü çok iyi durumda olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca üretim alanında araştırma merkezinin varlığı, eğitim kurumları ve STK'lardan faydalanma düzeyi, il içi bakım-onarım firmalarının varlığı ve üretim yapılan alanda ilgili bölümün varlığı firma yetkililerinin sırasıyla % 97,9, % 73,7, % 52,5 ve % 51,5'inin düşük (2) ölçek değerini işaretledikleri görülmektedir. Erzurum iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 52,6'dır. Buna göre Erzurum ilinin ortalama % 53 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 7.2. Elmas Modeli ilgili ve destekleyici kuruluşlar boyutu: Erzincan

İL	ERZİNCAN									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar										
İl içi ambalaj ve depolama	26	11,7	-	-	-	-	3	1,40	196	86,9
Üretim alanında araştırma merkezinin varlığı	-	-	224	99,3	-	-	-	-	2	0,70
Üretim yapılan alanda ilgili bölümün varlığı	-	-	121	53,8	-	-	3	1,40	101	44,8
Üretim yerine yakın finans kuruluşu varlığı	20	9,00	4	2,10	-	-	38	16,6	164	72,4
İl içi girdi tedarikçi durumu	57	25,5	14	6,20	-	-	72	31,7	83	36,6
Eğitim kurumları ve STK'lardan faydalanma düzeyi	-	-	188	83,4	-	-	6	2,80	31	13,8
İl içi bakım-onarım firmalarının varlığı	-	-	130	57,9	-	-	31	13,8	64	28,3
Üretim merkezine yakın lojistik firmaların varlığı	2	0,70	2	0,70	-	-	184	81,4	38	17,2
Rakip firmaları takip düzeyi	8	3,40	-	-	-	-	108	47,6	111	49,0
Ortalama	23	10,1	98	43,3	-	-	56	24,6	88	38,9

Tabloda görüldüğü üzere Erzincan'da il içi ambalaj ve depolama, üretim yerine yakın finans kuruluşu varlığı, rakip firmaları takip düzeyi ve il içi girdi tedarikçi durumu seçeneklerinde katılımcı firmaların sırasıyla % 86,9, % 72,4, % 49 ve % 36,6'sı (5) ölçek değerini işaretlemişlerdir. Buna göre Erzincan'ın ilgili ve destekleyici kuruluşlar boyutundaki dokuz seçenekten dört tanesinde çok iyi durumda olduğu görülmektedir. Üretim alanında araştırma merkezinin varlığı, eğitim kurumları ve STK'lardan faydalanma düzeyi, il içi bakım-onarım firmalarının varlığı ve üretim yapılan alanda ilgili bölümün varlığı seçenekleri ise % 99,3, % 83,4, % 57,9 ve % 53,8 ile (2) ölçek değerini almışlardır. Erzincan iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 38,9'dur. Buna göre Erzincan ilinin ortalama % 39 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 7.3. Elmas Modeli ilgili ve destekleyici kuruluşlar boyutu: Bayburt

İL	BAYBURT									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar										
İl içi ambalaj ve depolama	7	6,2	-	-	-	-	-	-	101	93,8
Üretim alanında araştırma merkezinin varlığı	-	-	106	98,4	-	-	-	-	2	1,6
Üretim yapılan alanda ilgili bölümün varlığı	-	-	57	53,1	-	-	-	-	51	46,9
Üretim yerine yakın finans kuruluşu varlığı	2	1,6	-	-	-	-	15	14,1	91	84,3
İl içi girdi tedarikçi durumu	12	10,9	-	-	-	-	86	79,9	10	9,4
Eğitim kurumları ve STK'lardan faydalanma düzeyi	-	-	88	81,2	-	-	-	-	20	18,8
İl içi bakım-onarım firmalarının varlığı	-	-	73	67,2	-	-	8	7,8	27	25,0
Üretim merkezine yakın lojistik firmaların varlığı	2	1,6	-	-	-	-	15	14,1	91	84,3
Rakip firmaları takip düzeyi	3	3,2	-	-	-	-	12	10,9	93	85,9
Ortalama	5	4,70	81	74,9	-	-	27	25,4	54	50,0

Tabloya göre Bayburt ili için ilgili ve destekleyici kuruluşlar boyutunda yer alan dokuz seçenektan beş tanesinde en yüksek oran, (5) ölçek değeri düzeyindedir. Bu bağlamda il içi ambalaj ve depolama, rakip firmaları takip düzeyi, üretim merkezine yakın lojistik firmaların ve finans kuruluşlarının varlığı seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 93,8, % 85,9, % 84,3 ve % 84,3'ü çok iyi (5) durumda olduklarını belirtirken, il içi girdi tedarikçi durumu seçeneği için katılımcıların % 79,9 iyi (4) durumda olduklarını ifade etmişlerdir. Üretim alanında araştırma merkezinin varlığı, eğitim kurumları ve STK'lardan faydalanma düzeyi, il içi bakım-onarım firmalarının varlığı ve üretim yapılan alanda ilgili bölümün varlığı seçeneklerinde firmaların sırasıyla % 98,4, % 81,2, % 67,2 ve % 53,1'i düşük (2) değerini işaretlemişlerdir. Bayburt iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 50'dir. Buna göre Bayburt ilinin ortalama % 50 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 8.1. Elmas Modeli firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutu: Erzurum

İL	ERZURUM									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet										
Firmalar arası rekabetin varlığı	12	4,00	3	1,10	7	2,40	15	4,50	267	88,0
Firmanın fiyat rekabeti düzeyi	9	2,90	2	0,80	11	3,70	100	32,9	181	59,7
Firma gelirinin yatırıma dönüşme düzeyi	18	5,90	5	1,60	2	0,50	93	28,2	186	61,4
Firmanın yerel piyasa payı	8	2,70	1	0,30	6	2,10	94	30,8	194	64,1
Optimum sayının üstünde KOBİ varlığı	70	23,3	2	0,50	2	0,80	11	3,50	218	71,9
Piyasadaki tescil edilmiş marka düzeyi	258	85,0	6	2,10	4	1,30	5	1,60	30	9,90
Ortak sorunlar karşısında firmalar arası iş birliği düzeyi	4	1,30	235	77,70	6	2,10	3	0,80	55	18,10
Rakip firmalar arası iletişim ağının varlığı	4	1,30	54	17,80	6	2,10	3	0,80	236	78,0
Üretim destekleme programlarının varlığı	1	0,30	286	94,40	5	1,60	3	0,80	8	2,90
Ortalama	43	14,0	66	21,8	5	1,84	36	11,5	153	50,5

Tabloda görüldüğü üzere Erzurum'da firmalar arası rekabetin varlığı, rakip firmalar arası iletişim ağının varlığı, optimum sayının üstünde KOBİ varlığı, firmanın yerel piyasa payı, firma gelirinin yatırıma dönüşme düzeyi ve firmanın fiyat rekabeti düzeyi seçeneklerinde katılımcıların sırasıyla % 88, % 78, % 71,9, % 64,1, % 61,4 ve % 59,7'si 5 ölçek değerini işaretlemişlerdir. Buna göre Erzurum'un firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutundaki dokuz seçenektan altı tanesinde çok iyi durumda olduğu görülmektedir. Üretim destekleme programlarının varlığı ve ortak sorunlar karşısında firmalar arası iş birliği düzeyi seçenekleri % 94,4 ve % 77,7 ile (2) ölçek değerini alırken, piyasadaki tescil edilmiş marka düzeyi seçeneği % 85 ile (1) ölçek değerini almıştır. Erzurum iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 50,5'dir. Buna göre Erzurum ilinin ortalama % 51 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 8.2. Elmas Modeli firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutu: Erzincan

İL	ERZİNCAN									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet										
Firmalar arası rekabetin varlığı	2	0,70	-	-	-	-	20	9,01	204	90,3
Firmanın fiyat rekabeti düzeyi	2	0,70	9	4,1	11	4,80	44	19,4	160	71,0
Firma gelirinin yatırıma dönüşme düzeyi	6	2,80	26	11,7	2	0,70	143	63,4	48	21,4
Firmanın yerel piyasa payı	2	0,70	2	0,7	-	-	40	17,9	182	80,7
Optimum sayının üstünde KOBİ varlığı	34	15,2	2	0,7	-	-	19	8,3	171	75,8
Piyasadaki tescil edilmiş marka düzeyi	2		192	84,8	2	0,70	-	-	28	12,4
Ortak sorunlar karşısında firmalar arası işbirliği düzeyi	1		191	84,5	-	-	3	1,4	31	13,8
Rakip firmalar arası iletişim ağının varlığı	2		190	84,1	-	-	3	1,4	31	13,7
Üretim destekleme programlarının varlığı	223	98,6	2	0,7	-	-	-	-	2	0,70
Ortalama	30	19,8	77	34,1	5	2,07	39	17,3	92	42,2

Tablo 8.2’de Elmas Modeli firma stratejisi ve rekabet boyutu için Erzincan iline ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Buna göre Erzincan ilinde firmalar arası rekabetin varlığı, firmanın yerel piyasa payı, optimum sayının üstünde KOBİ varlığı ve firmanın fiyat rekabeti düzeyi seçenekleri için katılımcıların sırasıyla % 90,3, % 80,7, % 75,8 ve % 71’i çok iyi durumda olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca tabloda üretim destekleme programlarının varlığı seçeneği için katılımcıların % 98,6’sının (1) ölçek değerini işaretledikleri görülmektedir. Piyasadaki tescil edilmiş marka düzeyi, ortak sorunlar karşısında firmalar arası iş birliği düzeyi ve rakip firmalar arası iletişim ağının varlığı seçenekleri ise % 84,8, % 84,5 ve % 84,1 ile (2) ölçek değerini almışlardır. Erzincan iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 42,2’dir. Buna göre Erzincan ilinin ortalama % 42 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 8.3. Elmas Modeli firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutu: Bayburt

İL	BAYBURT									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet										
Firmalar arası rekabetin varlığı	-	-	-	-	-	-	8	7,41	100	92,2
Firmanın fiyat rekabeti düzeyi	2	1,60	2	1,60	5	4,70	20	18,8	79	73,3
Firma gelirinin yatırıma dönüşme düzeyi	8	7,40	3	3,10	-	-	20	18,8	76	70,3
Firmanın yerel piyasa payı	2	1,60	2	1,60	5	4,70	22	20,3	78	71,8
Optimum sayının üstünde KOBİ varlığı	15	14,1	2	1,60	-	-	10	9,40	81	74,9
Piyasadaki tescil edilmiş marka düzeyi	8	7,40	88	81,3	-	-	-	-	12	10,9
Ortak sorunlar karşısında firmalar arası işbirliği düzeyi	-	-	89	82,8	-	-	-	-	19	17,2
Rakip firmalar arası iletişim ağının varlığı	-	-	87	80,2	-	-	-	-	21	19,8
Üretim destekleme programlarının varlığı	-	-	105	96,9	-	-	-	-	3	3,10
Ortalama	7	6,42	47	43,6	5	4,70	16	14,9	52	48,2

Tabloya göre Bayburt ili için firma stratejisi, yapısı ve rekabeti boyutunda yer alan dokuz seçenekten beş tanesinde en yüksek oran, (5) ölçek değeri düzeyindedir. Bu bağlamda firmalar arası rekabetin varlığı, optimum sayının üstünde KOBİ varlığı, firmanın fiyat rekabeti düzeyi, firmanın yerel piyasa payı ve firma gelirinin yatırıma dönüşme düzeyi seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 92,2, % 74,9, % 73,3, % 71,8 ve % 70,3'ü çok iyi durumda olduklarını belirtmişlerdir. Üretim destekleme programlarının varlığı, ortak sorunlar karşısında firmalar arası işbirliği düzeyi, piyasadaki tescil edilmiş marka düzeyi ve rakip firmalar arası iletişim ağının varlığı seçenekleri ise % 96,9, % 82,8, % 81,3 ve % 80,2 ile (2) ölçek değerini almışlardır. Bayburt iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 48,2'dir. Buna göre Bayburt ilinin ortalama % 48 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 9.1. Elmas Modeli kamu destekleri boyutu: Erzurum

İL	ERZURUM									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kamu Destekleri										
Maliyet üstünlüğü sağlayan teşvikler	4	1,40	-	-	-	-	15	4,80	284	93,8
Nitelikli işgücü temini	8	2,70	1	0,30	-	-	67	22,0	227	75,0
Vergi muafiyetleri	2	0,50	259	85,6	-	-	-	-	42	13,9
İhracat destekleri	45	15,0	15	4,80	49	16,1	1	0,30	193	63,8
Dış ticaret engellerinin azaltılması	36	11,8	15	4,60	51	16,9	25	8,30	177	58,4
Üretim ve ticareti kolaylaştırıcı hukuki düzenlemeler	18	5,90	8	2,70	52	17,2	42	13,9	183	60,3
Mal ve piyasa çeşitlendirmesi teşvikleri	-	-	-	-	2	0,80	20	6,70	280	92,5
Hibelere erişim düzeyi	12	4,0	267	88,0	2	0,80	1	0,40	21	6,80
İl dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler	6	2,10	256	85,0	4	1,30	2	0,50	34	11,1
Ortalama	16	4,07	117	19,6	27	8,85	22	4,99	160	50,1

Tablo 9.1'de Elmas Modeli kamu destekleri koşulları boyutu için Erzurum iline ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Buna göre Erzurum ilinde maliyet üstünlüğü sağlayan teşvikler, mal ve piyasa çeşitlendirmesi teşvikleri, nitelikli işgücü temini, ihracat destekleri, üretim ve ticareti kolaylaştırıcı hukuki düzenlemeler ve dış ticaret engellerinin azaltılması seçenekleri için katılımcıların sırasıyla % 93,8, % 92,5, % 75, % 63,8, % 60,3 ve % 58,4'ü (5) ölçek değerini işaretlemişler ve kamu desteklerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Hibelere erişim düzeyi, vergi muafiyetleri ve il dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler seçeneklerinde ise firma yetkililerinin sırasıyla % 88, % 85,6 ve % 85'i destek düzeylerinin düşük (2) olduğunu ifade etmişlerdir. Erzurum iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 50,1'dir. Buna göre Erzurum ilinin ortalama % 50 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 9.2. Elmas Modeli kamu destekleri boyutu: Erzincan

İL	ERZİNCAN									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kamu Destekleri										
Maliyet üstünlüğü sağlayan teşvikler	-	-	-	-	-	-	58	25,5	168	74,5
Nitelikli işgücü temini	8	3,70	2	0,70	-	-	139	61,4	77	34,2
Vergi muafiyetleri	3	1,40	223	98,6	-	-	-	-	-	-
İhracat destekleri	12	5,50	203	89,7	9	4,10	2	0,70	-	-
Dış ticaret engellerinin azaltılması	25	11,0	12	5,50	26	11,7	118	52,4	44	19,4
Üretim ve ticareti kolaylaştırıcı hukuki düzenlemeler	8	3,50	5	2,10	31	13,9	49	21,6	134	59,3
Mal ve piyasa çeşitlendirmesi teşvikleri	6	2,80	2	0,70	-	-	47	20,7	171	75,8
Hibelere erişim düzeyi	-	-	38	16,6	2	1,00	4	1,70	182	80,7
İl dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler	2	0,70	188	83,4	33	14,5	3	1,40	-	-
Ortalama	9	2,93	84	37,2	20	9,04	53	23,2	129	56,9

Tabloda görüldüğü üzere Erzincan'da hibelere erişim düzeyi, mal ve piyasa çeşitlendirmesi teşvikleri, maliyet üstünlüğü sağlayan teşvikler ve üretim ve ticareti kolaylaştırıcı hukuki düzenlemeler şeklindeki kamu desteklerine ilişkin seçenekler için katılımcıların % 80,7, % 75,8, % 74,5 ve % 59,3'ü (5) ölçek değerini işaretlemişlerdir. (4) ölçek değeri alan seçenekler % 61,4 ile nitelikli işgücü temini ve % 52,4 ile dış ticaret engellerinin azaltılmasıdır. Vergi muafiyetleri, ihracat destekleri ve il dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler ve hibelere erişim düzeyi seçenekleri için katılımcı firmaların sırasıyla % 98,6, % 89,7 ve % 83,4'ü destek düzeyinin düşük (2) olduğunu beyan etmişlerdir. Erzincan iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 56,9'dur. Buna göre Erzincan ilinin ortalama % 57 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 9.3. Elmas Modeli kamu destekleri boyutu: Bayburt

İL	BAYBURT									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Ölçek Değeri*	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kamu Destekleri										
Teşviklerin maliyet üstünlüğü sağlama düzeyi	11	10,4	-	-	-	-	4	3,6	93	86,0
Nitelikli işgücü temini	13	12,5	-	-	-	-	2	1,6	93	85,9
Vergi muafiyetleri	-	-	105	96,9	-	-	-	-	3	3,1
İhracat destekleri	2	1,6	104	96,8	-	-	-	-	2	1,6
Dış ticaret engellerinin azaltılması	-	-	-	-	3	3,1	19	17,8	85	79,1
Üretim ve ticareti kolaylaştırıcı hukuki düzenlemeler	2	1,6	-	-	3	3,1	8	7,8	95	87,5
Mal ve piyasa çeşitlendirmesi teşvikleri	7	6,3	-	-	-	-	5	4,7	96	89,0
Hibelere erişim düzeyi	2	1,8	103	95,0	2	1,6	-	-	2	1,6
İl dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler	3	3,2	103	95,2	2	1,6	-	-	-	-
Ortalama	6	5,34	104	95,9	10	2,35	8	7,10	59	54,2

Tabloda görüldüğü üzere Bayburt'ta mal ve piyasa çeşitlendirmesi teşvikleri, üretim ve ticareti kolaylaştırıcı hukuki düzenlemeler, teşviklerin maliyet üstünlüğü sağlama düzeyi, nitelikli işgücü temini ve dış ticaret engellerinin azaltılması seçeneklerinde katılımcı firmaların sırasıyla % 89, % 87,5, % 86, % 85,9 ve % 79,1'i 5 (çok yüksek) değerini işaretlemişlerdir. Buna göre Bayburt'un kamu destekleri boyutundaki dokuz seçenekten beş tanesinde çok iyi durumda olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 96,9'u vergi muafiyetleri, % 96,8'i ihracat destekleri, % 95,2'si il dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler ve % 95'i hibelere erişim düzeyi seçenekleri için 2 (düşük) değerini vermişlerdir. Bayburt iline ilişkin (5) ölçek değerinin ortalaması, seçenekler bazında yaklaşık % 54,2'dir. Buna göre Bayburt ilinin ortalama % 54 oranında rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda TRA1 Bölgesi illerinin rekabet üstünlüğü düzeyleri, değerlendirme ölçeği değerlerine göre sıralanıp iller arası karşılaştırma yapılabilir. Elmas Modeli boyutları bazında en yüksek değerlendirme ölçeği değeri {Çok Yüksek (= 5)} alan seçeneklerin ortalamalarına göre illerin rekabet üstünlüğü düzeyleri Tablo 10'daki gibidir.

Tablo 10. İllerin Elmas Modeli boyutlarına göre rekabet üstünlüğü düzeyleri

	Erzurum	Erzincan	Bayburt
	Ort. (%)	Ort. (%)	Ort. (%)
Faktör Koşulları	53,9	50,8	52,3
Talep Koşulları	56,9	43,7	37,4
İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar	52,6	38,9	50,0
Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet	50,5	42,2	48,2
Kamu Destekleri	50,1	56,9	54,2
Ortalama	52,8	46,5	48,4

Tablo 10'da faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ve firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutlarında ortalama % 53,9, % 56,9 ve % 52,6 ve % 50,5 ile (5) ölçek değeri üzerinden diğer iki ile göre nispeten daha iyi durumda olan ilin Erzurum olduğu görülmektedir. Erzincan Bayburt karşılaştırmasında ise rekabet düzeyi açısından Bayburt; faktör koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ve firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutlarında ortalama % 52,3, % 50 ve % 48,2 ile Erzincan'dan daha iyi durumdadır. Bu durumda olası kümelenmede yer alacak firmaların rekabet üstünlüğü açısından nispeten daha geri durumda olan TRA1 Bölgesi ilinin Erzincan olduğunu söylemek mümkündür. Elmas Modeli boyutları açısından Erzurum ilinin diğer illerden daha iyi durumda olduğunu, Erzurum ilinde gerçekleştirilecek firma kümelerinin rekabet üstünlüğü elde etme imkânının diğer illerden daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışmada yerel gelişmişlik farklılıklarını azaltma/giderme açısından önem arz eden firma kümeleri ve rekabet üstünlüğü, TRA1 Bölgesi illerinde (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) Nace Rev. 2/2 basamağında faaliyet gösteren sektörler/firmalar bazında üç yıldız analizine dayalı bir saha araştırma ile araştırma konusu yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle kümelenme potansiyeli olan sektörleri belirlemek için istihdam verileri kullanılarak üç yıldız analizi yapılmıştır. Daha sonra belirlenen olası kümelerde yer alacak firmaların rekabet üstünlüklerini ortaya koymak için Porter'in Elmas Modeli'ndeki beş temel unsur (faktör ve talep koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar, firma stratejisi, yapısı ve rekabet ve kamu destekleri) üzerinden bir saha araştırması yapılmıştır.

Üç yıldız analizinden elde edilen bulgular, Erzurum'da faal durumda olan 75 sektörün 14'ünde, Erzincan'daki 69 sektörün 12'sinde ve Bayburt'taki 59 sektörün 13'ünde kümelenme potansiyeli olduğunu göstermiştir. Her üç ilde de olası kümelerin genel olarak hizmet sektöründe yoğunlaştıkları belirlenmiştir.

Üç yıldız analizi ile belirlenen (2 yıldız alan) sektörlerdeki firmalar üzerine yapılan saha araştırması sonuçlarına göre Porter'in Elmas Modeli'ndeki faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ve firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutlarında ortalama % 53,9, % 56,9 ve % 52,6 ve % 50,5 ile (5) ölçek değeri üzerinden diğer iki ile göre nispeten daha iyi durumda olan il Erzurum'dur. Bayburt ili; faktör koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ve firma stratejisi, yapısı ve rekabet boyutlarında ortalama % 52,3, % 50 ve % 48,2 ile Erzincan'dan daha iyi durumdadır. Buna göre olası kümelenmede yer alacak firmaların rekabet üstünlüğü açısından nispeten daha geri durumda olan TRA1 Bölgesi ilinin Erzincan olduğunu söylemek mümkündür.

Elmas Modeli boyutları açısından çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle, rekabet üstünlüğü açısından Erzurum ilinin diğer illerden daha iyi durumda olduğu, Erzurum ilinde gerçekleştirilecek firma kümelerinin rekabet üstünlüğü elde etme imkânının diğer illerden daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Söz konusu sektörlerde kümelenmeyi teşvik eden kamu desteklerinin artırılmasının rekabet üstünlüğünün ve dolayısıyla yerel gelişmişlik düzeyinin yükselmesine katkıda bulunacağı söylenebilir. Bu kapsamda özellikle vergi muafiyetleri, ihracat destekleri, hibelere erişim kolaylığı, il dışına emek ve sermaye göçünü engelleyen tedbirler gibi kamu desteklerinin artırılmasının il ve bölgeye önemli düzeyde katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunmuşlardır. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 18.03.2022 tarihli ve E-88656144-000-2200091125 sayılı toplantısının 93 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aghdaie, S.F.A., Seidi, M. & Riasi, A. (2012). Identifying the barriers to Iran's saffron export by using Porter's Diamond Model. *International Journal of Marketing Studies*, 4(5), 129-138.
- Carroll, M.C., Reid, N. & Smith, B.W. (2008). Location quotients versus spatial autocorrelation in identifying potential cluster regions. *The Annals of Regional Science*, 42, 449-463.
- Ceyhan, M.S. & Özcan, S.Ö. (2018). Bölgesel kalkınmada kümelenmelerin rolü: Bartın ili ayakkabıcılık sektörü örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 141-163.
- Chobanyan, A. & Leigh, L. (2006). The competitive advantages of nations: Applying the Diamond Model to Armenia. *International Journal of Emerging Markets*, 1(2), 147-164.
- Chung, T.W. (2016). A Study on Logistics cluster competitiveness among Asia main countries using the Porter's Diamond Model. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 32(4), 257-264.
- Crawley, A., Beynon, M. & Munday, M. (2013). Making Location quotients more relevant as a policy aid in regional spatial analysis. *Urban Studies*, 50(9), 1854-1869.
- Curran, P.J. (2000). Competition in UK higher education: Competitive advantage in the research assessment exercise and Porter's Diamond Model. *Higher Education Quarterly*, 54, 386-410.
- Çetin A. (2018). *Güneş enerji sistemleri firmalarının kümelenme düzeyi: Batı Akdeniz Bölgesi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağlıoğlugil, Ö.F. (2019). *İhracat yapan firmaların Elmas Modeli ile ihracat rekabetçiliği analizinin yapılması: Konya ili örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirdöğen, S. (2018). Kümelenme potansiyeli gösteren sektörlerin belirlenmesi: TRAl Düzey 2 Bölgesi üzerine bir uygulama. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(4), 85-113.
- Demirel, E. (2021). *Kaynak bağımlılığı kuramı bağlamında kümelenme modelinin etkinliği: Türkiye'deki kümeler üzerinden bir karşılaştırma*. Ankara: IKSAD Yayınevi.
- Erkek, D. & Öselmiş, G. (2011). *TR32 Düzey II Bölgesi'nde kümelenme yaklaşımı*. http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5fdq6q1qh01dup1n0k10cq25o8.pdf, (Erişim Tarihi: 26.02.2022).

- Feser, E.J. & Bergman, E.M. (2000). National industry cluster templates: A framework for applied regional cluster analysis. *Regional Studies*, 34(1), 1-19.
- Güneş, E. (2009). *Turizm Kümelenmesi ve Erzurum Bölgesi turizm kümelenme potansiyeline yönelik bir araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güney Marmara Kalkınma Ajansı (2017). *TR22 (Balıkesir, Çanakkale) Güney Marmara Bölgesi imalat sanayi stratejisi ve eylem planı*. <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Imalat-Sanayi-Strateji-Eylem-Plani.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.03.2022).
- Gürpınar, K. & Sandıkçı, M. (2008). Uluslararası rekabetçilik analizinde Michael E. Porter'ın Elmas Modeli yaklaşımı: Türkiye'deki bazı endüstrilerdeki uygulanabilirliğinin ve sonuçlarının araştırılması. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 105-125.
- Herdem, P. (2014). *Rekabet avantajı sağlamada bir araç olarak kümelenme: Konya yazılım ve Ar-Ge firmaları üzerine bir alan araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karaçor, Z., Yörük, B. & Güvenek, B. (2021). Bölgesel kalkınmada kümelenmenin önemi: Üç yıldız analizi ile bir uygulama. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(78), 3429-3439.
- Karayel, S. (2010). *Yenilikçi bir örgütlenme modeli olarak kümelenme ile işletme performansı ilişkisi: ayakkabıcılık sektöründe bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, H. (2009). *Kümelenme ve sektörel bağlantıları açısından Isparta ili orman ürünleri endüstrisinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırankabeş, M.C. & Arık, M. (2014). Industrial clustering approach in regional development: The case of Turkey. *Journal of Applied Business and Economics*, 16(3), 135-151.
- Koç, M. & Özbozkurt, O.B. (2014). Ulusların rekabet üstünlüğü ve elmas modeli üzerine bir değerlendirme. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 85-91.
- Liu, X. & Song, H. (1997). China and the multinationals-a winning combination. *Long Range Planning*, 30(1), 74-83.
- Mahirwe, A.M. & Wei, L. (2018). Investigation of competitive advantage of the dairy industry cluster: The case of Rwanda. *American Journal of Industrial and Business Management*, 8, 1358-1388.
- Manzini, R.B. & Luiz, D.S.C. (2019). Cluster identification: A joint application of industry concentration analysis and exploratory Spatial Data Analysis (ESDA). *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 29(4), 401-415.
- Nachum, L. (1998). Do the diamonds of foreign countries shape the competitiveness of firms? A case study of the Swedish engineering consulting industry. *Scandinavian Journal of Management*, 14(4), 459-478.

- Oral, M. (2014). *Kümelenme yaklaşımının firma performansına etkisi: Ankara Ostim örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, Ö. (2001). Sources of competitive advantage of Turkish construction companies in international markets. *Construction Management and Economics*, 19(2), 135-144.
- Porter, M.E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*, March-April, 72-91, http://www.economie.ens.fr/IMG/pdf/porter_1990_-_the_competitive_advantage_of_nations.pdf, (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Porter, M.E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90.
- Porter, M.E. (2000). Location, competition, and economic development: Local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*, 14(1), 15-34.
- Resmi Gazete (2002). 2002/4720 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020922.htm>, (Erişim Tarihi: 02.03.2022).
- Rugman, A.M. & D'Cruz, J.R. (1993). The Double Diamond Model of international competitiveness: The Canadian experience. *Management International Review*, 33, 17-37.
- Seki, İ. & Arslan, M. (2018). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi kümelenme potansiyeli analizi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 32-53.
- Sevsan, H., Batum, U., Aktan, A. & Şahin, S.H. (2013). *Turgutlu inovasyon temelli kümelenme stratejik planı*. İzmir: Zafer Kalkınma Ajansı.
- Shin, D.-H. & Hassink, R. (2011). Cluster life cycles: The case of the shipbuilding industry cluster in South Korea. *Regional Studies*, 45(10), 1387-1402.
- Sledge, S. (2005). Does Porter's Diamond hold in the global automotive industry?. *Advances in Competitiveness Research*, 13, 22-28.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2021). *Kurumsal-İstatistik (Yeni)*. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, (Erişim Tarihi: 20.09.2021).
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2022). *Sigortalı ve işyeri istatistikleri: Ek-ekonomik faaliyet sınıflaması. Nace Rev 2*, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, (Erişim Tarihi: 10.01.2022).
- Sölvell, Ö., Ketels, C. & Lindqvist, G. (2008). Industrial specialization and regional clusters in the ten new EU member states. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 18(1/2), 104-130.
- Stone, H.B.J. & Ranchhod, A. (2006). Competitive advantage of a nation in the global arena: A quantitative advancement to Porter's Diamond applied to the UK, USA and BRIC Nations. *Strategic Change*, 15(6), 283-284.

- Şen, Ö. & Sandal, E.K. (2017). Gaziantep ilinde üç yıldız analizi yöntemi ile endüstriyel kümelenme analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), 39-62.
- Tsai, P.-H., Chen, C.-J. & Yang, H.-C. (2021). Using Porter's Diamond Model to assess the competitiveness of Taiwan's solar photovoltaic industry. *SAGE Open*, 11(1), 1-16.
- Tsiligiris, V. (2018). An adapted Porter Diamond Model for the evaluation of transnational education host countries. *International Journal of Educational Management*, 32(2), 210-226.
- Ünal, B. (2019). *Kümelenmeye yönelik Türkiye'de uygulanan devlet destekleri: Sivas ili için örnek bir kümelenme modeli önerisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, V.Z. (2014). TR82 Bölgesi 3 yıldız küme analiz çalışması, *Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı*, [https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/yayinlar/rapor_analiz/2014-RP-3-88_ucyildiz_kume_analizi_\(web\).pdf](https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/yayinlar/rapor_analiz/2014-RP-3-88_ucyildiz_kume_analizi_(web).pdf), (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Yamaç, B. (2019). Bölgesel kalkınmada kümelenme: Türkiye tekstil örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 215-232.
- Yaşlıoğlu, M.M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yetton, P., Craig, J., Davis, J. & Hilmer, F. (1992). Are diamonds a country's best friend? A critique of Porter's Theory of National Competition as applied to Canada, New Zealand and Australia. *Australian Journal of Management*, 17, 89-103.
- Yıldız, S. & Alp, S. (2014). Bir kümelenme örneği olarak Kars kaşar peyniri endüstri kümesi. *Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1). 249-272.
- Yüzbaşıoğlu, E., Ören, V.E. & Şahin, T. (2016). Turizm kümelenmesi: Uşak ili turizm kümelenme potansiyeli. *Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(2). 187-200.

A RECEPTION ANALYSIS ON THE CONCEPT OF GROUP INTERACTION IN THE MOVIE 12 ANGRY MEN*

Canan Gamze BAL², Gökçen AVCU³

Abstract

Undoubtedly one of the factors that play a key role in the success of the organization is the activity of the groups of employees. To what extent and with which concepts the blue-collar and white-collar employees in these groups perceive the interaction within the group is important for organizational success. This study was designed to reveal the perspectives of blue-collar and white-collar employees on the concepts of group interaction through the reception analysis of the movie "12 Angry Men". In the study carried out with 29 people, in-depth interviews were conducted and the results were analyzed. In this process, four phases defined by Denzin (2004) for organizing the analysis of films and television programs are taken into account. Considering the percentages of blue-collar employees in intragroup interaction categories, prejudice and leadership/minority effect are in the first place. When this result was compared with the reception percentages of the white-collar employees, it was seen that the first reception category of the white-collar employees was prejudice, and then the leadership/minority influence was equally group dynamics and decision making, culture and gender categories. While there is not a big difference in reception in the categories of adaption and aggression in the group interaction, the difference in the category of social cognition is quite large. Another result is the persuasion and imposition categories, where blue-collar employees in the persuasion category and white-collar employees in the imposition category seem to make more purchases. In the study, it was determined that the audience was very sensitive to the messages. The findings showed that the position studied plays a role in producing different meanings.

Keywords: Group Interaction, 12 Angry Men, Reception Analysis, Blue-collar and White-collar Employees

JEL Codes: M00, M10, J59

12 KIZGIN ADAM FİLMİNDEKİ GRUP ETKİLEŞİMİ KAVRAMI ÜZERİNE BİR ALIMLAMA ANALİZİ

Öz

Örgütlerin başarısında kilit rol oynayan faktörlerden birisi de şüphesiz ki çalışan grupların faaliyetleridir. Bu gruplardaki mavi ve beyaz yakalı çalışanların, grup içindeki etkileşimi ne ölçüde ve hangi kavramlarla algıladıkları örgütsel başarı için önemlidir. Çalışmanın amacı mavi yakalı ve beyaz yakalı çalışanların grup etkileşimi kavramlarına yönelik bakış açılarını "12 Kızgın Adam" filminin alımlama analizi yöntemiyle ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada 29 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmış sonuçlar analiz edilmiştir. Bu süreçte film ve televizyon programlarının analizinin düzenlenmesi için Denzin (2004) tarafından tanımlanan dört aşama dikkate alınmıştır. Mavi yakalı çalışanların grup içi etkileşim kategorilerini alımlama yüzdelerine baktığımızda ilk sırada önyargı ve liderlik/azınlık etkisi yer almaktadır. Bu sonucu beyaz yakalı çalışanların alımlamasıyla karşılaştığımızda beyaz yakalıların da ilk sırada önyargıyı alımladığı sonrasında ise liderlik/azınlık etkisiyle eşit oranda, grup dinamikleri ve karar verme, kültür ve cinsiyet kategorileri yer almaktadır. Grup içi etkileşimde uyma alımlaması ve saldırganlık kategorileri arasında çok büyük bir fark yokken, sosyal biliş anlamında aradaki alımlama farkı çok fazladır. Bir diğer sonuç ise ikna ve yükleme kategorileri arasındadır ki bu oran alımlamada mavi yakalıların ikna kategorisinde beyaz yakalılarınsa yükleme kategorisinde alımlama yaptıklarını göstermektedir. Bulgular çalışan pozisyonlarının, çalışanların farklı anlamlar üretmesinde rol oynadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Grup Etkileşimi, 12 Kızgın Adam, Alımlama Analizi, Mavi Yakalı ve Beyaz Yakalı Çalışanlar

JEL Kodları: M00, M10, J59

* Bu çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Etik Kurulunun 21/03/2022 toplantısının E.111076 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, cgbal@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1031-2588>

³ Doktora öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, avcugokcen@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6857-6140>

INTRODUCTION

Given the trust of many organizations in both temporary and permanent groups, the ability of group members and leaders to shape of group behavior and in this way improve the effectiveness of groups play a key role in the organizational success (Waller, Sonrah and Bernard, 2013, p. 446-447). Experiments including “Muzaffer Sharif’s Autokinetic Experiment, Solomon Asch's Line Experiment, and Stanley Milgram's Obedience Experiments” have been conducted throughout history to examine intra-group interaction. In 1953 conducted by Muzaffer Şerif “Autokinetic Experiments” examine the intra-group interaction. Solomon Asch tried to find the effect of the people around the individuals in the decision-making process with the “Line Experiment” in 1955. The Stanley Milgram’s “Obedience Experiments” which, aim to measure the conformity behavior of individuals are experiments based on social psychology (Yükselbaba, 2017, p. 227).

One of the factors that have a significant impact on the education life of individuals in daily life is the presence of mass media in our lives. The mass media, which has been especially effective in every stage of life in recent years, has been explained together with the phenomenon of cinema and education based on the research (Tezcan, 1972, p. 174-175). Films, which are widely used in mass media in the information age, are very effective in conveying certain messages to individuals. Television and movies have encompassed almost every aspect of our daily lives. These visual and auditory environments brought by movies have started to be effective in education and other fields (Kontaş, 2016, p. 95). Films that contain a lot of information and messages also have an important role in determining how individuals will behave or decide the situations, and in gaining value and identity. The main purposes of the films are to give some value and ideas, as well as to provide visuals for the people. Different scenes, sound effects and easy viewing make it easier to come into contact with real-life problems and find solutions (Bektaş, 2013; Kapucu, 2014). According to famous social psychologist Moscovici's book *Social Influence and Social Change*, published in 1976, minorities can influence change by initiating conflict. Often, individuals try to avoid conflict and consequently ignore the minority's position. However, when the minority persists and displays a clear and coherent perspective, they can persuade the majority to reconsider their beliefs and accept the minority's position as a viable alternative (Flouri and Fitsakis, 2007, p. 449). In this context, Alvarez, Miller ve Svejenova (2004) pointed out that the idea of using movies instead of case studies to illustrate behavioral, organizational, and management.

Many films are psychologically complex, and realistic, and adapt to different situations and social relations are involved (Langkjaer, 2011). One of the movies shows that the power of these experiments is “Twelve Angry Men”. “Twelve Angry Men” is an American drama film directed by Sidney Lumet in 1957

(Lumet and Rose, 1957). The movie has engaged some scientists' attention. The film 12 Angry Men can be an effective tool for teaching about group and individual behavior (Kernodle, 2009, p. 43). Clemens and Wolff (1999) stressed numerous connections between movies and management/organizational behaviour literature and also delved into the Socratic leadership approach in the 12 Angry Men film. Buchanan and Huczynski (2004); notice that 12 Angry Men depicts various aspects of management and organizational behavior, and also endorses a main idea regarding the impact and decision-making procedures. According to Proctor (1991), The film "12 Angry Men" shows that there are diverse approaches to persuading individuals within a group. By utilizing the film as a teaching tool, the subjects of interpersonal communication and group dynamics can be effectively conveyed to learners' situations have gained strong support. Alvarez, Miller ve Svejnova (2004) suggest that temporary film making organizations and their leaders, the film directors, provide an opportunity to explore various leadership issues.

Although this movie is a fiction, it describes the process of interpersonal interaction more realistically and more comprehensively than many books (Buchanan and Huczynski, 2004, p. 319). The "Twelve Angry Men" movie is based on one juror's (juror 8) effort to convince other eleven jurors that the suspect is innocent in a trial and attention to interaction within the group. The lack of communication and dialogue at the beginning of the movie shows that individuals in a group do not mean that they have the same thoughts, feeling the same things, and act the same way. Rather, it states that everyone should tolerate their differences and similarities.

One of the most notable aspects of the movie 12 Angry Men is its seeming deviation from the knowledge social scientists possess regarding the dynamics of groups (Sunstein, 2007, p. 443). The fact that a large number of jurors were eager to immediately declare a guilty verdict may be interpreted as a sign of "groupthink". This term refers to the inclination of group members to prioritize unanimity over sound decision-making and to neglect alternative possibilities (Flouri and Fitsakis, 2007, p. 456). The exceptions to group polarization are significant as they demonstrate that minority positions can sometimes persuade the majority, as seen in historical movements such as the abolition of slavery, civil rights, women's suffrage, and environmental protection. While group polarization is typically the norm, "12 Angry Men" stands out for highlighting the social mechanisms by which a small number of people can sway the opinions of many (Sunstein, 2007, p. 447).

Groups prefer agreement over conflict. The hard part is to look at events from a different perspective and leave room for doubt (Torre, Gramglia and Zeppego, 2015, p. 531). For this reason, how blue-collar and white-collar employees view intergroup interactions is important for organizations to be successful. In this study, unlike quantitative studies in the field, reception analysis, which is qualitative research, aims to

determine the perspectives of blue-collar and white-collar employees in the organization (Torre et al., 2015, p. 531).

RECEPTION ANALYSIS

Unlike the traditional flat or linear communication model, the “Uses and Gratifications Approach” in studies conducted on the audience does not see the audience as individuals who only receive the presented messages. Cultural Studies School”, based on the “Coding and Decoding Model” developed by Stuart Hall (2005), "Reception Analysis", which gave rise to the idea of an active audience, argues that audiences are actively positioned against media content.

Reception is a general concept that signals. Reception analysis is a method that shows the relationship between the meaning produced by television programs and the meaning produced by the audience and aims to reveal interpretations, code explanations, readings, meaning production, perceptions or insights about media messages. The process of creating and opening messages is related to social, economic, cultural and ideological contexts (Şeker and Çavuş, 2011, p. 92). Hall (2005, p. 85) criticizes traditional communication research for considering the communication process within the sender-message-receiver linearity (Hall, 2001, p. 164).

Hall (2001), Contrary to classical determinist models argue that not all individuals see the same text in the same way, that media texts are very meaningful, and that there is no linearity between coding and decoding. The fact that a message has been sent does not mean that it has reached the recipient. He states that a text can be read in three different ways: dominant reading, deliberative reading and opposition reading.

Dominant reading is the interpretation of the text as supporting the dominant ideology when the sender, reading, encoding, and decoding are the same. In deliberative reading, the audience analyzes and interprets the conditions behind the text, and there is a consensus between the encoded message and the audience's interpretation, some codes are accepted in the reception process and some codes are rejected. On the other hand, in opposition reading, the viewer rejects all the messages given in the program.

Denzin (2004) describes a four-stage process that can be used to organize the analysis of film and television programs. The first stage is “looking and feeling” a) Watch the entire movie or television show b) Take note of your impressions and reactions while watching c) Write down questions about the watched. Stage two is: “What question or questions do you ask?” a) What are the focus points of analysis? (e.g., gender dynamics, racial stereotypes, sub-links, ecological issues, etc.) b) Which analytical approaches are adopted? (aesthetics, semiotics, form and ideology, role of the audience) c) Making inventory records (copy

important scenes and images). The third stage is “Structured microanalysis”. a) On stage, describing and quoting microanalysis scenes b) Making detailed descriptions c) Focus on the research d) What are the different societal values and ideas about management? The last stage is researching models a) Watching the movies or television programs b) Turning back the research questions c) What are the differences in the readings? d) Find the analysis process and write down the findings (Denzin, 2004, p. 241).

In the application part of this study, reception analysis was used to determine how the movie "12 Angry Men" was understood by the audience and it was researched whether there was a difference between demographic data.

The in-depth interview method was used in the examination of the film, which is the subject of the research. Considering the difficulty of sample representation in such studies, interviews were conducted with 29 people.

Aims of study

This study was designed to show how employees, blue-collar or white-collar, convey concepts about group interaction through the "12 Angry Men" movie reception analysis.

Method

Ethics committee approval was provided for this study by the Ethics Committee of Sütçü İmam University dated 21/03/2022 and numbered E.111076.

Qualitative research is defined as research that follows a qualitative process to reveal perceptions and events in a natural, realistic and holistic way by using qualitative data collection methods such as "observation, interview and document analysis" (Yıldırım and Şimşek, 2018, p. 41). One of the most powerful techniques of the qualitative method is the in-depth interview. In in-depth interviews, the researcher should have a good command of the subject and reach people who are experienced in this field (Yıldırım and Şimşek, 2018, p. 130).

An in-depth interview is a technique that includes all aspects of the researched subject, includes open-ended questions and gives detailed answers to these questions, and collects information through one-to-one interviews. According to Punch (2005), although there are different classifications for interview types; In the structured interview, the person requires answering the standard questions of the form, while in the unstructured interview, the person is given a more flexible interview with open-ended questions (Punch, 2005, p. 167).

The in-depth interview process is a process that cannot be determined from the beginning in terms of the researcher and the interviewee, allows new questions and new developments during the interview, and constantly renews itself. The in-depth interview technique used to produce data in qualitative research allows the person to understand the truth in the details rather than the visible part of the events. The sample, which is a basic measure of the ability to represent the universe in qualitative research, is more holistic, in-depth and aimed at understanding the paradigm rather than statistical representation in the depth of the interviews (Türnüklü, 2000, p. 548).

The sample selected as intended, is intended to select individuals who will provide more complete information on the target subject and can be flexible in the number of samples. Reliability examination in in-depth interviews; Since research using the interview technique is used as a basic data collection tool, it is carried out considering the qualifications of the researcher (Türnüklü, 2000, p. 550). Another reliability examination is the reliability of the data coding process in certain categories (Klave, 1996, p. 236). The reliability of the coding process refers to the fixed comparison method in which the data of the interview coded in a certain category are compared with the data of the same person coded in the same category and the data of different people coded in the same category are compared with each other (Glasser and Strauss, 1967, p. 106).

Validity of in-depth interviews; the answers given by the interviewees and the accuracy and authenticity of the information and judgments presented in the analysis of these answers, that is, it is a position related to the information and judgments presented to the reader by the researcher (Türnüklü, 2000, p. 552). A qualitative method was used in the study and the design of the research was determined by following the ethnographic method. In cultural studies that try to explain reception analysis with the ethnographic method, the situation in which the phenomenon of reception arises is taken into account (İnal, 1996, p. 154-163). According to the ethnographic approach; It is thought that individuals' daily lives, goals, beliefs and attitudes are effective among the factors that determine human behavior. For this reason, to explain the events that occur in social life or the behavior patterns of people, it is necessary to analyze the way individuals perceive the events that occur. Using the ethnographic method approach, the researcher puts himself in the place of the people he has determined to conduct research with and tries to see how these people behave, perceive and view society from their perspective (Özdemir, 2011, p. 334). Based on the assumption that the sample interviewed within the scope of criticism of qualitative research is not statistically recognized and the findings cannot be generalized, the content has been described and analyzed (Jensen, 2005, p. 136). Similar data were collected and organized into specific themes and categories and interpreted. As a sample, 29 people working in different statuses in the private sector were selected. An in-

depth interview technique was used in the analysis of the film, which is the subject of the reception research. 29 viewers watched the movie in their own homes, and each of them was interviewed using the in-depth interview technique.

It was preferred that the participants have different age, gender, education, socio-economic groups and regional differences. The reason for preferring different socio-demographic characteristics is the idea of can relate the social position of the audience with the meaning they produce. Reliability in the coding process is made by the constant comparison method. The reliability rate is recommended to be close to 80% or even more than 90% of the data size (Miles and Huberman, 1994).

Among the coders, the reliability was found to be 92%, which is above the recommended rate. In the movie-related word list written by Fried (1998, p. 2); adaptation, minority influence, attribution (the process of interpreting the causes of people's behavior and the behavior of others), aggression, leadership, persuasion, power of intergroup interaction, social cognition, prejudice, gender concepts, and culture and the structured questions in the interview are based on these concepts.

Audience reviews and evaluation

In the reception analysis of the movie “12 Angry Men”, the participants made dominant, deliberative and oppositional readings, as in Hall's coding/decoding model distinction. According to the word list that Fried (1998, p. 2) produced from the movie; were analyzed according to the concepts of cohesion, minority influence, attribution (the process of interpreting the causes of their own and others' behavior), aggression, leadership, persuasion, the strength of intergroup interaction, social cognition, prejudice, gender and culture (Table 1).

In the interviews, firstly, information about the film was given. Participants generally made code definitions for the content and characters of the movie, indicating that every message was negotiated and not directly accepted. Participants were named G1, 2, 3...29 with the word 'interview' in mind. **blue-collar employees** were named G1, 2...15, and **white-collar employees** were named G16, 17,...29.

Table 1: Reviews and evaluations of the participants (Theme: Group Interaction)

Categories	Number of Views, Blue-collar /white-collar employees	Sample Opinion
Adaptation	G4:	4/4 The first line that caught my attention in this movie is the speech of the old man who said that the accused was not guilty after jury number eight, explained why he was innocent.

Old man, this gentleman isn't going against us, nor is he saying the boy is innocent, he's just not sure. It's never easy to resist and be mocked by others. he gambled to get support, so I gave my support. I respect his opinion. The accused is probably guilty, but I need more proof.”

G29: The 9th jury is the first to support the 8th jury. When the group leader asked the other judges for their opinion, the ninth jury said: "I want to sit here for an hour." He wanted more discussion. The 11th jury tried to protect the jury who broke the vote by saying, "Sorry, this is a secret vote, wasn't it a deal?"(33.05') When the judges asked why he changed his mind, he said, "It's not easy to stand up to so many people. I respect his opinion. (34.20')

10/5

**Leadership/
Minority
Influence**

G17: Seventh the jury leaves the chamber after two more "not guilty" votes. Later The eighth juror says: "It is not easy to send a child to death, I wanted to speak first and continued to put myself in the child's place. The eighth jury's understanding of justice is an ethical behavior to help others and not to dishonor others.

G23: "Eleven votes are saying the child is guilty and it is not easy for me to raise my hand and send a child to death."

1/2

Imposition

G6: "You want this boy to die, but not for the righteous, but because you want him.

G26: Eighth juror: "I'm sorry about you. Do you want to take down the keys? You've been out for revenge ever since you got here. You've been seeking revenge ever since you got here. Killing that boy because of what you've been through. You are a sadist (Here, the body language of the 3rd jury member shows that; He provokes because he doesn't like what he hears and thinks it's probably right, starts breathing fast with his eyes wide, can't hide his tension with mouth movements and tries to attack number 8 with his guilt suppression instinct.) The third juror said to the eighth juror, "I'm going to kill you!" shouted. The eighth member replied, "You're not really going to kill me, are you?"

1/1

Aggression

G1: The loud, harsh tone of the 10th jury, the courage to claim the truth itself is his opinion, is a sign of unethical aggression and pressure.

G20: He is impressed by the statements of the 8th juror and changes the vote and says the boy may be innocent. Jurors refuse to listen to him and react angrily for not being listened to. But what he said was very instructive. "This kid was kicked, his mother died when he was a kid, and he stayed in the correctional home for 1.5 years. His father was an impostor. Life didn't start out fair for him, he had to be angry and aggressive. So do we know why? Because every day someone kicked him and he lived in misery for 18 years. We owe him a few words," he said. The other juror goes against him angrily and puts him, judge, to, saying that he doesn't owe anything. He says they're all born liars, and the other jurors react angrily to that statement. The angry jury says, "Do you think people are born liars?" Does not believe the child's statements and expresses that he has grown in them. He believes the statements of the old woman who lives in the same place as the child and says that he believes the statement that she saw him kill the child's father.

2/1

Persuasion

G11: The ninth member said: “The witness who saw the murder had identical marks on both sides of the nose. I don't know if anyone noticed?. He has the same scars and was rubbing his eyes. He has the same scars and was rubbing his eyes. This woman is about 45 years old, but she tries to look like 35 from the outside. He especially wears heavy make-up, he has clothes worn by young women, but he did not have glasses”.

G21: At the 25th minute of the movie, the 8th juror claims that only one witness saw the murder and he ran away. The confusion and meaningless expressions on his face are easily evident when he asks the question "Could they be wrong or did they make a mistake? Later, he bought and brought the same knife from the murdered knife, showing that the murderer could obtain the same knife; has taken the event to a different and specific point, It's a different perspective.

6/5

Group Dynamics and Decision Making

G1: When the ninth jury explains why the prisoner is innocent, he is constantly interrupted by the other juries.

G25: “Rice Krispies, this is what I do at the agency. "Breakfast that will excite you with its content, how did you find the slogan

10/9

Prejudice

G3: 10. jury: “You know how these people lie. Lies are born with them. The 8th jury said: “It is very difficult to set aside prejudice in such a situation. Whenever you use your prejudice, you ignore the facts.”

G25: If the child has a broken family and is the product of a bad neighborhood, there is nothing we can do about it. Here we have to decide whether he is innocent or guilty.

0/2

Social Cognition

G25: Today's kids are like that. When I was a kid, I used to call my dad "sir".

- Dads don't care that much anymore.

+ Do you have children?

-I have three children

+ I have one. He had escaped a fight when he was nine years old. I said I would make him a man, and I did. He punched me when he was 16. I haven't seen him for two years

2/2

Culture and Gender

G4: After the 8th juror votes not guilty, one of the members makes a sarcastic remark, "There's always someone." It's like he's trying to create the perception that the only juror who was wrong and tried to make it harder is the 8th juror

G24: The 9th jury member expresses his thoughts comfortably as follows; “To be nothing is a very sad thing, gentlemen. People want to be always wanted, to be right, to be important for once in their life.”

Reference: Edited by authors.

Results

In the movie "12 Angry Men", 12 men who don't know each other find themselves in a jury room. They have not chosen to be together, but they still have to be together to fulfill a task they have to do.

No names are used in the movie until the last scene of the movie. The defendant is called "child" and witnesses are called "old man" and "the woman across the street defendant is an 18-year-old black boy living in a slum, accused of first-degree murder for the killing of his father. The 12 jurors must reach a consensus decision and decide to whether a reasonable doubt remains. At first, the premise of "not guilty" is offered only by the architect, played by Henry Fonda, who is unsure of the accused's innocence but still believes his case deserves discussion and should not be dismissed. The discussion begins and develops; The character and personal background of each juror plays a meaningful role in how they view and judge the case. At this point, Hoijer states that the differences in reception for the audience can be clarified by taking into account social or individual factors (Hoijer, 2005, p. 105-106). This may mean that individuals actively commentate on media texts by giving meaning to their understanding according to what they see in their daily lives (Briandana and Azmawati, 2020, p. 58).

Real participants from different jobs and education levels were included in the research and 29 interviews were conducted. The demographic characteristics of the participants in the study are given in Table 2. The qualitative data obtained with the interview form were analyzed and digitized by the researchers using the document analysis method and the content analysis technique (Table 3, Table 4).

Table 2: Demographic data of the interviewees

Gender	Man	Woman
N	15	14
%	52	48
Job Status	Blue-collar employees	White-collar employees
N	15	14
%	52	48
Education Status	Bachelors Degree	Master
N	22	7
%	76	24

Table 3: Blue-collar and white-collar employees opinions based on categories

Categories	Blue-collar and white-collar employees opinions
Adaptation	G4, G11, G14, G15 / G22, G26, G27, G29
Leadership/Minority Influence	G1, G2, G4, G5, G7, G8, G10, G11, G12, G13 / G16, G20, G22, G23, G29
Imposition	G6 / G24, G26
Aggression	G1 / G20
Persuasion	G1, G11 / G21
Group Dynamics and Decision Making	G1, G3, G7, G8, G11, G12 / G20, G25, G27, G28, G29
Prejudice	G1, G2, G3, G5, G6, G8, G9 , G10, G12, G13 / G16, G17, G18, G20, G21, G22, G25, G26, G29
Social Cognition	G20, G25
Culture and Gender	G4, G5 / G17, G18, G19, G23, G24

Table 4: Digitized data of blue-collar and white-collar employees opinions based on categories

Categories	Blue-collar employees		White-collar employees	
	F	%	F	%
Adaptation	4	11	4	12
Leadership/Minority Influence	10	28	5	15
Imposition	1	3	2	6
Aggression	1	3	1	3
Persuasion	2	6	1	3
Group Dynamics and Decision Making	6	17	5	15
Prejudice	10	28	9	26
Social Cognition	0	0	2	6
Culture and Gender	2	6	5	15

Considering the percentages of employees' intragroup interaction categories, prejudice and leadership/minority effect are in the first place. When this result was compared with the reception percentages of the white-collar employees, it was seen that the first reception category of the white-collar employees was prejudice, and then the leadership/minority influence was equally group dynamics and decision making, culture and gender categories. While there is not a big difference in reception in the categories of adaption and aggression in group interaction, the difference in the category of social cognition is quite large. Another result is the persuasion and imposition categories, where employees in the persuasion category and white-collar employees in the imposition category seem to make more purchases. Although the results cannot be generalized, it shows that the receptions are different from each other in the intragroup interactions of the blue-collar and white-collar employees.

While there are studies on different perceptions of job groups in the literature (Şeker and Çavuş, 2011), it is clear that education level, gender, and age factor of the audience also cause differences in perceptions in producing different meanings (Jensen, 2005, p. 136-156).

CONCLUSION

With the increasingly intense competition, organizations try very different methods to increase their success. Although technology is at the forefront, the importance of the human factor, group work and communication in all contemporary management approaches comes to light more and more every day.

At this point, reception analysis, which is one of the qualitative analyzes that is not used much in the field of social sciences, was used in the study, which was carried out in order to reveal the perspectives of people in the positions of both blue-collar and white-collar employees on group interaction.

Experiments have been carried to examine the interaction within the group until today, "Muzaffer Sherif's Autokinetic Experiment, Solomon Asch's Line Experiment and Stanley Milgram's Obedience Experiment" are included in this group. One of the films that show the power of the impact of these experiments is undoubtedly 12 Angry Men, a 1957 American drama film directed by Sidney Lumet.

This study aims to measure how the movie called "12 Angry Men" is received by the audience at blue-collar and white-collar employees. The study was conducted by interviewing 29 people from different statuses. In the reception analysis, based on the word list prepared by Fried (1998, p. 2); according to the concepts of adaption, leadership/minority influence, imposition, aggression, persuasion, group dynamics and decision making, prejudice, social cognition and culture and gender. When the in-depth interview results are examined, it has been determined that the adaption and aggression reception rates of blue-collar

employees and white-collar employees are the same, but there are differences in the reception of other concepts.

While not generalizing, the study shows that blue-collar and white-collar employees have different perceptions of intergroup interaction. The result of our research reveals to us that the perceptions of blue-collar and white-collar employee's in-group interaction are different from each other. Today, meeting on common ground and providing common benefits come to the fore in increasing the performance of organizations. Today, movies have the power to leave a significant impact on the audience by increasing their memorability. The messages that are intended to be conveyed to the audience through films can be presented with the help of a part or all of the film (Sarıbudak, 2014; Yurdagül, 2014). The message or subject to be told to individuals can be provided through movies. Very complex or comprehensive topics can reach the masses through movies. For this reason, movies assume the role of a tool in transferring behavioral and scientific issues to individuals in every subject (Demirtaş, 2011; Birkök, 2008). It is possible to evaluate and analyze the perspective of a society, its expectations, and the way it handles the problems and barriers and it encounters through films (Yıldırım, Tüzel ve Yıldırım, 2016, p. 212). The method of using movies as an educational tool is also described in Reşit Pasin (1951) 's book titled "Modern Education Film" as the use of movies in military and civilian education (Champoux, 1999; Yakar, 2013). In the first studies on the use of movies in the field of education, the benefits of learning the subjects that are difficult to understand in daily life, concretizing, repeating, analyzing, and increasing the permanence of situations and events were emphasized (Yakar, 2013, p. 22). In addition to this situation, the elements in the films have the feature of giving a message to the audience about the psychological structures, gender identities, lifestyles, interpersonal relationships, social values and social status of the people who make up the society (Polat and Akcan, 2017). Movies are used as an important communication tool in every field and can create life itself. Movies, which are a good interaction environment, can offer individuals simulation of life experiences and real-life sections in shortened and compressed forms. It can create a strong learning material and teaching environment visually and audibly (Altan, 2006; Tofur, 2018). The movie 12 Angry Men is frequently screened in business schools as a means of instructing individuals about a variety of subjects, including negotiation, group dynamics, effective communication, decision making, building strong teams, leadership, and critical thinking (Hackley, 2007, p. 463). From this point of view, movies can be used as an educational tool in organizations (Kernodle, 2009, p. 37; Johnson and Iacobucci, 1995, p. 181; Jurkiewicz, 1990, p. 47; Kranzdorf, 1980, p. 384; Buchanan and Huczynski, 2004, p. 312). The movie 12 Angry Men depicts the dynamics of a working group and is considered a valuable resource for teaching about group processes (Armstrong and Berg, 2005, p. 135). To increase the success of the organization, movie circles can be created, such as the application of quality circles in total quality management. In these circles; The

concept, situation, interaction and results that affect the success of the organization can be discussed and discussed through the watched and specially selected movie. In this way, it can be ensured that employees in different positions perceive each other's perspectives and empathize. Considering the effect of the movie circles to be created on group interaction, it is thought that it can indirectly increase the success of the organization.

Tags of Movies

Director: Sidney Lumet

Year of construction: 1957

Senarist: Reginald Rose

Time: 1 hour 35 minutes

Players: Martin Balsam, John Fiedler, Lee J. Cobb, E.G. Marshall, Jack Klugman, Edward Binns, Jack Warden, Henry Fonda, Joseph Sweeney, Ed Begley, George Voskovec, Robert Webber, Rudy Bond, Tom Gorman, James Kelly, Billy Nelson, John Savoca, Walter Stocker

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

Ethics committee approval was provided for this study by the Ethics Committee of Sütçü İmam University dated 21/03/2022 and numbered E.111076.

REFERENCES

Altan, M. Z. (2016). *Öğretmenliğe dair, filmler ve öğretmenler*. PegemA: Ankara.

Alvarez, J. L., Miller P., & Svejenova, S. (2004). Journeys to the self: Using movie directors in the classroom, *Journal of Management Education*, 28(3), 335-355.

Armstrong, S. A., & Berg, R. C., (2005). Demonstrating group process using 12 Angry Men, *The Journal for Specialists in Group Work*, 30(2), 135-144. doi: 10.1080/01933920590925986

Bektaş, Ö. Ö. (2013). Sosyal bilgiler derslerinde belgesel film kullanımının akademik başarıya ve bilinçli farkındalık düzeylerine etkisi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 147-162. doi:10.12973/jesr.2013.329a

- Birkök, M. C. (2008). Bir toplumsallaştırma aracı olarak eğitimde alternatif medya kullanımı: Sinema filmleri. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-12.
- Briandana, R., & Azmawati, A. (2020). New media audience and gender perspective: Are ception analysis of millennials interpretation. *International Journal of Humanities and Social Science Research*, 6(1), 58-63.
- Buchanan, D., & Huczynski, A. (2004). Images of influence. *Journal of Management Inquiry*, 13(4), 312-323.
- Champoux, J. E. (1999). Film as a teaching resource. *Journal of Management Inquiry*, 8(2), 240-251.
- Clemens, J. K., & Wolff, M., (1999). *Movies to manage by: Lessons in leadership from great films*, Chicago: Contemporary Books.
- Demirtaş, M. (2011). Halkla ilişkiler filmleri ve halkla ilişkiler filmlerinde öncüler: ABD ve Almanya örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(9), 34-52.
- Denzin, N. K. (2004). Reading film: Using films and videos as empirical social science materia. In U. Flick, E. Von Kardoffand, & I. Steinke (Eds.), *A companion to qualitative research* (p. 237-242). London: Sage.
- Fried, C. B. (1998). Using" 12 Angry Men" as an integrative review of social psychology. https://www.researchgate.net/publication/234629951_Using_12_Angry_Men_as_an_Integrative_Review_of_Social_Psychology adresinden erişildi.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hackley, S., (2007). One reasonable and inquiring man: 12 Angry Men as a negotiation teaching tool. *Negotiation Journal*, 23(4), 463-468. doi:10.1111/j.1571-9979.2007.00157.x.
- Hall, S. (2001). *Encoding, decoding: Media and cultural studies*. United States: Blackwell Publishing.
- Hall, S. (2005). Anlamlandırma, temsil, ideoloji: Althusser ve post-yapısalcı tartışmalar. In E.Mutlu (Ed). *Kitle iletişim kuramları* (p. 359-394). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hall, S. (2005). Kodlama, kod açılama In Ş. Yavuz (Trans.), *Medya ve izleyici bitmeyen tartışma* (p. 85-97). Ankara: Vadi Yayınları.
- Hojjer, B. (2015). İzleyicilerin televizyon programlarını alımlayışı: Kuramsal ve metodolojik değerlendirmeler. In Ş. Yavuz (Trans.), *Medya ve izleyici bitmeyen tartışma* (p. 105-130). Ankara: Vadi Yayınları.
- İnal M. A. (1996). *Haber okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Jensen, K. B. (2005). Sosyal kaynak olarak haberler: Danimarka televizyon haberleri hakkında nitel ampirik bir çalışma. In Ş. Yavuz (Ed.), *Medya ve izleyici bitmeyen tartışma* (p. 105-130). Ankara: Vadi Yayınları.

- Jonhson, S., D., Iacobucci, C., (1995). Teaching small group communication with the Dream Team, *Communication Education*, 44(2), 177-182.
- Jurkiewicz, K., (1995). Using film in the humanities classroom: The case of "Metropolis". *The English Journal*, 79(3), 47-50.
- Kapucu, M. S. (2014). Opinions of science teachers about the usage of visual media during science and technology course. *Pegem Journal of Education & Instruction*, 4(2), 75-90.
- Kernodle, T., (2009). Effective media use: Using film and television to instruct an organizational behavior course. *American Journal of Business Education*, 2(9), 37-50.
- Kranzdorf, R., (1980). Political science film courses: more than meets the eye. *Teaching Political Science*, 7(3), 345-352. doi:10.1080/00922013.1980.11000204.
- Kontas, H. (2016). The effect of an education-themed movie on the academic motivation of teacher candidates and their attitude towards teaching profession. *Journal of Education and Training Studies*, 4(6), 93-103.
- Kvale, S. (1996). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Langkjaer, B. (2011). Realism as a third film practice. *Medie Kultur: Journal of Media and Communication Research*, 27, 40-54.
- Lumet, S. (Director), & Rose, R. (Prodecer). (1957). Twelve angry men. [Film]. ABD.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Özdemir, M. (2011). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Pasin, R. (1951). *Modern eğitimde film*. İstanbul: İstanbul Basımevi.
- Polat, S., & Akcan, E. (2017). Eğitim temalı filmlerin çok kültürlü eğitim açısından analizi. *Electronic Turkish Studies*, 12(18), 475-504.
- Proctor, R., (1991), Teaching group communication with feature films. *77th Annual Meeting of the Speech Communication Association*'da sunulan bildiri. Atlanta.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sarıbudak, D. (2014). *Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin eğitim içerikli filmlerin eğitim ortamlarına etkisine ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sunstein, C. R., (2007). Group polarization and 12 Angry Men. *Negotiation Journal*, 23(4), 443-447.
- Şeker, T., & Çavuş, S. (2011). Behzat Ç. Bir Ankara polisiyesi dizisinin alımlama analizi. *Global Media Journal*, 2(3), 86-104.

- Tezcan, M. (1972). Toplumsal yaşantımızda sinema ve halk eğitimindeki rolü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(3), 171-204.
- Tofur, S. (2018). Sinematografik anlatıda Hersey-Blanchard durumsal liderlik modeli: Koro filmi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 11(4), 822-837. doi:10.30831/akukeg.399319.
- Torre, E., Gramaglia, C., Jona, A., & Zeppegno, P. (2015). “12 angry men”. The group and the individual: From objectiveness to subjectiveness. *Rivista Internazionale Di Filosofia E Psicologia*, 6(3), 528-537.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 24, 543-559.
- Waller, M. J., Sohrab, G., & Bernard W. (2013). Beyond 12 angry men: Thin-slicing film to illustrate group dynamics. *SAGE Journals Small Group Research*, 44(4), 446-465.
- Yakar, H. (2013). Sinema filmlerinin eğitim amaçlı kullanımı: Tarihsel bir değerlendirme. *HAYEF Journal of Education*, 10(1), 21-36.
- Yıldırım, N. Tüzel, M., & Yıldırım, V. Y. (2016). Aamir khan filmlerinin eğitimsel açıdan incelenmesi: 3 Idiots (3 Aptal) ve Taare Zameen Par (Her Çocuk Özeldir) üzerine nitel bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 210-244.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdagül, A. (2014). Eğitim olgusunun sinematografik anlatıdaki yeri üzerine bir yaklaşım denemesi (‘Bal’ filmi örneği). *Ekev Akademi Dergisi*, 18(60), 487-502.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Milgram experiment about authority and obedience. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 75(1), 227-270.

YÖNCÜLER'İN İKTİDAR STRATEJİSİ TAHAYYÜLÜ: YÖN DERGİSİ'NDE (1961-1967) NÂSIR'IN SOSYALİST İKTİDARI

İlhan BİLİCİ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Mısır lideri Cemal Abdünnâsır'ın benimsediği sosyalist iktidar stratejisinin Yön Dergisi'nde nasıl ele alındığını incelemektir. Bu kapsamda, bir aydın hareketi olarak 1960'lı yıllar Türk siyasal yaşamının öncü süreli yayınlarından ve sosyalist ideolojinin hâkim temsilcilerinden biri olan Yön Dergisi araştırmanın veri kaynağını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında *Yön*'ün 222 sayıyı kapsayan yayın hayatı boyunca içerdiği imzalı ve imzasız tüm yazılar incelenmiştir. İnceleme gerçekleştirilirken çalışma, yöntembilimsel açıdan doküman incelemesine dayanmaktadır. Elde edilen bulgular ise betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde, *Yön*'ün düşünce dünyasında post-kolonyal geçmişe sahip Nâsır liderliğindeki Mısır'ın bağımsızlık mücadelesinde benimsediği yol ve yöntemler bir iktidar stratejisi olarak *Yöncüler* tarafından olumlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Yön Dergisi, Nâsır Sosyalizmi, Zinde Kuvvetler, Hür Subaylar

JEL Kodları: N25, N40, N94, N95

YÖNCÜLER'S IMAGINATION OF POWER STRATEGY: NASSER'S SOCIALIST POWER IN YÖN JOURNAL (1961-1967)

Abstract

The aim of this study is to examine how the socialist power strategy of Egyptian leader Gamal Abd al-Nasser is discussed in *Yön* journal. In this context, *Yön* journal, which is one of the leading periodicals of Turkish political life in the 1960s as an intellectual movement and one of the dominant representatives of socialist ideology, constitutes the data source of the research. Within the scope of the study, all authored and anonymous articles of *Yön*, which included 222 issues, were examined. While conducting the examination, the study is methodologically based on document analysis. The obtained findings were evaluated with descriptive analysis method. As a result of this evaluation, it has been determined that the ways and methods adopted by the post-colonial Egypt under the leadership of Nasser were affirmed by *Yöncüler* in the world of thought as a power strategy.

Keywords: Turkish Political Life, Yön Journal, Nasser Socialism, Vigorous Forces, Free Officers

JEL Codes: N25, N40, N94, N95

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ilhan.bilici@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4085-7274>

GİRİŞ

Yön Dergisi, 1960'lı yıllar Türk siyasal hayatı açısından yaşamsal değere sahip süreli yayınlardan birisidir. Bir aydın hareketi olarak ortaya çıkan Yön Dergisi dönemin siyasi atmosferinin resmedilmesi ve sosyalist bir perspektifle olayların ele alınması noktasında özgün bir nitelik taşımaktadır. Yön, sol entellektüellerin fikir teatisinde buldukları merkez olmakla birlikte “dönemin siyasi tartışmalarını şekillendiren çok önemli bir mecra[dır]” (Bölükbaşı, 2022, s. 1960). Bu mecra özelinde 27 Mayıs ve sonrası ortaya çıkan siyasi tabloda *sol* söylemler giderek artış göstermiştir. Daha çok *anti-emperyalist* ve *anti-kapitalist* söylemsel bileşene sahip olan dönemin sol retoriği *Yön* sayfalarında hâkim bir konum elde etmiştir. Dergide Kemalizm'in kültürel mirasına sahiplik etme arzusu ve milliyetçi bir düşün dünyası ile tam bağımsız bir Türkiye'nin özlemi işlenmiştir. Azgelişmiş ülkeler için kalkınmanın salt sosyalizm ile gerçekleştirilebileceğini ileri süren *Yöncüler*,² Nâsırvari yani kapitalist olmayan kalkınmayı benimseyen sosyalist anlayışa meyletmişlerdir. *İlerici* ve *çağdaş* bir Türkiye'nin inşası için iktisadi kalkınmanın güçlü bir devletçilik imasıyla tatbik edilmesinin gerekliliği vurgulanırken ordu, gençlik ve aydınların öncülüğünde *Zinde Kuvvetler* formasyonunun lokomotif rolü ihmal edilmemektedir. Ancak *Yöncüler*'in salt anti-demokratik bir tutum benimsediklerini ileri sürmekten ziyade daha çok konjonktüre bağlı olarak demokratik ve anti-demokratik yol ve yöntemler benimsediklerini belirtmek mümkündür. Oldukça geniş bir yelpazede değerlendirilebilecek *Yöncüler*'in iktidar stratejileri *Üçüncü Dünya Ülkelerindeki* gelişmelerle ilişkilendirilebilmektedir. Bu amaçla Yön Dergisi'nde Mısır, Sudan, Libya, Tunus, Yemen, Irak ve Suriye'deki siyasal ve iktisadi gelişmelere önem verilmektedir fakat bu ülkeler içerisinde yer alan ve post-kolonyal geçmişi bulunan Mısır'a ayrı bir değer atfedilmektedir. Ancak, ilgili literatür incelendiğinde Nâsır'ın iktidar stratejisini (Duman, 2020; Erdem, 2017) ve Hür Subaylar askeri darbesini (Bayraktar, 2020; Erdoğan, 2019) ele alan güncel çalışmalar bulunmakla birlikte süreli yayınlar özelinde siyasi bir aktör olarak Nâsır'ı ve politikalarını Yön Dergisi bağlamında inceleyen çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Bu doğrultuda mevcut çalışmanın temel amacı Mısır'a atfedilen değere binaen Yön Dergisi'nde Nâsır sosyalizminin ya da Nâsır iktidarının nasıl ele alındığının ortaya konulmasıdır. İlâveten, Mısır'da Nâsır liderliğinde Hür Subaylar tarafından gerçekleştirilen askeri darbenin *Yön*'ün düşünce dünyasını bir iktidar stratejisi olarak ne ölçüde etkilediği irdelenmiştir. Diğer bir ifadeyle, “*Mısırdaki gelişmelerin tarihi seyri Türkiye'de tekerrür edebilir mi ya da ettirilebilir mi?*” sorusuna cevap aranmıştır. Bu soruyu cevaplandırmak üzere *Yön*'ün 222 sayıyı kapsayan yayın hayatı boyunca içerdiği imzalı ve imzasız tüm

² Doğan Avcioğlu, “Atatürk'ün özlediği Türkiye'yi kurabildik mi?” başlıklı bir açık oturumda ilk defa “biz yöncüler” ifadesini dile getirmektedir (Yön, 1962f, s. 12). Bu ifadeden hareketle, Yön Dergisi etrafında bir araya gelen ve deginin kurumsal kimliğini temsil eden yazarları tanımlamak üzere çalışma boyunca *Yöncüler* ifadesi kullanılacaktır.

yazılar incelenmiştir. Çalışma yöntembilimsel açıdan doküman incelemesine dayanmaktadır. Doküman incelemesi, yazılı materyallerin araştırılmasını konu alan ve verilerin doğal ortamda elde edilmesine imkân tanıyan araştırma yöntemlerinden birisidir (Merriam, 2018, s. 131-155). Doküman incelemesi neticesinde elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Betimsel analiz yöntemi araştırma sonucunda ulaşılan verilerin toplumsal gerçeklikle bağdaştırılması gerektiğine imkân sunmaktadır. Yani, veri toplumsal bağlamından soyutlanmaksızın değerlendirilir (Punch, 2016, s. 220). Metnin akış kurgusunda ilk olarak öncesi ve sonrası ile Hür Subaylar'ın gerçekleştirdiği askeri darbe ele alınmıştır. Bu süreçte siyasal bir aktör olarak Nâsır'ın başta Mısır olmak üzere az gelişmiş ülkeler grubunda yer alan devletler açısından kurtarıcı bir figür olarak yükselişi irdelenmiştir. Sonrasında ise veri kaynağını oluşturan Yön Dergisi'nde kaleme alınan dönemin Mısır'ında ortaya çıkan siyasi ve iktisadi gelişmeler ele alınmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle Yön Dergisi'nde 23 Temmuz 1952 askeri darbesinin nasıl karşılandığı, sonrasında siyasal iktidarı elde eden Nâsır'ın sosyalist bir politikayla Arap sosyalizmine nasıl ivmelendiği ve siyasal bir aktör olarak Nâsır'ın *Yön*'ün düşün dünyasında nasıl bir yere konumlandığı incelenmiştir.

ASKERİ BİR DARBENİN ANATOMİSİ: KRAL FARUK'TAN BAŞKAN NÂSIR'A SOSYALİST SÖYLEMİN İNŞASI

Siyasal bir aktör olarak Kral Faruk, 1936 tarihinden 1952 Hür Subaylar askeri darbesine kadar Mısır'ı monarşik bir idare ile yönetmiştir. Mısır'ın siyasal hayatında 16 yıllık iktidarlığı döneminde Faruk'un sahip olduğu kişisel özellikler, 1948 Arap-İsrail Savaşı yenilgisi, tarım toplumu olan Mısır'ın ekilebilir/sürülebilir arazilerinin büyük bir bölümünün zenginler tarafından sahiplenilmesi, toplam nüfusun yarısının kırsal alanlarda yaşaması ve tarım gelirlerinin tedrici düşüşü ve zamanla zengin-fakir ayrımının ekonomik olarak derinleşmesi (Duman, 2020, s. 28), kısa sürede sıklıkla azınlık hükümetlerinin kurulması ve yıkılması, siyasi suikastların gerçekleştirilmesi (Bayraktar, 2020, s. 610) gibi siyasi ve ekonomik faktörler mevcut iktidara karşı Mısır halkının güven kaybetmesine ve Faruk yönetiminden uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. İlerici aydınların da “başarısızlık ülkesi” olarak nitelediği Mısır'ın reforme edilebilmesi için “adil tiran”ın (just tyrant) gerekliliği dile getirilmeye başlanmıştı (Gordon, 2006, s. 28). Bahse konu durumlar nihayetinde Mısır'ın daha güçlü bir lidere gereksinim duyduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, Büyük Britanya'nın Mısır'ı işgal etmek istemesi ve Kara Cumartesi olarak nitelendirilen halk isyanının ve öğrenci ayaklanmalarının patlak vermesi ile birlikte Mısır'ın başkenti Kahire'de kitlesel eylemler ve yıkıcı faaliyetler baş göstermiştir. Ülke çapında yabancılara ait ev ve iş yerleri yağmalanmaya başlanmış, onlara ait oteller saldırılara maruz kalmıştır. Gittikçe artan kaotik ve anarşist durum halkın güvenlik kaygıları taşımasına yol açmıştır. Halkın endişeleri nihayetinde sistem değişikliği talebine kanalize olunmuş ve bahse konu kaotik ortamın ortadan kaldırılması adına askeri bir darbe ya da devrim gibi anti-demokratik yolların reçete olabileceği sorunsalına ivmelenilmiştir (Duman, 2020, s. 28).

Askeri darbeye giden süreçte Büyük Britanya'nın ülkedeki varlığı önemli bir rol oynamıştır. Mısır'ın eski bir İngiliz sömürgesi olması ve ülkede süregelen ekonomik kriz gibi faktörler halkı İngilizlere karşı negatif bir tutum benimsemeye itmiştir. Bu tutum aynı zamanda Mısır'da milliyetçiliğin canlı bir ideoloji olarak benimsenmesine ve güçlü imalarla yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte Büyük Britanya ile Mısır arasında imzalanan 1936 tarihli Ortak Savunma Anlaşması'nın 1951 yılında feshedilmesi önemli bir rol oynamıştır. Fesih işlemi ile birlikte İngiliz birliklerine saldırılar başlamış ve misilleme olarak silahlı grupların karargâh olarak kullandıkları iddia edilen İsmailiye polis karakoluna saldırılar gerçekleştirilmiştir. On iki saat süren çatışmalar neticesinde İngiliz birlikleri tarafından ülke çapında infiale yol açan 50 Mısır polisi öldürülmüştü. Bu hadise, Mısır siyasal hayatında *Kara Cumartesi* olarak adlandırılmaktadır. Nihayetinde İngiliz karşıtlığı ile başlayan milliyetçi dalga ülke geneline yayılmaya başlamıştı. Hür Subaylar'ın askeri darbeyi gerçekleştirmesinde ve cumhuriyetin ilan edilmesinde bahse konu milliyetçi dalga, anti-kapitalist ve anti-emperyalist tutumlar yaşamsal rol oynamıştır (Bayraktar, 2020, s. 616-617).

Hür Subaylar örgütünün kuruluşu 1942 yıllarına dayanmaktadır. İdeolojik yakınlıkları ne olursa olsun ülkedeki bütün siyasi muhalefet hareketlerinden bağımsız bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır (Gordon, 2006, s. 26). Genç subayların öncülüğünde kurulan örgütün kuruluş gerekçesi Kral Faruk rejiminin yol açtığı toplumsal huzursuzluk ve ekonomik çıkmaz olarak gösterilmektedir. Ordu içerisinde artan hoşnutsuzluk 23 Temmuz 1952 yılında iktidarın askeri elitlerce elde edilmesine yol açmıştır. Bu süreçte aydınlar/akademisyenler önemli rol oynamıştır. İskenderiye Üniversitesi akademisyenleri Kral Faruk'un İskenderiye'de bulunduğu ve cuntanın henüz kontrolü sağlamadığı saatlerde askeri cuntaya desteklerini bildirmişlerdir (Bayraktar, 2020, s. 617). Askeri elitler arasında her ne kadar sosyo-ekonomik ve siyasi konularda görüş birliği bulunmamasına karşılık monarşinin tasfiyesi, İngiliz emperyalizminin ortadan kaldırılması ve toplumsal reform gibi konular üzerinde anlaşmaya varılan ortak paydalar olarak gösterilmektedir (Erdem, 2017, s. 74). Diğer taraftan cunta üyeleri arasında mutlak bir ideolojik bütünlükten ya da ortak bir politik kimlikten bahsetmek de mümkün görülmemektedir. Cunta, Halil Muhiddin ve Ahmet Fuat gibi Marksist fikirlerden etkilenen üyelerden liberal milliyetçilere kadar geniş bir ideolojik yelpazenin temsilcilerinden oluşmaktaydı (Erdem, 2017, s. 74) ancak kendilerini her şeyden önce asker olarak görüyorlardı ve hareket manevralarını askeri bağlantılar üzerinden tesis ediyorlardı (Gordon, 2006, s. 27). Askeri darbenin gerçekleşmesi ile birlikte Enver Sedat, ihtilali meşrulaştırmak üzere 1945-1952 yılları arasındaki zaman dilimini kaotik dönem olarak nitelendirmiş ve anarşist durumun sona erdirilmesi amacıyla ihtilali zorunlu bir manevra olarak tanımlamıştır. Sedat'a göre, "tam da bir devrimin ilk dönemini yaşayan", "Mısırda tam manasıyla terör hakimdi, insan hakları; konuşma, toplantı yapma ve basın özgürlüğü, tam anlamıyla büyük bir kısıntıya maruz kalmıştı" (Ateş, 2012, s. 5). Bu şartlar altında askeri darbe kaçınılmaz olmuştur. Darbenin gerçekleşmesi ile birlikte askeri idare sivil ve askeri kanattaki diğer muhalefet

hareketleri ile iş birliklerini sürdürmeye özen göstermiştir. Sol cenahtaki ilişkiler özellikle yakınlaşmıştır. Nâsır başta olmak üzere cuntanın diğer pek çok üyesi Marksist doktrini kabul etmemesine karşın giderek sol ideologların etkisi altında kalmıştır (Gordon, 2006, s. 27). Bu gelişme özünde yeni idarenin nasıl bir hamle yapacağına, politikalar benimseyeceğine dair ipuçları barındırmaktadır. Bu noktada askeri elitlerin sosyalist ideolojiyi ve ülkenin sömürgeci geçmişinden dolayı anti-emperyalist politikaları benimsemeye eğilimli olduklarını belirtmek mümkündür (Bayraktar, 2020, s. 620). Zaten Nâsır Şubat 1956'da CBS radyosunda verdiği demeçte askeri darbenin temel prensiplerini şu şekilde tarif etmiştir: “sömürgecilik karşıtlığı, feodalizm karşıtlığı, yoksullukla mücadele, sosyal adalet, güçlü bir ulusal ordunun yaratılması ve temiz demokrasi” (Gordon, 2006, s. 37).

Darbe sonrası General Muhammed Necip sahip olduğu itibar dolayısıyla Yürütme Komitesi'nin başkanlığına getirilmiştir. Ancak bu komite zamanla Devrimci Komuta Konseyi (DKK) olarak revize edilmiştir. 1953 yılına gelindiğinde ise siyasi partiler lağvedilerek geçici bir anayasa ile devletin yegâne gücü olarak bu konsey kabul edilmiştir. Cumhuriyet ilan edilerek ülkenin Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ı Muhammed Necip olmuştur. Askeri cuntanın en önemli simalarından olan Nâsır ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır (Duman, 2020, s. 30). Ancak bir yıl gibi kısa bir süre sonra DKK'da güçlü bir liderliğe sahip olan Nâsır ile Necip arasında liderlik krizi baş göstermeye başlamıştır. Sembolik bir liderliğe sahip olması gereken/beklenen Necip'in gittikçe artan popüleritesi ve Nâsır'ın hedeflerine olan ince muhalefeti krizi derinleştirmiştir. Bu durum karşısında kayıtsız kalmayan Nâsır, Necip'i Müslüman Kardeşler'e arka çıkmakla itham ederek Necip'in tasfiyesine yol açmıştır. Bu tasfiye neticesinde Nâsır, Mısır'ın en güçlü siyasal aktörü olarak yerini almıştır (Duman, 2020, s. 30). Daha en başından beri Nâsır, post-kolonyal geçmişe sahip olan Mısır'ın Batı emperyalizmden kurtulmasını hedeflemiştir. Bu amaçla, “güçlü bir Arap-Müslüman kimliği inşa etmeye ve bağımsız bir ekonomik sistem” tesis etmeye gayret göstermiştir (Bayraktar, 2020, s. 617). Nâsır'ın benimsediği Arap milliyetçiliği ve ulusalcı siyaset siyasi bir lider olarak onun hem Mısır'da hem de Arap dünyasında artan bir üne kavuşmasına yol açmıştır. Nâsır'ın böylesi bir politika benimsemesinin altında yatan temel saikler İsrail'in artan gücüne karşı kuvvet toplamak ve iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmektir (Duman, 2020, s. 28). Bu amaçla Nâsır iktidarda bulunduğu dönemde çeşitli politikalar hayata geçirmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda bu politikaların bir kısmına bakmak yararlı olacaktır.

Nâsır'ın Mısır'ın bağımsızlığı noktasında hayata geçirdiği en önemli politikalardan birisi Süveyş kanalının millileştirilmesidir (Bayraktar, 2020, s. 617). Bu politika bağımsız bir Mısır ekonomisinin varlığı ve Batı dünyasına olan bağımlılığın sona erdirilmesi adına yaşamsal bir role sahiptir (Ateş, 2012, s. 28). Kanalın millileştirilmesi başta İngiltere olmak üzere, Fransa ve İsrail'in ülkeye saldırgan tutumlar

benimsemesine yol açmıştır. Ancak Nâsır, ABD ve Sovyet desteğiyle işgalci kuvvetleri püskürterek Süveyş krizinin siyasi bir zafere dönüşmesini sağlamış ve “birçok Arap ülkesinde devrimci akımların güç kazanmasına” yol açmıştır (Erdem, 2017, s. 82). Dahası Süveyş kanalının millileştirilmesiyle birlikte Nâsır, Arap dünyasında popülaritesini konsolide etmiş ve Arap coğrafyasının lideri olarak görülmeye başlanmıştır (Duman, 2020, s. 28). Nâsır'ın hayata geçirdiği ikinci önemli reform girişimi tarım/toprak reformu tasarısıdır. 1950'lerde ülke genelindeki verimli toprakların üçte birinden fazlası Mısırlıların yüzde 0,5'inden daha azı tarafından sahiplenilirken diğer üçte biri daha çok yoksul çiftçileri oluşturan nüfusun yüzde 95'i tarafından paylaşılmaktaydı (Osman, 2011, s. 54). Toprak reformu ile birlikte bir aileye ait arazinin büyüklüğü en fazla 100 dönüm ile sınırlandırılmış, süresiz mülkiyet ortadan kaldırılmış; kiralanan sürülebilir arazilere kira sınırlaması getirilmiş, köylülerin yasal hakları güçlendirilmiş ve en önemlisi büyük toprak sahiplerinin yüz binlerce verimli topraklarına el konularak milyonlarca topraksız köylüye dağıtılması sağlanmıştır (Osman, 2011, s. 55). Ayrıca, toprak reformunun sağlıklı işlerliğini sağlamak adına Asvan Baraj'ının inşasına başlanmıştır. Finansmanı ise Sovyet destekli olmuştur. Gittikçe artan Sovyet-Mısır yaklaşması Nâsır'ı sosyalizme çok daha eğilimli bir hale getirmiş ve “Arap sosyalizmi” kavramını ortaya çıkarmıştır (Duman, 2020, s. 32). Diğer taraftan sosyal eşitlik uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu minvalde, gelir dağılımı kanunu ile maaşların standartlaştırılması sağlanmış, belirli bir oranın üzerinde gelir elde edenlerden %90 oranında vergi tahsil edilmiş; çalışanlara emeklilik sistemi tanınmış ve sağlık sigortası gibi güvenceler sağlanmıştır (Duman, 2020, s. 32). Bu uygulamaların her biri varlıklı sınıfın çıkarlarını ve nüfuzlarını azaltmaya yönelik sosyal adaletçi politikalarlardır. Sonuç olarak Nâsır, siyasal iktidara geldikten sonra kademe kademe “ulusal bağımsızlıkçı söylemini” benimsemekle birlikte “Arap dünyasının liderliğin[e]” de oynamıştır (Erdem, 2017, s. 78). Nâsır'ın karizmatik otoritesi ile birleşen “milliyetçi ve anti-emperyalist ‘pan-Arabist’” söylem Sovyet yaklaşması ile birlikte “anti-kapitalist ‘sosyalist’” bir ideolojik evrilmeye maruz kalmıştır (Erdem, 2017, s. 78). Bu ideolojinin inşasında aydınların rolü büyüktür. Sosyalist aydınlar “milliyetçi sosyalizm” adı altında “İslami, Marksist ve Arap milliyetçiliğinden” müteşekkil yeni bir fikir akımının inşasına öncülük etmişlerdir (Ateş, 2012, s. 4). Bu akım Nâsır'ın benimsediği ve nihai olarak gerçekleştirmek istediği ideolojik eğilimin bir tezahürü olarak görülebilir. Ayrıca Nâsır'ın hem Arap dünyasında hem de kapitalizmle mücadele eden dönemin Üçüncü Dünya ülkelerinde siyasi bir aktör/lider olarak benimsenmesine ve ilham kaynağı olarak görülmesine yol açmıştır. Mevcut çalışmada şimdiye kadar Hür Subaylar darbesinin ortaya çıkmasına yol açan faktörlerden ülkenin ideolojik değişime maruz kaldığı darbe süreci sonrasında kadar Mısır siyasal hayatında derin izler bırakan Nâsır rejiminin ve politikalarının değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın geri kalan kısmında ise yukarıdaki olayların tarihi seyri doğrultusunda Türkiye’de yayınlanan Yön Dergisi’nin bahse konu olayları ele alış biçimleri izhar edilecektir. Bu noktada, model bir iktidar stratejisi olarak nitelendirilen Nâsır

sosyalizminin/iktidar anlayışının Yön sayfalarındaki yansımaları araştırmaya konu edilmekte ve araştırma neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

YÖN DERGİSİ (1961-1967) VE NÂSİR'İN SOSYALİST İKTİDAR STRATEJİSİ

23 Temmuz 1952 askeri darbesi

Yön sayfalarında Hür Subaylar askeri darbesinin amacı/hedefleri ve sonuçlarını ele almadan önce, bahse konu ihtilalin kavramsal çerçevede ele alınış biçiminden başlamak yararlı olacaktır. Bu amaçla öncelikle ihtilal nedir sorusuna cevap aranacak ve sonrasında Hür Subaylar'ın gerçekleştirdiği 23 Temmuz 1952 askeri darbesi ele alınacaktır. Bu amaçla, *Yön Dergisi*'nde Mısır ihtilali ile birlikte siyasal iktidara gelen askeri elitlerin öncülüğünde hazırlanan *Milli Yasa*'ya referansla çeşitli değerlendirmeler aktarılmaktadır. Bu değerlendirmelerden bir tanesi de ihtilal kavramının mahiyetine dairdir. Mısır'daki ihtilal "niteliği itibariyle ilerleme[ci]" (Yön, 1962e, s. 10) olarak tanımlanmaktadır. İlgili yazının devamında "ihtilal niteliği bakımından, halkçı ve ilerici bir eserdir. İhtilal, bütün bir halkın, tasarladığı ve istediği yaşayış yolu üzerine dikilen engelleri inatçı bir direnişle yıkıp geçmek için bütün kuvvetini toplamasına dayanan bir harekettir" (Yön, 1962e, s. 10). İhtilal ayrıca, sosyo-ekonomik geri kalmışlığın ortadan kaldırılması, yarının ülkesinin inşa edilmesi, gelişmiş ülke seviyesine erişilmesi ve gelecek nesillerin umutlarının gerçekleştirilmesi için yapılan bir hamledir. Bu doğrultuda gerçek ve samimi bir ihtilalin taşınması gereken nitelikler itibariyle öncelikle halkçı ve ilerici olunması gerektiği vurgulanmaktadır (Yön, 1962e, s. 10). Diğer taraftan Nâsır, "Halk Kuvvetleri Milli Kongresi"nde ihtilalin temel felsefesini özetlediği konuşmasında: "*İhtilal, emperyalizmden ve derebeyi sömürücülüğünden ve az gelişmiş ülke olmak durumundan kurtulmak isteyen halkın tek kurtuluş yolu*" olarak *Yön* sayfalarına yansımaktadır (Yön, 1962b, s. 17).

Krak Faruk iktidarının "ahlaksızlığına, hırsızlığına, satılmışlığına ve İsrail'e karşı yenilgisine fena halde öfkelenen 'Hür Subaylar' grubundan 7 kişi, 23 Temmuz 1952 günü Genelkurmay binasına gittiler ve başkanı tevkif ettiler" (Avcıoğlu, 1966b, s. 8-10). *Yön* sayfalarında bu tarihi hadise "yeni ve şanlı bir safhanın başlangıcı" (Yön, 1962c, s. 10-11) olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelendirme ile "Mısır denemesi, küçük burjuva menşeli, milliyetçi ve devrimci kadronun, tıpkı Atatürk'ün yapmak istediği biçimde, bir bağımsızlık ve kalkınma çabası" (Avcıoğlu, 1966b, s. 8-10) şeklinde resmedilmektedir. Son derece güç, karanlık ve tehlikeli şartlar altında gerçekleştirilen bu denemede bütün alanları ihtiva eden öncü bir ihtilal denemesine kalkışılmıştır (Yön, 1962c, s. 10-11). Bu deneme ile birlikte "Mısır halkı, kendi olumlu kuvvetleri sayesinde bütün çürümüş değerlere kesin olarak sırt çevir[miş], yüzyıllarca süren bütün baskı ve adaletsizlik kalıntılarından kendini kurtar[miş]" (Yön, 1962c, s. 10-11) ve milli birliğini tamamlamıştır

(Abdülmalik, 1963, s. 13). Yani, Mısır halkının iradesini serbestçe kullanmasını önleyen mekanizmalar ortadan kaldırılmıştır. Bu amaçla “23 Temmuz 1952 ihtilalinin en önemli yönü, bu ihtilale girişen ordunun, ihtilalin yapısını değil, sadece halkın isteklerinin bir vasıtası oluşu[dur]” (Yön, 1962d, s. 11). Bu doğrultuda, Nâsır'ın müdahalesi “sosyal hedefli askeri rejim tipinin tam bir örneği” (Abdülmalik, 1963, s. 13) olarak resmedilmektedir. Dolayısıyla ordunun halka ve halkın taleplerine olan bağlılığı müdahalenin başarıya ulaşması noktasında önemli bir rol oynamıştır. Abidin Dino (1965, s, 13) benzer bir değerlendirme yaparak Başkan Nâsır'ın “halka dayanıp (ki buna ordu çoğunluğu dahil)” toprak sahipleri ile büyük burjuvaziye yendiğini ifade etmektedir. İmzasız bir *Yön* yazısında Mısırda gerçekleştirilen askeri darbenin dönemin şartları içerisinde gerçekleştirilen diğer askeri darbelerden ayrı kılınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu minvalde 1952 İhtilali, “yeni bir ihtilal sınavının örneği” (Yön, 1962c, s. 10-11) olarak görülmektedir. Böylesi bir düşüncenin benimsenmesine yol açan temel faktör eylemin halk mücadelesine dayanmasıdır. Bu mücadele varlığını bazı teminatlara borçludur (Yön, 1962c, s. 10-11):

1. Hiçbir sınır tanımayan, ancak kütlelerin hak ve isteklerini göz önüne alan bir ihtilalci değişiklik arzusu.
2. İhtilalci değişiklik arzusunun, devlet yönetimini kendisine emanet ettiği bir öncü kadro (Bu öncü kadro, eskiden mevcut menfaatleri değil, fakat devletin meşru ve tabii efendisi olan halk kütlelerinin menfaatlerini göz önüne alarak devleti yönetecektir.)
3. Bir yandan tarihi ve tarihin çağdaş insan üzerindeki etkisini, öte yandan insanın tarih üzerindeki etkisini bütün derinliğiyle anlamak yetisi.
4. İnsanlığın geçirdiği bütün denemelere açık olan, bu denemelerin bütün özünü ve kazancını benimseyen, bu denemeleri yobazlıkla reddetmeyen veya birtakım komplekslerle ondan uzaklaşmayan bir düşünce.
5. Tanrıya, peygamberlerine ve bu peygamberlerin her zamanın ve her mekânın insanlarına hitabeden gerçek ve selamet dolu kutsal mesajlarına sarsılmaz bir iman.

Yön'e göre bu teminatları bünyesinde ihtiva eden askeri darbeye halk öncü bir rol oynamıştır. Bu niteliğinden dolayıdır ki 23 Temmuz büyük bir eser olarak nitelendirilmektedir. Başka bir imzasız *Yön* yazısında Arap milletinin mücadelesinde ihtilal tek çıkar yol olarak görülmektedir (Yön, 1962ç, s. 10). Ancak bahse konu ihtilalin kazanımları güvence altına alınabilmesi ve sürdürülebilmesi için üç temel unsurun ihmal edilmemesi gerekmektedir (Yön, 1962ç, s. 10):

1. Yobazlığa ve tedhişe boyun eğmeyen serbest tartışmadan ve sağlam düşünceden doğan bilimsel bir inanış üzerinde kurulu bir şuurlanma,

2. Arap mücadelesinin karşı karşıya bulunduğu değişik şartlara uyabilecek hür ve canlı bir hareket kabiliyeti,
3. Hissi sebeplerle, milli mücadeleyi yolundan ayıran ve enerjisinin büyük kısmını boşa harcatan yanlış yönlere sapmaktan kaçınarak hedefleri iyice seçmek ve bu hedefleri ısrarla izlemek.

Arap mücadelesinin hedefleri önünde yeni bir çıkış açan Arap ihtilali, içinde bulunduğu şartlar dahilinde gerçek değerine ulaşabilmesi için yukarıdaki üç temel unsura ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçların giderilmesi ile birlikte “1- Hürriyet, 2- Sosyalizm, 3- Birlik” gibi milli özlemleri yansıtan hedeflere ulaşılabilecektir (Yön, 1962ç, s. 10). “Çağımızda Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi: Mısır Örneği” temalı *Yön* yazısında Doğan Avcıoğlu (1966b, s. 8-10) siyasi bağımsızlığı gerçekleştiren devrimci kadronun, bunu ekonomik bağımsızlıkla taçlandırması gerektiğini vurgulayarak Mısır halkının da desteğiyle sosyalist bir ivmelenmeye doğru yol alındığını belirtmektedir. Dahası Avcıoğlu (1966b, s. 8-10), “çeşitli nedenlerle bizim yarıda bıraktığımız bir yolda, Mısır, karşılaştığı önemli güçlüklerle rağmen, büyük mesafe almıştır” değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Askeri darbenin gerçekleştirilmesi sürecinde Marksist terminolojinin ihmal ettiği ancak Mısır gibi *Üçüncü Dünya Ülkelerinde* yaygın bir şekilde siyasal yaşamda ağırlık kazanan ara tabakaların (*Zinde Kuvvetler*) rolü büyüktür. Mısır’da yaşanan gelişmeleri bu gibi kavramlar üzerinden değerlendirmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu noktada Doğan Avcıoğlu (1962a, s. 8) az gelişmiş toplumlarda proleteryanın tek veri olmadığı ve toplumsal gerçekliği anlamlı kılmak için başka kavramların varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. O’na göre, Batı toplumlarında ve Marksist terminolojide önemsiz addedilen asker ve sivil memurlar gibi ara tabakalar “Üçüncü Dünyada, belli şartlar altında, milli burjuvaziden bağımsız olarak, ilerici gidişte öncü rol oynayabilmektedir” (Avcıoğlu, 1962a, s. 8). İmzasız bir *Yön* yazısında ara tabakaların rolüne dair Ostrovitjanov’dan referansla çeşitli değerlendirmeler gerçekleştirilmektedir. Bu değerlendirmelere göre, “Marksist teori, bugüne kadar, ara tabakaları, sarahatle tanımlamış sınıfların yol arkadaşı, ya da müttefikleri olarak görmüştür. Fakat, çeşitli ülkelerde, ara tabakaların iktidara gelişi onları artık tâli bir unsur saymayı imkânsız kılmakta ve rollerini yeniden değerlendirmeye getirmektedir” (Yön, 1966, s. 8). Bahse konu tabakaların Mısır’da Nâsır reformlarını gerçekleştirmeleri bu bağlamla değerlendirilmektedir. İlgili yazının devamında Mirskij ve Pokataeva’nın ortak çalışmasından hareketle Mısır’daki gelişmeler özelinde ara tabakaların rolü vurgulanmaktadır (Yön, 1966, s. 8):

İki yazar, **sanayileşmiş ülkelerde, proleteryanın tek temel veri olmadığı, öteki verinin, intelligentzia ve memurların gelişmesi olduğu** olgusu üzerinde ısrar etmektedir. Intelligentzia ve memurlar, mütecanis tabaka değildir. Bunlar, çeşitli sosyal gruplardan gelen burjuvazi ile proleterya

arasında bir ara mevki işgal eden bireyler topluluğudur. Bu tabakaların içinde, askeri intelligentsia, bir sosyal grup, yeni bir politik olay teşkil etmektedir. Nâsır Mısırı, halen bunun en iyi örneğidir.

Askeri Darbeden Arap Sosyalizmi'ne

Nâsır, 1952 sonrası sosyo-ekonomik alanda köklü reformlar hayata geçirmiştir (Tümer, 1961, s. 19). Bu reformlar dizisini feodalitenin tasfiye edilmesi, dış ticaret, mali kurumlar, yabancı şirketler ve temel sanayinin devletleştirilmesi, iç ve dış kapitalizmin temel kaynaklarının yıkılması ve burjuvazinin iktisadi gücünün kırılması (Avcıoğlu, 1963b, s. 9), yeni sanayileşme hamlesi, toprak reformu, İngiliz ve Fransız banka ve firmalarının kamulaştırılması gibi hamleler oluşturmaktadır. Tedrici artış gösteren bu gelişmeler neticesinde “her yıl teşekkül eden milli kaynakların kullanılmasında kamu yatırımlarının oranı artmış; özel yatırımlar azalmışa başlamıştır” (Tümer, 1961, s. 19). “Yerli ve yabancı sermayeye şiddetli bir mücadele açmış bulun[an]” (Yön, 1962a, s. 17) Nâsır, hayata geçirdiği politikalarla ekonomide teşekkül eden özel gelirleri ve tasarrufları daha büyük ölçekte kamuya aktarmış ve onun kullanımına tahsis etmiştir. Başarılı bir iktisadi kalkınmanın hayat bulabilmesi adına devletin ekonominin önemli bir kısmını elinde bulundurması gerekmektedir (Yön, 1962b, s. 17). Bu vesileyle sosyo-ekonomik planlama ile belirlenmiş hedeflere- “yeni bir Arap sosyalizmi[ne]” (Yön, 1962b, s. 17)- çok daha kısa ve kesin olarak ulaşılabileceği varsayılmıştır (Tümer, 1961, s. 19). Mısır gibi az gelişmiş ülkeler için sosyalizmden başka çıkar yol olmadığını dile getiren Nâsır'ın “Halk Kuvvetleri Milli Kongresi”nde dile getirdiği bu durum *Yön* sayfalarına şu şekilde yansımaktadır (Yön, 1962b, s. 17): “İktisadi bakımdan az gelişmişliğin, sosyalizm yoluyla çözülmesi, yirminci yüzyılın şartlarında ortaya çıkan tarihi bir zarurettir.” Ancak Nâsır, başka bir konuşmasında Mısır'da benimsenen Arap sosyalizminin Marksizm ve Leninizm'den ayrı kılınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bahse konu konuşmada Nâsır şu değerlendirmeyi yapmaktadır (Yön, 1962b, s. 17):

Marksizm-Leninizm dinsizdir, halbuki bizim sosyalizmimiz dini ve Allahı tanır. Marksizm-Leninizm gericilerin diktatörlüğü yerine, proleterya'nın diktatörlüğünü getirir. Bizim sosyalizmimiz ise, bütün halkın demokrasiye geçişini öngörür. Bundan başka, Marksizm sömürücü sınıfın şiddet yoluyla tasfiyesini ister. Biz ise, meselelerimizi kan dökmeden çözmek arzusundayız.

Nâsır'ın Marksizm'i reddederek geliştirmiş olduğu doktrin “Arap Sosyalizmi” ya da “Kooperatifçi Demokratik Sosyalizm” olarak nitelendirilmektedir (Yön, 1963b, s. 13). Bu nitelendirme, “kaynağını sınıflar arasındaki mücadeleden sakınılması gerektiğine inanan sosyal düşüncenin gelişmesinden ve milletin şuurundan almaktadır. Bu sosyalizm, böylece sosyal tesianüd muhtevasının pratik bir uygulaması olmuştur” (Yön, 1963b, s. 13). Sosyal adalet temelli inşa edilen sosyalizmin bu türü Nâsır'ın da benimsediği yedi temel

prensip üzerinde bina edilerek komünizmden farklılaştırılmaktadır. Bu farklılaştırma Nâsır'ın doktrineri Heykal tarafından “Biz ve Komünizm” temalı eserde kaleme alınarak *Yön* sayfalarında karşılık bulmaktadır. İlgili farklar şunlardır (Yön, 1963b, s. 13):

1. Sosyal sınıflar: Birinci fark sosyal sınıflar meselesine bakış tarzındadır. Komünizm bir proletarya diktatörlüğü kurmak, yeni bir sosyal sınıfın aracılığı ile diğer bütün sınıfları ortadan kaldırmayı teklif eder. Arap sosyalizmi ise, sosyal sınıflar arasındaki zıtlıkların Milli Birlik içinde tedricen eritilmesi fikrini savunur. İhtilalci iç gelişme toplumun bir tek sınıf haline gelmesi işi bu Milli Birlik içinde tedricen eritilmesi fikrini savunur. İlerlemeyi engelleyen veya her ferdin yolunu tıkayan her çeşit sosyal duvarlarının dışında, ferdlere durumları arasında ancak çalışmalarının değeri ölçüsünde değişik farklar bulunacaktır.
2. Mülkiyet meselesi: Komünizme göre, ‘her mülk sahibi aynı zamanda bir istismarcıdır.’ Arap sosyalizminde ise, birbirinden farklı bir tip mülkiyetin varlığı kabul edilmektedir. Birinci çalışmayı temsil eden, bir başkasını istismar etmeyen ve baskı altına almayan mülkiyettir. Burada mülkten yoksun olanlardan mümkün olduğu kadar çok sayıda kimseyi mal mülk sahibi yapmak bahis konusudur. İkinci tip ise, ‘istismarcı mülk sahipleridir’. Bunların öldürülmesi gerekmez. Fakat, başkalarını istismar etmeye yarayan silahlarının ellerinden alınması gerekir. Bundan sonra, onlar da yeni topluma kabul edilirler.
3. İstimlak: Komünizm, mülkün bedelini ödemediği istimlak edilmesinden yanadır. Arap sosyalizmi ise, devletleştirilen mülkün bedeline karşılık bir tazminat ödemesi fikrini kabul etmiştir. İstismarı yasaklayan bir kadro içinde yerleşmesi şartıyla özel mülkiyet bir hak hatta bir gayedir.
4. Ferdin rolü: Komünist toplumda, mülkiyetin tek sahibi devlettir. Ferd, kendi ana ihtiyaçlarını karşılayacak bir para karşılığı iş gören bir âlet telâkki edilir. Ferd, tarihin basit bir ürünüdür. Arap sosyalizminde ise ‘ferd sosyal yapının temelini teşkil eder. O, hem tarihin bir ürünü hem de tarihin yapıcısıdır.’
5. Bugün-yarın: Stalinin liderliğinde komünist uygulama tecrübeleri sırasında, insan nesilleri, istihsalı artırmak maksadıyla insafsızca kurban edilmişlerdir. Arap sosyalizminde ise ferdin ‘bugünü’ ile ilgilenir. Zira ‘bugün’ hayat kavramını yitirirse ‘yarın’ bir hiçten böyle bir hayat kavramı yaratamaz. Bunun içindir ki Birleşik Arap Cumhuriyetinde sosyalizmin başlangıcında bile, amme hizmetleri, meskenler, okullar, hapisaneler inşa edilmesi lüzumu unutulmamıştır.
6. Doktrinde taassup: Marksist analizin ana prensiplerine bağlı kalmak suretiyle de olsa, hiçbir komünist, önüne çizilen belli ana yoldan ayrılamaz. Aksi halde, ‘yoldan çıkmış’ olmakla itham edilir. Tito’nun durumu budur. Halbuki, Arap sosyalizmi, bütün dünya kültür zenginliğinin kendi

emrinde olduğu düşüncesindedir. Bu kültürden istifade edilebilir ve sonunda ona kendinden bir şeyler de katılabilir. Mısır bu kültürü kendi milli tecrübesinden sonuçları ve tarihi mirasıyla zenginleştirebilir.

7. İhtilalin aracı: Komünizm siyasi faaliyet teşkilatının bir tek partinin, komünist partisinin elinde olması gerektiğini düşünür. Ona, göre, komünist partisinin hâkim olmadığı veya yönetmediği hiçbir ihtilâl meşru değildir. Buna karşılık, Arap sosyalizminde ise, milletin hamle yapacağı ilk merhaleye ulaşmak maksadıyla siyasi faaliyet teşkilatının bütün millete yayılması, yani kuruluşun Milli Birlik içinde cereyan etmesi lazım geldiği inancı vardır.

Dolayısıyla Nâsır'ın Mısır'ın tarihi ve sosyo-kültürel seyri içerisinde ülkeye özgü bir sosyalizm anlayışı geliştirme çabası içerisinde olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan kapitalizmin henüz gelişme göstermediği ve nihayetinde işçi sınıfının bir güç olarak ortaya çıkmadığı toplumlarda sosyalist bir idarenin kurulması pek mümkündür (Aren, 1962, s. 5). Avcıoğlu'na (1963b, s. 9) göre, “kapitalist olmayan gelişmeye yönelmiş intikal devresi, kapitalizmi atlayarak, sosyalizmi kurmaya hazırlamak için en kısa yoldur.” Mısır gibi bu süreci tecrübe eden ülkeler, sosyalist ideolojinin inşasına başlamadan önce iç ve dış kuvvet dengesine bağlı olan bir intikal dönemi tecrübe etmek durumundadır. Milli kurtuluş hareketinin devamı olarak görülen bu intikal döneminde “işçi sınıfının gücü ve tecrübesi, köylü ve işçi sınıfı arasındaki dayanışma seviyesi, Milletlerarası kapitalizmle bağlılık derecesi gibi” (Avcıoğlu, 1963b, s. 9) faktörler önemli rol oynamaktadır. Ancak bu süreçte ordu gibi ilerici role bürünen kuvvetlerin varlığı hayati bir değere sahiptir. Çünkü işçi sınıfı öncülüğü gerçekleştirecek yetkinliğe sahip değildir. Bu doğrultuda Doğan Avcıoğlu (1962, s. 20) “Sosyalist Gerçeklik” başlıklı yazısında şu satırları kaleme almaktadır:

Ordunun mutlaka faşizm getireceğini ileri sürenler, herşeyden önce Nasır denemesini aydınlığa çıkartmalıdırlar: Kral Faruk'u deviren Nasır ve Mısırlı genç subaylar, başlangıçta bir cins faşist idare kurmuşlardır. Genç subayların ilk yaptıkları icraat, işçileri asmak olmuştur! Yalnız, memleketi ileriye götürmek ateşiyle yanan genç subaylar, bazı zikzaklardan sonra, halk kitlelerinden çok büyük bir tazyik gelmediği halde sosyalizme yönelmişlerdir. Nasır, feodaliteyi ve burjuvaziye siyasi ve iktisadi güç olarak tasfiye etmiş, bunların yerine işçi ve köylülere dayanma zarureti duymuştur. Başkan Nasır'ın bu yaz açıkladığı program oldukça ileri sosyalist bir programdır. Bu değişikliği nasıl izah etmeli? Ordu ve faşizm kelimelerini aynı anlamda kullanmaya teşne görünenler, herşeyden önce bu soruyu cevaplandırmalıdır.

Fakat, Avcıoğlu başka bir yazısında Başkan Nâsır öncülüğünde girişilen bu mücadelede mutlak bir sosyalist idarenin kurulmuş olduğundan bahsetmenin pek mümkün olmadığını ama bahse konu yolda önemli gelişmelerin gösterildiğini ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1963a, s. 3):

Gerçi Nasır, sosyalist bir idare kurmuş olmaktan henüz uzaktır. Nasır, memleket ekonomisini Milletlerarası kapitalizmine tabi olmaktan kurtararak, mali müesseseleri ve dış ticareti devletleştirerek ve feodaliteyi tasfiye ederek, Mısır, kapitalist olmayan bir gelişme yoluna sokmuştur. Yalnız ekonomik ve politik bir güç olarak tasfiye edilen kapitalist sınıfın yerini, pek te iyi işlemeyen askeri ve sivil bir bürokrasi almıştır. Rejimin, işçi ve köylü gibi emekçi temeli zayıftır. Mısır, ancak bürokrasinin hakimiyeti kırılıp, memleketin kaderinde emekçiler tam söz sahibi olduğu zaman, sosyalizm yoluna girecektir. Bununla beraber, Nasır halk yararına işletilmek istenen, ileri ve kapitalist olmayan bir ekonominin temellerini atarak Mısırdaki sosyal ve politik istikrar sağlamıştır.

Ancak, hayata geçirilen politikalar neticesinde tasfiye edilen burjuvazinin yerini askeri ve sivil bürokrasi almıştır (Avcıoğlu, 1963b, s. 9).

Siyasal Bir Aktör Olarak Nâsır

1952 askeri darbesinden sonra Başkan Nâsır ve genç subaylar ile aydınlardan müteşekkil yönetici kadro yeni ve enerjik görünmesine karşın uluslararası toplum tarafından yeteri derecede önemsenmemiştir. Bu noktada *Yön* yazarlarından Melih Tümer (1961, s. 19) üç önemli gerekçenin varlığından bahsetmektedir: Birincisi, Başkan Nâsır, iktidara gelişiyle birlikte Fidel Castro'nun yaptığı gibi hızlı bir şekilde köklü ve geniş sosyal devrimlere başvurmaktan ziyade daha çok tedrici bir politik duruş sergilemiştir; ikincisi ise Başkan Nâsır'ın karşı karşıya kaldığı İsrail problemidir ki bu problem Mısır'ın yeni rejimini uzun bir süre meşgul edeceği varsayılmıştır; üçüncü olarak da Nâsır iktidarınca benimsenen “Müslüman devletler birleşiniz” ya da “Arap devletleri birleşiniz” şeklindeki söylemler Batılılarca daha çok hayali ve ütopyik olarak nitelendirilmiştir. Yeni idarenin karşı karşıya kaldığı problemlerin büyüklüğü ve benimsenen politik duruşun niteliği göz önünde bulundurulduğu zaman Nâsır'ın ilk iktidar yılları Batı toplumu başta olmak üzere diğer toplumlarca önemsenmemiştir. Ancak Başkan'ın Ortadoğu, Afrika ve Asya halklarının bağımsızlık savaşlarına ilgi duymaya başlaması ve tarafsız bir dış politika benimsemesine köklü sosyo-ekonomik devrimler eklenince Mısır'ın yeni idaresi başta Batı dünyası olmak üzere Asya, Afrika ve Ortadoğu toplumlarının ilgisini çekmiştir (Tümer, 1961, s. 19). Özellikle Arap dünyasında, “kısır bir milliyetçilik anlayışı ve İsrail düşmanlığıyla” Nâsır, giderek prestij kazanmıştır (Yön, 1962b, s. 17).

Nâsır'ın politikalarını yakından takip edenler içerisinde dönemin Türk aydınları da yer almaktadır. Yön Dergisi'nin yayın hayatı boyunca çeşitli düzeylerde yazılar kaleme alan İlhan Selçuk (1962, s. 6) "Nâsır'a Övgü" başlıklı *Yön* yazısında Nâsır iktidarına karşı olmadığını şu satırlarla ifade etmektedir:

Nâsır'a karşı değilim. Tersine, Orta Doğu Arap ülkelerinde en medeni rejim Mısırda kurulduğuna inanıyorum. Başarı kazanır mı bu deneme kazanamaz mı? Orasını zaman gösterecek... Ama Nâsır denemesini topyekûn ve bir elde kötölemek için ortada hiçbir sebep yoktur.

Nâsır özel teşebbüse karşı... Nâsır devletçi... Nâsır 1958'de toprak ağaları düzenine teslim olmuş bir Türkiye için elbette sevimsiz görünecek. Fakat acaba Atatürk devri Türkiye'si için sevimsiz görünür mü idi?

Bu soruya muhtemelen *görünmezdi* şeklinde cevap vermek yerinde olacaktır. Çünkü *Yön* yazarları Kemalizm ile Nâsır politikaları arasında bir ilişki kurarak nihayetinde her iki teşebbüsün de aynı amaca hizmet eder nitelikte olduğu belirtmektedir. Ancak tarihi seyir içerisinde dönemsellik farklılıkların bulunduğu belirtilmektedir. Bu noktada Niyazi Berkes (1966, s. 10-11) Mısır'daki gezisinden şu satırları *Yön* sayfalarına aktarmaktadır:

Yeni Mısır, eski yani Atatürk devri Türkiye'sine; yeni Türkiye eski yani Faruk devri Mısırına benzemek için adım adım ilerliyorlar. Yerlerimizi değiştiriyoruz. Zaten tarih boyunca bile Türkiye ile Mısır arasında böyle tuhaf birbirine ters gidiş var: Mısırda Memlûk feodalizminin zirveye vardığı zamanda bizde Selim III devri reformculuğu başladı. Bizde bu, gerici kuvvetlerle silinip süpürülünce Mısırda, Selim zamanının uyanık kişilerinin sığındığı Mehmet Ali uyanışı başladı. Türkiye'de Tanzimat'ı, Mısırda Mehmet Ali'nin çökertilmesi takip etti. Türkiye'de istibdad devri varken, Mısırda liberal bir rejim hüküm sürüyordu. Türkiye'de milli bağımsızlık savaşı oldu; Mısır emperyalizmin bilfiil kucağına düştü. Mısırın genç Kurmay subayı Nasır, Atatürk'ün hayatını incelerken, bizde Menderes Nuri Sait Paşayı incelemekte, onun tilmizliğini yapmakta idi. Mısır yabancı üstlerinden arındı: Türkiye'de hiç yoktan yabancı üsleri bağrına bastı. İki ülke bir hizada gidemiyor, ne hikmetse.

Ancak yeni Mısır'ın istikrarlı bir çizgiyle yoluna devam etmesine katkı sağlayan çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurların en önemlisi "bizde, sonraları devrimi foslatan bir iki önemli noktaya el atılmadığı için neler oldu, gördük. Bunlara [toprak reformu] burada el atılmış" (Berkes, 1966, s. 10-11). Başka bir unsur olarak da Nâsır'ın kişiliği gösterilmektedir. Nâsır'ın "genç ve sıhhatli oluşu, toprak veya para sınıfından olmayışı, halka kendini benimsetmiş olması" gibi üç basit meziyeti sistemli bir sosyalist ekonomisinin hayata geçirilmesi için yeterli gösterilmektedir. Bu niteliklerin yanında onun ayrıca yurtsever,

milliyetçi ve dindar gibi meziyetlere sahip olması bu süreçte yaşamsal bir rol oynamıştır. Bu unsurların her biri Mısır'daki süreci başarıya ulaştırırken yokluğu Türkiye'deki 27 Mayıs gibi askeri darbesini sonuçları itibariyle başarısızlığa sürüklemiştir. Bu noktada Berkes (1966, s. 10-11) 27 Mayıs devrimi "baştan liderlikten mahrum kalmış, getirdiği yeniliklerin eseri olan anayasanın uygulanması, dönüp dolaşip toplumsal sınıf mümessilleri olan geleneksel politikacıların eline teslim edilmiştir." Bu minvalde, halkına güvenen ve emperyalizme bağlı kalınarak kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini düşünen bir devlet adamı "Atatürk'ün deyimiyle, 'istiklali tam'mı" (Naci, 1965, s. 5) gerektirerek ancak "Ortadoğu'nun en istikrarlı idaresini kurabilmiştir]" (Avcıoğlu, 1963a, s. 3). Bu süreçte siyasi bir aktör olarak Nâsır hissi ve aceleci olmayan ancak dalgalı ve eskisinden farklı (Yön, 1963a, s. 13) bir politik tutum benimseyerek dönemin *Üçüncü Dünya Ülkeleri* için ilham kaynağı olmuştur.

SONUÇ

Yön Dergisi'nin yayın hayatına başlaması ile birlikte Mısır lideri Cemal Abdünnâsır hakkında çeşitli düzeylerde yazı dizileri kaleme alınmıştır. Bu yazıların bir kısmını çeviri kaynaklar oluşturmasına karşın büyük bir bölümünü imzalı ve imzasız özgün makaleler oluşmaktadır. Ancak, belirtmek gerekir ki Nâsır sosyalizmi ya da Nâsır'ın iktidar stratejisi ve politikaları derginin 5 Haziran 1963 tarihli 77. sayısına kadar sıkça işlenmiştir. Bu tarihten itibaren *Yön*, Talat Aydemir öncülüğündeki başarısız darbe teşebbüsüne fikri destek verdiği gerekçesiyle Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır. Dergi yayın hayatına başladığı ikinci döneminde (25 Eylül 1964) ise Nâsır'a dair çok daha ihtiyatlı ve sıklığı azalmış yazılar kaleme alınmıştır.

1960'lı yıllar az gelişmiş ülkelerde Üçüncü Dünyacı hareketlerin ve Nâsır öncülüğünde inşa edilen Arap sosyalizminin gittikçe popüler olduğu zamanlardır. Nâsır'ın Mısır ekonomisini uluslararası kapitalizmden korumaya ve iktisadi kurumları millileştirmeye dönük tatbik ettiği politikalar Mısır'ı kapitalist olmayan bir iktisadi ve siyasi gelişmeye doğru sevk etmiştir. Bu gelişmeler *Yöncüler*'de de karşılık bulmaktadır. Yön Dergisi'ndeki metinler doğrultusunda *Yön*'ün düşünce dünyasına Nâsır'ın öncülüğündeki iktisadi ve politik faaliyetler genel olarak başarılı yansımıştır. Mısır'daki bu başarı sosyalizmin *Üçüncü Dünya Ülkelerindeki* başarısı olarak görülmüş ve alternatif bir iktidar politikası/stratejisi olarak sunulmuştur. İstismar edilen, sömürülen ve ezilen az gelişmiş ülke halkları için sosyalizmin tek çıkar yol olduğu ve onun tatbiki için de *Zinde Kuvvetler* şeklinde tasvir ve tasavvur edilen ara tabakaların (parlamento dışı unsurların) rolü ele alınmaktadır. *Yön*'de ara tabakalar olarak ele alınan unsurlar Mısır'da Nâsır'ın başkanlığını yaptığı Hür Subaylar'a karşılık gelmektedir. Bu karşılık Metin Toker'e (1974, s. 44) göre o kadar bariz ve önemlidir ki *Yöncüler* Talat Aydemir'den Alparslan Türkeş'e kadar gözüne kestirdiği her subayda Nâsır'ın ruhunu ve potansiyelini aramıştır. *Zinde Kuvvetler*'e dayalı otoriter bir iktidar tahayyülü

Nâsır üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Zira Nâsır'ın yaptığı gibi ordunun siyasal yaşama müdahalesi ile birlikte parlamento ve siyasal partiler lağvedilecek ve arzulanan devrim gerçekleştirilecektir. *Yöncüler*'e göre bu sürecin demokratik olup olmaması önemli değildir. Onlara göre asıl olan düzen değişikliğidir. Nâsır liderliğindeki istikrarlı otoriter rejim, iktisadi bağımsızlık için sarf edilen çabanın bir tezahürüdür ve askeri darbenin sonucudur. Dolayısıyla Mısır'da siyasi ve milliyetçi kaygılarla gerçekleştirilen askeri darbe, nihayetinde sosyo-ekonomik ve siyasi bir devrime dönüşmüştür. *Yön*'ün düşünce dünyasında tahayyül edilen reform çağrısı Mısır'dakine benzer niteliktedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Yazar, çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir. Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülmalik, E. (1963). Ordu ve kalkınma. *Yön*, 77, 13.
- Aren, S. (1962). Sosyalizm tartışmaları. *Yön*, 40, 5.
- Ateş, A. (2012). *1952-2011 Yılları arası Mısır dış politikası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Avcıoğlu, D. (1962). Sosyalist gerçekçilik. *Yön*, 39, 20.
- Avcıoğlu, D. (1963a). Amerika ve Arap sosyalizmi. *Yön*, 61, 3.
- Avcıoğlu, D. (1963b). Sosyalizme giden yol: Sosyalizmden önce Atatürkçülük. *Yön*, 69, 9.
- Avcıoğlu, D. (1966a). İlerici askeri rejimler ve Marksist teori. *Yön*, 172, 8.
- Avcıoğlu, D. (1966b). Çağımızda ekonomik bağımsızlık mücadelesi: Mısır örneği. *Yön*, 189, 8-10.
- Bayraktar, Ö. (2020). Mısır'daki hür subaylar darbesi ve Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi'nin karşılaştırılması. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 608-621.
- Berkes, N. (1966). Arap dünyası uyanıyor mu? *Yön*, 159, 10-11.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2022). Kemalizmin yeniden inşasında Yön Dergisi ve İlhan Selçuk. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(3), 1923-1646.
- Dino, A. (1965). Bir ilke sorunu. *Yön*, 107, 13.
- Duman, Ö. (2020). Arap Dünyası'nda Mısır lideri Cemal Abdülnasır rüzgârı ve Nasır sonrası 1970-1981 yılları arasında Mısır'ın durumu. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 27-40.

- Erdem, G. (2017). Bağlantısızlıktan bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB ilişkileri. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 48, 69-98.
- Erdoğan, A. (2019). From the Free Officers Coup to the Arab-Israeli War of 1967: The rise and demise of the radicalization trend in The Middle East, *Turk J Hist*, 69, 169-194.
- Gordon, J. (2006). *Nasser: Hero of the Arab Nation*. Oxford: Oneworld.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (Çev: S. Turan). Ankara: Nobel.
- Naci, F. (1965). Halkına güvenen halkına söyler. *Yön*, 122, 5.
- Osman, T. (2011). *Egypt on the brink: From the rise of Nasser to the fall of Mubarak*. Hampshire: Yale University Press Publications.
- Punch, K. F. (2016). *Sosyal araştırmalara giriş-nicel ve nitel yaklaşımlar* (Çev: D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Selçuk, İ. (1962). Nasır'a övgü. *Yön*, 28, 6.
- Toker, M. (1971). *Solda ve sağda vuruşanlar*. Ankara: Akis Yayınları.
- Tümer, M. (1961). Nasır'ın sosyalizmi. *Yön*, 1, 19.
- Yön. (1962a). Ortadoğu: Arap sosyalizmine doğru. *Yön*, 10, 17.
- Yön. (1962b). Mısır. *Yön*, 24, 17.
- Yön. (1962c). Milli Yasa. *Yön*, 41, 10-11.
- Yön. (1962ç). Milli Yasa. *Yön*, 42, 10.
- Yön. (1962d). Milli Yasa. *Yön*, 42, 11.
- Yön. (1962e). Demokrasi en büyük düşmanı, yalancı demokrasidir... *Yön*, 44, 10.
- Yön. (1962f). Atatürk'ün özlediği Türkiye'yi kurabildik mi?, *Yön*, 47, 12.
- Yön. (1963a). Birlik, hürriyet ve sosyalizm ve Türkiye. *Yön*, 65, 13.
- Yön. (1963b). Kooperatifçi demokratik sosyalizm. *Yön*, 66, 13.
- Yön. (1966). İlerici askeri rejimler ve Marksist teori. *Yön*, 172, 8.